

SMRT FAŠIZMU — SVOBODO NARODU!

1946

**LETO OBNOVE
IN DELA**

KOLEDAR OSVOBODILNE FRONTE SLOVENIJE

TVORNICE **ZLATOROG** MARIBOR

SEDAJ PRIDE

TELEFON
20-47

ZLATOROG
miLO,

KOLEDAR

**OSVOBODILNE FRONTE
SLOVENSKEGA NARODA**

1946

UREDIL IGNAC KOPRIVEC

72300

Koledarska zaglavja
je napravil slikar
Slavko Pengov

Izdal in založil
Slovenski knjižni
zavod v Ljubljani

Tisk in klišeeji
tiskarne Ljudske
pravice v Ljubljani

13. II. 46.

030024223

NAVADNO LETO

1946

Ima 365 dni in se prične s torkom ter konča s torkom.

Astronomski letni čas leta 1946:

Pomlad se prične dne 21. marca ob 6. uri — pomladansko enakonočje.
Poletje se prične dne 22. junija ob 1. uri — poletni sončni obrat.
Jesen se prične dne 23. septembra ob 16. uri — jesensko enakonočje.
Zima se prične dne 22. decembra ob 12. uri — zimski sončni obrat.

Godovinska števila leta 1946:

Zlato število . . . . . 9.   Epakta ali lunino kazalo . . 26.
Sončni krog . . . . . 23.   Letni vladar: premičnica Mars.

Velika noč je letos 21. aprila po Gregorijanskem koledarju. V tem stoletju pade Velika noč na 21. april v letih 1935, 1946, 1957. Letos pade Izjemoma na isti dan Velika noč tudi po Julijanskem koledarju (Uskrs) in sicer na 8. april Julijanskega koledarja, kar odgovarja 21. aprilu Gregorijanskega koledarja.

Lunine mene:

Lunine mene so izračunane po dnevih in sicer na podlagi gibanja lune. Tako izračunane mene se edino ujemajo z resničnim stanjem lune na nebu in se neznatno razlikujejo od »koledarskih« luninih men.

Mlaj: Luna je nevidna.

Mlaj — prvi krajec: Luna se začenja kot tenak srp pojavljati na večernem nebu, zahaja čedalje pozneje.

Prvi krajec: Polovica lune je osvetljena, sveti do polnoči, nato zaide.

Prvi krajec — ščip: Luna postaja večja in svetlejša, zahaja proti jutru.

Ščip: Polna luna izide zvečer, sveti nato vso noč in zaide zjutraj.

Ščip — zadnji krajec: Osvetljena plošča se manjša, vzhaja pozno zvečer in sveti do jutra.

Zadnji krajec: Polovica lune je osvetljena, vzhaja ob polnoči in sveti drugo polovico noči.

Zadnji krajec — mlaj: Luna je vidna zmerom pozneje na jutranjem vzhodnem nebu.

Znaki mesečeve mene so:

Mlaj ☉ Prvi krajec ☽ Ščip ali polna luna ☽ Zadnji krajec ☾

Sonce v letu 1946:

Podatki o sončnih vzhodih in zahodih ter o dolžini dneva so izračunani na podlagi astronomskih tabel. Natančno veljajo le za Ljubljano, manj natančno za vso Slovenijo. Podatki so točni le za leto 1946. Časovne označbe so v srednjeevropskem času.

Prazniki, premakljivi prazniki in godovi:

1. januarja: Novo leto.	16. junija: Sv. Trojica.
6. januarja: Sv. Trije kralji.	20. junija: Telovo.
6. marca: Pepelnična sreda.	29. junija: Peter in Pavel.
19. marca: Sv. Jožef.	15. avgusta: Marijino vnebovzetje.
21. aprila: Velika noč.	1. novembra: Vsi svetl.
30. maja: Vnebohod.	25. decembra: Božič.
9. junija: Binkošti.	

Predpust traja 58 dni.

Vsako leto prvega maja praznujejo delavci vsega sveta svoj praznik.

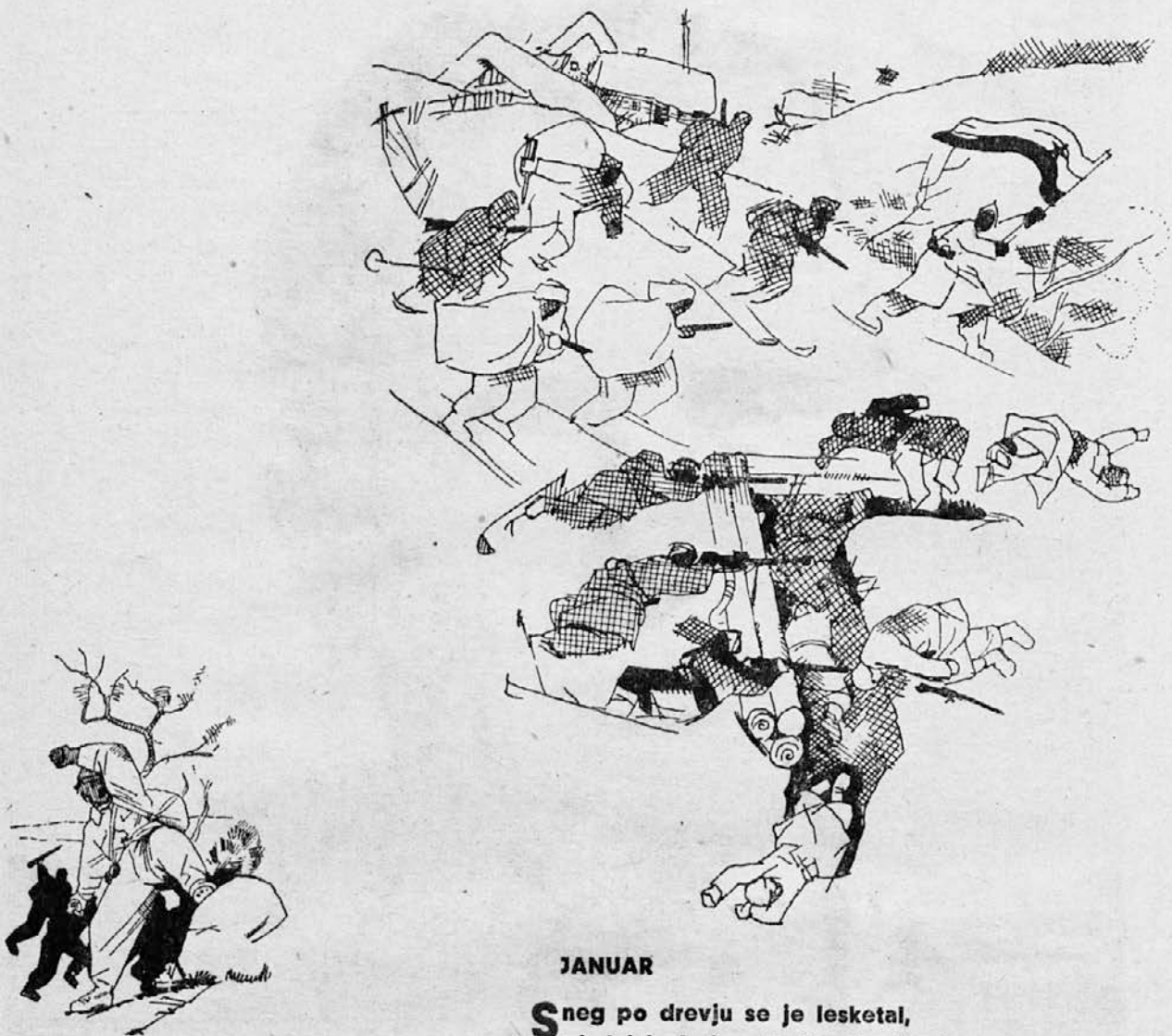
VODJA NARODOV SOVJETSKE ZVEZE
GENERALISIMUS JOSIP VISARIONOVIČ - STALIN

PREDSEDNIK VLADE DEMOKRATIČNE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE
MARŠAL JOSIP BROZ-TITO

JANUAR

Sneg po drevju se je lesketal,
tri dni je boj za Dražgoše vihral,
tri dni odbijali so tujcev plaz —
potem iz streh so vzplapolali zublji.
Vendar prodor v svobodno vas
sovrag je plačal s tisoč dve sto trupli.

SPOMINSKI DNEVI:

- 1. 1943 Padlo v bojih pod Sv. Goro na štajerskem 168 Nemcev
- 3. 1942 Padli v Begunjah na Gorenjskem prvi talci
- 6. 1929 Uvedena diktatura v Jugoslaviji
- 9. 1905 Začetek prve revolucije v Rusiji
- 9.—11. 1942 Veliki boji v Dražgošah in okolici. Padlo 1200 Nemcev in Madžarov
- 21. 1924 Umrli Vladimir Iljič-Uljanov — Lenin
- 23. 1878 Rojen Oton Župančič
- 25. 1943 Uničena nemška armada pred Stalingradom
- 30. 1943 Boji treh slovenskih brigad na Vivodini na Hrvatskem

JANUAR

PROSINEC

1	TOREK	N OVO LETO
2	SREDA	MAKARIJ
3	ČETRTEK	GENOVEFA
4	PETEK	ANGELA
5	SOBOTA	EMILIJANA
6	NEDELJA	S V. TRIJE KRALJI
7	PONEDELJEK	VALENTIN
8	TOREK	SEVERIN
9	SREDA	JULIJAN
10	ČETRTEK	AGATON
11	PETEK	BOŽIDAR
12	SOBOTA	MODEST
13	NEDELJA	VERONIKA
14	PONEDELJEK	FELIKS
15	TOREK	PAVEL
16	SREDA	MARCEL
17	ČETRTEK	ANTON PUŠČ.
18	PETEK	STOL SV. PETRA
19	SOBOTA	KANUT
20	NEDELJA	FABIJAN IN SEB.
21	PONEDELJEK	NEŽA
22	TOREK	VINCENCIJ
23	SREDA	RAJMUND
24	ČETRTEK	TIMOTEJ
25	PETEK	SPR. PAVLA
26	SOBOTA	POLIKARP
27	NEDELJA	JANEZ ZLAT.
28	PONEDELJEK	EGIDIJ
29	TOREK	FRANČIŠEK SAL.
30	SREDA	SAVINA
31	ČETRTEK	LUDOVICA

Sonce vzide dne 1. ob 7.45 in zaide ob 16.25; dan je dolg 8 ur 35 min. Dne 15. vzide ob 7.40 in zaide ob 16.40. Dne 31. vzide ob 7.30 in zaide ob 17.02; dan je dolg 9 ur 33 min. Januarja se torej podaljša dan za 58 min. Sonce vstopi dne 20. ob 16 v znamenje vodnarja.

Lunine mene: Dne 3. mlaj, dne 10./11. prvi krajec, dne 17./18. ščip, dne 25. zadnji krajec.

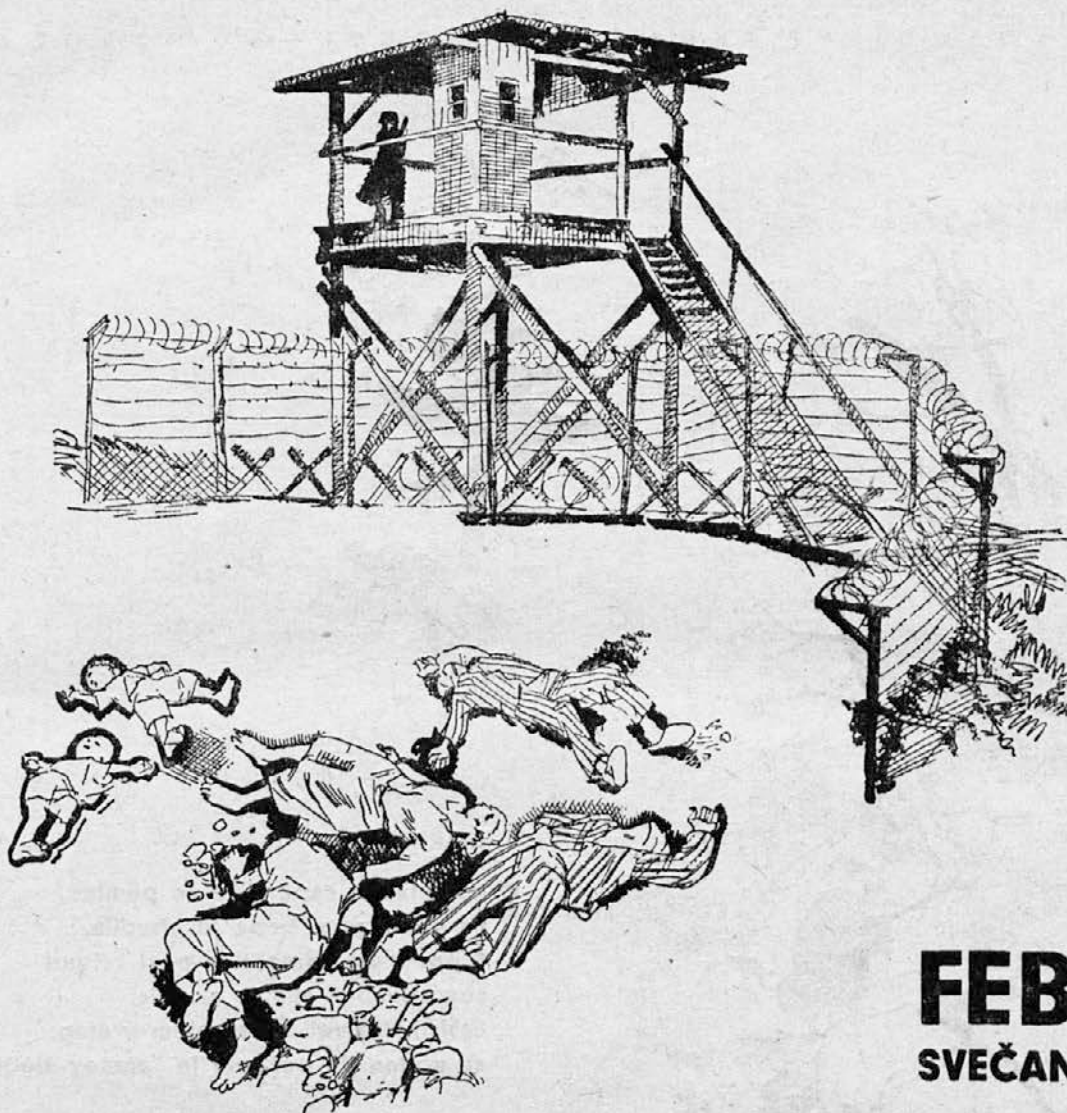
FEBRUAR

Štirinajste divizije
zima ne straši strupena,
ne sovražna moč ognjena.
Tedne tri se krepko bije,
tedne tri nič ne počije:
žrtve plača — zmaga njena!

SPOMINSKI DNEVI:

- 6. 1942 Napad na Verd
- 8. 1849 Umrli France Prešeren
- 19.—20. 1944 Prvo zasedanje Slovenskega narodno osvobodilnega sveta v Črnomlju
- 22. 1943 Bitka koroških partizanov ob Dravi pri Nikloshofu
- 23. 1918 Ustanovitev Rdeče armade

FEBRUAR

SVEČAN

Sonce vzide dne 1. ob 7.28 in zaide ob 17.05; dan je dolg 9 ur 35 min. Dne 15. vzide ob 7.05 in zaide ob 17.27. Dne 28. vzide ob 6.45 in zaide ob 17.45; dan je dolg 11 ur. Februarja se torej podaljša dan za 1 uro 25 min. Sonce vstopi dne 19. ob 7 v znamenje rib.

Lunine mene: Dne 2. mlaj, dne 8./9. prvli krajec, dne 16. ščip, dne 24. zadnji krajec.

1	PETEK	IGNACIJ	
2	SOBOTA	VEČNICA	
3	NEDELJA	S BLAŽ	⊙
4	PONEDELJEK	ANDREJ	
5	TOREK	AGATA	
6	SREDA	DOROTEJA	
7	ČETRTEK	JULIJANA	
8	PETEK	KOJINTA	
9	SOBOTA	CIRIL ALEKSAN.	☾
10	NEDELJA	SILVAN	
11	PONEDELJEK	DEZIDERIJ	
12	TOREK	EVLAJIJA	
13	SREDA	KATARINA RIČI	
14	ČETRTEK	VALENTIN	
15	PETEK	AGAPA	
16	SOBOTA	JULIJANA	☾
17	NEDELJA	SILVIN	
18	PONEDELJEK	SIMEON	
19	TOREK	KONRAD	
20	SREDA	LEON	
21	ČETRTEK	IRENA	
22	PETEK	MARJETA	
23	SOBOTA	MARTA	
24	NEDELJA	MATIJA	☾
25	PONEDELJEK	VALBURGA	
26	TOREK	MATILDA	
27	SREDA	GABRIJEL	
28	ČETRTEK	RAJKO	

MAREC

Skoz hladne sape diha že pomlad,
na vejah prve brste je obudila.
S pomladjo zmagovita pest brigad
sovražnikovo silo je zlomila.
Fašisti doživeli so sprejem prelep:
za vedno jih pokopal je Jelenov žleb!

SPOMINSKI DNEVI:

- 1.— 5. 1944 Razbita nemška ofenziva v Slovenski Benečiji. Čez 1000 sovražnikov vrženih iz stroja
- 12. 1917 Zmaga demokratske revolucije v Rusiji
- 12. 1943 Zmaga Cankarjeve brigade pri Čatežu; 2000 Italijanov pognanih v beg.
- 14. 1883 Umrli v Londonu Karl Marx, ustanovitelj znanstvenega socializma
- 18. 1871 Začetek pariške komune
- 20. 1942 V Sloveniji ustanovljene grupe partizanskih odredov
- 24. 1943 Velika zmaga slovenskih brigad nad Rakitnico in pri Danah
- 25. 1941 Izdajalska jugoslovanska vlada podpisala na Dunaju pristop k fašistični osi
- 26. 1943 Velika partizanska zmaga v Jelenovem žlebu
- 27. 1941 Narodni odbor strmoglavil Cvetkovićevo vlado

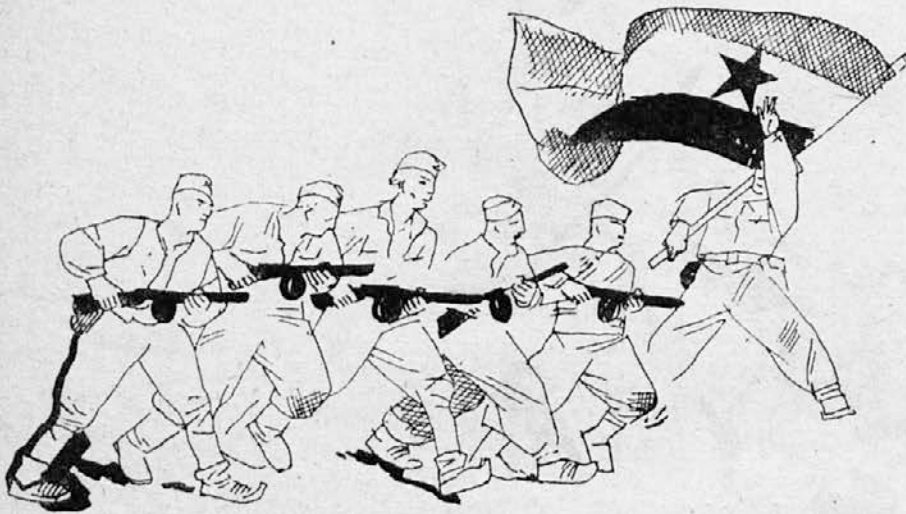

MAREC

SUŠEC

1	PETEK	ALBIN
2	SOBOTA	SIMPLICIJ
3	NEDELJA	KUNIGUNDA
4	PONEDELJEK	KAZIMIR
5	TOREK	PUST
6	SREDA	PEPELNICA
7	ČETRTEK	TOMAŽ AKV.
8	PETEK	JANEZ OD BOGA
9	SOBOTA	FRANČIŠKA R.
10	NEDELJA	40 MUČENCEV
11	PONEDELJEK	KRIŠTOF
12	TOREK	GREGOR VEL.
13	SREDA	KRISTINA
14	ČETRTEK	AFRODIZIJ
15	PETEK	LUDOVIKA
16	SOBOTA	HILARIJ
17	NEDELJA	JEDERT
18	PONEDELJEK	EDVARD
19	TOREK	OŽEF
20	SREDA	ALEKSANDRA
21	ČETRTEK	BENEDIKT
22	PETEK	LEA
23	SOBOTA	VIKTORIJAN
24	NEDELJA	GABRIJEL
25	PONEDELJEK	OZNAJ, MAR.
26	TOREK	EMANUEL
27	SREDA	LIDIJA
28	ČETRTEK	JANEZ KAP.
29	PETEK	CIRIL MUČ.
30	SOBOTA	AMADEJ
31	NEDELJA	MODEST

Sonce vziđe dne 1. ob 6.43 in zaide ob 17.47; dan je dolg 11 ur. Dne 15. vziđe ob 6.13 in zaide ob 18.07. Dne 31. vziđe ob 5.40 in zaide ob 18.30; dan je dolg 12 ur 43 min. Marca se torej podaljša dan za 1 uro 43 min. Sonce vstopi dne 21. ob 6 v znamenje ovna — začetek astronomske pomladi. Dan in noč sta tega dne enako dolga (12 ur). Lunine mene: Dne 3. mlaj, dne 10. prvi krajec, dne 17. ščip, dne 25. zadnji krajec.

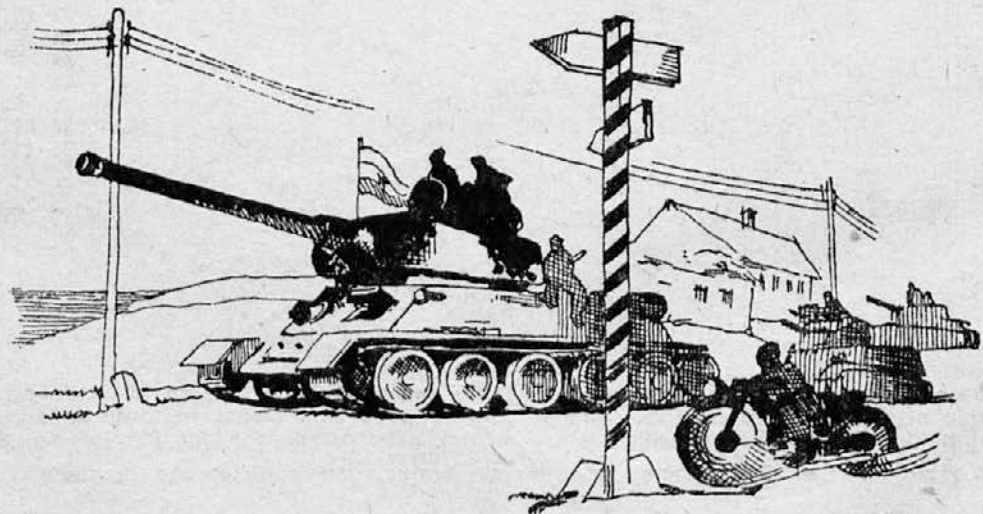

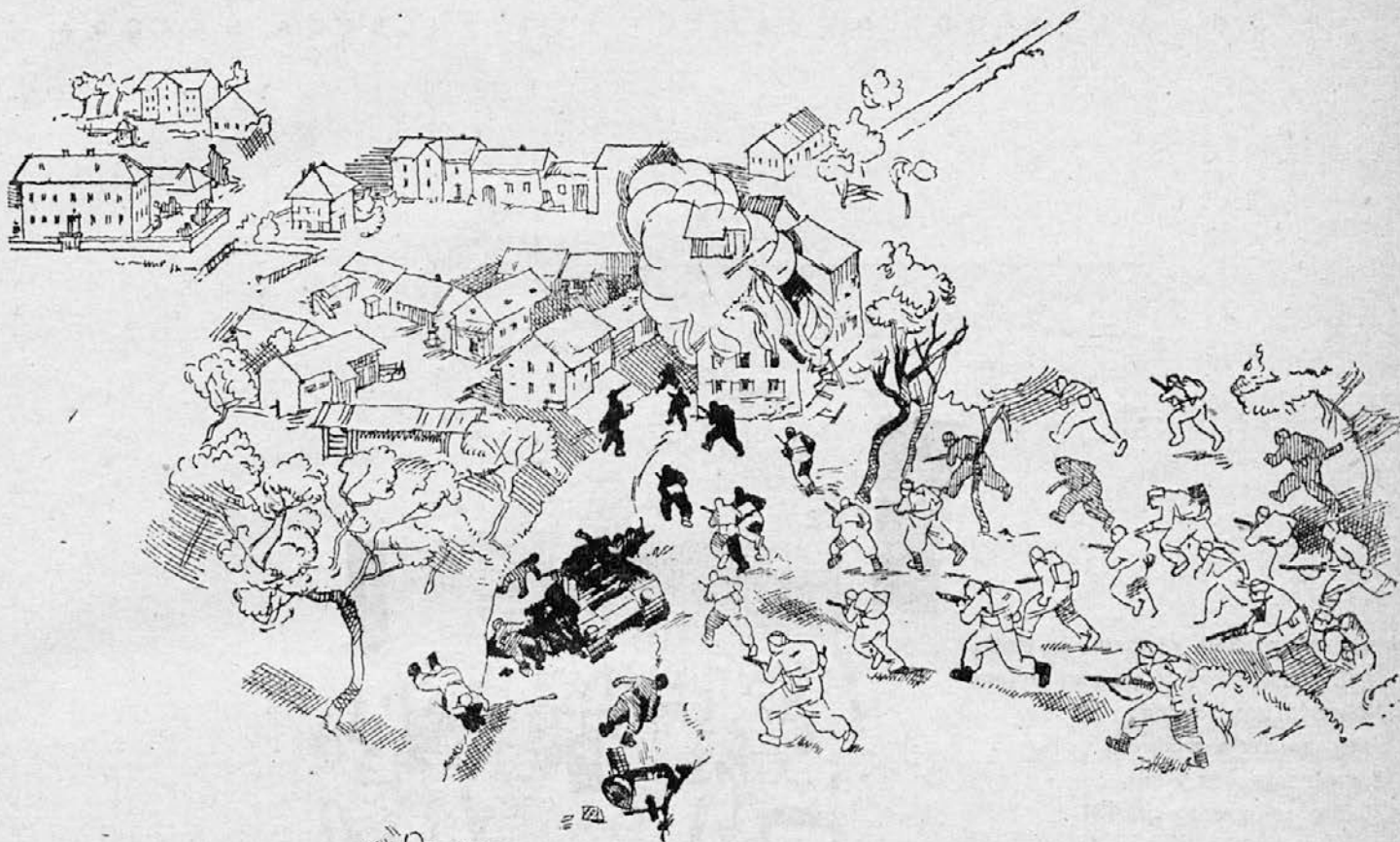
SPOMINSKI DNEVI:

- 1. 1943 Prišel na Koroško tovariš Stane — generalni poročnik Franc Rozman
- 6. 1941 Razbojniški napad Nemčije in Italije na Jugoslavijo
- 11. 1941 Ljubljana zasedena po Italjanih
- 12. 1869 Rojen Rihard Jakopič, slikar
- 15. 1941 Jugoslovanska kraljevska vojska položila orožje in podpisala kapitulacijo. Kraj in vlada sta pobegnili v inozemstvo
- 21.—23. 1919 Ustanovni kongres socialistične del. stranke Jugoslavije, ki se je naslednje leto preimenovala v KPJ. Stranka je bila preganjana in prepovedana
- 22. 1870 Rojen Vladimir Iljič-Uljanov — Lenin
- 24. 1942 Izdana naredba o streljanju talcev v ljubljanski pokrajini
- 27. 1941 Ustanovitev Osvobodilne fronte slovenskega naroda
- 28. 1942 Ustreljenih prvih šest talcev v ljubljanski pokrajini

APRIL

Naslini vdor fašističnih krdel, pregoni, rop, izdaja in umor so naše ljudstvo dvignili v upor: naznanil ga je partizanski strel. Stoletni hlapec zdrobil je okove, junaško pot si utri v čase nove!

APRIL

MALI TRAVEN

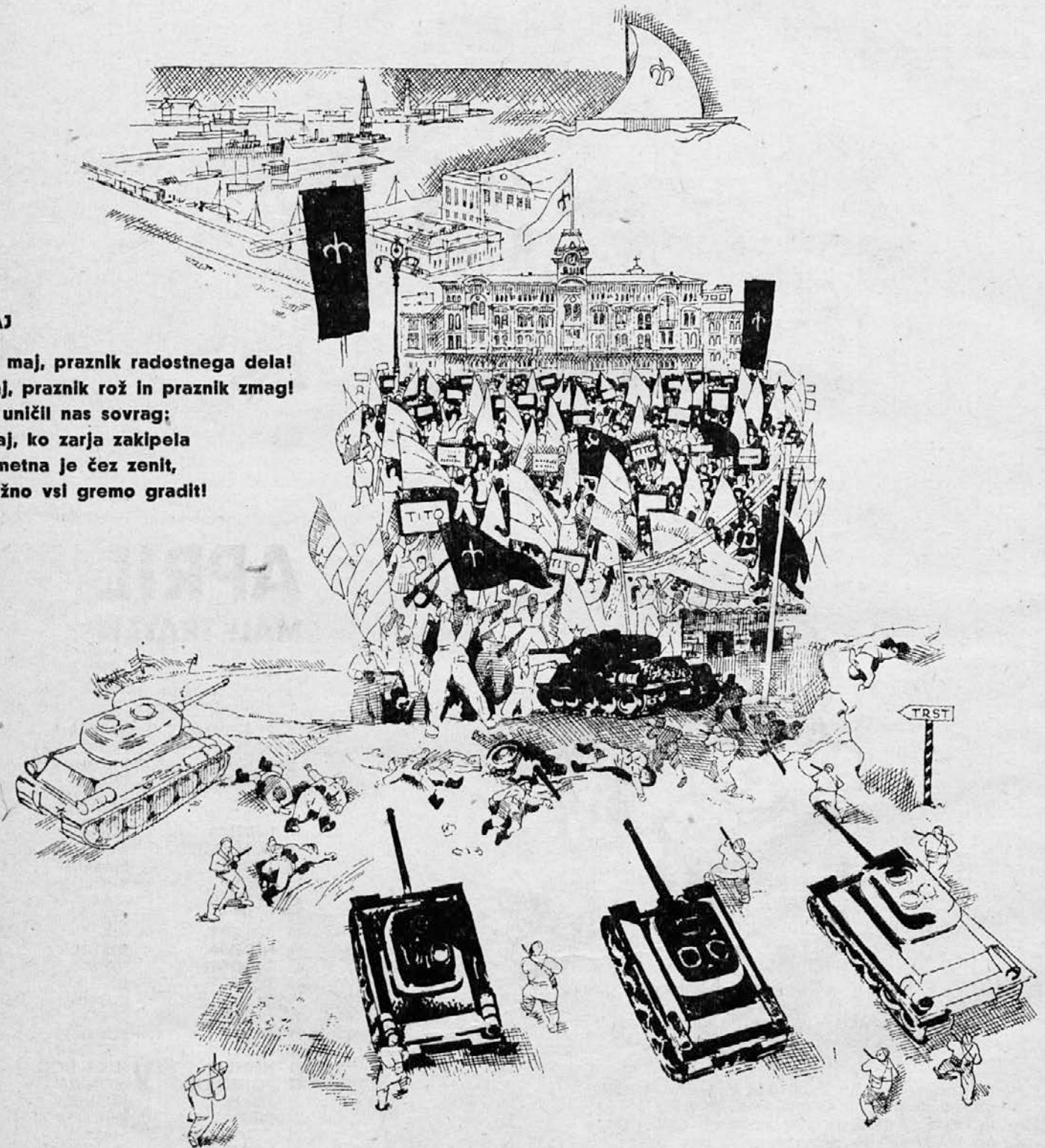
Sonce vzide dne 1. ob 5.38 in zaide ob 18.32; dan je dolg 12 ur 45 min. Dne 15. vzide ob 5.15 in zaide ob 18.45. Dne 30. vzide ob 4.50 in zaide ob 19.05; dan je dolg 14 ur 20 min. Aprila se torej podaljša dan za 1 uro 35 min. Sonce vstopi dne 20. ob 17 v znamenje bika.

Lunine mene: Dne 1. mlaj, dne 8./9. prvi krajec, dne 16./17. ščip, dne 24. zadnji krajec.

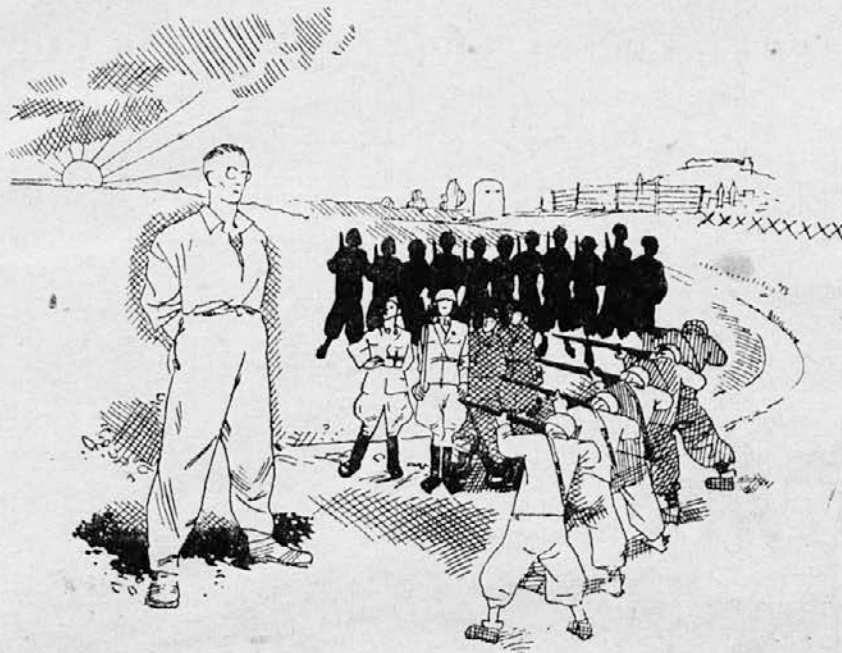
1 PONEDELJEK	MAKARIJ	☉
2 TOREK	FRANCIŠEK	
3 SREDA	PANKRACIJ	
4 ČETRTEK	IZIDOR	
5 PETEK	VINCENC	
6 SOBOTA	CELESTIN	
7 NEDELJA	DONAT	
8 PONEDELJEK	ALBERT	
9 TOREK	MARIJA	☽
10 SREDA	APOLONIJ	
11 ČETRTEK	IZAK	
12 PETEK	ZENON	
13 SOBOTA	IDA	
14 NEDELJA	JUSTIN	
15 PONEDELJEK	HELENA	
16 TOREK	JULIJA	☉
17 SREDA	RUDOLF	
18 ČETRTEK	JAKOB	
19 PETEK	SOKRAT	
20 SOBOTA	BOŽIDAR	
21 NEDELJA	ELIKA NOČ	
22 PONEDELJEK	LEONIDA	
23 TOREK	VOJTEH	
24 SREDA	JURIJ	☽
25 ČETRTEK	MARKO	
26 PETEK	MARCELIN	
27 SOBOTA	ANASTAZIJ	
28 NEDELJA	VALERIJA	
29 PONEDELJEK	ROBERT	
30 TOREK	ZOFIJA	

MAJ

Prví maj, praznik radostnega dela!
Maj, praznik rož in praznik zmag!
Ni uničil nas sovrag;
zdaj, ko zarja zakipela
žametna je čez zenit,
složno vsi gremo gradit!

MAJ

VEL. TRAVEN

SPOMINSKI DNEVI:

- 1. maj Praznik delovnega ljudstva in vsega naprednega človeštva
- 1. 1942 Z osvoboditvijo Fare in Kočevske Reke se je začelo prvo slovensko osvobojeno ozemlje
- 2. 1945 Osvobojenje Trsta
- 5. 1818 Rojen Karl Marx
- 8. 1945 Kapitulacija Nemčije
- 9. 1945 Osvobojenje Ljubljane
- 10. 1945 Osvobojenje Maribora
- 10. 1867 Rojen Ivan Cankar
- 18. 1942 Izvršni odbor Osvobodilne fronte in Glavni štab slovenskih partizanskih čet prišla na osvobojeno ozemlje
- 21. 1942 Ustreljen v Ljubljani narodni heroj Tone Tomšič
- 25. 1892 Rojen maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito

1 SREDA	D EL. PRAZNIK	•
2 ČETRTEK	ANASTAZIJ	
3 PETEK	ALEKSANDER	
4 SOBOTA	FLORIJAN	
5 NEDELJA	IRENEJ	
6 PONEDELJEK	JANEZ	
7 TOREK	STANISLAV	
8 SREDA	DIONIZIJ	•
9 ČETRTEK	GREGOR	
10 PETEK	ANTONIN	
11 SOBOTA	SIGISMUND	
12 NEDELJA	PANKRACIJ	
13 PONEDELJEK	SERVACIJ	
14 TOREK	BONIFACIJ	
15 SREDA	ZOFIJA	
16 ČETRTEK	JANEZ NEP.	•
17 PETEK	JOŠT	
18 SOBOTA	FELIKS	
19 NEDELJA	CELESTIN	
20 PONEDELJEK	IVON	
21 TOREK	VALENT	
22 SREDA	HELENA	
23 ČETRTEK	DEZIDERIJ	•
24 PETEK	SUZANA	
25 SOBOTA	TITOV ROJ. DAN	
26 NEDELJA	FILIP	
27 PONEDELJEK	VOJSLAVA	
28 TOREK	AVGUŠTIN	
29 SREDA	MAKSIM	
30 ČETRTEK	V NEBOHOD	•
31 PETEK	ANGELA	

Sonce vzide dne 1. ob 4.50 in zaide ob 19.06; dan je dolg 14 ur 20 min. Dne 15. vzide ob 4.30 in zaide ob 19.25. Dne 31. vzide ob 4.15 in zaide ob 19.42; dan je dolg 15 ur 32 min. Maja se torej podaljša dan za 1 uro 12 min. Sonce vstopi dne 21. ob 17 v znamenje dvojčkov. Sončni mrki

Lunine mene: Dne 1. mlaj, dne 8. prvi krajec, dne 16. ščip, dne 23. zadnji krajec, dne 30. mlaj.

JUNIJ

V nedeljskem soncu zažarel je svod:
Sovjetske zveze borbeni pohod
dolil nam novih je moči in upa —
in še krepkeje stisnili smo pesti!
Na Štajersko pa naša Druga grupa
ponesla je rešilno blagovest.

SPOMINSKI DNEVI:

- 2. 1942 Ustreljen v Ljubljani kot talec dr. Aleš Stanovnik
- 5. 1942 Boji štajerskega bataljona na Čemšeniški planini
- 6. 1944 Otvoritev druge fronte z izkrcajem v Normandiji
- 7. 1943 Partizanski boji onstran nemške meje. Uničeno nemško letališče v Cerkljah
- 16. 1944 Podpisan sporazum med maršalom Titom in dr. Šubašičem
- 22. 1941 Nemčija napadla Sovjetsko zvezo. — Ustanovljen Glavni štab slovenskih partizanskih čet
- 23. 1944 Začetek velike poletne ofenzive Rdeče armade pri Vitebsku
- 24. 1940 Kapitulacija Francije
- 28. 1942 Partizani osvobodijo iz vlaka pri Verdu 310 slovenskih internirancev
- 29. 1919 Versajski mir

JUNIJ

ROŽNIK

Sonce vzide dne 1. ob 4.15 in zaide ob 19.45; dan je dolg 15 ur 32 min. Dne 15. vzide ob 4.10 in zaide ob 19.55. Dne 30. vzide ob 4.15 in zaide ob 19.57; dan je dolg 15 ur 46 min. Dan se podaljša junija do 22. za 16 min. ter se zopet skrči do konca meseca za 3 min. Sonce vstopi dne 22. ob 1 v znamenje raka — začetek astronomskega poletja. Tega dne je dan najdaljši (15 ur 50 min.) in noč najkrajša (8 ur 10 min.). Lunin in sončni mrkl

Lunine mene: Dne 6./7. prvi krajec, dne 14./15. ščip, dne 21./22. zadnji krajec, dne 28. mlaj.

1	SOBOTA	FORTUNAT
2	NEDELJA	ERAZEM
3	PONEDELJEK	PAVLA
4	TOREK	FRANČIŠEK
5	SREDA	VALERIJA
6	ČETRTEK	AMANCIJ
7	PETEK	ROBERT
8	SOBOTA	MEDARD
9	NEDELJA	INKOŠTI
10	PONEDELJEK	B BOGOMIL
11	TOREK	BARNABA
12	SREDA	FLORA
13	ČETRTEK	ANTON PAD.
14	PETEK	METOD
15	SOBOTA	VID
16	NEDELJA	SV. TROJICA
17	PONEDELJEK	NIKANDER
18	TOREK	MARCELIJAN
19	SREDA	GERVAZIJ
20	ČETRTEK	ELOVO
21	PETEK	T ALOJZIJ
22	SOBOTA	AHACIJ
23	NEDELJA	AGRIPINA
24	PONEDELJEK	JANEZ KRSTNIK
25	TOREK	HINKO
26	SREDA	RUDOLF
27	ČETRTEK	LADISLAV
28	PETEK	IRENEJ
29	SOBOTA	P PETER IN PAVEL
30	NEDELJA	LUCINA

JULIJ

Junaški borci na bregovih Kolpe odbili so sovražne tolpe — in Belokranjci so poželi plod. Na Štajerskem pa zmagoslavno pot — čez kri in čez okopov razbitine — brigade so utrle si v doline.

SPOMINSKI DNEVI:

- 9. 1942 Na Temenici padlo prvih 21 partizanov kot žrtve bratomornega belogardističnega pokolja
- 10. 1943 Izkrcaje zavezniške vojske na Siciliji
- 14. 1789 Zavzetje Bastille, začetek francoske revolucije
- 20. 1943 Ustanovljeni v Sloveniji XIV. in XV. divizija
- 20. 1944 Atentat na Hitlerja
- 25. 1943 Padec Mussolinija in fašizma v Italiji
- 25. 1586 Umrl Primož Trubar, začetnik protestantizma na Slovenskem in ustanovitelj slovenske književnosti
- 26. 1914 Začetek prve svetovne vojne

JULIJ

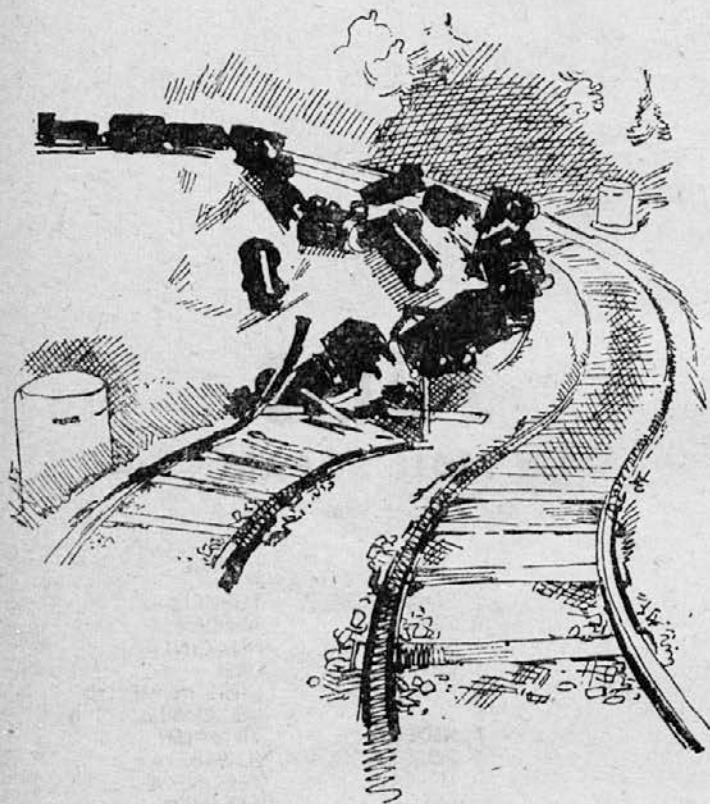
MALI SRPAN

1	PONEDELJEK	TEOBALD
2	TOREK	ALFONZ
3	SREDA	HIJACINT
4	ČETRTEK	URH
5	PETEK	CIRIL IN METOD
6	SOBOTA	BOGOMILA
7	NEDELJA	VILIBALD
8	PONEDELJEK	ELIZABETA
9	TOREK	VERONIKA
10	SREDA	AMALIJA
11	ČETRTEK	OLGA
12	PETEK	MOHOR IN FORT.
13	SOBOTA	ERNEST
14	NEDELJA	BONAVENTURA
15	PONEDELJEK	VLADIMIR
16	TOREK	VALENTIN
17	SREDA	ALES
18	ČETRTEK	FRIDERIK
19	PETEK	VINCENCIJ
20	SOBOTA	ČESLAV
21	NEDELJA	DANIEL
22	PONEDELJEK	MARIJA MAGD.
23	TOREK	PASJI DNEVI
24	SREDA	KRISTINA
25	ČETRTEK	JAKOB
26	PETEK	ANA
27	SOBOTA	NATALIJA
28	NEDELJA	VIKTOR
29	PONEDELJEK	MARTA
30	TOREK	MAKSIMA
31	SREDA	IGNACIJ

Sonce vzide dne 1. ob 4.15 in zaide ob 19.57; dan je dolg 15 ur 45 min. Dne 15. vzide ob 4.25 in zaide ob 19.50. Dne 31. vzide ob 4.40 in zaide ob 19.35; dan je dolg 14 ur 52 min. Julija se torej skrči dan za 53 min. Sonce vstopi dne 23. ob 12 v znamenje leva — začetek vročih (pasjih) dni.

Lunine mene: Dne 6. prvi krajec, dne 14. ščip, dne 21. zadnji krajec, dne 28. mlaj.

AVGUST

V avgustu eno in štirideset
 prva naša vas je zagorela.
 Vendar naš borbeni polet
 jeklena volja je ojeklenela!
 Čeprav vasi gorele so odtlej,
 naš narod krepko stopal je naprej.

SPOMINSKI DNEVI:

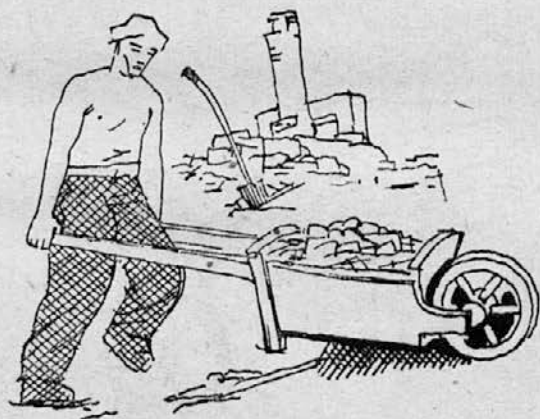
- 1. 1943 V Ljubljani velike demonstracije za izpustitev političnih jetnikov
- 1.— 3. 1942 Težki boji na Blegašu na Gorenjskem
- 12. 1944 Sestanek Churchilla in Tita v Neaplju
- 14. 1941 Podpisana Atlantska deklaracija
- 15. 1944 Zavezniška invazija v južno Francijo
- 16. 1941 Zažgana prva slovenska vas Rašica pri Črnučah
- 20. 1944 Začetek sovjetske ofenzive v Besarabiji in na Balkan
- 24. 1943 Boji pri Krvavi peči. Padlo 200 Italijanov
- 26. 1942 Churchill v Moskvi
- 31. 1589 Umrli v Ljubljani Jurij Dalmatin, prvi prevajalec celotne biblije v slovenski jezik

AVGUST

VELIKI SRPAN

Sonce vzide dne 1. ob 4.40 in zaide ob 19.35; dan je dolg 14 ur 52 min. Dne 15. vzide ob 5.00 in zaide ob 19.12. Dne 31. vzide ob 5.20 in zaide ob 18.45; dan je dolg 13 ur 23 min. Avgusta se torej skrči dan za 1 uro 30 min. Sonce vstopi dne 23. ob 19 v znamenje device — konec vročih (pasjih) dni.

Lunine mene: Dne 5. prvi krajec, dne 12. ščip, dne 19. zadnji krajec, dne 26. mlaj.

1 ČETRTEK	VEZI PETRA
2 PETEK	PORCIJUNKULA
3 SOBOTA	LIDIJA
4 NEDELJA	DOMINIK
5 PONEDELJEK	MARIJA SN.
6 TOREK	SIKST
7 SREDA	DONAT
8 ČETRTEK	AVGUŠTIN
9 PETEK	ROMAN
10 SOBOTA	LAVRENCIJ
11 NEDELJA	SUZANA
12 PONEDELJEK	KLARA
13 TOREK	HIPOLIT IN KASIJ.
14 SREDA	DEMETRIJ
15 ČETRTEK	AR. VNEBOVZETJE
16 PETEK	M ROK
17 SOBOTA	HIACINT
18 NEDELJA	HELENA
19 PONEDELJEK	LUDOVIK
20 TOREK	BERNARD
21 SREDA	IVANA
22 ČETRTEK	HIPOLIT
23 PETEK	FILIP
24 SOBOTA	JERNEJ
25 NEDELJA	LUDOVIK
26 PONEDELJEK	BERNARD
27 TOREK	EVIALIJA
28 SREDA	AVGUŠTIN
29 ČETRTEK	JAN KRSTNIK
30 PETEK	BRONISLAVA
31 SOBOTA	PAVLIN

SEPTEMBER

Odjeknili so v Bazovici strel,
 ugasnila mlada so življenja,
 a iz krvi nedolžnih, iz trpljenja
 je črpal narod moč in se boril
 in trinajst let kasneje s svojo borbo
 fašistične okove je zdrobil.

SPOMINSKI DNEVI:

- 1. 1939 Nemčija je napadla Poljsko. — Začetek druge svetovne vojne
- 2. 1942 Ustanovljene: Gubčeva, Cankarjeva in Šercerjeva brigada
- 2. 1945 Kapitulacija Japonske
- 3. 1945 Dan zmage nad Japonsko
- 4.— 5. 1944 Drugo zborovanje aktivistov OF
- 6. 1944 Prihod Rdeče armade na meje Jugoslavije
- 8. 1943 Kapitulacija Italije. — Začetek drugega osvobodjenega slovenskega ozemlja
- 8. 1943 Šercerjeva in Gorenjska brigada sta zavzeli plavogardistično postojanko Grčarice
- 16. 1943 Sklep Vrhovnega plenuma Osvobodilne fronte o priključitvi Slovenskega Primorja k združeni Sloveniji
- 16. 1944 Rdeča armada prodrla v Sofijo
- 28. 1831 Rojen Fran Levstik

SEPTEMBER

KIMAVEC

1	NEDELJA	EGIDIJ	
2	PONEDELJEK	KALISTA	
3	TOREK	ERAZMA	☽
4	SREDA	ROZALIJA	
5	ČETRTEK	LAVRENCIJ	
6	PETEK	ZAHARIJA	
7	SOBOTA	MELHIJOR	
8	NEDELJA	ROJSTVO MAR.	
9	PONEDELJEK	SERGIJ	
10	TOREK	NIKOLAJ	☽
11	SREDA	MILAN	
12	ČETRTEK	SILVIN	
13	PETEK	MAVRILIJ	
14	SOBOTA	ROZULA	
15	NEDELJA	ALBIN	
16	PONEDELJEK	KORNELIJ	
17	TOREK	LAMBERT	☽
18	SREDA	IRENA	
19	ČETRTEK	JANUARIJ	
20	PETEK	FILIPA	
21	SOBOTA	MATEJ	
22	NEDELJA	TOMAŽ	
23	PONEDELJEK	LINUS	
24	TOREK	PAFNUCIJ	☽
25	SREDA	PACIFIK	
26	ČETRTEK	JUSTINA	
27	PETEK	HILTRUDA	
28	SOBOTA	VENCESLAV	
29	NEDELJA	MIHAEL	
30	PONEDELJEK	ZOFIJA	

Sonce vzide dne 1. ob 5.22 in zaide ob 18.40; dan je dolg 13 ur 22 min. Dne 15. vzide ob 5.40 in zaide ob 18.15. Dne 30. vzide ob 5.58 in zaide ob 17.45; dan je dolg 11 ur 47 min. Septembra se torej skrči dan za 1 uro 37 min. Sonce vstopi dne 23. ob 16 v znamenje tehtnice — začetek astronomske jeseni. Tega dne sta dan in noč enako dolga (12 ur).

Lunine mene: Dne 3. prvi krajec, dne 10./11. ščip, dne 17. zadnji krajec, dne 25. mlaj.

OKTOBER

Šibijo se pod težo grozdov trte,
jesen je čudežno prebarvala naravo,
sadvov prežlahtni duh preplul je vrte,
iz preš cedi se vince sladko, pravo...
Užijmo božajoči mir jeseni,
v svobodi slajši so sadovi njeni...

SPOMINSKI DNEVI:

- 1. 1943 Prvo zasedanje zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju
- 2. 1942 Ustreljen kot talec slovenski slikar Hinko Smrekar
- 3. 1943 Ustanovljen v Sloveniji VII. korpus NOV in POJ
- 9. 1943 Prvi narodni izdajalci pred izrednim narodnim sodiščem v Kočevju
- 15. 1844 Rojen Simon Gregorčič
- 19. 1941 Konferenca zavezniških zunanjih ministrov v Moskvi
- 19. 1942 Ustreljenih v Mariboru 174 talcev
- 20. 1944 Osvobojenje Beograda
- 20. 1941 Ustreljenih v Kragujevcu 7000 Srbov
- 20. okt. Dan komunistične mladine
- 23. 1944 Rdeča armada prestopila meje Vzhodne Prusije
- 29. 1918 Praznik osvobojenja Slovencev izpod Avstrije

OKTOBER

VINOTOK

1	TOREK	MAKSIMA
2	SREDA	TEOFIL
3	ČETRTEK	TEREZIJA
4	PETEK	EDVIN
5	SOBOTA	PLACID
6	NEDELJA	BRUNON
7	PONEDELJEK	MARKO
8	TOREK	BRIGITA
9	SREDA	LUDOVIK
10	ČETRTEK	FRANC
11	PETEK	FILONIDA
12	SOBOTA	MAKSIMILIJAN
13	NEDELJA	EDVARD
14	PONEDELJEK	KALIST
15	TOREK	SEVER
16	SREDA	GAL
17	ČETRTEK	FLORENCIJ
18	PETEK	LUKA
19	SOBOTA	LUCIJ
20	NEDELJA	SAYLA
21	PONEDELJEK	URŠULA
22	TOREK	VENDELIN
23	SREDA	SEVERIN
24	ČETRTEK	RAFAEL
25	PETEK	KRIZANT
26	SOBOTA	EVARIST
27	NEDELJA	ANTONIJA
28	PONEDELJEK	CIRILA
29	TOREK	IDA
30	SREDA	LUKAN
31	ČETRTEK	VOLBENK

Sonce vzide dne 1. ob 6.00 in zaide ob 17.43; dan je dolg 11 ur 45 min. Dne 15. vzide ob 6.19 in zaide ob 17.17. Dne 31. vzide ob 6.42 in zaide ob 16.52; dan je dolg 10 ur 10 min. Oktobra se torej skrči dan za 1 uro 37 min. Sonce vstopi dne 24. ob 2 v znamenje škorpiona.

Lunine mene: Dne 3. prvi krajec, dne 10. ščip, dne 16./17. zadnji krajec, dne 24./25. mlaj.

NOVEMBER

Jesenski veter joče na grobovih
junakov po planinah in gozdovih.
Njih srčna kri
je posvetila naše dni:
Njih vera v dneve boljše, jasne
naj v nas gori kot luč, ki ne ugasne.

NOVEMBER

LISTOPAD

Sonce vzide dne 1. ob 6.43 in zaide ob 16.50; dan je dolg 10 ur 8 min. Dne 15. vzide ob 7.02 in zaide ob 16.30. Dne 30. vzide ob 7.22 in zaide ob 16.20; dan je dolg 8 ur 56 min. Novembra se torej skrči dan za 1 uro 12 min. Sonce vstopi dne 23. ob 23 v znamenje strelca. Sončni mrk!

Lunine mene: Dne 2. prvi krajec, dne 8./9. ščip, dne 15. zadnji krajec, dne 23. mlaj.

SPOMINSKI DNEVI:

- 7. 1917 Velika Oktobrska socialistična revolucija (25. oktobra po ruskem koledarju)
- 7. 1944 Padel generalni poročnik Franc Rozman-Stane, komandant NOV in PO Slovenije
- 16. 1887 Umrli pisatelj Fran Levstik
- 20.—23. 1944 Šubašić in Kardelj v Moskvi
- 21. 1944 Odlok predsedstva AVNOJ-a o amnestiji
- 28. 1820 Rojen Friedrich Engels
- 28. 1942 I. zasedanje AVNOJ-a v Bihaću
- 29. 1943 Zgodovinsko II. zasedanje AVNOJ-a v Jajcu

1 PETEK	V SI SVETI	
2 SOBOTA	VERNE DUŠE	☾
3 NEDELJA	IDA	
4 PONEDELJEK	KAREL B.	
5 TOREK	ZAHARIJA	
6 SREDA	LENART	
7 ČETRTEK	ENGELBERT	
8 PETEK	BOGOMIR	
9 SOBOTA	BOŽIDAR	☾
10 NEDELJA	ANDREJ	
11 PONEDELJEK	MARTIN	
12 TOREK	AVRELIJ	
13 SREDA	STANISLAV	
14 ČETRTEK	JOZAFAT	
15 PETEK	LEOPOLD	☾
16 SOBOTA	EDMUND	
17 NEDELJA	GREGOR	
18 PONEDELJEK	ODON	
19 TOREK	ELIZABETA	
20 SREDA	FELIKS	
21 ČETRTEK	ALBERT	
22 PETEK	CECILIJA	
23 SOBOTA	FELICITA	☾
24 NEDELJA	FLORA	
25 PONEDELJEK	KATARINA	
26 TOREK	SIRICIJ	
27 SREDA	AHACIJ	
28 ČETRTEK	RUF	
29 PETEK	SATURNIN	
30 SOBOTA	ANDREJ	

DECEMBER

Krog voglov mrzel veter plha,
ledene rože v okna diha.
Bleščeče sonce se smeji
iz komaj shojenih gazi:
Vse leto pridno delal si, skrbno?!
Čez praznike spočij se za pečjo!

SPOMINSKI DNEVI:

- 1. 1918 Ustanovitev Jugoslavije
- 3. 1800 Rojen pesnik France Prešeren
- 3. 1943 Konferenca v Teheranu
- 6. 1936 Sovjetska zveza sprejela Stalinovo ustavo
- 7. 1941 Japonska napadla Ameriko in Anglijo
- 21. 1879 Rojen Josip Visarionovič-Stalin
- 25. 1943 Ustanovljen IX. korpus NOV in POJ

DECEMBER

GRUDEN

1 NEDELJA	ELIGIJ	☽
2 PONEDELJEK	BLANKA	
3 TOREK	FRANČIŠEK KS.	
4 SREDA	BARBARA	
5 ČETRTEK	KRISPINA	
6 PETEK	NIKOLAJ	
7 SOBOTA	URBAN	
8 NEDELJA	REZM. SP. M.	☽
9 PONEDELJEK	B GORGONIJA	☽
10 TOREK	JULIJA	
11 SREDA	HUGOLIN	
12 ČETRTEK	VICELIN	
13 PETEK	LUCIJA	
14 SOBOTA	SPIRIDION	
15 NEDELJA	KRISTINA	☾
16 PONEDELJEK	EVZEBIJ	
17 TOREK	LAZAR	
18 SREDA	GRACIJAN	
19 ČETRTEK	FAVSTA	
20 PETEK	INGEN	
21 SOBOTA	TEMISTOKLES	
22 NEDELJA	DEMETRIJ	
23 PONEDELJEK	VIKTORIJA	☽
24 TOREK	ADAM IN EVA	
25 SREDA	B OZIC	
26 ČETRTEK	ŠTEFAN	
27 PETEK	JANEZ EV.	
28 SOBOTA	NED. OTROCI	
29 NEDELJA	TOMAŽ	
30 PONEDELJEK	EVGEN	☽
31 TOREK	SILVESTER	

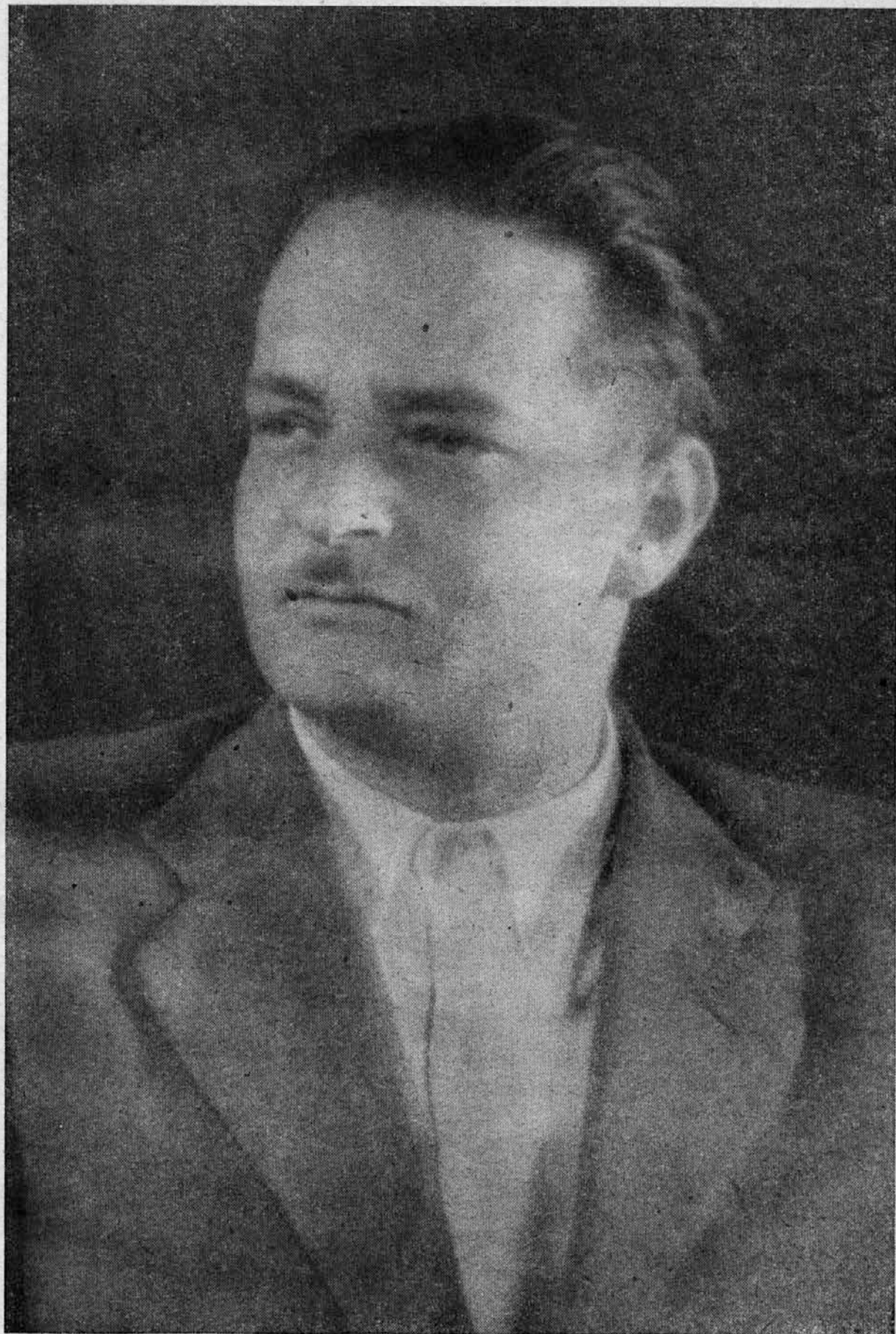
Sonce vzide dne 1. ob 7.23 in zaide ob 16.18; dan je dolg 8 ur 55 min. Dne 15. vzide ob 7.37 in zaide ob 16.17. Dne 31. vzide ob 7.45 in zaide ob 16.25; dan je dolg 8 ur 40 min. Dan se skrči decembra do 22. za 18 min. ter se zopet podaljša do konca meseca za 4 min. Sonce vstopi dne 22. ob 12 v znamenje kozoroga — začetek astronomske zime. Tega dne imamo najkrajši dan (8 ur 35 min.) in najdaljšo noč (15 ur 25 min.). Lunin mrkl

Lunine mene: Dne 1. prvi krajec, dne 8. ščip, dne 15. zadnji krajec, dne 23. mlaj, dne 30. prvi krajec.

PODPRESEDNIK VLADE DEMOKRATIČNE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE
EDVARD KARDELJ

PRESEDNIK NARODNE VLADE SLOVENIJE

BORIS KIDRIČ

PREDSEDNIK SLOVENSKEGA NARODNO-OSVOBODILNEGA SVETA

JOSIP VIDMAR

Novoletna poslanica maršala Tita

Leto 1945 je bilo leto vojaške zmage združenih svobodoljubnih narodov, velikih in malih, nad fašističnimi osnimi osvajalci in njihovimi pomagači. Toda za našo deželo, za narode Jugoslavije, ima leto 1945 poseben pomen, ker so se v tem letu izvršili v Jugoslaviji dogodki, ki so določili smer razvoju naše dežele za nedogledno vrsto let. To je bilo za nas leto zmage nad okupatorji in domačimi izdajalci, ki so služili okupatorju in vršili zverstva nad lastnim ljudstvom. V tem letu so bili doseženi veliki zunanji in notranji politični uspehi. Močno se je dvignil ugled naše dežele, ki je po zaslugi svojih naporov in doprinosov v vojni dobila splošno priznanje Združenih narodov.

Naši deželi je uspelo, da se je utrdila z ustanavljanjem organov ljudske oblasti, od najnižjih do najvišjih, na celotnem ozemlju Jugoslavije. Vršile so se politve v Ustavodajno skupščino, ki je soglasno sprejela veliki zgodovinski sklep o ukinitvi monarhije in o proglasitvi Federativne ljudske republike Jugoslavije. Sprejeti so bili mnogi demokratični zakoni in odredbe, sprejet je bil v načelu osnutek nove ustave, ki bo pomenila temelj naše državnosti, naše ljudske demokracije, naše Federativne ljudske republike Jugoslavije, ki predstavlja trdno skupnost po svobodni volji združenih narodov Jugoslavije.

Stara Jugoslavija je, razbita z okupacijo na več delov, razpadla, a na njenih ruševinah je leta 1945 zrasla nova veličastna državna zgradba — Federativna ljudska republika Jugoslavija, ki se je gradila v štiriletni nadčloveški borbi na krvi in kosteh stotisočev najboljših sinov narodov Jugoslavije.

V tem letu so se naši narodi ogromno trudili in dosegli velike uspehe v obnovi naše razrušene dežele. Vzpostavljen je železniški promet, ki je bil v vojni razrušen. Obnovljeno je in spravljen v pogon mnogo naše industrije, ki že oskrbuje naše prebivalstvo z različnimi proizvodi. Usposobljen je večji del rudnikov, iz katerih dobivajo naše tovarne in promet premog in rude. Popravljen je in obnovljen na tisoče raznih zgradb in na stotine porušenih in požganih vasi. Država je dala in omogočila prevoz za desetisoče vagonov žita in drugih živil v kraje, ki so najbolj trpeli zaradi okupatorja. S sodelovanjem ljudsko-frontovskih organizacij in vojske je posejane okrog 1.000.000 juter zapuščene zemlje, katere plodovi služijo v glavnem prehrani prebivalstva v tistih krajih, ki so najbolj trpeli v vojni. V preteklem letu je bilo obnovljenih in je začelo delovati na stotine raznih šol, nižjih in višjih. Izvršenih je bilo mnogo koristnih in potrebnih del za skupnost v udarniškem času, samo po zaslugi duhá, s katerim so bili prežeti najboljši sinovi in hčere naše dežele. Če upoštevamo, da je naša hrabra Jugoslovanska armada še meseca maja vodila zadnje težke borbe za osvoboditev naše dežele, pomeni to, da je preteklo samo 8 mesecev, odkar je zemlja svobodna in odkar so se mogli naši narodi popolnoma posvetiti zdravljenju težkih ran, ki nam jih je zadal okupator. To so dejstva, ki najbolj prepričevalno govorijo o ogromnih naporih naših narodov in naših delavcev, naše mladine, naših žená, naših kmetov, naše ljudske inteligence, naše armade in naših voditeljev. Koliko požrtvovalnosti, poleta in napora je bilo treba vložiti, preden je bilo vse to doseženo! Moram pa poudariti, da bi bili uspehi še boljši in večji, ko bi ne bilo raznih sovražnikov ljudstva, ki so se na vse načine trudili, da bi onemogočili uspehe pri obnovi naše dežele. Stara Jugoslavija in 4 letna okupacija sta nam zapustili slabo dediščino. Sabotaže, špekulacije, črna borza in končno tatvine, ki so se zadnje leto dogajale v naši deželi, so povzročile v naši državi milijardno škodo. Dogajale so se težke sabotaže pri gradnji mostov, sabotaže in tatvine pri železniškem prometu, v industriji, sabotaže pri rečnem prometu, v poljedelstvu, v rudarstvu itd. To so ostanki starega in istočasno ima to politični značaj, ker se sovražniki naše federativne ljudske republike poslužujejo sedaj takšnih sredstev, da bi preprečili naš razvoj. Takšne sabotaže predvsem ljudske lastnine, tatove, črnoborzijske in tihotapce je treba preganjati do uničenja, če hočemo obvarovati velike pridobitve iz osvobodilnega boja, če hočemo uresničiti tisto, za kar je umiralo na stotisoče najboljših sinov naše dežele, če hočemo ustvariti boljše in srečnejšo bodočnost sedanjemu pokolenju in bodočim pokolenjem narodov Jugoslavije. Proti temu zlu se mora boriti vsak pošten rodoljub, vsi tisti, ki ljubijo svojo deželo in svoje ljudstvo. Zakaj jaz o tem tukaj govorim? Zato, da bi bilo vidno, kakšne težave nam povzročajo razna zločinska dejanja, ki naj bi onemogočila napore za dosego še boljših in večjih uspehov. O tem govorim zato, da bi bilo vidno, kako sovražniki naše Federativne ljudske republike Jugoslavije ne oklevajo pred nobenimi sredstvi, še tako umazanimi, samo da bi škodili novi Jugoslaviji. O tem govorim zato, ker želim opozoriti vse poštene rodoljube, naj bodo pazljivi do vseh teh pojavov in naj pomagajo ljudskim organom oblasti, da se taki škodljivci zasluženo kaznujejo. O tem govorim zato, ker je treba poznati bolezen, če jo hočemo uspešno zdraviti, treba je videti zlo, če ga hočemo izkoreniniti. Brez usmiljenja je treba šibati tisto, kar ni dobro in kar ovira naš razvoj, a do tega imajo pravico tisti, ki tudi sami dajejo vse od sebe v korist skupnosti. Medtem ko se na eni strani milijoni rodoljubov z vsemi silami trudijo, da bi čim več prispevali k izgradnji svoje razrušene dežele, da bi se čimprej vsaj do neke mere odpravila beda in ustvarili boljši življenjski pogoji, na drugi strani peščica izrodkov skuša to preprečiti in ne okleva pred ničemer.

Stopamo v novo leto 1946, leto ogromnih in težkih nalog. Če je bilo leto 1945 leto zmage na bojnem in političnem polju, tedaj je vsak državlján te dežele dolžán storiti vse, da bi bilo novo leto 1946 vsaj deloma leto zmage na gospodarskem področju. Razumljivo je, da ne more biti govora o popolni zmagi, ker je razrušenje v naši deželi tako veliko, da bo treba mnogo let, preden bodo rane popolnoma zaceljene. Toda v letu 1946 moramo ustvariti predpogoje, moramo postaviti trdne temelje, moramo imeti jasne per-

spektive in začeti z načrtnim ljudskim gospodarstvom. Stanje v našem ljudskem gospodarstvu zahteva od vsakega posameznika največjih naporov, da bi se ustvarili pogoji za boljši jutrišnji dan.

Številne naše tovarne še zdaleč niso dosegle predvojne zmogljivosti. Stroški za proizvodnjo raznih predmetov, ki so potrebni za življenje, so previsoki. Od tega nima koristi niti država, niti potrošniki mest in vasi, niti delavci. Pomanjkanje in draginja tovarniških proizvodov povzroča zvišanje cen tudi drugim živiljenjskim sredstvom, ki jih proizvajajo kmetje in mali obrtniki. Vsako pomanjkanje proizvodov in predmetov, ki so potrebni za življenje, že povzroča draginjo. Zato je treba zvišati proizvodnjo, izdelati čim več proizvodov, da bi naši kmetje lahko kupili tisto, kar potrebujejo, toda po takšnih cenah, ki se ne bodo preveč razlikovale od cen njihovih proizvodov.

Obračam se na vas, delavci v tovarnah in rudnikih. Zvišajte proizvodnjo v vaših podjetjih, zvišajte produktivnost dela, izdelajte čim več različnih proizvodov, ker boste s tem tudi sebi ustvarili boljše živiljenjske pogoje. Ta država je država delavcev mesta in vasi in zato z vsemi silami pomagajte obnoviti svojo razrušeno deželo. Vzemite si za vzgled mnoge vaše tovariše in tovarišice v podjetjih in rudnikih, ki so že postali junaki dela. Bodite pazljivi do vsakovrstnih saboterjev in onemogočajte sovražnike ljudstva, ki ovirajo ustvaritev vaše srečnejše bodočnosti.

V letu 1946 še bolj zvišajte vaš delovni in ustvarjalni polet. Z največjimi napori in s prostovoljnim delom smo v preteklem letu 1945 lahko izoršili prave čudeže pri izgradnji naše dežele. Ta polet in prostovoljnost dela ne smeta v tem letu opešati, ampak se morata nasprotno še ojačiti.

Obračam se k tebi, mladina Jugoslavije, da bi bila nosilec delovnega navdušenja, da bi bila primer vztrajnosti in požrtvovalnosti pri izgradnji naše dežele, kot si bila primer v 4 letnem boju za svobodo svoje dežele, kot si bila v preteklem letu 1945 primer pri delu za obnovo dežele. Boj za zmago pri obnovi dežele, pri premagovanju gospodarskih težav je sestavni del tistega velikega boja na bojnem polju, v katerem je umiralo na desetisoče omladincev in omladink Jugoslavije, da bi drugim bilo bolje. Naj si tvoj omladinski polet in ogenj da duška predosem v ustvarjalnem delu.

Mnogi sovražniki in celo nekateri tako imenovani »prijatelji« današnje Jugoslavije se na vse načine trudijo, da bi zasejali negotovost med našimi kmeti. Sejejo nezaupanje do sedanjih organov ljudskih oblasti, širijo različne lažnive vesti, od katerih nima navadno škode samo država, ampak tudi kmetje sami, izkoriščajo pomanjkanje raznih sredstev, ki so potrebna kmetom. Trudijo se, da bi oplivali na kmete, da ne bi prodajali svojih proizvodov državi, ki mora skrbeti za pokrajine, ki so bile opustošene v vojni, za siromašne sloje itd. Vse to delajo z namenom, da bi zasejali nemir in nezaupanje med ljudstvo, da bi ustvarili nezaupanje kmetov do države s ciljem, da bi otežkočali, če že ne morejo preprečiti, obnovo in konsolidacijo naše dežele v gospodarskem oziru.

Obračam se na vas, kmetje, da ne verjamete tem tako imenovanim »prijateljem« kmetov, ker oni niso prijatelji nove Jugoslavije, kar istočasno pomeni, da tudi niso vaši prijatelji. Vaša požrtvovalnost pri izgradnji naše dežele, vaše zaupanje v Federacijo ljudsko republiko Jugoslavijo, sta jamstvo, da bomo naglo premagali mnoge težave, ki nam stoje na poti. Poznamo vaše težave, vaše potrebe in se z vsemi silami trudimo, da storimo vse, kar moremo, da bi dobili tisto, kar najbolj potrebujete. Še bo nekaj časa težko, toda z vsakim dnem gre na bolje, ker naše tovarne že proizvajajo in bodo z vsakim dnem proizvajale vedno več tistih predmetov, ki jih najbolj potrebujete. Bodite prepričani, da se bo sedanja oblast pobrigala, da se različna bremena enakomerno porazdelijo. Prizadevajte si, da bi v letu 1946 obdelali in zasejali čim bolje in čim več vaših polj in vinogradov, da bi vzredili čim več živine itd. To bo velik prispevek za obnovo naše dežele, za naglo odstranitev bede, za ureditev naše nove Federacije ljudske republike Jugoslavije.

Mnogo je pritožb glede administracije ljudskih oblasti od najnižjih do ministrstev. Čestokrat tudi upravičeno. To je dediščina starega. Najbolj nevaren je v administraciji birokratizem, ker ta v prvi vrsti pomeni brezdušni odnos do ljudi, kot do posameznikov tako tudi do skupnosti, nerazumevanje težav in potreb posameznikov do skupnosti, nerazumevanje težav in potreb posameznih ljudi. Zaradi birokratizma se včasih posameznikom dogajajo prave tragedije v življenju. Uradniki, ki tako postopajo, ne ljubijo svojega ljudstva niti države, ki ji služijo. V naših državnih ustanovah mora vladati najboljši odnos do ljudi, do ljudstva, ker je to ljudska država in uradniki so zato tukaj, da služijo ljudstvu in da mu dobro služijo. In ta polet pri delu, kakršnega zahtevamo od naših delavcev in delavk, od naših mladinskih, ženskih in drugih organizacij, mora vladati tudi v naših državnih ustanovah. Povsod v uradih, v nižjih, srednjih in visokih šolah, v laboratorijih itd. mora veti delovni in ustvarjalni duh, podoben tistemu, ki je vladal v vrstah borcev od 1941 do končne zmage. Vsakdo mora delati s prepričanjem, da, ko dela za skupnost, istočasno dela tudi zase. Vsakdo mora razumeti delo ne samo kot način za dobivanje sredstev za življenje, temveč v prvi vrsti kot dolg do skupnosti, dolg do naše razrušene domovine, ki jo moramo zgraditi in jo storiti srečnejšo, kot je bila. Manj različnih proslav in brezplodnih sestankov, več dela. Delovni sestanki in konference ne smejo biti same sebi cilj, ampak morajo imeti produktivni značaj, značaj posvetovanja, kako bi se čim bolje in hitreje izvršile in uresničile določene naloge, ki stojijo pred nami.

Delavci, kmetje in poštena ljudska inteligenca! Naj bo leto 1946 leto največjega poleta in zmag pri obnovi naše dežele. Pojdimo z novim poletom na premagovanje velikih in častnih nalog, ki nas čakajo in ki jih moramo izoršiti. Zgradimo gospodarsko močno Jugoslavijo, ker je to edini predpogoj boljše in srečnejše bodočnosti naših narodov, močno jamstvo naše neodvisnosti in ugleda naše dežele. V naši sredi ne smejo najti mesta tisti, ki morejo, a ne marajo delati. V naši deželi imajo vsi državljani enake pravice, toda tudi enake dolžnosti.

Deklaracija o proglastitvi Zvezne ljudske republike Jugoslavije

Beograd 29. novembra ob 17.23.

V teku 22 let obstoja Jugoslavije pred vojno njeni narodi niso mogli uresničiti svojih stoletnih teženj — narodne enakopravnosti in socialne pravice. Namesto da bi ustvarila njihovo bratstvo in enotnost na osnovi enakopravnosti, je neljudska vladavina hegemonistične klike ustvarjala med njimi vedno globlji prepad in medsebojni razdor. Taka politika zatiranja posameznih narodov in njihovega razdvajanja, kakor tudi brutalno politično in socialno nazadnjaštvo, ki so ga izvajale reakcionarne klike z monarhijo na čelu, je oslabilo državo od znotraj in nasproti zunanjemu svetu, kar je pripeljalo do katastrofalnih posledic v času vdora fašističnih sil v Jugoslavijo aprila 1941. V času aprilskega vdora Nemčije in drugih fašističnih sil v Jugoslavijo ni imel Peter II. Karadjordjević niti sposobnosti niti volje, da organizira odpor ljudstva proti okupatorju, temveč je pobegnil v inozemstvo ter narode Jugoslavije prepustil njihovi usodi. S svojim postopanjem v času narodno osvobodilnega boja je Peter II. Karadjordjević oslabil odpor ljudstva nasproti okupatorju. Z vsemi sredstvi je pomagal narodnim izdajalcem, ki so od leta 1941 neprenehoma vodili boj proti Narodno osvobodilni vojski, odnosno proti osvobodilnemu gibanju ljudstva, ter so sodelovali z okupatorjem. Narodi Jugoslavije so se dvignili v boj proti fašističnim okupatorjem in domačim izdajalcem, čvrsto odločeni braniti svojo neodvisnost in svobodo ter doprinesti svoj del k splošnim naporom Združenih narodov proti skupnemu sovražniku. V štiriletnem boju so narodi Jugoslavije ustvarili svoje čvrsto bratstvo in enotnost. Oni so s krvjo in življenji svojih najboljših sinov ne samo premagali okupatorje in njihove domače sodelavce, temveč so odstranili vse ono, kar jih je v preteklosti razdvajalo. Trdno so odločeni, da ustvarijo tak notranji red, ki jim bo omogočil miren razvoj in uresničenje boljše in srečnejše bodočnosti. Narodi Jugoslavije so se tako v dobi med prvo in drugo svetovno vojno, kakor tudi v dobi štiriletnega osvobodilnega boja prepričali, da je bila monarhija največja zapreka za ustvaritev nove Jugoslavije, bratske demokratične skupnosti enakopravnih narodov. Prepričali so se, da je monarhija glavni krivec tudi za vse postopanje neljudskih režimov, tako pred vojno, kakor tudi za ono, kar so morali narodi prenesti od domačih izdajalcev, ki jih je podpirala monarhija.

Na temelju tega in v soglasju s svobodno izraženo voljo vseh narodov Jugoslavije je Ustavodajna skupščina na skupni seji Zvezne skupščine in Skupščine narodov sklenila in sklepa v imenu ljudstva in na temelju zakonitih odločb obeh domov:

1. Demokratična zvezna Jugoslavija se proglašča za ljudsko republiko pod imenom: Zvezna ljudska republika Jugoslavija. Zvezna ljudska republika Jugoslavija je zvezna ljudska država republikanske oblike, skupnost enakopravnih narodov, ki so svobodno izrazili svojo voljo, da ostanejo združeni v Jugoslaviji.

2. S to odločbo se v imenu vseh narodov Jugoslavije končno ukine monarhija v Jugoslaviji, Petru II. Karadjordjeviću z vso dinastijo Karadjordjevićev pa se odvzamejo vse pravice, ki so pripadale njemu in dinastiji Karadjordjevićev.

V Beogradu, glavnem mestu Zvezne ljudske republike Jugoslavije, dne 29. novembra 1945.

Glavne značilnosti Ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije

Državljan!

Te dni je bil objavljen in dan v diskusijo pred vse ljudstvo naše države načrt ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije. Vlada FLRJ, ki je v načelu in temelju sprejela ta načrt, se je odločila za vseljensko diskusijo o tem načrtu predvsem zaradi tega, ker smatra, da je ustava bolj kot kar koli drugega zadeva vsega ljudstva, posebno še, če vemo, da so naše ljudske množice v štirih letih vojne jasno pokazale, kaj hočejo in kakšno ureditev svoje ljudske države žele. Sedaj je ta prvi načrt ustave tu in široke množice ljudstva morajo povedati, ali je v skladu s njihovimi željami in z njihovo voljo, ali je v skladu s tistimi, za kar so se borile v narodno-osvobodilni vojni, za kar so stotisoči naših najboljših ljudi dali svoja življenja.

V našem načrtu ustave ni — v pogledu osnovnih vprašanj in oblik — nič izmišljenega. Naša ustava pravno formulira velike spremembe v strukturi Jugoslavije, ki so se izvršile v zadnjih letih veličastnega osvobodilnega boja. Ona ostaja zvesta pridobitvam narodno-osvobodilne vojne, jih razvija v njihovih organizacijskih oblikah in s tem odpira jasnejše perspektive v pogledu bodočega razvoja in postaja močno orožje ljudstva za utrditev in nadaljnji razvoj pridobitev narodno-osvobodilnega boja.

Nekateri ljudje pri nas so govorili in še danes govorijo, da stvari ne stoji tako. Želeli bi, da ustavo oddvoje od ljudstva, da jo spremene iz zadeve širokih ljudskih množic v zadevo pravnikov in profesorjev. Želeli bi seveda ustavo, ki bi ne ustrezala sedanji stvarnosti v naši deželi, temveč stari bivši stvarnosti, ki so jo naše ljudske množice razbile s svojo zavestno voljo in silo.

Naravno je, da so take reakcionarne želje iluzorne in to z dveh stališč. Na eni strani ne upoštevajo realnega odnosa političnih sil in volje ljudstva, na drugi strani pa izhajajo iz napačne predpostavke, da more biti reakcionarna ustava na papirju učinkovito orožje proti notnim ljudskim množicam, ki so s svojo voljo in krvjo napisale živo ustavo v zgodovino naših narodov, ustavo, ki že trdno obstoji, ki je preizkušena v ognju prakse, ki je blizu širokim ljudskim množicam, ki je njihova in ki jim je jamstvo za srečnejšo bodočnost. Taka napačna predpostavka naših reakcionarjev je posledica njihovega podcenjevanja zavestne vloge ljudskih množic, je posledica njihove navade iz preteklosti, ko je bilo vprašanje ustave vprašanje volje in teženj socialnih in političnih vrhov, ne pa ogromne večine osnovnih ljudskih množic. In tako je ta gospoda pozabila, da so naše ljudske množice po svoji ogromni večini imele ne samo dovolj zavesti in moči, da z orožjem v rokah razbijejo okupatorja in njegove domače pomagače, ustvarjajoč s tem temelje demokratične ljudske oblasti, temveč tudi, da danes to živo ustavo, za katero je bilo prelito toliko krvi ne samo v teku te vojne, temveč tudi v preteklosti — branijo pred vsemi reakcionarnimi napadi in da jo zapišejo z besedami in paragrafi v temelje naše ljudske republike. Kaj drugega naj bi potemtakem bila danes naloga naših ustavodajnih organov kakor ta, da zapišejo to živo ljudsko ustavo z besedami in paragrafi, da jo precizirajo in izpopolnijo v njenih organizacijskih oblikah in da čimbolj obdelajo in izpopolnijo njene ljudske in demokratične določbe.

Znano je dejstvo, da ustava po svoji vsebini, po svojih osnovnih načelih predstavlja pravni izraz obstoječega konkretnega državnega, političnega in socialno-gospodarskega sistema v državi. Ljudje so vedno ustvarjali države pred sprejetjem ustave ter je povsem razumljivo, da so te ustave neizbežno nosile pečat onih družbenih sil, ki so ustvarjale in nosile državni in družbeni red. Samo ljudi z iluzijami je mogla navduševati misel, da lahko družbeni red pokrenejo po poti, ki so

si jo izmislili v svoji glavi, neodvisno od objektivnih pogojev, neodvisno od sil, ki bodo nosile razvoj.

To seveda ne pomeni, da sama ustava nima nikakršne ustvarjalne vloge, da ne more vplivati na objektivno stanje, da ne more izvršiti določenih sprememb v tem stanju. Nasprotno, ona to lahko doseže in tudi doseže s tem, da fiksira gotove družbene pridobitve in jih obdela, da določi organizacijske oblike in precizira odnose med posameznimi organi itd. V svoji celoti daje ustava perspektivo razvoja, postaja močno orožje v rokah ljudstva, ako gre, kakor v našem primeru, za ljudsko državo. V drugačnih primerih postane seveda ustava orožje protiljudskih sil.

Ustava se bavi z ureditvijo države, z njeno družbeno in politično strukturo. Zaradi tega je za pravilno razumevanje ustave potrebno v prvi vrsti vedeti, kaj je najvažnejše, kaj je glavno in temeljno pri vsaki državni ureditvi.

Tako naša teoretična pojmovanja kakor težka preteklost naših narodov pod različnimi protiljudskimi oblastmi in režimi nam govore, da država ni nekaj, kar stoji nad nasprotji in spori v družbenem življenju neke države, temveč da je samo izraz in orodje določenih družbenih razredov in razrednih grupacij. To je dejstvo, na katerem se po vsebini ne spremeni nič s tem, da je ta prava družbena vsebina države izražena v raznih političnih oblikah, pa tudi ne s tem, da je njena oblika čisto večja ali manjša demokracija. Tega dejstva nam nič ne potrjuje bolj jasno kakor sedanje stanje v svetu, ko se sicer mnogo govori o demokraciji, pa se hkrati in na mnogih krajih dušijo elementarne pravice ljudi in narodov in sicer zato, da bi se ohranil reakcionarni socialni sistem.

Zaradi tega je jasno, da je temeljno vprašanje vsake državne ureditve vprašanje oblasti, vprašanje, kateri družbeni razredi drže komandne položaje v državnih vrhovih. S tem vprašanjem je tesno povezano tudi vprašanje o splošni socialno-gospodarski strukturi države. Zaradi tega tvorita ti dve vprašanji temelj in izhodno točko za ustavo vsake države. Drugo vrsto vprašanj tvorijo vprašanja, kakor: večje ali manjše demokratične pravice državljanov, večja ali manjša ali nikakršna krajevna samouprava itd. Ta vprašanja so v najvišji meri odvisna od konkretnega razmerja sil v notranjosti dežele, od večjih ali manjših nasprotij. V stari Jugoslaviji so se ustave in zakoni, pa tudi vlade in ljudje sicer menjavali, toda oblast je bila od samega začetka pa do aprilskega zloma v rokah ene in iste hegemonistične klike sovražnikov ljudstva, v interesu politične in socialne reakcije, finančnega kapitala, veleposestnikov, dinastije in vsakovrstnih izkoriščevalcev ljudskih množic.

Ta oblast v stari Jugoslaviji je v začetku, dokler se je še reakcija počutila trdno v sedlu, dala nekatere demokratične pravice ljudstvu. Čim pa je začel naraščati val gibanja širokih ljudskih množic za demokratične, narodne in socialne zahteve, je vladajoča jugoslovanska reakcija začela postopoma ukinjati demokratične pravice, dokler ni dne 6. januarja 1929 kralj Aleksander ukinil tudi njihove zadnje ostanke. Taki procesi seveda niso značilni samo za staro Jugoslavijo, temveč tudi za mnoge druge dežele. Značilni in tipični so in bodo posebno v sedanjem času, ko mnoge države stopajo v politične krize in se v njih vedno jasneje odkriva protidemokratični reakcionarni obraz njihovih pravih gospodarjev.

Ako se hočemo torej pravilno lotiti ustave nove Jugoslavije, to je Federativne ljudske republike Jugoslavije, moramo predvsem imeti jasno pred očmi, kaj se je v Jugoslaviji spreminilo v tistih temeljnih, bistvenih vprašanjih, ki odločajo pri ureditvi države. Mislim, da se vse to lahko reducira na tri vprašanja:

1. Vsakdo ve, da ni prišlo v Jugoslaviji v tej vojni samo do spremembe vlade ali parlamentarnega sistema ali splošne upravne ureditve države, temveč da je izvršena globoka, korenita sprememba, revolucionarna sprememba v samih komandnih položajih oblasti. Z drugimi besedami: spremenil se je nosilec oblasti v naši deželi. Z oblasti je vržena protiljudska, reakcionarna izkoriščevalska razredna grupacija ter je oblast prešla v roke ljudstva — v pravem smislu te besede, to je, v roke njegove ogromne večine, ki jo predstavlja delovno ljudstvo mesta in vasi.

2. S to temeljno spremembo v Jugoslaviji so tesno povezane spremembe v socialno-gospodarski strukturi nove Jugoslavije. V našem gospodarstvu običajno razlikujemo tri temeljne sektorje: državni, združni in privatno-kapitalistični. Treba pa je razumeti, kaj pomenijo v pogojih naše ljudske republike. Tudi v stari Jugoslaviji so formalno obstojali ti trije sektorji. Očitno pa je, da državna lastnina v stari Jugoslaviji ni mogla biti občeljudska lastnina, ki se uporablja v korist naprednega socialnega razvoja in materialnega blagostanja širokih ljudskih množic. Nasprotno, bila je v rokah tistih reakcionarnih in protiljudskih sil, ki so imele v rokah tudi samo državo. Ta lastnina je konec koncev ojačevala ta sistem. Očitno je, da je tudi združništvo pod takimi pogoji neizbežno moralo postati plen finančnega kapitala in drugih sovražnikov delovnih množic. Praksa je vsak dan vedno bolj rušila škodljive iluzije o možnosti združne države, to je o združništvu kot poti in sredstvu, da se delovne množice osvobode iz krepiljev špekulantov in izkoriščevalcev in da ustvarijo nekak »demokratski gospodarski red«. In take iluzije so bile v naši deželi.

S spremembo oblasti je nastala bistvena sprememba v enem in v drugem pogledu. Pod upravo resnične ljudske oblasti je postala državna lastnina občeljudska lastnina. Njena vloga je postala izredno važna, kar na eni strani predstavlja glavno gospodarsko oporišče širokih ljudskih množic v boju za napredni socialni razvoj v splošnem, na drugi strani pa neposredno omogoča učinkovito in realno nadzorstvo nad vsem našim gospodarstvom s strani ljudske države in končno ustvarja možnost splošnega državnega načrta za razvoj našega celotnega gospodarstva. Prav tako ne more biti dvoma, da je sedaj naše ljudsko združništvo dobilo možnost, da se razvija neodvisno od vpliva finančnega kapitala in raznih kapitalističnih in veleposesniških skupin s tem, da se čvrsto nasloni na državo, t. j. na občeljudski gospodarski sektor. Na ta način lahko združništvo v občutni meri doprinese k naprednemu socialnemu razvoju in k dvigu blagostanja naših delovnih množic. To se tiče posebno našega kmečkega združništva. Poleg tega obstoji v naši deželi še nadalje privatno-kapitalistični sektor, ki zavzema pomemben del našega gospodarskega življenja. Ljudska država sicer izvršuje nadzorstvo tudi nad tem sektorjem s tem, da ga vključuje v določenih mejah možnosti v splošni gospodarski načrt, sicer se pa ta razvija v svojih normalnih okvirih.

Napačno bi bilo misliti, da so ti trije sektorji oddeljeni s kitajskim zidom drug od drugega. Dejansko predstavljajo tri glavne oblike v razvoju našega gospodarstva in dajejo pečat celokupni socialno-gospodarski strukturi naše ljudske republike. Naravno je, da iz take strukture izhajajo mnoga naspotja in da bodo reakcionarne sile v gospodarstvu še nadalje poskušale slabiti gospodarske položaje ljudske republike in izpodkopavati samo ljudsko oblast. Zaradi tega bi bilo naivno misliti, da smo že pripluli v mirno pristanišče, kamor ne sežejo več burni in nevarni valovi družbenih nasprotij.

3. Tretja ogromna sprememba v Jugoslaviji je nov odnos med narodi Jugoslavije. Propadel je stari sistem hegemonije velikosrbskih klik, ki so se opirale na reakcionarne protiljudske vrhove hrvatskega, slovenskega in drugih narodov Jugoslavije. Federativna ljudska republika Jugoslavija je zrasla iz prostovoljne združitve naših narodov po načelu samoodločbe in enakopravnosti. To združitev so naši narodi podpisali s svojo krvjo, načelo samoodločbe in enakopravnosti pa so v praksi izvedli z graditvijo svojih nacionalnih federalnih enot in svoje skupne federativne državne skupnosti. S tem so ustvarjeni vsi pogoji za likvidacijo narodnega vprašanja, ki je pretresalo in izpodkopavalo staro Jugoslavijo.

To so po mojem mnenju tri glavne spremembe, iz njih pa so zrasle vse druge. Naravno, v načrtu ustave Federativne

ljudske republike Jugoslavije so morali priti do izraza v prvi vrsti ravno ti elementi; te spremembe so postale temelj za izdelavo načrta.

Razumljivo je zaradi tega, da načrt ustave na prvem mestu postavlja vprašanje ljudske oblasti. Ta je glavna pridobitev narodno-osvobodilnega boja in bi se brez te pridobitve ne mogla obdržati nobena druga.

>V Federativni ljudski republiki Jugoslaviji<, pravi načrt ustave, >izhaja vsa oblast iz ljudstva in pripada ljudstvu<.

Tako formulacijo bomo našli tudi v nekaterih drugih ustavah; je pa lahko resnična in lahko odgovarja stvarnosti samo takrat, kadar v oblasti res odloča volja in zahteva ogromne večine ljudstva, to je njegovih osnovnih delovnih množic. Ta formulacija pa postane prazna fraza, kadar samo skriva faktično oblast finančnega kapitala.

Naš načrt ustave daje polno jamstvo našim ljudskim množicam, da bo oblast ljudska v dejanjih in ne samo v besedah. Jamstvo ljudske oblasti je v enotnosti državne oblasti, od krajevnih organov do najvišjih državnih organov.

>Ljudstvo izvršuje svojo oblast preko svobodno izvoljenih zastopniških organov državne oblasti — ljudskih odborov, ki so od krajevnih ljudskih odborov do skupščin ljudskih republik in Ljudske skupščine FLRJ nastali in se razvili v narodno-osvobodilnem boju proti fašizmu in reakciji in ki so osnovna pridobitev tega boja.<

Tako pravi načrt ustave FLRJ in to pomeni, da je oblast dejansko v rokah ljudstva, ne pa samo na besedah. Organi državne uprave so neposredno odgovorni zastopniškemu organom ljudstva, ki so najvišja oblast na dotičnem ozemlju. Na ta način lahko široke ljudske množice dnevno spremljajo in nadzirajo delo organov ljudske oblasti in v njem aktivno sodelujejo.

Jamstvo ljudske oblasti je v tem, da se vsi zastopniški organi volijo na temelju splošne, enake in neposredne volivne pravice s tajnim glasovanjem. Vsi ljudski zastopniki v vseh organih državne oblasti so za svoje delo odgovorni svojim volivcem. Z zakonom bo predvidena tudi možnost, da volivci odpokličejo svoje ljudske zastopnike, ako ti ne izvršujejo pravilno svojih obveznosti nasproti ljudstvu.

Jamstvo ljudske oblasti je dalje v tem, da ustava obvezuje državne organe, da ščitijo delovno ljudstvo in da mu pomagajo pri njegovi obrambi pred gospodarskim izkoriščanjem. Jamstvo demokratičnih pravic ljudskih množic je tudi ukinitev vseh možnih predpravil in temu podobnega. Končno pa je jamstvo tudi oborožena sila, ki stoji na razpolago ljudski oblasti, sila, ki je izšla iz ljudstva, ki je globoko ljudska, ker se je rodila v dneh najtežjega boja naših ljudskih množic za svobodo, obstanek in človeka vredno bodočnost.

Načrt ustave torej v polni meri sprejema in jamči najvažnejšo pridobitev narodno-osvobodilnega boja — ljudsko oblast. Sprejema jo in jamči zanjo tako po njeni vsebini kakor tudi po njeni obliki. Nova Jugoslavija je torej ljudska država, v kateri odloča volja ogromne večine ljudstva ne samo formalno, ne samo pri volitvah, s svojim številom, temveč tudi dejansko, pri socialnem preurejanju naše ljudske republike, z dejstvom, da v naši ljudski republiki odločata tako volja, kakor korist večine ljudstva, to je delovnega ljudstva. In ravno to odpira pred našimi ljudskimi množicami jasno perspektivo svetle bodočnosti. Stare oblike oblasti so bile tudi takrat, kadar so bile po svoji zunanji obliki navidezno demokratične, običajno take, da so preprečevale možnost ljudske iniciative in kontrole. Oblike naše ljudske oblasti pa same po sebi pomagajo ljudskim množicam, da se dvigajo iz neznanja, iz teme, v katero so jih vrgli stari protiljudski sistemi, pomagajo jim, da razvijajo zavest, da neposredno sodelujejo v oblasti. Poleg tega ustava neposredno obvezuje vse organe državne oblasti, da se pri svojem delu naslanjajo na sodelovanje ljudskih množic v reševanju vseh tekočih nalog, posebno pa jih obvezuje k sodelovanju z ljudskimi organizacijami.

Naša nova Jugoslavija torej s pravico nosi ime ljudske republike. Ljudska je zato, ker v njej prvič v svoji zgodovini zares odloča ljudstvo, to je interes njegove ogromne večine.

Nadalje ustava določa gospodarski temelj našega družbenega reda. Ustava tudi v tem pogledu ne prinaša nikakršnega programa za bodočnost, ker to tudi ni naloga ustave. Formu-

lira samo obstoječe stanje, o katerem sem že prej govoril. Osnovne značilnosti gospodarskega temelja naše družbene ureditve bi bile sledeče:

1. Ustava priznava tri oblike lastnine nad proizvodjalnimi sredstvi: državno, to je občeljudsko, združeno in privatno. Naravno je, da ustava govori o teh vprašanih, ker ravno oblika lastnine nad sredstvi proizvodnje daje pečat vsej družbeni strukturi.

2. Država vodi gospodarsko izgradnjo v deželi. Najvažnejši element tega vodstva je vsedržavni načrt.

3. Zajamčena je privatna lastnina na proizvodjalnih sredstvih, toda privatno kapitalistično gospodarstvo je podvrženo državni kontroli, kakor tudi vsa zunanja trgovina. S pomočjo državne kontrole je lahko privatni gospodarski sektor v določenih okvirih vključen v splošni državni načrt.

4. Privatna lastnina se lahko z zakoni omeji ali razlasti, ako to zahteva splošna ljudska korist. V tem slučaju zakon določa odškodnino.

5. Državnemu gospodarskemu sektorju je namenjena posebno važna vloga. Skupno z združništvom predstavlja izhodišče za splošni državni gospodarski načrt. To je razumljivo, ker je to izvor bodoče gospodarske izgradnje naše dežele v korist delovnih množic. Razen tega je jasno, da se privatno kapitalističnega sektorja ne da podvreči podrobnemu gospodarskemu načrtu.

6. Ustava določa važno mesto združništvu, toda to nikakor ne pomeni, da lahko gojimo iluzije glede njegove samostojne vloge pri razvoju našega gospodarstva. Take iluzije bi bile škodljive in bi dejansko pripeljale do tega, da bi zadruga prešle pod gospodarski vpliv reakcionarnih sil. Zadruga lahko odigrajo in bodo odigrale svojo zelo pozitivno vlogo samo v povezanosti z državnim gospodarskim sektorjem.

7. Ustava daje državi vrsto obveznosti glede zaščite in pomoči delavcem in sploh osebam v najemniškem delu, prav tako pa tudi glede malih in srednjih kmetov ter delovnih množic sploh.

Vse te značilnosti so odraz pomembnih sprememb v našem gospodarstvu in na komandnih položajih oblasti. Očitno je, da se tu poraja socialistični sektor, ki bo v ognju prakse in v težkih bojih moral dokazati ne samo svojo življenjsko sposobnost, temveč tudi svoje prednosti v korist ljudstva. Tudi v tem se torej odraža tista bistvena sprememba oblasti, o kateri smo prej govorili.

Tretja pridobitev narodno-osvobodilnega boja, ki jo ustava formulira in utrjuje, je enakopravnost naših narodov, izgradnja državne skupnosti naših narodov na načelu federacije, kakor je to sklenilo drugo zasedanje AVNOJ-a. V tej stvari vodita načrt ustave dve načeli:

1. Zajamčiti vsem narodom Jugoslavije enakopravnost in samostojnost pri reševanju vseh vprašanj, ki nimajo vsedržavnega značaja. Ustava zato podrobno navaja, kateri posli morajo spadati v pristojnost zveznih organov oblasti oziroma za katere posle morajo zvezni organi državne oblasti dati samo načelne odredbe in smer. V vseh drugih poslih izvršujejo republike oblast samostojno. Na ta način so jasno in dovolj podrobno označene pristojnosti zveznih organov oblasti na eni strani in republikanskih organov oblasti na drugi strani. Ta preciznost je nedvomno važno jamstvo za naše narode in njihovo enakopravnost.

2. Istočasno izhaja načrt ustave s stališča, ki je bila tudi doslej vodeča linija nove Jugoslavije, da mora biti naša Federativna ljudska republika Jugoslavija močna, enotna skupnost naših narodov, enotno gospodarsko področje z enotnim vsedržavnim gospodarskim načrtom, ki bo združil gospodarske na-

pore vseh naših narodov, da bi se naše celotno gospodarstvo dvignilo na višjo stopnjo. Taka enotna in močna Jugoslavija je istočasno potrebna tudi zato, da bi bila čuvar neodvisnosti vsakega izmed njenih narodov in da bi mogla organizirati pomoč gospodarsko in kulturno slabše razvitim republikam naše državne skupnosti. Zato načrt ustave na eni strani določa pristojnosti in pravice, na drugi strani pa — jasno precizira medsebojno odgovornost posameznih organov oblasti.

Na ta način je popolnoma zavarovana enakopravnost in normalni razvoj vseh naših narodov, na drugi strani pa enotnost naše zvezne države.

Iz teh treh glavnih pridobitev osvobodilnega boja naših narodov, ki so v načrtu ustave ugotovljene na prvem mestu, izvirajo tudi vse ostale odredbe ustave, kakor so n. pr. pravice in dolžnosti državljanov, organizacija državne oblasti, organizacija sodstva, javnega tožilstva, Jugoslovanske armade itd.

Naravno je, da so nekatere formulacije široke in da se zde na prvi pogled premalo precizne. Toda notranje življenje naše države se razvija in pojavilo se bo še mnogo sprememb. Bilo bi torej škodljivo, če bi ustava pri takih vprašanih postavljala preozke okvire, ki bi mogli kmalu priti v nasprotje z razvojem naše stvarnosti. Popolnoma jasno je, da nobena ustava ne more dati formulacij, ki bi lahko veljale za večne čase. Tudi to je eden razlogov potrebe, da čim širše množice sodelujejo pri obravnavi o vprašanih načrta ustave in da čim aktivnejše proučujejo poglavje za poglavjem, člen za členom tega načrta ter pri tem stavljajo svoje predloge. Taka široka vseljudska razprava bo lahko mnogo doprinesla k popolnejši formulaciji naše ustave.

Vsebini ustave ustreza formalna, tehnična stran ustave. Naša ustava sestoji iz dveh delov:

Prvi del prinaša osnovna načela. V tem delu je podana politična in socialno-gospodarska vsebina in struktura Federativne ljudske republike Jugoslavije.

V drugem delu je, v skladu s temi osnovnimi načeli, obdelana državna ureditev.

Take so osnovne značilnosti načrta naše ustave. Dejansko so to istočasno osnovne značilnosti nove Jugoslavije, naše Federativne ljudske republike Jugoslavije, ki se je rodila v dneh težkega boja z inozemskimi fašističnimi osvajalci in z domačimi izdajalci. Začela se je porajati, ko so počile prve partizanske puške, dobila je prve elemente, ko so bili osnovani prvi narodno-osvobodilni odbori, ustvarjala se je vzporedno z vedno večjim utrjevanjem enotnosti in bratstva med našimi narodi, dobila je svojo prvo formalno potrditev na drugem zasedanju AVNOJ-a v Jajcu; ustvarjali so jo naši borci, ki so osvobajali naša mesta in pokrajine, ki so ramo ob ramo z Rdečo armado osvobodili Beograd, ki so osvobajali tudi glavna mesta naših današnjih republik; gradili so jo naši delavci in vse naše delovno ljudstvo, ki se je takoj po osvobojenju lačno in strgano vrglo na delo, da bi dvignilo iz ruševin svojo domovino, ki jo je sedaj prvič v svojem življenju imenovalo domovino in ki je sedaj prvič postala zares njegova domovina. Sedaj je naša Federativna ljudska republika Jugoslavija tu in nič je ne more več zrušiti. Naše ljudstvo danes s ponosom ugotavlja, da je po tej vojni prvo v Evropi, ki prinaša ustavo svoje ljudske države, ki ustreza koristim in davnim željam ljudskih množic, ki je resnično ljudska, resnično demokratična in resnično napredna. Stoletja so najboljši ljudje naših narodov hrepeneli za besedami, ki so sedaj napisane v naši ustavi.

Mi vemo, da bodo reakcionarji in sovražniki ljudstva in demokracije v naši deželi in v inozemstvu vrgli morje obrekovanj na našo državo. Nas bo to samo utrdilo na naši poti, kajti vemo, da vpijejo zato, ker je naša ustava — ustava resnične ljudske države.

Ustava ni in ne sme biti program in deklaracija, niti ne predvidevanje tega, kar naj bi v bodočnosti bilo ali kar bo, temveč potrdilo dejanskega stanja

Ustanovljena je Ljudska fronta Jugoslavije

V dneh 5., 6. in 7. avgusta 1945 je bil v prestolnici nove Jugoslavije prvi kongres Ljudske fronte Jugoslavije. Kongres je bil mogočna manifestacija iskrenega bratstva, tovarištva in neporušljive enotnosti jugoslovanskih narodov. Izpričal je, da med narodi Jugoslavije ni nikakšne razlike, kakor jo je nekoč

uvajala stara Jugoslavija s tem, da je dajala enemu narodu oblast nad drugim.

Na kongresu so bila sprejeta osnovna organizacijska načela in temeljna načela Ljudske fronte Jugoslavije.

Temeljna načela Ljudske fronte Jugoslavije se glase:

Temeljna načela Ljudske fronte Jugoslavije

1. **Državna celota in neodvisnost Jugoslavije.** Kot veren tolmač skupnih interesov in najglobljih občutkov naših narodov postavlja Ljudska fronta na prvo mesto med svojimi načeli ohranitev državne celote in neodvisnost demokratične federativne Jugoslavije. Boj za popolno zedinjenje vseh naših narodov, tudi onih, ki so bili do sedaj razdeljeni in pod oblastjo tujih imperialistov, izpostavljeni brezobzirnemu narodnemu zatiranju, je delo vseh narodov Jugoslavije.

2. **Bratstvo in enotnost naših narodov.** Bratstvo in enotnost narodov Jugoslavije je svetinja, proti kateri se nihče ne sme pregrešiti; pridobitev, ki jo mora varovati in braniti vsak rodoljub, prav posebno pa še pristaš Ljudske fronte. Obsega vse naše enakopravne narode ne glede na rod in vero, ne glede na to, ali žive kot celota ali kot manjšine v mejah demokratične federativne Jugoslavije. Ljudska fronta se bo borila proti vsakemu poskusu, da bi se oživel kateri koli šovinizem, hegemonistična ali separatistična težnja, da bi se podpihovala narodna, verska ali plemenska mržnja.

3. **Popolna enakopravnost narodov v demokratični federativni Jugoslaviji.** Ljudska fronta je prepričana, da bi bila enotnost in bratstvo naših narodov nemogoča brez njihove popolne in resnične enakopravnosti, ki se izraža v federativni ureditvi državne skupnosti narodov Jugoslavije, ki je bila določena na drugem zasedanju AVNOJ-a. Zato se bo Ljudska fronta tudi nadalje vztrajno in dosledno borila za ohranitev in nadaljnji razvoj narodov Jugoslavije kot temelja novega državnega reda.

4. **Južnoslovansko bratstvo in balkanska solidarnost.** Ljudska fronta Jugoslavije smatra za svojo dolžnost, da varuje in vedno bolj krepi bratstvo in enotnost južnih Slovanov, kakor tudi, da goji in nadalje razvija prijateljstvo in solidarnost med balkanskimi narodi. To bo obenem velik doprinos k miru na Balkanu in temelj svobodne in srečnejše bodočnosti južnoslovanskih in vseh balkanskih narodov.

5. **Bratska zveza, sodelovanje in vzajemna pomoč s Sovjetsko zvezo.** Ljudska fronta je prepričana, da bomo mogli svojo neodvisnost in vse ostale pridobitve našega narodno-osvobodilnega boja najbolje ohraniti in da se bomo najbolj gotovo izognili novi nevarnosti imperialističnih osvojitvev, dokler bomo bratsko povezani z veliko Sovjetsko zvezo in dokler se bomo naslanjali na njeno resnično prijateljstvo in nesebično pomoč.

6. **Slovanska solidarnost in sodelovanje.** Ljudska fronta bo delala za bratsko in čim tesnejše sodelovanje z vsemi slovanskimi narodi, da bi na ta način zagotovili svojo neodvisnost in svoboden notranji razvoj in ustvarili nezavzemljiv branik proti novim osvajalnim vojnám in da bi dali svoj del pri graditvi svetovne kulture.

7. **Prijateljstvo z vsemi svobodoljubnimi narodi.** Ljudska fronta Jugoslavije bo delala na to, da se stalno pogloblja prijateljska povezanost naših narodov z vsemi svobodoljubnimi narodi, v prvi vrsti z našimi zavezniki iz te vojne: Anglijo, Združenimi ameriškimi državami in Francijo, da bi se zagotovil mir, uničile fašistične in protidemokratske klice in uresničilo medsebojno gospodarsko in kulturno sodelovanje.

8. **Mir med narodi.** Ljudska fronta se bojuje za okrepitev miru med narodi, zato bo podpirala vsako sodelovanje Jugoslavije v organizaciji Združenih narodov in pri vseh mednarodnih akcijah in organizacijah za mir. Podpirala bo vsak ukrep, ki bo stremel za okrepitevijo naše jugoslovanske vojske kot činitelja miru na svetu.

9. **Boj proti fašizmu in reakciji.** Ljudska fronta se zavzema za popolno uničenje ostankov fašizma in njegovih reakcionarnih izvorov v naši deželi in po vsem svetu, za neusmiljeno kaznovanje vseh fašističnih vojnih zločincev, za krepko sodelovanje svobodoljubnih sil vsega človeštva pri tej veliki nalogi. Od njene izvršitve je odvisna bodočnost človeštva, kulture in napredka.

10. **Ljudska oblast.** Ljudska fronta stoji krepko in neomajno pri obrambi demokratične ljudske oblasti, temeljni pridobitvi narodno-osvobodilnega boja, največjem plodu zmage osnovnih ljudskih množic, ker ve, da je takšna oblast močno orožje ljudstva pri njegovem boju za lepšo bodočnost, za srečo in blaginjo delovnih množic.

11. Republikanska oblika vladavine. Ljudska fronta smatra, da se ne da združiti ohranitev bratstva in enotnosti naših narodov, federativna ureditev države in resnična demokracija v Jugoslaviji z monarhistično obliko vladavine, in se bo zato bojevala, da bo pri svobodnih volitvah v ustavodajno skupščino dal narod svoj glas za republikansko obliko vladavine, ker je to edini glas, ki ustreza interesom vseh naših narodov.

12. Demokratične pravice ljudstva. Ljudska fronta smatra, da je v novi demokratični federativni Jugoslaviji treba zagotoviti ljudstvu najpopolnejše demokratske pravice: svobodo vesti in vere, svobodo zborovanj in govora, svobodo združevanja, svobodo tiska. Vse volitve se morajo vršiti z neposredno, tajno in enako pravico glasovanja. Sovražnikom demokracije, ki so se umazali s sodelovanjem z okupatorjem, je treba odvzeti demokratične pravice.

13. Sila in materialna sredstva demokracije. Ljudska fronta smatra, da je za okrepitev in nadaljnje izgrajanje demokratičnega reda treba ne samo razvijati demokratične oblike, temveč tudi to, da materialna sredstva oblasti še naprej ostanejo v rokah delovnih slojev. To je prav za prav bistvo demokratičnega preobrata, ki je izšel iz ljudske vstaje.

14. Ljudska fronta in ljudska oblast v demokratični federativni Jugoslaviji. Ljudska fronta smatra, da se more v današnjih časih nova demokratična federativna Jugoslavija izgrajevati samo pod političnim vodstvom naprednih demokratičnih sil, zastopanih v protifašističnih organizacijah, v političnih strankah in skupinah, ki sestavljajo fronto, ob najaktivnejši udeležbi samih narodnih množic.

15. Udeležba ljudskih množic pri delu oblasti. Ljudska fronta Jugoslavije bo delala za čim popolnejšo udeležbo širokih narodnih množic neposredno pri organih oblasti in pri aktivni podpori narodnih oblastev. S tem se bo razvijala njihova iniciativa in se bodo navadile upravljanja državnih poslov in vodstva javnih ustanov. Čim bolj aktivno bo ljudsko sodelovanje, tem manj bo birokratizma in drugih škodljivih pojavov pri organih oblasti.

16. Budno nadzorstvo nad demokratičnim izvrševanjem oblasti. Ljudska fronta se bo najodločneje bojevala za pravilnost organov ljudske oblasti. Zahtevala bo od vseh organov oblasti, naj postopajo z ljudstvom demokratično, strogo po zakonu in pravično. Borila se bo proti vsem pojavom birokracije, samovolje, teptanja zakonov, korupcije in protekcije. Razvijala bo pri ljudstvu duh samokritike in smisel za zdravo kritiko vseh nepravilnosti pri delu organov oblasti in narodnih predstavnikov. Skrbela bo, da bodo višji organi oblasti vršili nadzorstvo nad nižjimi organi, in bo onemogočila vsako zlorabo.

17. Odgovornost organov oblasti. Ljudska fronta zahteva polno in stvarno odgovornost za vsakega nosilca katere koli funkcije ljudske oblasti, začevši od najnižjega pa do najvišjega organa. Politično odgovornost, ki je zagotovljena z volilnim načelom, je treba dopolniti tudi s kazensko odgovornostjo, osebno in materialno, pred rednim sodiščem ne glede na položaj organa, ki je odgovoren.

18. Jugoslovanska armada. Ljudska fronta je ponosna na našo mlado in slavno Jugoslovansko armado, ki je nastala in rastle obenem z njo. Napravila bo vse, da se bo Jugoslovanska armada, prava ljudska vojska, razvila, opremila s sodobnimi sredstvi, dobila visoke strokovne kadre in usposobila za svoje velike naloge: da zagotovi državno samostojnost, da varuje mir in da jamči za mirno izgraditev demokratične federativne Jugoslavije. Fronta bo delala za to, da bodo borci Jugoslovanske armade dobili zaslužen priznanje in da se jim bodo nudile vse možnosti, dostojne njihovih žrtev.

19. Obnova in izgraditev dežele. Ljudska fronta bo mobilizirala ljudske sile, da bi se naša zemlja čimprej obnovila, da bi se naše gospodarstvo gradilo na načrtnem temelju. V tem pogledu je potrebno tole: 1. elektrifikacija in industrializacija, 2. krepitev državnega sektorja gospodarstva, 3. razvoj širokega in množičnega gibanja zadružništva med kmeti, obrtniki in srednjimi sloji. Ljudska fronta priznava zasebno lastnino in zasebno iniciativo v okviru splošnega gospodarskega načrta.

20. Boj proti špekulantom in izkoriščevalcem ljudstva. Ljudska fronta bo vodila neusmiljen boj proti špekulantom in izkoriščevalcem ljudstva. Za to borbo bo aktivizirala najširše ljudske množice, jih bo gospodarsko organizirala in jim kazala, da je boj proti špekulantom in izkoriščevalcem sestavni del preganjanja sovražnika in naporov za boljše življenje delovnega ljudstva.

21. Tehniko in znanost ljudstvu. Ljudska fronta bo skrbela, da se bosta tehnika in znanost čim širše uporabljali v vseh predelih življenja in dela narodnih množic, da bi se dvigala njihova življenjska raven. Izpodbujala in podpirala bo razvoj iznajditeljskih in tvornih talentov, znanstvenim delavcem pa bo zagotovila najbolj povoljne pogoje za organizirano znanstveno delo.

22. Socialna varnost. Ljudska fronta se bo borila za popolno uresničenje pravice do dela, pravice do odmora, pravice do zdravljenja za vsakega telesnega in razumskega delavca, kakor tudi za preskrbo v starosti in v primeru nesposobnosti za delo. Borila se bo tudi za to, da se preskrbé, vzgoje in da napredujejo vse žrtve osvobodilne vojne in prejšnjih vojn. Fronta se bo bojevala, da se ustrezajoče oblike socialnega zavarovanja razširijo na delovno ljudstvo na vasi. Ljudska fronta se bo bojevala, da se bodo otvorile široke mreže sanatorijev in zdravilišč, invalidskih in dečjih domov in kolonij za najširše sloje mesta in vasi.

23. **Ljudsko sodstvo.** Ljudska fronta Jugoslavije je za sodišča, ki jih voli ljudstvo, pri katerih sodelujejo predstavniki narodnih množic in ki jih ljudstvo nadzoruje. Ljudsko sodstvo je obenem sredstvo, da se našim zakonom podrede v polni meri tako posamezniki kakor tudi organi državne oblasti, da se zaščitijo vse temeljne pravice naših državljanov in da se ohranijo demokratične pridobitve ljudstva. Z javnim tožilcem kot varuhom zakonitosti in pravilnosti dela organov oblasti in državljanov mora biti ljudsko sodstvo eden stebrov naše ljudske države.

24. **Zdravstvena pomoč ljudstvu.** Ljudska fronta bo razvijala zdravstveno zavest pri ljudstvu in se bo trudila, da bodo vsi državljanji dežele uživali polno zdravstveno zaščito v ambulantskih, polikliničnih in bolniških ustanovah. Posebno pozornost bo posvetila zaščiti mater in otrok, dečjim dispanzerjem, jaslicam, ženskim svetovališčem in porodničnicam. Borila se bo za boljše higienske in sanitarne razmere v vaseh in mestih, za izboljšanje prehrane, stanovanj in obleke, za preskrbo brezvodnih krajev z vodo. Prodaja zdravil in sanitarnih sredstev ne sme biti vir osebne bogatitve. Ustvariti je treba nove zdravniške kadre in jih pravilno porazdeliti po vsej deželi.

25. **Prosveta za ves narod.** Ljudska fronta zahteva za vse državljanje pravico do šolanja in prosvete, obvezno šolanje do končanega 15 tega leta, brezplačno šolanje siromašnih. Zavzela se bo za osnovanje prostrane mreže šol, prosvetnih ustanov in tečajev po vsej deželi, za hitro in popolno odstranitev nepismenosti. Fronta bo skušala razširiti med najširšimi ljudskimi množicami pridobitve materialne in duševne kulture.

26. **Osvoboditev žene.** Ljudska fronta se je vedno aktivno zavzemala za enakopravnost žene. Danes, ko je ta enakopravnost dosežena, mora biti njeno nadaljnje okrepljevanje in popolna udeležba žená v vseh predelih političnega in državnega življenja ena glavnih nalog vsakega pristaša fronte.

27. **Vse možnosti mladini.** Ljudska fronta bo izvajala vse pravice, ki jih je mladina priborila, njeno pravico, da se udeležuje pri graditvi osvobodjene domovine in v političnem življenju dežele. Podpirala in razvijala bo mladinske organizacije, ki zbirajo mladino za uresničenje priborjenih pravic in ki jo navajajo na delo za obnovo dežele. Posebno bo okrepila sodelovanje mestne in šolske mladine s kmeti. Fronta se bo trudila, da mladini zagotovi polno možnost šolanja, poln telesni in duševni razvoj.

28. **Za boljše življenje kmeta.** Ljudska fronta se bo borila za hitro uresničenje agrarne reforme po načelu: »Zemljo tistim, ki jo obdelujejo«, za tako rešitev vprašanja dolgov, ki ustreza interesom najširših slojev delovnega kmečkega stanu, za tako davčno politiko, ki bo glavna davčna bremena prenesla na one, katerih dohodek od narodnega bogastva je največji. Fronta se bo uprla vsakemu poskusu, da se ustanavljajo karteli in druga monopolska združenja za izkoriščanje delovnega kmetskega stanu. Delala bo za razvoj kmetskega združenstva in za to, da se ono krépkó poveže z mestnim združenstvom in z državnim gospodarskim sektorjem. Skrbela bo, da se organizira kredit in hitra pomoč pri obnovi kmetskih gospodarstev, požganih hiš, kakor tudi sploh pri dviganju zdravstvene, kulturne in prosvetne ravni vasi.

29. **Za boljše življenje delavcev.** Ljudska fronta poudarja kot eno svojih temeljnih zahtev zagotovitev, okrepitev in razširjenje političnih, gospodarskih in socialnih pravic, ki jih je delavski razred Jugoslavije priboril s svojim velikim doprinosom za osvoboditev in zedinjenje jugoslovanskih narodov. Obenem bo Ljudska fronta napela vse sile, da razvije udarništvo, poklicno zavest in delovno disciplino, kakor tudi, da priskrbi dostojno priznanje tistim, ki se izkažejo s svojo marljivostjo in nesebičnim delom. Na ta način se bo delavski razred usposobil za še aktivnejšo udeležbo pri obnovi dežele in bo postal še močnejši činitelj pri izgraditvi države.

30. **Pomoč inteligenci.** Vedoč, kakšne vrednosti je sodelovanje ljudske inteligence pri obnovi dežele, bo Ljudska fronta napravila vse, da pomaga talentiranim mladim ljudem razviti njihove intelektualne sposobnosti v korist ljudstvu, da poglobi sodelovanje z delavci in kmeti. To je edina pot, po kateri more inteligenca razviti svoje tvorne sile, priboriti sebi boljše življenje in omogočiti neoviran razvoj znanosti in tehnike, književnosti in umetnosti.

31. **Podpora srednjim slojem.** Ljudska fronta se bo borila proti temu, da bi monopolistični kapital še naprej izkoriščal srednje družabne sloje. Podpirala bo njihovo podjetnost v gospodarstvu pri obnovi porušenih krajev na vseh poljih, kjer privatna iniciativa dosega koristne rezultate. Mestni srednji sloji se bodo najbolje znašli v dobi načrtnega gospodarstva, če se povežejo z delavci, kmeti in ljudsko inteligenco: naša fronta jih bo napotovala v tej smeri.

32. **Zakaj enotna Ljudska fronta?** Za enotnost naroda, izraženo v Ljudski fronti, ni dovolj, da se ustanovi začasna koalicija strank. Nujno je, da se izgradi in okrepi nezlomljiva zveza naših delovnih množic in vseh svobodoljubnih ljudi. Člani fronte kot posamezniki, neposredno včlanjeni, ali kot člani svojih strank, skupin in organizacij, se bodo trudili, da bo ta zveza dovolj močna in enotna, da bi zagotovila demokratičen red, v katerem bo interes delovnih množic obenem politična linija celotne državne delavnosti.

Organizacijska načela Ljudske fronte

IME, ZNAČAJ IN CILJI:

1. Ljudska fronta Jugoslavije je splošno-narodno protifašistično demokratično gibanje jugoslovan-skih narodov. Ljudska fronta Jugoslavije je bila ustanovljena med osvobodilno vojno kot osnovna sila, ki je popeljala široke ljudske sloje v boj za narodno osvoboditev. Danes je Ljudska fronta Jugoslavije osnovna politična sila za ohranitev in utrditev demokratičnih pridobitev narodno-osvobodilnega boja in za izgradnjo nove demokratične federativne Jugoslavije.

SESTAV ČLANSTVA:

2. Član Ljudske fronte Jugoslavije je lahko vsak pošten in svobodoljuben državljani, ki uživa vse državljske in volivne pravice v demokratični federativni Jugoslaviji in ki pristaja in dela za načela, vsebovana v programu in statutu, ki sta bila sprejeta na kongresu 1945. leta. Vsak član Ljudske fronte Jugoslavije mora biti član nekega odbora Ljudske fronte.

3. V Ljudski fronti so lahko organizirane tudi politične skupine in stranke s svojimi organizacijami, če sprejmejo program in statut Ljudske fronte in če so njihovi člani obenem tudi člani odbora Ljudske fronte v skladu s pogoji člena 2 tega statuta.

4. V Ljudski fronti so lahko tudi množične organizacije: strokovne, mladinske, ženske, zadrúžne, kulturne in druge, če sprejmejo program in statut. Člani omenjenih organizacij morajo biti tudi člani odbora Ljudske fronte, v kolikor ustrezajo pogojem člena 2 tega statuta.

5. Člani Ljudske fronte Jugoslavije vplačujejo prispevek glede na svoje gnotne zmožnosti. Člani Ljudske fronte imajo članske izkaznice, ki jih izdajajo federalni odbori Ljudske fronte.

ORGANIZACIJA:

6. Ljudska fronta ima svoje zvezne organe in svoje federalne organe v federalnih enotah.

7. Najvišji vodilni organ na ozemlju vsake federalne enote je federalni odbor. Ta je izvoljen na federalnem kongresu. Federalni odbor voli iz svoje srede izvršni odbor in tajništvo. Federalni kongresi predpisujejo s svojimi statuti organizacijo Ljudske fronte na svojem ozemlju.

8. Najvišji vodilni organ Ljudske fronte Jugoslavije je zvezni odbor, ki se voli na kongresu in je za svoje delo odgovoren njemu. Zvezni odbor ima svoj izvršni odbor in tajništvo, ki izvršuje njegove sklepe in je njemu odgovoren. Kongres sestavljajo zastopniki Ljudske fronte iz vseh federalnih edinic. Število zastopnikov za vsako federalno edinic določi zvezni odbor po številu članov Ljudske fronte v dotični federalni edinici. Kongres voli v zvezni odbor 150 članov, v izvršni odbor 60 članov in v tajništvo 7 članov. Vsak federalni odbor predloži kongresu isto število članov za zvezni odbor. Poleg oseb, ki jih izvoli kongres v zvezni odbor, pošlje vsaka politična stranka, skupina ali množična organizacija, ki je včlanjena v Ljudski fronti, po enega zastopnika kot člana zveznega odbora.

9. Organ Ljudske fronte posameznih federalnih edinic je federalni kongres. Najvišji organ Ljudske fronte Jugoslavije je zvezni kongres, ki se sestane enkrat na leto, po potrebi pa češče, če tako sklene zvezni odbor ali zahtevajo najmanj trije federalni izvršni odbori.

10. Polnomočni so oni sklepi zveznega kongresa, ki so bili sprejeti z večino glasov vsakega federalnega zastopstva.

11. Polnomočni so samo tisti sklepi zveznega odbora, ki so bili sprejeti z večino glasov na sejah, ki jim je prisostvovala večina njegovih članov.

12. Dnevni red rednega zveznega kongresa se dostavlja federalnim odborom z vsemi podatki najmanj en mesec pred sklicanjem kongresa. Najmanj na 15. dan pred sklicanjem rednega zveznega kongresa dostavljajo federalni odbori zveznemu izvršnemu odboru svoje morebitne predloge za zvezni kongres. Te predloge federalnih odborov bo zvezni izvršni odbor dostavil vsem ostalim federalnim izvršnim odborom v vednost in zaradi morebitnih pripomb.

13. Stranke in skupine, ki imajo federalne organizacije, sprejema in izključuje federalni odbor. Izključitev je polnomočna, če je bil sklep sprejet v navzočnosti dveh tretjin članov odbora in če sta za sklep glasovali dve tretjini navzočih. Stranke in skupine, ki imajo zvezne organizacije, sprejema in izključuje zvezni odbor. Izključitev je polnomočna, če je sklep sprejet v navzočnosti dveh tretjin članov odbora in če sta za sklep glasovali dve tretjini navzočih.

14. Skupine in stranke, kot posebne politične organizacije, včlanjene v Ljudski fronti in v njej posebej zastopane, ohranijo tudi v bodoče to individualnost tako v fronti kakor v vseh organizacijah in ustanovah, ki izhajajo iz fronte in se z njenim sodelovanjem ustanavljajo.

PRAVICE IN DOLŽNOSTI ČLANOV LJUDSKE FRONTE:

15. Člani Ljudske fronte imajo pravico, da volijo in da so izvoljeni v odbore, izvršne odbore, za zastopnike na konferencah in kongresu, da prisostvujejo konferencam, sestankom, sejам in kongresu ter da se udeležujejo njihovega dela, če so izvoljeni kot člani ali zastopniki, da podajo svoje mišljenje in predloge o vseh vprašanih, ki so v zvezi s programom in statutom, odnosno za izvedbo programa in statuta Ljudske fronte v življenju, da dobe člansko izkaznico Ljudske fronte in izstopijo iz organizacije Ljudske fronte.

Dolžnosti članov Ljudske fronte so, da delajo za uresničenje načel, ki so obsežena v programu in statutu Ljudske fronte, da izvršujejo vse polnomočne sklepe odborov odnosno izvršnih odborov, da so navzoči pri sestankih in sejah odborov, če so njihovi člani, ter pri konferencah in kongresu, če so izvoljeni kot zastopniki, da plačujejo prispevke v smislu člena 5 tega statuta.

KLUB POSLANCEV:

Vsi poslanci in člani Ljudske fronte odnosno njenih narodnih predstavništev tvorijo klub poslancev Ljudske fronte, ki dela po svojih statutih.

Predsedstvo Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije

izvoljeno na seji II. zasedanja AVNOJ-a dne 29. novembra 1943 v Jajcu, sedaj Predsedstvo začasne narodne skupščine.

Predsednik: dr. Ivan Ribar, odvetnik iz Beograda.

Podpredsedniki: Moša Pijade, novinar in slikar iz Beograda; Anton Avguštinčič, kipar iz Zagreba; Josip Rus, sodnik, član Izvršnega Odbora OF; Marko Vujačić, član Izvršnega Odbora Saveza zemljoradnika in član ZAVNO Črne gore in Boke; Dmitar Vlahov, publicist iz Makedonije.

Tajnika: Mile Peruničić in Rodonja Golubović, odvetnik iz Berana, ter še 56 članov Predsedstva.

Skupaj je v Predsedstvu AVNOJ-a 23 Srbov, 20 Hrvatov, 10 Slovencev, 4 Bosanci, 3 Črnogorci in 4 Makedonci.

Vlada Federativne ljudske republike Jugoslavije

Predsednik vlade in minister narodne obrambe: maršal Josip Broz-Tito; podpredsednik vlade in minister za konstituantno: Edvard Kardelj; minister brez listnice: dr. Josip Smoljaka; minister za notranje zadeve: Vlada Žečević; minister pravosodja: Franjo Frol; minister za prosveto: Vladislav Ribnikar; minister za finance: Sretan Zujević; minister za promet: Todor Vujasinović; minister za industrijo: Andrija Hebrang; minister za trgovino in oskrbo: Nikola Petrović; minister za gospodarstvo: dr. Vaso Čubrilović; minister za gozdarstvo: Sulejman Filipović; minister za rudarstvo: Bana Andrejev; minister za kolonizacijo: Sretan Vukosavljević; minister za socialno politiko: dr. Anton Kržišnik; minister narodnega zdravja: dr. Zlatan Sremac; minister za pošto, telegraf in telefon: dr. Drago Marušić; minister za gradnje: dr. Rade Pribičević; minister za informacije: Savo Kosanović; minister za Srbijo: Jaša Prodanović; minister za Hrvatsko: dr. Pavle Gregorić; minister za Slovenijo: Edvard Kocbek; minister za Bosno in Hercegovino: Rodoljub Čolaković; minister za Makedonijo: Emanuel Supkov; minister za Črno goro: Milovan Djilas.

Prva narodna vlada Slovenije

Predsednik vlade: Boris Kidrič; podpredsednik vlade: dr. Marjan Breclj; minister za notranje zadeve: Zoran Polič; minister za pravosodje: dr. Jože Pokorn; minister za prosveto: dr. Ferdo Kozak; minister za finance: vrši dolžnost: dr. Marijan Breclj; minister za industrijo in rudarstvo: Franc Leskošek; minister za trgovino in oskrbo: Tone Fajfar; minister za poljedelstvo in gozdarstvo: Janez Hribar; minister za socialno politiko: Vida Tomšičeva; minister za narodno zdravje: dr. Marjan Ahčin; minister za gradnje: dr. Miha Kambič; minister za lokalni promet: Franc Snoj.

Predsedstvo Slovenskega narodno osvobodilnega sveta

Predsednik: Josip Vidmar.

Tajnik: Franjo Lubej.

Člani: Edvard Kardelj, Boris Kidrič, Josip Rus, Edvard Kocbek, Marjan Breclj, Franc Leskošek, Zoran Polič, Tone Fajfar, France Bevk.

Izvršni odbor Osvobodilne fronte

Predsednik: Josip Vidmar, književnik.

Podpredsedniki: Edvard Kardelj, publicist, podpredsednik vlade FLRJ; Josip Rus, sodnik, podpredsednik Ustavodajne skupščine; Edvard Kocbek, profesor, minister FLRJ.

Sekretar: Boris Kidrič, publicist, predsednik NVS, ter še 38 članov.

Izvršni odbor ima svoje tajništvo. Člani tega tajništva so: Boris Kidrič, publicist, predsednik NVS; dr. Marjan Breclj, odvetnik, podpredsednik NVS; Polič Zoran, sodnik, minister NVS; Malešič Matija, tehnik, podpolkovnik; Tomšič Mira, profesor.

Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda

27. aprila 1941. leta je bila v Ljubljani ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Pobudo za njeno ustanovitev je dala Komunistična partija Slovenije, ki se je že prej dolga leta borila proti tiranskim režimom za pravice delovnega ljudstva.

V Osvobodilno fronto so takoj v začetku vstopili pošteni katoličani, napredno krilo Sokola, več političnih skupin in velika večina slovenskih kulturnih delavcev.

27. april je prelomnica v politični zgodovini Slovencev. Dolgo zatirane ljudske množice so si z ustanovitvijo Osvobodilne fronte skovale svoje ljudsko gibanje, ki si je postavilo svoj politični in vojaški program.

Program Osvobodilne fronte slovenskega naroda se je izražal v Temeljnih točkah OF, ki s svojo jasnostjo in globoko vero v notranji preporod slovenskega ljudstva dokazujejo, da so bili tisti, ki so ta načela sestavljali, ljubeči sinovi svoje domovine, resnični boreci za demokratične pravice naroda.

Temeljne točke Osvobodilne fronte so bile ves čas narodno osvobodilne borbe bojni program slovenskega ljudstva. Navdihovale so ga v boju, kazale mu pot k zmagi, bodrile ga ter ga krepile v veri, da je v njem samem tista moč, ki je potrebna za zmago. Temeljne točke OF so veličasten program slovenskega ljudstva. Pripomogle so mu k zmagi, vzdramile so v njem zdrava hotenja, pokazale so mu pot k sreči, svobodi in blagostanju.

Temeljne točke Osvobodilne fronte slovenskega naroda

sprejete na sejah Vrhovnega Plenuma OF v oktobru in decembru 1941.

1. Proti okupatorju je treba vršiti neizprosno oboroženo akcijo.
2. Ta akcija predstavlja izhodišče za osvoboditev in združitve vseh Slovencev.
3. Stoječ na stališču naravne in usodne skupnosti jugoslovanskih narodov OF ne priznava razkosanja Jugoslavije in deluje z vsemi silami za slogo in enotnost njenih narodov. Hkrati stremi k povezanosti slovenskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe.
4. Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.
5. Vse skupine, ki sodelujejo v OF, so se obvezale, da bodo lojalne v medsebojnih odnosih.
6. Po narodni osvoboditvi prevzame na slovenskem ozemlju oblast OF kot celota.
7. Po narodni osvoboditvi uvede OF dosledno ljudsko demokracijo. Vsa vprašanja, ki presegajo okvir narodne osvoboditve, se bodo reševala na dosledni ljudski, demokratični način.
8. V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi združene Slovenije in o svojih zunanjih odnosih odločal narod sam. OF bo te elementarne pravice slovenskega naroda uveljavila in branila z vsemi sredstvi.
9. Narodna vojska na slovenskem ozemlju raste iz slovenskih narodno osvobodilnih partizanskih čet in Narodne zaščite, kamor se pozivajo vsi Slovenci.

Dopolnitev, razširitev in poglobitev temeljnega programa Osvobodilne fronte

Jugoslovanski narodi so skupaj s svojimi zavezniki premagali fašistične napadalce. Slovensko ljudstvo je izpolnilo svoj borbeni program: osvobodilo je svojo domovino, pomagalo je skovati močno Jugoslavijo, položilo je temelje svoji ljudski oblasti, izvilo je orožje iz rok domačih izdajalcev. Nastopila je doba obnove, doba mirne izgradnje domovine.

Temeljne točke OF, sprejete 1941. leta, je bilo treba poglobiti in razširiti.

15. in 16. julija je bil v Ljubljani I. kongres Osvobodilne fronte slovenskega naroda po osvoboditvi. Kongres je imel nalogo, pregledati delo Osvobodilne fronte iz časa narodno osvobodilne borbe in določiti smernice za delo v mirni dobi.

Na kongresu, ki je bil mogočna manifestacija povezanosti slovenskega ljudstva s svojim političnim vodstvom, in ki je bil izraz najgloblje enotnosti slovenskega naroda, je bil prvotni program OF razširjen in poglobljen. Ta program se zdaj glasi:

- Točka 1. — Združitve Slovencev v federalni Sloveniji demokratične in federativne Jugoslavije.
- Točka 2. — Državna korist nove Jugoslavije, vsestransko utrjevanje njene notranje in zunanje moči, krepitev njenih obrambnih sposobnosti je najvišja zapoved slehernega zvestega pripadnika Osvobodilne fronte, za slehernega Slovenca in Jugoslavana.
- Točka 3. — Ljudska demokracija je bistveni pogoj za blaginjo jugoslovanske države. In obratno: prospeh nove, Titove Jugoslavije je bistveni pogoj za svobodno in srečno bodočnost ljudskih množic, za

svobodo, enakopravnost, bratovsko enotnost jugoslovanskih narodov. Varovanje, utrjevanje in nadaljnji razvoj vseh demokratičnih pridobitev narodno osvobodilne borbe sodi med osnovne naloge Osvobodilne fronte. Zato nikoli več in v nobeni obliki starega stanja izpred aprila 1941!

Točka 4. — Varovanje, utrjevanje, poglobljanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov je ena najplemenitejših, najvišjih pridobitev naše narodno osvobodilne borbe, je obvezna zapoved za slehernega državljana.

Točka 5. — Nerazdružljivo bratstvo in zavezništvo naših narodov z velikim ruskim in vsemi slovanskimi narodi, naša naslonitev na Sovjetsko zvezo, vseslovanska enotnost z ruskim narodom na čelu.

Točka 6. — Osvobodilna fronta se nepopustljivo bori proti slehernemu notranjemu vplivu in pojavu med našim narodom, iz katerega lahko v korist in v službi tujega imperializma izvira narodno izdajstvo.

Točka 7. — Osvobodilna fronta, pobornik demokratične domovinske ljubezni, se hkrati z vso doslednostjo bori proti šovinizmu in sleherni njegovi obliki, kajti šovinizem izvira po eni strani iz zaostalosti, po drugi strani pa je sredstvo najtemnejše reakcije in imperializma. Šovinizem prinaša konec konca najhujšo škodo lastnemu narodu. Patriotizem novega kova ne razdružuje demokratičnih ljudskih množic svobodoljubnih narodov. Njegove demokratične osnove jih družijo in zbližujejo v skupnih stremljenjih in naporih za skupne demokratične in človečanske ideale.

Točka 8. — Utrjevanje in razvoj narodnih odborov — od najnižjih do najvišjih, skladna zgradba in skladen razvoj naše države, njenega poslovanja in vse njene zakonitosti na njihovi osnovi, aktivizacija najširših ljudskih množic, vključno žena in mladine, v njihovem okviru in okrog njih.

Točka 9. — Proč z ostanki tlačanstva! Zemljo tistemu, ki jo obdeluje! Zemljo tistemu, ki je nima dovolj! Veleposestnikom nobene odškodnine!

Točka 10. — Vse gospodarske sile naših narodov posvetimo obnovi! Privatne gospodarske iniciative ne zavračajmo, temveč jo pospešujmo, kolikor ta koristi ljudski skupnosti. — Zadrugištvo naj postane v pogojih ljudske demokracije pomemben činitelj za dvig ljudskega blagostanja, za zaščito malega proizvajalca in odjemalca pred izkoriščanjem, za smotrno gospodarsko delavnost. — Utrjevanje in razvijanje državnega gospodarskega sektorja bosta krepila moč naše države, množila gospodarske in politične sile naše demokracije, vodila množice delovnega ljudstva iz socialnega izkoriščanja v ustvarjanje za svojo državo, torej za sebe. — Špekulaciji na račun države in ljudske skupnosti je treba napovedati brezoviren boj.

Točka 11. — Delo, dviganje njegove produktivnosti, je osnovna dolžnost in pravica, osnovni moralni zakon, čast in ponos slehernega državljana. Zato je država dolžna nuditi delu vso socialno zaščito.

Točka 12. — Ljudska demokratična oblast mora omogočiti širokim ljudskim množicam čim popolnejšo brezplačno izobrazbo in neoviran prosvetni razvoj slehernega državljana, tako v smislu osebne rasti kakor kulturne dejavnosti.

Točka 13. — Osvobodilna fronta varuje enotnost povsod in proti vsakomur kot največjo pridobitev velike domovinske vojne slovenskega in jugoslovanskih narodov, kot največjo pridobitev demokratičnega slovenskega ljudstva. — Osvobodilna fronta kot ustvarjalka enotnosti ima edino moralno pravico, da predstavlja slovenski narod in njegovo ljudstvo.

K temeljnim točkam Osvobodilne fronte

I.

Jugoslovanska armada, ustvarjena v narodno-osvobodilni borbi, je kot oborožena pest svobodoljubnih narodov, pod vodstvom maršala Tita, maja in junija 1945 osvobodila vse slovensko ozemlje ter tako izpolnila

osnovno med »Temelnjimi točkami Osvobodilne fronte«, postavljeno na njenem ustanovnem sestanku 27. aprila 1941.

Osvobodilna fronta, ki je navzlic razkovanosti slovenskega ozemlja združila Slovence v krvavem štiriletnem, z neizmernimi žrtvami izpolnjenem osvobodilnem boju za zmago svobodoljubnih narodov proti okupatorju in fašizmu, proti njunim domačim hlapcem, naglaša zato znova in z neuničljivo moralno pravico življenjsko zahtevo slovenskega naroda:

1. Združitev vseh Slovencev v federalni Sloveniji demokratične in federativne Jugoslavije.

II.

Zgodovinska zmaga nove, demokratične in federativne Jugoslavije, ki temelji na ljudski demokraciji, zrasli iz narodno-osvobodilne borbe, ljudskih množic naših narodov, je uresničila program OF, postavljen in sprejet 1941 in 1942, odnosno je utrla učinkovito pot njegovi dosledni izvedbi.

Novo Jugoslavijo je izvojevalo pod Titovim vodstvom jugoslovansko narodno-osvobodilno in ljudsko demokratično gibanje, katerega neločljiv, bistven sestavni del je bila in je Osvobodilna fronta Slovenije.

Nova Jugoslavija ne izpolnjuje torej samo življenjskih, narodnih in demokratičnih teženj našega naroda in naših ljudskih množic — teženj, ki so narekovale Osvobodilni fronti Temeljne točke iz l. 1941 in 1942 — temveč je in ostaja njihova živa, utelešena ostvaritev. Potemtakem:

2. Državna korist nove Jugoslavije, vsestransko utrjevanje njene notranje in zunanje moči, krepitev njenih obrambnih sposobnosti je najvišja zapoved za slehernega zvestega pripadnika Osvobodilne fronte, za slehernega Slovenca ali Jugoslovana.

III.

Ljudska demokracija nove Jugoslavije je živo nasprotje protidemokratskega, hegemonističnega, protiljudskega ustroja stare Jugoslavije. Ustroj stare Jugoslavije je neogibno dovedel do zloma in propada države, ljudska demokracija nove Jugoslavije je v epskem, junaškem, zgodovinsko tvornem poletu povedla jugoslovanske narode in njihovo skupno državo v zmago in vstajenje. Zato izpoveduje Osvobodilna fronta:

3. Ljudska demokracija je bistveni pogoj za blaginjo jugoslovanske države. In obratno: Prospeh nove, Titove Jugoslavije je bistveni pogoj za svobodno in srečno bodočnost ljudskih množic, za svobodo, enakopravnost, bratovsko enotnost jugoslovanskih narodov.

Varovanje, utrjevanje in nadaljnji razvoj vseh demokratičnih pridobitev narodno-osvobodilne borbe sodijo med osnovne naloge Osvobodilne fronte.

Zato nikoli več in v nobeni obliki — starega stanja izpred aprila 1941!

IV.

V bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov, ki ju je v boju za življenje in smrt s krvjo in življenji naših najboljših sinov in hčera posvetila jugoslovanska narodno-osvobodilna borba, zre Osvobodilna fronta:

z moralnega vidika najplemenitejšo in zato najvišjo pridobitev narodno-osvobodilnega boja;

izraz usodne in naravne povezanosti jugoslovanskih narodov;

osnovno jamstvo za svobodo in neodvisnost Jugoslavije kot celote, kakor za svobodo in enakopravnost slehernega naroda posebej;

pogoj za obstanek in nadaljnji razvoj naše ljudske demokracije, ki po svoji vsebini, po svojem bistvu mora narode zblíževati in družiti.

Zato naglašaja Osvobodilna fronta:

4. Varovanje, utrjevanje, poglobljanje bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov — ene najplemenitejših, najvišjih pridobitev naše narodno-osvobodilne borbe — je obvezna zapoved za slehernega državljanca.

V.

Sovjetska zveza z ruskim narodom na čelu je rešitelj in osvoboditelj slovanstva, je zaščitnik svobode, neodvisnosti in enakopravnosti slovanskih narodov.

Izkušnja zgodovinskega boja slovanskih narodov proti Hitlerjevemu imperializmu nazorno izpričuje: življenjsko nujnost za slovanske narode, naj se naslonijo na veliki ruski narod in na vso Sovjetsko zvezo;

potrebo vseslovanske enotnosti z ruskim narodom na čelu.

Osvobodilna fronta, ki je že na svojem Ustanovnem sestanku poudarila, da je usoda naših narodov najtesneje združena z usodo ruskega naroda in Sovjetske zveze, ugotavlja, da se je ideja vseslovanske enotnosti pod vodstvom velikega ruskega naroda v domovinski vojni razvila v eno najprogresivnejših, za svetovno, za človečansko demokracijo najpomembnejših idej.

5. Osvobodilna fronta torej zastopa med našimi ljudskimi množicami z vso doslednostjo: Nerazdružljivo bratstvo in zavezništvo naših narodov z velikim ruskim narodom in z vsemi sovjetskimi narodi, našo naslonitev na Sovjetsko zvezo, vseslovansko enotnost z ruskim narodom na čelu.

VI.

Izkušnja narodno-osvobodilne borbe proti nemškemu in italijanskemu fašističnemu imperializmu neizpodbitno dokazuje, da korist narodne svobode, narodne in državne suverenosti in resnične demokracije kategorično terja, naj izkoreninimo iz lastnih narodnih vrst vse tiste vplive in postojanke tujega imperializma, ki povzročajo narodno izdajstvo in ogražajo demokracijo.

6. Osvobodilna fronta se nepopustljivo bori proti slehernemu notranjemu vplivu in pojavu med našim narodom, iz katerega lahko v korist in v službi tujega imperializma izvira narodno izdajstvo.

VII.

Domovinska ljubezen, ki jo goji Osvobodilna fronta, temelji na globoko demokratičnih osnovah. Zato nima naš patriotizem, ki je razvil v ljudskih množicah neskončno mržnjo do imperialističnih osvajačev in nesluteno požrtvovalnost za domovino, prav ničesar skupnega z nacionalnim šovinizmom, h kateremu podpihujeta protiljudska, protidemokratska reakcija in imperializem.

7. Osvobodilna fronta, pobornik demokratične domovinske ljubezni, se hkrati z vso doslednostjo bori proti šovinizmu in sleherni njegovi obliki, kajti kakor izvira šovinizem tudi iz zaostalosti, tako je sredstvo najtemnejše reakcije in imperializma.

Šovinizem prinaša konec konca najhujšo škodo lastnemu narodu.

Patriotizem novega kova ne razdružuje demokratičnih ljudskih množic svobodoljubnih narodov. Njegove demokratične osnove jih družijo in zblížujejo v skupnih stremljenjih in naporih za skupne demokratične in človečanske ideale.

VIII.

Smisel in vsebina ljudske demokracije sta v tem, da oblast je in ostane v rokah ljudstva. Ljudska demokracija mora nuditi ljudstvu sredstva in jamstvo, da lahko ubrani sebe, demokracijo, narod in državo pred notranjimi in zunanji sovražniki, pred domačo in inozemsko reakcijo. Demokratične pravice morajo krepiti ljudstvo, ne pa ljudskih in narodnih sovražnikov. Resnična svoboda ni svoboda protiljudske klike, da more zatirati velikansko večino naroda. Resnična svoboda je svoboda ljudske večine v narodu.

Dejanska demokracija mora hkrati množicam delovnega ljudstva odpirati pot za učinkovito borbo proti socialnemu izkoriščanju. Izvirna izkušnja Narodno-osvobodilnih odborov, ki so zrastle iz narodno-osvobodilne borbe kot pristni ljudsko demokratični organi, dokazuje, da Narodni odbori kot osnova demokratične ljudske oblasti, njene državne zgradbe in njene zakonitosti, najboljše ustrezajo gornjim načelom. Zato:

8. Utrjevanje in razvoj Narodnih odborov — od najnižjih do najvišjih — skladna zgradba in skladen stroj naše države, njenega poslovanja in vse njene zakonitosti na njihovi osnovi, aktivizacija najširših ljudskih množic, z ženami in mladino — v njihovem okviru in okrog njih — tak je program Osvobodilne fronte glede demokratične ljudske oblasti.

IX.

Več kot tisoč let je naš kmet ječal pod jarmom tuje gospode. Stoletja se je boril proti graščakom za »staro pravdo«. Toda niti v veličastnem puntu Matije Gubca, niti v poznejših bojih proti grofu in proti sodobnim veleposestnikom se mu ni posrečilo v celoti izbojevati pravico do zemlje, ki jo poji s svojim znojem. Vse do današnjega dne so se ponekod ohranili celo ostanki tlačanstva.

Osvobodilna fronta je kot demokratična zveza ljudskih množic poklicana uresničiti stoletne težnje našega kmeta po zemlji.

Zato je geslo Osvobodilne fronte:

9. Proč z ostanki tlačanstva! Zemljo tistemu, ki jo obdeluje! Zemljo tistemu, ki je nima dovolj! Veleposestnikom nobene odškodnine!

X.

Z zavestjo, da je po eni strani treba obuditi vse gospodarske sile naših kmetov in jih usmeriti v obnovo in da se po drugi strani borba med domovinsko in ljudsko koristjo ter protiljudsko reakcijo danes nujno odigrava zlasti na gospodarskem poprišču, proglašajo Osvobodilna fronta v gospodarskem pogledu naslednja načela:

10. Posvetimo vse gospodarske sile naših narodov obnovi! Privatne gospodarske iniciative ne zavračamo, temveč jo pospešujemo, kolikor koristi ljudski skupnosti.

Zadružništvo naj postane v pogojih ljudske demokracije pomemben činitelj za dvig ljudskega blagostanja, za zaščito malega proizvajalca in odjemalca pred izkoriščanjem, za smotrno gospodarsko delavnost.

Utrjevanje in razvijanje državnega gospodarskega sektorja bosta krepila moč naše države, množila gospodarske in politične sile naše demokracije, vodila množice delovnega ljudstva iz socialnega izkoriščanja v ustvarjanje za svojo državo, torej za sebe.

Špekulaciji na račun države in ljudske skupnosti brezobziren boj!

XI.

V stari Jugoslaviji je bilo delo predmet brezobzirnega izkoriščanja. V pogojih ljudske demokracije je postalo temelj naše ljudske demokratične državne oblasti in postaja izvor našega ljudskega blagostanja. Zato:

11. Delo, dviganje njegove produktivnosti je osnovna dolžnost in pravica, osnovni moralni zakon, čast in ponos slehernega državljana. Zato je država dolžna nuditi delu vso socialno zaščito.

XII.

V preteklosti so reakcionarne sile zapirale ljudskim množicam vrata k prosveti in kulturi. Ravnale so tako, ker so se zavedale, da je nad nevednim in neprosvetljenim ljudstvom lažje vladati kot nad izobraženim in prosvetljenim.

Zato si Osvobodilna fronta postavlja za svojo nalogo:

12. Ljudska demokratična oblast mora širokim ljudskim množicam omogočiti čim popolnejšo brezplačno izobrazbo in zagotoviti kulturni razvoj slehernemu državljanu.

XIII.

Danes, po zaključku štiriletne osvobodilne vojne slovesno ugotavlja Osvobodilna fronta, da ne bi bilo vojaške zmage jugoslovanskih narodov in da ne bi bila ustvarjena demokratična in federativna država jugoslovanskih narodov, če ne bi bile ljudske množice teh narodov vodile svojega boja proti fašizmu in domačim izdajalcem, združene v trdno enoto. Osvobodilna fronta slovesno ugotavlja, da ne bi bilo njenih veličastnih zmag, uresničenja njenega nacionalnega in ljudsko demokratičnega programa, da ne bi bilo preporoda slovenskega naroda, če se ne bi bila razvila Osvobodilna fronta v popolnoma enotno demokratično zvezo slovenskega ljudstva. Zato:

13. Osvobodilna fronta varuje pridobljeno enotnost povesod in proti vsakomur kot največjo pridobitev velike domovinske vojne slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov, kot največjo pridobitev demokratičnega slovenskega ljudstva.

Osvobodilna fronta kot tvorec svobode in enotnosti ima edina moralno pravico, predstavljati slovenski narod in njegovo ljudstvo.

Osnovna organizacijska načela OF Slovenije

I. Pripadnik Osvobodilne fronte Slovenije je vsak državljan, ki se ni pregrešil zoper narodno čast, ki pristaja na temeljne točke Osvobodilne fronte in sodeluje v organizacijah, ki so vključene v OF.

II. Dokaz pripadnosti organizaciji je izkaznica, ki jo izda krajevni odbor Osvobodilne fronte.

III. Pripadniki Osvobodilne fronte plačujejo redne prispevke, kakor jih določi Glavni odbor Osvobodilne fronte. Redni prispevki služijo za kritje izdatkov organizacije.

IV. Osnovne enote Osvobodilne fronte so organizacije za kraje, podjetja, urade, šole ali poklice.

V. Vodstvo Osvobodilne fronte tvorijo Plenum in Odbor osnovne organizacije, Okrajni plenum in Okrajni odbor OF, Okrožni plenum in Okrožni odbor OF ter Kongres delegatov in Glavni odbor Osvobodilne fronte.

VI. Najvišji organ osnovne organizacije Osvobodilne fronte je Plenum, katerega sestavljajo vsi pripadniki Osvobodilne fronte v kraju, podjetju, uradu, šoli ali poklicu.

Plenum izvoli iz svoje srede odbor, ki vodi tekoče posle osnovne organizacije Osvobodilne fronte. Odbor šteje 5 do 15 članov.

VII. Najvišji organ Osvobodilne fronte v kraju je okrajni plenum OF, ki ga sestavljajo delegati osnovnih organizacij Osvobodilne fronte.

Okrajni plenum OF izvoli svoj okrajni odbor OF, ki šteje 5 do 15 članov in vodi tekoče posle OF v okraju.

VIII. Najvišji organ OF v okrožju je okrožni plenum, ki ga sestavljajo delegati osnovnih organizacij OF.

Okrožni plenum OF izvoli svoj okrožni odbor OF, ki šteje 5 do 15 članov in vodi tekoče posle OF v okrožju.

IX. Najvišji organ Osvobodilne fronte je Kongres delegatov osnovnih organizacij.

Kongres izvoli Glavni odbor OF, Izvršni odbor OF in sekretariat IOOF.

X. Glavni odbor OF rešuje načelna politična in organizacijska vprašanja OF. Šteje od 120 do 150 članov.

XI. Izvršni odbor OF ostvarja sklepe in smernice Kongresa in Glavnega odbora OF. Šteje 30 do 50 članov.

XII. Tekoče vodstvene posle Izvršnega odbora OF opravlja sekretariat IOOF, ki šteje 5 do 7 članov.

XIII. Svoje politično vzgojno delo v množicah vrši Osvobodilna fronta tudi po organizacijah, ki so v njej vključene (n. pr. ZMS in AFŽ).

XIV. Izvršni odbor OF sklicuje po potrebi konference ali posvetovanja OF, ter zbere aktivistov OF.

XV. Pri Glavnem odboru OF obstoji Nadzorna komisija, ki vzgojno skrbi za red in pravilno poslovanje v organizacijah OF ter bedi nad pravilnim zadržanjem aktivistov.

XVI. Pri IOOF obstoji Propagandna komisija, ki vodi propagandno delo organizacij OF.

XVII. Člani vseh odborov v organizacijah OF so aktivisti OF. Biti aktivist OF pomeni posebno čast, nalaga pa tudi večje dolžnosti.

»Demokracija brez socialnih sprememb ni demokracija«

Govor na kongresu Ljudske fronte

»Tovariši in tovarišice! Najprej se moram zahvaliti za veliko zaupanje, ki ste ga danes tukaj izkazali meni in ostalim tovarišem iz predsedstva. Želel bi, da ne smatrate kot neskrupnost z moje strani, če tudi jaz tukaj povem nekaj besed o nekaterih vprašanjih, ki so bila tako lepo obrazložena v referatu tovariša Kardelja, kakor tudi v ostalih referatih in v diskusiji. Zaradi tega ne pričakujte, da vam bom obrazložil nekaj novega, temveč želim samo poudariti ono, kar je po mojem mnenju najvažnejše za Ljudsko fronto pri uresničenju njenih nalog. S tem kongresom, ki mu prisostvujejo zastopniki vseh federalnih enot, je z združitvijo končan proces politične diferenciacije v naši deželi. Brez dvoma je Ljudska fronta Jugoslavije kot borbena politično združenje po svoji obliki in po svoji vsebini globoko različna, ne samo od vseh preteklih koalicij v Jugoslaviji, temveč tudi od vseh Ljudskih front, ki so bile v drugih deželah. Zakaj je bilo mogoče pri nas uresničiti tako združenje, v katero so vstopile posamezne skupine in stranke, prostovoljno pripravljene, da delajo za uresničenje enega samega skupnega programa, tako političnega kakor gospodarskega. To je bilo mogoče zato, ker je ta program, čeprav je napisan šele sedaj, bil že davno v srcih in razumu širokih ljudskih množic, posebno pa onih, ki so šli v boj leta 1941, ne samo da bi se bojevali za izgon okupatorja iz naše dežele, temveč tudi za boljši red, za boljšo Jugoslavijo, kot je bila pred vojno. To pomeni, da je ta program že zdavnaj postal resničnost, da se je že davno začel izvajati in je sedaj samo v pisni obliki sprejet od zastopnikov posameznih strank in skupin, ki so napravile samo ono, kar so morale storiti in kar je bila njihova dolžnost, kar je, da so tam, kjer so tudi njihove množice, ki so nekdanj tvorile te stranke. Istočasno moram tu naglasiti, da v nobenem primeru ne podcenjujem s temi svojimi navajanjem pomen vstopa v Ljudsko fronto voditeljev raznih skupin in strank. Nasprotno, temu pripisujem velik pomen, ker v tem vidim jamstvo za hitrejšo konsolidacijo in notranjo pomiritev, ki je neobhodno potrebna za hitro ozdravljenje ran, ki nam jih je zadala ta velika osvobodilna vojna. To pomeni, da so s tem svojim vstopom vodilne osebe nekaterih skupin in strank prevzele nase pred ljudstvom del obveznosti, prevzele nase dolžnosti, ki niso lahke in ki se za njihovo izvršitev zahteva velik napor in samoodpoved.

Z narodnega stališča je združenje Ljudskih front posameznih federalnih enot z enotnim vodstvom brez dvoma činitelj ogromne važnosti za okrepitev bratstva, za odstranitev lokalnega patriotizma, za preprečevanje narodnega šovinizma itd. Z državnega stališča je Enotna Ljudska fronta Jugoslavije čvrst steber, odnosno močan političen činitelj, na katerega se more naša država v vsakem pogledu nasloniti in ki daje naši deželi pečat na znotraj urejene države.

S stališča izgraditve naše dežele je Ljudska fronta Jugoslavije, kakor je bilo poudarjeno v vseh referatih in v diskusiji, močan vzvod za hitro in lažjo izgraditev naše porušene dežele. Redkokdaj je bilo kako združenje sestavljeno iz tako močnih konstruktivnih sil, kot je Ljudska fronta Jugoslavije. Vzemimo samo Protifašistično fronto žen, vzemimo samo Združeno zvezo mladine Jugoslavije, vzemimo samo delavske in nameščenske sindikate, vzemimo samo naš kmečki stan, če že ne stoodstotno, pa vsaj ogromno večino, pa bomo videli, da so v Fronti najbolj konstruktivne sile naše dežele, to je nekaj milijonov članov, če pa k temu dodamo še, da je v Fronti naša slavna vojska Jugoslavije, zvesti varuh pridobitev velikega osvobodilnega boja, potem vidimo, da ta Fronta pomeni impozantno, nezlomljivo silo, ki je zmožna izvršiti vse naloge, ki so orisane v programu.

To so realna dejstva, nad katerimi bi se morali nekateri reakcionarji v naši deželi zamisliti, z njimi pa tudi oni, ki so v inozemstvu in ki še sanjajo, da se bo na kakršen koli način vrnilo tisto staro, to je, da se bodo vrnili nazaj in da bodo sedli ljudstvu na vrat. Kajti že sama misel na to, da so izgubili za vedno svoje položaje, jim žene paničen strah v kosti in živalsko besnost proti sedanjemu stanju v Jugoslaviji. Nad tem bi se morali zamisliti mnogi reakcionarji iz drugih držav, ki podpirajo te naše reakcionarje, tako doma kakor v inozemstvu, da bi se prepričali, da je vse njihovo delo jalovo, ker bodo dosegli samo ta uspeh, da bodo izgubili svoje živce in si pridobili sovraštvo naših narodov, ki žele, da jih puste v miru graditi njihovo boljšo bodočnost. Mnogo naših tovarišev, ki čitajo razne klevete in gnusnosti posameznih reakcionarnih pisunov v tujini, ki mečejo blato na našo deželo in preobračajo dejstva, negoduje proti temu, čudeč se, kako more sploh biti taka pokvarjenost na svetu.

Na to bi mogel odgovoriti sledeče: Naj se piše kar koli, naj se pripoveduje kar koli in naj se obračajo dejstva kakor koli, to je samo znak nemoči onih, ki so se jim načrti za Jugoslavijo izjalovili, odnosno, ki so doživeli polom. Tisti, ki je izgubil, se tudi jezi. Mi moramo iti po svoji poti, ne oziraje se na te klevete in preobrnjena dejstva. Spomnimo se samo razdobja od leta 1941, ko smo začeli boj, pa do 1943: Koliko laži, koliko klevet, koliko preobrnjenih dejstev je bilo uporabljenih proti našim partizanskim odredom in kasneje proti naši Narodno-osvobodilni vojski. Toda na to se nismo nikdar ozirali. Mi smo tolkli okupatorja in zmagovali. Tolkli smo tudi okupatorjeve sluge, ustaše, ljotičevce, slovenske domobrance, četnike in izdajalce Draže Mihajlovića, in sicer smo jih tolkli brez ozira na ves krik v tujini, tako da so danes skupaj z okupatorjem razbiti in uničeni. Ko so naši sovražniki, oziroma reakcija v tujini, videli, da s klevetami in lažmi ni mogoče zmagati in uničiti gibanja, ki se bojuje za svobodo svoje dežele na strani zaveznikov, so začasno obrniti hrbet onim, ki so jih do sedaj na vse načine podpirali. Od tedaj so uporabljali proti naši osvobodilni vojski druge metode, ki prav tako niso uspeli, ker smo zmagali na dveh frontah, tako na notranji kakor na zunanji fronti. Zato ni nič čudnega, da danes vidimo, kako besni vsak dan hujša kampanja proti našemu osvobodilnemu gibanju in voditeljem tega gibanja. Še več, prepričan sem, da bodo še večje načrtne gonje proti naši deželi s strani mednarodne reakcije, toda že danes morem reči, da bo ta zadnja ofenziva propadla in da bo vse ono blato, ki ga mečejo na našo deželo in na naše gibanje, padlo na one, ki so ga uporabljali.

Tako nekateri sovražniki Fronte v naši deželi kakor tudi izven dežele ugovarjajo, da je pri nas prav za prav enostranski sistem, oziroma se Ljudska fronta zlonamereno enači s Komunistično partijo. Mislim, da bi tisti v tujini, ki tako ugovarjajo, zelo želeli tak sistem. Če bi le malo pomislili, kadar govore ali pišejo take nesmisle, potem bi jih gotovo spreletel mraz, ker bi videli, da ta ena stranka predstavlja nekaj milijonov članov. Ti ljudje so nam predlagali in nam še vedno predlagajo, naj vzamemo za zgled njihovo demokracijo, toda naj najprej dovolimo, da vstanejo od mrtvih vse one stare stranke, one reakcionarne stranke, ki so bile nekoč, češ da so samo one sposobne ustvariti demokracijo njihove vrste. Soglašam, da je točno, da bi te stranke vzpostavile demokracijo njihove vrste, oziroma obesile bi firmo, za katero bi se skrivala diktatura manjšine. Toda kaj hočete, naš narod noče take demokracije. Naš narod je razumel, da ni ravno najboljša demokracija ona, ki se izraža samo v kroglicah za časa volitev, temveč da je boljša ona demokracija, ki ima globok smisel za enakopravnost, socialno enakopravnost množic. Demokracija brez velikih socialnih izprememb ni demokracija. Naš narod si je

priboril svojo vrsto demokracije, kjer je polna svoboda za veliko večino ljudskih množic, istočasno pa so za nezalno manjšino samo gotove omejitve, ki jim onemogočajo, da bi delali, kar hočejo; te omejitve pa so v tem, da nimajo oblasti v svojih rokah in zato ne morejo ničesar storiti. Dalje se našemu narodu zdi pametno, da se različne skupine in stranke, ki jim je res pri srcu demokracija — ljudska demokracija, združijo, kakor to dokazuje naša Ljudska fronta Jugoslavije. Naši narodi smatrajo, da je v današnjem položaju obstoj mnogih strank, osamljenih druga od druge z različnimi programi, ki bi se med seboj klale in pretentavale, še posebno škodljiv in zaradi tega nočejo poslušati takih nasvetov. Tisti, ki posluša in bo poslušal take nasvete, bo verjetno opravil zelo slabo, ker bi lahko zelo hitro preštel svoje pristaše.

Sedaj pa nekoliko besed o vprašanju naše notranje ureditve. Ko smo leta 1944 sklenili sporazum z gospodom Šubašićem, predsednikom kraljeve jugoslovanske vlade v Londonu, o določenem sodelovanju med g. Šubašićem in Narodnim odborom osvoboditve Jugoslavije, kar je pozneje privedlo do sestave enotne vlade, smo se, kakor vam je znano, sporazumeli, da ostane vprašanje kralja odprto do ustavotvorne skupščine. Toda danes, ko se približuje dan volitev, ko so se tudi na tem kongresu mnogi zastopniki dotaknili vprašanja — monarhija ali republika — in je bilo to vnešeno v program, se hočem tudi jaz z nekoliko besedami dotakniti tega vprašanja. Ko smo vstopili v boj za osvoboditev te dežele in smo postavili med drugim tudi geslo »Staro se ne sme nikoli več vrniti!«, tedaj ne samo, da ni bilo nobenega borca, temveč tudi ni bilo drugih pristašev Ljudske fronte, ki bi bili mislili, da se more ustvariti novo načelo s kraljem. Tembolj, ker sta od samega začetka osvobodilnega boja pa do leta 1944 Draža Mihajlović in tudi Nedić vsa svoja izdajstva delala v imenu kralja. Ali je delal brez vednosti kralja in tistih reakcionarnih vlad, ki so bile v tej dobi? Po mojem globokem prepričanju ne! Ne samo po mojem prepričanju, temveč nihče izmed naših ni nikdar dvomil o tem, tembolj, ko je videl, da po vsakem večjem napadu četnikov skupno z okupatorji na našo osvobodilno vojsko in partizanske odrede, po vsakem večjem pokolju partizanskih rodbin, muslimanov itd., dobivajo od kralja odlikovanja razni častniki in podčastniki, klavci Draže Mihajlovića, ki so izvrševali taka zverstva, take zločine. Če ne bi bilo ničesar drugega kot to, bi bilo dovolj, da se kralju prepriči prihod v deželo, na temelju česar je tudi AVNOJ sprejel sklep o prepovedi njegovega prihoda do ustavotvorne skupščine. Toda jaz postavljam vprašanje monarhije ali republike z drugega stališča. Ne s stališča osebe, temveč s stališča sistema. Ali je mogoča monarhija v sedanjih razmerah oziroma v novi federativni Jugoslaviji? Ni mogoča iz več razlogov. Prvi in najvažnejši razlog je federacija Jugoslavije. Makedonci, Slovenci, Hrvati, Bosna

in Hercegovina, Črna gora in, prepričan sem, velika večina v Srbiji ne žele monarhije. Ne iz kakšne kaprice, temveč zato, ker je to nezdružljivo s tako federacijo, kot je pri nas, ker bi se pod monarhijo narodnosti, ki so v tej vojni dobile svojo osvoboditev in enakopravnost, znova občutile ogrožene. Drugič je obstoj ljudske oblasti v Jugoslaviji nezdružljiv z monarhijo, ker bi se ljudske množice, ki so s toliko krvi priborile to oblast, občutile v monarhiji ogrožene, in to upravičeno, ker bi si monarhija prej ali slej skušala ustvariti aparat, ki bi ustrezal monarhističnemu sistemu. Tretjič je taka demokracija, kot je naša ljudska demokracija, nezdružljiva z monarhijo, kakor je včeraj rekel tovariš Tuna Babić, ker je našim narodom še zelo sveža v spominu ona »demokracija«, ki je bila pod monarhijo od 1920 do 1941. Torej vse to govori proti monarhiji in za republiko. Potemtakem ima Narodno osvobodilna fronta Jugoslavije sedaj pravico, da se bojuje za republiko, ima pravico, da širi med množicami to svojo zahtevo kot politično združenje, ki je osnovano ne samo na demokratičnih, temveč tudi na republikanskih načelih.

Nadaljnje naloge Ljudske fronte Jugoslavije. Tukaj sem včeraj slišal, zdi se mi, od zastopnika iz Kruševca, da bi morali vsi člani Ljudske fronte delati za iztrebljenje odpadniških skupinic. O tem vprašanju moram izpregovoriti nekoliko besedi: Res je, da obstoje razne skupinice, teroristične skupinice v nekaterih krajih naše dežele, o čemer nam lahko priča uspeh razprave proti Narodnemu odboru Draže Mihajlovića in tovarišev. Res je, kar pripovedujejo in kar kažejo listine pri današnjih obtožnicah na tej razpravi, da so Nemci poslali v Srbijo teroristične skupine z določenimi nalogami, toda sedaj ni več Nemcev in kdo torej podpira te tolpe? Na to ni težko odgovoriti. Te tolpe prej niso uživale samo podpore Nemcev, temveč tudi raznih reakcionarnih elementov domačih in tujih, ki hočejo na ta način ustvariti negotovost v naši deželi. V Srbiji so te teroristične tolpe sestavljene iz četnikov Draže Mihajlovića in Ijotičevcev, v Bosni so te tolpe sestavljene iz četnikov Draže Mihajlovića in ustašev Pavelića, na Hrvatskem sestavljajo te tolpe Rupnikovi domobranci, a glavni šefi od Pavelića, Rupnika, Nedića pa do Draže Mihajlovića itd. sede v tujini in, na žalost, čeprav so to najbolj krvavi zločinci, se naši vladi še ni posrečilo doseči pri zaveznikih, da bi se nam ti zločinci in njim podobni izročili. S temi tolpicami v Jugoslaviji bomo opravili. Da pa bi bil ta posel čimprej končan, da bi bilo tem tolпам onemogočeno ogrožati naše mirne vasi, ubijati vaške odbornike ali navadno

kmete na najbolj zverinski način in tako ustvarjati negotovost v deželi, je dolžnost vseh članov Fronte, da pomagajo organom oblasti, da se ti zločinci polove.

Nadalje so člani Ljudske fronte dolžni pojasnjevati in pobijati različne fantastične vesti, ki prihajajo iz tujine. Pripovedujejo naj tem zapeljanim ljudem, da je vse to izgubljena stvar, da so vse te vesti izmišljotine in da ne verjamejo več takim vestem raznih klavcev, ki si žele na škodo raznih zapeljanih ljudi podaljšati svoje življenje. Izdali smo že dve amnestiji, in to zelo široki amnestiji, to je dokaz naše moči, to je dokaz tega, da želimo omogočiti raznim zapeljanim ljudem, da se znova vrnejo v narodno skupnost in h konstruktivnemu delu za srečo naše dežele. Naj se nihče ne vara, da je to dokaz naše slabosti, ker gorje onemu, ki bo po tej amnestiji znova poslušal sirenske glasove sovražnikov naše dežele in bo šel po poti zločina in proti ljudski delavnosti.

Kar se tiče izgraditve naše dežele, je pred Fronto ogromna naloga.

Kaj pomeni izvajati program Fronte? Program Fronte pomeni stoo odstotno zasejati naša polja jeseni in spomladi. Izvajati program Fronte pomeni zgraditi ceste in železnice, pomeni zgraditi tovarne in povečati proizvodnjo, pomeni skrajne napore za preskrbo naših lačnih krajev v Bosni in Hercegovini, v Dalmaciji, v Liki, Gorskem Kotarju, Črni gori itd. To je nujen posel, ki ga ne moremo odlagati, ker je zima blizu in bo to takrat zaradi zametov onemogočeno.

Program Fronte pomeni najtočnejše izvajanje socialnih ukrepov za ublažitev bede med najbolj siromašnimi sloji ljudstva in skrb za naše invalide, ki so dali svoje zdravje v boju za današnjo novo demokratično federativno Jugoslavijo. Program Fronte pomeni, pobijati narodni šovinizem ter širiti in krepiti bratstvo in enotnost narodov. Program Fronte pomeni, pobijati brezdušno špekulacijo, ki ustvarja težke pogoje za življenje najsiromašnejših delov ljudstva. Program Fronte pomeni, usposabljanje našo narodno oblast in krepiti pridobitve velikega boja kot zenico svojega očesa. Končno pomeni program Ljudske fronte, dokončno uničiti ostanke fašizma v naši deželi. To so po mojem glavne naloge, ki zahtevajo skrajni napor vseh sil, da bi jih mogli izvršiti.

Ni mi več potrebno poudarjati ogromnega pomena, zgodovinskega pomena tega kongresa, ker se je o tem že dosti govorilo, temveč vas vse pozivam, da greste med narod in da presadite vse one misli, ki so izražene tu, v dušo naših narodov, ker bo to potem jamstvo, da bomo hitro uresničili cilj, ki je pred nami.

Naj živi nova demokratična federativna Jugoslavija!
Naj živi Ljudska fronta Jugoslavije!

Moč ljudskih množic

Preteklo je že več kot pol leta od osvoboditve Beograda. To je prekratek rok, da bi mogli napraviti splošno oceno dela pri obnovi naše države, vendar dovolj dolg, da bi se lahko z našimi dosedanjimi izkušnjami, z dosedanjimi uspehi in napakami okoristili kot z resnim naukom za nadaljnje delo. Samokritika je bila vedno eno izmed naših najvažnejših orožij. Gre za to, da naše nape hitro spoznamo in jih analiziramo, da se ne bi mogle več ponoviti. Po pregovoru: Kdor dela, dela tudi napake — bomo zato v tem članku govorili v prvi vrsti o napakah, o nedostatkih, ki so se pokazali kot posebno značilni v teku prvih mesecev po osvoboditvi. Ni dvoma, da smo v času kratkih osem mesecev dosegli znatne uspehe. Lahko rečemo, da naša država po tempu notranje konsolidacije in obnove niti malo ne zaostaja, ampak celo prednjači pred državami, ki so se osvobodile nemške okupacije. Posebno velja to, če upoštevamo položaj, ki smo ga našli v državi po treh in pol letih silnega partizanskega boja in splošne narodne vstaje.

Na eni strani je bilo treba premagati gospodarski kaos in ustvariti pogoje za načrtno gospodarsko obnovo. Na drugi strani pa smo našli na velikem delu ozemlja ostanke državnega aparata, ki je nekdaž služil raznim protinarnodnim režimom, za časa vojne pa okupatorjem. Ta aparat ni niti po svojem posebnem sestavu in oblikah niti po vsebini več odgovarjal pogojem in značaju demokratične oblasti osnovnih ljudskih množic, oblasti, ki je nastajala in se razvijala tekom narodno osvobodilnega boja. Potrebno je bilo ta aparat porušiti in ga zamenjati z novimi oblikami, ki so nastale na osvobojenem ozemlju v času borbe, z oblikami, ki so izšle iz borbe, prešle skozi trdo preizkušnjo narodnega upora in se izkazale kot najugodnejše in najbolj ustrezajoče demokratičnim težnjam ljudskih množic. V tem se obnova naše države bistveno razlikuje od obnove drugih osvobojenih evropskih držav, ki so obdržale stari aparat in samo delno zamenjale ljudi v njem. Vsekakor prinaša ta specifično demokratična pot k notranji konsolidaciji nove težkoče in mnogo večjo odgovornost. Ljudem, ki gledajo s strani, se mogoče zdi ta proces nekakšno povečanje kaosa, ki smo ga našli za okupatorjem. V resnici pa je to najboljša pot k takšni notranji konsolidaciji, ki ne pomeni vrnitve na staro, kar bi bilo negativna konsolidacija in pravi poraz demokracije v naši državi, temveč pomeni vzbujanje resnično ljudske demokracije, za katero so se ljudske množice Jugoslavije že leta borile.

Ono, kar je najvažnejše v tem procesu, je široko udeleževanje ljudskih množic pri obnovi države in pri izgradnji državnega aparata, široko sodelovanje ljudskih množic pri oblasti. Vse oblike tega procesa, vsa organizacija tega aparata mora biti takšna, da omogoči čim bolj množično sodelovanje osnovnih narodnih slojev. Razume se, da se odkriti sovražniki ljudstva in omahljivci baš tega najbolj bojijo. Oni pravijo, da je to podobno anarhiji. Oni niso nikdar verjeli v zavestno ustvar-

jalno silo ljudskih množic, za nje je bila »masa« vedno samo »temna«, »slepa« in »nestanovitna«, željna samo kruha in iger. Ena od glavnih značilnosti starega državnega aparata je bila baš v tem, da je ogromni uradniško-polijski aparat dušil vsako iniciativo od spodaj in se trudil, da ljudske množice ostanejo v temi in slepoti.

Narodno osvobodilno gibanje pa se je že od vsega početka izgrajevalo v globoki veri v neizčrpno ustvarjalno silo ljudskih množic. Ta vera je vzgajala in navdajala vodstvo osvobodilnega gibanja in prav zato je bilo prepričevanje vedno osnovna metoda narodno osvobodilnega gibanja pri mobilizaciji širokih ljudskih množic. Razvijanje iniciative množic od spodaj je bilo po mnenju vodilnih sil narodno osvobodilne borbe poglavitni pogoj zmage. Ponovno se je izkazalo, da je bila ta vera upravičena.

Resnično ljudsko demokratično vodstvo, čvrsta organizacija — to so bili činitelji, ki so v prvi vrsti omogočili, da je prišla do izraza ne samo volja osnovnih ljudskih množic, temveč tudi njihova neizčrpna ustvarjalna sila. To dejstvo je dalo narodno osvobodilnemu gibanju tisto prodorno moč in polet, ki sta mu prinesla toliko zmag nad premočnim sovražnikom. Ona je tudi za bodočnost prvi in najvažnejši pogoj za čim hitrejšo in čim bolj kvalitetno obnovo in izgradnjo države.

Potemtakem je jasno, da je bila izbrana pot pravilna. Ni šlo samo za »normalizacijo« in opustitev starega aparata, ampak za izmenjavo tega državnega aparata, tako v sestavi kakor v organizacijskih oblikah in to v takem smislu, da bi mogel biti resnično demokratični in odločen ustvarjalec dejavnosti ljudskih množic.

Kaj je — v grobih potezah — storjenega v tem pogledu in katere so glavne naloge za najbližjo bodočnost?

Predvsem je treba ugotoviti, da glede izboljšanja življenja delovnih množic še ni mnogo doseženega. Našim delavcem in uradnikom še ni zagotovljen vsakdanji kruh. Naši kmetje še ne dobivajo najosnovnejših industrijskih predmetov, ki so potrebni za obdelavo polja, da o drugih ne govorim. Cele naše pokrajine še stradajo. Splošno gospodarsko pomanjkanje je še vedno poglavitno vprašanje v življenju naših ljudskih množic in države kot take. Naše gospodarsko življenje je še vedno ovirano.

Vendar so storjeni resni koraki naprej za ustvaritev potrebnih pogojev za izboljšanje. Vsi vemo, da brez stalnega povečevanja produkcije v naši državi ne bo izboljšanja gospodarskega stanja. Posrečilo se nam je v novih podjetjih, ki so obnovljena in so začela z delom, dvigniti proizvodnost dela nad predvojno stopnjo. Ta uspeh je v prvi vrsti dosežen po zaslugi zavednosti naših delavcev in njihove pripravljenosti, da dajo vse od sebe. To pa istočasno pomeni, da je proizvodnost dela mogoče še dvigniti, če se maksimalno razvije iniciativa delavcev, če se stalno izboljšujejo pogoji dela in če se stalno izpopolnjuje organizacija dela.

Podoben je položaj na vasi. V večini primerov so kmetje izvršili nadčloveške napore, da obdelajo in po-

sejejo polja kljub pomanjkanju živine in orodja. V Bosni in Hercegovini so često orali ljudje, vpreženi v pluge. To je znamenje, da se kmečke množice zavedajo važnosti svojega dela za vso državo in so v veliki večini pripravljene, da zastavijo vse svoje sile za obnovo države. Ob enem je treba ugotoviti, da so to v glavnem razumeli tudi organi naše narodne oblasti in narodno osvobodilnega gibanja, ki vztrajno delajo na tem, da se dosežejo čim večji uspehi.

Ni dvoma, da bo ta napor naših delavcev, kmetov in vsega delovnega ljudstva pokazal po kratkem času rezultate, ki bodo spremenili gospodarsko stanje v naši državi, da ga bo izboljšal in s tem tudi izboljšal socialni položaj samih delovnih množic. Če temu dodamo še materialno pomoč, ki jo bomo po sklenjenih pogodbah dobili iz inozemstva, lahko rečemo, da smo najtežje prebrodili, in da je pred nami že določnejša perspektiva. Vendar imamo pred seboj še nekaj zelo težkih mesecev do žetve. Ker je relativno dosti posejanega in ker bo naša industrija v tem času lahko dala že sorazmerno veliko, se že danes pred nas postavlja kot najvažnejša naloga, da v teku teh nekaj mesecev napravimo vse, da čim bolje rešimo vprašanje razdelitve blaga. Pravilna ureditev razdelitve blaga postaja sedaj aktualna. Od tega, s kakšno hitrostjo bo šlo blago med množice, in od tega, v koliko bo razdelitev pravilno izvršena, bo odvisen tempo oživljanja našega gospodarstva in tempo izboljšanja socialnega položaja naših ljudskih množic.

Nekateri mislijo, da bi bilo treba pustiti popolnoma neomejeno svobodno trgovino. Takšna popolnoma svobodna trgovina bi v resnici pomenila izročitev širokih ljudskih množic v roke špekulantov, črnoborzijancev in vseh mogočih izkoriščevalcev. Poleg tega bi gospodarsko oslabilila ne le državno gospodarsko organizacijo, marveč tudi široke kmečke množice, ki se zavedajo, da se tako ne bi mogle rešiti iz krempljev črnoborzijanske špekulacije. Taka svobodna trgovina torej ne more biti pravilna pot k oživljenju našega gospodarstva. Z druge strani nekateri mislijo, da je pravilna diametralno nasprotna orientacija, to je, da se popolnoma uniči vsaka svobodna trgovina in da se vsa razdelitev blaga izvrši samo preko združenih in državnih ustanov. Ti ljudje teoretično iskreno priznajo svobodo trgovske iniciative, v resnici pa jo rušijo na vsakem koraku.

Ako bi se realizirala ta linija, bi to brezdvomno utesnilo naše celotno gospodarstvo. Smešno bi bilo predpostavljati, da je mogoče samo z administrativnimi ukrepi spremeniti zakone ekonomije, ki veljajo pri nas v našem sistemu.

Vendar pa so še ljudje, ki zagovarjajo moč takih ukrepov. Oni pozabljajo, da niso samo špekulanti vzrok današnjih gospodarskih težkoč in niti od daleč glavni vzrok. Sedanji pojav špekulantstva je postranski pojav splošnega gospodarskega pomanjkanja. Proti njemu pa se je treba seveda trdovratno boriti, kajti s tem more država vsaj do neke mere preprečiti, da ne bodo široke delovne množice predmet izkoriščanja od strani špekulantov, vendar je poleg tega treba imeti pred očmi tri stvari:

Glavni vzroki sedanjega gospodarskega pomanjkanja so v oslavljenju produktivskih sil in v dezorganizaciji trgovine in razdelitve v splošnem, kar je rezultat ruševin, ki nam jih je zapustil sovražnik. Z ozirom na to je treba

sem prenesti težišče naših gospodarskih naporov, vse drugo pa je drugotnega pomena. Ako bi v takem položaju postavili težišče na borbo proti špekulaciji in na razne administrativne ukrepe, na kompliciranje birokratskih postopkov itd., bi bili podobni zdravniku, ki se bori proti simptomom bolezni, ne pa proti bolezni sami, proti njenim virom. Še enkrat ponavljam, da vse to ne pomeni, da je treba oslabiti borbo proti špekulaciji in da ni treba uporabljati raznih administrativnih ukrepov, temveč je treba istočasno razumeti, da je to samo majhen del onega dela, ki ga je treba opraviti.

Ni treba vseh privatnih podjetnikov strpati v en koš s špekulanti. Takšno postopanje veže roke privatni iniciativi in pr. naša neosnovan strah ter ovira gospodarsko življenje. Kolikor je treba biti z ene strani oster in neizprosni v borbi proti špekulantom, prav tako je na drugi strani treba dati vso potrebno pomoč onim privatnim poljedelcem, trgovcem in industrijcem, ki so pripravljene, da zadovoljujejo svoje gospodarske interese v dopustnih mejah.

Potrebno je privatnim poljedelcem omogočiti, da aktivno sodelujejo v gospodarski obnovi. S krepitvijo demokratične ljudske oblasti in ekonomske sile države se more zadostno zagotoviti, da sovražnik ne bo mogel izkoristiti ekonomskih pozicij v svoje protiljudske cilje. Mogli smo ugotoviti, da so posamezni naši aktivisti dobro razumeli svoje dolžnosti glede na namere, ki jih bo sovražnik nedvomno podvzel. Zavzeti frontalno negativno stališče do vseh privatnih poljedelcev bi bilo škodljivo, kajti to bi pasiviziralo ogromen del naših gospodarskih sil. In prav to bi koristilo sovražniku. Z druge strani pa je to v nasprotju z današnjo socialno-ekonomsko strukturo v naši državi, v kateri zavzema pravitno-kapitalistični sektor zelo velik del. Če bi torej ovirali ta sektor pri njegovi aktivizaciji, bi privedli v nevarnost vso gospodarsko obnovo naše države. Videti je, da neki naši aktivisti dajejo premalo važnosti temu dejstvu, da se včasih zaletajo na način, ki resno škodi naši gospodarski obnovi.

Potemtakem morajo biti prave naloge države nekje v sredi med obema linijama, o katerih smo govorili.

Naravno je, da mora država v času, kakršen je danes, prevzeti tudi gotove ukrepe, da bi zagotovila pravilno razdelitev količine blaga, ki se nahaja v državi in da bi istočasno preprečila špekulacijo, ki moti ljudstvo v njegovem delu pri obnovi.

Racioniranje in maksimiranje najvažnejših predmetov potrošnje, odkup enega dela poljedelskih produktov od države po maksimalnih cenah, državni načrt in kontrola v razdelitvi industrijskih predmetov itd., vse to so ukrepi, ki jih mora država podvzeti, da bo mogla uspešno posredovati proizvode na trgu v korist ljudskih množic. Z druge strani je treba najti čimprej in čimbolj ugodne oblike, ki bodo izven teh omejitev omogočile delovnim množicam najosnovnejši minimum za njihovo preživljanje. Pri tem je važno, da bo na eni strani zavarovan minimum za življenje naših delovnih množic in da bo istočasno dana čim večja možnost za razvoj privatne iniciative v trgovini in drugih sektorjih gospodarskega življenja, kar bo brezdvomno dovedlo do hitrega tempa v obnovi države. Razume se, da to samo po sebi še ne bi bilo dovolj. Treba je k temu dodati še dva ukrepa. Prvič je potrebno, da čimprej in v celoti pre-

idemo od rekvizicije k odkupu, kajti samo na ta način bomo prinesli potrebno stalnost v gospodarstvo. Rekvizicija ubija iniciativnost in produktivnost dela. Tisti, ki dela, mora vnaprej vedeti, kaj mu bo delo prineslo, kakor tudi to, da bo tem več imel, čim več bo delal. Drugič pa je potrebno, da se čimprej osnuje davčni sistem, ki bo skupno z ostalimi državnimi dohodki omogočil državi izvršitev njenih obvez pri odkupu blaga, njenih obvez do delavcev, uradnikov in pri investicijah na področju obnove države.

Povsem naravno je, da vsi ti ukrepi, ki so potrebni, da pridemo iz slepe ulice gospodarstva, v kateri se danes nahajamo, neobhodno prizadevajo široke ljudske množice, a posebno omejujejo kmeta pri trgovanju s svojimi pridelki. Dolžnost naših aktivistov je danes, da razložijo ljudskim množicam, posebno kmetskim, da so vsi ti ukrepi, ki od njih zahtevajo žrtev, podzvzeti zato, da bi se ravno njihov položaj čimprej izboljšal. Naše delovne množice morajo vedeti, da se brez njihovih žrtev in brez njihove pomoči naša zemlja ne bo mogla izvleči iz gospodarskih težkoč. Morajo vedeti, da bomo toliko prej ustvarili blagostanje v naši državi, kolikor bolj bomo danes delali in čim več žrtev bomo prispevali danes v korist obnove države. Z zamenjavo denarja in vrsto zakonov v tej zvezi smo dosegli ogromen uspeh na poti obnove našega gospodarstva in v izboljšanju socialnega položaja naših delavskih množic. Vendar mora vsak deloven človek vedeti, da samo s temi zakoni in uredbami ne bo šlo. Ni mogoče samo z ukrepi državne kontrole in zakoni proti špekulantom zagotoviti pravični odnos cen in plač. V prvi vrsti je treba z delom, z dobro organizacijo produkcije in razdelitve in s pripravljenostjo na žrtve v sedanjem težkem času podpreti ukrepe državnih oblasti.

Delavci morajo vedeti, da je njihova sedanja naloga delati z naporom vseh svojih sil, mnogo več kot se od njih zahteva v normalnem času. Izkoristiti morajo vsako sredstvo za delo in razviti največjo iniciativo, da najdejo pot in način za obnovo dela tudi tam, kjer stoji ali kjer se le počasi razvija. Nепrestano je treba dvigati delovno produktivnost. Delavcem mora biti jasno, da se bo mogla višina njihovih plač obdržati le tedaj, če bodo mogli vasi dati veliko in kar najbolj cenjenih industrijskih izdelkov, da na ta način iz vasi spet dobijo kar največ življenjskih potrebščin.

Našim kmetom je treba pojasniti, da si bodo zagotovili kar najbolj cenene industrijske proizvode v prvi vrsti s tem, če bodo zagotovili čim bolj poceni vsakdanji kruh delavcem in nameščencem po tovarnah in rudnikih. Vedeti morajo, da je ukinitve mnogih omejitev, ki danes tlačijo vas, odvisna v prvi vrsti od tega, da oni kar najbolj obdelajo polja in da vržejo na trg kar največ blaga. Vedeti morajo tudi, da je ukinitve rekvizicije in drugih podobnih dajatev odvisna danes povsem od tega, koliko bodo oni izpolnjevali svoje denarne davčne obveze napram novi ljudski državi. Od tega zavisí tudi to, koliko bo mogla naša država v tujini nabavljati potrebne proizvode za vas in mesto.

Trgovci in drugi zasebni gospodarstveniki morajo imeti pred očmi dejstvo, da je v interesu njih samih, v interesu čim hitrejše odstranitve raznih gospodarskih prisilnih ukrepov, da vestno upoštevajo potrebno disciplino in se vključijo v načrtni gospodarski napor narodov no-

ve Jugoslavije, ki ne namerava omejevati njihovih pravic v okviru skupnih naporov naše države. Ti okviri so dovolj široki, da lahko zadovoljijo njihove gospodarske interese. Oni sami se morajo dvigniti v boj proti nepoštenim špekulantom, ker bodo prav s tem ustvarili pogoje za večjo svobodo trgovine.

Naše zadruga morajo vzporedno s svojo iniciativo pomagati državnim oblastem s tem, da pride vsaj minimum najpotrebnejših predmetov vsakdanje potrošnje in potrebščin v roke tistim, ki delajo. Njihovo delo mora biti danes konkretno, brez nekkih »velikih« načrtov za daljno bodočnost. Izkoristiti morajo vsa sredstva in možnosti, da danes pomagajo založiti z vsakdanjim kruhom tiste, ki delajo.

Na kratko: naši aktivisti si morajo danes prizadevati, da delovne množice spoznajo vzajemno povezanost njihovih naporov in interesov, na drugi strani pa da spoznajo povezanost njihovih interesov z interesi države, kot njihovega lastnega instrumenta. Pri tem je važno stalno kazati na perspektivo bodočega razvoja. Samo tedaj, če bi naše ljudske množice izgubile to perspektivo, samo tedaj lahko postanejo plen sovražnikov našega ljudstva, plen demagogov, ki bodo poskušali izkoristiti sedanje gospodarske težave, da bi s tem mobilizirali množice proti demokratični oblasti nove Jugoslavije. Nasprotno pa, če bodo množice videle perspektive za jutrišnji dan, bodo lažje prenašale današnje težave in mnoge današnje žrtve.

Razume se, perspektiv ne odpiramo množicam samo z besedami, z agitacijo in propagando. Vsi ukrepi, ki jih danes podvzamemo, pa če so še tako začasni, surovi, grobi, morajo imeti vendarle tisti demokratični ljudski pečat, ki karakterizira novo Jugoslavijo kot državo delavcev, kmetov, delovne inteligence, srednjih slojev, z eno besedo, kot državo osnovnih ljudskih množic.

V zvezi s tem obstoja pri nas zelo nevarna tendenca, ki teži za tem, da se kar predolgo zadržujejo gotove stare nedemokratične oblike v izgradnji oblasti. Takšno ostajanje pri starih oblikah se opravičuje s tem, da gre tu samo začasne mere, dokler se ne najdejo nove oblike. Razumljivo je, da moramo često začasno zadrževati gotove stare oblike. Toda če to dolgo traja, če to postane kar linija v izgradnji, potem ljudske množice izgube perspektivo, ne vidijo več razlike med novim in starim. Na ta način se pretrga zveza med avantgardo in širokimi ljudskimi množicami. Torej morajo nositi ukrepi pečat demokratičnega značaja ljudske oblasti tudi takrat, kadar gre za trenutne, začasne ukrepe.

Razen tega je važno naglasiti še eno nujno nalogo v našem delu. Ko že nalaga interes bodočnosti našim ljudskim množicam velika bremena in obveze, tedaj morajo tudi naši državni organi kar najhitreje reševati vprašanja v korist širokih ljudskih množic, vprašanja, ki se danes morejo rešiti. Vzemimo primer takšne naloge kot je vprašanje zemlje. Pri nas danes obstaja gotov fond zemlje, ki se lahko razdeli med revne kmete. Do sedaj se je dajala zemlja na uživanje, a ne v popolno lastnino, ker se je hotelo na ta način izogniti nepravilnosti v zvezi s prehitrim in premalo pripravljenim razdeljevanjem. Zdaj je pa že čas, da se prične ta zemlja deliti med kmete, ki jim je potrebna. Skrajni čas je tudi, da se prično ukinjati gotove polfevdalne eksploatacije kmečkega

prebivalstva v nekih pokrajinah naše dežele. Res je, da vsega tega ni veliko, ali bolje rečeno: ni toliko, da bi moglo utešiti lakoto naših kmetov po zemlji. Vendar pa vsi takšni ukrepi odkrivajo pred ljudstvom pravo demokratično jedro nove ljudske oblasti. Takšni ukrepi kažejo ljudskim množicam, da država vključ izredno težkim gospodarskim pogojem stori vse kar more, da zadovolji njihove interese. Torej je potrebno, da zvezne in pokrajinske vlade vzamejo ta vprašanja v pretres.

Takšnih možnosti je mnogo. Naloga naših organov ljudske oblasti in naših organizacij Narodno osvobodilne fronte je, da ukrenejo vse potrebno za njihovo hitro reševanje. Ni treba vedno čakati samo na odločbe »od zgoraj«, treba je prinašati višjim organom državne oblasti predloge za reševanje posameznih vprašanj. Treba pa jih je tudi neposredno reševati povsod, kjer ne zahtevajo posebne soglasnosti višjih organov ljudske oblasti.

Kadar je na vrsti skrb za ljudi, je treba posebno omeniti še eno napačno gledanje, na katero često naletimo posebno pri nekaterih naših gospodarstvenikih. Ti naši aktivisti sodijo približno tako:

Treba je pripraviti naš gospodarski stroj k delu. Treba je podvzeti administrativne ukrepe, da pride blago na tržišče. Treba je zagotoviti plačevanje blaga. Potem pa bo vse drugo avtomatsko šlo naprej. Torej ni treba imeti nobene posebne skrbi za ljudi, za posameznike, ker se bo vse dobilo na trgu. Razume se, da je takšno stališče napačno. Smešno je misliti, da se lahko s samo cirkulacijo in z državnimi prisilnimi ukrepi poveča količina blaga. Takšne teorije obsojajo prav za prav naše ljudske množice na lakoto vse do tedaj, dokler nam ne uspe, da izvlečemo naše gospodarstvo iz krize. Jasno je, da ne moremo dopustiti takšne birokratske rešitve. Ker je blaga malo, je treba ž njim racionirano postopati. Po naših tovarnah, po vaseh, po uradih je treba voditi posebno skrb za ljudi, za kadre, za delovne množice. V izredni situaciji je treba podvzemati izredne ukrepe. V sedanjem času je treba gotovo vzeti princip, da se ljudje oskrbujejo in hranijo tam, kjer delajo. Kdor pa noče delati, naj tudi ne je. Treba je s pomočjo zadrug organizirati po tovarnah in uradih posebne obednice in skladišča za potreščine in predmete za vsakdanjo potrošnjo. In prav tem obednicam je treba dati prvenstvo v oskrbovanju. Pri tem ni treba iti po poti »uravnilovke«, formalnega izenačenja. Mera naj bo važnost in napornost dela. Nerazumljivo je n. pr., da ponekod težki in fizični delavci dobivajo še vedno prav toliko kruha kot oni, ki sploh ne delajo. Oskrbovanje je treba organizirati tako, da ima prednost tisti, ki več in bolje dela.

Vse to so velike naloge. S tem so povezana tudi vprašanja obnove našega prometa, brez katerega so vsi načrti iluzorni. Z njimi je povezano vprašanje obnove naših mest in vasi, naša gradbena delavnost sploh, nadalje pravilna organizacija in oživiljanje naše zunanje trgovine itd. itd. Vsa ta vprašanja moramo rešiti v forsiranem tempu, če se hočemo osvoboditi gospodarskega pomanjkanja, ki sedaj zavira celokupno obnovo naše dežele.

Doseženi so resni uspehi tudi kar se tiče izgradnje oblasti. Državni aparat, ki ga sedaj gradimo, mora odgovarjati po svojih oblikah demokratičnemu značaju oblasti osnovnih ljudskih množic. Naravno je, da se vrši ta iz-

gradnja v stalnem boju proti ostankom preteklosti v državnem aparatu, proti uradniškim navadam itd. Treba je zagotoviti demokratičnost našega državnega aparata v popolnosti in to ne demokratičnost po besedi, temveč po delu. Gre za to, da ne rešujejo več usode ljudstva sreski glavarji, temveč demokratični ljudski organi od spodaj navzgor, ki obenem tudi postavljajo in kontrolirajo svoje izvršne organe. Oblast je pri nas enotna. Ona predstavlja samoupravo novega tipa. To ni samouprava v starem smislu, ko so dobili posamezni organi samo del oblasti, v katerem okviru so bili več ali manj samostojni. Naši Narodno osvobodilni odbori so nasprotno polna oblast v okviru skupnih interesov države. Oni vrše to oblast istočasno v svojem lastnem imenu in v imenu višjih organov ljudske oblasti, v okviru zakonov in naredb federalnega in splošno državnega značaja. Na ta način naši Narodno osvobodilni odbori vodijo delo neposredno v delokrogu svojih kompetenc, obenem pa izvršujejo in na ta način kontrolirajo odloke in ukrepe vseh višjih organov ljudske oblasti. To je brez dvoma najbolj demokratična oblika aparata oblasti. Samouprava za nas ne pomeni koncesije države ljudstvu, temveč temelj, na katerem je država zgrajena.

V teku prvih šestih mesecev smo uspeli razširiti mrežo Narodno osvobodilnih odborov po vsej deželi in jo usposobiti za delo. Narodno osvobodilni odbori so se učvrstili v novo osvobojenih krajih. Ljudske množice v teh krajih so spoznale njihovo vrednost kot orožje resnične ljudske demokracije proti odkritim ljudskim sovražnikom in proti lažnim demokratskim frazerjem. Sprejele so jih kot svoje lastno orožje. Uspelo nam je prav tako, da v višjih in nižjih centrih zberemo tisto minimalno potrebno število kadrov, brez katerih bi bilo nemogoče vsako načrtno delo. Na ta način so postali Narodno osvobodilni odbori — od krajevnih do okrožnih — dovolj močni, da se morejo na njih pokrajinske in zvezne oblasti v polni meri nasloniti v nadaljnji izgradnji.

Če je šlo doslej naše delo v izgradnji organov ljudske oblasti v glavnem v širino, to je v tem smislu, da pokrije vso deželo z osnovno mrežo organov ljudske oblasti, potem se zdaj postavlja kot glavna naloga notranje izgrajevanje te mreže, njeno kvalitativno dviganje, njeno dopolnjevanje z vsemi tistimi pomožnimi organi, brez katerih Narodno osvobodilni odbori sami ne bi mnogo pomenili.

Eno od najvažnejših vprašanj je zdaj, po zaključku vojne, da kar najhitreje zgradimo redno ljudsko sodstvo. Dejstvo, da naša narodna sodišča v nekaterih pokrajinah še niso pričela zadovoljivo z delom, v veliki meri zadržuje tempo notranje izgradnje naše dežele. Drug takšen važen sektor je na primer narodna milica. Ona je že do sedaj odigrala važno vlogo v izgradnji naše dežele. Treba jo je zdaj učvrstiti s pravilno kadrovsko politiko in pristopiti načrtno k njenemu kvalitetnemu dviganju, da bo mogla izpolniti naloge, ki jo čakajo. Posebno važno je, da naši višji državni organi preprečijo slučajnosti pri izbiranju, da delajo na načrtni izbiri.

Z vsemi sredstvi je treba delati na učvrstitvi zakonitosti v naši deželi. Še so gotovi ostanki samovolje in nesigurnosti. Pri gotovih organih oblasti in poedincih se še pojavi, da se ne čutijo dovolj odgovorne napram višjim organom oblasti. V našem aparatu obstoja še nediscipli-

na. Proti vsem tem pojavom se je treba boriti i politično i s prepričevanjem i z neposredno praktično intervencijo, tam pa, kjer se pojavljajo takšni primeri uporno, je treba podvzeti tudi administrativne ukrepe. Vsak državljan v Jugoslaviji, brez ozira na položaj, ki ga zavzema, posebno vsi naši aktivisti, morajo vedeti, da so zakoni in red v novi Jugoslaviji, zakoni in red v vsaki federalni enoti nove Jugoslavije sveta dolžnost, ki se ji mora vsak podrediti. Preveč žrtev je dalo naše ljudstvo za to novo Jugoslavijo in za takšno demokratično ureditev, da bi smel kdor koli s samovoljo, nedisciplino ali sabotazo in z delanjem škode ovirati jugoslovanskim narodom njihove napore pri obnovi svoje lastne hiše in v boju za srečnejšo bodočnost.

Posebno je važno, da se zagotovi kontrola od zgoraj in od spodaj na vseh področjih državnega življenja. Važno orožje demokratične kontrole ljudstva je institucija javnega tožilca. Bilo bi pa premalo, če bi se omejili samo na uradni del te institucije. Treba je po vseh tovarnah, po vseh vaseh, po uradih izbirati prostovoljne in brezplačne sodelavce javnega tožilca, ker bo samo na ta način javni tožilec mogel hitro intervenirati v vseh primerih nezakonitega in nepravilnega postopanja. Razen tega je treba stvar postaviti tako, da noben državni organ ne sme biti brez posebnega večjega ali manjšega oddelka ali organa za kontrolo v okviru kompetence tega državnega organa.

Največja budnost mora odlikovati vse naše aktiviste, obenem pa morajo to budnost prenašati na ves aparat in na najširše ljudske množice. Treba je očistiti naš oblastni aparat od onih, ki ne delajo, dobivajo pa plače, od ljudi, ki se ne podrejajo disciplini, od ljudi, ki podlegajo korupciji, birokratizmu, nepoštenju v kakršni koli stvari, da ne govorim o zavestnih škodljivcih in šaboterjih. Treba je razumeti, da državna služba ni socialna pomoč. Socialna pomoč potrebnim se mora zagotoviti na drug način.

Posebno je treba omeniti vprašanje kadrov sploh. Na eni strani obstoja veliko javkanje za kadri, na drugi strani pa sedi mnogo uporabnih kadrov brez dela ali niso dovolj in pravilno izkoriščeni. Mnogi strokovni kadri se ne izkoriščajo zaradi njihovega negativnega obnašanja v času okupacije. Brez dvoma je pravilno, da o tem vodimo račun. Obenem pa si je treba prizadevati, da se takšnim ljudem — v kolikor ne zaslužijo težje kazni — da možnost, da z delom in pod konstruktivno kontrolo popravijo svoje napake iz preteklosti. Njihovo strokovno sposobnost je treba znati izkoristiti.

Poglavitni uspeh prve faze v naši izgradnji je predvsem v tem, da so postavljeni čvrsti temelji, da smo obsegli vso deželo, da se moremo na nekaj opreti, da vemo, od kod kreniti, s čim računati in v kakšni smeri iti. To je mnogo. Na tej osnovi smo na nekaterih področjih že začeli delati načrtno, a še pred nekaj meseci so se metali naši kadri od problema do problema in so često izgubljali izpred oči perspektivo. Zdaj smo se čvrsto postavili na začrtano pot.

Velika stvar je to, da gradimo danes na ruševinah starega. Tisto, po čimer so veke hrepeneli svobodoljubni in napredni ljudje, se pričinja uresničevati. Oblast je v rokah demokracije, a ne več enega privilegiranege protiljudskega razreda. Iztrgali smo se iz verige sistema, ki tlači napredek. Postali smo sila, ki nosi napredek. To je tisto, kar daje poleta in moči ne le aktivistom Narodno osvobodilne fronte, temveč vsemu ljudstvu, da kljubuje ogromnim težavam in trpljenju. Naše delovne množice se v večini zavedajo, da je sicer današnje življenje našega delovnega ljudstva izredno težko, vedo pa tudi to, da prvič sedaj delovno ljudstvo naše dežele drži v svojih rokah ključ k svoji jutrišnji sreči. To pa je vprav najvažnejše v delu našega aktivista, kot smo zgoraj omenili: Skozi današnje delo vsak dan odkrivati jutrišnje perspektive.

Kongresni trg v Ljubljani, kjer so se zbrale velike množice ljudstva.

Lik maršala Tita

Vera v osebnost in znatiželjno zanimanje zanjo je dediščina književnosti in vzgoje, ki se ju ne bom otresel nikoli. Zato sem tudi na nočnih pohodih na poti v Jajce marsikatero uro prebil v ugibanju o osebnosti Tita, čigar ime, glasno zlogovano kot Ti-to, Ti-to..., sem čul na tolikih zborovanjih in mitingih in ki na vsakem takem zborovanju od Gorice pa globoko tja v Makedonijo in Albanijo sproži vihar navdušenja in odobravanja.

Kdo je Tito, kakšen je njegov notranji lik, njegova človeška podoba? sem se vpraševal poln nestrpnega pričakovanja. Kdo je ta kmečki sin iz hrvatskega Zagorja, sin Hrvata in Slovenke, ta industrijski proletarec, strugar, ki se je udeležil bojov ruske državljanske vojne in ki stoji danes na čelu vsega jugoslovanskega osvobodilnega gibanja, katerega je pokrenil v prvih dneh narodne vstaje v Srbiji, organiziral prve odrede partizanov, stopil v zvezo z vsemi svobodoljubnimi skupinami in tako polagoma v neprestanih bojih, sredi akcij, nemških ofenziv ustvaril ogromno in čudežno enoto Narodno-osvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije, uporniško armado, ki je trajno obdana in obkoljena od sovražnikov neprestano rasla, se sproti oboroževala in vežbala, dokler ni dosegla četrtmilijonske moči, trdne organizacije z vzorno disciplino, s strokovnjaškim vodstvom, vso prežeto z enotnim narodno revolucionarnim in pravljico junaškim duhom? Kdo je Tito? sem se vpraševal in ga v mislih primerjal z junaškimi osebnostmi iz zgodovine drugih narodov, za katerimi voditelj naše osvobodilne borbe v ničemer ne zaostaja. Primerjal sem ga z ruskima osvobodilnima borcevema, z Minjinom in Požarskim, z mehikanskim junakom Juarzom, z orleansko junakinjo Ivano D'Arcovo in s podobnimi zgodovinskimi heroji in sem pri vsakem od njih mogel ugotoviti, da ni nobeden v tako težkih okoliščinah dosegel takih uspehov kakor Tito. In čim jasnejša mi je postajala njegova zgodovinska veličina, tem večje je bilo moje zanimanje za živo pojavu tega moža, tem bolj nestrpno me je zanimal neposredni vtis njegove osebnosti, tem bolj sem si želel žive opore za spoznanje njenih osnov in posebnosti.

Poznal sem nekaj njegovih slik, fotografij in grafik, ki so nam jih prinesli kurirji z juga in ki sem si jih bil pozorno ogledal. Nobena izmed fotografij mi o njegovi osebnosti ni kdo ve kaj razodela. Bile so medle, kazale so obraz, ki je imel nekoliko tujo izrazitost, nikakor pa ne pravega pečata veličine. Grafike pa so predstavljale nekakšno tipično balkansko obličje, v katerem je umetnik očitno skušal stopnjevati silo in moč, energijo, ne pa tudi duha ali kakršne koli višje človečnosti, ki jo je moral vsakdo čutiti v dejanjih tega moža poleg junaštva in energije. Vse te slike so me navdajale samo z neko skrbjo, z nekim nemirom; kdo in kaj je ta človek, ki vodi našo veliko stvar? Ali je v njem dragocenost, veličina, ki ni zgolj energija in moč?

Tako ugibanje in hkrati globoka, radostna zavest, da živi sredi nas mož, kakršne poznamo samo iz zgo-

dovine, da ta resnični junak ali tvorec usode narodov živi v naši bližini in da mu bom v kratkem segel v roko ter ga v razgovoru spoznam neposredno, sta me spremljala na naših nočnih pohodih, na dolgih voznjah s kamioni in spet na nočnih pohodih in voznjah s partizanskimi kamioni ter z vlakom, ki nas je naposled pripeljal v Jajce.

Na postaji nas je pričakoval častnik, ki nas je odvedel v Vrhovni štab, kjer sem se komaj utegnil pozdraviti z nekaterimi znanci, ko mi je bilo sporočeno, da predsednika dr. ja Ribarja, popa Zečeviča in mene pričakuje tovariš Tito. Sledil sem dežurnemu in po kratki poti stopil v delavnico komandanta Narodno-osvobodilne vojske Jugoslavije. Bilo je v večernem mraku in snažna, preprosta, ne velika soba je bila polna električne luči. Opazil sem nekaj naslanjačev, na dveh izmed njih sta že sedela tovariša, ki sta bila povabljeni hkrati z menoj, poleg vrat je nepremično stal komandantov osebni dežurni častnik, nasproti vratom je stala velika pisalna miza, osvetljena še močnejše od ostale sobe in polna papirjev. Za njo je sedel Tito. Stopil sem k njemu, se mu predstavil in sproščeno zavzet sedel na prostor, ki mi ga je ponudil. Motril sem njegovo pojavu z vso pozornostjo in z vso zbranostjo, ki jo premorem. Srednje visok je, čvrste rasti, glavo nosi ponosno. Obraz blede polti, obrat, lasje plavi, na sencih rahlo osiveli, čelo visoko, oči mu leže globoko, svetlomodre so in nekoliko zastrte ter utrujene, a polne moči, nos izrazito upognjen, izraz ust nepregledno kompliciran, brada krepka, celoten izraz obraza je energičen in očarljiv, nekaj napoleonskega je v njegovi teži, a mogel bi biti tudi obraz umetnika. Njegovo vedenje je zadržano in mirno, toda njegove kretnje so hlastne, nervozne.

Opazoval sem ga sproščen, skoraj bi dejal olajšan. Vprašanja, ki so me navdajala na poti z nemirom in skrbjo, so bila zdaj odgovorjena. Ne znal bi tedaj odgovoriti zakaj, toda že sem si bil na jasnem, da se v tem možu družita energija in čar, energija in neka fascinirajoča moč, ki je dana samo dragocenim in zlahtnejšim naravam. Čutil sem v njem nekaj zanosnega in vznesenega, nekaj trdo realnega in hkrati vzvišenega.

Tak je bil moj prvi vtis o Titu. Ves čas mojega bivanja v Jajcu sem obedoval in večerjal na njegovi levi strani nasproti dr. ju Ribarju in moja pozornost ni mirovala. Zbral sem veliko vtisov o njegovi osebni zadržanosti in nervoznosti, o njegovi molčečnosti, ki se družijo v njem z naravno prostodušnostjo, o njegovi discipliniranosti in prirodno neugnani delavnosti. A vse to so drobni vtisi, ki nikakor ne povedo o Titu toliko kot vtis prvega srečanja in še neki kasnejši vtis, ki ga nameravam še opisati.

Bilo je na zgodovinskem zasedanju AVNOJ-a. Podal sem v imenu slovenske delegacije predlog o ustanovitvi naslova »maršal Jugoslavije« v Narodno-osvobodilni vojski in sem prosil Predsedstvo AVNOJ-a, naj ta naslov kot prvemu podeli komandantu tovarišu Titu.

Predlog je bil z viharnim navdušenjem sprejet. Takoj nato se je novoizvoljeno predsedstvo sestalo in podelilo naslov, kakor je bilo predlagano. Bil je to nedvomno velik trenutek v Titovem življenju. Opazoval sem ga ves ta čas z nenasitno, ostro pozornostjo. Ko mu je bil podeljen visoki naslov, smo mu vsi člani Predsedstva čestitali. Vsakemu izmed nas je stisnil roko, s svojimi ožjimi, starimi sodelavci pa se je poljubil. Nobena črtica na njegovem obrazu mi ni ušla. Bil je srečen in prevzel, toda ko je objemal svoje stare prijatelje, sta njegov izraz in kretnja govorila: »Tovariši, dopolnili smo važen del svoje naloge. Velik in težak kos našega dela je opravljen.« Skratka, to ni bila sreča osebne za-

doščenosti, temveč sreča nad uspehom stvari. In to je velika in visoka sreča. Izmed vseh močnejših vtisov je ta najmočnejše potrdil moj prvi vtis in tisti trenutek sem bil srečen tudi sam, ker sem smel sodelovati pri dopolnitvi velikega in slavnega poglavja naše osvobodilne borbe in ker sem z vso gotovostjo vedel, da je vodstvo naše zgodovinske stvari v pravih rokah, v rokah človeka, ki je živeč zanjo znal pozabiti na vse nebitveno, nevažno in tudi nase — v rokah človeka, ki je posvečen. Resnično velika dela nastajajo samo iz posvečenosti. Lik maršala Tita priča o veličini naše borbe, je upravičeno njen simbol. Prejel je od nje svojo veličino in zdaj jo tudi ona prejema od njega.

Dr. Marjan Breclj:

Prva obletnica osvoboditve Beograda

Dne 20. oktobra 1945 so vsi narodi Jugoslavije praznovali obletnico osvoboditve Beograda kot svoj veliki skupni nacionalni praznik. Slovenija je z Ljubljano na čelu slovesno proslavila ta dan z vojaško parado in raznimi prireditvami. Predsedstvo SNOS-a in Predsedstvo NVS sta priredila svečano proslavo, na kateri je imel podpredsednik Narodne vlade Slovenije naslednji govor:

»Predsedstvo SNOS-a in Predsedstvo NVS izpolnjujeta s posebnim občutkom ponosa in veselja častno dolžnost, da kot predstavnika ljudske in narodne oblasti v Sloveniji svečano proslavita obletnico osvoboditve Beograda. Praznovanje velikih in slavnih dogodkov v naši zgodovini, predvsem v zgodovini osvobodilne vojne, ni samo izraz zmagoslavja jugoslovanskih narodov, ki ga občutijo v prvem času po največji vojni sveta, ampak je tudi dolžnost našega pokolenja, da ohrani zgodovini te dogodke kot mejnike in trajne spomenike veličastnega boja in nove rasti naših narodov.

20. oktobra 1944 je stopilo osvobojenje Beograda kot simbol v našo narodno osvobodilno borbo, ki je bila na vrhuncu svoje moči, stopilo je kot mogočen znanilec poraza fašistične zveri, ki je štiri dolga leta mesarila na naših svetih domovinskih tleh. 20. oktobra 1944 je stopil Beograd pred oči jugoslovanskih narodov kot simbol njihovega novega življenja, stopil je kot znanilec zmage, kot zadnji mejnik med preteklo in bodočo politiko Jugoslavije, zasijal je kot spomenik bratstva jugoslovanskih narodov, kot mogočen spomenik večnega bratstva naših narodov z narodi Sovjetske zveze, kot mejnik nove poti naših mednarodnih odnosov.

Prvi naš spomin ob tem velikem prazniku je spomin na naše žrtve, na padle junake za svobodo. Ljubljana se jim je danes ob mogočni paradi naše vojske oddolžila. Naj bo z nenehnim spominom nanje prepojeno vse naše delo, delo v graditvi naše nove ljudske oblasti, delo za blaginjo naših narodov in našega ljudstva.

Vojaška zgodovina našega boja bo lahko z vso točnostjo zapisala, kaj je pomenila osvoboditev Beograda za ves nadaljnji razvoj vojaških operacij v Jugoslaviji, kaj je pomenila za energičen in junaški zlom fašističnih divizij v ostalih pokrajinah Jugoslavije, kaj je pomenila za skrajšanje vojne v Evropi sploh. Osvoboditev Beograda je slehernemu našemu borcu in slehernemu našemu vojaškemu poveljniku podsetorila moč orožja in duha, podesetorila pogum, in z gestom: »Beograd je osvobojen, naprej do končne zmage, do Zagreba, Ljubljane, Jadrana in Trsta« je jugoslovanska partizanska armada dosegla uspehe, ki se iz knjige naše zgodovine ne dajo izbrisati, ne zmanjšati in ne spremeniti.

Ogromno nam je pomenil osvobojeni Beograd pred letom dni. Njegov pomen so podčrtavala dejstva, da je bila naša

državna prestolnica osvobojena po partizanski jugoslovanski armadi skupno z večno slavo ovenčano Rdečo armado; — dejstva, da se je ta osvoboditev izvršila v času, ko so bili v Moskvi zaključeni razgovori med Stalinom in Churchillom, razgovori, ki so zadevali vprašanje Balkana in njegove bodočnosti; — dejstva, da je bila osvobojena prva naša prestolnica, prestolno mesto našega bratskega srbskega naroda; — nadalje dejstva, da so osvobodili Beograd partizani vseh narodov Jugoslavije z našimi Primorci in Tržačani vred; — dejstva, da so bile z osvobojenjem Beograda dokončno razbite iluzije vseh tistih, ki so upali, da more še kedaj postati Srbija z Beogradom domena Mihajlovića in z njim tiste protinarodne reakcije, ki je v letu 1941 tako brezdušno poglala državo v propast; — in končno dejstva, da je Beograd postal sedež vrhovnega predstavništva naše nove demokratične, ljudske oblasti in da je bila s tega Beograda za vselej pregnana moč čaršije. — Vse to, kar nam je osvobojenje Beograda pomenilo takrat, ko je bila naša slovenska zemlja še v jeku težkih partizanskih bojev in še pod peto zločinske okupatorjeve tiranije, vse to nam pomeni danes. Toda danes nam pomeni še več.

Ne dolgo za tem, ko je bratska Rdeča armada prestopila naše državne meje in ko se je združila z našo narodno osvobodilno vojsko Jugoslavije, sta ti dve vojski s čudovito silo pregazili sovražnika in prišli do vrat Beograda. Po sedmih dneh je bil Beograd osvobojen in nad njim sta ožarjena z vso globoko simboliko zaplapolala prapora teh dveh vojsk: rdeči prapor in naša narodna trobojnica s partizansko zvezdo. Zapisana je bila za vse čase v našo nacionalno zgodovino največja vojaška in politična zmaga. Naša vojska, ojeklenela v štiri letnih bojih, je postala resnični čuvar naše neodvisnosti in porok našega svobodnega razvoja. Bratstvo te armade z Rdečo armado, vodeno po genialnem vojskovodji in učitelju narodov, generalisimu Stalinu, je utrdilo vojaško moč in silo naših narodov.

V letu 1941 je Osvobodilna fronta zapisala med temeljne točke svojega programa kot svoj zunanjepolitični ideal povezanost jugoslovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda. Osvobodilno gibanje vseh ostalih jugoslovanskih narodov je imelo v svojem programu enaka stremiljenja. Že v naši nesvobodni preteklosti so se oči jugoslovanskih narodov, predvsem oči delovnega ljudstva, ozirale na vzhod, na domovino svobodnih sovjetskih narodov. 22. junija 1941, ko je Hitler v svoji nori objestnosti napadel sovjetsko državo, so oči naših narodov na njej obstale. Iz teh oči so štiri leta lile solze in kri, toda pogleda od nje niso odmaknile. In vse trpljenje in vsa vera jim je bila stočero poplačana. Rdeči vojak je stopil na naša tla in povedal, da se hoče z nami vred boriti za naše pravice, za naše ideale in da hoče z nami ostati. Ta simbolična manifestacija bratstva in nerazdružnega zavezanstva narodov Jugoslavije z velikim ruskim narodom in ostalimi narodi Sovjetske zveze je prav ob osvoboditvi Beograda

dokaz njene nesebične pomoči, dokaz, ki je v teku tega leta na svoji prepričevalnosti ogromno pridobil. Kakor je pomenila skupna borba z Rdečo armado v letih domovinske vojne popolnejšo in hitrejšo vojaško in politično zmago, tako pomeni bratska zveza z njo v miru ohranitev naše neodvisnosti in čuvanje pridobitev naše narodno osvobodilne borbe. Ko so jugoslovanski narodi po osvoboditvi svoje države pričeli boj za svoje meje, ko so nadaljevali boj z notranjo in zunanjo reakcijo, in predvsem, ko je ta borba za našo resnično neodvisnost in svobodo, za konsolidacijo našega političnega stanja dosegla v velikih življenjskih vprašanjih našega Primorja in Trsta svoj vrhunec, je bila Sovjetska zveza iz kroga velikih zaveznikov tista, ki je odločno stopila na našo stran, ki je odločno podprla naše pravice.

Jugoslovanski narodi so doprinesli svoj delež v borbi proti fašizmu in nacizmu na strani velikih zaveznikov. Od Sovjetske zveze niso prejeli samo hvaležno priznanje in povračilo deleža za te skupne napore, ampak so dobili mnogo preko te mere. In ko nam danes prav v jasneju te naše politične borbe v evropski areni stopa vedno bolj jasne pred oči vsa nenaklonjenost zapadnega reakcionarnega sveta, ko občutimo tam vso hladnost takrat, ko gre za rešitev naših življenjskih pravic, s katerimi so zvezane naše najzlahnejše žrtve, danes se nam še jasneje pokaže potreba, čvrsto podpirati to politiko, ki smo jo začrtali v pogledu mednarodnih odnosov, se nam kaže še v večji meri neprecenljiva vrednost zavezništva s Sovjetsko zvezo, ki ji dolgujemo veliko hvaležnost.

Osvobojenje Beograda je dalo ideji slovanske vzajemnosti povsem realno vsebino. Nič več tega, kar je v pretekli zgodovini vseboval ta pojem. Danes pomeni za nas bratstvo vseh slovanskih narodov, slovanska vzajemnost jasno in določno politično vsebino, pomeni to, da imajo prav slovanski narodi, preizkušeni v največji od vseh vojn sveta, pravico in dolžnost postati vodniki narodov in držav, ki so željni napredka, imajo dolžnost in pravico kot narodi polni svežih sil, da se bore proti temnim nazadnjaškim silam, imajo dolžnost in pravico postati opora miru in varnosti med narodi. Kovanje slovanske vzajemnosti je danes porok za dokončno uničenje vseh poizkusov oživiljanja fašizma in napadalnosti.

Z osvoboditvijo Beograda so bili kronani vojaški in politični napori vseh jugoslovanskih narodov, narodov, katere je združene v enotni armadi in v enotnem političnem gibanju vodil naš prvi sin, maršal Tito. Zato je postala osvoboditev Beograda simbol bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. In čuvajoč pridobitve naše krvave domovinske vojne, je dobilo to bratstvo v toku preteklega leta, ko so naši narodi z zanosom in s pomlajeno silo razvijali te plodove, svojo trdno politično in državno vsebino in obliko. Politično v Ljudski fronti Jugoslavije in državno v graditvi naše ljudske oblasti za demokratično in federativno Jugoslavijo. Srbi, Hrvati, Slovenci, Bosanci, Makedonci, Slavonci in Črnogorci — vsi združeni v udarne partizanske divizije in brigade so z orožjem v rokah in s prelito krvjo na beograjskih ulicah odločili, da hočejo to in tako državo in da je Beograd — prestolnica te države — prav tako slovenski, hrvatski, bosanski, kakor je srbski, makedonski in črnogorski. In med njimi so bili primorski Slovenci in Tržačani, ki so enako govorili in ponovno izjavili, da hočejo živeti v Titovi Jugoslaviji.

Osvobojene ljudske množice so pregnale stare oblastnike in čaršijske izkoriščevalce jugoslovanskih narodov in prenesle v Beograd vodstvo svoje demokratične oblasti in enkrat za vselej vtisnile temu mestu tako podobo, kakor jo mora imeti prestolnica svobodnih narodov v demokratični in federativni državi. Vstal je novi Beograd, čuvar enakopravnih jugoslovanskih narodov in pokopal mesto, ki je bilo v rokah protiljudskih in izdajalskih elementov, zatiralecev srbskega in ostalih naših narodov. Beograd je izpolnil nalogo, ki jo je nakazal v letu 1941, ko so njegove množice izpregovorile: »Bolje rat nego pakt!« in zato je danes v letu 1945 oslonjen na ljudske sile sposoben tako uspešno se boriti z zadnjimi ostanki protinacionalnih in protiljudskih klik. To delo vrši s pomočjo srbskega in vseh drugih jugoslovanskih narodov s tisto moralno silo, ki jo je mogla dati samo narodno osvobodilna borba. Je in bo delal tako, čeprav ni vsem onstran naših meja prav in všeč.

Obletnico tega velikega dogodka v zgodovini naše narodno osvobodilne vojne in celotne zgodovine naših narodov praznujemo v času, ko je v Evropi in na vseh velikih svetovnih bojiščih utihnila bojna vihra. Fašistom je strgano orožje iz rok in njihove vojaške sile ni več. Fašistični duh pa še ni

pregnan s sveta. Ponekod nič, drugod je bolj ali manj spreminil svojo obleko in bi rad varal in osvajal naprej. Marsikje so dejanja nasprotna besedam tako zelo, da pošteno srce, izmučeno po tej vojni, komaj razume stvarni položaj. V meje držav, ki so jim dali za resnično svobodo se boreči narodi svojo vsebino in obliko, udarja ta fašistični duh in nestrpno steguje roke čez mejne kamne. V njihovi notranjosti prižiga plamenčke in se z vsemi sredstvi, ki pa so vsa po vrsti lastna samo narodnim izdajalcem, trudi razpihati jih v plamene. Gospodarske krize, ki jih je povzročil sam, skuša naprtiti tistim žuljavim rokam, ki so bile edine sposobne streti fašistični vojaški stroj in izpodkopati temelje zločinski nacistični »ideologije«. In vseh napadov teh mračnih nazadnjaških fašističnih sil so deležni tisti narodi, ki so si s krvjo in v nepopisnem trpljenju sami kupili svobodo in ki žele živeti življenje napredka.

Brez dvoma so iz te vojne izšli jugoslovanski narodi od vseh ostalih evropskih narodov z najjasnejšo zamisljivo ljudske demokratične države in demokratičnega političnega reda. Brez dvoma je, da so tudi največ storili za uresničenje obeh zamisli. Jugoslovanski partizan, naš politični delavec, človek, ki je spoznal italijanske in nemške ječe, njihove mučilnice in taborišča, človek, ki je z dejanji dokazal svojo nacionalnost, tak človek je postal realist, ki z zavestjo moralne odgovornosti presoja stvari. Kdo si, ki govoriš o demokraciji, pravičnosti, miroljubnosti, gospodarskih krizah, neredu itd., sprašuje ta človek. In ima pravico tako spraševati. Mi vemo, da se prav zdaj, ko bomo v polni in formalno pravni obliki potrdili stanje, ki nam ga je prinesla osvobodilna vojna, zaganja v nas vse, kar je proti naši mladi državi, proti naši napredni politiki — doma in zunaj. Mi pa z druge strani vemo tudi to, da je ogromna večina prebivalstva v naši državi resnično na strani Ljudske fronte in pristaš novega časa. Ne gre za to, da danes v neposredni povojni dobi zaradi vseh mogočih težav ljudje tarnajo, če se jim v dnevnih skrbeh zaradi manjše politične razgledanosti in vzgoje zastirajo stvari v pravi luči. Vemo pa, da je osvobodilno gibanje izluščilo pravo vsebino resničnih ljudskih teženj in s tem postalo edini upravičeni glasnik ogromne večine naših narodov. Ta vsebina bo z vztrajno borbo proti vsem težavam današnjih dni vsak dan jasnejša. In ko ima naše gibanje, naša Ljudska fronta Jugoslavije, naša Osvobodilna fronta Slovenije tako zavest, je upravičena voditi svojo dosledno politiko prav tako takrat, tudi če jo za hip ne bo povsem razumel človek, ki sicer spada v njene vrste.

Danes stojimo pred konkretnim dejanjem volitev v ustavodajno skupščino. Izvršili ga bomo v zavesti, da utrjujemo velike pridobitve naše borbe, sen naše preteklosti — pravo ljudsko demokratično državo, svobodno domovino svobodnih jugoslovanskih narodov. Izvršili ga bomo s prezirom dnevnih težav in mislih na junaška dejanja našega partizana, ki jih je izvrševal prav tako takrat, ko je bil bos in lačen, v mislih na talca, ki je junaško zaklical domovini, ko so se zadrle v njegovo telo okupatorjeve svinčenke. Izvršili ga bomo v čast in ponos naši novi domovini, da jo bomo mogli očistično vseh notranjih in zunanjih vplivov izročiti zanamcem.

Te zadnje stvari smo spregovorili prav zato, ker nočemo nikdar dati prazniku, kakršen je danes, le suhega zgodovinskega pomena brez žive in konkretne vsebine sedanosti. Osvobojenje Beograda bo živelo v življenju in delu naših narodov, v vsej naši bodočnosti kot simbol bratstva narodov Sovjetske zveze z narodi Jugoslavije, kot simbol vojaške in politične rasti naše nove domovine, kot simbol bratstva jugoslovanskih narodov, kot trajen spomin naših najzlahnejših žrtev, kot simbol trajne poti napredka in borbe proti nazadnjaškim silam, kot simbol, ki bo v vseh teh idealih in v okviru takega mednarodnega, državnega, nacionalnega in političnega programa v vsakem času in v vsaki zgodovinski dobi kazal določene smernice in uravnaval konkretno delo.

Naj živi z večno slavo ovenčana bratska Rdeča armada in njen vojskovodja ter učitelj narodov generalisimus Stalin!

Naj živi naša junaška Jugoslovanska armada in njen vojskovodja ter voditelj naših narodov maršal Tito!

Naj živi večno bratstvo jugoslovanskih narodov in ruskega ter vseh narodov Sovjetske zveze!

Naj živi bratstvo jugoslovanskih narodov, združenih v demokratični in federativni Jugoslaviji!

Naj živi naša ljudska demokratična oblast, porok nezavisnosti in bodoče sreče jugoslovanskih narodov!

Od AVNOJ-a do konstituyente

Predaprilska Jugoslavija je bila verna slika borbe širokih ljudskih množic proti peščici zločinskih izkoriščevalcev, ki so z vsemi sredstvi s centralistično in diktatorsko ustavo, s protiljudsko zakonodajo, tujo pomočjo, z ječami in umori nasilno ohranjali svojo oblast. Dogodki aprila 1941 so do kraja razkrili vsa težka nasprotja in poglobili prepad med peščico bivših gospodarjev in nepregledno množico trpečih in izkoriščanih. Pri prvih, ki so imeli od vsega začetka eno samo nalogo, da ohranijo vse, kar je ustvarila težka dvajsetletna preteklost, se je izražala vsa težka nasprotja in poglobili prepad med peščico bivših gospodarjev in nepregledno množico trpečih in izkoriščanih. Pri prvih, ki so imeli od vsega začetka eno samo nalogo, da ohranijo vse, kar je ustvarila težka dvajsetletna preteklost, se je izražala vsa težka nasprotja in poglobili prepad med peščico bivših gospodarjev in nepregledno množico trpečih in izkoriščanih. Pri prvih, ki so imeli od vsega začetka eno samo nalogo, da ohranijo vse, kar je ustvarila težka dvajsetletna preteklost, se je izražala vsa težka nasprotja in poglobili prepad med peščico bivših gospodarjev in nepregledno množico trpečih in izkoriščanih.

Trpljenje in izkoriščanje je obsegalo življenje našega delovnega človeka, delavca, kmeta in delovnega inteligenta. To življenje je bilo že prej po svoji vsebini bogato, saj so prav osnovne ljudske množice, ki niso bile deležne posebne politične vzgoje, vršile glavno borbo proti vsem poizkusom fašizacije. Aprila 1941 so postale te množice zrelejše, bile so bogatejše za mnogo izkušenj in zato tudi dovtetnejše za naloge in cilje, kakoršno je postavilo narodno osvobodilno gibanje. Toda delo politične izgradnje naših narodov ni predpostavljalo naenkratnega uspeha. Nasprotno, to je dolga pot spoznanj, izkušenj, trpljenja, krvi, pogorišč in smrti. Na tej poti so nešteti odločilni mejniki, so skupščine ali zasedanja predstavnikov naših narodov, ki kažejo po svoji vsebini stalen razmah ljudskega političnega gibanja, porast zdrave zavesti in kar je najvažnejše, porast moči osnovnih ljudskih sil.

Zasedanje v Bihacu 26. novembra 1942 predstavlja tak mejnik. Zbrali so se predstavniki vseh narodov Jugoslavije. Ze lahko govorimo o politični zavesti množic — toda ne še o politični moči. Niso še vsi spoznali nujnosti borbe, inozemski svet še naseda lažem Draže Mihajlovića. Zato ugotavlja tov. Tito v svojem govoru na zasedanju: »Mednarodna politika nam ne dovoljuje postaviti vlado... Postaviti moramo politično telo, ki bo združevalo narodne mase, ki jih bo skupno z Vrhovnim štabom vodilo v nadaljnji težki borbi in bo politično in ekonomsko organiziralo naše zaledje.« Tako skromna je bila vloga AVNOJ-a ob njegovem rojstvu. Toda v njem je bila sila, ki je mnogi sicer niso poznali, jo celo podcenjevali in ki jo je točno opisal na istem zasedanju tov. Tito, ko je dejal: »Težka je naša naloga. Imamo samo orožje, ki smo si ga osvojili s krvjo naših najboljših borcev. Toda mi imamo tudi neporušljivo vero trpečega ljudstva v končno zmago.« Ta vera je omogočala narodom Jugoslavije, da premagujejo nadčloveške napore in da končno kljub prizadevanjem vseh nešteti sovražnikov resnično tudi zmagajo. Dva dogodka na bojnem polju sta ustvarila na zasedanju v Bihacu še posebno vzdušje zaupanja, vere in borbene odločnosti. Objavljena je bila vest o porazu Nemcev pred Stalingradom in vest o osvoboditvi Jajca. Dva dogodka, ki še danes simbolično izražata moč in veličino naše borbe. Stalingrad bo vedno simbol sile Rdeče armade, Jajce pa izraz politične sile in zrelosti naših narodov.

Zasedanje v Bihacu in postavitve AVNOJ-a je prvi vidni politični izraz novega stanja v Jugoslaviji, je prvi dokaz nove poti in urejevanju narodnostnega vprašanja, ki ima svoje korenine v samem osvobodilnem boju, je predvsem prvi veliki uspeh »neporušljive vere trpečega ljudstva v končno zmago«. Sledili so novi dogodki, nove borbe in novi uspehi, ki pa vsi temelje na politični zgradbi, postavljeni v Bihacu, in na moči NOV in POJ. Svet je spoznaval izdajalsko vlogo Mihajlovića, videl je velike napore za ustvarjanje novih odnosov med

narodi Jugoslavije in moral priznati tudi veliko pomoč, ki jo nudijo narodi Jugoslavije skupni zavezniški stvari na bojišču.

Slovinci smo imeli v okviru splošnega jugoslovanskega dogajanja še svoj poseben razvoj. 27. aprila 1941 smo ustvarili v OF enotnost vseh naprednih političnih sil slovenskega naroda. Prav zaradi tega dejstva, ki je edinstveno med narodi Jugoslavije, smo lahko vzporedno s širjenjem borbe utrjevali tudi politično enotnost in odstranjevali namerno ustvarjena nasprotja, ki so jih skušala ves čas stare Jugoslavije poglobljati vodstva poedinih legalnih strank tako med samimi strankami kakor tudi med vrstami svojih somišljenikov. V vsem začetku ustvarjena enotnost v OF, ki je v letu 1942 na samem terenu skoraj popolnoma zbrisala razlike med pripadniki poedinih strank in skupin, ki so bile vključene v OF, je prešla svojo veliko potrditev v začetku leta 1943, ko so vodstva skupin in strank v posebni izjavi ugotovila, da se je izpremenila OF iz začetne koalicije strank in skupin v teku narodno osvobodilne borbe v enotno vseljensko politično organizacijo slovenskega naroda.

Leto 1943 predstavlja tudi pričetek vojaškega zloma osi, ko je predvsem pod pritiskom velikih uspehov Rdeče armade odpadel prvi izmed nositeljev barbarstva, nasilja in zločinov, fašistična Italija. Polom Italije pokaže v našem obsegu popoln polom reakcije, ki je bila v tem trenutku brezmočna proti silnemu navalu z novimi prostovoljci pomnoženih partizanskih edinic. Grčarice in Turjak predstavljata uničenje organizirane vojaške »sile« bele in plave garde. Od tod je vodila prodance pot v še strašnejše zločine. V tesno naslonitev na nacistične horde, na gestapovske ovaduhe in s tem v popolno izdajo lastnega naroda. Velik polet narodno osvobodilnega gibanja in zlom Italije v letu 1943, vse to nam je omogočilo, da se je še v istem letu vršil zbor odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, ki predstavlja po svoji vsebini uvod v mogočno manifestacijo narodne moči narodov Jugoslavije, kakršna še bila pokazana dva meseca kasneje na II. zasedanju AVNOJ-a v Jajcu.

Kočevje — od 1.—3. oktobra 1943 — predstavlja zaključek političnega organiziranja in zbiranja. Po sklepih, ki so bili sprejeti na Zboru, pomeni stvaren pričetek vzpostavljanja prave ljudske oblasti. Prvi demokratično izvoljeni Zbor odposlancev slovenskega naroda »je izrekel enodušno voljo slovenskega naroda, da prenese vse napore in žrtve v borbi za svojo osvoboditev in združitve... zahteva neizprosno borbo proti okupatorju... obsoja plavo in belo gardo... izraža pripravljenost slovenskih narodnih množic, da z vsemi silami podpro našo Narodno osvobodilno vojsko... izraža globoko ljubezen, ki jo gojijo slovenske narodne množice do vrhovnega komandanta vojske in voditelja jugoslovanskih narodov — tov. Tita... se je enodušno izrekel za novo, demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo«, kakor to navaja Objava Izvršnega odbora OF o tem zboru.

Poseben politični razvoj in resnična moč, ki jo je v tem letu že predstavljal OF, sta omogočila Zboru, da v svojem sklepu poudari, da je OF na slovenskem ozemlju edini zakoniti predstavnik slovenskega naroda in da edini SNOO izvršuje v okviru sklepov AVNOJ-a zakonodajno in izvršno oblast slovenskega naroda. S tem sklepom je bilo potrjeno dejansko stanje na slovenskem ozemlju in prvič v zgodovini slovenskega naroda je nastopilo ljudstvo pred svetom kot stvarni in formalni gospodar svojega doma. V svojstvu najvišjega zakonodavca slovenskega naroda je sklenil Zbor odposlancev, da izvede mobilizacijo vseh ljudskih sil slovenskega naroda in vseh njegovih gmotnih sredstev za potrebe obrambe.

Temu, sicer skromnemu, toda za slovenski narod odločilnemu in daljnosežnemu zboru je sledilo II. zasedanje AVNOJ-a v Jajcu — 30. novembra 1943.

Odlok o vrhovnem zakonodajnem in izvršnem narodnem predstavništvu, o nacionalnem komitetu, o odvzemu pravic zakonite vlade Jugoslavije pobešli vladji v inozemstvu, pre-

Dr. Marijan Breclj,
podpredsednik NVS

Člani Narodne vlade Slovenije

Vida Tomšič,
minister za socialno politiko

poved vrnitve kralju Petru, odlok o zgraditvi Jugoslavije na federativnem načelu, ki bo zagotovila enakopravnost vsem narodom Jugoslavije, odlok o priznanju in zahvali vojski, o uvedbi naziva maršala, o priključitvi naše Primorske, vse to so posledice neporušne vere trpečega ljudstva v končno zmago, vsi ti odloki predstavljajo po eni strani temeljit obračun z vsem izdajalskim in z vsem lažnim iz težke narodne preteklosti, po drugi strani pa visoko državniško zavest pravih ljudskih predstavnikov. II. zasedanje AVNOJ-a nam najbolj nazorno kaže, kako se je misel odpora, zavest moči, politična zrelost vidno okrepila v razdobju enega leta. Kar še ni bilo mogoče v Bihaću, to je uspelo v Jajcu.

Simbolična zveza med Bihaćem in Jajcem, nakazana leta 1942, ko je Jajce prvič padlo, je našla stvarnega izraza v tesni povezanosti I. in II. zasedanja AVNOJ-a. Prvi zametki ustave naših narodov, ki se kažejo v odlokih II. zasedanja, imajo začetek v političnih sklepih I. zasedanja. Vse pa je zgrajeno po ljudski volji, na ljudeh žrtvah in za ljudske interese. Zato tudi tolikšen bes vseh sovražnikov, domačih in tujih, do nove, resnično ljudske Jugoslavije.

Kakor pred zasedanjem v Jajcu, tako smo imeli Slovenci tudi po zasedanju še svoj poseben dogodek, ki pa je v popolnem skladu s celotnim razvojem v Jugoslaviji. Vršilo se je prvo zasedanje SNOO v Crnomlju — 19. in 20. februarja 1944 — ki je s potrditvijo dela slovenske delegacije na II. zasedanju AVNOJ-a, z izjavo o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva in z deklaracijo o vzpostavitvi Nacionalnega komiteta osvoboditve Slovenije samo izpolnilo svojo zakonodajno funkcijo, določeno v Kočevju, in se zavestno in v celoti vključilo v novi tok jugoslovanske politične zgodovine. Podalo je tudi nove smernice pri nadaljnji izgradnji naše narodne oblasti s tem, da je naložilo takojšnjo izvedbo svobodnih, demokratičnih volitev po vsem osvobojenem ozemlju.

Po vsem tem razvoju je bila politična zgradba naših narodov trdna in pripravljena za nove dogodke, ki so si kmalu sledili. Zmage Rdeče armade, odpad prvih nemških satelitov, prihod Rdeče armade v Jugoslavijo in končno popoln poraz Hitlerja, vse to so bili sadovi dela in ljudskih žrtv. Zato je tudi z vsem novim, kar je na teh dogodkih zraslo, zopet najtesneje povezano samo ljudstvo. Vsa naša ureditev je ljudska, odbori so ljudski, sodstvo je ljudsko, obnova je ljudska itd. Prav zaradi tega dejstva so tudi vsi formalni izrazi novega življenja, najsi bo na polju zakonodaje ali uprave, pristno ljudski in narekovani z enako globoko vero v napredne ljudske sile, kakršna je bila vera prvih borcev ob skromnih pričetkih naše borbe.

Kdor razume vero v zdrave ljudske sile, je tudi takoj razumel ukrepe odnosno zakone, ki jih je sprejelo III.

zasedanje AVNOJ-a oziroma Začasne narodne skupščine. Vsi sprejeti zakoni izvirajo iz štiriletnih dogajanj, so njihova posledica, so posledica odločne in zavestne borbe širokih ljudskih množic za prav tako življenje, kakršno določajo ti zakoni, za prav tako pot, kakršno stopa nova, ljudska oblast.

Zakoni so slika novega človeka, so dokaz preobrazbe našega človeka. Vstal je nov, resnično ljudski tip državljan.

Zakon o volivnih imenikih in zakon o odvzemu državljanstva samo govorita o tisti ločitvi dobrih in slabih, kakršna je veljala z nekoliko manjšo jasnostjo že od vsega začetka naše borbe. Zakon o odvzemu državljanstva bivšim oficirjem jugoslovanske vojske obračunava z vsemi tistimi, za katere je ljudstvo žrtvovalo pred aprilom 1941 težke milijone, ki pa so vso skrb in težke žrtve poplačali z najpodležimi izdajstvi, ki so od prvega dne zloma jugoslovanske armade služili pod poveljstvom generala Mihajlovića okupatorskim zločincem. Zakon o narodni skupščini, zakon o volitvah poslancev in zakon o državljanstvu uzakonjujejo stanje, kakršno je nastopilo pri nas po uirjevanju naših osnovnih zahtev — demokracije, federacije, popolne enakopravnosti in popolne svobode. Zakon o agrarni reformi ugotavlja, kdo edini je lahko gospodar zemlje, daje končno priznanje v preteklosti tako izkoriščenemu malemu kmetu. Zakon o civilnih in vojaških sodiščih ter zakon o zločinih zoper narod in državo dajeja dokončnejšo obliko našemu sodstvu. In končno zakon o tisku in zakon o društvih, ki kažeta, kako lahko samo ljudska oblast razume popolno svobodo.

Vsi zakoni III. zasedanja so izraz naše borbe. Ker so iz nje zrasli, so jamstvo za očiuvanje pridobitev naše borbe, so stvar ljudskih množic, so produkt vere in zaupanja v te množice. Prav zaradi tega je ni sile, ki bi jih lahko izkoristila proti množicam, ki bi jih lahko izkoristila za povratek starih časov. Preveč je bilo žrtv, ki leže za temi zakoni, preveč je ruševin in opustošenja, kateremu nosijo ti zakoni novo življenje, da bi ljudstvo komur koli dopustilo njihovo izigravanje.

Kakor so vsi ti zakoni važni, nujni in ljudski, tako so vendarle zopet samo nov mejnik, ki vodi k novemu življenju naših narodov. Višek vsega je vsekakor konstituanta, ki dokončno določa o obliki naše države, ki odloča o delu AVNOJ-a v preteklosti in ki predstavlja začetek mirne dobe izgradnje, dobe prave ljudske demokracije brez vsakega strahu pred nepotrebnimi posegi sovražnikov naše svobode v naše notranje življenje.

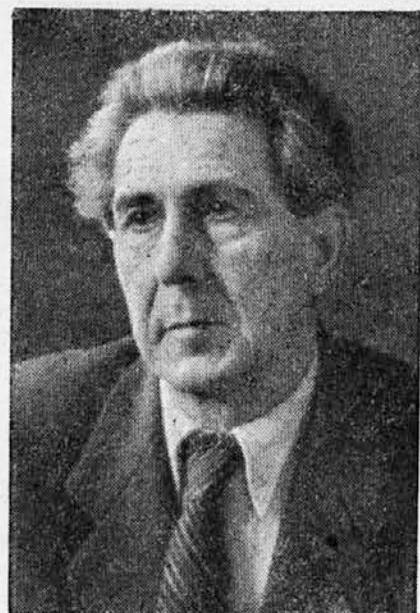
To življenje je zgradila vera trpečega ljudstva v svobodo in vera borcev v to ljudstvo. Zato mirno in z zaupanjem zremo v bodočnost in se veselimo novega dela in naporov, ker vemo, da bo vse to služilo samo naši demokratični ljudski skupnosti.

Tone Fajfar,
minister za trgovino in oskrbo

Franc Leskošek,
minister za industrijo in rudarstvo

Dr. Ferdo Kozak,
minister za prosveto

Sklepi in odloki prvega zasedanja Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta

Dne 19. in 20. februarja 1944 se je vršilo na osvobojenem slovenskem ozemlju v Črnomlju prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta. Na tem zasedanju, ki je mejni kamen v razvoju slovenskega narodnega osvobodilnega pokreta, je bila sprejeta cela vrsta nad vse važnih odlokov in sklepov.

DEKLARACIJA

o potrditvi dela slovenske delegacije na drugem zasedanju AVNOJ-a

Prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta v celoti odobrava in potrjuje delo slovenske delegacije na drugem zasedanju Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije z dne 29. novembra 1943 v Jajcu.

Slovenski narod se je združil z narodi Srbije, Hrvatske, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine v enotni državni skupnosti, v federativni Jugoslaviji, zgrajeni na načelih resnične ljudske demokracije in narodne enakopravnosti, svobodno, po svoji lastni volji, na temelju pravice slehernega naroda do samoodločbe, vključno pravico odcepitve pa tudi združitve z drugimi narodi.

Zavedajoč se, da so v demokratični in federativni Jugoslaviji zajamčene slovenskemu narodu vse pravice, ki mu pripadajo kot svobodnemu narodu, se SNOS kot najvišje zakonodajno in izvršno telo slovenske narodne oblasti v imenu slovenskega naroda zavezuje, da bo slovenski narod častno izvršil obveze, ki izhajajo iz njegove pripadnosti federativni Jugoslaviji na čelu z Nacionalnim komitetom osvoboditve Jugoslavije kot začasno vlado narodov Jugoslavije in Protifašističnim svetom narodne osvoboditve Jugoslavije kot najvišjim zakonodajnim in izvršnim organom oblasti narodov Jugoslavije.

SNOS izjavlja, da slovenski narod kot del demokratične federativne Jugoslavije ne priznava nikomur razen AVNOJ-u in NKOJ-u pravice, da ga zastopa pred inozemstvom. Zato pričakuje, da bodo zavezniške vlade odrekle vsako nadaljnjo podporo izdajalski begunski vladi v Kairu ter da bodo priznale demokratično voljo slovenskega in vseh drugih narodov

Jugoslavije s priznanjem NKOJ-a kot edine zakonite vlade Jugoslavije.

Dne 19. februarja 1944.

Predsednik:
Josip Vidmar l. r.

Sekretar:
Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:
Vladimir Krivic l. r. Janez Stanovnik l. r.

IZJAVA

Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta o pravicah in dolžnostih slovenskega ljudstva

Slovenski narodni osvobodilni svet na svojem prvem zasedanju slovesno izjavlja:

1. Da je slovensko narodno osvobodilno gibanje, po svoji vsebini globoko demokratično in pristno človečansko, kot sestavni del enako demokratičnega in človečanskega jugoslovanskega narodnega osvobodilnega gibanja zapisalo na svoj prapor — ustrezno doslednemu pojmovanju človekove in narodne svobode — borbo za naslednje pravice slovenskega ljudstva: zakonitost, enakopravnost ne glede na spol, narodnost in raso, svobodo vesti, besede, tiska, zborovanja in združevanja, nedotakljivost osebnosti in stanovanja, pravico do dela, oddiha in starostne preskrbe.

2. Da narodna osvobodilna borba in narodna oblast te pravice že sedaj uveljavljata, kolikor dovoljujejo okupatorjev teror in okoliščine težke domovinske vojne proti okupatorju ter narodnim izdajalcem.

3. Da je obramba domovine osnovna dolžnost državljana.

4. Da je naravna posledica narodnega izdajstva poleg drugih kazni — izguba državljanskih pravic.

Dne 19. februarja 1944.

Predsednik:
Josip Vidmar l. r.

Sekretar:
Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:
Vladimir Krivic l. r. Janez Stanovnik l. r.

Zoran Polič,
notranji minister

Janez Hribar,
minister za kmetijstvo in gozdarstvo

Dr. Marjan Ahčin,
minister za narodno zdravje

DEKLARACIJA

Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta o vzpostavitvi Nacionalnega komiteta osvoboditve Slovenije

I.

Prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta slovesno ugotavlja in izjavlja, da nudijo zgodovinski sklepi drugega zasedanja AVNOJ-a in nova, demokratična, na bratstvu svojih narodov temelječa, federativna Jugoslavija, grajena pod genialnim političnim in vojaškim vodstvom maršala Tita, slovenskemu narodu vso pravico in možnost, imeti v okviru skupne jugoslovanske države z NKOJ na čelu svojo lastno nacionalno vlado.

Nacionalni komitet osvoboditve Slovenije bo zato vzpostavljen, čim bodo dani potrebni pogoji.

II.

Prvo zasedanje Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta nalaga svojemu Predsedstvu (Izvršnemu odboru Osvobodilne fronte slovenskega naroda), v katerem so po sklepu kočevskega Zbora vsebinsko združene funkcije političnega vodstva OF, Predsedstva Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta in Nacionalnega komiteta osvoboditve Slovenije — kar v pogledu narodne osvobodilne borbe in graditve narodne oblasti na slovenskem ozemlju zadostuje za sedanjo prehodno in pripravljalno razdobje pred vzpostavitvijo Nacionalnega komiteta osvoboditve Slovenije — da takoj preide k organizaciji in vodstvu svojih upravnih odsekov (odsek za notranje zadeve, odsek za izgradnjo narodne oblasti, odsek za gospodarstvo, odsek za finance, odsek za prosveto, odsek za zdravstvo, odsek za obnovo itd.), ki bodo pretvorjeni v ustrezna poverjeništa, čim bo vzpostavljen Nacionalni komitet osvoboditve Slovenije. Dalje nalaga Slovenski narodni osvobodilni svet svojemu Predsedstvu, da poveže te odseke v smislu federativne izgradnje nove Jugoslavije že sedaj z ustreznimi poverjeništvimi Nacionalnega komiteta osvoboditve Jugoslavije, kolikor to zahteva potreba enotnega državnega vodstva.

Dne 19. februarja 1944.

Predsednik:
Josip Vidmar l. r.

Sekretar:
Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:
Vladimir Krivic l. r.
Janez Stanovnik l. r.

ODLOK

o razpisu volitev v narodne osvobodilne odbore

Člen 1.

Slovenski narodni osvobodilni svet nalaga v zvezi s sklepom Zbora odposlancev slovenskega naroda z dne 3. oktobra 1943, točke 1/3, Predsedstvu SNOS-a, da razpiše volitve v krajevne, okrajne in okrožne Narodne osvobodilne odbore.

Člen 2.

Krajni narodni osvobodilni odbori, Okrajne in Okrožne skupščine s svojimi izvršnimi odbori kot Okrajnimi in Okrožnimi narodnimi osvobodilnimi odbori so samoupravne edinice, grajene na osnovnih načelih slovenske in jugoslovanske narodne oblasti o istočasnosti zakonodajne odnosno naredbodajne in izvršne oblasti. Delujejo na svojem področju v okviru veljavnih zakonov in splošnih odlokov višjih samoupravnih organov, ki izhajajo iz nižjih samoupravnih edinic.

Člen 3.

Voliti in voljeni biti morejo vsi moški in ženski državljani, ki so dopolnili 18. leto starosti, vključno vojaške osebe ne glede na starost, a izvemšči umobolne osebe in one, ki so jim odvzete državljanske pravice.

Člen 4.

Volitve odbornikov v Krajevne narodne osvobodilne odbore se vrše naravnost in neposredno.

Volitve v Okrajne skupščine se vrše na ta način, da izvolijo volilci krajevnih odborov neposredno člane Okrajne skupščine.

Okrajne skupščine izberejo iz svoje srede izvršni odbor, ki se imenuje Okrajni narodni osvobodilni odbor.

Okrajne skupščine volijo iz svoje srede člane Okrožne skupščine, ta pa izbere iz svoje srede izvršni odbor, ki se imenuje Okrožni narodni osvobodilni odbor.

Okrajni narodni osvobodilni odbori so za svoje delo odgovorni Okrajnim skupščinam in Okrožnim narodnim osvobodilnim odborom. Okrožni narodni osvobodilni odbori so za svoje delo odgovorni Okrožnim skupščinam in Predsedstvu SNOS-a.

Člen 5.

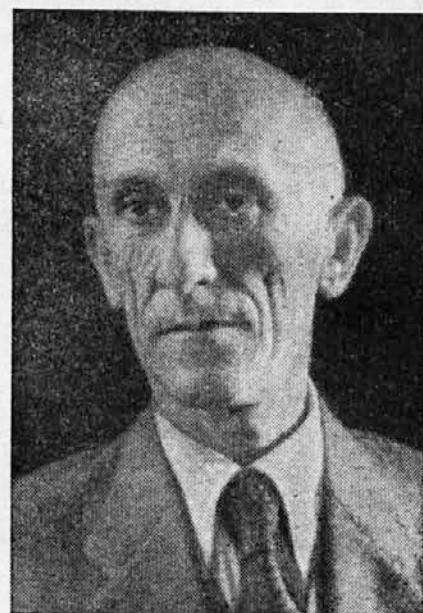
Predsedstvo SNOS-a določi število odbornikov, ki naj se volijo v Krajevne narodne osvobodilne odbore; število članov Okrajnih in Okrožnih skupščin; število odbornikov Okrajnih in Okrožnih narodnih osvobodilnih odborov; volilni red in čas volitev.

Franc Snoj,
minister za lokalni promet

Dr. Jože Pokorn,
minister za pravosodje

Dr. Miha Kambič,
minister za gradnje

Predsedstvo SNOS-a izvede volitve v vse narodne osvobodilne skupščine in odbore.

Predsedstvo SNOS-a določi z odlokom pristojnost in način dela Krajevnih narodnih osvobodilnih odborov, Okrajnih in Okrožnih skupščin ter njih odborov. Pri prvem zasedanju pa mora predložiti ta odlok SNOS-u.

Člen 6.

Vsak neposredno izvoljeni odbornik in član skupščine mora poročati svojim volilcem o svojem delu in jim zanj odgovarja ter je lahko vsak čas odpoklican, če to sklene večina volilcev po postopku, ki ga določi Predsedstvo SNOS-a.

Člen 7.

Ta odlok zadobi moč, ko ga sprejme Slovenski narodni osvobodilni svet in postane obvezen z objavo.

Dne 19. februarja 1944.

Predsednik:
Josip Vidmar l. r.

Sekretar:
Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:
Vladimir Krivic l. r. Janez Stanovnik l. r.

ODLOK

o ustanovitvi Verske komisije pri Slovenskem narodnem osvobodilnem svetu

Da se zavaruje nemoteno bogočastje in da bi se brez težav uredili odnosi med slovensko narodno oblastjo in cerkvijo, se sklene:

Člen 1.

Pri Slovenskem narodnem osvobodilnem svetu se ustanovi Verska komisija, ki ima predsednika in 8 članov iz vrst laikov in duhovnikov.

Predsedstvo SNOS-a se pooblašča, da ob ustanovitvi imenuje predsednika in člane Verske komisije.

Poslovnik si ta določi sama, predložiti pa ga mora v odbritev Slovenskemu narodnemu osvobodilnemu svetu pri prvem zasedanju.

Člen 2.

Naloga Verske komisije je zlasti:
varovati nemoteno izvrševanje bogočastja;
raziskovati in ugotoviti v vseh panogah javnega in zasebnega življenja vsebino, vpliv in učinke dosedanjega razmerja med cerkvijo in slovensko narodno oblastjo na slovenskem ozemlju;

sodelovati pri urejanju tega razmerja zlasti s tem, da pri nastalih nesporazumih izdaja mnenja in stavi predloge, dalje da pomaga organom narodne oblasti pri reševanju konkretnih nalog;

skrbeti za dokončno ureditev razmerja med cerkvijo in slovensko narodno oblastjo s tem, da daje pobudo in predloge ter pribavlja potrebno gradivo.

Člen 3.

Ta sklep zadobi moč, ko ga sprejme Slovenski narodni osvobodilni svet in stopi v veljavo z objavo.

Dne 19. februarja 1944.

Predsednik:
Josip Vidmar l. r.

Sekretar:
Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:
Vladimir Krivic l. r. Janez Stanovnik l. r.

ODLOK

o ustanovitvi Komisije pri Predsedstvu SNOS-a za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev

V duhu deklaracije moskovske konference iz oktobra 1943 ter skladno z odlokom Predsedništva AVNOJ-a št. 10 z dne 30. novembra 1943 se sklene:

Člen 1.

Za ugotovitev odgovornosti, izsleditev in kaznovanje vseh krivcev, odgovornih za zločine, ki so jih in ki jih še bodo na slovenskem ozemlju zagrešili okupatorji in njihovi pomagači, ter za ugotovitev in povrnitev po teh zločinih slovenskemu narodu nastale škode se postavlja Komisija pri Predsedstvu SNOS-a za ugotovitev zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Ta komisija sodeluje z ustrežno Državno komisijo pri NKOJ-u.

Člen 2.

Predsedstvo SNOS-a imenuje predsednika in potrebno število članov te komisije in ji predpiše poslovnik.

Člen 3.

Ta sklep zadobi moč, ko ga sprejme Slovenski narodni osvobodilni svet in stopi v veljavo z objavo.

Dne 19. februarja 1944.

Predsednik:
Josip Vidmar l. r.

Sekretar:
Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:
Vladimir Krivic l. r. Janez Stanovnik l. r.

ODLOK
o narodnem davku

Člen 1.

Na temelju sklepa Zbora odposlancev slovenskega naroda o splošni mobilizaciji vse ljudske sile in vseh gmotnih sredstev slovenskega naroda od 3. oktobra 1943 ter vseh prejšnjih odlokov o narodnem davku se dosedanje davčno poslovanje poenoti s tem, da se ustanovi narodni davek s splošno davčno obveznostjo na dohodke vsake vrste in na imovino, ki donša koristi.

Neobdavčena ostane imovina, ki je potrebna za obstoj davčnega obvezanca in oseb, za katere je dolžan skrbeti.

Obdavčenje se mora vršiti sorazmerno višje, v kolikor znatnejši je dohodek ali imovina, ki se ima obdavčiti.

Člen 2.

Okrajni narodni osvobodilni odbori ustanove na temelju javne razprave s člani krajevne skupnosti, kateri pripada davčni zavezanec, in ob njegovem sodelovanju višino, čas in način izpolnitve davčnega bremena, ki ga ima ta zavezanec nositi za posamezno davčno leto. Davke pobirajo Krajevni narodni osvobodilni odbori.

Člen 3.

Davčna obveznost se izpolnjuje s plačilom v gotovini ali z dajatvami v naravi. Slednjih Okrajni narodni osvobodilni odbor ne more predpisati, temveč se lahko ustanove samo sporazumno.

Člen 4.

Predsedstvo SNOS-a predpiše pravilnike k temu odloku.

Člen 5.

Ta sklep zadobi moč, ko ga sprejme SNOS in stopi v veljavo z objavo.

Dne 20. februarja 1944.

Predsednik:

Josip Vidmar l. r.

Sekretar:

Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:

Vladimir Krivic l. r.

Janez Stanovnik l. r.

ODLOK

o obvezni obdelavi plodne zemlje in o zaščiti semen ter plemenske živine

Člen 1.

Vsa plodna zemlja na slovenskem osvobojenem ozemlju mora biti v celoti obdelana in čim smotrneje izkoriščana. Plemenska živina in semena so zaščiteni.

Člen 2.

Razen poljedelca, ki obdeluje svojo zemljo, je dolžan sodelovati, kadar nastane potreba, pri obdelavi plodne zemlje po svojih zmožnostih tudi vsak drug Slovenec, zlasti z vzajemno pomočjo.

Pravica in dolžnost organov narodne oblasti je zlasti, dajati za izvedbo v členu 1. postavljenega načela pobude, nuditi vso ustrezno pomoč, ob potrebi pa izdajati primerne ukrepe.

Člen 3.

Predsedstvo SNOS-a izda k temu odloku potrebne pravilnike, ki bodo predvidevali tudi sankcije.

Člen 4.

Ta odlok zadobi moč, ko ga sprejme SNOS in postane veljaven z objavo.

Dne 20. februarja 1944.

Predsednik:

Josip Vidmar l. r.

Sekretar:

Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:

Vladimir Krivic l. r.

Janez Stanovnik l. r.

ODLOK

o zaščiti gozdov na slovenskem ozemlju

Člen 1.

Vsi gozdovi na slovenskem ozemlju so pod zaščito slovenske narodne oblasti.

Člen 2.

V okviru odseka za gospodarstvo pri Predsedstvu SNOS-a se ustanovi komisija z nazivom »Komisija za zaščito gozdov«, sestojča iz predsednika in 5 članov, mešana z gospodarskimi strokovnjaki.

Člen 3.

Naloga te komisije je zlasti:

proučevanje gozdnega bogastva, možnosti smotrnega in načrtnega izkoriščanja gozdov in sredstev za pospeševanje gozdnega gospodarstva ter vseh s tem združenih gospodarskih panog in ugotovitev potreb po gozdnih produktih;

izdajanje splošno obveznih navodil in po potrebi konkretnih nalogov za zaščito gozdov pred škodljivci in elementarnimi nevarnostmi, za sečnjo in pogozdovanje.

Člen 4.

Pravilnik k temu odloku izda po zaslišanju Komisije za zaščito gozdov Predsedstvo SNOS-a.

Člen 5.

Ta odlok zadobi moč, ko ga sprejme SNOS in postane obvezen z objavo.

Dne 20. februarja 1944.

Predsednik:

Josip Vidmar l. r.

Sekretar:

Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:

Vladimir Krivic l. r.

Janez Stanovnik l. r.

ODLOK

o ustanovitvi Komisije za upravo razlašene imovine na slovenskem ozemlju

Člen 1.

Soglasno z izdanimi odloki je razlašena imovina pripadnikov tujih narodnosti, zlasti veleposestnikov, ki so služili okupatorju, ter narodnih izdajalcev last slovenskega naroda in se daje v brezplačen užitek slovenskemu ljudstvu odnosno se neposredno upravlja, kolikor to zahteva potreba po ohranitvi slovenskega narodnega bogastva.

Člen 2.

Predsedstvo SNOS-a postavi za enotno upravo te imovine komisijo z nazivom »Komisija za upravo razlašene imovine pri Predsedstvu SNOS-a«.

Ta komisija je sestavljena iz predsednika in 8 članov ter posluje po pravilniku, ki ga predpiše Predsedstvo SNOS-a.

Člen 3.

Naloga te komisije je zlasti ugotoviti to imovino, oskrbeti, da se daje v brezplačen užitek slovenskemu ljudstvu, skrbeti za njeno vzdrževanje in za ohranitev narodnega bogastva, ki ga vsebuje; upravljati koristi, izviraajoče iz nje in polagati o njih račune Predsedstvu SNOS-a.

Člen 4.

Kolikor so prejšnji odloki v nasprotju s pričujočim, se njihova določila razveljavljajo.

Člen 5.

Ta odlok zadobi moč, ko ga sprejme SNOS in postane obvezen z objavo.

Dne 20. februarja 1944.

Predsednik:

Josip Vidmar l. r.

Sekretar:

Boris Kidrič l. r.

Zapisnikarja:

Vladimir Krivic l. r.

Janez Stanovnik l. r.

Dva važna odloka, sprejeta na II. zasedanju AVNOJ-a

O D L O K

o zgraditvi Jugoslavije na federativnem načelu

Na temelju pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključno pravico do odcepitve ali zedinjenja z drugimi narodi, in v skladu z resničnim razpoloženjem vseh narodov Jugoslavije, ki je prišlo do izraza v toku triletno skupne narodno-osvobodilne borbe, ki je skovala nerazdružno bratstvo narodov Jugoslavije, Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije izdaja naslednji

o d l o k :

1. Narodi Jugoslavije nikdar niso priznali in ne priznavajo razkosanja Jugoslavije s strani fašističnih imperialistov in so v skupni oboroženi borbi pokazali svojo odločno voljo, da ostanejo zedinjeni v Jugoslaviji.

2. Da bi se izvedel princip suverenosti narodov Jugoslavije, da bi Jugoslavija predstavljala resnično domovino vseh svojih narodov in da nikdar več ne bi postala poprišče katere koli hegemonistične klike, se Jugoslavija gradi in se bo zgradila na federativnem principu, ki bo zagotovil enakopravnost Srbov, Hrvatov, Slovencev, Macedoncev, Črnogorcev, oziroma narodov Srbije, Hrvatske, Slovenije, Macedonije, Črne gore in Bosne in Hercegovine.

3. V skladu s tako federativno zgradbo Jugoslavije, ki temelji na popolnih demokratičnih pravicah, je dejstvo, da že sedaj, za časa narodno-osvobodilne vojne predstavljajo Narodno-osvobodilni odbori in Pokrajinski Protifašistični Sveti Narodne osvoboditve (Glavni narodno-osvobodilni odbor Srbije, Pokrajinski Protifašistični Svet narodne osvoboditve Hrvatske, Pokrajinski Protifašistični Svet narodne osvoboditve Bosne in Hercegovine, Slovenski Narodno-osvobodilni odbor, Pokrajinski Protifašistični Svet narodne osvoboditve Črne gore in Boke, Pokrajinski Protifašistični Svet narodne osvoboditve Sandžaka, iniciativni organi za Pokrajinski Protifašistični Svet narodne osvoboditve Macedonije) temeljne organe narodne oblasti pri posameznih narodih Jugoslavije in da je Protifašistični Svet narodne osvoboditve Jugoslavije vrhovno zakonodajno in izvršno predstavniško telo narodov Jugoslavije in vrhovni predstavnik suverenosti in države Jugoslavije kot celote.

4. Narodnim manjšinam v Jugoslaviji se bodo zagotovile vse narodne pravice.

5. Ta odlok stopi takoj v veljavo.

V Jajcu, dne 29. novembra 1943.

Za Protifašistični Svet Narodne Osvoboditve Jugoslavije

Predsednik:
Dr. Ivan Ribar, l. r.

Tajnik:
Rodoljub Čolaković, l. r.

O D L O K

o priključitvi slovenske Primorske, Beneške Slovenije, Istre in hrvatskih jadranskih otokov k Jugoslaviji

V skladu z davno težnjo in borbenimi napori slovenskega in hrvatskega naroda v deželah, podjarmljenih od italijanskih imperialistov, Protifašistični Svet narodne osvoboditve Jugoslavije

potrjuje :

1. odlok Slovenskega Narodnega osvobodilnega Odbora (plenuma Osvobodilne fronte) o priključitvi Slovenske Primorske in vseh anektiranih delov Slovenije k svobodni Sloveniji v federativni Jugoslaviji.

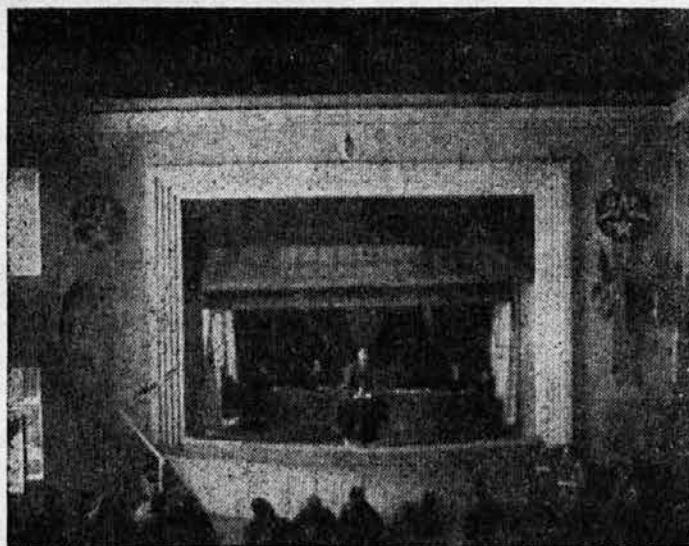
2. odlok ZAVNOH-a o priključitvi Istre, Reke, Zadra in anektiranih delov Hrvatske in hrvatskih jadranskih otokov k svobodni Hrvatski v federativni Jugoslaviji.

3. Ta odlok stopa takoj v veljavo.

V Jajcu, dne 29. novembra 1943.

Predsednik Protifašističnega Sveta
Narodne Osvoboditve Jugoslavije:
Dr. Ivan Ribar, l. r.

Tajnik Protifašističnega Sveta
Narodne Osvoboditve Jugoslavije:
Rodoljub Čolaković, l. r.

Posnetek z zasedanja SNOS-a v Črnolju.

Končan je boj za staro pravdo

17. decembra je Predsedstvo Slovenskega narodnega osvobodilnega sveta sprejelo na svoji seji dva zakona, ki sta za našega malega in srednjega kmeta skoro najpomembnejša od vseh do sedaj izdanih in uveljavljenih zakonov.

Prvi je zakon o agrarni reformi in kolonizaciji v Sloveniji, ki razlašča vso veleposestniško zemljo, nadalje zemljo bank, delniških družb in različnih ustanov, razlašča dalje presežek cerkvene in nekmečke zemlje in presežek velikih kmetov, ki jih je pa v Sloveniji tako malo, da skoraj ne pridejo v poštev. Ker bi pa zgolj ta zakon ne likvidiral vseh fevdalnih in njim sličnih odnosov na nekmečki zemlji, je zato sprejet še poseben zakon o razlastitvi posestev, ki jih obdelujejo koloni in viničarji. Ta posestva se razlastijo brez odškodnine. Odškodnina bo priznana samo tistim malim posestnikom, ki so si posestva pridobili s prihranki, ki izvirajo iz produktivnega dela, torej ne iz špekulacije.

Ta dva važna zakona likvidirata zemljiško rento, ki je pomenila za zemljiške lastnike brezskrbno uživanje, za malega kmeta in bajtarja ter kmečkega delavca pa nadvse nazadnjaški in protiljudski način izkoriščanja, saj so morali kmetje zemljiško rento spraviti skupaj zemljiškemu gospodu s trdim, prekomernim delom. Stoletni boj kmetov za zemljo je končan, končan je boj za uničenje poslednjih ostankov tlačanstva. Zemljiškega gospoda danes v pravem smislu besede ni več, pravi gospodar je odšel tisti, ki zemljo sam in za sebe obdeluje.

V življenju našega kmeta se s tem začena nova doba. Stoletja je revni kmet hrepenel po koščku zemlje, ki ga je moral rod za rod obdelovati proti neznosno visoki najemninji ali proti nemogočim dajatvam v pridelku. Pred leti, v časih, ko ni bilo na oblasti delovno ljudstvo, ampak veleposestniki in izjemalci ljudstva, si kmet skoro ni mogel misliti, da bo res sploh kdaj postal lastnik zemlje, ki jo sam obdeluje in to celo brezplačno. Danes, po zmagi delovnega ljudstva, pa je kmet postal gospodar na svoji zemlji in uresničil se mu je stoletni sen, dokončan je boj za staro pravdo.

Cim je izšel zvezni zakon o agrarni reformi, ki ga je sprejela Začasna narodna skupščina avgusta meseca v Beogradu, so se takoj našli ljudje, ki so skušali na vsa usta dopovedati kmetu, da je zakon o agrarni reformi za kmeta največja nesreča. Oglejmo si te vnete »zaščitnike« našega kmeta nekoliko поблиže in takoj bomo razumeli, zakaj so mu tako vneto dopovedovali, da je ravno ta zakon nadvse škodljiv zanj. Takoj lahko ugotovimo, da so oni lastniki velikih površin zemlje. Njim zakon o agrarni reformi jemlje to nagrabljeno zemljo in od tod taka »skrb« za kmeta. Sedaj nam je jasno, zakaj se ti ljudje bojijo tega revolucionarnega zakona. Tem predstavnikom veleposestnikov, nekmetov in cerkve, ki so z zakonom o agrarni reformi zemljo izgubili, ni mar za kmeta, ampak njim gre za zemljiško rento, ki so jo izjemali iz kmečkega ljudstva in se redili od kmečkih žuljev. Ta renta jim je sedaj za vselej ugasnila. Takih »zagovornikov« kmet in vse delovno ljudstvo prav nič ne potrebuje. Ta dva zakona mora toplo pozdraviti vsak resničen pristaš Ljudske fronte, četudi kot nekmet izgubi gotov del zemlje. Kdor bi sedaj radi tega zakona postal nasprotnik ljudske oblasti in Osvobodilne fronte, bi s tem dokazal, da je bil samo navidezen pristaš Osvobodilne fronte. Zaman je tak človek upal, da bi mu ljudska oblast pustila še nadalje izkoriščati sočloveka, ki ima iste pravice do življenja kot on. Stari časi izžemanja in zatiranja delovnega ljudstva so pri nas minili za vselej. Prava ljudska demokracija se ne ustvarja in utrjuje na papirju, ampak z vrsto revolucionarnih sprememb, ki odstranijo stare odnose, kakršni so bili v veljavi, dokler ni imelo ljudstvo oblasti v svojih rokah.

Naša ljudska oblast in demokracija se je kovala tekom štiriletnega krvavega boja in sedaj se utrjuje in pogloblja na ta način, da odpravlja stoletne krivice, ki so se godile delovnemu ljudstvu.

Slovenski kmet, ki je šel v narodno osvobodilno borbo skupaj z ostalim delovnim ljudstvom, je vedel, da s tem, ko sledi programu Osvobodilne fronte, ustvarja pogoje za odpravo stoletnih socialnih krivic.

Naše ljudstvo ve, da oblast Ljudske fronte, ki je izšla iz ljudstva, ne more voditi drugačne politike, kakor ljudsko.

Odgovoril bi z nekaj besedami tistim posestnikom nekmetom, ki bodo obdržali 3 ha zemlje, kjer je sam gozd, pa 5 ha, in ki bodo ugovarjali, da je ta površina, ki jim ostane, premajhna. V Sloveniji je preko 60% kmetov, ki imajo manj zemlje kot 5 ha in to z gozdom vred. Ako živi tako ogromen odstotek kmetov, ki so odvisni samo od zemlje, na tako majhni površini zemlje, potem mora biti, če mu ostane še toliko zemlje, zadovoljen tudi oni, ki mu ni poljedelstvo glavni poklic. Prepričan sem, da je večina naših malih in srednjih kmetov mnenja, da je ta površina, ki se pušča nekmetom, še prevelika.

S pravkar uzakonjenim zakonom o agrarni reformi dobi kmet zemljo prosto vseh dolgov in bremen. Zaračunala se bo samo cena, ki bo plačana kot odškodnina nekmetom, ki niso veleposestniki, in pa za odvzeti presežek kmetom, v kolikor bo kmečka zemlja sploh prišla po tem zakonu v poštev. Zemlja, ki je bila sodniško razlaščena, in zemlja, last Nemcev, veleposestnikov in cerkve, se pa itak razlasti brez odškodnine, in te zemlje, razlaščene brez odškodnine, bo največ. Odškodnina, ki se bo izplačala za razlaščeno zemljo, bo malenkost v primeri z zemljo, ki bo razlaščena brez odškodnine, in bo enakomerno razdeljena na vso zemljo, ki jo bodo dobili v last agrarni interesenti. Na ta način bo dejansko vsa zemlja zastoj, kajti tako zaračunana cena bo manjša, kakor bi bil zemljknjižni prepis te zemlje, ki ga bo država izvršila zastoj.

V stari Jugoslaviji bi samo zemljiški knjižni prepis stal veliko več, kot bodo sedaj znesli vsi stroški za razdeljeno zemljo. Denar oziroma odškodnino za razdeljeno zemljo pa bodo agrarni interesenti odplačevali v dolgoročnem plačilnem roku pod posebno ugodnimi pogoji. Zato lahko rečemo, da je zemlja zastoj.

Z ljudsko izvedbo agrarne reforme je popolnoma ovržena tudi ta zlonamerna propaganda, ki je trdila, da bo država vzela zemljo tudi kmetom in vse skupaj združila v državna posestva. Država bo obdržala neznatno število državnih posestev, ki so potrebna za pospeševanje sodobnega kmetijstva. Če hočemo voditi kmetijske in gospodinjске šole, ako hočemo pridelovati dobro seme, ki ga bomo oddajali kmečkim posestnikom, če hočemo pospeševati naše sadjarstvo, vinogradništvo in živinorejo, moramo v ta namen imeti tudi nekaj zemlje. Spričo teh potreb bo vsak naš kmet razumel pomen takih državnih posestev, saj bo imel koristi od njih samo on. Država ne bo niti enega posestva obdržala v pridobitne svrhe, ampak samo zaradi prej navedenih potreb.

V zakonu je še določeno, da se pusti nekaj zemlje industriji za zidavo novih objektov in pa za invalidske in otroške domove, katerih potrebo pa itak vsak razume. Vsa ta zemlja, navedena v zadnjem stavku, bo pa znašala v vsej Sloveniji nekaj desetina ha.

Agrarna reforma, ki se je izvajala v stari Jugoslaviji, je imela dejansko namen samo slepiti kmeta. Izvajala se je 15 let in bi se še kar naprej. Od take agrarne reforme ni imel nihče nobene koristi, razen veleposestnikov, ki jim je tak način izvajanja agrarne reforme pustil skoraj vso zemljo. Ta agrarna reforma je bila zato zgolj slepilo za kmeta, ker so jo izvajali protiljudski oblastniki mimo ljudstva in proti ljudstvu.

Današnja agrarna reforma bo pa izvajala ljudska oblast preko svojih komisij in ob sodelovanju vseh ljudskih odborov in odborov agrarnih interesentov. Zato se ta agrarna reforma ne sme izvajati prepočasi, ampak mora biti izvršena do spomladi. Kmetje naj takoj pristopijo k delitvi zemlje. Ko bo čas obdelovati, mora vsakdo vedeti, katera zemlja je njegova, da jo bo lahko obdelal.

Točne razmejitve in zemljiško-knjižne prepise bomo lahko vršili dalj časa, važno je, da zemljo samo hitro razdelimo. Da bo pa agrarna reforma hitro in pravilno — to je v korist malega kmeta — izvedena, je potrebno sodelovanje in nadzorovanje vsega delovnega ljudstva, posebno pa sodelovanje agrarnih interesentov.

Osnutek zakona o agrarni reformi in notranji kolonizaciji v Sloveniji

Ministrstvo za kmetijstvo je izdelalo osnutek novega zakona o agrarni reformi in notranji kolonizaciji v Sloveniji. Ta osnutek objavljamo z namenom, da vsi prizadeti, predvsem naši mali kmetje, kmečki delavci, viničarji in drugi mali obdelovalci zemlje proučijo določila tega zakona, ki ima namen rešiti vprašanje zemljiške posesti v Sloveniji v korist malega delovnega človeka.

Splošna določila.

1. člen.

Zaradi pravilnejše podelitve zemlje na območju federalne Slovenije se bo zemlja po določilih tega zakona odvzela tistim, ki je ne obdelujejo sami, in se bo dodelila poljedelcem, ki nimajo zemlje ali imajo premalo zemlje.

2. člen.

Zemlja postane last tistega, komur je dodeljena, in se prepíše v zemljiški knjigi na njegovo ime.

3. člen

1. Za ugotovitev, katero posestvo spada po tem zakonu pod agrarno reformo, je za lastnino merodajno zemljiškoknjžno stanje, za površine in kulture pa katastrsko stanje na dan 28. avgusta 1945, ko je bil uveljavljen zvezni zakon o agrarni reformi in kolonizaciji. Če katastrski podatki niso točni, je merodajno dejansko stanje.

2. Lastninske spremembe, ki so se izvršile pred 28. avgustom 1945 in niso vpisane v zemljiško knjigo, se upoštevajo v okviru določil, ki jih bo izdal minister za kmetijstvo. Lastninske spremembe, izvršene po tem datumu, se ne upoštevajo.

3. Če ima lastnik zemljiška posestva v več krajih, se ta posestva štejejo kot eno zemljiško posestvo.

4. Za obdelovalno zemljo v smislu tega zakona se štejejo: njive, vrtovi, sadovnjaki, vinogradi in travniki.

4. člen.

1. Mož in žena se štejeta za eno osebo.

2. Za eno osebo se štejejo tudi nekmečki solastniki.

3. Pri kmečkih posestvih, ki so skupna last več oseb, ima vsak solastnik pravico do največje površine, ki mu jo dopušča ta zakon.

5. člen.

1. Dodeljena zemlja se prepíše na novega lastnika načeloma prosta bremena in dolgov.

2. Dodeljena zemlja ostane obremenjena samo z onimi stvarnimi bremenami, ki so iz gospodarskih ozirov nujno potrebna upravičencem. S temi stvarnimi bremenami ostane zemlja obremenjena, tudi če preide v državno last.

3. Zemlja, ki jo obdržijo dosedanji lastniki v svoji lasti, ostane obremenjena z onimi stvarnimi bremenami, ki bremenijo njim preostali del zemlje ter s sorazmernim delom dolgov in osebnih bremen, ki odgovarja zadržani površini zemlje.

4. Vsa bremena, tako na obdržani kakor tudi dodeljeni zemlji, ki niso nujno potrebna, ugasnejo in se izbrišejo iz zemljiških knjig. Ugasnejo in brišejo se tudi patronatne pravice in lovski rezervati.

5. Vprašanja dolgov in bremen, ki niso rešena s tem zakonom, bodo urejena s posebnim zakonom ali uredbo.

Razlastitev.

6. člen.

V dosego namena, navedenega v 1. členu tega zakona, se razlastijo:

a) veleposestva;

b) zemljiška posestva bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnih in drugih pravnih oseb;

c) presežek zemljiških posestev cerkva, samostanov in verskih ustanov nad največjo površino, ki jo lahko zadržijo po tem zakonu, in zemljiška posestva vseh vrst zapuščinskih ustanov, posvetnih in verskih;

č) zemljiška posestva, ki so v teku vojne iz katerega koli razloga ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika;

d) presežek nad 3 do 5 ha obdelovalne zemlje in vse ostale zemlje z gozdovi vred zemljiških posestev nekmetov, ki niso veleposestniki, oziroma nad 5 do 10 ha gozda v predelih, kjer ni obdelovalne zemlje;

e) presežek kmečkih posestev nad 20 do 35 ha obdelovalne zemlje in nad 15 do 25 ha gozda.

Veleposestva.

7. člen.

1. Za veleposestvo v smislu tega zakona se šteje tisto kmetijsko in gozdno posestvo, čigar lastniki ne obdelujejo zemlje sami s svojo družino, ampak jo obdelujejo z najeto delovno silo ali pa jo dajejo drugim v zakup ali v obdelovanje, če ima več kot 45 ha skupne površine ali pa več kot 25 do 35 ha obdelovalne zemlje.

2. Pri določitvi, katerega posestva nekmetov s površino nad 25 do 35 ha obdelovalne zemlje oziroma nad 45 ha skupne površine spadajo pod agrarno reformo kot veleposestva, je upoštevati kakovost zemlje, površine vinogradov, sadovnjakov in drugih intenzivnih kultur, lego zemljišč, njih oddaljenost od prometnih sredstev in tržišč in vse ostale činitele, ki vplivajo na donosnost kmetijskega oziroma gozdnega posestva.

3. Veleposestva se razlastijo v celoti z vsemi zgradbami in napravami ter vsem živim in mrtvim kmetijskim in vsem gozdnim inventarjem, brez odškodnine. Razlastijo se tudi pridelki, v kolikor niso potrebni za preživljanje razlaščenca in njegove družine do nove letine, in vse obstoječe zaloge lesa.

4. H kmetijskemu inventarju se šteje tudi hišni inventar, ki je potreben za redno obratovanje na razlaščenem posestvu, kakor tudi žage, vinske kleti in drugi slični obrati tega posestva z vsem inventarjem.

Zemljiška posestva bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnopravnih in drugih pravnih oseb.

8. člen.

1. Zemljiška posestva bank, podjetij, delniških družb in drugih zasebnopravnih ter drugih pravnih oseb se razlastijo praviloma v celoti z vsemi zgradbami in napravami ter vsem živim in mrtvim kmetijskim in vsem gozdnim inventarjem, brez odškodnine.

2. Pod razlastitev v smislu tega člena ne spadajo zemljiška posestva zadrug za skupno obdelavo in izkoriščanje zemlje ter zemljiška posestva agrarnih skupnosti, katerih udeleženci so kmetje. Vprašanje izkoriščanja zemlje po agrarnih skupnostih se bo rešilo s posebnim zakonom. S tem zakonom se bo uredilo tudi vprašanje njih lastnine.

3. Lastnikom zemljiških posestev, bank, podjetij delniških družb in drugih zasebnopravnih ter drugih pravnih oseb se lahko pusti tisti del zemljišč, ki jim je nujno potreben za industrijske, gradbene, znanstvene, kulturne in druge obče-koristne namene. Tozadevne odločbe bo izdajal minister za kmetijstvo.

Presežek zemljiških posestev, cerkva, samostanov in verskih ustanov nad največjo površino, ki jo lahko obdržijo po tem zakonu, in zemljiška posestva vseh vrst ustanov, posvetnih in verskih.

9. člen.

1. Cerkvam, samostanom in verskim ustanovam ostane 10 ha njiv, vrtov, sadovnjakov, vinogradov, travnikov, ledin in

gozdov. Cerkevna in nadarbinska imovina se šteje kot ena celota.

2. Verskim ustanovam, cerkvam, samostanom in cerkvenim oblastem večjega pomena, ali večje zgodovinske vrednosti se pusti do 30 ha obdelovalne zemlje in do 30 ha gozdov.

3. Presežek zemljiških posestev cerkva, samostanov in verskih ustanov ter celokupna zemljiška posestva zapuščinskih ustanov z vsemi zgradbami in napravami ter vsem živim in mrtvim kmetijskim in vsem gozdnim inventarjem se razlasti brez odškodnine.

4. V odvzetem presežku mora biti sorazmeren del njiv.

Zemljiška posestva, ki so v teku vojne iz katerega koli razloga ostala brez lastnika in brez pravnega naslednika.

10. člen.

1. V to vrsto posestev spadajo tista zemljiška posestva, ki so v teku vojne izgubila lastnika, če ta nima nobenega pravnega naslednika. Za pravne naslednike se razen zakonitih dedičev štejejo tudi osebe, ki jih je lastnik testamentarno ali pogodbeno določil za naslednike.

2. Ta zemljiška posestva se razlastijo v celoti in brez odškodnine z vsemi zgradbami in napravami ter vsem živim in mrtvim kmetijskim in vsem gozdnim inventarjem.

Presežek zemljiških posestev nekmotov, ki niso veleposestniki, nad 3 do 5 ha obdelovalne in vse ostale zemlje z gozdom vred, oziroma nad 5 do 10 ha gozda v krajih, kjer ni obdelovalne zemlje.

11. člen.

1. V to vrsto spadajo lastniki zemljiških posestev, ki po svojem glavnem poklicu niso kmetje in zemlje ne obdelujejo sami s svojo družino, ampak z najeto delovno silo, ali pa jo dajejo drugim v zakup ali v obdelovanje.

2. Pri določitvi največje površine, ki se pusti lastnikom po tem členu, je upoštevati določbe 7. člena, 2. odstavka tega zakona.

3. V gozdnih predelih, kjer ni obdelovalne zemlje, obdržijo nekmotje 5 do 10 ha gozda.

4. V odvzetem presežku mora biti sorazmeren del njiv. Zgradbe in naprave in živi in mrtvi kmetijski ter gozdni inventar teh zemljiških posestev se ne razlastijo. Razlastijo se le zgradbe in naprave z vsem živim in mrtvim kmetijskim in vsem gozdnim inventarjem, ki ležijo na odvzeti zemlji.

5. Namesto obdelovalne zemlje smejo nekmotje obdržati za vsak hektar obdelovalne zemlje 2 ha gozda.

6. Za razlaščenj presežek nekmetijskih posestev se plača odškodnina v višini enoletnega donosa za hektar. Način ugotavljanja donosa predpiše minister za kmetijstvo.

Presežek kmečkih posestev nad 20 do 35 ha obdelovalne zemlje in nad 15 do 25 ha gozda.

12. člen.

1. Za kmečka posestva se štejejo tista zemljiška posestva, katerih lastniki obdelujejo zemljo sami s svojo družino, četudi uporabljajo deloma najeto delovno silo ali dajejo zemljo deloma drugim v obdelovanje.

2. Za kmečka posestva se štejejo tudi zemljiška posestva delavcev in kmečkih izseljencev, ki zemlje ne obdelujejo sami.

3. Za kmečka posestva se štejejo nadalje tudi tista zemljiška posestva kmečkih in rokodelskih družin, katerih lastniki so zaradi vojne ali kakih drugih okoliščin ostali brez zadostne delovne sile in so prisiljeni obdelovati zemljo z najeto delovno silo ali pa jo dajati drugim v obdelovanje.

4. Razlasti se presežek kmečkih posestev nad 20 do 35 ha obdelovalne zemlje in nad 15 do 25 ha gozda.

5. Če obdelovalna zemlja ne dosega največje površine, predvidene v prejšnjem odstavku, sme lastnik obdržati toliko gozda, da skupna površina obdelovalne zemlje in gozda ne presega 45 do 80 ha.

6. Namesto obdelovalne zemlje sme lastnik obdržati gozd v razmerju enega hektarja obdelovalne zemlje napram dveh

hektarjem gozda, vendar skupna površina teh kultur ne sme presežati 45 do 80 ha.

7. Pri določitvi največje površine, ki se pusti kmečkim posestvom, je razen določb 7. člena, 2. odstavka tega zakona upoštevati tudi število družinskih članov.

8. Pri kmečkih posestvih z izredno slabo donosnostjo se največja površina obdelovalne zemlje in gozda primerno zviša.

9. V odvzetem presežku zemlje kmečkih posestev mora biti sorazmeren del njiv. Zgradbe in naprave ter živi in mrtvi inventar kmečkih posestev se ne razlastijo.

10. Za razlaščenj presežek kmečkih posestev se plača odškodnina v višini enoletnega donosa na hektar. Donos se ugotavlja na način, predviden v 11. členu, 6. odstavku.

13. člen.

V izjemnih iz gospodarskih ozirih nujnih primerih lahko minister za kmetijstvo največje površine, ki se po določitvi tega zakona pustijo dosedanjim oziroma dodelijo novim lastnikom, zaokroži na pol hektarja navzgor in navzdol.

Zemljiški sklad.

14. člen.

1. Zemlja, zemljiška posestva, zgradbe in naprave ter živi in mrtvi kmetijski inventar, ki se razlastijo na podlagi 6. člena tega zakona, preidejo v zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije.

2. Razen zemlje, zemljiških posestev, zgradb in naprav ter živega in mrtvega inventarja, ki se razlastijo na podlagi 6. člena tega zakona, spadajo v zemljiški sklad tudi:

a) zemljiška posestva državljanov nemške države in pripadnikov nemške narodnosti, ki so bila zaplenjena po odloku AVNOJ-a od 21. novembra 1944;

b) zemljiška posestva narodnih sovražnikov in drugih oseb, zaplenjena na podlagi pravnomočnih sodnih razsodb;

c) zemlja, ki jo država izloči iz svoje lastnine za dodelitev siromašnim kmetom;

đ) zemljiška posestva borcev in žrtev fašističnega terorja, ki po 18. členu zveznega zakona o agrarni reformi in kolonizaciji prejmejo zemljo v Vojvodini.

15. člen.

1. Ureditev zemljiškega sklada agrarne reforme in kolonizacije se vrši po predpisih uredbe o ureditvi skladov po zakonu o agrarni reformi in kolonizaciji.

2. S skladom razpolaga minister za kmetijstvo Narodne vlade Slovenije.

16. člen.

1. V zemljiški sklad ne spadajo:

a) zemljišča in zemljiška posestva, razlaščenjena na podlagi 6. člena in zaplenjena zemljiška posestva po 14. členu odstavka 2. a) in b) tega zakona, ki so nujno potrebna zveznim, federalnim in krajevnim državnim kmetijskim posestvom, socialnim, znanstvenim, prosvetnim, kulturnim, sindikalnim, gospodarskim in drugim občekoristnim ustanovam, ter zemljišča za vojaške potrebe;

b) razlaščenj gozdovi, ki preidejo v državno last in upravo.

2. Zemljišča in zemljiška posestva, namenjena potrebam, navedenim v odstavku 1. a) tega člena, dodeljuje minister za kmetijstvo Narodne vlade Slovenije v sporazumu z ministrom za kmetijstvo Demokratične federativne Jugoslavije.

3. Dodeljena zemljišča ostanejo državna last in se dajejo v odstavku 1. a) tega člena navedenim ustanovam le v izkoriščanje.

4. Podrobne pogoje o dodeljevanju in izkoriščanju teh zemljišč predpiše s posebnim pravilnikom minister za kmetijstvo.

Dodelitev zemlje.

17. člen.

1. Iz zemljiškega sklada se zemlja in zemljiška posestva dodeljujejo poljedelcem brez zemlje in takim, ki imajo malo zemlje, predvsem v kraju, v katerem žive, za naselitev kolo-

nistov pa v krajih, ki jih za to določi minister za kmetijstvo. Za poljedelca se smatrajo tudi agrarne skupnosti in zadruge za skupno obdelavo in izkoriščanje zemlje.

2. Dodeljevanje manjših osamljenih gozdnih površin bo urejeno s posebnim zveznim ali federalnim zakonom.

3. Prvenstveno pravico do zemlje imajo:

a) borci in invalidi partizanskih odredov, narodno osvobodilne vojske in partizanskih odredov Jugoslavije ter Jugoslovanske armade;

b) rodbine in sirote umrlih borev iz prednjega odstavka;

c) žrtve fašističnega terorja in njih rodbine, to so osebe, ki so bile od okupatorja ali njegovih pomagačev aretirane, mučene, obsojene, internirane ali držane v ujetništvu in rodbine takih umrlih oseb;

č) invalidi iz prejšnjih vojn: 1912 do 1918 in aprila 1941.

4. Za borce narodno osvobodilne vojske se smatrajo tudi osebe, ki so v zvezi s partizanskimi odredi, NOV in POJ ter Jugoslovansko armado skupno sodelovale proti sovražniku v njegovem zaledju ali na okupiranem ozemlju, ter osebe, ki so na osvobojenem področju aktivno sodelovale s partizanskimi oddelki NOV in POJ ter Jugoslovansko armado v borbi proti okupatorju in njegovim pomagačem.

5. Pod rodbino umrlega borca ali žrtvijo fašističnega terorja se smatrajo njegov zakonski drug in otroci, roditelji, bratje in sestre ter ostali člani hišne skupnosti, ki jih je umrl bореc vzdrževal, kolikor niso bili aktivno v službi okupatorja.

6. Pravico na dodelitev zemlje imajo tudi oni borci, navedeni v odstavku 3. a) tega člena; ki se prej niso bavili s kmetijstvom, če se zavežejo, da se bodo na dodeljeni zemlji naselili in jo obdelovali s svojo rodbino.

7. Moški in ženski borci ter udeleženci narodno osvobodilne borbe imajo pri dodeljevanju zemlje enake pravice.

8. Pravice na dodelitev zemlje nimajo osebe, ki jim je odvzeta volivna pravica.

18. člen.

1. Iz zemljiškega sklada se zemlja dodeljuje upravičencem:

a) po posameznih parcelah za povečanje že obstoječih kmečkih posestev;

b) v obliki zaključenih kmetijskih posestev zaradi naselitve kolonistov.

2. Pri dodeljevanju posameznih parcel ne sme površina dodeljene zemlje presežati 5 ha obdelovalne zemlje. Zemljiška posestva, ki se dodeljujejo kolonistom, smejo obsegati največ 10 ha obdelovalne zemlje. Pri določitvi največje površine, ki se dodeli posameznim upravičencem, je upoštevati smernice 7. člena, 2. odstavka, tega zakona.

19. člen.

Presežek zemlje nad 3 do 5 ha oziroma nad 5 do 10 ha gozda tistih nekmečkih lastnikov, ki so člani družin, katere se bavijo izključno s kmetijstvom, se vrne oziroma dodeli članom teh družin po predpisih o dedovanju in sicer do največje površine, do katere imajo po tem zakonu pravico.

20. člen.

Presežek zemlje kmečkih posestev, katerih lastnik je umrl, a prepis posestva še ni izvršen na dediča, se dodeli dedičem, ki so po poklicu kmetje, in sicer vsakemu največ do določenega maksimuma.

21. člen.

Če imajo lastniki kmečkih posestev otroke iz prvega zakona, ki ne živijo z njimi v skupnem gospodinjstvu, se višek zemlje lahko dodeli tem otrokom največ do določenega maksimuma.

22. člen.

1. Delavcem in nameščencem tovarn, podjetij, raznih ustanov in uradov lahko dodeli minister za kmetijstvo iz zemljiškega sklada primerna zemljišča za vrtove.

2. Ta zemljišča se dodelijo samo v začasno izkoriščanje v izmeri do največ dveh arov za vsako družino. Pogoje o dodeljevanju in izkoriščanju teh zemljišč predpiše minister za kmetijstvo s posebnim pravilnikom.

23. člen.

Za invalide osvobodilne vojne, ki so brez družine ali imajo družine, nesposobne za obdelovanje zemlje, se bodo na primernih zemljiških ustanovile posebne kolonije z domovi, šolami in obrtnimi delavnicami.

24. člen.

Za nepreskrbljene sirote borev osvobodilne vojne ter žrtev vojne in fašističnega terorja se bodo ustanovile posebne otroške kolonije s potrebnim kmetijskim zemljiščem, z domovi, šolami in delavnicami.

25. člen.

Zemljiška posestva kolonistov, ki se na podlagi zveznega zakona o agrarni reformi in kolonizaciji naselijo v Vojvodini, se bodo dodelila članom njih družin, ki jih določijo kolonisti, v kolikor nimajo lastne zemlje ali je imajo premalo. Če kolonist v pogledu dodelitve svojega zemljiškega posestva ne stavi nobenih predlogov, se izvrši dodelitev po določenih 17. člena tega zakona.

26. člen.

1. Osebe, katerim je zemlja dodeljena po tem zakonu, smejo v cilju skupnega obdelovanja zemlje ustanoviti zadruge za dobo najmanj 10 let.

2. Osebam, ki imajo po tem zakonu pravico na dodelitev zemlje in vložijo prošnjo za skupno dodelitev zemlje, se bo zemlja dodelila kot skupna zadržna imovina v površini, ki odgovarja številu prosilcev in njih družinskih članov. Enotna pravila za taka zadržna posestva bo predpisalo zvezno ministrstvo za kmetijstvo.

27. člen.

1. Za zemljo, ki se bo dodelila po tem zakonu, plačajo upravičenci ceno, ki se bo izračunala na ta način, da se skupni znesek, ki ga bo država plačala kot odškodnino za odvzeta zemljišča, sorazmerno razdeli na celokupno površino zemljišč zemljiškega sklada.

2. Pogoji za dolgoročno odplačevanje prejete zemlje bodo določeni s posebno uredbo. Ti pogoji morajo biti posebno ugodni za one, ki so brez zemlje ali imajo le malo zemlje.

28. člen.

1. Dodeljena zemlja se za dobo 20 let od dne uveljavljanja tega zakona ne sme razdeliti, prodati, darovati, dati v zakup ali zaslaviti, ne v celoti, ne deloma. Ta prepoved se vpiše v zemljiško knjigo istočasno z vknjižbo lastninske pravice.

2. V primerih požarov, toče, poplave in drugih velikih elementarnih nezdod, sme minister za kmetijstvo izjemoma dovoliti obremenitev zemljišč s hipoteko.

29. člen.

1. Osebe, ki se v teku šestih mesecev od dneva dostavitve odločbe o dodelitvi zemlje ne naselijo oziroma ne pričnejo z obdelovanjem zemlje, izgubijo pravico do dodeljene zemlje.

2. Minister za kmetijstvo sme v izjemnih primerih iz posebno upravičenih razlogov ta rok podaljšati.

Izvajanje agrarne reforme in kolonizacije.

30. člen.

1. Agrarno reformo in notranjo kolonizacijo izvajajo v Sloveniji po navodilih ministra za kmetijstvo okrajni NO s sodelovanjem krajevnih NO.

2. Odločbe o razlastitvi in dodelitvi zemlje izdajajo okrajni NO po zaslšanju posestnikov, katerih zemlja se razlašča, in agrarnih interesentov, ki zahtevajo dodelitev zemlje.

3. Proti odločbam okrajnih NO je dopustna pritožba na ministrstvo za kmetijstvo v roku 15 dni od dne dostavitve odločbe. Proti odločbi ministrstva za kmetijstvo ni pritožbe.

31. člen.

1. Zaradi enotnega izvajanja agrarne reforme se ustanovi pri ministrstvu za kmetijstvo federalna komisija, pri okrajnih narodno osvobodilnih odborih pa se ustanovijo okrajne komisije za agrarno reformo.

2. Organizacijo in delokrog teh komisij predpiše minister za kmetijstvo s posebnim pravilnikom.

32. člen.

Vse vloge, prošnje, odločbe in potrdila v zvezi s tem zakonom so proste vseh taks, kolikor se nanašajo na dodelitev zemlje.

Prijava zemljiških posestev.

33. člen.

1. Lastniki zemljiških posestev, ki spadajo pod agrarno reformo, so dolžni v roku 15 dni po objavi tega zakona, kolikor tega še niso storili, podati krajevnim (mestnim) narodnim odborom svojega stalnega bivališča oziroma sedeža uprave posestva pismeno prijavo svojega celokupnega zemljiškega posestva na področju demokratične federativne Jugoslavije.

2. Lastniki, ki imajo stalno bivališče oziroma sedež uprave posestva izven področja federalne Slovenije, morajo podati prijave ministrstvu za kmetijstvo v Ljubljani.

3. Prijave so dolžni podati:

a) veleposestniki iz 7. člena, ki imajo več kot 35 ha obdelovalne zemlje ali več kot 45 ha skupne površine;

b) banke, podjetja, delniške družbe in druge zasebno-pravne ter druge pravne osebe iz 8. člena, brez ozira na površino njih zemljiških posestev;

c) cerkve, samostani in verske ustanove iz 9. člena, ki imajo več kot 10 ha njiv, vrtov, sadovnjakov, vinogradov, travnikov, ledin in gozdov ter zapuščinske ustanove, posvetne in verske, brez ozira na površino njih zemljiških posestev;

č) upravitelji zemljiških posestev iz 10. člena brez ozira na površino zemljiških posestev;

d) lastniki nekmečkih posestev iz 11. člena, ki imajo več kot 3 ha skupne površine;

e) lastniki kmečkih posestev iz 12. člena, ki imajo več kot 20 ha obdelovalne zemlje ali več kot 35 ha obdelovalne zemlje in gozdov skupaj.

4. Podatke o načinu prijave dobijo prizadeti pri krajevnih (mestnih) narodnih odborih.

Kazenske določbe.

34. člen.

Prizadeti lastniki oziroma njih odgovorni predstavniki in zastopniki, ki ne podajo prijave po 33. členu ali v prijavi ne navedejo pravih podatkov, se kaznujejo z denarno kaznijo od 500 do 10.000 din ali s prisilnim delom od 10 dni do 6 mesecev, v težjih primerih z odvzemom svobode. V posebno težkih primerih se more izreči kazen delne ali celotne zaplembe zemljiškega posestva.

35. člen.

1. Z denarno kaznijo ali s prisilnim delom v smislu 34. člena se kaznujejo lastniki zemljiških posestev iz 6. člena, točka a), b) in c) oziroma njih odgovorni predstavniki in zastopniki, ki bi po objavi tega zakona prodali ali na kak drug način odtujili živi in mrtvi kmetijski ali gozdni inventar, ki po določbah tega zakona spada pod razlastitev.

2. Enako se kaznujejo tudi lastniki oziroma njih odgovorni predstavniki in zastopniki veleposestev, ki bi po objavi tega zakona prodali ali na kak drug način odtujili obstoječe zaloge pridelkov in lesa.

36. člen.

Lastniki zemljiških posestev, ki spadajo pod agrarno reformo, so dolžni do razlastitve vso zemljo pravilno obdelovati oziroma poskrbeti, da se zemlja obdela. Kdor tega ne stori, se kaznuje po zakonu o nedopustni špekulaciji in gospodarski sabotaži.

37. člen.

Kazni v smislu 34. in 35. člena izrekajo na podlagi prijave ministrstva za kmetijstvo pristojna okrajna narodna sodišča. Če imajo lastniki oziroma njih odgovorni predstavniki ali zastopniki svoje stalno bivališče izven Slovenije, je za izrekanje kazni pristojno okrajno narodno sodišče v Ljubljani.

38. člen.

1. Zemlja, ki se zapleni po 34. členu, preide v zemljiški sklad agrarne reforme in kolonizacije.

2. Denarne kazni se stekajo v poseben fond za izvajanje agrarne reforme, ki se ustanovi pri ministrstvu za kmetijstvo. Predpise za upravljanje in uporabo tega fonda bo izdal minister za kmetijstvo s posebnim pravilnikom.

Prehodne določbe.

39. člen.

Vse odločbe in vsi ukrepi okupatorja in domačih oblastev v okupatorjevi službi, izdani v dobi okupacije zaradi spremembe zemljiške posesti, se smatrajo za nične in neobstoječe.

40. člen.

Vse samovoljne naselitve na zapuščena ali na državna ali sekvestirana zemljišča, izvršene v teku vojne ali po osvoboditvi, ne glede na to, ali so izvršene na podlagi odločbe, ali po odobritvi krajevnih organov oblasti, se proglašajo za neveljavne.

41. člen.

1. V roku dveh let po uveljavljenju zveznega zakona o agrarni reformi in kolonizaciji se morajo rešiti vsa vprašanja usurpacij državnega zemljišča, prisvojenih ledin ter nepriznanih delitev kmečkega in vsakega drugega zemljišča. Prisvojene in razdeljene površine se praviloma priznajo kot last imetnikov in vpišejo v zemljiški knjigi na njihovo ime. Pri tem pa je treba paziti, da ta zemljišča ne ležijo v sredi državnega ali vaškega zemljišča, da niso napoti komunikacijam, da ne presegajo krajevno običajnih površin in da niso prisvojena na način, ki ni v navadi v dotičnem kraju. Pravna oseba, katere last je bila ta zemlja pred prisvojitvijo, more v roku 2 let pri pristojnem narodnem sodišču zahtevati razveljavljenje takih prisvojitvev.

2. Organi in postopek za reševanje teh vprašanj in sporov se bodo uredili s posebno uredbo.

42. člen.

Minister za kmetijstvo se pooblašča, da avtentično tolmači posamezne določbe tega zakona in da po potrebi izda posebne uredbe in pravilnike za njegovo izvajanje.

43. člen.

Ta zakon velja od dneva objave v Uradnem listu.

Trije trhli stebri stare Jugoslavije

Jugoslovanski narodi so pričakovali leto 1918 kot leto uresničenja svojih stoletnih narodnih hotenj.

Za srbski narod je ustvaritev Jugoslavije pomenila končno zmago njegovih osvobodilnih hotenj, ki se je zaradi njih dvignil v vstaji leta 1804 in med balkanskimi vojnami izgnal Turke iz svoje domovine ter se množično upiral divjaškemu avstro-nemškemu navalu leta 1914.

Srbski narod je gledal v Jugoslaviji, v močni državni skupnosti enakopravnih jugoslovanskih narodov, jamstvo svojega lastnega, svobodnega, demokratičnega razvoja, varstvo pred zunanjo, predvsem germansko nevarnostjo. Srbski narod, ki je v svoji narodni vstaji leta 1804 hkrati tudi prvi na Balkanu dvignil zastavo demokratične revolucije, ni nikdar pojmoval Jugoslavije drugače kot državo svobode, enakosti in bratstva vseh jugoslovanskih narodov.

Za jugoslovanske narode, ki so stoletja ječali pod jarmom Nemcev in Madžarov, je Jugoslavija pomenila:

1. odpravo vseh ostankov suženjske preteklosti, odpravo tujih tvorov, ki so neomejeno gospodarili z zemljo in delovnimi močmi jugoslovanskih narodov;

2. demokratično udeležbo najširših ljudskih množic v vodstvu države, kar jim je bilo v Avstro-Ogrski onemogočeno z reakcionarnim volivnim cenzusom in drugimi ukrepi političnega in gospodarskega pritiska;

3. enakopravnost vseh narodov pri reševanju notranjih in zunanjih političnih vprašanj, ki jim jo v Avstro-Ogrski niso priznavali ter so jim jo nasilno kratili v gospodarskem, kakor v političnem in kulturnem življenju.

Vsi jugoslovanski narodi so pričakovali, da bo Jugoslavija postala njihova domovina, ki jo bodo branili pred vsemi sovražniki in ki bodo zanjo pripravljene umreti.

Toda od vsega tega se ni nič izpolnilo. Hotenja jugoslovanskih ljudskih množic so se razhajala s hotenji jugoslovanske reakcije. Zato, ker ni bilo prave revolucionarne politične stranke, ki bi mogla pod svojim vodstvom združiti najširše plasti jugoslovanskih narodov in jih povesti v boj za uresničenje njihovih hotenj, se je združenju jugoslovanski reakciji posrečilo, da si je s sleparstvom in nasiljem zagotovila vodilno vlogo v novi jugoslovanski državi.

Oblastniki stare Jugoslavije so z nadaljevanjem ter razvijanjem politike, ki jo je v habsburški monarhiji vodila vladajoča nemška in madžarska gospoda in s tem pripravljala propad Avstro-Ogrske leta 1918, storili vse, kar je bilo v njihovih močeh, da bi ljudstvo zasovražilo Jugoslavijo, da bi v njej gledalo tujo, mačehovsko državo, a ne svojo domovino, narodno državo.

Trije trhli stebri, na katerih se je ves čas svojega obstoja zibala stara Jugoslavija, so bili: brezobzirno izkoriščanje delovnega ljudstva, politična brezpravnost državljanov in narodnostna neenakopravnost jugoslovanskih narodov.

I.

Borba jugoslovanske reakcije proti socialno-gospodarskim pravicam širokih ljudskih množic

Med prvo svetovno vojno so se tisoči in tisoči jugoslovanskih delavcev in kmetov borili v vrstah srbske vojske in jugoslovanskih prostovoljskih oddelkov; organizirali so v sovražnem zaledju vojaške upore in stavke. Vse to so delali v veri, da bo jugoslovanska država, ustvarjena na gorah kosti, dežela socialne pravičnosti.

S to vero so široke množice delovnega ljudstva vstopile v novo državo. Čeprav niso imele nobenega organiziranega vodilnega političnega oddelka, je reakcija vendar v prvem trenutku odstopila pred njihovim borbenim poletom. Začasno je pristala na nekatere socialno-gospodarske koncesije delovnemu ljudstvu, toda z vsemi silami si je prizadevala, da je njihovo končno uresničenje čim bolj zavlekla.

Delavski razred Jugoslavije si je po prvi svetovni vojni izvojeval mnoge pridobitve, zlasti glede socialne zakonodaje in strokovnega organiziranja, toda združena reakcija je že v letih 1919—1920 prešla v odločni protinapad.

Vso zgodovino stare Jugoslavije spremlja vrsta zločinov proti delavskemu razredu.

Z nasilnimi sredstvi so bila dušena delavska gibanja za izboljšanje življenjskih pogojev; razpuščali so delavske strokovne organizacije; prepovedovali so delavska zborovanja in volitve delavskih zaupnikov v podjetjih; v uprave delavskih ustanov so s fašističnimi metodami vključevali odkrite agente protiljudske reakcije, topalovičevce, jugorasovce itd.; postopno, toda dosledno so odpravljali delavsko zakonodajo, ki je bila končno z zloglasnim cvetkovičevsko-koroščevskimi uredbami povsem odpravljena.

Delavski razred v stari Jugoslaviji je bil dejansko najbolj brezpravna družbena plast.

Tudi širokim množicam delovnih kmetov se ni v stari Jugoslaviji godilo mnogo bolje. Leta 1918 so pričakovale, da bodo v Jugoslaviji dobile zemljo, ki so jo stoletja obdelovale kmečke roke in ki je bila po večini last tujih grofov, baronov in bančnikov, ali pa je bila tako obremenjena z oduševskimi hipotekami, da je bil kmet samo fiktivno njen lastnik.

Protiljudskim oblastnikom, ki so v prvih letih po letu 1918 izigravali ljudstvo z obljubami o »agrarni reformi«, ni prišlo niti na misel, da bi z dosledno izvedeno reformo zlomili gmotno moč veleposestnikov in oderuhov, teh najzanesljivejših stebrov sleherne reakcije. Nasprotno, stopali so s tujimi veleposestniki v čedalje tesnejše gospodarske in politične stike, ustanavljali skupaj z njimi velika bančna podjetja, kartele in podobne monopolistične zveze za izkoriščanje kmetov in drugih delovnih plasti.

Namen agrarne reforme v Jugoslaviji, o kateri so v letih borbenega poleta delovnih množic mest in vasi 1918 do 1921 mnogo govorili, je bil predvsem, da s pomočjo delne razlastitve veleposestniške zemlje, seveda ob »pravični« odškodnini veleposestnikom, preprečijo agrarno revolucijo, neizogibno razlastitev vse veleposestniške zemlje brez odškodnine v korist delovnih kmetov. Namen agrarne reforme je bil nadalje, da s praznimi obljubami ločijo kmete od delavskega razreda, ki se je tedaj boril za demokracijo in socialno pravičnost.

Čim je začel val ljudske borbe za zemljo in svobodo upadati pod udarci organizirane in združene jugoslovanske reakcije, so bili vsi načrti za agrarno reformo vrženi v arhiv. V dobi šestojanuarske diktature, junija 1931, je bila ustavljena vsako nadaljnje izvajanje agrarne reforme.

V Sloveniji, na Hrvaškem in v Vojvodini je po »izvedeni« agrarni reformi 369 veleposestnikov, med njimi 310 tujecev, predvsem Nemcev in Madžarov, obdržalo povprečno po 1800 oralov zemlje. V Dalmaciji niso bili odpravljani v glavnem kolonatski (tlačanski) odnosi, ki so bili uvedeni po letu 1900, ker je bila njihova uvedba v interesu večjih bank, neodpravljani so pa ostali sploh kolonati po 18.000 ha zemlje, ki je bila last italijanskih državljanov.

Za tisto malenkost zemlje, ki so jo kmetje dobili na podlagi takšne »agrarne reforme«, so morali plačati veleposestnikom 3500 milijonov din, in sicer 1400 milijonov neposredno, 2100 milijonov pa posredno po državi, t. j. z ljudskim denarjem, s plačevanjem davkov.

Kmečko prebivalstvo v stari Jugoslaviji ni dobilo zemlje, a kdor jo je že dobil, jo je dobil le toliko, da ni mogel živeti in ne umreti, zemlja pa je bila že vnaprej obremenjena z visokimi odkupnimi cenami. Kmetje so se zadolževali ali so pa dodeljeno zemljo prodajali malim in velikim oderuhom.

Svetovna agrarna kriza, ki je izbruhnila kmalu po prvi svetovni vojni in ki se je silno poostrila s splošno gospodarsko krizo v letih 1929—1933, je upropastila veliko množico kmetov. Medtem ko so se cene kmetijskih pridelkov v letih 1928—1934 znižale za nad 60%, so se industrijski izdelki pocenili le za 25 odstotkov.

Razlika med pocenitvijo kmetijskih pridelkov in industrijskih izdelkov, ki jo imenujemo »škarje«, je nastala med drugim zaradi delavnosti kartelov in drugih monopolističnih pogodb kapitalistov, ki so z umetnim, nasilnim držanjem cen industrijskega blaga odirali delovno prebivalstvo. Karteli so uživali posebno veliko zaščito Stojadinović-Koroščevega režima, ki je z vsemi sredstvi podpiral izkoriščanje delovnega ljudstva po velekapitalistih. Pod zaščito države so karteli brezobzirno izkoriščali kmečke pridelovalce sladkorne pese, lanu, konoplje, hmelja itd.

Pri tej izkoriščevalski politiki proti delovnemu kmečkemu ljudstvu in proti vsem drugim plastem delovnega ljudstva so privatni monopoli delali z roko v roki z državnimi monopoli. Znano je n. pr., da so državni monopoli plačevali pridelovalcem tobaka dvajseti del tiste cene, ki so jo na trgu zahtevali od množičnega konzumenta.

To složno delovanje zasebnih in državnih monopolov nam postane povsem razumljivo, ko pomislimo, da je bila stara jugoslovanska država v bistvu politični aparat v rokah izkoriščevalskih družbenih plasti, tesno povezanih s tujimi monopolističnimi grabeljivci. Peščica bančnikov, velikih industrijcev in veleposestnikov je igrala odločilno vlogo v vsem državnem življenju. Posluževala se je državnega aparata za utrjevanje svoje gospodarske in s tem politične moči. Menjavala je ministre in vlade, vzpodbujala pustolovce iz najrazličnejših generalskih klik ter z njihovo pomočjo uresničevala svoje mračne protiljudske načrte.

Peščica velekapitalistov je bila neomejeni gospodar v bankah, privilegiranih od države, kakršne so bile n. pr. Narodna banka, Državna hipotekarna banka in Privilegirana agrarna banka. Izmed 35.000 delnic Narodne banke, ki je v imenu države opravljala največje finančne operacije, je bilo leta 1937 25.866 delnic v rokah deveh največjih bogatašev.

Oblast finančnega kapitala v stari Jugoslaviji se je posebno okrepila po uvedbi šestojanuarske vojaške diktature, ki je izključila zadnje ostanke ljudskega nadzorstva nad državnimi posli. V času šestojanuarske diktature je bila ustanovljena Privilegirana agrarna banka, ki je leta 1936 pod Stojadinović-Koroščevo vlado dobila z uredbo o reguliranju kmečkih dolgov neomejeno oblast nad velikimi množicami kmečkih dolžnikov.

Zgodovinska dejstva kažejo, kakšnega velikega političnega pomena je oblast maloštevilnih organiziranih finančnih magnatov, ki se v njihovem imenu vodi vsa državna politika nad velikimi množicami razcepljenih malih proizvajalcev. Vsa skrivnost dolgoletnega gospodarstva klerikalizma nad dušami in telesi slovenskih kmetov se skriva v gmotni podpori, ki jo je nemški finančni kapital v stari Avstro-Ogrski nudil klerikalnemu združništvu med veliko agrarno krizo ob koncu 19. stoletja, da bi s tem odtrgal kmete od delavcev in vnaprej onemogočil nastanek enotnega narodnega gibanja v zatiranih deželah črnožolte monarhije.

Finančni kapital v stari Jugoslaviji se je okoriščal z dragocenimi izkušnjami drugih držav. Ko je izročal kmečke dolžnike v roke enega svojih največjih denarnih zavodov, si je omogočil izvedbo neomejene politike izsiljevanja, izigravanja in gospodarskega nasilja nad kmečkimi množicami. Javne volitve so bile ena oblik nadzorstva nad obrestnimi sužnji jugoslovanskega finančnega kapitala.

Za brezobzirno izkoriščanje delovnega ljudstva Jugoslavije je služila tudi zunanja trgovinska in predvsem carinska politika. To politiko so vodili izključno v interesu velikih kartelnih monopolistov, ki so bili med njimi tudi člani vladarske hiše. V njej se je najlepše zrealilo »rodoljubje« te zajedalske klike: z visokimi cenami blaga za najširšo porabo, kakršna sta n. pr. sladkor, kvas itd., z ogromnimi carinami, ki bi naj onemogočile tujo konkurenco na domačem trgu, so monopolisti izžemali dobičke iz »svojege« naroda, da bi mogli na tujih tržiščih uspešno tolči konkurenco z nižjimi cenami.

Izdaja nad lastnim narodom, ne le v politiki, temveč tudi v gospodarstvu — to je bila glavna značilnost teh dejanskih gospodarjev stare Jugoslavije.

Z vsemi temi in sličnimi ukrepi finančnega izkoriščanja so oblastniki stare Jugoslavije ubijali rodoljubni duh med širokimi kmečkimi in drugimi delovnimi množicami, ki so čedalje bolj živo spoznavale, da jim nova država ne prinaša izboljšanja, temveč poslabšanje njihovih življenjskih razmer. Na drugi strani so tuji veleposestniki tvorili na narodnem telesu, najzvestejši izvajalci Hitlerjeve imperialistične politike v Ju-

goslaviji, utrjevali ter širili svojo gospodarsko moč ter svoj politični vpliv.

Združena jugoslovanska asocijalna reakcija je vodila zločinsko družbeno gospodarsko politiko, ki je ogrožala najosnovnejše življenjske pogoje delovnih množic mest in vasi, tem bolj drzno, čim bolj je bila prepričana, da jo nemško-italijanski fašistični prijatelji ščitijo z vso svojo oboroženo silo pred lastnimi narodi ter ji jamčijo »mir in red« v državi.

Družbeno-gospodarska politika lažnih državotvorcev v stari Jugoslaviji je vodila h gmotni propasti in demoralizaciji tistih osnovnih ljudskih plasti, ki je od njih med vojno odvisna zmaga nad sovražnikom.

II.

Politična brezpravnost v stari Jugoslaviji

V stari Jugoslaviji se je tanka plast družbene reakcije posluževala državnega aparata, da bi z njim zaščitila izključno svoje, lahko rečemo, razredne interese, da bi z njim dušila demokratično gibanje ljudskih množic mest in vasi. Ta protiljudska plast je od prvega dne določala obseg in meje demokracije v stari Jugoslaviji.

Ze samo dejanje zedinjenja leta 1918 je pomenilo gaženje osnovnih načel demokracije in samoodločbe narodov. Način, po kakršnem je prišlo do zedinjenja, lahko najbolj označi dejstvo, da so zedinjenje jugoslovanskih narodov, po katerem so stoletja hrepeneli najboljši sinovi teh narodov, izvedli ljudje, ki so se vse svoje življenje borili proti zedinjenju jugoslovanskih narodov. O načelih in načinu zedinjenja so odločali ljudje brez vsakega pooblastila, da zastopajo ljudstvo, ki je šlo skozi štiri leta krvave vojne, ljudje, ki so vojno preživeli bodisi v tujini ali zvesto služili črnožolti monarhiji.

V strahu pred voljo ljudstva je združena jugoslovanska reakcija takoj odstavila z dnevnega reda tako pomembno vprašanje notranje državne ureditve, kakršno je vprašanje monarhije. S tem izvršenim dejstvom si je zagotovila, da s pomočjo monarhije, tem famoznim »drugim ustavnim faktorjem«, vrši najbolj zahrbtno atentate na demokracijo.

Združena reakcija si je zastavila kot svojo drugo nalogo politično razorožitev ljudskih množic, zadušitev in uničenje vseh političnih organizacij, ki bi se mogle razviti v doslednega zaščitnika ljudskih pravic in pobornika resnične demokracije v Jugoslaviji. Takšna politična organizacija je bila predvsem Komunistična partija Jugoslavije, ki je njen vpliv med ljudskimi množicami rasel od dne do dne in ki je v letu dni svojega obstoja bila že tretja najmočnejša stranka v državi. Uspeh Komunistične partije Jugoslavije na volitvah v konstituantno leto 1920, ko je dobila 198.376 glasov in 58 mandatov, je bil za reakcijo signal, da se ne sme več obotavljati.

S provokacijami, z brutalnim nasiljem, z Draškovičevimi »obznanom« in z zakonom o zaščiti države je reakcija skušala zlomiti svojega glavnega sovražnika, ki je na vsakem koraku razkrinkaval njene protiljudske načrte in se boril proti njihovem uresničenju.

Vse razdobje »parlamentarnega« režima v stari Jugoslaviji od leta 1921 do 1929 je bilo razdobje postopnega omejevanja političnih pravic ljudstva. Sleherni gibanje, ki bi stopilo na branik demokracije, bi bilo z novo »obznanom« pahnjeno v ilegalo ali prisiljeno na predajo. Takšen primer nudi n. pr. Neodvisna delavska stranka Jugoslavije, ki je bila ustanovljena po uradni razpustitvi Komunistične partije, pa tudi Radićeva Hrvatska republikanska seljačka stranka.

Sleherni režim si je vselej na volitvah zagotovil večino. Nasilja, najrazličnejša omejevanja, da, zaradi njih ženske in mladina, pa tudi precej široke plasti delovnega ljudstva, predvsem delavskega razreda, niso imele niti pasivne, kaj šele aktivne volivne pravice; najnesramnejše ponarejanje volivnih izidov; postavljanje izven zakona vseh resnično ljudskih demokratičnih gibanj, nasilna dušitev njihovega tiska in drugih sredstev agitacije ter propagande — z vsemi temi načini se je jugoslovanski reakciji vselej posrežilo pred 6. januarjem 1929 in po njem, da si je zagotovila »večino«.

V kolikor »parlamentarna« sredstva niso bila dovolj, je reakcija organizirala proti ljudskim množicam fašistične tolpe četnikov, »Orjune«, »Srnao«, ki so bile formirane po vzoru Mussolinijevih skvadrstov in oskrbovane iz vojaških skladišč.

Čim bolj je rasel odpor izkoriščanih in zatiranih ljudskih množic v vseh jugoslovanskih deželah, ki je do neke mere

prišel do izraza tudi v ustanovitvi kmečko demokratične koalicije Radić-Pribičević leta 1927, tem bolj je reakcija osredotočila svoje sile in se pripravljala na zadnji odločilni udarec proti demokraciji. Da bi kompromitirala parlamentarizem, je leta 1928 organizirala krvav zločin v beograjskem parlamentu, ki naj bi služil kot upravičilo za razveljavljenje ustave in uvedbo odkrite teroristične diktature.

Z zločinom in nasiljem vzpostavljena vojaška diktatura je 6. januarja 1929 odpravila še tiste skromne ostanke navidezne demokracije, ki jih je formalno vsebovala centralistična vidovdanska ustava. Izkoriščanje, odvzem političnih pravic širokim množicam v vseh deželah Jugoslavije in narodnostno zatiranje so postali povsem odkrito sankecionirani z Živkovičevimi »zakoni«. Javno priznavanje narodnostne individualnosti posameznih jugoslovanskih narodov so kaznovali kot »protidržavni separatizem«, aktivna obramba demokratičnih in narodnostnih pravic pa je imela za posledico divje preganjanje, mučenje na policiji in pobijanje borcev v raznih glavnjakah po vsej Jugoslaviji. Zločinski zarotniki proti svobodi in enakopravnosti jugoslovanskih narodov so se vrgli z vso silo na najdoslednejšega pobornika teh stoletnih idealov, na Komunistično partijo Jugoslavije, ker so videli v njej preizkušene organizatorja borbe vsega ljudstva proti reakcionarnim oblastnikom, proti grobarjem svobode in neodvisnosti jugoslovanskih narodov.

Toda do šestojanuarske diktature je prišlo v zelo neugodnem trenutku. Velika gospodarska kriza, ki je tistega leta izbruhnila po vsem svetu, in zlasti prizadela zaostale agrarne države, je še tembolj povečala odpor ljudskih množic proti neomejeni oblasti grabežljivih krvososov, finančnikov, monopolistov in dvornih generalskih klik, kakršna je bila najbolj izrazita Aleksandrova in Živkovičeva šestojanuarska diktatura.

Pod pritiskom ljudskih množic je bila šestojanuarska diktatura kmalu prisiljena, da deli odgovornost za svoje zločine nad ljudstvom in njegovimi interesi s širokim krogom svojih pajdašev. Septembra 1931 je bil Aleksander prisiljen izdati oktroirano, vsiljeno ustavo in razpisati nekakšne volitve v nekakšno narodno zastopstvo.

Da bi stara izkušena sredstva, s katerimi je jugoslovanska reakcija z monarhijo na čelu vselej dosegla »večino med ljudstvom«, ne odpovedala, zaradi splošnega ljudskega odpora proti nosilcem šestojanuarske diktature, so protiljudski oblastniki uvedli najbolj reakcionarni volivni red, čigar podlaga je bil tako imenovani Dontov sistem in ki je določal javno glasovanje. Stara, s preizkušenimi »demokratičnimi« metodami pridobljena večina se je zdaj na podlagi Dontovega volivnega sistema povečala tako, da je lista, ki je izmed vseh oddanih glasov dobila polovico in še vsaj en glas, takoj dobila tudi dve tretjini mandatov, razen tega pa je sodelovala tudi pri proporcionalni razdelitvi ostalih mandatov. Tako se je lahko zgodilo, da je v okrajih, kjer je kandidat opozicije dobil deset tisoč glasov, kljub vsemu »zmagal« režimski kandidat, ki je, recimo, dobil komaj sto glasov.

S takšnimi volivnimi metodami in sistemom vsedravnih list so ljudstvu vsilili »narodne zastopnike« iz vrst najbolj zagriženih sovražnikov demokracije in narodnostne enakopravnosti.

Na takšni »demokratični« osnovi so bili »izvoljeni« parlamentci v letih 1931, 1935 in 1939. V njih so se JNS, JRZ, Ljotičevci in druge politične skupinice jugoslovanske reakcije, strinjajoč se v vseh osnovnih vprašanjih protiljudske borbe, ubijale z vprašanjem oblike in načina, kako naj spravijo v življenje svoje podle izdajalske načrte glede notranje in zunanje politike.

Protiljudske vlade so, opirajoč se na takšne »parlamentce«, vodile svojo »državotvorno« notranjo politiko, sklepale pakte s tujimi fašističnimi vladami, prodajale svobodo in neodvisnost jugoslovanskih narodov in vodile državo v aprilsko katastrofo.

Kljub vsem tem komedijam z ustavnostjo in parlamentarizmom se posamezni oblastniki in reakcionarni politični voditelji stare Jugoslavije niso niti za trenutek odpovedali upanju, da se jim bo v ugodnem trenutku — s pomočjo iz tujine — vendar posrečilo uvesti odkrito fašistično diktaturo ter da bodo lahko prevzeli vlogo jugoslovanskega Hitlerja ali Mussolinija. S postopno fašizacijo vsega javnega življenja so si utirali pot k uresničenju svojih »najlepših sanj«. Tudi po letu 1941 so dražinovski elementi, navdušeni nad načinom, kako je Hitler vodil nemški narod, odkrito obžalovali, da v Jugoslaviji ni bilo Hitlerja in Mussolinija ter so tej »usodni pomanjkljivosti« pripisovali celo aprilsko katastrofo.

V stari Jugoslaviji je bilo ljudstvo zlasti v zadnjih dvanajstih letih njenega obstoja odrinjeno od vsakega sodelovanja v splošno državnih, »banovinskih« in občinskih poslih. Vlade so po zgledu tujih fašističnih režimov postavljale in menjavale župane in odbornike ter so se naslanjale na najbolj zoprne in med prebivalstvom najbolj osovražene kreature. Čim bolj je bil kdo izpričan sovražnik ljudstva in izdajalec njegovih interesov, za tem bolj zanesljivega in ljubšega je veljal pri oblastnikih. Tako n. pr. Vukičevića ali Stojadinovića ali kogar koli drugega njima podobnih »čuvvarjev srbstva« ni niti najmanj molilo, da je Natlačen, vreden pajdaš zloglasnega Korošca, julija 1914 v Ljubljani organiziral protisrbske demonstracije ter korakajoč na čelu črnožolte drhali kričal: »Srbe na vrbe!« Po sklenitvi blejskega pakta Korošec-Vukičević leta 1927 je Natlačen postal predsednik ljubljanske oblasti, po sporazumu Stojadinović-Korošec leta 1935 pa je bil imenovan za bana »dravske banovine«, da je potem leta 1941 kot predsednik quislinškega ljubljanske pokrajinskega sveta vodil deputacijo, ki se je v Rimu poklonila Mussoliniju. To velja tudi za številne črnožolte lizune iz Bosne in Hercegovine, s Hrvaškega in drugih pokrajin, ki so postali v stari Jugoslaviji ministri ali celo predsedniki vlade. V zaveznitvu s takšnimi ljudmi so izdajalci srbskega naroda vodili staro Jugoslavijo in dušili ljudska stremeljenja.

Protiljudski oblastniki v stari Jugoslaviji so gradili aparat nasilja nad ljudskimi množicami, da so se po fašistični zasedbi leta 1941 vsi glavni stebri »miru in reda v državi«, prežeti z zverskim sovraštvom do ljudstva, vdimjali nemško-italijanskim zavojevalcem in se pridružili njihovi borbi proti narodno-osvobodilnemu gibanju.

V stari Jugoslaviji so obstojale politične svoboščine izključno za tanko plast izkoriščevalcev in zatirancev, za agente tujih imperialistov, medtem ko je bila v krvi zadušena beseda vseh iskrenih rodoljubov, s Komunistično partijo Jugoslavije na čelu, ki so opozarjali na usodne posledice protiljudske politike reakcionarnih profašističnih oblastnikov.

Protiljudski oblastniki stare Jugoslavije so storili vse, da bi ljudstvo postalo ravnodušno do države in njene usode, da bi postalo dostopno za socialno in narodnostno demagogijo nemško-italijanskih agentov, Ljotiča, Pavelića, Vanča Mihajlova ter da bi brez odpora sklonilo tilnik pred tujim zavojevalcem.

Ljudstvo ni ljubilo stare Jugoslavije. »Ne le, da je niso ljubili Hrvati, ne Slovenci, prav tako je niso ljubili niti Srbi, v glavnem je niso ljubili tako, kakor pojmujejo in kakor ljubijo novo Jugoslavijo vsi narodi enako.« (Tito.)

III.

Jugoslovanska reakcija in narodnostno vprašanje v Jugoslaviji

Razkrajalni učinek političnih, socialnih in gospodarskih ukrepov, s kakršnimi je reakcija v stari Jugoslaviji onemogočala ustvaritev in utrditev notranje morale politične enotnosti, je bil povečan do izrednega obsega zaradi dosledno izvedene politike razdruževanja in izigravanja jugoslovanskih narodov, zaradi neenakopravnosti posameznih narodov v stari Jugoslaviji.

Zgodovinska dejstva dokazujejo, da je bila reakcija v vseh jugoslovanskih deželah v bistvu vselej nasprotnik bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov. Na to vprašanje je vselej gledala s stališča svojih omejenih razrednih interesov.

Da bi z gnilim kompromisom z vladajočo kliko na Dunaju podaljšala življenje črnožolte monarhije ter da bi čim več prigrabila zase, se je hrvaško-slovenska reakcija do samega zloma Avstro-Ogrske zavzemala za njeno trialistično ureditev pod habsburško dinastijo.

Trialistična koncepcija je določala, da se razen nemške in madžarske federalne edinice, v kateri bi še nadalje ostali zatirani Čehi in Slovaki, Ukrajinci in Poljaki, ustanovi še tretja, jugoslovanska federalna edinica Avstro-Ogrske. V njo bi bile vključene vse jugoslovanske dežele, ki jih je nemški imperalizem že dolgo zaslužnjeval, in tiste, ki bi jih še zaslužnjeval z bodočimi zavojevalnimi vojnami.

Ta koncepcija, na katero se je opirala tudi tako imenovana majska deklaracija leta 1917, ni le pomenila izdaje nad ostalimi slovanskimi narodi Avstro-Ogrske, Čehi in Slovaki, Ukrajinci in Poljaki, temveč je bila povsem v skladu z načrti nemškega

imperializma na Balkanu, izrecno naperjena proti zednitvi avstrijskih Jugoslovancev z njihovimi krvnimi brati v Srbiji, Črni gori in Makedoniji v skupni neodvisni demokratični in federativni jugoslovanski republiki.

Reakcionarji na Hrvaškem in v Sloveniji so se predajali iluzijam, da bosta avstrijska ureditev Avstro-Ogrske in nekatere gospodarske prednosti zagotovili slovenski in hrvaški buržuaziji privilegirani položaj na jugoslovanskem in balkanskem trgu. V imenu teh iluzij so navdušeno pozdravili aneksijo Bosne in Hercegovine leta 1908, ko je postala kolonija nemškega imperializma. V imenu teh iluzij so podpirali finančni kapital črnozolte monarhije med carinsko vojno proti Srbiji, v borbi proti svobodi in neodvisnosti srbskega in ostalih balkanskih narodov. Zaradi teh iluzij je končno prišlo tudi do odkritega protisrbskega stališča slovensko-hrvaške reakcije med prvo svetovno vojno.

Reakcionarni krogi v Srbiji so si pa prizadevali, da izkoristijo za uresničenje svojih omejenih hegemonističnih smotrov najplemenitejša osvobodilna stremeljenja srbskega, makedonskega in ostalih balkanskih narodov, ki so se kazala v revolucionarnih gibanjih proti turškim zatiralcem.

Srbska reakcija se je najbolj bala splošno ljudskega demokratičnega upora proti Turkom, ki bi v tem delu Balkana mogel privedi do združitve Srbov, Bolgarov, Makedoncev in Črnogorcev, do iskrenega bratstva med balkanskimi narodi,

skratka, do pravega jugoslovanskega Piemonta. Zato se je povsem pridružila igri tujih imperialističnih sil na Balkanu, ki je bil njen edini smoter preprečiti bratstvo in enotnost jugoslovanskih in sploh balkanskih narodov. Tudi med vojno, ki sta jo Srbiji vsilili Avstro-Ogrska in Nemčija, so protiljudski oblastniki Srbije vztrajali v tej politiki.

Medtem ko se je srbsko ljudstvo borilo za osvoboditev svojih jugoslovanskih bratov izpod nemškega jarma, so si srbski reakcionarji prizadevali, da ramo ob rami z imperialistično antanto dosežejo svoje aneksionistične smotre, da priključijo Srbiji nekatera jugoslovanska ozemlja, po možnosti tudi Albanijo, zahodne jugoslovanske dežele pa prepustijo Italijanom. Njihov ideal je bila velika Srbija, toda ne zedinjena močna demokratična Jugoslavija.

Za reakcijo v vseh jugoslovanskih deželah jugoslovanstvo ni nikdar pomenilo svobode, enakosti in bratstva vseh jugoslovanskih narodov, kar bi bila osnova, ki bi omogočala slehernemu teh narodov, da bi v interesu utrjevanja jugoslovanske enotnosti, v interesu celote, razvijal do navišje stopnje svoje narodnostne ustvarjalne sile ter pritegnil v zavedno politično življenje najširše ljudske množice.

Jugoslovanstvo je za reakcijo vselej pomenilo umetno nasilno unificiranje jugoslovanskih narodov, zdaj v znamenju odkritih velesrbskih in velehrvaških koncepcij, pa spet v znamenju najrazličnejših teorij o »narodnem edinstvu«, o srbsko-

hrvaškem, hrvaško-slovenskem, o jugoslovanskem, pač po trenutnem političnem položaju, gledano z ozkega razrednega stališča.

Stremljenje po čim tesnejši enotnosti vseh Jugoslovanov, ki je spričo grozeče nemško-italijanske nevarnosti vzniknilo v vrstah poštenih in iskrenih rodoljubov, zlasti med nacionalno revolucionarno mladino pred prvo svetovno vojno, je jugoslovanski reakciji po letu 1918 bil izgovor za opravičilo unitarizma, kulturne brezobličnosti posameznih jugoslovanskih narodov.

Stara Jugoslavija je nastala kljub dosledno protijugoslovanski politiki reakcije v posameznih jugoslovanskih deželah. Nastala je predvsem zaradi tega, ker so bili glede vprašanja ustvaritve stare versajske Jugoslavije trenutno v skladu načrti mednarodne reakcije o povojni ureditvi Evrope z aneksionističnimi stremljenji velesrbske reakcije in s protiljudskimi stremljenji reakcije na Hrvatskem in v Sloveniji. Ustvarjena je bila nadalje zato, ker se iz jugoslovanskih ljudskih množic tedaj še ni mogla dvigniti vodilna politična skupina, ki bi jih povedla po revolucionarni poti ustvaritve resnično demokratične ljudske Jugoslavije.

Stara Jugoslavija je bila ustvarjena, toda takoj se je pokazalo, da vse dejanske in namišljene gospodarske prednosti slovensko-hrvaške reakcije niso mogle preprečiti srbski reakciji — kar je treba pripisovati nekaterim zunanjim in notranjim političnim činiteljem — da bi končno ne dosegla v novi državi privilegirane politično gospodarskega položaja.

Kateri so bili ti činitelji?

1. Zunanjepolitični činitelji. Srbija je bila edina jugoslovanska dežela, ki se je do konca vojskovala na strani antante. Njeni vodilni krogi so bili z vojaškimi in diplomatskimi zvezami povezani v zmagovito antanto. Ti krogi so bili najbolj neposredni izvajalci antantne politike na Balkanu.

Ostale jugoslovanske dežele niso ob koncu prve svetovne vojne igrale nobene aktivne vloge v mednarodnem življenju. Črna gora je bila že leta 1916 izločena z bojišča, leta 1918 pa je bila kratko malo zasedena. Slovenija in Hrvatska sta bili sestavni del Avstro-Ogrske; delo nekaterih politikov, ki so v emigraciji ustanovili Jugoslovanski odbor, je bilo jasno demantirano z delom ogromne večine črnožoltih politikov v domovini, ki so napeli vse sile ter podpirali vojna stremjenja Avstro-Ogrske in Nemčije. Korošec in njegovi slovenski in hrvaški tovariši v dunajskem parlamentu so prisegli zvestobo habsburški dinastiji celo do srede leta 1918, ko je bilo že povsem jasno, da Avstriji grozi propad.

Vsa ta dejstva so nekateri velikosrbski krogi v stari Jugoslaviji podlo izkoriščali za upravičilo svoje politike proti nersrbskim narodom Jugoslavije. Ko so kovali kapital iz prelite srbske krvi, so dolžili za avstrofilsko politiko hrvaških in slovenskih reakcionarjev, s katerimi so tudi ves čas stare Jugoslavije najtesneje sodelovali pri zatiranju ljudskih gibanj — hrvaški in slovenski narod ter zahtevali od njiju, da trpita za izdajalsko politiko svojih reakcionarjev ter sklanjata tilnik pred velikosrbsko reakcijo.

Na vsako upravičeno zahtevo zatiranih narodov Jugoslavije po enakopravnosti je ta gospoda odgovarjala: »Mi smo se borili na solunski fronti«, »mi smo osvobodili to državo«, »mi smo prelivali kri na Kajmakčalanu!« To nesramno laž so uporabljali ti gospodje oblastniki, razni špekulanti, vojni dobičkarji in korupcionisti, ter tako oskrunjali čiste grobove pravih srbskih junakov kmetov, ki so umirali z globoko vero, da žrtvujejo svoja življenja, za svobodo in srečno bodočnost srbskega naroda. (Tito.)

2. Notranjepolitični činitelji. Srbska reakcija je imela izkušnje, ki si jih je priborila pri graditvi lastne države: l. 1913 si je z aneksijo Makedonije pridobila tudi prve »pravice« za zatiranje drugih narodov; imela je lastno vojsko, policijski in žandarmerijski aparat, skratka, vsa orodja oblasti.

Slovensko-hrvaška reakcija, ki je bila vajena zvesto služiti tujim gospodarjem, se je znašla sredi razsula tuje države in vojske razkrinkana pred svojima narodoma, ki ju je v letih 1914 do 1918 pošiljala v boj proti ruskim in srbskim bratom za interese nemškega imperializma. Brez kakšnih posebnih in v Sloveniji brez vsakršnih državotvornih tradicij, brez razvitih in preizkušenih instrumentov oblasti se je znašla ogrožena od demokratičnih ljudskih množic, ki so prvič spoznale,

da jih ne pritiska več škorenj tujega zatirača. V takšnem položaju je bila pripravljena, da se vrže v objem prvemu »osvoboditelju«, ki bi ji dal denarna sredstva za dušitev ljudskega gibanja. Že 1. novembra 1918 so združeni italijansko-slovensko-hrvaški reakcionarji iz Trsta in Istre poklicali italijansko vojsko, da zasede Trst in okolico. 1. decembra 1918 so pa hrvaški in slovenski reakcionarji brezpogojno kapitulirali pred srbsko monarhijo.

Beograjski politiki so bili preveč pametni, da bi ne razumeli, kakšno lepo priliko jim nudi brezupen položaj, v kakršnem so se po razsulu Avstro-Ogrske znašli hrvaško-slovenski in prečanskosrbski reakcionarni politiki.

Tov. Edvard Kardelj je v svojem pomembnem delu »Razvoj slovenskega nacionalnega vprašanja« tako označil nastanek prvodecembrske Jugoslavije:

»Neugoden položaj slovenskih pa tudi hrvaških konservativnih plasti, v kakršnem so se znašle zaradi čedalje močnejšega demokratičnega ljudskega gibanja, so z uspehom izkoristili v Beogradu. Kakor krfska deklaracija iz l. 1917 tako so bili tudi sklepi ženevske konference l. 1918, v katerih se je mnogo naglašalo načelo enakopravnosti treh narodov, odrinjeni na stran, ker se je beograjska vlada, tedaj na čelu s Protićem, prepričala, da je zaradi težkega položaja v »državi SHS« mogoče doseči sporazum brez vsakega popuščanja. Tako je zmagala centralistična smer, ki je spet postavila nacionalno vprašanje v središče notranjepolitičnega življenja v Jugoslaviji in postala izhodišče večnih notranjih sporov in nasprotij.«

Centralistična smer v notranji politiki stare Jugoslavije je vodila k čedalje večjemu poglobljanju narodnostne neenakopravnosti med posameznimi narodi.

Srbski centralistični krogi so, opirajoč se na svojo politično nadvlado, ki jim je bila 1. decembra 1918 formalno priznana od politično nemočne slovensko-hrvaške in prečanskosrbske reakcije, vodili proti ljudskim množicam prečanskih dežel politiko finančnega izkoriščanja, političnega in kulturnega zapostavljanja. Za to politiko so bili značilni številni ukrepi, ki so obsegali notranjo upravo in vojsko, gospodarsko življenje (valutna, davčna, kreditna, zunanjetrgovinska, investicijska in druga vprašanja) in kulturno-prosvetno delavnost države.

Ta politika je bila sankcionirana z vidovdansko ustavo l. 1921, ki je bila izglasovana v skupnem parlamentu, a da hrvaškimi, slovenskimi, makedonskimi ljudskimi množicam — o črnogorski »samoodločbi« 26. novembra 1918 nočemo niti govoriti — ni bilo omogočeno, da bi predhodno v svojih narodnih skupščinah določale o pogojih in oblikah življenja v skupni državi.

V kakšnem odnosu so bile do centralistične politike posamezne jugoslovanske reakcionarne stranke?

To politiko so v glavnem zastopale vse srbske konservativne in odkrito reakcionarne stranke, tako elementi, ki so pozneje podpirali diktatorske in profašistične režime, kakor tudi tisti, ki so se l. 1932 vključili v srbsko opozicijo. Pod pomenom demokracije Jugoslavije so te stranke v najboljšem primeru razumele vrnitev na odločitev 1. dec. 1918 kot izhodišče. Monarhija je bila zanje »conditio sine qua non«, nekaj, kar je treba priznati kot »temelj jugoslovanske demokracije«, preden sploh nadaljujemo razpravo. Do samega aprilskega poloma se je srbska združena opozicija zavzemala za »demokratizacijo v dveh etapah«, to se pravi, najprej demokratizacija, potem pa »rešitev« narodnostnega vprašanja, kakor da je to dvoje mogoče ločiti in reševati posebej. Praktično sta ti dve etapi pomenili: najprej repriza vidovdanske skupščine, potem pa dolgoletno, neskončno zavlačevanje in »sporazumevanje« o »rešitvi« narodnostnega vprašanja.

Toda s politiko narodnostne enakopravnosti ni niti trenutek soglašalo srbsko ljudstvo, ki je toliko deset in stotisočev najplemenitejših življenj žrtvovalo za svobodo in bratstvo jugoslovanskih narodov in ki je končno moralo doživeti, da so generalski škornji in krvniki glavnjač zastopali srbstvo na Hrvatskem, v Sloveniji in drugih deželah Jugoslavije.

»Ne le da srbsko ljudstvo ni imelo nič skupnega s takšno zločinsko politiko svoje gospode, temveč je bilo tudi samo vseh 22 let prav tako izkoriščano in podvrženo žandarjski samovolji kakor vsi ostali narodi Jugoslavije. Še več, sprevidelo je,

da je ogoljufano in da so bile stotine tisočev žrtev, ki jih je dalo v pretekli vojni zaman, da so si sadove njegove junaške borbe prisvojili tisti, ki so ves čas vojne sedeli v francoskih, londonskih, švicarskih kavarnah in rivierah. Srbsko ljudstvo je sprejelo z bolečino žalitve in neupravičene obtožbe, da je sokrivec svojih izvržkov za narodnostno zatiranje ostalih narodov Jugoslavije.« (Tito.)

Z množično protifašistično borbo, z mogočnimi manifestacijami bratstva z ostalimi jugoslovanskimi narodi, z demonstracijami proti zatiranju in izdaji je srbski narod od prvih dni obstoja stare Jugoslavije dokazal, da ne bo biti pajdaš Živkovića, Stojadinovića, Cvetkovića in Ljotića. Še več, srbski narod je večkrat — l. 1928, v dobi vlade Stojadinovića in Korošca l. 1935 do 1939, v borbi proti kapitulantom in izdajalcem 24. marca 1941 — nudil zgled vztrajne protifašistične borbe za demokracijo in narodnostno enakopravnost.

Kaj je bilo bistvo politike, ki so jo v pogledu narodnostnega vprašanja vodili reakcionarni krogi v prečanskih deželah, predvsem na Hrvaškem in v Sloveniji?

Nekateri prečanskosrbski in hrvaško-slovenski politiki, ki niso imeli nikdar opore med ljudstvom, ali ki so s svojo protiljudsko politiko izgubili pravico, da bi govorili v imenu svojih narodov, so si prizadevali, da s pomočjo najbolj surovega centralizma, opirajoč se na vladni režim, s silo obdržijo privilegirane položaje v svojih deželah. Ti »brezkompromisni Jugoslovanci« so se najprej v glavnem zbirali na centralistični platformi Svetozarja Pribičevića. Ko je l. 1927 pod pritiskom srbskih in hrvaških množic v prečanskih krajih, pa tudi samih srbskih množic prišlo do sporazuma Radić-Pribičević, so se »najbolj brezkompromisni« hrvaško-slovenski reakcionarji — potem ko so malo omahovali in se cepili zaradi negotovosti nadaljnjega razvoja — združili s šestojanuarsko kliko in pozneje vstopili v profašistično jugoslovansko nacionalno stranko.

Politiko drugih reakcionarnih prečanskih skupin, predvsem vodstev Hrvatske seljačke stranke, slovenskih klerikalcev in Spahove muslimanske organizacije, je mogoče imenovati politiko gnilega sporazumevanja z velikosrbskimi hegemonisti, ki je v marsičem olajšala delo razcepljanja, izigravanja in podpihovanja preprirov med jugoslovanskimi narodi. Za to politiko sta pomembna dva činitelja:

1. Reakcionarji iz vodstva HSS in slovenski klerikalni vodje so si, izkoriščajoč močan odpor hrvaških in slovenskih ljudskih množic proti narodnostnemu zatiranju in s podpihovanjem protisrbskega šovinizma, prizadevali, da izsilijo čim večje koncesije za hrvaško-slovensko družbeno in politično reakcijo;

2. v strahu, da bi se odpor ljudskih množic — brez njihove volje in proti njihovi volji — ne razvil v odkrito revolucionarno borbo vseh jugoslovanskih narodov za odstranitev profašističnih režimov, za odpravo narodnostne neenakopravnosti in za vzpostavitev ljudske oblasti, so si hrvaški in slovenski reakcionarji prizadevali, da bi prepričali velikosrbske kroge o potrebi popuščanja, da bi se izognili ljudski revoluciji.

Kakšne bistvene razlike med profašističnimi vrhovi HSS, Mačka in njegovih kompanjonov na eni strani in Paveličevih fašistov-ustašev na drugi strani, ni bilo. Medtem, ko se je reakcija v HSS predajala upanju, da bo mogoče velikohrvaške zahteve uresničiti s kakšnim gnilim sporazumom z velikosrbsko kliko, so ustaši računali na uresničenje velikohrvaških zahtev ob uresničenju nemško-italijanskih zavojevalnih načrtov na Balkanu. Prvi kakor drugi so mešetarili za hrbtom hrvaškega ljudstva. Prvi kakor drugi so si prizadevali, da odvrnejo pozornost hrvaških delovnih množic od svojih ozkorazrednih, izkoriščevalskih smotrov, da preprečijo politično aktivizacijo hrvaških kmetov, njihovo borbo za zemljo in svobodo, da usmerijo nezadovoljstvo hrvaškega ljudstva, ki so ga bili razen drugih tudi sami krivi, v protisrbski šovinizem in antisemitizem.

Povsem naravno je, da so se ustaši in mačkovi, ki so sodelovali že prej proti »komunistični nevarnosti«, po aprilu l. 1941 trdno povezali v borbi proti narodno osvobodilnemu gibanju.

Klasično karakteristiko hrvaškega narodnostnega gibanja pod vodstvom reakcionarnih elementov iz HSS je podal tovariš Tito v svojem članku »Narodnostno vprašanje v Jugoslaviji v luči narodno osvobodilne borbe«.

»Hrvati kot najmočnejša narodnostna individualnost med drugimi zatiranimi narodi Jugoslavije, so nudili najsrdečiji

odpor proti takšni velikosrbski narodnostni politiki. Toda razumljivo je, da ta odpor ni mogel roditi takšnih sadov, kakršne je hrvaški narod pričakoval. Prvič zaradi tega, ker je bila na čelu Hrvatske seljačke stranke gospoda, ki je gledala na rešitev narodnostnega vprašanja Hrvatov s stališča razdelitve oblasti med njo in velikosrbsko gospodo, s stališča razdelitve interesnih sfer. Drugič zaradi tega, ker je ta hrvaška gospoda usmerjala borbo hrvaškega naroda proti vsemu srbskemu narodu, a ne le proti velikosrbskim hegemonistom, ker je sejala sovražstvo proti Srbom prav tako, kakor ga je sejala velikosrbska gospoda proti hrvaškemu narodu. Tretjič zaradi tega, ker je gospoda iz vodstva HSS ignorirala reševanje narodnostnega vprašanja ostalih narodov, n. pr. Slovencev, Makedoncev itd. Na ta način je ostala borba hrvaškega naroda izolirana ne le od srbskega naroda, temveč tudi od ostalih narodov Jugoslavije. Ostali zatirani narodi Jugoslavije so upravičeno gledali v stremljenjih Hrvatov velikohrvaško tendenco, tendenco po zatiranju drugih, kakor je to delala tudi velikosrbska hegemonistična klika. Končno zaradi tega, ker sta velikosrbska in hrvaška gospoda iz HSS mislili, da bo z navadnim sporazumom o razdelitvi oblasti odpravljeno z dnevnega reda narodnostno vprašanje vseh narodov Jugoslavije.«

Med te mračne figure, ki so največ pripomogle razdruževanju, sporom in izigravanju jugoslovanskih narodov v dobi stare Jugoslavije, je treba vsekakor prištevati zloglasnega duhovnika Korošca, voditelja slovenskih klerikalcev. Medtem, ko si je reakcionarno vodstvo HSS prizadevalo, da bi vodilo svojo »narodno« politiko, se je Korošec zadovoljeval z vlogo lakaja in ječarja, velikega po podlosti, a precej skromnega po zahtevah, ki so se omejevale na zagotovi privilegiranega političnega položaja klerikalcev v Sloveniji in zasti po l. 1935, na zaščito pred svojim lastnim narodom, ki je čedalje bolj enoten stopal v protifašistične borbe.

V trenutkih, ko je bil glavnjaški red stare Jugoslavije v najbolj kritičnem položaju in ko so se njegovi zastopniki pri-

pravljali na najbolj zahrbtna početja proti ljudskim množicam, njihovim narodnostnim in socialnim pravicam, je Korošec prevzel vlogo žandarja. L. 1927, ko je kazalo, da bo moral protiljudski centralizem popustiti spricho pritiska demokratičnih množic vseh jugoslovanskih narodov, je Korošec na Bledu sklenil pakt z Vukičevićem, postal notranji minister in s svojimi nasilniškimi ukrepi postal predhodnik šestojanuarske diktature. L. 1935, ko je splošno demokratično gibanje proti fašistični nevarnosti resno ogrožalo profašistične diktatorje v Jugoslaviji in zelo omajalo položaj v sami Sloveniji, je Korošec spet poskušal tiste, ki so iskali njega, in kot policijski minister je s krutim nasiljem dušil ljudsko gibanje. Vsa Koroščeva politika in njegovih črnih volivnih agentov je vodila k poglobljanju prepada med dvema bratskima sosednima narodoma, med Hrvati in Slovenci.

Slovenska klerikalna reakcija, to se pravi slovenski del JRZ, je dosledno vodila politiko protiljudskega centralizma, samo bolj potuhnjeno in hinavsko kakor njeni tradicionalni politični nasprotniki v Sloveniji, »liberalci« in »brezkompromisni Jugoslovanci« iz slovenskega dela JNS.

Med tistimi, ki so dirkali na repu reakcionarne centralistične politike v stari Jugoslaviji, so bili tudi socialni demokrati tipa Živka Topalovića. Zatiranim narodom Jugoslavije so delili psevdomarksistične lekcije o tem, kako se ne smejo upirati umetnemu in nasilnemu spajanju »v en narod«, odpravi materinega jezika in drugih znakov narodnostne individualnosti, češ da je takšno upiranje reakcionarno, v nasprotju z naprednimi stremeljenji po spojitvi v eno samo splošno človeško družino. Propagiranje takšnih ostudnih imperialističnih »teorij« je bilo povsem v skladu s prakso topalovićevskih »socialistov«, ki so prehodili svojo logično pot od navadnih centralističnih slug, proslavljalcev šestojanuarske diktature do zastopnikov dražinovske koljaške »demokracije«.

Takšna je bila v glavnem politika jugoslovanske reakcije pri »reševanju« narodnostnega vprašanja v stari Jugoslaviji. Povsem jasno je, kar so potrdila tudi najočitnejša dejstva, da je bila jugoslovanska reakcija povsem nesposobna, da pri urejanju odnosov med jugoslovanskimi narodi doseže kar koli.

V svojem govoru o narodnostnem vprašanju v Jugoslaviji l. 1925 v jugoslovanski komisiji IKKI je tov. Stalin opozarjal na usodne posledice nepravilne politike glede narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji, ki bi lahko nastopile v primeru izbruha nove vojne v Evropi.

Njegove napovedi so se uresničile.

»Rojena na Krfu, v Londonu in Parizu je versajska Jugoslavija postala najbolj tipična država narodnostnega zatiranja v Evropi.« (Tito.) S politiko zapostavljanja in zatiranja posa-

meznih jugoslovanskih narodov, s politiko izigravanja in povzročanja preprirov jugoslovanskih narodov, s politiko »reševanja« narodnostnega vprašanja v Jugoslaviji, s pomočjo gnilih sporazumov in z zahrbtnimi spletkami z italijanskimi in nemškimi imperialisti — s takšno narodnostno politiko so reakcionarne klike v stari Jugoslaviji kopale globok prepad med jugoslovanskimi narodi, tako, da se je včasih zdel že nepremostljiv.

Z razbijanjem bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov je vladajoča reakcija sistematično na znotraj izpodkopavala jugoslovansko državo. Izkazala se je kot najzanesljivejši zaveznik zunanjih sovražnikov svobode in neodvisnosti jugoslovanskih narodov.

Zidana na treh trhljih stebrih, na socialni nepravilnosti, na politični brezpravnosti in na narodnostni neenakopravnosti, se stara Jugoslavija ni mogla razvijati drugače kakor v smer aprilske katastrofe l. 1941.

Nova Jugoslavija je rasla iz borbe s tujim okupatorjem in njihovimi slugami, je rasla in rase zdaj na podlagi izkušenj preteklosti.

To, kar je vse naše ljudstvo združilo v enotnem ljudskem gibanju, je njegova trdna odločnost, da se z vsemi močmi upre vsakemu poizkusu vrnitve v stare razmere. Kakor so se različne protiljudske skupine v stari Jugoslaviji zbirale na platformi sistematičnega razbijanja moralno politične enotnosti jugoslovanskih narodov, tako se vse rodoljubne sile nove Jugoslavije, ne glede na njihovo politično prepričanje ali svetovni nazor, združujejo na platformi borbe za utrjevanje nerazrušnih branikov nove Jugoslavije: socialne pravičnosti, najširše demokratične svobode za najširše ljudske množice, narodnostne enakopravnosti. Za te temelje nove Jugoslavije se je ljudstvo končno odločilo v zmagoviti štiriletni borbi proti združenim silam tujih okupatorjev in njihovim umazanim domačim hlapcem.

O vsem je mogoča v novi Jugoslaviji razprava, le trije braniki so, na katerih rase Jugoslavija in ki so izven razprave.

»Demokracija« v stari Jugoslaviji — to je bilo dejansko ugibanje med posameznimi reakcionarnimi skupinami o oblikah in načinu izvedbe podlih protiljudskih zarot ob nasilni dušitvi vseh resnično demokratičnih ljudskih sil.

Demokracija v novi Jugoslaviji — to je razvijanje neizčrpnih ljudskih ustvarjalnih sil za dosego gmotnega in moralnega blagostanja za slehernega Jugoslovana, resnične svobode za slehernega Jugoslovanskega državljana in popolne enakopravnosti za vse jugoslovanske narode, ob neizprosni borbi proti slehernemu, pa tudi najmanjšemu poizkusu reakcije, da bi se zaustavil polet demokratičnih ljudskih sil.

Gaber:

Vaški sestanki — ljudski parlament

Po osvoboditvi naše celokupne domovine stoji pred nami nova naloga: zgraditi novo državo, zgraditi jo politično in gospodarsko, zgraditi tako državo, ki bo res pravi dom svojim državljanom. Ta druga naloga ni prav nič lažja, kot je bila prva, zahtevala bo od nas prav tolikšnih naporov, kot jih je zahtevala vojna. Nikdar se nam ne bi posrečilo izgnati fašistov iz dežele, če ne bi pri tem sodelovalo vse ljudstvo. Prav tako se nam ne bo posrečilo zgraditi novo državo, če ne bo pri gradnji sodelovalo vse ljudstvo.

Kako mora ljudstvo pri gradnji sodelovati? Po eni strani posredno preko svobodno izvoljenih narodno-osvobodilnih odborov, preko federalnih skupščin, ki jih je samo izvolilo, in preko Zvezne skupščine, ki je prav tako svobodno izvoljena. Po drugi strani pa neposredno, da samo aktivno sodeluje pri

političnem, gospodarskem in kulturnem življenju, ki se v državi razvija. Drugo je še važnejše kot prvo, kajti ljudske države si brez neposrednega sodelovanja ljudskih množic ne moremo misliti. V ljudski državi ni aktivnih in pasivnih državljanov, se reče, v ljudski državi se državljeni ne smejo deliti v take, ki samo poslušajo in izvršujejo ukaze, in v take, ki samo odločajo in ukazujejo.

V ljudski državi ljudstvo pri zakonodaji tudi neposredno sodeluje. Ljudska zakonodaja je prvenstveno potrdilo doseženih uspehov, uresničenje ljudskih želj in hotenj, ne pa zgolj načrt za bodoče, ki bi se delal v zaprtih kabinetih, za katerega bi ljudstvo zvedelo šele takrat, ko bi bil kot zakon uzakonjen. V prejšnji Jugoslaviji ljudstvo ni sodelovalo pri sestavljanju zakonov, zato so bili takratni zakoni večinoma taki, da so

ljudstvu škodovali, štítili pa so koristi posameznikov, ki so ljudstvo izrabljali in tlačili. Ljudstvo je takrat čutilo samo težo zakonov, ne pa njihove dobrobiti, ljudstvo je moralo zakone izpolnjevati, čeprav ni imelo od tega nobene koristi. Za izvajanje zakonov pa so skrbeli žandarji in drugi organi, ki so se imenovali izvršna oblast. V novi Jugoslaviji je stvar bistveno drugačna. Pri naši zakonodaji sodeluje vse ljudstvo, in sicer neposredno, da samo daje pobude za nove zakone. Ljudska pobuda pri izgrajevanju države pa pride do najvišjega možnega izraza na zborih volivcev, na rednih sestankih, na vasi na vaških sestankih. Zato so ti sestanki pravi ljudski parlament. Nova zakonodaja, ki bo zrasla iz pobud na takih sestankih, bo res ljudska zakonodaja, ki bo urejala in pospeševala koristi skupnosti, ne pa koristi posameznikov oziroma ozkih klik. Prav zaradi tega pa danes ljudstvo nima samo te dolžnosti, da zakone izpolnjuje, temveč je njegova še večja dolžnost, da nadzira, če zakone prav vsi izpolnjujejo, zakaj če zakonov ne bi izpolnjevali, bi šlo to v škodo skupnosti.

Nadzira, smo zapisali. Zato je nujno, da se ljudstvo danes seznanja z vsemi zakoni, predvsem pa s tistimi, ki urejajo osnovna vprašanja našega življenja. Ti zakoni so najmočnejše orožje naše ljudske demokracije za izgradnjo države in njene utrditve proti onim, ki bi na kakršen koli način skušali iztrgati ljudstvu iz rok, kar si je priborilo tekom štiriletne krvave borbe. Zato je široko in pravilno tolmačenje teh zakonov neobhodno potrebno in se bo najlaže izvajalo na skupnih vaških sestankih.

Samo s podrobnim poznanjem teh zakonov bo ljudstvo lahko izpolnilo vse naloge, ki jih narekuje izgradnja države. S podrobnim poznanjem zakonov in odredb se bomo otresli površnosti pri izvrševanju teh nalog. Tu je kontrola širokih ljudskih množic nujna in to kontrolo bodo te množice najlaže izvajale potom vaških sestankov. Od površnosti imajo množice same največjo škodo, zato so bile in so še danes sovražnik vsakemu površnemu delu.

Množice so tudi sovražnik birokratizma, ki tako škoduje rasti in razvoju države. Kaj je birokratizem? Birokratizem je brezdušen odnos do ljudi, s katerim so se odlikovali uradniki protiljudskih držav, ki se pa tudi že pojavlja med nekaterimi našimi odborniki, načelniki, poverjeniki, referenti in drugimi. Tak birokrat pusti mirne duše po cele ure čakati človeka, ki je prišel od daleč, medtem ko brska po svojih papirjih, ga pošilja od Poncija do Pilata, namesto da bi sam skušal rešiti njegovo stvar, ali pa ga mrzlo odpravi, češ da ni uradnih ur. Tak birokrat se krčevito drži predpisov in odredb, kot pijanec ploča, ne razlaga jih po duhu in vsebini, temveč po mrtvi črki, on ne ve, da so zakoni in odredbe zato, da pomagajo ljudskim ustvarjalnim silam, temveč uporablja te zakone in predpise tako, da te sile duši. Čim bolj bo pri gradnji države prišla do izraza pobuda množice, tem bolj bo ovirano razbohotenje birokratizma. Na vaških sestankih lahko uspešno tolčemo birokratizem, po eni strani z zdravo kritiko, po drugi strani pa prav s tem, da damo razmaha pobudam ljudskih množic. To pa bo obenem največji udarec škodljivemu centralizmu, ki se v malem pojavlja že v krajevnih odborih, ko večših poskušajo vse sami napraviti, vse sami odločiti, v večjem obsegu pa se potem pojavlja v višjih organih ljudske oblasti, na okrajih itd.

Samo s kontrolo širokih ljudskih množic bo onemogočena vsaka korupcija. Vsi vemo, kako se je dogajalo v stari Jugoslaviji. Kdor je imel denar, kdor je imel poznanstva in zveze, je vse dosegel, revež pa je naletel povsod na gluha ušesa. To je bilo na občinskih uradih, na srezih, pri banski upravi in v ministrstvih, tako je bilo na sodnih in žandarmerijah, tako je bilo povsod. Zakon je veljal samo za uboge, za bogate pa ne. Zato pa je marsikdo, ki bi moral skrbeti za izvajanje zakonov, obogatel. To se v novi državi ne bo smelo dogajati. S široko kontrolo ljudskih množic bomo že v kali zatrli vse poskuse korupcije. Kritika ljudstva na vaških sestankih bo tisto močno orožje, ki bo ozdravljalo vse nepravilnosti, katere bi se v organih nove oblasti morda kdaj pojavile.

Temeljno načelo ljudske oblasti je, da vsakdo, ki izvršuje katero koli oblastno funkcijo, odgovarja za svoje delo vsemu ljudstvu. Zato bodo morali vsi oblastni organi redno polagati pred ljudstvom obračun. Krajevni odbor in člani okrajnih

skupščin bodo polagali tak obračun na rednih mesečnih ali štirinajstdnevni sestankih vseh volivcev, na zboru volivcev. Temu zboru so odborniki in poslanci odgovorni za svoje delo, na takem zboru bodo morali o svojem delu poročati. Tako bo ljudstvo lahko jasno in glasno povedalo, ali je z delom odbornikov in odposlancev zadovoljno ali ne, ali je bilo to delo pravilno ali nepravilno, pošteno ali nepošteno. In kdor ne bi delal tako kot bi moral, ga bo ljudstvo odpoklicalo. Zbor volivcev je na vasi najvišja oblast.

Govorili smo o pobudah ljudstva, ki jih ljudstvo daje na vaških sestankih, to so pobude za delo okrajnih in okrožnih odborov, pa tudi za delo najvišjih organov oblasti, federalnih in zvezne skupščine. O delu svojega kraja pa ljudstvo svobodno in neposredno odloča na takih sestankih. Kadar se bo pred krajevnim odborom pojavil kak pereč problem, kadar bo ta naletel pri svojem delu na velike težave, bo sklical vse volivce, da se na skupnem sestanku porazgovore, kako bi te stvari najbolje rešili. Pri tem bodo najvažnejša gospodarska vprašanja, zlasti pa še vprašanja obnove. Težko je danes reševati te naloge, če ne bi pri njih reševanju sodelovalo vse ljudstvo. Dolžnost narodno osvobodilnih odborov je, da se na vaških sestankih pogovore z ljudstvom o vseh poglavitnih gospodarskih vprašanjih, ki jih bo treba rešiti. Treba je napraviti podroben načrt za delo in o tem, kako delo napreduje, na nadaljnjih sestankih poročati. Treba je napraviti načrte za obnovo, za pozidavo porušenih in požganih gospodarstev. — Dolžnost krajevnega odbora in vseh prebivalcev je, da se z združenimi močmi primejo dela in da vsak po svojih močeh pomaga.

Ko govorimo o gospodarskih nalogah, ne smemo pozabiti na najvažnejšo, o kateri se bo treba porazgovoriti na vaških sestankih: kako dvigniti kmetijsko proizvodnjo, kajti to je danes najvažnejše vprašanje. Od dviga kmetijske proizvodnje je danes v precejšnji meri odvisno celotno vprašanje naše obnove. Zato se bo treba na takih sestankih pogovoriti, kje bomo dobili potrebno orodje, gnojila in seme, kako bomo organizirali delo, da ne bo ostal niti košček zemlje neobdelan, kako bomo spravili živinorejo na predvojno višino. Treba se bo pomeniti tudi o ustanovitvi in delu zadrug, bodisi obnovitvenih, bodisi nakupno-prodajnih, bodisi proizvajalnih. Zadruge so tista gospodarska oblika, ki nam bodo pri naporih za dvig našega gospodarstva največ pomagale.

Ze nekajkrat smo v našem članku omenili kritiko. Na vaških sestankih, na zboru volivcev, je dana slehernemu državljanu možnost, da se posluži zdrave, ustvarjalno kritike, ne samo možnost, to je tudi dolžnost vsakega državljana. Kritika je tista sila, ki odpravlja vse napake, ki bi se v organih naše oblasti utegnile pojaviti, obenem pa vključuje državljan v delo in jih vzgaja. Zbori volivcev imajo tudi pomembno nalogo pri vzgoji državljanov. Ko z zdravo, konstruktivno kritiko kritizirajo delo posameznih odbornikov, kakor tudi delo in vedenje posameznih volivcev na zboru volivcev, se delo sproti usmerja v pravo smer, obenem pa se tudi sproti odpravljajo vse napake. Na zboru volivcev lahko vsak državljan svobodno in odkrito pove svoje mnenje o vseh stvareh, ki jih zbor obravnava. In vsako pravilno mnenje in pravilno kritiko je treba upoštevati. Odvaditi se je treba hlapčevskega kimanja in pritrjevanja, kakor tudi zaplotniškega nerganja, kar je bil reden pojav v političnem življenju bivše Jugoslavije. Usta je treba odpreti na zboru volivcev ter tam jasno in odločno povedati misel. Zato se na zboru volivcev državljanji tudi vzgajajo. Zbor volivcev je do neke mere preizkušnja njihove osebne moralne graditve in politične rasti.

Navedli smo nekatere naloge, ki jih ljudstvo rešuje na svojih skupnih sestankih. Nismo navedli vseh, ker so te naloge preštevilne. Toda že iz teh smo lahko razvideli velik pomen teh vaških sestankov. Lahko rečemo, da bi bilo brez takih sestankov nesmiselno govoriti o demokraciji, da se s takimi sestanki demokracija utrjuje, lahko tudi rečemo, da bodo naši narodno osvobodilni odbori najlaže izvrševali svoje naloge, če bodo čim pogosteje sklicevali take sestanke. Svoje delo bodo mogli uspešno opravljati samo v tesnem sodelovanju z ljudstvom. Čim več sestankov, tem več uspehov, čim več sestankov, tem več demokracije. Ljudstvo od organov oblasti, ki jih samo postavlja, ne sme biti odtrgano.

Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njen pomen

V oktobru 1943. leta je bila v Moskvi znana konferenca Zaveznikov. Med drugimi važnimi sklepi konference je bila izdana ob tej priliki tudi »Moskovska deklaracija«, po kateri so se vse tri velesile Anglija, Sovjetska zveza in Združene države Amerike zavezale, da bodo vojne zločince, ki so zagrešili zverstva v okupiranih državah, vsepovsod zasledovale in jih izročale vladam prizadetih držav v sojenje. Zločinci, ki so zagrešili zločine na teritoriju raznih držav bodo pa sojeni od posebnega medzavezniškega sodišča.

S to deklaracijo je bila dana osnova za ustanavljanje organov za ugotavljanje zločinov okupatorjev po raznih državah, katere so bile prizadete po zločinski miselnosti nacištev do skrajnosti, tudi na takozvano zaledje, torej na neoboroženo civilno prebivalstvo. Vojna je postala totalna v pravem pomenu besede, prizadeti so bili prav vsi sloji prebivalstva. Okupator je skušal uveljaviti svojo krivično oblast s strahovitim terorjem — s pokolji, požigi, internacijami, masovnim preseljevanjem ljudstva, strahovitimi telesnimi mučenji; ker pa je videl in spoznal, da upornega, svobodoljubnega duha slovenskega naroda s telesnimi mukami ne bo uklonil, je uporabljal posebno s pomočjo domačih izdajalskih pomagačev vsa sredstva, da bi tudi duhovno zlomil odporno silo našega naroda. Z najostudnejšo lažno propagando je skušal ljudstvu prikazati, da mu hoče osvobodilni pokret odvzeti zemljo, svobodo vere in vesti in da ga hoče oropati celo zavesti, da je Slovenec. Preobširno bi bilo navajati podrobnosti o vseh strahotah, ki jih je okupator zagrešil v svojem brezmejnem besu. Mi ugotovimo in pribijemo samo to, da je bilo skoro vsako dejanje okupatorja na naši zemlji zločin, zločin, ki ni v skladu z nobenimi veljajočimi zakoni o vojskovanju, ki pa tudi ni v skladu z obćim pojmom o človečnosti — skratka, pravi vojni zločin.

Treba je bilo najti primerne mere, da bodo slični nemoralni in nečloveški podvigi sovražnika za bodočnost preprečeni, obenem pa je bilo treba poskrbeti, da bodo enkrat za vselej izločeni iz človeške družbe elementi, ki so s svojo poživinjeno nravjo počenjali zverstva, nedostojna kulturnega bitja, ki se imenuje človek. Zmaga nad oboroženimi hordami Hitlerja in Mussolinija je za izločitev takih izvržkov človeške družbe najprimernejši trenutek.

Iz vseh teh ugotovitev že same po sebi izhajajo naloge, katere mora opraviti Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev. Ker pa je znano, da z zmago na bojnem polju fašizem še ni dokončno uničen in da še skuša na razne načine uveljaviti svoje metode, morajo biti komisije za ugotavljanje vojnih zločinov pomoč in dopolnilo oboroženim silam združenih narodov, dobojevali morajo bitko s fašističnimi zločinci, jih razkrinkati in privedi pred sodišča, da bodo prejeli zaslužen kazen. S tem delom bo dano narodu moralno zadoščenje za vse krivice, katere je narod pretrpel, zbran bo ves material, ki bo osvetlil vse naše napore in vse žrtve, ki smo jih doprinesli v skupni borbi z zavezniki za osvoboditev človeštva, obenem bo pa to najstrašnejša obtožba zoper vse tuje in domače sovražnike slovenskega naroda.

Ko je bila Komisija za Slovenijo ustanovljena, je takoj pristopila k izvrševanju svojih nalog. To je bilo še v času, ko je okupator kontroliral dobršen del slovenskega ozemlja in je bilo vsako zbiranje dokazov o zločinih in zločincih zve-

zano z velikimi težkočami. Razen tega je slovenska komisija prva v Jugoslaviji pričela z delom in zato ni imela nikakih vzgledov, niti ne posebnih direktiv za poslovanje. Najboljši vzgled je bil vzgled Sovjetske Zveze, ki je nemške vojne zločince postavila pred sodišče (proces v Harkovu in drugi), izvedla javno razpravo proti njim in nato tudi javno pred tisočglavo množico izvršila smrtno obsodbo na kraju zločinov.

Ena izmed temeljnih nalog Komisije pa je bila označena tudi v izjavi naših velikih zaveznikov, ki se glasi: »Potrebno je, da objavimo svojo odločitev, da nihče, ki je sodeloval v teh zverstvih, ne bo ušel kazni. Zedinjeni narodi so jasno izjavili, da bodo krivce preganjali in jih izročili pravici; ta opomin se ne tiče samo voditeljev, ampak tudi njihovih sodelavcev in podrejenih v Nemčiji kakor tudi v satelitskih državah. Vsi oni, ki pri zločinih sodelujejo, bodo kaznovani.«

Komisija je z vso vestnostjo pričela zbirati obtežilno gradivo zoper vojne zločince. Radi sistematičnega in hitrega zbiranja tega gradiva je bilo potrebno upostaviti mrežo organov po vseh krajih, kjer je to bilo le mogoče. Mnogo truda in naporov je bilo potrebnih, da je ljudstvo spoznalo važnost dela Komisije in da je začelo prijavljati zločine. Poleg drugih ovir pa je bila velika ovira tudi strah prijaviteljev pred maščevanjem sovražnika, ki bi gotovo nastopil neusmiljeno proti vsakomur, ki bi si upal prijaviti njegova zločinstva.

Po popolni osvoboditvi je bil prenešen sedež slovenske Komisije v Ljubljano, kajti Komisija je prej poslovala v takih okoliščinah, kot je bilo to običajno pri vseh ostalih institucijah na osvobojenem in na pol osvobojenem ozemlju. Ustanovljene so bile podružnice za Gorenjsko in Koroško, dalje za severovzhodno Slovenijo, dočim je pri Pokrajinskem Narodno osvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst še posebna Komisija za tamkajšnji teritorij.

Delo se je pričelo v polnem obsegu. Sovražniku so bili zaplenjeni arhivi z važnimi dokumenti, že ob razpadu Italije smo zaplenili tajne arhive italijanskih divizij, ki so bile razmeščene po slovenskem ozemlju, pa tudi dokumenti ostalih okupatorskih oblasti so nudili material neprecenljive važnosti. V zvezi s prijavi oškodovancev, ki sliko okupatorskega nasilja dopolnjujejo, prikazuje zbrano gradivo popolno zbirko vseh ostudnih nakan okupatorja, kako slovenski narod načrtno iztrebiti in uničiti. Navodila, izdana že davno pred pričetkom vojne izdajalcem v Jugoslaviji odnosno v Sloveniji, dalje ukazi, kako streljati in na različne druge načine ugonabljati prebivalstvo, kako ropati in uničevati ljudsko imovino, kako nasilno izenačiti narodnostne meje s političnimi — vse to je vsebina gradiva, katerega je zbrala Komisija kot nepobiten obtožbeni material zoper okupatorja.

Posebno poglavje bi lahko napisali o obtožnem gradivu zoper okupatorjeve pomagače. Ti so se rekrutirali iz vrst onega dela slovenskega naroda, kateremu nikdar ni bil pri srcu napredek in blagor naroda, temveč so povsod iskali le svoje osebne koristi. Bali so se ljudske volje, zato so pustili ljudstvo v nevednosti, slepili so ga z lažnimi obljubami in niso dopustili, da bi ljudstvo spoznalo resnico. Ti pripadniki mednarodne reakcije so na slovenskih tleh povzročili nepopisno gorje. Bili so vdani hlapci okupatorju, v borbi proti lastnim bratom pa so bili okrutnejši kot gospodar sam. Hlapci, vredni svojega gospodarja! Slovenija in tudi Jugoslavija bi neprimeroma manj pretrpela, če bi bil narod složen, če se ne bi pojavili med njim izvržki, kot so bili to organizatorji italijanske pomožne vojske MVAC (Milizia Volontaria Anticomunista — prostovoljna protikomunistična milica), sestavljene iz sinov slovenskih mater in očetov, in zločinci, kot je bil to izdajalec Rupnik, organizator slovenskega domobranstva, pomožne vojske nemškega okupatorja.

Komisija je zbrala tudi podatke o vseh zločinih in zločincih — okupatorjevih domačih pomagačih, ki so po popolnem vojaškem porazu pobegnili preko meja naše države in s tem sami priznali svojo krivdo. Na podlagi zbrane obtožnega gradiva in v smislu določb »Moskovske deklaracije« sedaj zahtevamo od zaveznikov, da nam vse pobile zločince izročijo, da jih bomo na kraju izvršenih zločinov pravično sodili.

Se eno važno nalogo je opravila Komisija s tem, da je zbrala toliko obtožnega gradiva zoper okupatorja. Na mirovni konferenci bodo zastopniki naše države na podlagi zbranih originalnih dokumentov italijanskega in nemškega okupatorja

z lahkoto avtentično dokazali odgovornost Italije in Nemčije za vojne zločine in z njimi povzročeno ogromno škodo v Sloveniji, odnosno v vsej Jugoslaviji. Pri pravični in pravilni presoji tega gradiva ne bo težko ugotoviti, kje je treba iskati krivce za vse imperialistične podvige naših sosedov v bližnji preteklosti.

Dotičnost nas vseh je, da pomagamo pri tem, da bodo razkrinkani prav vsi vojni zločinci, da delo komisije populariziramo in da tako pripomoremo k uničenju ostankov fašizma in k utrditvi naše narodne oblasti v svobodni, demokratični in federativni Titovi Jugoslaviji.

Sergij Epih:

Skozi armadno bolnišnico

Jesen 1941

Prve uporniške puške iz Like, Goranskega in Hrvatskega Primorja so počile in odjeknile od Kamenjaka preko Tuhobica, Platka in Risnjaka vse do Plešivice in Velebita. Prve borbe so dale tudi prve žrtve. Prelita kri je kot seme padla na plodno zemljo in rodila bogat sad — vse večje število borcev za svobodo. V ta čas pade tudi ustanovitev prve partizanske bolnišnice v tem kraju.

Bila je v Drežnici... v tisti ponosni in nikdar uklonljivi Drežnici, v »mali Moskvi«, o kateri poje pesem...

»Oj Drežnice, ravnija od Srema,
sve zidovi, nigdje krova nema.«

Bilo je to takrat, ko še ni bila vsa požgana. Požgali so jo pozneje še petkrat, a nekatere vasi še po večkrat. In tako je bila v vasi Sekiči osnovana prva »bolnišnica«, nameščena v eni sobi zasebne hiše. Zdravnika še ni bilo, samo bolničarke so bile, a bolnišnica je imela 25 do 30 posielj — s slamo natlačenih šotork. To je bila bolnišnica tedanje V. operativne cone, ki je imela svoj stan v lesenih kočah na Javornici.

Januarja 1942. leta je prišel v bolnišnico tedanji mrkopaljski zdravnik Kraus — Dunajčan, katerega je na saneh pripeljal današnji komisar bolnišnice kapetan Ivošević Tode. Ob koncu leta je bila bolnišnica že opremljena z najpotrebnejšimi instrumenti, opremo in perilom, kar vse je zbralo ljudstvo iz Like, Gorskega Kotarja in Hrvatskega Primorja. Čeprav je bilo to v časih, ko je bila konspiracija najbolj potrebna, je vse ljudstvo vedelo za bolnišnico, toda nihče, bodisi v Crikvenici, Delnicah ali na Sušaku, ni govoril o bolnišnici drugače kot o »naši bolnišnici«. Težko je reči, na kaj smo bili v tistih dneh bolj ponosni: na prvo osvobojeno ozemlje — Drežnico, ali na samo bolnišnico.

Tedaj se je začela poznana četniška in italijanska ofenziva na osvobojeno ozemlje Drežnice, kjer se je nahajala bolnišnica. 35.000 četniških in fašističnih banditov je z vseh strani obkolilo Drežnico. 35.000 proti enemu samemu partizanskemu odredu. Pa vendar so bili ranjenci in bolniki vsi do zadnjega rešeni in evakuirani. Na primitivnih nosilih so jih prenesle kolone drežniških žena in mladink pod ognjem strojnic, topov, letal, minometov in ladijskih topov z morja. Drežniško ljudstvo je takrat s krvjo na bolniških nosilih zapečatilo enotnost vojske in zaledja. Niti eden takrat prisotnih in danes živih partizanov ne bo nikdar pozabil velikih junaštev takratnega osebja. Tovarišica Zlata Brozović, Goranka, ki se poleg komisarja bolnišnice edina še nahaja tu od takratnega osebja, bi lahko največ povedala o tistih težkih, a slavnih dneh. Bolnišnica je bila takrat prvokrat zažgana.

V ofenzivi spomladi 1943 je bila bolnišnica ponovno zažgana. Vsa oprava in oprema bolnišnice je zgorela, dočim so bili ranjenci znova rešeni. Toda ljudstvo Primorja in Gorskega Kotarja je zopet zgradilo bolnišnico in jo na novo opremilo. Za časa velike epidemije tifusa, ko je obolelo okoli 50 odstotkov prebivalstva, je odigrala bolnišnica veliko vlogo. Novembra istega leta je po kapitulaciji Italije zajel val VI. ofenzive tudi Drežnico. Medtem ko je II. brigada XIII. divizije branila in ubranila bolnišnico pred motoriziranimi oddelki divizije »Her-

man Göring«, je ljudstvo in bolniško osebje pod najtežjimi vremenskimi prilikami pozne jeseni spet evakuiralo in rešilo ranjence. Še so danes v bolnišnici tovarišice, Mladenka Čohar, Istranki Jolanda in Rozina ter Ruža Vlahov, ki je danes politični delegat, in Ličanka Soka, ki so prešle trnjevo pot tedanjih partizanskih bolničark. Predvsem pa Soka, ki je bila v vseh bolnišnicah Like, Gorskega Kotarja, Korduna, Bosne in Dalmacije. Mnogo borcev pozna, toda še več borcev pozna njo in redkokdaj mine dan, da se ne bi srečala s kom ali pa da je ne bi obiskal kak njen hvaležni tovariš.

VII. ofenzivo, januarja 1944. leta, bolnišnica ni smela pričakati na tem ozemlju. Zato je bila sredi največje zime evakuirana preko Bjelolasice v Begovo Razdolje. Zmrznjena trupla ranjencev in bolniškega osebja so zaznamovala junaško pot. To so začeki vojne parizanske bolnišnice številka 7 Primorsko-goranskega področja.

Kmalu za tem je bila nova ofenziva in selitev bolnišnice v Turke na Kolpi ter nova evakuacija ranjencev preko Kolpe, v gozdove okoli Čabra. Trikrat je bila napadena bolnišnica na Milanovem vrhu, težke bolnike so poskrili po zemljankah, lafke pa v Podstenah. Bolnišnica je dobila še posebni oddelek za okrevajoče in kužni oddelek. To je bila pot VPB številka 7 do Vojnooblastne bolnišnice IX. korpusa. V tej dobi je prišel za upravnika bolnišnice dr. Medanič, ki je vodil bolnišnico vse do njenega današnjega obsega.

V začetku novembra je bil nov premik. Dolgih 28 dni in noči po dežju in blatu, preko narasle Kolpe v Slovenijo, preko Žumberka in Korduna v Liko ter preko Velebita v Benkovac. Tu je bila ustanovljena armadna bolnišnica IV. armade štev. 1, ki je sprejela večji del ranjencev iz borb za osvobojenje Like, Bihaća, Gospića in Otočca. Z osvobojanjem Hrvatskega Primorja se je bolnišnica preselila v Crikvenico, kjer se nahaja še danes.

Koliko se je spremenilo od časov nekdanje drežniške »idile«! Kakor da je čarobna palica iz viliških pravljic spremenila nekdanje ute v strmih gozdovih Javorice, natlačene s tesnimi ležišči, nasutimi s slamo, na katerih so morali ranjenci ležati največkrat v neznosnih higijenskih razmerah... v zidane palače, obkrožene s palmami in z velikimi okni, skozi katere padajo sončni žarki na bele postelje, zavarovane z mrežami proti muham in komarjem. To je cel grad. Ogromni hoteli in vile, kjer so po terasah in parkih nekdanji bogati tujci iskali v brezdnelju svoje zadovoljstvo in zdravili svoje od predbrega življenja uničene živce, so danes zdravilišča, v katerih dobivajo naši borci, ki so prelivali svojo kri za srenejšo domovino, svoje zdravje in novih moči.

Toda mi vemo, da nam vsega tega ni dala čarobna palica. Vse to so zgradile pridne roke in trud naših zdravnikov, ki so vse svoje življenje in svoje znanje posvetili tistim, ki so za domovino največ žrtvovali. To so zgradile nežne roke tovarišic bolničark, ki so del svoje mladosti žrivoval svetim ciljem... in to so končno zgradili tudi naši zavedni delavci, ki so iz zapuščenih in porušenih zgradb napravili za naše ranjence in bolnike udobna zdravilišča. To je ustvaril tudi končno ves narod, ki se je boril.

Predolga je vrsta tistih, ki so vse svoje življenje posvetili plemeniti ideji samaritanstva, da bi se mogli vseh spominjati. Dolga je vrsta ljudi v belih haljah s toplim pogledom. Od starega Krausa, ki je predan svoji ideji že pred tremi leti zapustil svojo udobno ordinacijo v Mrkopolju, da jo zamenja z divjino partizanskih gozdov, pa preko prvega upravnika bolnišnice dr. Medanića, pokojnega dr. Gabrščka, dr. Kozulića, dr. Bakotića, dr. Čurina, dr. Švalbe, dr. Škarice, dr. Dreščika, dr. Klemenčića, do Italijana dr. Senigialesia in Sicilijanca dr. Lenzia, starega partizana, ki v ofenzivi ni hotel zapustiti bolno tovarišico in je še z dvema bolničarkama ostal osem dni obkolen v gozdu, kjer je negoval bolnico in jo hranil z lešniki. Z nedavnega dopusta v Italiji se je vrnil dan prej, kot mu je potekel rok, in izrazil željo, da za vedno ostane med našimi ranjenci, katere je vzljubil kot svojo družino.

Oficirski čini, odlikovanja ter pismene in ustne zahvale sto in sto hvaležnih tovarišev so največja nagrada našim zdravnikom.

Kdo bi vse imenoma naštel. To so stare tovarišice (no, ne po letih, da se razumemo) Brozović Zlata, Cimeša Soka, Repac Soka (tri Soke, vsi tri Ličanké, ena boljša od druge) in ostale bolničarke: Vukóbratović Milena, Novković Milena, Sinović Marija, Čohar Mladenka, Istranki Fišar Rozina in Ružić Jolanda, Nevenka Vukšić in Vlahov Ruža, instrumentar Vjeko Glavičić, bolničar Košir in mnogi drugi. Med njimi so tovariši in tovarišice, ki so izvršili dejanja, vredna tistih, katere oni danes zdravijo. Njihova imena pomenijo najsvetlejšje primere požrtvovalnosti, nesebičnega tovarštva, pomenijo neprespane noči, nadčloveške napore, pomenijo medalje in rede za hrabrost. Sem spadajo tudi verni stražarji bolnišnice in marljivi delavci iz bolniških delavnic, komisar Šimela, komandir Poldo, Brajdić Mato, Čar Josip, harmonikar Bogdan in drugi. Ranjenec Perić nam pripoveduje o njih:

»Postopanje in požrtvovalnost vsega osebja v bolnišnici tako zdravnikov kot bolničarjev in bolničark ter ostalih tovarišev je zares ganljivo. Vsi so kot da tekmujejo, kdo bo prej pomagal in bolj skrbel.«

Vsi zdravniki, bolničarji in obrtniki, prav vsi tekmujejo: Samo nekoliko števil iz statistike njihovega desetdnevnega tekmovanja! V desetih dneh je bilo sprejetih v bolnišnico s položaja in iz divizijskih bolnišnic 2010 ranjencev in 354 bolnikov. Brveci so vse obrili in ostrigli, zdravniki so izvršili 376 operacij in kirurških intervencij, bolničarji in bolničarke pa so izvršili 10.150 previjanj. Usposobili so 18 bolniških zgradb, organizirali 9 kuhinj in zasejali 1260 kvadratnih metrov žita in zelenjave.

Tako delajo in skrbje, da bi se več kot 2600 ranjencev in bolnikov čim bolj počutilo in čimprej ozdravelo, da bi se mogli vrniti v svoje enote ali med svoje drage na zasluženi počitek. Mnogo bi lahko povedali o svojem delu... toda če mi ne bi pripovedovali hvaležni borci, ranjenci, ne bi ničesar zvedel o njih, niti o tistih težkih dneh nepozabnih borb za Sušak in Reko, ko zdravniki in ostalo bolniško osebje niso spali pet dni in pet noči, vse dotlej, dokler niso poskrbeli, da je bilo vseh 4000 ranjencev odnesenih s položajev.

Mnogo borcev je že ozdravelo in zapustilo bolnišnico, toda mnogi se še danes nahajajo v njej. Kdor jih hoče obiskati, mora preiti razne oddelke — oddelke za težko in lahko kirurgijo, interni oddelek, oddelek za oči, ušesa, nos in grlo, kužni oddelek, septični oddelek in oddelek za rekonvalescente. Skozi sto in sto sob in teras je treba iti, skozi parke in čitalnice. Najdeš jih pri kopanju, pri igri, pri predavanjih ali vajah za kulturno in prosvetno delo.

Povsod so lepe in svetle sobe z dolgimi vrstami belih železnih postelj, na mizah je evetje, a po zidovih parole. Zdi se, kot da imajo parole tu nek večji pomen. Tu pomenijo nek program, idejo, za katero so ti tovariši prelivali svojo kri.

Skozi velika okna padajo sončni žarki in ustvarjajo na belini bolniške opreme čarobno igro svetlobe in senc. Tu so najboljše tovariši. Borci, podoficirji in oficirji, tovariši in tovarišice, Srbi, Dalmatinci, Slovenci, Crnogorci, Hercegovci, Istrani, Ličani; topničarji, pešci, bombaši, minerci, mitraljezci, ogledniki, bolničarji. Partizanske zvezde, redi in medalje... vse to so dokazi njihovega junaštva, tovarištva in požrtvovalnosti.

Takoj med prvimi razgovori sem naletel na dva tovariša, ki nista Jugoslovana, toda bila sta naša zvesta soborca — anti-fašista. Prvi je Italijan Rizzo Rocco, ki je bil ranjen v borbah za osvobodjenje Slovenskega Primorja. Pravi, da bo srečen, če bo videl, da je s svojo borbo vsaj malo osvetlil obraz svojega naroda.

V sosednji sobi leži Avstrijec Ivan Plenk, ki je pobegnul Nemcem in Bihaća, da jih pozneje pri nas kosi s svojim mitraljezom.

Eden poleg drugega ležita dva res prava bojna tovariša. To sta Istrana, komandir in komisar iste čete, Banković Mijo in Tončić Ivan, ki sta bila ranjena v borbah za osvobodjenje Gorskega Kotarja. Ranjena sta bila v isti borbi, ob istem času in celo na isti način.

Valčić Zvonko je bil štirikrat ranjen in nosi medaljo za hrabrost. Doma je iz Dalmacije, a boril se je v XIII. primorsko-goranski diviziji. Ranjen je bil v Dalmaciji, v Liki in Istri.

Radaković Joso, komisar bataljona, je iz Jošana. Ni borec, ki bi se boril v Liki, pa ne bi poznal njegove vasi pod Udbino. Ponosen je na mladino svoje vasi, ali tudi ona je lahko ponosna nanj. Odlikovan je z medaljo in redom za hrabrost. Petkrat je bil ranjen na devetih mestih. S širokim smehom pripoveduje in govori kot o nečem najobičajnejšem, o zbirki ran na svojem telesu. Ima rano od letalskega mitraljeza, od ročne bombe, šarca, pištole itd.

Mrkonjić Pavao, Dalmatinec, je reševal na položaju ranjenega tovariša. V tem trenutku je kraj njega eksplodirala granata, ubila njegovega tovariša, a njemu otrgala nogo. Toda njemu ni hudo za nogo, temveč za tovarišem, katerega ni mogel rešiti.

Tudi Banoviću Četku ni žal, da je ranjen. »Samo hudo mi je,« pravi, »ko sem toliko jurišev srečno prešel, pa sem ravno pri Sušaku naletel na mino.«

Djanović Mehmed je musliman iz Sandžaka. Štirikrat je bil ranjen. Najbolj ponosen pa je na rano, ki jo je dobil od minometa v glavo na beograjski postaji pri borbah za osvobodjenje prestolnice.

Mlad in majhen je Bosanec Vaskrsije Milutin, toda je velik borec in star partizan. Ze od 1942. leta. Danes pa ima šele 15 let. Za njim so tri leta borbe in trpljenja, pred njim se odpira ves svet in danes nosi odlikovanje za hrabrost.

Poročnika Felkera Ivana, enega od najstarejših partizanov s Sušaka, poznajo vsi Primorci. Danes ga medalja in red hrabrosti spominjata na junaštva ob priliki ustaških in četniških napadov na štab X. korpusa v Kutimih in na borbe za osvobodjenje Lokava.

Delegat Ivan Tralić je bil »samo« trikrat ranjen, kakor pravi, toda zato je šlo, ko je bil zadnjikrat ranjen, skozi njega nič manj ko 8 krogel iz šarca. Odsekale so mu nogo in razbile ramena. Zadnje, kar je videl pred seboj, so bili obrisi švabskega bunkerja in potem, po petih urah nezavesti, belina bolniške sobe.

Tudi Trope Vitomir s Sušaka je delegat. Partizan je od 1942. leta. Večkrat je bil ranjen. Na glavi ima rano od ustaškega kundaka. Pri Bosiljevu mu je troblonka izbila oko in krogla iz pištole prebila nogo, toda partizanska zvezda na prsih pripoveduje še mnogo več, kakor pa je sam pripravljen pripovedovati.

O tem, kolikor sem v petih minutah izvedel o Bosancu Brković Zaimu, bi lahko napisal brošuro. Ustaši so ga odvedli v taborišče pri Karlovcu, kasneje pa so ga poslali v legijo v Italijo, od koder je pobegnul k italijanskim partizanom. Potem se je prebil v Slovenijo, kjer je bil borec v Prešernovi in Gregorčičevi brigadi v XXXI. diviziji. Bil je ranjen na Soči in končno je proslavil 1. maj v borbah za Trst, kjer je bil ponovno ranjen.

Vredne teh in drugih stotin tovarišev, katerih ne morem vseh omeniti, so tudi tovarišice v bolnišnici.

Vučinić Darinka, Crnogorka, je bila voditeljica mladine v svojem kraju. Pozneje so jo ujeli Italijani in odpeljali v taborišče v Albanijo. Od tam je pobegnila in 1942. leta je

bila v partizanih spet načelnik političnega odseka. Trikrat je bila bataljonska sekretarka SKOJ-a in kasneje ranjena.

Slovenka Vida Tomšič je kapetan. Sedaj ni ranjena, toda leži zaradi oslabelosti v zaledju. Krasi jo spominski znak 1941. leta. Nisem se mogel odločiti, da bi jo vprašal, kje in kako je izgubila roko, toda ona, kot da je prečitala moje misli. Pripovedovala je, kot da bi govorila o tem, kako je izgubila kapo... »Roko so mi v Kočevju odsekali Nemci, ko so me zajeli v šesti ofenzivi.« To je samo en dogodljaj iz njenega partizanskega življenja, polnega borbe, dela, junaštva in trpljenja. Čeprav z odsekano roko, je kljub temu pobegnila iz Kočevja, toda Nemci so jo ponovno ujeli in predali domobranecem, ki so jo odvedli v Ljubljano in tam 14 dni »zasliševali«. Ko so jo peljali na Rakek, je spet pobegnila.

Ta poskus, da bi prikazal življenje v naši bolnišnici in tiste, ki se v njej zdravijo, bi bil nepopoln in velika ne-hvaležnost bi bila, če se ne bi spomnili tudi tistih, ki za to bolnišnico žrtvujejo vse. To je ljudstvo Hrvaškega Primorja, njegove mladinke in žene, tovarišice iz partizanske Kirije, iz naše drage Bodulije in ostalih otokov. Takoj ko se je zvedelo, da se je osnovala v Crikvenici bolnišnica, so povsod začeli s tekmovanjem, kdo bo zbral več postelj, žimnic in ostale opreme zanjo.

Toda bolnišnica, čeprav je danes že urejena, ni pozabljena. Niso redki slučajji, da mladina in žene iz Crikvenice, Ledenice, Grižana, Sv. Jakoba, Sv. Jelene, Krmpolja, Drvenika, Krka, Paga in ostalih mest prihajajo z zastavami na obiske v bolnišnico in prinašajo svojim ranjenecem bogate darove. Samo v zadnjih obiskih si je ljudstvo odrgalo od svojih ust hrane kot: 850 jajc, 95 kg sira, 58 litrov mleka, 12 kg masla, 127 litrov vina, 14 litrov žganja, 2 kg tobaka, 6 litrov olja in še mnogo drugih stvari. Za bolnišnico zbirajo tudi potrebno posodo in opremo.

Po celodnevem obisku v bolniških oddelkih sem se poslovil. Čeprav odhajam iz kraja, kjer je na enem samem mestu in tako majhnem prostoru zbranih tako mnogo žrtev, danih v borbi za svobodo in lepšo bodočnost in nov pravilnejši svet, vendar ne odhajam potlačen, ampak še močnejši in trdnejši v svoji veri, da vse te žrtve niso bile zaman. Tako je — da prav ti junaški tovariši vlivajo v človeka vero v novo in lepše. To vero ustvarjajo s svojim vedrim optimizmom. To ustvarja Istran Blašković, ki se je tri leta boril za svobodo Istre in čeprav je slep na obe očesi, kakor sam pravi, vidi lepšo bodočnost. On je tako močan, da je ob obisku svojega očeta, ki je bil zelo pretresen ob nesreči svojega sina, našel zanj najlepše besede utehe. To vero človeku vlivajo tovariši z zlomljenimi rokami, ki jih nosijo zvezane na deščice in okovane v sadri, tako da se zdijo kot krila, pa vendar imajo toliko vedrega humorja, da sami sebe veselo imenujejo »avijatičarje«.

Svojo moč in zagon za novo delo, ki danes stoji pred nami, dobivajo v iskreni veri v besede svojega ljubljenega maršala Tita, ki jim je sporočil:

»Vsi tovariši, ki so izgubili svoje zdravje ali pa so bili telesno poškodovani, so lahko mirni za svojo bodočnost. V novi demokratični federativni Jugoslaviji bodo imeli borci, ki so dali zanjo svojo kri, popolno zavarovanje.«

A oni, zbrani tu pod svetim simbolom rdečega križa na beli zastavi, ki mirno vihra na najvišji zgradbi bolnišnice, sporočajo vsem in vsakomur:

Kar je naše — naše biti mora!

Spomeniki tovarištva

Ranjenim borcem je bila posvečena v letih osvobodilnega boja v naši narodno osvobodilni vojski ena prvih skrbi. Predočimo si na kako težke, dostikrat skoraj nepremostljive ovire so naleteli partizanski odredi in čete že takoj iz početka, takrat, ko še ni bilo osvobojenega ozemlja in je bilo tako rekoč vse slovensko ozemlje eno samo vojno prizorišče. Na Štajerskem in Gorenjskem, v Dolomitih, na Notranjskem, Dolenjskem in na Primorskem so italijanski in nemški okupatorji z ogromno vojaško premočjo v nešteti ofenzivnih pohodih skušali zajeti, razkropiti in uničiti iz dneva v dan rastoče bataljone in odrede borcev za svobodo. Postavljali so zasede in pasti, zasledovali partizanska taborišča v najbolj nedostopnih krajih gozdov in gora s pomočjo domačih izdajalskih izrodov, in je bila spričo neprestanih spopadov in dolgih naporov pohodov in premikov našim borcem prenekaterikrat težavna in s tisoč nevarnostmi združena uspešna pomoč ranjenim tovarišem.

Saj bi ne moglo pero na dovolj nazoren in prepričljiv način popisati vse poznane in nepoznane zglede brezprimerne tovarištva, s kakršnim so partizanske bolničarke in bolničarji ter njihovi tovariši borci reševali iz srede sovražnega ognja svoje ranjence, jih znašali na primitivna nosila iz bukovih vej in jih nosili dolge ure, včasih noč in dan po strmih, preko vratolomnega skalovja, mimo sovražnikovih zased, skozi tisoč ovir in življenjskih nevarnosti na varen skrit kraj. To so bile sprva samotne domačije daleč proč od cesta in okupatorjevih postojank, ali pa so bila to za silo pripravljena zaklonišča v podzemeljskih bunkerjih, ali zasilnih barakah kje v gozdu, ali pa, zlasti v času večjih sovražnikovih ofenziv, kar na planem, pod primitivnimi šotori. K tem pomanjkljivostim se je v prvih letih osvobodilne borbe pridružilo še občutno pomanjkanje obvez in zdravil, saj so pogosti okupatorjevi izpadi in dolgotrajne borbe prenekaterikrat zavrele in tudi za dalj časa onemogočile redno dobavo zdravil.

Da je bila v naši vojski sanitetna služba tako vzorno urejena, da so naše bolnice lahko nudile ranjencem in bolnikom tako učinkovito pomoč, gre zasluga predvsem partizanskim zdravnikom in medicincem, ki so za ceno lastnih življenj skrbeli za svoje varovance. Njihov trud je nepreplačljiv, trud, ki jim ga ni narekoval samo čut dolžnosti, marveč predvsem tovariško srce, do kraja predano osvobodilni borbi in stvari.

Mogočni in prostrani kočevski gozdovi so v svojih skritih globelih in skoraj neprodirnih goščavah nudili zavetje prvi večji partizanski bolnici v času prvega osvobojenega ozemlja na Dolenjskem leta 1942. Bila je to dobro opremljena in prostorna bolnica, ki je lahko sprejela tudi večje število ranjencev. Usojeno pa ji je bilo kratko življenje. V času velike ofenzive italijanskih okupatorjev proti partizanski vojski na Dolenjskem v poletju 1942 so italijanski fašisti in njihovi bratje, kraljevi vojaki, bolnico zažgali. K sreči so se ranjenci vsi rešili na varnejše mesto.

Treba je bilo pričeti znova, in to v težkih prilikah. Toda nič ni moglo zaustaviti požrtvovalnosti naših zdravnikov in njihovih zvestih tovarišev, ki so tako rekoč iz nič pričeli z gradnjo dveh novih bolniških barak, globlje v kočevskih gozdovih. Bili sta dolgi okrog 40 metrov, široki 20 metrov, grajeni pa brez žebeljev, ker jih, preprosto, ni bilo. Ta dva, rekli bi jima lahko pritična podstreška, so postavili v skriti globeli ter ju prekrili z lubjem in šotorskimi krili. Na preprostih pogradih, postlanih s smrečjem, so ležali prvi ranjenci in prenekaterih težav je bilo treba, da je ta prva bolnica dobila najnujnejše stvari za pomoč in za obstoj. Hrano so nosili požrtvovalni nosači ure in ure daleč skozi goščave na hrbtu; nosili so jo bolničarji in zdravniki, stražarji in kurirji. To je bil začetek. To pa, kar se je iz teh skromnih bolnic pozneje razvilo daleč od sveta in ljudi, presega vsa pričakovanja. Kajti z razvojem narodno osvobodilne vojske, z rastočimi brigadami in divizijami so se razvile te zasilne bolnice, ti podstreški, vkopani v tla, v pravcate male, lične naselbine.

Obisk v partizanski bolnici v letih 1943, 1944! Ne, treba bi bilo to videti vsakomur na svoje oči, toda bile so skrbno

skrite v težko dostopnih globelih in dolinicah in pot do njih je vodila po nenapisanih in nikomur razodetih varnostnih principih. Razen zdravnikov, bolničarjev, strežajev in ranjencev je le malokdo zašel v ta čudoviti svet, pa še ranjencem so zavezali oči, kajti previdnosti ni nikoli preveč, lahkomišelnost pa je že dostikrat obrodila slab sad.

Vsenaokrog stoje kakor nemi negibni stražarji zajetne bukve in orjaške smreke sto in kdo ve še koliko let. Po šest ali osem ur je hoda do ljudi, se pravi do vasi, toda če ne poznaš natanko poti, zablodiš v tem brezkončnem labirintu stoletnih dreves, ki jim le močan vihar za spoznanje zamaje košate krone. In sredi te gozdne tišine, za katero se ti zazdi, da je še ni zmotil šelest človekovih korakov po debelo nastlanem listju, se ti odpre v skriti dolinici prečudna podoba. Pravcato malo naselje ličnih lesenih hišic. Še stoje tam stari podstreški — prvotna bolnica — toda zraven njih so zgradile neznane roke prav lično, baraki podobno, podolgovato hišo iz lesa, ki ima vdolana dovolj široka okna s steklom in je že zato ne moremo več imenovati preprosta baraka. Stene glavnega bolniškega poslopja so zeleno pleskane, streha prekrita s smrečjem, da je zlepa ne opaziš tudi iz neposredne bližine, ostreše je izrezljano z okraski. Prestopiš prag in se ne moreš prečuditi. Takšne so bolniške sobe kje v mestih, ne pa vendar sredi samote kočevskega pragozda. Lesene podnice, udobna ležišča z belimi rjuhami in prešitimi odejami, mizice, na oknih zastori. Ranjenci leže v belih čistih posteljah in se ti zdi, da si jih prišel obiskat v bolniško sobo kje v mestni bolnici. — Tovariš zdravnik, ki ga srečaš pred vrati v beli zdravniški halji in gumijastimi rokavicami na rokah se ti zdi, da je pravkar stopil iz operacijske dvorane v mestu, katere stene so obložene z zelenimi porcelanastimi ploščami. Toda v resnici je prišel iz operacijske sobe, lepe čiste sobice s steklenim stropom in z operacijsko mizo na sredi, s katere so pravkar

odnesli operiranca. Čisto prava pregibljiva operacijska miza, seveda vsa iz lesa in opremljena z jermeni in pasovi ter vsem potrebnim. Kirurške instrumente polaga bolničarka nazaj na polico, nekaj se jih še prekuhava v pločevinasti razkuževalni ponvi. Skozi stekleno streho pada dnevna luč, ki jo v dobršni meri pripušča razpoka med drevesnimi vrhovi in vejami. Skozi stranska vrata — in to so vrata na tečajih, kakor vsa — stopiš v lekarno oziroma shrambo zdravil. Police so do stropa natrane s stotinami steklenic, ki jih je poslala Ljubljana in ostala zvesta mesta in vasi svojim sinovom in hčeram v pomoč.

Tako čisto in pomedeno je krog poslopij. Tu je kuhinja s pravim, prostornim štedilnikom, z zidano krušno pečjo, tu so spalnice za osebje v posebni baraki, kjer prav tako niso pozabili obesiti zastore nad okni. V zdravniškem posloppju najdeš knjižnico z nekaj sto knjigami in pisarno, v kateri šklepetajo pisalni stroji. Zunaj so mizice in klopi, na katerih poleti počivajo okrevaljoči ranjenci. Poti so ograjene in ponekod celo tlakovane z lesenimi kolobarji, izžaganimi iz orjaških debel.

Takšna so na pogled ta mala bolnična naselja, ki jih ni bilo malo v prostranih gozdovih, naselbine, ki so lahko sprejele tudi do sto ljudi in več. Partizanske bolnice so premogle tudi porodnišnico, obsežno leseno zgradbo s posebno širokimi steklenimi okni, s čistimi sobami in z ležišči, prekritimi z blazinami iz padalske svile. Vsak dan zjutraj in zvečer je prišla obiskat partizanske novorojenčke udomačena srnica. — Po zaslugi tovariškega prizadevanja zdravnikov, bolničarjev in ostalih sodelavcev je bilo življenje v teh idiličnih bolničnih

naseljih nadvse prijetno in vedro. To vedrost svobodoljubnih ljudi so prinesli ranjeni borci tudi s seboj, čeprav je bilo treba dostikrat stisniti zobe od bolečin. Mineval jim je čas sredi svobodnih gozdov v tovariški družbi, v urah političnih sestankov, v izobraževanju in pisarjenju v stenski časopis, v urah razvedrila, ob harmoniki in partizanski pesmi, ki ni segla do sovražnikovih ušes. Če pa je bilo treba zaradi težav katerikrat potrpeti, tedaj so potrpeti vsi z dobro mislijo. Kajti bili so partizani. Vedeli so, da so jim tople tovariške roke sredi gozdne divjine pričarale čudovit košček sveta in življenja ter storile več, kakor moremo ljudje storiti drug za drugega, da bi nam bilo dobro in lepo. Vedeli so, s kolikšnim trudom so te roke zgradile te njihove domove, kako je bilo treba iz dneva v dan na hrbtu prenašati okenska stekla, orodje, pohištvo, hrano in posode z vodo, ure in ure hoda, vedeli so, da so jim daleč stran, nekje v zaslužjenih vaseh in mestih matere in očetje, bratje in sestre borečega se slovenskega rodu z ljubeznijo pripravljale bele rjuhe, perilo, hrano in tisoč reči — svojim borecem za svobodo v pomoč. Partizanski zdravnikopionirji, tovariš Igor, Nataša, Cedrik, Niki, Jerič, Peter in toliko drugih, pa njihovi tovariši bolničarji in bolničarke, pa strežniki, kurirji, kuharji, nosači in stražarji — to so bili ljudje, ki so se leta in leta prostovoljno zaprli v osrčja gozdov ter leta in leta živeli v eni sami požrtvovalni tovariški skrbi za ranjene soborce.

Ustvarili so nam predragocene primere in vidne spomenike pravega tovarištva, tiste tople in resnično človeške vezi, brez katere ne bi nikoli dočakali svobode.

Mesta smrti v Hitlerjevem rajhu

O nacizmu kot ideologiji se lahko reče, da je temeljil bolj na čustvih kakor na razumskih spoznanjih — in sicer na čustvih najnižje nagonke vrste: bolešno prenapeta nacionalna samozavest in z njo združena rasna mržnja, potem pa politična nestrpnost, da podobne skoraj ne pozna zgodovina. Plemenska mržnja, ki se je v nekaj letih nacistične vzgoje v nemških množicah razpasla v pošastne dimenzije, in politična nestrpnost — to sta bila vogelna kamna, na katerih so Hitler, Himmler in njuni pomagači takoj po prevzemu rajha začeli graditi mrežo nemških koncentracijskih taborišč kot sistem načrtne trebitve in moritve vseh, ki bi se drznili zoperstavljati nacističnemu pohodu ali bi utegnili vsaj s svojo nemo navzočnostjo motiti ta pohod.

Tako je med prvimi ustanovami te vrste sredi močvirne pokrajine na Bavarskem zrasel Dachau, katerega naloga je bila, da v varno okrilje svojega z visokofrekvenčnim električnim tokom nabitega žičnega okvira sprejme prve žrtve nacističnega terorja, nemške komuniste in žide. Prvi prebivalci taborišča so bili hkrati njega graditelji. Dolge kolone židov so v čepicah in klobukih donšale kamenje in pesek — Sizifov način

dela je bil eno prvih mučilnih sredstev Himmlerjevih krvnikov — da na močvirnih tleh zgrade čvrste temelje taboriščnega mesta, a s peskom in kamenjem so tudi svoje kosti pokladale vanje. Po malem je zraslo celo majhno mesto — 30 barak, ki naj bi nudile streho okrog 16.000 političnih jetnikov — a s časom se je število prebivalcev povzpelo na 32.000 in čez. Okrog taborišča so zgradili dolgo vrsto tovarn in delavnic, sem so naselili tudi osrednjo računsko pisarno esesovskih oddelkov. Po teh delavnicah in pisarnah so delali sužnji iz taborišča in za nagrado so prejeli — smrt.

Od početka je bil Dachau tip tako zvanega uničevalnega taborišča, kakršnih je pozneje brez števila zraslo po vsem rajhu. S prestopom praga taborišča je sleherni politični jetnik podpisal menico na življenje. Ubijali so z vsem: s palico in kamnom, z revolverjem in strojnico, z električno žico in plinom, z injekcijo in strupom, z lakoto in prenaporom, a iznašli so še tisoč načinov, ki si jih nikdar ne bi mogla izmisliti fantazija živega, npravno urejenega človeka. Število žrtev, ki jih je terjal Dachau, je neznano, a gotovo za dobršno mero presega 100.000 življenj. S pomočjo najdržnejših izmed jetnikov, ki se niso strašili tveganja in so se prebili čez žico, se je glas o zločinah, ki so se godili v taborišču, raznesel po svetu in zdavnaj že je Dachau dobil celo majhno literaturo. Na podlagi dokumentov, ki so jih politični jetniki prethotapili na svobodo, so v Sovjetski zvezi že pred leti vrteli film o dachauskem mestu smrti. Pod pritiskom svetovnega javnega mnenja so morali dachauski esesovci za spoznanje omiliti svoje metode, zato pa so se strahote iz Dachaua preselile v druga taborišča, ki so po vsej Hitlerjevi Nemčiji, zlasti v letih vojne, rasla kakor gobe po dežju.

Med najbolj proslulimi je bilo dolga leta veliko taborišče Buchenwald v neposredni bližini Goethejevega Weimarja, kjer je trpelo in umiralo — glavna kolonija Jugoslovancev v nemških koncentracijskih taboriščih je sicer ostal Dachau — prav tako večje število Slovencev in Jugoslovancev. Buchenwaldu je bila pridružena cela vrsta tako zvanih zunanjih komand, to se pravi, delovnih edinic, ki jim je Buchenwald dobavljal delovne sužnje. Najznamenitejša med njimi je bila Dora, ogromna podzemna tvornica, v kateri so izdelovali V1, V2 in V3 (zadnji, V3, zaradi prehitrega poloma nacizma ni prišel več do uporabe). Proizvodnjo tako kočljivega orožja so hoteli Nemci ohraniti v hermetično zaprti tajnosti, in da dosežejo ta namen, so si izmislili preprosto sredstvo: politični jetnik, ki je enkrat vstopil v Doro, se ne vrne več pod sonce. V avgustu leta 1943. je iz Buchenwalda odšel prvi transport in do konca leta je v celem pripelo v Doro nekaj nad 10.000 ljudi. Tekom šestih mesecev se je v buchenwaldski krematorij vrnilo nekaj nad 2500 trupel, okrog 3000 do kraja izžrpanih, izžetih žrtev pa so v tem času poslali v likvidacijski taborišči Lublin in Belsen, kjer so jih pokončali z lakoto. V Dori so tisoči in tisoči političnih jetnikov našli smrt že pri

samem kopanju podzemskih rogov in galerij, tisoče in tisoče žrtev je zahtevala proizvodnja orožja, tisoče in tisoče pa so Nemci pokončali pri umiku pred ameriško vojsko.

Najstrašnejše izmed vseh imen, ki so zvezana z uničevanjem svobodoljubnih ljudi po nemških koncentracijskih taboriščih, pa vsekakor ostane Auschwitz — Osvjenčim v Šleziji. To je bil cel sistem taborišč, moških, ženskih in za mladino, pravo taboriščno velemesto — velemesto smrti. Po ugotovitvah uradne sovjetske komisije so v osvjenčimskih krematorijih esesovci sežgali okrog 5.120.000 ljudi, v množicah pa so žrtve sežigali tudi v nalašč za to pripravljenih rogov in jamah, tako da se število vseh sežganih ceni na okrog šest milijonov. Kakor po vseh drugih koncentracijskih taboriščih, so nemški nacisti tudi v Osvjenčimu zlasti v zadnjih mesecih svojega umika pobili fantastično število nedolžnih ljudi. Ko so zmagovite ruske čete prodrle v taborišče, so našle polne jame na pol sežganih kosti. Zadnji čas je v Osvjenčim vsak dan prihajalo po tri do pet vlakov na dan, ki so dovažali vsak po 1500—3000 ljudi. S takšnega vlaka so kakšnih 200—300 sprejemali v taborišče, vse ostale so napotili naravnost v plinsko celico in nato v krematorij. V Osvjenčimu so nacistični krvniki pobili na stotisoče otrok od dojenčkov do šestnajstletnih mladeničev in mladenk. Nosečim materam so nasilno

odpravili plod, malčke so ubijali z injekcijami ali pa so jih žive metali v goreče jame. V Osvjenčimu so pobili na tisoče zdravnikov, inženirjev, književnikov in drugih izobražencev. Veliki proces, ki je proti celi vrsti esesovskih krvnikov tekkel to jesen pred zavezniškim sodiščem v Hannoveru, je iz tega najstrašnejšega mesta moritve — v zadnji dobi nacističnega režima je na mesto Osvjenčima stopil nič manj strahotni Belsen — strahotne podrobnosti spravil na dan.

Hkrati pa je pokazal ta proces, da bodo morali vsi iskreni protifašisti še čuječe ostati na straži, da se gorje, ki ga krijejo v sebi imena Dachau, Buchenwald, Dora, Osvjenčim, Belsen, Lublin, Mautausen, Ravensbrück, Stutthof — lahko bi jih naštevati brez konca in kraja — ne pritihotapi nazaj. Po nemških koncentracijskih taboriščih je trpelo na tisoče in tisoče naših borcev, aktivistov in partizanov — tistim, ki so se rešili iz objema smrti in se vrnili v osvobojeno domovino, bodi še posebej sveta dolžnost, bedeti in skrbeti, da se vsak tudi najmanjši tak poskus v kali zatre. Najboljše jamstvo, da se časi podobne strahovlade, kakršno so nam razkrila nemška koncentracijska taborišča, nikoli več ne povrnejo, pa nam nudita moč naše ljudske armade in iskreno prijateljstvo velike Sovjetske zveze: to nam bodi vodilo v vsem našem političnem delovanju in nehanju.

Partizanski tisk v borbi za svobodo

Ponovno je že bilo poudarjeno, da so leta narodno osvobodilnega boja doba, ko je slovenski narod izvršil največje in najbolj kulturno dejanje svoje zgodovine. Ta trditev je utemeljena z več strani:

V tej dobi smo se iz lastne volje udeležili boja, ki se je bil proti fašizmu, največjemu zatiralcu svobode in kulture;

v tej dobi smo iz lastne volje naredili vse, da se rešimo usode narodne smrti, ki nam jo je namenil in pripravil kruti osvajalec;

v tej dobi nismo računali in tehtali materialnih sil, ki so bile v boju na sovražni in na naši strani, temveč smo boj sprejeli, ker nas je navdajala neizmerna vera in neomajno prepričanje, da ne bomo podlegli, čeprav smo številčno šibki, ker stoje na naši strani neizpodbitna pravica in svobodoljubne množice vsega sveta;

v tej dobi smo svojemu narodu, ki ni imel še nikdar v svoji zgodovini svoje usode v svojih rokah, pokazali in dokazali, kaj zmore narod, ko nastopi enoten za skupni cilj, in dali v tem zgled tudi drugim narodom;

v tej dobi smo ustvarili vse pogoje in osnove, da se bodo prebujene ljudske sile mogle oblikovati in razviti.

Tudi partizanski tisk je po svoji vsebini, obsegu, kakor tudi opremi in izdelavi pač dober in prepričljiv dokaz, da so zgornje ugotovitve resnične.

Ko nas je spomladi 1941 doletela največja nesreča, ki more doleteti narod, nesreča, da so zasedli našo domovino tuji zavojevalci, ki so vsi že s seboj prinesli izdelane načrte, kako nas bodo zbrisali s površja zemlje, širokim množicam našega ljudstva pa tudi meščanom še ni bilo popolnoma jasno, kako težak in usodno važen trenutek svoje zgodovine preživljamo. Besedi fašist in nacist nam po svoji kruti, dosledni vsebini še nista bili do kraja znani. Takrat še nismo vsi do zadnjega in do kraja razumeli, za kaj vse prav za prav v veliki vojni gre. Takrat še nismo mogli verjeti, da okupator že dobiva med nami samimi zvestega hlapca, ki bo bolj krut, bolj slep, bolj zagrizen in bolj trdovraten kot tuji fašist sam.

Tisk nam je razlagal položaj, tisk nam je odkrival sovražnika, tisk je odprl pred nami svetovno in naše bojišče.

Do spomladi 1941 smo — zadovoljno ali ne — služili tujim kraljem in cesarjem — vso dobo svoje zgodovine. Redek je bil naš puntar, mnogo mnogo pogostejši in ljubši nam je bil naš hlapec. Tisto pomlad še nismo vsi razumeli in nismo še vsi vedeli, da bo s to našo zgodovinsko tradicijo treba temeljito prelomiti. Dosledno in takoj prelomiti! To pa je največja stvar, ki si jo moremo misliti, da ves narod spremeniš, da iz hlapca narediš junaka, iz poslušajočega mislečega človeka, ki po svoje naredi in po svoje ukaže.

Tisk je imel nalogo, da tudi to nalogo opravi, tisk je povedal, da je naša rešitev in prihodnost samo v boju in edinole v boju. V boju, ki se ga moramo udeležiti vsi, enotni.

Do spomladi 1941 smo poslušali in ubogali. Potem smo izprevideli, da na ta način ne bo šlo več naprej. Toda kakšna je pot od spoznanja do izvršitve, od spoznanja do takojšnje izvršitve, ker ni bilo časa čakati. Ne veš, kako bi začel, kje prijel, kam stopil.

Tisk je spet pomagal, svetoval, organiziral, mobiliziral, vodil.

In bil se je boj na življenje in smrt. Boj v mestih in vaseh, poljih, gozdovih in gorah, dan in noč. Bili so poedinci, bile so čete, bili so bataljoni, bili so odredi, bile so brigade, bile so divizije, bili so korpusi, bile so armade. Bili so napadi, zmage in smrti, pohodi, zime, viharji, ofenzive, štiri leta dolga bitka. Te bitke se je udeležil tudi tisk.

V Ljubljani se je začelo. Tu so se utrdili že takoj spočetka vsi listi, ki so še danes središče našega tiska: Slovenski poročevalec, Ljudska pravica, Naša žena, Mladina, Delavska enotnost. Tu so posamezne skupine prve bojne zveze slovenskega naroda, ki se je imenovala Osvobodilna fronta, izdale za svoje pristaše pozive, razlage in navodila, naj pozabijo preteklost, naj se združijo v skupnem namenu in za skupen cilj: za izgon osvajalca, za boj za svobodo. Tu so izšle prve brošure in prvi letaki podobne vsebine, ki so našli pot do slehernega človeka.

Ljubljanski tisk je v redu izhajal. Izhajal je v tako majhnih razdobjih in v tolikih nakladah, da je Ljubljano in njeno bližnjo in daljno okolico dobro obveščal o trenutnem stanju in trenutnih nalogah.

Že jeseni 1941 se začelja vedno vidnejše in obširnejše širjenje osvobodilnega tiska tudi na deželi, kjer se v naslednjih letih tako razmnoži po vseh slovenskih pokrajinah, da v posameznih obdobjih vsaj številčno popolnoma doseže mirnodobsko stanje ali pa ga celo prekosi. Središče centralnega tiska se polagoma prestavi v Kočevski Rog kjer dobe osrednja štiri glasila v Kmečkem glasu novega tovariša. Slovenski partizan, ki mu sledi Naša vojska, poveže v enoto vse edinice partizanske vojske. Te edinice skrbje za tisk svojih enot: korpusov, divizij, odredov, bataljonov, čet in še manjših stalnih in drugih edinic. Primorska, Gorenjska, Štajerska in Koroška začno polagoma tiskati za svoje posebne potrebe svoj tisk in ponatiskovali za svoje področje ves centralni tisk. Desetine in desetine okrožij tiska za svoja področja skoraj vsak dan radijske vesti, pesmarice, letake. Desetine brošur politične, vojaške, strokovne in prosvetne vsebine izidejo vsak mesec. Naklade centralnih listov dosežejo število 10.000 izvodov. Tej številki se osrednji pokrajinski listi večkrat močno približajo. Brošure gredo med ljudi samo iz centralne tiskarne tudi v nakladi do 20.000 in še več izvodov in se v pokrajinah še ponatiskujejo. V podobnih nakladah gredo med ljudi tudi razglasi, letaki in plakati.

Takšno je stanje na jesen leta 1944, ko je popolnoma očitno, da je tisk izvršil velikanske naloge. Slovenski partizanski tisk je tako razširjen in med čitatelji na katerem koli koščku slovenske zemlje tako utrjen, da bo jutri, na dan zmage, popolnoma in v celoti nadomestil vse, kar je pod okupacijo še ostalo po mestih prodane slovenske besede. Slovenski partizanski tisk je postal v polnem pomenu besede novi tisk slovenskega ljudstva, ki se danes še bori, a bo jutri po zmagi gradilo.

Ta velikanska številčna razširjenost osvobodilnega tiska dobi svoj pravi smisel šele takrat, če pomislimo, da se je ves tisk tiskal v tiskarnah, ki so nastale sredi boja, da so v teh tiskarnah delali in tiskali v velikanski večini preprosti ljudje — nestrokovnjaki, ki so se svojega posla priučili šele v partizanih, da partizanske tiskarne niso imele svojih papirnic in svojega papirja, ki ga je bilo treba z vozmi pripeljati in na ramah prenesti stoline kilometrov daleč v težko dostopne gore, da so partizanski tisk iz teh krajev spet v težkih nahrbtnikih prenesli mimo zased, čez železnice in čez reke v sleherni slovenski vas poštarji, ki jih slovenska zgodovina do zadnjih let ni poznala — naši fantje in dekleta — partizanski kurirji.

Vendar se je v teh tiskarnah in v takih razmerah delalo tiskarsko delo tako popolno, da časopisi, brošure in letaki niso kazali, v kako težkih pogojih nastajajo. Tu ni bilo delovnih ur, tu se je delalo dan in noč, tu velikokrat ni bilo niti osnovnih življenjskih pogojev, tu pa je bila vedno zavest velike odgovornosti: Ali bo naše delo opravljeno tako, kot zasluži velika stvar, kateri služimo?

Delo partizanskih tiskarn je bilo velikokrat tehnično bolj popolno, kot smo ga vajeni iz mirnih časov: tisk je bil lep in

jasen, čeprav pri črkah navadno ni bilo nobene izbire. Tisk je redno izhajal. Ob posebnih dogodkih so tiskarne izdelale posebne izdaje. Tako je izšla izredno lepa številka Partizanskega dnevnika, ko je bil osvobojen Beograd.

Prav tako kot na lepo izdelavo časopisja so tiskarji polagali največjo skrb na opremo številnih brošur. Res da ni bilo razkošja, toda ohranili so tisto kulturo slovenske knjige, ki smo jo prav pri nas tako visoko dvignili. Ta kultura je prišla posebno do izraza pri opremi slikarskih map in slikarskih izdaj naših slikarjev-partizanov Nikolaja Pirnata, Miheliča Franceta in Klemenčiča-Maja, kakor tudi pri nekaterih drugih tiskih, od katerih naj omenim samo gorenjsko izdajo Prešernove Zdravljice ali primorski spominski zbornik Leto borb ob Soči. Tudi partizanski koledarček je izšel dvakrat v lepi obliki.

Za lepim tiskom so težile tudi vse ciklostilne tiskarne, v katerih je bila napravljena velika večina partizanskega tiska v vseh naših pokrajinah. Morda najlepši spomenik v tisku pa si je postavil naš partizan v svojih rokopisnih listih, ki so deloma izhajali redno, deloma pa priložnostno, kakor so pač dovoljevale težke prilike borbe. Skrbno, z roko risane naslovne strani teh četnih, odrednih in deloma tudi brigadnih listov kakor tudi z roko izdelane ilustracije in slike v listih samih — bodo še poznim rodovom spomin na boreca, ki se je boril v največjem boju, med bojem pa tudi tiskal in pisal.

★

Tako je bil partizanski tisk eno od področij kulturnega delovanja partizana-borca in partizana-političnega delavca. Novi pesniki in novi pisatelji so se včasih javljali v dijaških in mladinskih listih, v najtežji in največji dobi zgodovine slovenskega naroda se je vrsta njih prvič oglasila v partizan-

skem tisku, z besedo, ki je pozivala na boj, ki je zahtevala novo življenje, pravico za vsakogar, človeka dostojno življenje za vsakogar.

Vendar je partizanski tisk v prvi vrsti borec. Borec proti osvajalcu in uničevalcu domovine in svobode. Kajti boj je bila prva in najvažnejša naloga, ki jo je bilo treba uspešno končati. Šele po izpolnitvi te naloge je bilo mogoče pričakovati rešitev in boljše življenje. Zmaga je bila tista prelomnica, kjer se bo začela srečnejša prihodnost.

Za to zmago ima partizanski tisk velike zasluge. Njegova vloga ni samo v tem, da je budil in mobiliziral vedno nove in nove borece, partizanski tisk se je boja tudi sam udeleževal. Kamor ni mogla partizanska puška, tja je prišla njegova tiskana beseda: časopis, brošura, letak, plakat. In ko so naši borci zavzemali postojanke, so v žepih sovražnih vojakov našli svoj tisk. Že pred njimi je skozi žične ovire — mimo bunkerjev prišel v sovražne kasarne in tam opravil svojo nalogo.

Vendar se partizanski tisk prav tako kot partizan ni zadovoljil samo s tem, da je napadal in uničeval odporno moč sovražnika, njegova prav tako važna naloga je bila, da je že med bojem gradil in ustvarjal pogoje novega življenja. Udeležil se je prvih svobodnih volitev že pred kočevskim zborom in volitev spomladi leta 1944, ki so se izvršile na vsem takrat osvobojenem in polosvobojenem ozemlju. Spremljal in razlagal je vse velike politične dogodke od Pugleda, kjer je enotnost slovenskega naroda dobila prve trdnjše oblike. Od Ajdovščine, kjer je zasedala prva svobodna slovenska narodna vlada, kakor tudi vse dogodke, ki so spremljali rast in razvoj Titove Jugoslavije.

Kot borec proti vsakemu sovražniku ljudstva, njegovih pravic in pridobitev in kot graditelj ljudske demokracije in svobode svobodoljubnih narodov raste duh partizanskega tiska in se razvija tudi v osvobojeni domovini.

Oton Župančič:

Pregnancu

(Ob vkorakanju Rdeče Armije v Jugoslavijo.)

Rumeno listje in jesenske ptice,
in dež in sneg in led in mraz in mrak;
a predno se zaveš, klijo cvellice,
in tople luči in petia poln je zrak. —

Pobito srce in potrte nade,
pregnancev tožbe, obup in jok in stok;
a že gre glas: „Naše pojó brigade!“
Dvigni se, vdihni duh domačih lok!

Oktobra 1944.

Franc S. Finžgar:

Kamnar

Piščal tovornega parnika, ki je vlačil s kamenjem obložene brodove po Kvarneru, je hripavo in trudno zahreščala. Napete mišice težakov so odnehale, upognjeni hrbti so se vzravnali, dvignjena kladiva so padla in obležala na gramozu, lopate so zazvene in obtičale, kamor so bile zasajene.

Poldne.

Kamnarji so segli za mahadrave, odpete srajce, potegnili izza njih velike rute in si brisali potna čela, potem se pa razprhnili brez besede po nasipu skal, kamenja in gramoza. Vsak je poiskal v senčni špranji pred soncem skrito kosilo, razvezal culico in se lotil borne jedi. Izmed sivih skal so se svetile v soncu mirne, rjavo ožgane lise — koščena telesa kamnarjev.

Le eden ni šel med brate.

Po nasipu je zdrsnil do plivkajočega morja, odvezal čoln, prijel za veslo in prebrodil nekaj sto metrov širok zaliv, ki je ločil nasip od obale. Na njej je poiskal štrlečo skalo, pritisnil k bregu, ovil krog skale verigo in s težkim korakom stopil iz čolna.

Vzravnal je upognjena pleča, pogledal po gladki poti, z roko zaslonil osivele obrvi in se zopet ozrl v daljavo.

»Ni je! Zakaj je ni! Pa sem še med vrati zjutraj naročal, naj ne mudi.«

Še enkrat se je ozrl. Pri tem je iztegnil vrat, da se je napela zmrdana koža na njem.

»Ni je!«

Dvignjena roka je omahnila ob telesu kakor težko orodje. Kamnar je legel in ni pogledal, kam. Vznak je legel na vlažno sipo; ob desni in levi skala — on na sredi, živa skala.

Od potu prepojeni klobuk si je pomaknil na oči, prekrizal roke in nastavljal rjave prsi poldanskemu soncu.

Iz parka so zadoneli zvoki godbe, spočetka glasno, potem pa čedalje tiše in tiše.

Njegova ušesa, vajena škripajočega dleta, škrtanja lopat, stokanja navorov in ropotanja žerjavovih verig, ki so kakor velikanska pošast grabile skale z brodov, jih dvigale in spuščale v morje — so se zveselila glasov, ki so pljuskali na belih penah do njegovih nog.

Toda samo za trenutek. Sladkost je bila kakor cukrena skorjica, pod katero je grenčica.

Brazde na njegovem licu so se poglobile, koža — kakor usnje — se je zgubančila. Spodnja ustnica je stisnila brke, ki so se v skritem gnevu pobesili.

»To je vaša muzika, presiti!«

Kamnar se je stresel in sunil z nogo proti morju.

»Ne maram je, sovražim jo, ker se nam roga, ker je sladka kakor hinavec. — Le imejte jo sami in nikar ne zastrupljajte z njo našega morja. — Našega?«

Spodnja ustnica mu je še tesneje stisnila brke.

»Našega? Vam ga zasipljemo, da dobite novega prostora, kjer boste zapravljali v blesku in sijaju — milijone!«

Zopet je vztrepetalo koščeno telo.

»Da bi dočakal dan, ko se vaša sitost nasiti do vrhunca in naša lakota izprazni do dna! Da bi dočakal tisti prazniški dan — vesoljne sodbe!«

Kamnarjeve roke so se razklenile in zdrknile ob telesu. Prsti so se skrivili kakor kremplji in se zagrebli v mokro sipo in blato, grebli in stiskali, gnetli in tlačili, da so gibale in valovale mišice na golih lahteh.

»Ate, ná, jej!«

Droben glas je poklical kamnarja.

Njegova roka je obstala, v dlani je tičalo kakor krogla zgnetenno blato.

»Spiš, ate?«

Črnooka deklica, zapečena v lice kakor ržen kruh, je postavila k njemu cajnico in mu dvignila klobuk.

»Spiš?«

Kamnar je odprl oči, spodnja ustnica je izpustila brke, prsi so se mu dvignile. Iz njih je hotela jezna beseda, pa ni prišla.

Ko je zagledal oči svojega otroka, so splahnele brazde na njegovem obrazu, oprl se je na komolca, zalučil blatno kroglo, ki jo je tiščal v roki, proti parku, pa je padla v morje, ki se je skalilo v drobnem vrtincu krog nje.

»Nate!« je izpregovoril še ves zamotan v misli.

Deklica se je ozrla na blatno kepo in pogledala očeta.

»Kaj si vrgel? Kómu?«

Oče je pogledal otroku v oči in se že hotel zlagati. Pa se ni, ker se ni mogel in si ni upal tem jasnim očem.

»Bombo!«

»Kaj je bomba, ate?«

Kamnar je vzel lonec jedi med kolena.

»Ne veš, Barica, kaj je bomba?«

»Povej, ker ne vem!«

Kamnar je jedel in premišljal. Oprl se je na koleno, postavil žlico pokonci in hotel odgovoriti.

»Veš, bomba je ... Počakaj!«

Spet je zajel in spet razmišljal.

»Bomba je nekaj posebnega.«

Še je drsal po loncu in iskal besede.

»Bomba je poslednja sodba lačnih revežev zoper presite ljudi.«

»Kaj se to pravi, ate?«

Kamnar je zajemal že z dna in molčal. Ko je zajel zadnjič, je spustil žlico v lonec, ga del v cajnico in se obrnil k otroku. Dvignil je Barico in si jo posadil na kolena.

»Ne veš, kaj se to pravi, Barica?«

»Ne vem!«

»Tudi jaz nisem vedel, ko sem sedel svojemu očetu takole na kolenih kot ti sedaj meni. Danes šele vem, ko sem star in siv. Ko boš velika, boš tudi ti vedela. Sedaj pa mi povej, kje si se mudila s kosilom! Kako sem naročil davi?«

Oče je privzdignil obrvi. Barica je zardela.

»Si hud, ate?«

»Kako sem naročil davi?« je ponovil oče in dvignil obrvi še više.

»Če ne boš hud?«

Barica se ga je oklenila krog vratu.

»Povej po pravici!«

Težko je bilo očetu, ko je te tople otroške ročice rahlo odvijal od vratu.

»Nobene laži, otrok!«

Oče še ni povetil dvignjenih obrvi.

»Ne bom, ate.« Glas se je Barici tresel.

»Vidiš, tamle pri morju, pred parkom, stoji ženska in ima zvrhan koš hlebčkov. Tako so lepi! Bonbončki ne morejo biti boljši. Tam sem obstala in sem mislila, ko bi imela groš. Veš, potem so prišle iz parka gosposke punčke in gospe z njimi. In so kupile, vse so kupile punčkam hlebčke. A niso jih jedle — sem mislila, da jih bodo, pa jih niso; veš, ate, k morju so tekle, jih drobile in metale v vodo — ribam. To je greh, kajne? Mama pravi, da je greh, če se skorjica vrže na tla in pohodi. Te pa kar cele hlebčke mečejo v morje.«

Kamnarju so se zganile ustnice; na robu mu je bila beseda, da jo izpregovori otroku: Vidiš, za take bi bila sodba...

Pa mu ni zdrsnila izpod brkov.

»Tam si se torej zamudila?«

»Tam! Res, samo pri teh hlebčkih.«

»In bi ga resnično rada?«

Barica je pogledala očeta in se z rokami tesno oklenila njegove glave: »Kako rada!«

»Kupiš si ga! Čaj!«

Kamnar je otipal vozal v ruti, ki jo je nosil za vratom, ga odvezal in poiskal v njem groš.

»Na, Barica! Toda Ivici tudi poneseš nekaj hlebčka!«

»Tudi, tudi!«

Otrok je zdrsnil očetu s kolen, pospravil v cajnico prtič, s katerim je bila zakrita južina, stisnil groš v pest in se ravnal po hlebček.

Tudi oče je vstal.

Takrat se je ob morju prikazal bel voziček. v njem blede deklica, ob deklici dve služabnici, pokašljajoča gospa in gospod — zamišljen in žalosten.

»Viš, kakšen voziček ima ta punčka!«

Barica je pokazala na gosposko deklico.

Kamnar se je ozrl na bolno gospodo. Barica je pa že prestavila nogo na skali, da zbeži za belim hlebčkom.

»Počakaj!« je nenadoma zaklical oče Barici.

Njegova roka je segla po vozlu, ga odmotala in poiskala še dva groša.

»Na, Barica, še dva hlebčka kupi: mami, Ivici in sebi! Vsakemu svoj hlebček!«

Hčerki je zastala dvignjena noga na skali. Obstrmela je kakor pred čudežem iz pravljice.

»Za vse tri, ate?«

»Za vse! Poglej tja!« Pokazal je na blede bogastvo.

Barica se ni ozrla za prstom, segla je po denarju in od veselja zardela.

»Otrok, tvoj oče je bogat in ti — njegova hči — si bogata!«

Očetove težke roke so segle po otroku in si ga pritisnile na razpaljene prsi.

Cvetko Zagorski:

Avstrijec

Ko je prihitel kurir s položaja pod grebenom na vrh hriba in nam zaklical, da pelje Tone ujetnika, smo se razveselili. Saj sta padla to čudo že dva naša: Ukrajinec Ivan, ki je ušel iz nemškega ujetništva v hribe in je bil vselej molčeč in dober tovariš, ter Milan, komandir prve čete, ki se je pognal zjutraj kar po čistini navzdol, ko je prišlo povelje za napad. Dva naša pa sta bila pri tem prvem napadu težko ranjena. Ležala sta na zasilnih nosilih na vrhu grebena, v suhi rumenkasti travi med dvema boroma, edinima, ki sta tu na vrhu kljubovala vetrovom, pihajočim s severa iz Avstrije in z juga od Drave, od Pohorja, kamor smo si vsi tiho želeli, kajti tam je bilo mnogo tovarišev, tam so bile kurirske postaje in pošta in bolnice, od tam so vodile skrivnostne steze v osvobojeno Savinjsko dolino, na Moravško in čez Savo na Dolenjsko in v našo dobro Belo Krajino.

Ranjenca sta ležala tiho. Prvi, mitraljezec, ki mu je raznesla dum-dumka levico nad komolcem, je imel oči zaprte, enakomerno je dihal in niti zavzdihnil ni. Drugemu, komisarju II. čete, je krogla ranila glavo. Bolničarka, tiho in skromno kmečko dekle, je trdila, da je lobanja prebita, in je bila vsa zaskrbljena, ker je bila vajena doslej obvezovati le majhne praske in zdraviti garje. Tudi komisar je molčal, gledal pa je v blesteče poletno nebo med boroma in zdelo se mu je, da je zrak poln drobnih, čisto drobnih zlatih kristalov, zlatega prahu, ki se preliva v valovih pod sinjim nebom... Potem se je zagledal v rjave otroške oči bataljonske bolničarke, ona pa je hitro skrila svojo zaskrbljenost in se mu nasmehnila. Ranjenec je zaprl oči ter jih čez čas spet odprl in sledil s pogledom drobni ptici, ki je nenadoma zažvrgoleda med borovimi vejami in nato sfrlela in se izgubila med smrečjem pod grebenom.

»Zato smo se razveselili, ko smo izvedeli, da vodi Ivan ujetnika. Imeli smo vendar že dva mrtva — pa tudi komisar bo umrl in mitraljezec tudi, če ju ne bomo prenesli in prepeljali ob pravem času čez Dravo na Pohorje v bolnico. Nemce smo sicer vrgli v dolino, bežali so in metali od sebe tornistre, nekateri celo puške, toda samo eden je padel. Z grebena smo ga videli, kako je ležal na položnem travniku, malo više od kmetije sredi hriba. Ležal je tam na hrbtu, v spodnjem perilu, bos, z razkoračenimi nogami in razprostrtimi rokami, kakor ga je pustil tam Tone, ko ga je slekel.

Tega Nemca smo si vsi ogledali, saj je nosil šaržo policijskega podoficirja. Pomagali smo Tonetu, da ga je slekel in nalašč smo ga pustili ležati tako razkoračenega. Naj vidijo Nemci, ko bodo prišli, kaj jih čaka! Naj se le zagledajo v obraz tega policista — v njegov brezizrazen, top, bleđ, testen obraz.

Vendar je bil mrtvi Nemec za nas le trenutna epizoda. Mrtvec — in konec! Ne živi več, ne govori, ni več škodljiv, kajti sovražnikovi mrtveci so bili v resnici — mrtveci. Toda — ujetnik! To je bil dogodek. Saj je bil naš prvi ujetnik! Velika je bila zavest in ponos, da sovražnika ni treba takoj ubiti, da

Trikrat je poljubilo dete očeta...

In oče je pil s teh od zdravja kipečih otrokovih ustnic slast svojega bogastva. — — —

Barica je stisnila groške v pest, še ozrla se ni več na dragoceni voziček, popela se je bosonoga po skalah in tekla, da je vihralo sirotno krilce.

Kamnar je gledal za njo, dokler se ni potopila v množici. Še enkrat se je ozrl na bolni voziček — a njegovo srce je utripalo od prešerne radosti.

Nato se je uprl v veslo, piščal je zahripala, v skalah so oživele rjave liše, v parku je obmolknila godba.

Izpod kamnarjevega dleta so pa zadržale iskre kakor vesele misli.

ga lahko ujameš in vodiš h komandantu, da ga lahko nahraniš in mu pokažeš našo človečnost in našo pravico, da ga lahko zaslliš, doženeš krivdo, ga obsodiš po vseh božjih in človeških zakonih.

Pripeljali so ga po ozkem grebenu na vrh hriba, vsega krvavega in preplašenega. Tone ga je podpiral z desnico — ujetnik se je prav krepko naslanjal nanj — v levici pa je nosil dve puški, svojo karabinko in ujetnikovo čisto novo mavzerico.

»Vendarle sem prišel do dobre puške,« je zaklical Tone tovarišem.

»Kako si ga pa ujel?« so spraševali borci.

»Zaostal je za drugimi, ko so bežali, in se skrnil med gromovje. Zagledal sem ga, ko sem bil tri korake od njega.«

»Pa ni streljal?«

»Ni. Še je mislil, da ga ne vidim, in čisto se je potuhnil. Jaz sem pa dvignil puško in zamahnil, pa ne preveč. Kri se mu je ulila, leže je dvignil roke in jih sklenil in milo prosil, naj ga pustim živeti, da ima dve hčerki, da je Avstrijec in invalid. Pobral sem puško, ki je ležala ob njem in tako... tu je.«

Molčali smo in si ogledovali ujetnika. Nismo bili z njim zadovoljni. Namesto, da bi bil Prus, je bil Avstrijec. Ni bil videti ne surov ne ošaben. Star je bil čez petdeset let, mozoljast, uniforma mu je visela ohlapno z ramen, hlače je imel skoraj prazne. Njegovo lice je kazalo pohlevnost in neznanjski strah.

Bili smo razočarani. To naj bi bil ujetnik?! Niti branil se ni, ne streljal. Puška je ležala ob njem in Ivan jo je pobral kakor hrushko.

Tedaj je prišel komandant z obhoda straž, ki jih je razporedil pod grebenom in okrog hriba. Nosil je temno modro uniformo, ki jo je zaplenil v gasilskem domu v dolini, in na rokavih pod rameni našitke odrednega komandanta. Bil je kmečki fant, vselej vedrega obraza in gledal je bistro, si vsako stvar nekaj časa ogledoval, ocenil in potem komandiral. Tudi ujetnika je nekaj časa opazoval, smehljaje in z rahlim zaničevanjem okrog debelih usten.

»Koliko vas je?« je vprašal potem v polomljeni nemščini.

»Vsi iz postojanke. Nekaj čez petdeset,« je odgovoril ujetnik plaho. Videlo se mu je, da bi rad govoril. Pa je čakal na vprašanja, tako pohleven je bil.

»Kaj pa so vam rekli zjutraj? Da greste nad bandite, a?« je vprašal komandant trdo, še vedno z zaničljivim smehljajem. »Rekli so, da gremo v patrolo. Pogosto smo hodili v patrolo na ta hrib.«

»Zdaj ne boš več hodil na patrole in tisti prasec tam na travniku tudi ne... Ste vedeli, da smo mi tu na hribu? — Ne? Zdaj veste, kje smo! Ste imeli kaj mrtvih in ranjenih zjutraj?«

»Nekaj ranjenih je moralo biti, slišal sem, kako je zaklical nekdo: 'Joj, moja roka!' Tudi enega mrtvega sem videl,

več pa ne vem, ker so oni zbežali, jaz pa nisem mogel in sem se skrival v grmovje. Nogo imam pokvarjeno iz prejšnje svetovne vojne.

Medtem je prišla bolničarka, ki je pustila za hipec ranjenca, da obveže ujetniku glavo. Čakala je z zavojem v roki, dokler ji ni komandant namignil, naj ujetnika le obveže.

»Sedi!« je rekel ujetniku Tone. Bolničarka mu je izprala glavo in rekla, da ni nič hudega, samo koža je počila, in potem mu je glavo obvezala.

Ujetnik je bil bled, miren in pohleven, le začudeno nas je pogledoval. Stali smo vsi resni okrog njega, celo zaskrbljeni zanj, za njegovo rano na glavi, za njegovo bolno nogo. Nekdo mu je ponudil kruha. Če bi nas kdo opazoval, bi najbrž mislil, da nimamo ujetnika v svoji sredi, temveč tovariša, ki je bil v borbi z Nemci ranjen.

To je ujetnika najbrž pomirilo. »Če so me obvezali, mi dali celo kruha, me najbrž ne bodo takoj ustrelili,« si je mislil. »Morda me pa zdravijo zato, da bi me potem mučili... rezali, pekli!« Mogoče mu je prišlo tudi kaj takšnega na misel, saj se je moral spomniti vsega, kar je slišal in bral o nas v dolini. Pa so ga naši obrazi brž prepričali, da se mu česa takega ni bati.

»Z Dunaja sem,« je pripovedoval. »Tam sem opravil kot stražnik prometno službo, pred enim letom pa so nas poslali v te kraje in nas gonijo po vaseh in hribih. Pohabljen nogo imam in revmo še iz prejšnje vojne, nisem za vojsko... Tudi brez enega očesa sem,« je rekel in nas žalostno pogledal. Zares, levo oko je bilo stekleno, mrtvo, vendar se je malo ločilo od desnega, ki je bilo tudi brez leska, le zardelo od strahu in vetra...

»Kaj ga bomo ustrelili?« me je vprašala tiho bolničarka.

»Kaj pa misliš?« sem jo zavrnil, ampak s takšnim glasom, da bi mi odgovorila.

»Revež je,« je dejala.

Tudi drugi so bili mnenja, da naj bi ujetnika spustili. On pa je opazil, da se menimo o njem in je nadaljeval:

»Socialdemokrat sem. Dokler ni prišel Hitler, sem bil član stranke. Vedno sem bil proti Hitlerju.«

»Toliko bolj žalostno, da smo te ujeli v tej uniformi, ko si se boril proti Freiheitskämpferjem.«

»Mi nismo mogli v borbo,« je zatrjeval Avstrijec. »Hitler nam je pobral vso mladino, gestapovci so bili povsod za nami... Tudi mene so zaprli. Tri dni sem bil zaprt...«

»In potem si šel k policiji?« je vprašal komandant.

Medtem sem ogledoval s Tonetom mavzerico. Cev se je svetila in dva naboja sta manjkala v šaržerju. Bilo mi je žal. Nisem štel nabojev zato, da bi dokazal Avstrijcu krivdo. — Štel sem naboje, ker sem upal, da so še vsi v šaržerju, da Avstrijec ni streljal.

»Si streljal?« sem ga vprašal, on pa je priznal:

»Sem. Takoj zjutraj, ko še videl nisem nikogar, sem izstrelil dva naboja.«

»Kaj naj storimo s teboj? Policist si, kljukasti križ nosiš na rokavu, streljal si.«

Avstrijec je gledal v tla, ni se izgovarjal, ni prabil. Morda se je prebudil v njem ščepec človeške vesti in razgibal ravnodušje in puščobo duše starega socialdemokrata?

Prav gotovo. Saj zdaj nas je videl, bandite. Videl naše pusto taborišče na vrhu golega hriba, videl ranjenca, ki sta ležala med boroma in sta ga brez sovraštva in molče gledala, čutil je celo roko naše bolničarke, videl naše mlade obraze, bral iz naših oči razumevanje za svojo slepoto, celo za svoj greh...

»Tovariš komandant,« sem rekel. »Mislim, da bi ujetnika izpustili. Avstrijec je, naj pripoveduje v dolini, kakšni smo. Mi se pa zvečer tako predstavimo.«

»Ujetnika naj izpustimo?« je vprašal posmehljivo komandant.

»Da, Avstrijec je. Ne moremo z vsemi ujetniki ravnati enako. Razen tega ni bežal, ni se branil. Predal se je.«

Medtem so obstopili komandanta še drugi.

»Tri dni je bil zaprt,« je rekel nekdo.

»Slep je, star, revmatizem ima v nogah...« je zatrjevala bolničarka s prosečim, mehkim glasom.

Borci pa so molčali.

»Kaj bi pa oni s teboj počeli, če bi te ujeli?« je vprašal osorno nekdo.

Opazil sem, kako je splahnela s komandantovega lica vedrina in kako se je zresnil. Zdaj, zdaj bo izrekel trdo besedo in bo ukazal Avstrijcu ustreliti.

»Kaj nas briga vse to!« sem zavrnil tovariše. »Važno je, kaj nam bolj koristi: če ga ustrelimo ali izpustimo.«

Komandant je pomislil, potem pa zamahnil z roko in rekel:

»Storite z njim, kar hočete!«

Odvrnil se je od nas, kakor da bi hotel reči: »To ni moj posel!« Njegovo lice je dobilo spet ravnodušen in malo zaničljiv izraz. Pa se je čez trenutek spet obrnil k nam in ukazal:

»Zaslišite ga!«

Odvedli smo ujetnika malo stran od taborišča v grmovje. Trije smo ga vzeli v sredo, sedli, in četni komisar Silvester je pisal zapisnik: ime, rojstne podatke, podatke o sovražni vojski in njenih premikih... Medtem je okrog nas vse bolj pokalo. Nemci so napadali z več strani naše položaje pod grebenom in okrog hriba. Po zraku je sikalo, kakor da kdo napenja nad nami kovinske žice. Večkrat smo zaslišali krik tovarišev:

»Juriš! Juu-riš!«

Zdrdrali so mitraljezi in puške — samo tri mitraljeze smo imeli in osemdeset oboroženih boreev, toda komandant je bil izkušen in je spretno razporejal in metal silo s položaja na položaj. Sovražnik je gotovo mislil, da nas je vsaj dvakrat več.

»Ali slišiš? Ali vidiš?« sem vprašal Avstrijca. »To je partizanska vojska. In mi smo le prednja straža. Za nami prihaja armada. Zločine mašujemo, krivce kaznujemo, ljudstvu prinašamo svobodo. Tudi avstrijskemu...« In govoril sem mu o svobodi in miru, o bratstvu med narodi, o avstrijskih in italijanskih bataljonih, ki se bore v naši vojski.

Zmotil nas je komandant.

»Ste končali?« je vprašal mirno, tako mirno, kakor da ne bi bili obkoljeni.

»Smo!« sem odgovoril.

»Naj gre!« je rekel komandant in pokazal z glavo v smer proti dolini.

Ujetnik si je moral sleči obleko in si sezuti čevlje, da bomo oblekli in obuli našega borca. Uro, očala, drobiž in papirje smo mu vrnili.

Krenili smo skozi smrečje navzdol. Avstrijec se je nerodno prestopal in krevsal z revmatičnimi bosimi nogami v ohlapnih belih spodnjih hlačah, mi trije za njim. Ko smo prišli iz goščave, se je ustavil in nas boječe pogledal. Pred nami je ležal prostran, položen travnik.

»Pojdi!« sem mu rekel tiho.

Še enkrat nas je pogledal z začudenimi, vprašujočimi očmi, potem travnik in spet nas.

»Pojdi, pojdi!«

Sel je. Nerodno, počasi, kakor da poskuša. Ni se oziral. Kako mu je bilo tedaj v duši, ne vem. Željno je gledal v dolino, meril z očesom, kakšno razdaljo mora prehoditi, da bo na varnem, in prisluškoval je, če morda le ne bomo rešetirali pušk.

Ko je prehodil kakšnih dvajset metrov, se je spustil nenadoma v tek. Z vsemi močmi je tekel, grabil z rokami, se spotikal ob grudah zemlje in omahoval. Gledali smo ga in razumeli: na smrt je bil pripravljen, pa je občutil zdaj radosti življenja, kakršen je tudi bil: pol slep, pohabljen, revmatičen in star. Morda se je zbal, da se bo zadnji hip kdo med nami premislil...

Obrnili smo se in se vrnili skozi goščavo v taborišče. Tovariši so nakladali komoro na konja, zažigali papir, da ne bi ostala nobena sled za nami, in pripravljali nosila za dolgo in težko pot.

»Ne moremo čakati do večera,« je dejal komandant. »Navozili bodo vojaščine in nas do mraka lahko že stisnejo.«

Iz vseh postojank v Dravski dolini in do Gradca je prihajala sovražniku pomoč: vojaštvo, orožništvo, policija. Pri cerkvi sv. Pankracija, ki je bil le za malenkost nižji od našega taborišča, so se utaborili belogardisti, pomešani z gestapovci. V lino so postavili mitraljez in potem udarili plat zvona, dogovorjeno znamenje: mi smo na mestu.

»Brž, brž!« je priganjal komandant. Bataljon je bil zbran. Ranjenca sredi kolone, dva vola, konj. Sprejaj mitraljez, zadaj eden, ob strani eden, da čuva oba boka.

»Kreni!« je ukazal komandant. »Tišina! Stroga tišina!«

In premaknili smo se. Dolga kolona po grebenu, sami nismo prijavili, kam. Bel dan je bil še, večer in noč, naša dobra prijateljca, sta bila še daleč. Vedeli smo: zdaj zdaj bo počil strel in bo iz zasede zarežala v našo sredo strojnica...

Doma

Inženir Ivan Dorič se je po štiriletnem izgnanstvu vračal domov. Prihajal je iz Srbije. Ni mogel dočakati transporta, prikrbel si je potrebne listine in se napotil sam. Mostovi so bili še porušeni, tračnice razkopane, pogosto je moral prestopati; voznja je bila dolga in naporna. Vendar Dorič ni bil nestrpen, ni godrnjal in ne sitnaril. Če je bilo le malo udobnosti, se je celo zamaknil v prijetne misli.

Končno je vendar konec! Vrača se domov! Od onega dne, ko so ga gestapovci potegnili iz postelje in odpeljali v mariborske zapore, je minilo toliko težkih tednov in mesecev, minila so dolga štiri leta. Najprej taborišče, potem več kakor tri leta mučnega življenja v majhni srbski vasi pod visokimi planinami. Več kakor tri leta je obdeloval zemljo kot navaden delavec, kosil in oral, mlatil in obiral koruzo, pozimi pa sekal drva, namesto da bi sedel za svojo risalno desko in delal načrte za prostorne in svetle hiše. Da, lahko bi bil tudi v okupirani Srbiji delal načrte, lahko bi stanoval v mestu in prejemal visoko plačo, toda inženir Ivan Dorič si je takoj prvega dne okupacije rekel, da ne bo delal za okupatorje in njihove pomočnike. Teh svojih besed se je dosledno držal vsa štiri leta, čeprav je bilo težko, pogosto tudi nevarno. Takoj po osvoboditvi Srbije pa je odšel v mesto kot inženir in delal načrte za stavbe, ki jih je porušil sovražnik.

Zdaj se vrača v osvobojeno domovino. Vrača se samozavestno. Saj ni umazal svoje narodne časti. Okupatorju ni pomagal, z njegovimi številnimi pomočniki ni sodeloval.

Inženir Ivan Dorič je med potjo razmišljal o svojem življenju zadnjih štirih let, zato mu voznja ni bila naporna in tudi ne dolgočasna, zato ni bil nejevoljen, če je moral včasuri in ure peš ali s kamionom po razriti cesti. Saj se vendar vrača domov, da prejme zaslužen priznanje za svoje trpljenje, za svoje zadržanje zadnjih let. Kmalu bo videl svojo rojstno vas in legel v hladen smrekov gozd, ki se razprostira onstran potoka. Potem bo šel v mesto k Zori.

Vselej, kadar je prišel v razmišljanju do Zore, je zasenčil njegove svetle misli temen oblak.

Kako je z Zoro? Več kakor leto dni že ni dobil od nje nikakega sporočila. Ali je še vedno v pisarni tistega gradbenega podjetja, kjer je pred vojno delal tudi on in kjer sta se spoznala? Podjetje je takoj prve dni okupacije prišlo v nemške roke in je ves čas gradilo bunkerje in stražarnice. Zadnja leta je nekajkrat prosil Zoro, naj pusti to službo. A vselej ga je zavrnila, češ da ne more drugam. Zakaj ne more? se je vpraševal. Zdaj se je bal, da je morda že zaznamovana kot okupatorjeva sodelavka. Kaj mu hoče taka zaročenka?

Skrbelo ga je tudi, kako je z domačimi. Pred letom, ko je dobil poslednje pismo, je bilo še vse dobro. Oče in mati sta bila doma in jima ni bilo mar drugo kakor njuno posestvo, prav tako sestra Anica. Le brata Jožeta so že pred dvema letoma vpoklicali v nemško vojsko. Odšel je na vzhodno fronto, o njem ni glasu. Ali se je do konca boril na nemški strani, ali je že davno padel, ali pa živi v ujetništvu? In kaj je z njegovim najstarejšim bratom Tevžem? Pred letom je še bil doma. Toda zadnje leto so hitlerjevci vladali še z večjim terorjem. Morda so ga prisilili v vojsko, morda je prevzel kako funkcijo v domači vasi? Morda se je uklonil tudi oče, morda so vsi povrsti izdali dom in njega, Ivana, ki jih je učil ljubiti domovino in svobodo, morda...

Z nejasnim čustvom veselja in bojazni je stopil na domači postaji iz vlaka. Prav za prav ni stopil na postaji, ker te sploh ni bilo, od nje je ostal samo kup ruševin. Tudi bližnje hiše so bile porušene.

»Kako je v vasi?« je vprašal prvega znanca.

»Nekaj šip je popokalo, to je vse.«

Znanec, vesel, da ga je prvi srečal, mu je začel na dolgo pripovedovati, kako je bilo med okupacijo. Dorič je že hotel vprašati, kako je pri njih doma, toda zbal se je odgovora, zato se je kratko poslovil in nadaljeval pot proti domu. Ob prijetnem jutranjem soncu je naglo stopal med zorečimi pšenicami

in šelestečimi koruzami. Z njiv in travnikov so ga kmetje glasno in veselo pozdravljali. Njihova ljubeznivost ga je presenečala.

Blizu vasi je srečal soseda. Močno se je postaral, a hodil je odločno, in zadovoljno se je smehljajal.

»Si le prišel. Smo že mislili, da te ne bo. Potreben boš domu!«

Dorič je vprašal po domačih.

Sosed je pomolčal, potem po odgovoril počasi, skoraj slovesno: »Vaša hiša je mnogo pretrpela. Mati te težko čaka. Stopi hitro!«

Dorič je šel mimo prvih vaških hiš, ne da bi jih videl. Že je stal na domačem dvorišču. Ljubeče je objel rojstno hišo: vse je bilo kakor pred več kot štirimi leti, ko je bil zadnjič doma. Še nekaj korakov in bil je v prednji sobi.

Za mizo pri oknu je sedela mati. Niti slišala ga ni, ko je vstopil. Bila je zatopljena v časopis. Sin je za trenutek obstal na vratih in nepremično gledal svojo mater; osivela je, poteze v obrazu so postale trše. — Šele čez trenutek se je zganil in stopil proti njej.

»Mati!«

Mati se je dvignila. Ni se mogla takoj zbrati, šele čez čas je snela naočnike in se pogrnala proti sinu.

»Ivan!«

Ko se je razjokala na njegovih ramenih, ga je peljala k mizi, ga božala po rokah in mu govorila besede, ki sta jih razumela samo onadva. Potem se je odtrgala od njega in mu prinesla kruha in vina. Vsa zmedena od sreče ga je vpraševala, kako je potoval, kako je živel, kako je z njegovim zdravjem. Vpraševala je po vsem, dokler ni Ivan pretrgal njenih vprašanj z drhtečim, zadržanim glasom.

»Kje so oče?«

Mati je pogledala skozi okno, v oči ji je legla senca.

»Ni mu bilo dano,« je povedala počasi in težko, »da bi dočakal novih časov. Jeseni so ga pokopali.«

»Oče so umrli?« je jeknil Ivan.

»Ubili so jih,« ga je trpkopopravila.

»Kdo?«

»Kdo vendar?« je mati vzkliknila začudena. »Kdo je ubijal naše ljudi? Nemci!«

»Zakaj?«

Mati je počakala trenutek, potem pa povedala v eni sapi: »Zaradi Jožeta, ki je pobegnil iz nemške vojske in šel v partizane, zaradi Tevža, ki je šel za Jožetom, zaradi Anice, ki je tudi šla v gozdove, zaradi nas vseh, ki smo dajali partizanom streho in hrano. Lani na samo veliko noč so prišli ponj. Dvakrat sem ga obiskala v zaporu. Joj, kakšen je bil! Tepli in mučili so ga. A ničesar ni izdal. Ko sem prišla tretjič, so dejali, da je umrl. Ubili so ga, ubili!«

»In kje sta Jože in Tevž? Kje je Anica?« je vprašal Ivan s stisnjenim glasom.

»Jože je nekje na Dolenjskem. Prejšnji teden je bil doma na dopustu. Povpraševal je po tebi.« Materi so zagorele oči. »Da bi ga videl! Oficir je postal. Novo uniformo ima. Kaj vse je povedal! Dvakrat je bil odlikovan, petkrat ranjen, a še ne mara iz vojske.«

»In Tevž?« je vprašal Ivan še z večjo tesnobo.

»Tudi on se je izkazal. Vsi so ga imeli radi. Sprva je bil vsak mesec doma, čeprav so mu nastavljali zasede. Potem pa

je odšel s svojo četo proti Trstu. Tam je padel. Ne bo ga več nazaj.«

V sobi je zavladala tišina.

Mati je mislila na svojega najstarejšega sina, njen najmlajši sin pa je iskal samega sebe. Žalost se je v njem mešala z nekim drugim, še nedoločnim čustvom.

»Pa Anica?« je čez čas dahnil komaj slišno.

»Dela v mestnem odboru. V nedeljo je govorila na našem mitingu. Bolje je govorila kot domači učitelj, čeprav nima drugega kot štiri razrede ljudske šole. Domov je prišla samo za pol ure. Mnogo dela ima. Hodi od vasi do vasi, organizira, svetuje, pomaga, razlaga. Ne bi je spoznal.«

Ivan je imel samo še eno vprašanje. Stežka ga je stisnil iz sebe.

»In Zora? Zora iz mesta?«

Mati pa je govorila dalje o Anici, kakor da je preslišala sinovo vprašanje. Ivan ga je moral ponoviti.

»Ali je bila do konca v nemški službi?« je še dodal.

»Saj ni bila v nemški službi,« ga je mati ostro zavrnila. »Zora je bila od začetka do konca v naši službi. Prenašala je pošto in sporočala našim vse, kar je izvedela v pisarni in mestu, izročala našim načrte bunkerjev in stražarnic ter vezala mesto z našimi v gozdovih. Službo je zapustila, ko so jo poklicali v gozd.«

»In kje je sedaj?«

Spet nekaj trenutkov molka.

»Nihče ne ve ničesar o njej,« je mati slednjič povedala. »Ujeli so jo. Mesec dni pred koncem. Morda živi, morda tudi ne. Če je živa, bo prišla. Anica ti bi povedala, kaj je napravila za našo vojsko. Hrabro dekle.« Mati je poiskala sinovo roko, ki je ležala brez moči na mizi. Položila je nanjo svojo zgarano, toda toplo dlan. »Mnogi, ki so bili proglašeni za mrtve, se vračajo. Če je ne bo, boš moral preboleti. V tej strašni vojni je vsakdo moral nekaj dati, mnogi smo dali najdražje, kar smo imeli. Ne pozabi tega, Ivan!«

Inženir Ivan Dorič je molčal. Ne samo zaradi žalosti za očetom, bratom in nevesto, marveč tudi zaradi sebe, ki se je

vračal kot junak v domovino, zdaj pa je spoznal, kako beden in majhen se je vrnil.

Z resnimi, skoraj strogimi besedami je mati prekinila molk.

»Ivan, kaj si pa ti storil, da smo spet svobodni?«

Sin se je zdrznil.

Vse dotlej je bil prepričan, da je s svojo pasivnostjo napram okupatorju in njegovim hlapcem doprinesel svoj delež k osvoboditvi, šele ta trenutek je spoznal, da v resnici ni ničesar storil. Medtem ko sta se njegova dva brata borila z orožjem v roki, ko je celo Anica odšla v gozdove in sta oče in mati podpirala partizane, Zora pa vršila nevarno obveščevalno službo, je on — mlad, zdrav in sam — tam na poljih okupirane Srbije mlatil tisto pšenico, po katero so prišli Nemci in četniki, podiral drva, s katerimi so se greli Nemci, skrbel za živino, ki so jo klali četniki. Je bilo junaštvo ostati nepoznan na vasi in ob dobri hrani opravljati kmečka opravila? Ali ni v resnici služil okupatorju in njegovim hlapcem?

»Kje si se pa ti boril?« je mati znova vprašala. »Ali si ostal do konca na vasi?«

»Do konca,« je sin odgovoril pretrgano. »Drugače ni bilo mogoče. Partizani so bili daleč.«

Ob vprašujočem materinem pogledu pa mu je zastala beseda v grlu. Trudoma je našel besede, s katerimi je skušal materi naslikati, kako težko, nevarno, da, nemogoče je bilo v njegovem kraju delo za partizane. Toda čim dalje je govoril, tem bolj je čutil, kako jalovi so njegovi izgovori. Z vso jasnostjo se je zavedal, da ni ničesar storil, ker ni imel poguma, ker je bil bojazljivec in plašljivec. A kako je pred vojno govoril o domovini in svobodi! Domači niso o tem nikoli govorili, zdaj, ko sta bili domovina in svoboda v največji nevarnosti, pa so pustili vse in šli v borbo.

Spet je obmolknil. Cemu bi govoril dalje? Saj razočaranja, ki je legalo v materin pogled, ne more pregnati nobena njegova beseda. Bil je njen najljubši sin, nanj je bila najbolj ponosna, odslej pa bo njegovo ime poslednje, ki bo prišlo na njene ustnice.

Med mater in sina je legel dolg, težak molk.

Tone Sellškar:

Begunci

Potujejo po gozdovih in skrivnih stezah,
počivajo pod hrasti, bukvami in ob brezah.
In spet potujejo
čez jarke in skale in bredejo vode,
po dežju in snegu in v noge jih bode
trnje in kamen
in gredo mimo znamenj
požigov, pokoljev in tug.

Ob njivi trohni prevrnjen plug...
Ob sestradanih prsah je dete umrlo
in mati mu s prsti jamico grebe
in v vrsti bežečih gre misel: Strlo, oh strlo
bo morda še mene in tebe...
In spet potujejo...
Zjutraj, popoldne, vso noč in ves dan
ter so prepolni žuljev in ran.

Otroci so lačni kruha in vekajo,
možje si z drevesa veje sekajo
in plamen jih greje v premrli telesa,
z oblakom so črnim zastrta nebesa.
In spet potujejo...
čez jarke in skale in mimo grobov,
skozi požgane vasi in globine gozdov.
Smrt jih preganja
vse dlje in dlje,
na zemljo omahne stavec, dekle
in glad, glad, jim prežiga kri...
na vešalih sosed visi...

V srcu pa hrepenenje lastovic.
In znova potujejo, znova se vračajo,
v ruševinah vasi kamenje obračajo
ko jata iz gnezda pregnanih ptic.

V kurirski karauli

Bilo je po večerji, ogenj v karauli je živo plapolal. Fantje so igrali na orglice in prepevali. Pred vrati je bila velika noč, čeprav je tam na snegu in na vrhu planine med smrekami skoraj ni bilo čutiti. Nočni hlad je stisnil ljudi okoli ognja. Plameni so oblizovali na drogu obešeni kotel, kjer je kuhar vrel vodo, da bi nam potolažil žejo s čajem.

Potem je muzikant prenehal z melodijo in na glas vzdihnil.

»Veste kaj, fantje,« je dejal, »ta teden bi napravil eno kurirsko pot več, in tudi prihodnji teden. Franc, zate bi jo napravil. Ali ne bi mogel ti namesto mene na veliko noč na pot?«

Fantje so se nasmehnili in nasmehniti se je moral tudi muzikant.

»Moraš v dolino?« je vprašal eden izmed tovarišev.

»Še vprašaj?« ga je zavrnil smeje kuhar. »Umrli bi od koprnenja, če bi ne šel.«

Vse je kazalo, da so tovariši poznali muzikantovo bolečino, ali »nabrano krilce v dolini«, kakor je povedal eden. Tovariši so se znova smejali, Franc pa je obljubil muzikantu, da bo šel namesto njega na pot.

»Meni je pač vseeno,« je pristavil, »ali je velika nedelja ali je kakšna druga nedelja.« Zamahnil je z roko.

Ali to je povedal skoraj malce preveč zagrenjeno in v karauli je nastal med tovariši molk. Kuhar je medtem precedil čaj, ga sladkal in nam ga porazdelil.

Tovarišija je oživela in nikomur več se ni ljubilo oditi spat. Drva so se znova zagorela in bilo je kar prijetno ob ognju. Fantom se je zahotelo razgovora, in hoteli so, da jim kaj pripovedujeva — midva gosta, ki sva prišla od daleč, iz sveta — »iz Jugoslavije«, kakor so govorili na Primorskem. Ali midva sva se izgovarjala, da sva preveč zbita. Ze zdavnaj bi odšla ležat, da ne bi bilo tako prijetno pri ognju, ki je obujal spomine na prebedele noči ob takšnih partizanskih ognjih, ko te je ogenj z ene strani grel, v hrbet pa te je stresal mraz. Svetlikajoč plamen je begal po karauli ter plesal po zagorelih obrazih mladih kurirjev.

Potem se je nenadoma — sam ne vem, kako se je začelo — vnel prepir. Bil je docela tovariški prepir med fanti. Govorili so skoraj vsevprek ter se niso mogli zediniti. Kako je bilo takrat s smrtjo politkomisarja Ronka, in ali je bil partizan Tilka kriv njegove smrti ali ne? In zakaj bi potem streljal Ronko za Tilkom, ako bi ta ničesar ne zakrivil? Skraja so govorili skoraj drug preko drugega in misli so se jim porajale kakor plameni na ognjišču: vzplapolale so in lizale v temo, a na dnu je žarela žerjavica, ki je dajala vedno novo moč plamenom, kakor je dajal politkomisar Ronko s svojo smrtjo vedno nove misli njihovim glavam. Zaradi tega bo še najbolje, da povem to zgodbo tako, kakor sem jo potem v noč razmislil, ko nisem in nisem mogel zatisniti očesa v šotoru, kljub utrujenosti ne. Nenehoma sem moral znova in znova strmeti skozi odprtino v šotoru mimo vrhov visokih smrek v jasno zvezdno noč. Možgani, ki jih je razgibalo pripovedovanje kurirjev, se niso in niso

mogli spokojiti. Vsekakor pa je politkomisar Ronko, prav posebej pa še zaradi Francove zgodbe, čudovito zrastle v njihovih očeh.

Godilo pa se je nekako tako.

Ko je pritekel v izbo stražar — bil je bled in oči so mu bile docela preplašene in zmedene — ni bilo več časa niti za misel.

»Italijani in beli so v vasi!« je zavpil z glasom, kakor da bi se hotel obenem opravičiti, da on ne more nič zato, ako so prišli tako nenadoma.

Iskal je odgovora v komisarjevih očeh in hotel še nekaj povedati, ali takrat je zunaj jeknilo nekaj strelav, jedko je zapela strojnica. Komisar je komaj še utegnil zavpiti:

»Umik iz vasi — po dolini — proti gozdu!«

Nenadoma se je znašel sam. A ko je vstopil v vežo, je zagledal tam strojnico — »Bredo«, ki je merila nekam v prazno na vaško cesto, ob »Bredi« pa je ležal nahrbtnik, kakor da bi na nekoga čakal. Ronko ni utegnil razmisliti, čigava je prav ta »Breda« in ali je ni kdo pustil tukaj iz nemarnosti — mogoče se je ta hip potepal kje po vasi, če ga ni celo sam kam poslal. Streljanje zunaj je bilo vedno bolj divje ter ni bilo časa niti za jezo.

Pograbil je za orožje in se pognal proti dvorišču. Med vrati je s svojo brzostrelko zadel ob podboje ter preklel vse zvezde na nebu in mitraljezca. Planil je preko dvorišča in preskočil plot za hišo. Počeni je. Strelji — bilo je puškarjenje — so pasje sikali za njim. Na desni, za hišami je lahko opazil premikanje Italijanov, dà, tudi beli so bili med njimi, jasno je razložil kape. V vas so vdrlj z zgornje strani. Potegnil se je v dve gubi ter se pognal po grapi proti hosti. Tam je bilo kamenje, tam mu ne bodo mogli tako lahko do živega. V nekaj minutah je dosegel greben ter se prevalil za kamnato ograjo.

Tu se je lahko zbral. Preko brina, ki ga je zakrival od leve, je lahko videl partizane, svojo četo, ki se je prav tako umikala proti skalam — fantje so jih večče preskakovali in se plazili med njimi. Začeli so žgati proti vasi. Spodaj, prav nekje v grapi še, se je oglasil mitraljez. To je bil njihov drugi mitraljez, Ronko ga je spoznal po glasu. Ščitil je umikanje. Četa se je znašla, četa se je bila — to mu je vrnilo v trenutku vso dobro voljo. Razpostavil je strojnico in čakal, skoraj malce nestrpno — Italijanov ali belih, ko bi se začeli gibati iz vasi proti njihovim skalam. Časa je imel na pretek.

Streljanje v vasi je prenehalo. Samo za trenutek, da se je docela jasno zaslišalo vpitje neke ženske, ki se je mešalo z vreščanjem otrok. Potem je priteklo iz vasi iz onega konca, kamor je Ronko nameril mitraljez — dekletce, takšno trinajstletno do štirinajstletno dekletce, ki je nosilo na rokah otroka. Nespletene lasje so ji padali preko bledorožaste bluze. Ob prvem drevesu spodaj v grapi, bil je oreh, se je ustavila ter zdrknila na kolena. Bila je upehana. Postavna je otroka na tla, si ga naslednji trenutek znova naložila in znova stekla. Na

ovinku se je spotaknila in otrok ji je kar zdrčal iz naročja. Potegnila ga je za roko, da bi tekel kraj nje. Ali komaj je otrok — bil je po vsej priliki fantek — napravil nekaj korakov, že je padel na obraz z naprej iztegnjenimi rokami. Završčal je. Dekletce je počenilo k fantku in mu nekaj prigovaljalo. Celo solze mu je obrišala s krilcem. Nenadoma pa se je vzravnala, zakričala še sama ter ga potegnila za lase. Ronko se je že zbal za dete, da bi ga dekletce pustilo, kar zazeblu ga je pri srcu. Ali samo za trenutek, kajti dekletce je pograbilo otroka, si ga potegnilo preko trebuha ter steklo z njim navkreber proti skalam. Takrat se je oglasila — na docela nasprotni strani, na grebenu nad hišami, strojnica. Ronko je potegnil glavo za skalo ter se hotel nato splaziti mimo brinjevega grma za skale, ki so bile razmetane za njim in med drevjem. Ko je namerjal orožje proti ognju, je začutil v nogi bolečino. V strahu je skrčil nogo, a ga je neprijetno zaskalelo.

»O, za vraga, zdaj me je pa oplazil!« je dejal ter legel na skalo.

Strojnica je prenehala. Ali na varnem tu ni bil. Od tod se je moral potegniti, bil je že zadnji čas. Dekletce tam spodaj ga je s svojim begom docela zmotilo. Še enkrat se je ozrl po oni stezi, tja, kamor je prej meril mitraljez — a zdaj je zagledal na oni stezi, po kateri je bežalo prej dekletce, mitraljezca Tilka. Poganjal se je po grapi, naravnost proti njemu.

»Vražja duša, kje se je potepal?« je vzkliknil. Pozabil je na sebe že zaradi mitraljeza, ki je bil Tilkov. Nekaj ga je zjezilo zaradi fanta, ali takrat se je priplazil okoli ogle Lah, se vrgel na tla ter začel žgati po Tilku. Tudi Tilko se je vrgel po dolgem na zemljo. Ronko je oživel. Pozabil je na nogo ter se potegnil do mitraljeza. Začel je nabijati proti vasi. Ko se je potem razkadilo okoli mitraljeza, je zagledal več Lahov, ki so se vlekli za ogalom. A Tilko je tekel, sključen, kolikor je največ mogel in nekam postrani. Fant je po vsej priliki čutil, da ga nekdo krije. Postajal je drzen, ko je bežal po tako odprti planoti proti gozdu. Ronko je moral še enkrat užgati po Italijanih.

Krič v vasi je bil glasnejši, vpilo je več žensk in otrok — ali to je bilo sedaj za Ronka nekje daleč. Ena sama misel se je zagrizla vanj, kako bosta s Tilkom rešila mitraljez.

Tik pred njim je Tilko počenil za skalo. Ronko ga je poklical.

»Mitraljez!« je zavpil nad njim.

Ali takrat je fant planil, pognal se je nekam visoko pokoncu, švignil je mimo, kakor če bi ga pičil gad.

»Tvoj mitraljez!« je Ronko skoraj zatulil za njim.

Ni mogel razumeti, zakaj se ne ustavi. Vrh tega je bil sam ranjen. Moral bi mu pomagati.

Med skalami spredaj se je Tilko ustavil. Vendar samo za trenutek. Potem pa je zamahnil in izginil med kamenjem s svojim neumnim in preplašenim obrazom.

Prvi hip je Ronka vse to presenetilo, naslednji trenutek se je že zavedel. Da, to je bil Tilko, njegov prvi mitraljezec. Nikoli si ni bil na čistem z njim, vedno se mu je dozdevalo, da ni nekaj v redu s tem fantom, ki si je vedel vselej ustvariti nekak položaj v četi, ter je tako in po tej poti tudi prišel do mitraljeza. Zdaj se je ta podoba razvozljala, v trenutku mu je postalo jasno, s čimer se je že tolikokrat klal — in ta tip se je celo

kril za njegovim hrbtom. Potem pa ono dekletce z otrokom, ki je le uteklo Lahom in belim... Ali preden je Ronko vso zadevo razmislil do konca, je že držal v rokah pištolo in počil. Enkrat, dvakrat, trikrat. Tja med skale, kjer se je pojavljala bežeča Tilkova postava.

Zravnal se je, noga ga ni prav nič več pekla, bil je razdivjan. Takrat je z leve znova zaropotalo in Ronkova roka se je povesila. Nikakšne moči ni bilo več v njej.

Tako se je zgodilo in nič drugače, a kar je povedal potem Franc, ki je bil takrat bolničar, to je bila kajpada njegova zadeva ter so mu oni lahko samo verjeli, so mu hoteli ali ne.

Bolničar je našel Ronka na obronku. Bilo je pozno v noč, Lah in beli so že odšli, krič v vasi je že zdavnaj ponehal. Le na pogoriščih je še tleta žerjavica in posmojen dim je napolnjeval ozračje ter legal kakor kamen na prsi. To je bilo delo Lahov in belih, ki so zažgali vas.

Ronko je ležal naslonjen na skalo. »V zadnjih zdihljajih,« kakor je rekel Franc. Niti malo ni več mislil na to, da bi še spravil besedo iz njega. Bil je prestreljen, enkrat, dvakrat. Skozi prsi in pod srcem. Potem še noge. Ko ga je obvezal, je potihlo spregovoril. Ali ko mu je Franc omenil — mislil je pač, da mu mora povedati, da so Tilka prijeli, je Ronko skoraj vzkipeł. Po vsej sili je hotel, da ga je naslonil ob skalo. Hotel se je zazreti proti vasi. Na pogoriščih spodaj so oživali plameni in metali svetlobo po pokrajini, posejani s kamenjem.

»Kakšni plameni!« je vzkliknil Ronko. »Dunja bo delala zapisnike in pognala Tilka pred sodišče. Kaj drugega si ob takšni priliki ne bi mogla zmisлити. Tudi jaz si ne bi. Ne bi ga obstrelil, da ni malo prenemarno zamahnil z roko. Zbolelo me je zaradi mitraljeza. Da, zaradi mitraljeza. Dekletce pa je rešilo otroka... Srečo je imel, da ga nisem podrl. Če bo le imel še srečo pri Dunji. Vidiš, Franc, samo zaradi mitraljeza sem ga. Tudi zaradi mitraljezov se danes pobijamo med sabo. Vojna je resda vrag. Minila bodo leta, nove pomladi bodo pognale, na svetu bo znova drugače. Otroci nas ne bodo mogli razumeti, zakaj smo se streljali med sabo, na priliko zaradi mitraljezov... Zakrohotal bi se sam sebi. Ali ni to smešno. Če se takrat ne bi vzel, me ne bi požgal Lah. Rešil bi morda strojnico. Tako sem pa komaj samega sebe privlekel do sem. Od tod mi ni treba nikamor več naprej.«

Ronko se je hotel nasmehnuti, ali moral je prestati, ker ga je začelo dušiti. Na ustih se mu je pojavila krvava pena, zatem tenek eurek krvi. Bolničar mu je za sveto božjo voljo prigovaljal, da bi prenehal z govorjenjem, da bi legel, ali Ronko je bil trmast. Nato je odprl oči in se zastrmel s svojimi svetlimi očmi v pogorišče.

»Vidiš ta ogenj?« ga je vprašal; ali nato natiho, da se je moral Franc skloniti, da ga je razumel. »Pogorele so te stare bajte z vso svojo siromaščino. Še vedno gorijo...«

Ali tam spodaj je tlela samo žerjavica, nobenega plamena ni bilo več videti. Ronku se je zbledlo; kar ni bilo nič čudnega, kakor je pojasnil Franc, ko mu je pa iztekla kri.

»Se vedno gorijo te kože, ali prišla bodo leta, ko bodo spodaj stali veliki in beli domovi... sredi samega cvetja. Na oknih, velikih in svetlih bodo evetele rože,

nageljni se bodo penili po zidovih... otroci bodo tekali po zelenih travah... Taka lepa pomlad bo in fantje bodo znova peli po vasi dekletom... Nihče na svetu več se ne bo hotel spominjati teh črnih dni. A če se bo kdo, bo vzkliknil: Kakšna sreča, da je takrat pogorela vas...! A zdaj se streljamo zaradi mitraljezov.<

Zdaj je bil bolničar prepričan, da so Ronkove ure štete. Bledlo se mu je in to je bil njegov konec. Naj se izgovori, si je mislil Franc. Nič se ni več jezil nanj. Prijel ga je pod pazduho in ga položil na travo. Ronkov obraz je docela zbledel. Bolničar ni slišal več njegovega glasu. Ronko je umiral — in umrl potem še pred polnočjo. Tik pred samim koncem se mu je še bledlo nekaj o onem nesrečnem mitraljezu, da bi mu ga moral prinesiti ali kaj. Toda zaradi mitraljeza mu ni mogel bolničar prav nič pomagati. Pobrli so ga Lahi ali beli...

Zjutraj smo pozajtrkovali in še sedeli okoli ognja, ko je planil v karaulo Franc ter skoraj iztrgal brzostrelko s klina. Nato se je pognal z njo nekam v sneg. Naslednji trenutek smo planili tudi ostali. Spominjam se, da sem si hotel naložiti nahrbtnik, ko je zaropotalo za karaulo. Utegnil sem pograbit samo še brzostrelko, ki sem jo nenadoma zatipal pod roko. Hotel sem za kamenje, ali zaradi snega, ki se je vdiral do kolen, sem se spotikal in padal. Za prvimi skalami smo se ustavili.

Ali nič takšnega se ni zgodilo. Po izhojeni gazi je prišel mimo, kakor se je pozneje izkazalo, dezertir. A ko je zagledal pred karaulo bolničarja, ki je mazal čevlje za pot, je preplašeno obstal. Bolničar mu je še pomigal, naj stopi bliže, on pa jo je ubral nazaj.

Lahko bi bil kak ogleduh. V strahu sem vprašal muzikanta:

>Ali ga bo dobil?<

>To si lahko brez skrbi, ne bo mu ušel.<

Res mu ni. Tačas je že ležal kakšnih sto metrov proč od karaula ob gazi na snegu in umiral, kakor je prišel povedat eden izmed kurirjev.

Odšel sem tja. Precej daleč je tekel. V vsakem z mahom obraslem kamnu ali hlođu in ob gazi sem ga videl. Ležal je na snegu in odgovarjal, ko so ga izpraševali. Izvlekli so iz njega, da je bil v neki edinici na Notranjskem, a zdaj je šel na Primorsko; samo zašel je. Že nekaj dni je bil lačen. Ni pa mogel povedati nič jasnega, ali je dezertiral, ali je bil bataljon razkropljen. Zadnje mu kurirji kajpada niso verjeli. Tudi belogardist ni bil, to je zanikal.

>A zakaj si dezertiral?< ga je vprašal eden.

Dezertirjev splašeni obraz se je za trenutek zapičil v bolničarja, potem pa se je razgubil nekje v gozdu. Nič ni vedel povedati.

>Primorski lokalpatriotizem,< je povedal nekdo.

>Ah, kaj, velika noč!<

Odšel sem, fantje so bili dobri, in čutil sem, da jim je bilo prav za prav neumno, da so ga obstrelili. Treba ga bo vreči v eno izmed kraških jam. Jama ni bila daleč proč.

>Zakaj ni počakal? Zakaj je bežal?<

Hoteli so se opravičiti zaradi teh dveh vprašanj.

A potem — čez uro ali kaj, ko smo odhajali, je bila tudi ona zadeva zaradi dezertirja skoraj rešena.

>Ni takšne sile,< je povedal komandir, ki se je vrnil.

>Obvezati ga bo treba.<

>Kako?<

Franc je postavil brzostrelko, ki jo je vzel v roke, da bi jo očistil, na stran in se vprašujoče zazrl v tovariša.

>E, izlizal se bo. Z onim strelom skozi glavo ni nič, samo uho ima načeto. Clovek se je bolj prestrašil, kakor pa je bilo zares.<

Videl sem bolničarja, kako se je veselo razgibal. Potegnil je šaržer iz brzostrelke, ga potežkal in razposajeno vzkliknil:

>Za vraga, izstrelil sem skoraj ves šaržer! Pa ga nisem zadel, kakšna sreča!<

Moral sem se spomniti na Ronka.

Tone Sellškar:

Vijolica

Neslišno pada sneg na temne bore.
Pogreznjene v tišin globino
nas stiska vse okruten mraz.
Zatekli smo se v varstvo silne gore,
ne vemo ne za uro, dan in čas,
smrt je hitela mimo nas...

Ob svitu ognja gledam tvoje vrste
in cvet vijolice, ki je pripet v papir...
Takrat cvetela je pomlad!
Predraga, srčno, srčno rad
poljubil bi spef tvoje nežne prste,
ki so prepolni hrepenečih nad!

Ko mrtvi smo popadali na tla —
in v cvet spet zaživelil!
Tovariši so z mano vred verjeli
v ta skromen cvet,
v to sanjsko sled,
ki nas v pomlad od tod pelja.

Neslišno pada sneg na temne bore...
Nekoč se bomo spet vrnili v svoje dvore
in k materi, k nevesti, deci v rodno vas.
Tedaj bo v sončno vigred vsem
pregorel ta okruten čas!

Slovo opolnoči

Ljubljana je tiha ko grob. Le tu pa tam preseka nočno tihoto eksplozija puške ali mine na bloku, kje za Šiško ali tam proti Posavju. Nato zažari blokovo obzorje, kakor utrinek sveče na velikem grobu, in spet umre v temo. Redkeje, a ostreje razbije nočno tišino glas zbrojevke, ki se oglasi z Golovca ali še dalje tam izza Barja. To pa ni več klic iz groba, ni več utrinek mrliške sveče, to je vrisk fanta iz daljave, ki hodi k ljubici v vas. Veliko srce ljubljansko, zajeto v žični plot, otrpne ob utrinku bloka, ob pozdravu z Golovca pa za trenutek popolnoma obstane, da bi se potem razletelo na vse strani, od koder vriska njegov veliki fant.

To je ena noč izmed tisoč noči...

V temo ene take noči ždi velika, križasta rakev, stavba ljubljanskega sodišča. Na njenem zadnjem koncu meži temnejše kakor noč vrsta majhnih zamreženih oken. Levi trakt tega črnega križa je razsvetljen. Pet ali šest okenc je v drugem nadstropju, ki brle v noč.

To je trakt mrtvaških celic vojaškega sodišča, mrtvašnica Robottija, Gambare, Graziolija. Širok hodnik je bohotno razsvetljen, pet temnih duri lomí v enakih presledkih svetlo steno, iz teh temnih duri pa zeva svetloba skozi štirioglate linice na hodnik. Ko da bi neke pošastne sveče svetile štirim, petim mrtvaškim odrom. Komu neki svetijo ti grozotni svečniki ob uri tej?...

Nakljub razsvetljava je v tem bloku vendar tiše kakor v sosednih traktih, kjer je v nerazsvetljenih celicah natlačenih na stotine jetnikov. Vojaška straža je zadremala na enem koncu, jetniška straža pa na drugem koncu hodnika, kjer sanjata o toplem soncu in vročem vinu Kalabrije.

V frančiškanski cerkvi bije ura polnoči. Monotoni odmev zvona se izgubi nad strehami ujetega mesta. Še težak, kratek molk, nato se začujejo kratki koraki iz prve celice, kajti celica meri vsega le pet korakov. Koj nato odgovorijo enaki koraki iz druge celice. Iz tretje pa se začuje najprej škrip železne postelje, potem prestopijo po tleh tudi tam enake, težke stopinje. Tri celice so že žive, le dve sta še mrtvi, tihi. Iz četrte se začuje kmalu nato kratek, a mučen vzdih. V teh štirih celicah se nahajajo štirje jetniki, štirje partizani, obsojeni pred osmimi dnevi na smrt od vojaškega sodišča. Advokati so vložili prošnje za pomilostenje in jetniki morajo umirati že osem dni. Štiri celice so oživele ob polnoči, le peta celica ostane tiha. To je celica za blazne, kamor so zaprli jetnika z namenom, da bi ob taki soseskí postal blazen...

Tedaj se iz prve celice začuje pritajen, a odločen glas:

»Janez!«

»Čujem, Jože!« odgovori koj nato druga celica.

»Ali Tone in France spita?« sprašuje glas iz prve celice.

»Tone ne spita« odgovori koj tretja celica. Iz četrte pride le kratek vzdih.

Kratek molk, globokejši kakor molk groba sledi, nato se oglasi prva celica:

»Danes se začne deveti dan!«

»In najbrž zadnji dan,« odgovori druga celica.

»Morda pa nam podarijo življenje?« reče dvomljivo Tone iz tretje celice. Glasu se pozna, da sam tega ne verjame.

»Jaz na to še mislim ne,« bruhne skoraj krohotoma iz druge celice.

Spet molk, nato vpraša prva celica:

»Janez, ali si oženjen?«

»Sem, Jože!« odgovori druga celica.

»Ali imaš otroke, Janez?«

»Imam.«

»Koliko pa?« spet vprašuje. Čudno je, vsako besedo, vsak odgovor je treba izvleči iz človeka ob tej uri.

»Sedem otrok, Jože!«

Prva celica za hip osupne, sedem otrok, to je velika stvar! Potem si opomore in reče nazaj:

»Sedem otrok, to je huda reč! Ali imaš koga, ki bo zanje skrbel, Janez?«

»Brata so mi italijanski fašisti ubili, sestra je zaprta v Italiji. Huda stvar je to...«

Prva celica, ki je — kakor podobno, najsmelejša, spet osupne, potem išče izhoda iz mučnega položaja. »Tone, ali si ti tudi oženjen?« vpraša v tretjo celico.

»Jože, seveda sem, toda moja žena je lepa.«

»Lepa, praviš,« pomisli prva celica.

»Lepa,« poudari še enkrat tretja celica. V njenem glasu se je razločil sočen zvok srca, ki je zapelo ob tej težki uri, kakor da bi bilo svobodno.

Molk, ki je nato spet nastal, je zmotil le nov, odsoten vzdih iz četrte celice. Ali kakor da bi ta odmev prihajal kdo ve od kod, so ga prve tri celice skušale preslišati.

»Francetu je hudo,« je rekel Janez, nato pa topotnil z okovano nogo ob tla, ko da bi hotel pręgnati puste misli.

Podobno je bilo, da je tudi Jožeta v prvi celici hotelo ganiti, kajti z močnim glasom, ne oziraje se na stražo na hodniku, je vprašal z glasom, kakor da bi molil, tovariša s sedmimi otroki:

»Janez, ali ti je kaj žal?...«

»Meni, Jože! Mi ni bilo nikoli in mi nikoli ne bo...!« je odgovoril Janezov glas, trd kakor kletev.

Takrat se je jela prebujati straža.

»Srečno, tovariši!« je takrat bruhnilo iz celice za blazne. Jetnikovo srce ni imelo več prostora v tesni celici in je skozi linice kriknilo tovarišem zadnji pozdrav.

Prihodnje jutro so odpeljali v Gramozno jamo na ljubljanskem polju štiri na smrt obsojene partizane...

Kostja

Nedelja je. Čeprav so na nebu težki oblaki in vsak čas pričakujemo, da bo začelo deževati, je lepo. Po ulicah danes ni slišati ne voz ne avtomobilov. Redki ljudje postajajo po ulici. Najbrž so se namenili na sprehod in zdaj ugibajo, ali bi se vrnili ali pa zavili drugam, kjer bi lepše preživeli nedeljski popoldan.

Zdi se mi, da je danes prva nedelja po vojni, da se počutim tako, kakor sem si toliko in tolikokrat želel. Mir je povsod, jaz pa sedim v topli sobi sam in z mano so knjige in na mizi cigarete. Zdi se mi, da vse to presega moje želje, da je vse to zame preveč.

Na balkonu, nad štirioglatim temnim dvoriščem, igra sosedovo dekle na harmoniko. Fant sedi poleg nje, in trdno vem, da so njune želje v teh trenutkih tisto, kar je v človeku najlepšega. Vem, da so ob zametnih zvokih harmonike njeni gibčni prsti njemu najbolj priljubljena stvar na svetu, da so njene oči zasanjane v tisti svet, v katerem kraljuje on.

Ko je dekle zaigralo pesem o golobčku in golobčki belic sem utrpnil. Odložil sem knjigo, legel na divan in si prižgal cigareto. Takrat sem prisluhnil nekemu drugemu utripu življenja. Saj vse lepe pesmi obujajo spomine, vesele ali žalostne, zagrižejo se v dušo in se od nje ne dajo ločiti. Ko bosta fant in dekle v poznejših letih slišala to pesem, ali jo bo celo zaigral njun otrok, se bosta nemara spomnila današnjega nedeljskega popoldneva. Jaz pa sem se v tem trenutku spomnil na nekoga drugega. Spomnil sem se na Kostjo.

Tudi Kostja je znal pesem o Golobčku, toda njega je bilo treba vedno prositi, da zapoje to čudežno popevko. Nikoli nisem slišal, da bi pel kako drugo pesem. O golobčku pa je pel tiho, nežno, lepo.

Tja v dalj' mi poleti beli golobček moj,
tja v dalj', kjer po meni se joka deklíč moj.
Rahlo s kljunčkom potrkaj na okence
in s kljunčkom obriši ji solzice.

Bilo je to navadno ob jesenskih večerih leta 1942. Taborišče naše čete je bilo na Pugledu nad Lipoglavom. Zakurili smo ogenj ne daleč od kuhinje in položili okrog njega štiri drogove. Tu smo sedeli, si pripovedovali o borbah in o svojcih ter smo peli. Ko pa je le kazalo, smo preprosili Kostjo, da nam je zapel tisto o golobčku. Pel je in nenehoma gledal v prasketajoči ogenj in zibal s koleni. Tudi ko sem ga pozneje gledal mrtvega, se mi je zdelo, da so njegove mrtve oči zrle v ogenj in da so bile mrzle ustnice pripravljene zopet na pesem. Vedno se mi je zdelo, da je Kostja pravkar zapustil mehke materine blazine in čiste, velike sobe. Mogoče je čutil to tudi sam, kajti vedno je hotel biti tak, kakršni smo bili mi drugi. Če je bil dežurni, si je obesil dolgo francosko puško na ramena, za pas pa bombe. Bil je pri vsej svoji mladosti ljubka prikazen. Zgodilo pa se je, da so v Podlipoglav prišli z oklopnikom Italijani in beli. V taborišču je v prvem hipu zavladal preplah; bleda lica,

nervozno iskanje pušk, pripravljanje nahrbtnikov. Toda to le za trenutek. Komandir Miki je ostro razdelil četo v dva dela. Polovico nas je poslal v zasedo nad Lipoglav, če bi sovražnik hotel v hrib; polovica pa je šla z njim proti Podlipoglavu, da bi sovražnika presenetila v vasi. Ko se je Miki spuščal s svojo vojsko navzdol po hribu, je zadaj za njimi capljali mali Kostja. Tisti popoldan je minil za nas srečno. Miki je napadel Italijane in bele kar v vasi. Oklopnik je komaj ušel iz vasi. Toda v trenutku je bil ves Pugled poln čudne novice. Kostja je ustrelil Italijana in zdaj joka.

V nas se je prebudilo prav posebno čustvo. Res, da smo se Kostji smejali, vendar si mogel na slehernem obrazu zaslediti senco tiste meje v človeku, čez katero smo morali stopiti, kajti ubijali so nas, požigali domove, uničevali vse, kar se je dalo uničiti. In tu pri Kostji, ki je jokal, se je pojavilo nekaj, kar se je skrivalo v nas vseh... V taborišču nismo več govorili o borbi kot po navadi, čeprav so prinašali posamezniki puške, pištole in obleko. Govorili smo samo o Kostji. In Kostja je končno res prišel. Prišel je ves objokan in skrušen; v rokah je nosil okrvavljen italijanski šlem, na rami mu je nerodno visela dolga puška. Okrog njega je nastala gruča. Smejali so se; nekateri so pregledovali preluknjan in okrvavljen šlem, drugi so silili v Kostjo.

>Prvi je bil,« se nas je otepal nejevoljen. Oči je imel polne solz.

Ko se je v taborišču hrup nekoliko polegel, je Kostja sedel pod svoj šotor. Nisem si mogel kaj, da ne bi nenadoma stopil k njemu in se z njim pogovoril o tem, kar je tako nenadoma nastalo v našem življenju, ki je bilo prepojeno res z eno samo željo po svobodi. In med ta drevesa, kjer je stalo deset, petnajst šotorov, in kjer se je dim pošastno vil okrog smreke med veje, smo živeli življenje, o kakršnem nismo mogli niti sanjati v rani mladosti. In vendar se nismo čudili ničemu, ne ognju ne gozdovom ne krvi, ničemu, kar smo srečavali na tej svoji poti. Mali Kostja je bil le daljni odsev vsega, za čemer smo v resnici stremeli. Ko sem sedel poleg njega, sem videl takoj njegovo nejevoljo, da sem prišel.

>Uničili nas bodo, če ne bomo mi tokli njih,« sem mu rekel, čeprav mi je bilo takoj žal, da sem mu sploh kaj dejal, kajti žile na sencih so mu izstopile.

>Prvi je bil,« je bruhal iz sebe, jezen vstal, si obrisal solze in šel stran.

Nekaj mesecev pozneje smo napadali Pleterje. Kostja je tam padel. Lep je bil celo po smrti. Lasje so mu padali na travo, usta je imel nalahno odprta, da so se mu videli sprednji zobje. Zdelo se mi je, da se je zopet pripravil na pesem. Pod njim je bila kri. Zdaj, ko je njegova lastna kri pojila zemljo, Kostja ni jokal. Samo smehljaj se je in nas v smehljaju za vedno zapustil.

Danes, ko je nedelja in ko so začele drobne kaplje škropiti po strehah in po ulicah, sem se spomnil Kostje.

Spomnila me je nanj otožna pesem o »golibčku in golobčki belic, ki jo zunaj končuje dekleta v hrepenenju po sreči, po vsem tistem lepem, po čemer smo hrepeneli nekoč pri ognjih in kar nam je umel naš mali Kostja s tako močjo obuditi v dušah. Zdaj Kostje ni več, prišlo pa je tisto, o čemer je sanjal on. Po hribih, dolinah, po

ulicah, v sobah, povsod je toplo vzdušje, in tople kaplje, ki padajo izpod jesenskega neba, bijejo na strehe in dopolnjujejo to ubranost in pesem o »golibčku« plava z našega dvorišča v gozdove, čez vasi in tudi čez tihe, nepozabne grobove, v katerih enem spi tudi naš nepozabni mali Kostja.

Ignac Koprivec:

Trpljenja bo še treba

»Kako je mogoče?! Ne razumem, kako je mogoče! — Že je kazalo, da bo šlo vse po zlu, nenadoma so se pa zidovi razleteli.«

Komandant divizije je hodil zamišljeno po tesni izbi hribovske koče. Boj se je bil pravkar končal. Poslednji streli so se zasekavali v griče ter se smehljaje odbijali od njih. Napetost, ki je ležala v zraku, je popustila, kot po nevihti, ko dež opere prašna polja.

Partizani so napadli utrjeno sovražno postojanko, o kateri so imeli o številu posadke in njeni oborožitvi nezadostne podatke. Postojanka je bila premagana, ko je komandant po težki celodnevni brezuspešni borbi skoraj že ukazal umik. Sovražnik se je bil držal za debelimi zidovi župnišča, od koder ga z lahkim orožjem ni bilo mogoče pregnati.

»Tone Oblak iz tretjega bataljona je podminiral župnišče na najobčutljivejšem mestu, kamor zaradi goste plohe krogel ni mogel nihče,« je pojasnjeval komandant brigade in kazal z roko proti dolini na kadeče se župnišče, kakor da bi hotel svoje govorjenje podkrepiti z dokazi. »Izbilo je velik kos zidu in naši so jurišali v postojanko. Petdeset sovražnikov je ujetih, ostali so padli.«

»Zopet Oblak!« se je začudil komandant divizije. »V zadnjem času je slišati v slehernem boju njegovo ime. Pokličimo ga, da ga pohvalimo!«

Oba komandanta sta se smehljaje spogledala, kakor da bi bila to misel obeh. Stopila sta k oknu ter ogledovala prostor, kjer se je bil boj.

Nekaj sto metrov niže je bila majhna vasica s cerkvijo in župniščem. Stala je na važnem cestnem križišču, ki ga je sovražnik hotel držati, da bi oviral dovoz hrane na osvobojeno ozemlje. Okrog in okrog so bili visoki hribi, le daleč spodaj se je videla Vipavska dolina in za njo Kras. Skozi okno je bil prekrasen razgled. Morje se je lesketalo v zahajajočem soncu. Kakor da bi živelo, kakor da bi dihale, se pregibalo, je bilo videti. Ostri zalivi so se srebrno odražali od obrežij, ki so se zajedavala v vodo, kakor potuhnjene kače, ploske in dolge do neznosnosti. Na večerni strani so bili zalivi skoraj zlit z obrežji v eno barvo. Le lahna, fina črta, tenji podobna, je risala ločnico med njimi.

Cerkev spodaj je ostala nepoškodovana, le omet je bil preluknjan, iz župnišča se je pa kadilo. Partizani so ga bili zažgali. Sovražni vojaki so ga spremenili v bunker ter se od tam branili.

Večer je bil miren. Bila je zgodnja jesen. V usiha-jočem listju je rahlo šelestel večerni veter, ki je vlekel

od Alp. Nekak topel mir je dihal iz narave, nekakšna ustaljenost in trdnost. Komandanta sta se polglasno pogovarjala o uspehih današnjega dne ter zrla proti morju.

Čez čas je stopil v izbo Tone Oblak. Visok, krepak, lep fant, svetlih las, velikih oči in dolgih nerodnih rok je obstal pri vratih. Udaril je s petami skupaj ter čakal.

Komandant ga je povabil naprej.

Šel je s težkim korakom in nekaj bolešno trudnega, otožno naveličanega je ležalo v trdih črtah njegovega obraza, v velikih, togo strmečih očeh.

»Fant, tebi se imamo zahvaliti za današnjo zmago!« je vzkliknil komandant. Prijel ga je za ramena, ga stresel, nato ga je pa objel in pritisnil na prsi.

Tako nenadna je bila ta gesta, tako nenavadna in nepričakovana, da so se Tonetove oči začudeno uprle v komandanta. Za srce ga je stisnilo nekaj sladkega, velikega, kakor da bi se nenadoma dvignil do neba. Oči so mu za hip vzplamtele, kakor da bi se na njihovih zenicah pojavil vrisk vzradoščene duše, trenutek nato so pa zamrle in se napolnile s prejšnjo otožnostjo. Solza se mu je zasvetila v očesnih kotih in obrnil se je ter si jo otrl z dlanjo.

Ko je odhajal iz štaba, je bil njegov korak še težji, kakor da bi šel s sodišča. V grlu ga je tiščalo. Zdelo se mu je, da se mu je zbrala vsa kri v srecu, kjer ga zdaj tišči in peče. Žile na vratu so se mu napele, da ga je bolelo. Kakor da bi mu v prsih gorelo, mu je bilo »Jezus, Jezus!« je mrmral tožeče in besede so se mu trgale z jezika.

V premagani postojanki so partizani vriskali. Harmonika je veselo pela. Poskočni akordi so se lovili med porušnim zidovjem, se odbijali na preluknjanem zvoniku ter se rogali mračnim obrazom potuhnjenih ujetnikov, ki so sloneli zvezani kraj zidu pred cerkvijo.

Sonce je bilo že zašlo, le vrhovi gorā so še rdeli v poslednji sončni svetlobi, in drobni oblaki, ki so se spreletavali po nebu, so se kópali v bakreni barvi.

Daleč v dolini je zazvonilo. V daljavi je zaregljala strojnica in tu pa tam se je zamajala zemlja od letalskih bomb.

Tone Oblak je prišel k svojemu bataljonu. Tudi tu so ga borci objemali, tudi tu mu je hotel vsak stisniti roko. Sprejemal je vse to z mirno žalostjo in srce se mu je stiskalo.

Gledal je oči teh fantov. Jasno in prešerno so strmele v svet. Srce jim je vriskalo, duša je pela. Bila je čista in brezmadežna, kakor Mati božja v domačem oltarju. On pa ni mogel biti tak. V srecu mu je kljuvalo,

kakor večnoživi črv, ki nikoli ne miruje. V duši ga je žgalo in peklo. Črni madeži so bili na njeni nekoč čisti posodi in niso se dali izbrisati, kakor da bi bili vžgani vanjo. Dišalo je iz nje po dimu in pogoriščih, po ožganem mesu, po kozolcih in svetlih hramih. Težko je segal tem fantom v roke, kakor da bi jih s svojo omadeževal, oblatil.

Nekoč je bil domobranec. Leto dni je bil med izdajalci. Sprva prisiljeno, počasi so ga pa prepričali, da se bore za pravično stvar, dokler ni spoznal na zverinskih umorih in mučenju nedolžnih ljudi zlaganosti in sleparstva domobranstva.

Pred štirimi meseci so ga bili partizani ujeli na patroli in zaprosil je, naj mu dovolijo vstop v narodno osvobodilno vojsko, da bo zmanjšal svoj greh.

Zdaj je bil že nekaj časa v brigadi. Postal je izvrsten vojak. S svojim junaštvom je dramil v tovariših do sebe ljubezen in spoštovanje. Mnogi so mu tudi zavidali hrabrost, s katero se je bojeval. Vsi so pozabili njegovo pretreklost. Nikoli mu je ni nihče omenil. Bilo je, kakor da je od prvih časov partizan. Ali on je ni pozabil. Njegovo srce ni moglo pozabiti grozotnih slik iz domobranskega življenja. Njegova duša ni mogla preboleti zablode.

Čim dalje je bil v brigadi, čim večkrat je poslušal govore političnega komisarja o svetih ciljih slovenskega ljudstva, o brezmejnem trpljenju slovenskega človeka, o veličini narodno osvobodilne misli, o podlosti izdajalcev, tem huje mu je postajalo, tem večji se mu je zdel njegov greh.

Prve dni se je počutil olajšanega. Začutil je, da je postal človek, ko pa se mu je vzdramila vest ter mu jela vlačiti iz spomina vse tisto, kar je videl, pri čemer je v onem strašnem letu sodeloval, so njegove oči zgubile začetni žar. Ostal je sicer hraber. V boju je pač iskal utehe in jo navadno tudi našel. Z bojem je poskušal izbrisati iz svojega spomina grehe. Izpostavljal se je nevarnosti. Življenje mu ni pomenilo nič, ali krogle se ga niso prijele, kakor da bi moral delati pokoro dalje.

V boju se je navadno tudi razživel. Vest se je umirila, toda ne zmerom. Mnogokrat je med borbo obstal. Z grozo se je zazrl predse. Iz mraka, iz otemnelih obrisov bajte so segale proti njemu proseče roke petletnega otroka, ki so ga vrgli domobranci živega v ogenj, ker je bil sin komandanta partizanskega bataljona. In on mu ni mogel pomagati. Iz gluhe noči so sijale k njemu strahotno preplašene, z neizmerno grozo napolnjene oči mlade matere, ki so vpričo nje ustrelili otroka. Zdelo se mu je, da dviga sklenjene roke prav k njemu, ki je stal sredi domobrancev mrk in molčeč, nejevoljen nad ostudnim početjem, vendar pa toliko plah, da ni upal materi na pomoč. Iz noči so segale k njemu grozotno suhe roke stare brezzobe kmetice, ki so ji nad glavo zažigali hram ter jo tiščali v ogenj. Odprtih ust je stala na pragu. Sivi, redki lasje so ji padali na čelo, na lica. Gledala jih je s svojimi izžganimi očmi, kakor da ne more razumeti tega, kar delajo. Usta je imela odprta in samo strmela je vanje, tiho, grozeče. Kakor nož ga je rezala v srce strašna kletev osivelega starca, vpričo katerega so lepega majskega jutra zaklali pet hčera in sinov skoraj v zabavo.

To so bili žgoči strahovi, ki so ga zalezovali podnevi in ponoči.

Bolela ga je ljubeznivost tovarišev, bolela prijaznost komandantov. Zelel je, da bi ga topli, da bi ga sovražili, da bi mu očitali sodelovanje pri požigih in umorih, pa so ga skoraj ljubkovali. Zato je bežal navadno v samoto.

Ponoči ni mogel spati. Pregarjala ga je misel, da je izdal domovino, ko je bilo izdajstvo največji greh, da je pomagal ubijati brate, da je osramotil svoj rod in svojo mater.

Nanjo je zdaj tolikokrat mislil.

Ko je končal gimnazijo in je odhajal v Ljubljano, ga je posebno skrbno pokrižala ter mu dejala:

»Hodi po pravih potih, sicer mi ni treba več pred oči!«

Prišel je v Ljubljano in se dal kupiti. Nasedel je sleparjem, lažnivcem, ki so izkoriščali njegovo bedo. Za nekaj mesecev stanovanja v Akademskem domu je moral postati izdajalec. Ubili so mu mladost, ubili življenje!

Kaj poreče mati, ko se snideta? Kako ji bo pogledal v oči, ko ga bo vprašala:

»Kod si hodil? Kaj si počel ta težka leta?«

Ona ni klonila, to je vedel. Prepričan je bil, da je za partizane; zdaj je to čutil. Ni mogoče, da bi s svojo dobroto in pravičnostjo ostala izven borbe, ali bi se celo ogrevala za izdajalce. Kaj mu poreče, ko se ji izpove?

In kako bo pogledal v obraz Nadi?

Ostala je na učiteljskihi v Mariboru. Zadnji dan, ko je odhajal v Ljubljano, sta si segla toplo v roke. V očeh sta si brala čustva in bilo jima je lepo pri srcu.

»Ostani dober in — misli name!« je sramežljivo dejala.

Danes je nekje v srcu Nemčije, če je še živa. Nemci so jo poslali v svoje rabeljsko taborišče, ker ni hotela zalajiti svojega rodu; ker je imela slovensko srce; ker je sovražila fašistične hijene. On pa je bil hlapec tistih ljudi, ki so Nado trpinčili, ki so jo vlačili po ječah in taboriščih.

Kako bo stopil pred njo in ji dejal:

»Ljubim te še z vso silo svojega mladega srca!« ko ga bo pa vprašala:

»Kaj si delal ta žalostna leta?«

»Izdajal sem svoj narod, moril sem Slovence!« ji bo moral priznati. In obrnila se bo od njega. Na obraz ji bo legla neizmerna žalost, ali v svojem ponosu bo odšla ter ga ne bo več pogledala.

Slikal si je bodočnost, kakršna po njegovih mislih bo. Ta čudoviti rod si bo uredil svoje življenje tako, da bo dobro vsem ljudem. Tisti, katere je streljal, bodo tedaj priborili ljudstvu srečo! — Oženil se bo nemara. Tudi sam bo deležen te sreče in imel bo otroke. Ko mu bo govorica stekla, ga bo otrok vprašal:

»Oče, kaj si bil ti, ko je slovenski narod bojeval boj za svoj obstanek?«

In moral mu bo povedati.

Otrok ga bo pogledal z velikimi, strmečimi očmi in v srce se mu bo naselil nemir. Nikoli več se ga ne bo oklenil ljubeče, kakor se ga je oklepal dotlej. Greh, ki ga je storil, bo padel kot gora med njiju in otrok se bo sramoval svojega očeta.

Ko se bodo otroci pogovarjali o teh velikih dneh, bo njegov sin žalosten odbežal iz gručice in bo prijokal

domov. Sedel bo za peč ter gledal nanj mirno in so-
vražno. Žena bo hodila tiho po hiši. Z velikimi očmi ga
bo ogledovala in molčala bo, molčala. S sten, s tal, od
stropa bo pa dihala vanj:

»Domobranec, ubijal si najboljše ljudi; izdajal si
domovino satanu!«

»Ko bi umrl, ko bi me vsaj krogla zadela!« je mi-
slil mnogokrat.

Zdelo se mu je, da je neizmerna sreča, umreti za
domovino, za veliko osvobodilno misel. Mati bi slišala,
da je padel. Nada bi slišala in s spoštovanjem bi se ga
spominjali.

Ta dan je hotel končati! Zdelo se mu je, da ne bo
mogel več prenašati očitkov svojega srca, pretečih spo-
minov svoje duše.

Iskal je smrti. Vedel je, da se ne vrne živ, kdor
pojde do župniščenega zidu. Iz vseh lukenj so bile obr-
njene tja strojnice. Sovražnik se je očitvidno zavedal
pomena tega kosa zidu. Toda njega se krogla ni prijela.
— Šel je počasi, kakor da bi se odpravljaj v mesto po
mirni, ravni cesti. Niti zaklanjal se ni. V roki je nesel
razstrelivo, puško pa je imel obešeno okrog vratu. Po-
časí je miniral zid. Gledal je v mračne cevi strojnic, ki
so se zlobno krohotala, vabil je krogle k sebi. Sikale so
sicer okrog njega, zabadale so se v zid, praskale omet,
on je pa ostal nepoškodovan.

Ko je zanetil vnetilno vrstico, se je odstranjeval od
zidu počasi. Nemara mu pade na glavo vsaj kak kamen,
je mislil. Zid se je hropeče sesul; le kak meter je vrgel
od sebe omet in drobir. Njega pa ni hotelo doseči.

Ko so ga poklicali v štab, je sedel na samem z glavo
v dlaneh. Tako so ga našli tovariši čestokrat.

Tudi zdaj ni našel obstanka pri bataljonu. Tiho je
odšel.

Mrak se je začel zgoščevati. Tone je sedel za cer-
kvijo ter mislil. Bil je zadovoljen s svojim današnjim
uspehom; razumel je pomen padca postojanke, bilo mu
je prijetno, da je porušil zid, toda še zadovoljnejši bi
bil, če bi ležal pod zidom še sam.

Pred cerkvijo je pela harmonika. Prešerni fantje so
plesali po peščenih cestih, on pa je sedel, kakor da bi zanj
vse to ne veljalo. V duhu je gledal pot pred seboj, pot
svojega življenja in zdela se mu je težka. Bal se je svo-
jega očitajočega srca. Ljudje so mu odpustili greh, srce
mu ga noče.

Zdaj pa zdaj je prišel k njemu partizan ter ga po-
vabil k rajanju, a ni šel. »Drugi se naj vesele, zame
mora biti še in še pokorak« je govoril pri sebi. »Trebaj
bo še trpljenja, da bo greh opran z moje duše, tedaj
nemara bom tudi jaz vesel.«

Počasi je legala noč na majhno vasico, harmonika
pa je igrala in igrala.

Peter Levac:

Pred borbo

(Z naših pohodov.)

Zdaj gremo v boj — na pot v osvobojenje!
Strahu in dvomov v srcih naših ni —
preveč teži nas breme sužnjih dni,
preslno v nas budi se hrepenenje!

Kdor pade, več ne bo ga v prsih peklo
ob misli, da mu tujec pije kri!
Kdor pade, ta ne čuti več vezi —
v svobodo pot gre skozi kri in jeklo!

Ves prostor poln čudne je tišine —
a le za hip. Že hrupno čez previs
v krvavi dan zbledelih senčnih lis
donijo strojnice in težke mine.

Svoboda, bodi naša lavorika!
Vihraj zastava naša preko host!
Nič več nazaj — mi hočemo v prostost!
Četudi gremo preko žrtvenika.

Tone Selškar:

V jesenski noči

Ponoči nam tiho dež škreblija
in nas skoz sanje ljube pelja
čez narasle vode,
čez požeto polje,
skozi tihe noči ...

Tovariš se v sanjah smeji.
Morda ga je dete obiskalo
in se v njegovem naročju igralo?

Ko ptičica plaha
se je nekdo pokril čez glavo.
Tovariš v kotu je stegnil roko
kakor hrepenečo perot,
da bi odletel od tod.

V sanjah smo spet vsi doma.
Tiho nam, tiho dež škreblija.

Bodi pozdravljena, svobodna in srečna slovenska zemlja!

Tak in podoben pozdrav je nosil v svojem srcu in pameti vsak pravi in resnični partizan vsa štiri dolga in bridka leta. Poudarjam pa, pravi in resnični partizan, kajti le temu je bil tak pozdrav in želja edino merilo in kazipot njegovi vesti, ki je urejala vsa dolga leta njegova dejanja in mehanja tako, da so bila dobra, koristna in zaslužna in — da so prinesla današnjo in dokončno svobodo. Nobena druga dejanja in nobeni drugi ljudje bi je ne! In prav s tem pozdravom in s tako željo je legel vsak pravi partizan tudi v grob, pa čeprav je vedel, da je še tako prezgoden, krivičen in prisiljen.

Velika zapoved ljubezni do lastne zemlje in ljudi nam je narekovala prav vsa naša dela. Vse dolge in neizprosne marše, pa naj je bila noč, sneg ali sonce in če se dež ni hotel ustaviti in ni bilo ne časa ne kraja, da bi se človek spočil, prespal ali si vsaj za silo obvezal ožuljeno peto. Pa v vseh teh težavah nisi slišal ne v četi, ne v bataljonu in ne v brigadi tožbe ali vzdihovanja. Gnanim od izpolnjevanja velike zapovedi domovinske ljubezni in poslušnim glasovom onečašcene, požgane in okrvavljene slovenske zemlje, se nam je zdelo samo po sebi razumljivo, da se je ob skopo odmerjenih počitkih kadilo iz nas kot od konj, ki vlečejo v strme bregove pretežka bremena. Pa na vse to ni gledal nihče, tudi zato ne, ker se je vsak rajši ulegel kamor koli že, pa je bil lahko to sneg, ostro kamenje ali sam brinov grm, ki ni ne gostoljuben, ne prijazen.

Če bi imel človek samo tako vero, da bi se mu vse na svetu zdela le gola slučajnost, bi se prav gotovo večkrat vprašal, čemu in zakaj ga je potem ta goli slučaj zanesel na Notranjsko ali kam na Trebelno, Pohorje, v Zgornjo Tribušo in navsezadnje pred sam Trst ali Ljubljano. No, partizani nismo bili in ne bomo nikdar prazne, smešne in slučajnostne vere! Nasprotno, če nam nočejo in niso hoteli sovražni ljudje priznati in privoščiti prav nobene vere, so nam pa gotovo vsaj to, da se pač borimo in umiramo za nekaj, v kar tudi verujemo. Imeli so in imajo svoj prav! Kajti ta nekaj je in ostane v naših dušah in pameti slovenska zemlja in kot smo verovali v njo in ji nazdravljali leta enainštiridesetega in dvainštiridesetega, prav tako ji še danes in to živi ali mrtvi: bodi pozdravljena, svobodna in srečna slovenska zemlja!

Gotovo ne bo mogoče nikdar več izbrisati iz duše katerega koli pravega partizana vseh velikih lepot in izrazitih posebnosti slovenske zemlje, kot ne vseh doživljajev iz težkih let borbe za svobodo. In prav gotovo je, da se je prav vsakemu še prav posebno priljubila gotova in določena zemlja. Zakaj, bo vsak prav gotovo, prej ali slej tudi povedal. Najrajši in najprej se jaz vedno spominjam Notranjske, zemlje za Krimom in od Kolpe in Kočevskega Roga nekje do Idrije, Vipave in Istre.

Je to revna dežela, če jo človek pogleda povrh. Če pa je živel na njej z brigado, odredom ali bataljonom, je mogel spoznati, da na tej skopi in kraški zemlji prav za prav ne manjka ničesar, da morejo pa na njej živeti le dobri in pošteni ljudje, kot njihove čebele, ki nesebično nabirajo svoj med bogve kje v Javornikih, Slivnici, Rakitni, na Travni gori ali po ajdi, če kje le cvete, in po rožah, ki jih je veliko povsod. Skopa, pravim, je ta zemlja, je pa darežljiva z gozdovi, ki se ne umire prav nikoli in pojo lepše, gotovo pa slovesneje kot orgle v največjih cerkvah. Ne utrudijo se nikdar, vedno žive, in smreke in hoje so nas na marših božale z vejami, kot nas ni in ne bo več nihče na svetu. Nikdar ne bo več človek pozabil bloških senožeti, če jih je vsaj enkrat prekrižal po dolgem in počez, pa čeprav je bilo vse polno sovražnih in belogardističnih postojank. Bile so to pač naše senožeti, hoja po njih tiha in mehka in na njih smo si natrgali rož, da jih nismo mogli vseh nesti. Vedeli smo za vse naše grobove in ker so se nam rože prijazno ponujale, smo jih nosili našim mrtvim prijateljem, se ob njihovih grobovih spočili in z njimi vred pomenili za nazaj in naprej. Nihče pa si takrat prav gotovo ni mislil, kaj je boljše, biti živ ali mrtev, in oboje se nam je takrat kot danes zdelo enako potrebno in prav.

Ne bomo pozabili požganih notranjskih vasi, v katerih je bilo težko najti živo dušo. Odselili so se celo škorci, miši in muhe, ostali pa so martinčki, gož in včasih še lepo pisan modras. In nismo se spraševali, kje so ljudje, ker smo vedeli, da so ali na Rabu, padli kot talci, živeli kot partizani ali se zatekli bogve kam. Bilo je potrebno tudi to, kot naše ožuljene noge, od bedenja in dima vnete oči in ozeblina na rokah, ki so srbele še v pozno pomlad. Pa vseeno, če je Šercerjeva ali Tomšičeva brigada dobila povelje in pot na Notranjsko, prav vsak je rad šel. Vedel je dobro, da bo po lakoti podoben volku in da mu bo bogata rosa notranjskih travnikov in gozdov zmehčala in uničila še to, kar se že zdavnaj ni moglo več imenovati človeška obutev. Vedel pa je, da se prav nikjer tako slovesno in mogočno ne bori sonce z meglo kot prav v teh krajih, da sonce počasi le zmaga in da je potem dan lepši kot kjer koli na svetu. Pa naj bo pomladi, poleti ali pozimi, vselej se ti le v teh krajih zazdi, da so barve kot v jeseni, o kateri ve vsak otrok, da je najlepša in najbolj podobna človeku. Vsak kamen, ki jih ni malo, je v notranjskem soncu lepši, bolj bel in prijaznejši in sladko si zaspal, če je bil tvoje edino vzglavje. Človek-nepartizan bi z obupom ogledoval notranjska poča, kjer bi se mu zdela hoja težavna in bi se ves okresal in si izmučil kolena. Mi smo prav po teh potih vozili topove in ranjence. Kako, nam pač ni skrivnost, drugim pa bo za vselej. Prav v tem in še v marsičem je razlika med pravimi, nepravimi in nepartizanskimi ljudmi. Tudi v tem, ki je velika in lepa, da se je ves bataljon zamišljen ozrl

na nočno nebo in bi rad pobožal vse zvezde, ali da smo ob pogrebu enega izmed nas jokali prav vsi, pa nam ni bilo ne nerodno in prav nič sram. Prav na Notranjskem sem doživel veliko in lepo stvar, lepšo in večjo kot kdaj koli poprej.

Italijani in beli so nas močno pestili že tri dni, še bolj pa dež, mraz in megla. Stisniti smo se morali čez Medvedjek na Borovško goro, s tem smo sovražniku zmešali sled in pritisnil je z vso silo drugam proti Jelevnemu žlebu. Ni pa zato še nehal padati dež, in mraz in megla sta pritisnila še bolj. Poskušali smo sicer zakuriti, a ni gorelo, tudi jedli bi, a ni bilo kaj, in tobak se nam je popolnoma zmočil. Bog ne daj, da bi kdo godrnjal, tega nismo bili vajeni, tudi znali nismo prav; vse to se nam je zdelo umljivo samo po sebi in ker smo imeli neumljivo upanje, da bo nekoč vse boljše in lepše, tudi zaenkrat dobro in prav. Stisnili in zvili smo se, kot je pač kdo mogel in znal, in poizkušali zaspati. Spali nismo že tretjo noč. Spočetka sem štel kaplje, ki so mi padale za vrat, a bil sem že toliko ob zavest, da se nisem mogel več prav premakniti, čeprav me je zeblo, kot more le zebsti popolnoma premočenega in premraženega človeka. Čutil sem še, kako me je nekdo pregrnil čez glavo, in v tistem sem zaspal.

Spali nismo dolgo, morda le uro ali dve. Od Podpreske in Borovca je bilo čuti močno streljanje. Sodeč na prvi pogled — kar se je kasneje izkazalo za pravilno — je to pomenilo, da je sovražnik spoznal prevaro, odkril naše položaje in nas hotel stisniti od dveh strani, tretjo in četrto pa bi pomenili strmi prepadi proti Čabranki. Kot je bilo to vselej, kadar nam je grozilo obkoljenje, smo se tudi to pot hitro premaknili in to čez Inlauf, obojne Brige in cesto na Zdihovo in od tam še naprej na prve obronke Kočevskega Roga. Marš je bil hud, a za nas nekaj običajnega.

Po poti sem poiskal partizana, ki me je pokril z močnim šotorskim krilom. Toliko sem le izvlekel iz njega, da ga potem sam ni imel, bilo pa je tako šotorsko krilo poleg puške in žlice najdragocenejše partizansko imetje. Zakaj pa je pokril mene, ni hotel nič slišati. Šla sva dober kos poti skupaj, bil je doma, sodeč po govoricah, nekje s Primorskega in videl sem ga takrat prvič in zadnjič. Tudi to je bilo pri nas nekaj običajnega. Šele ko smo dobesedno preleteli nevarno cesto, počivali in čakali, da se vrnejo naše zasede in pobočnice, je nazadnje le priznal, zakaj me je pokril, čeprav je bil zato sam moker in še bolj prezebel, kot je že bil. Dejal je počasi in videlo se mu je, da je s težavo lovil in iskal besede: »Vidiš, tovariš, tako je. Ti si samo eden, nas drugih pa je več.« —

Večji praznik in večje razodetje so se mi zdele te besede kot sama velika noč. Izpoved in priznanje neznanega, velike in človeške duše, lepo dejanje navadnega in danes prav gotovo že mrtvega partizana, izpoved velike in nesebične ljubezni do sočloveka.

Marsikdo mi danes pravi, da se mu zdi vse naše partizanstvo prava skrivnost. Ima po svoje prav, ker ne bo nikdar doumel ne verjel, kako velike duše in veliki ljudje so branili njegovo zemljo in jo tudi ubranili in osvobodili iz rok sovražnih tujih in domačih ljudi.

Popolnoma razumljivo je, da imam prav od takrat Notranjsko še rajši. Vse njene Javornike, Slivnico, Lož, Drage, Moravo in Faro in prve početke Kočevskega Roga.

In prav tako notranjsko sonce, jate vran, za katere še danes ne vem, od česa žive, in nepregledne bataljone in brigade škorcev, ki so bili nam še najbolj podobni: prileteli so kot huda ura in spet odšli, da jih ni mogel nihče ne dohiteti ne najti.

Ni me doslej v svobodi še zanesla pot v te kraje. Morda — in najbolj gotovo je res to — da prav zato ne, ker bilo bi veliko vprašanje, kdaj bi se spet vrnil med stene, kjer ni ne sonca, ne rož, ne brinja, ne belih kraških skal. Vsa Notranjska pa je svobodna. Kot smo hoteli, ji vedno želeli in oboje tudi uresničili. Kdo? Samo mi, partizani!

Če je človek v tistih dneh in mesecih hotel do Gubčeve brigade, je šel na Trebelno, če pa do Cankarjeve, pa na Čatež ali nekam proti Sv. Križu. Nikdar ni šel zastoj in vse to je bilo nekaj tako znanega, da so ob nedeljah hodili na obiske celo svojci partizanov iz same Ljubljane. Toliko zahtevana partizanska konspiracija je bila v teh krajih prav nepotrebna, ker je sovražnik spričo dobro razpredene vohunske mreže v najkrajšem času izvedel za vsak še tako majhen premik. Z velikimi silami nas je hotel pregnati iz vseh teh republik, a se mu ni nikdar posrečilo in je poprej prišel 8. september tridesetega.

Velika razlika je bila, če si prišel z Notranjskega v te kraje. Senožeti so tod zamenjali vinogradi, jelove hoste bukovje in kamnito, od kraškega dežja razjedeno pot, blatna steza in kolovoz. Tu si zopet po mesecih ali letu videl civilnega človeka in otroke. Te smo gledali še z večjim začudenjem in imeli smo jih radi tudi zato, ker niso prav nič bežali od nas. Odraslega si le težko ujel na razgovor. Pa razumeli smo oboje, kajti kaj vse smo se naučili in morali naučiti razumeti.

Takrat je bil v teh krajih april, maj in junij. Čez noč je poganjalo drevje, dopoldne in popoldne se je odpiralo cvetje pred našimi očmi in nikdar sneg ne pobeli tako lepo češenj, kot jih je tiste dni in noči njihovo cvetje. Proti Lakencam in Šmarjeti pa se je poizkušal že slavec. To nas je najbolj iznenadilo, bolj kot če smo zašli v belogardistične zasede. Teh je bilo vsenaokoli na pretek, slavec pa je bil v našem življenju, ki takrat ni veljalo prebite pare, le velika posebnost. In vesel je bil človek naših fantov, ki so se vračali s patrol in zased in ki v svojih poročilih niso zamolčali, da so poslušali celo slavca. Veliko silo in željo po življenju je vse to pomenilo. Po tistem življenju, ki ga ima vsak od nas nad vse rad, a ga brez oklevanja žrtvuje — za slovensko zemljo. Od sto partizanskih nerazumljivosti je ena tudi ta.

In prav tega tudi ljudje tistih krajev niso mogli razumeti. Zato nam je stara ženica svetovala, naj gremo domov ali kamor koli, samo nje naj pustimo pri miru, dekleta so nas gledala po strani — to je še najbolj razumljivo, kajti čudovite so bile naše obleke — možaki pa so modrovali, le kako boste uničili Italijane in Nemce, ki imajo vsega več kot preveč. Fantje so bežali pred nami k belim v Mirno peč, Novo mesto, Rakovnik, Št. Jernej in Temenico, ali pa se zarili in skrili v mrvo kot vrabci.

Vendar smo imeli prav vsi samo eno in isto misel: tudi Dolenjska bo svobodna! Tako lep je ta svet, da mu gre svoboda že zaradi tega. In ko bo svet svoboden, bodo

svobodni tudi ljudje, prosti vseh in od vseh vetrov znešenih navad, obzirov, predsodkov in praznih utvar. Le redki so nas sprejeli s širokogrudno dolensko prijaznostjo, več je bilo vpitja in zmerjanja kot dobre in poštene besede. Nič zato, smo dejali. Ostajali smo kljub temu v vasi ali pa šli svojo pot naprej. Tisto čudovito partizansko pot, za katero nisi vedel in je nisi poznal pet minut poprej, a je držala v gotovo in veliko zmago. Pot mimo in preko zased, tesno ob Novem mestu, čez Krko, ob postojankah, na juriš, na Hinje in Suho Krajino, deželo brez vode in pravih ljudi. In važno je to: ta naša pot se ni ustavila nikjer. Čeprav nam je bil po stokrat in še več prerokovan, zaželen in tudi nameravan pogin in uničenje, a le kdo in kaj je moglo in smelo ustaviti korak tistemu srcu in pameti, ki je hotelo in vedelo samo eno: bodi pozdravljena, svobodna in srečna slovenska zemlja!

Tudi v vse te dolenske kraje me še ni zanesla pot. Rad pa bi čimprej spet stopil na ta blatna pota in steze, med vinograde in na Čatež, ki je najlepši kraj na Dolenskem. In prepričan sem, da me to pot ljudje ne bodo podili, kot so me marsikje in marsikdaj. Zlico, ki sem jo na poseben način dobil nekje pri Karteljevem, sem sicer zlomil, najboljšo voljo pa imam prinesiti novo. Ne bo

ne zlata ne srebrna, a bo prava in resnična in dolg bo poplačan, grehek pa tudi odpuščen.

Teško je tako pisati in človek mora sproti in neprenehoma krotiti spomine, ki jih je premnogo, lepih in žalostnih. A vse ob svojem času, kot smo partizani vselej najrajši dejali, tudi takrat, če smo se morali umakniti in so ljudje govorili in pisali: glej, sedaj pa jih bo konec! Toda ni moj namen na tem mestu obujati spomine.

Povedati hočem — in to je vsak lahko spoznal — da smo bili, da smo in da bomo pravi partizani ne-sebični ljudje, človeški, dobri, vneti za vse, kar je do-brega in lepega, da pa imamo najrajši svojo ljubo slovensko zemljo.

Z leti se bodo zorala vsa tista pota in steze, ki so bila nekdam naše glavne ceste, trava bo prerasla skrite steze naših hitrih in počasnih kurirjev, razpadle bodo naše bolnišnice po Rogu — in nazadnje bomo pomrli tudi mi. A ostalo bo za vselej in vse čase dvoje: svobodna slovenska zemlja in zanamci, ki bodo govorili isti zemlji samo naše besede: bodi pozdravljena, svobodna in srečna slovenska zemlja!

Jože Udovč:

Majska pesem

V temi zemlje težko zadrževane
lepote so se silam zlim izvile,
ves bel je svet — kot od dišeče mane.

Srebro studencev teče iz žive žile,
podobne ti, ki v srcih ne presahne,
ki iz nje v naš čas moči so struje lile.

Strmim prek polja, nekaj vroče dahne
mi v dušo, da začutim v žarnem maju,
ki v kodrih ptice pojejo mu lahne,

glas vseh stvari: »Zdaj strašni čas je v kraju!
Povsod doni visoko oznanilo,
doni kot zlata tromba v mladem gaju.

Ta hip se mi oko je prerodilo —
kot če odpro se v svetlem jutru brsti
in se je v dno skrivnosti potopilo.

Vidim: zavrela kri je pesti čvrsti,
in stare sence, od povsod pregnane,
leže v noči pretekle črni krsti.

Maja 1945.

Zdaj mladi maj z zelene jase vstane,
prihodnost nosi v rožnatih prgiščih,
obveže z radostjo poslednje rane,

vzbudi goreče grme na grobiščih,
ki so po gorah, poljih posejana,
poljubi kri, prelito na moriščih.

Vsa žalost je s to lučjo maščevana
in smrt z življenjem, starih ječ oboki
s svobodo, ki nestrpna, neugnana

hiti po naše zemlje majske loki.
Kamor prisluhnem, slišim vsepovsodi,
kako lijo soglasja se potoki.

In sámo morje vzvalovi med prodi,
doni kot zvon in poje v tej minuti
z zbuženim ljudstvom, ki svobodno hodi.

Tedaj se vznese širen val peruti,
čez kras zelene vence razpletó,
preko planin, kjer kdo se z nami čuti,

povežejo ves rod in vso zemljó.

Anica ni mislila tako

Anica Košir je bila proletarski otrok, toda brez posebne proletarske zavesti. Vedela je sicer, da so na svetu med ljudmi velike razlike, vedela je celo o razredih, vendar je živela sama zase. Tudi pametna je bila in resna. Imela je lepo knjižnico in mnogo brala. Imela je tudi precej pomožnih šolskih knjig. Vse to njeno znanje v natrpani prekmurski šoli, kjer so čepeli otroci treh let v njenem razredu, ni prišlo do posebnega izraza. Pač pa je ona sama bila vsak dan po mnogem pouku teh otrok skoraj do smrti utrujena. Medtem ko sta dva razreda pisala, je tretjemu vedno razlagala in tako je bilo skoraj ves dan. Otroci so sicer znali, posebnega uspeha pa ni mogla imeti. Upravitelj in žena sta si olajšala delo z njo, ko sta ji naprtila, kolikor se je pač dalo še opravičiti na ta ali oni način.

Leto za letom je Anica prosila za premestitev bliže domu, zakaj Anica je v bistvu ostala vedno otrok in si je želela domov, čeprav je bil to pravi proletarski dom s kopo otrok, ki jih je mati do zadnjega porajala, blagoslovljena in rodovitna kakor dobra zemlja. Z najmlajšimi si je bila Anica, vsaj tako se je zdelo, še komaj v sorodstvu. Bili so ji bratje in sestre le še po imenu. Ne zato, ker jih ne bi marala, marveč ker so bili tako malo skupaj. Oče, delavec v nekem skladišču, je imel Anico prav tako rad, kakor tedaj, ko je bila še njegov edini otrok. Prav tako jo je imela rada tudi mati. In vsi, z otroki vred so želeli samo eno: da bi Anica bila premeščena kam v bližino Maribora, da bi pri njih stanovala in se od tam vozila v službo. A kakor nalašč jo je usoda priklepala na Prekmurje. Kakor začarana je občepela enkrat za vselej tam, kjer so jo pošiljali iz sreza v srez. Od ene meje do druge, in šele počasi ji je uspelo, da se je premaknila k Soboti, od koder je vsaj malo lažje kdaj pa kdaj odpotovala z vlakom v Maribor.

Ko je prišla v Prekmurje, ga ni sovražila. Ko pa je tam obtičala, kakor bi ji bilo usojeno, se je v njej dvignil rahel odpor proti tej strašni zemlji.

Našel sem jo na Goričkem, blizu meje, ko sem tam hodil zaradi volitev. Predstavili so me ji pri neki učiteljski družini, s katero sem se poznal. Ko smo nekoliko posedeli pri upravitelju, nas je povabila v svojo sobo.

V njeni sicer neveliki, nekoliko mračni sobi, ker je pred oknom stal velik oreh, je bil prikupen red in tudi okus. Prej bornost kakor bogastvo, a vendar lepo in domače. Imela je že kar lepo knjižnico, a s knjigami ni koketirala pred ljudmi, temveč sem čutil, da spadajo v njeno življenje. O literaturi je govorila preprosto, z ljubeznijo, kakor govorimo o lepih rožah. In nisem ji zameril kakor sicer mnogim, ko je rekla, da bi rada živela kje blizu večjega mesta, ker je tam toliko vsega, kar bi hotela videti in slišati.

Takrat ji je bilo dva in trideset let. Stara sicer ni bila, pač pa je bilo na njej nekaj zrelega, celo nekaj materinskega. A v njeni duši se je mešalo nekaj otroškega z materinskim. To čudno in prikupno nasprotje je udarjalo iz nje tako naravno in lepo, kakor prijeten vonj iz lepe rože.

Ko sem odhajal, mi je dala roko — roke je imela zelo lepe, kakor jih vidiš le redko pri ženskah — in me je smehljaje vprašala:

»Pa mislite resno, da bi postali poslanec?«

Pogledal sem jo. »Mislite, da ne bi smel postati?«

»Saj je to najbrž samo moj predsodek,« je odvrnila po premisleku, »vendar, nekaj mi ne ugaja. Veste, poslanec pomeni nekaj pokvarjenega; to je bitje, ki vekomaj preganja male ljudi, uradnike, nas učitelje in kogar sploh more. Poleg tega pa ima še kopo zasebnih grehov.«

»Ne morem vam pritrditi,« sem ji odvrnil in se še nasmehnil. »Ravno narobe. Ne mislim tu nase, mislim pa, da bi se s politiko morali, pa tudi smeli ukvarjati najboljši in najbolj pošteni ljudje. Prav kmetje in delavci bi morali poskrbeti, da si izberejo najboljše in da našenejo tiste, ki mešetarijo z njihovimi glasovi.«

Odmajala je z glavo in z nekim grenkim usmevom je rekla:

»Ta svet je preveč pokvarjen, da bi se dalo še kaj napraviti iz njega.«

Pogledal sem jo ne toliko začudeno, kakor bolj z neko boleščjo.

»Vi,« sem dejal, »tega ne bi smeli reči. Morda je svet res zelo pokvarjen, niso pa pokvarjeni vsi ljudje, celo mali ljudje ne. Nekoč... nekoč bo vse drugače na svetu, verjemite mi! — Toliko da mi niste podrli vse lepo mnenje, ki sem si ga ustvaril o vas.«

Nagnila je glavo in se nasmehnila, ne da bi še kaj rekla.

S tem nasmehom je ostala na tisti šoli na Goričkem, kjer so bili v dve sobi natrpani otroci velikega kraja in kjer je imela smolo kakor na vseh šolah: tudi tu se ni mogla ukvarjati z enim samim razredom, temveč kar s tremi letniki. A kaj je pomagalo, če jo je njen novi upravitelj še tako hvalil, nad njo je visela usoda, ki ji ni dala, da bi se mogla rešiti teh strašnih razredov, ki jih je sicer ljubila, a ki so jo vendar že predolgo ubijali s svojo prenapolnjenostjo. Kaj ji je pomagala vsa volja, kaj vsa ljubezen, ko pa je nad njo večno ležala ena sama brezkraina utrujenost in ko se njene želje niso mogle nikdar izpolniti.

Kljub vsemu njenemu lepemu značaju, kljub vsej prikupnosti in kljub vsej veri, s katero je šla skozi življenje, pa naj je bila ta vera še tako zastrta, njeno življenje je naposled vendarle postalo mučno, tudi za druge. Zares, kaj drugega ne morem reči. So ljudje, za

katere nam je kaj malo, kako živijo in kakšni so. Nima-
mo do njih nikakega čustva, pa četudi so nam morda
znanci. Drugi pa nas kar nekam razočarajo, pa naj so
nam še tako tuji, ako izvemo o njih kaj neprijetnega,
celo pa če izvemo o njih kaj nelepega.

In Aničino življenje ni bilo lepo. Prav gotovo ni
bilo nič slabše kakor življenje mnogih drugih ljudi, toda
človeku se je zdelo, da bi ona morala biti drugačna.

»Ta svet je preveč pokvarjen, da bi se še dalo kaj
napraviti iz njega.«

Nekega dne je to postala njena neizbežna in tudi
usodna pesem. Zapela jo je potem, ko se več ko deset
let ne le ni mogla dokopati do takega kraja, kjer bi ta
otrok lahko zahajal k svojim v Mariboru, v tisto veliko
družino, kjer je svojim bratcem in sestricam še komaj
vedela imena, temveč ko se ni mogla nikdar rešiti tistih
strašnih, tesnih zadušnih šol, kjer so jeseni in zime tako
puste, ko ne vidiš nikogar razen z dolgočasne upravi-
teljske družine in ko se ti nekega dne v tej samoti celo
knjige uprejo. Tudi knjige, tiste, ki si jih vedno ljubil,
nekega dne umrejo.

Naposled pa ne samo to, da ni mogla doseči takega
kraja, ki bi bil blizu njenega doma nekje na robu Ma-
ribora, temveč še mnogo bolj ljubezen, ki se ji je bila
obudila v davnih letih, ko je bila skoraj še otrok. Njena
ljubezen ni bila strašna, nikakih nemogočih sanj ni
gojila. Vse je bilo tako preprosto, tako rekoč kmečko.
Povsem naravno se ji je zdelo, da bo nekoč srečala
moškega, ki ga bo vzljubila in ki bo vzljubil tudi njo,
da se bo iz te ljubezni rodil zakon, iz zakona pa kópica
otrok. Mati jih je rodila enajst in če je Anica pomislila,
da bo kdaj tudi sama imela otroke, ni nikdar v sanjah
omejevala njih števila. Zdelo se ji je, da bi edino otroci
postali tisto, kar bi napolnilo neko čudno praznino v
njenem življenju.

A prav ta ljubezen ji je prinašala samo nesrečo in
razočaranje. Zares, nekaj nad vse žalostnega in grenkega
je bilo v njenih ljubeznih. Medtem ko je bila Anica
pripravljena, da gre za ženo prvemu, ki bi jo ljubil, je
na čuden način našla vedno samo take ljudi, ki so jo
jemali kakor kratkoročno posojilo, ki ga čim bolj izrabiš,
a tudi čim prej vrneš. Darovala se je z vsem srcem,
odkrito in pošteno, iz nikake sle, pač pa iz želje, da bi
nekomu postala žena in da bi postala mati. Naposled
pa se je morala zgroziti, kam je zajadrala s svojim živ-
ljenjem. A takrat je še vedno verjela v življenje, takrat
je še vedno verjela v ljubezen. Toda nekoč se je zgodilo,
da je Anica mirno, čudno predano rekla:

Saj je vseeno.

V tej dobi »saj je vseeno« je bila ljubezen mrtva
stvar. Umrle so vse sanje na mirno zakonsko življenje,
za katero je bila edino ustvarjena, umrle so sanje na
otroke, ki jih je bila voljna roditi kakor njena mati in
tudi ljubezen je bila mrtva. Zakaj zdaj ni bila več tista,
ki bi čakala, da jo nekdo zapusti v nesreči, zdaj se je
nenadoma sama naveličala, na videz brez pravega vzro-
ka zaključila ljubezen in zaprla duri tistemu, kateremu
se je še pred dnevi polna žara in predanosti vrgla v
naročje. Zaprla se je v svojo sobo in zdaj dneve in dneve,
tedne in tedne, cele mesece presedela nad knjigami. In
potem je z ljudmi govorila samo še o knjigah.

Vse te stvari so postale sama nasprotja v njej, česar
pa se je zavedala in nad čemer ni tarnala. Zdaj je videla

jasno svojo življenjsko pot, na kateri ni moglo priti do
nikakih sprememb. Njen zunanji svet bo ostal večno
enoličen, svet podeželske učiteljice, ki jo premetavajo
iz kraja v kraj, nekje ob vseh mejah Slovenije, po šolah,
kjer povsod najdeš dolgočasne upravitelje s sitnimi in
neprikljupnimi ženami. — Vedela je, da ne bo nikomur
žena, da bo njeno življenje potekalo v dolgočasju vaških
zim. Bila je ogoljufana za srečo zakona. Prav tako je
vedela, da ne bo nikdar imela otroka, ker ga ne sme
imeti. Življenje jo je ogoljufalo za ljubezen in zakon,
meščanski zakonodavci, ki so dovolili roditi samo po-
ročeniim, pa za Anico Koširjevo, ki bi želela vsaj otroka,
niso imeli nikakega razumevanja.

In tako se je Anica, ki se ni nikoli upirala svetu,
odrekla tudi misli na otroka. Odločila se je za samoto
življenja po vaških šolah in to svojo samoto prepregla
z grenkim posmehom »saj je vseeno« ter le v posamez-
nih obdobjih bežala iz nje med knjige, a le ob počitnicah
med svoje v mariborskem predmestju, v tisto veliko
družino, kamor je v resnici tudi spadala. Tam je s svojim
očetom, ki ga je imela zelo rada, govorila o življenju.
Tam sta dognala, da v življenju marsikaj ni v redu in
tam sta v teh modrovanjih prišla do sklepa:

»To bi moralo biti drugače.«

To pa je bilo tudi vse, kar sta storila. Ta »to bi
moralo biti drugače« se je razprostiral na vse življenje,
na vse dogajanje, povsod je bilo nekaj narobe, za vse
sta Anica in njen oče, ki je bil delavec, imela svoje
načrte, toda ti načrti in ta sodba so se razkadili v tesni
kuhinji nekje za Dravo, kakor so se do jutra vedno
razkadili oblaki dima očetovih cigaret. In po počitnicah
se je Anica vrnila v svojo samoto »saj je vseeno« nekje
daleč v Prekmurju; oče pa je opravljal svoje delo dalje
v skladišču in svoje ugotovitve v tesni kuhinji ter sklepe
»to bi moralo biti drugače« sta preložila do prihodnjih
njenih počitnic.

Toda kljub tej grenki ugotovitvi »saj je vseeno«
je bilo vendarle neumljivo, kasneje tudi zanjo samo,
kako je mogla stopiti v Kulturbund. Kljub nekakemu
obupu nad vsem, domovina v njenem srcu ni bila mrtva
stvar. Nekoč je mislila, da na svetu živi ena sama velika
domovina. Zdaj pa je vedela, da je drugače: na svetu
sta bili dve domovini. Ena je bila zlagana, živela je po
knjigah in v ustih politikov, govornikov, sreskih načel-
nikov, šolskih nadzornikov, šolskih upraviteljev, žandar-
jev in drugih podobnih ljudi. Druga domovina je živela
nekje zunaj na poljih, v kmečkih domovih, v srcih pre-
prostih ljudi in v tistih lepih knjigah, ki jih je Anica
zbirala v svoji omari. Ta domovina je živela tudi v
Aničinem srcu in ta domovina ni imela nič opraviti z
njenimi prošnjami, ki jih je pošiljala za premostitev,
z njenimi prošnjami se je ukvarjala samo ona druga,
zlagana domovina.

Ali je stopila na to pot iz gneva nad to grdo,
zlagano domovino? Ali je bil le trenutek slabosti? Anica
si o tem kasneje ni mogla priti na jasno, tembolj, ker
je po storjenem dejanju zamahnila z roko in se zatekla
pod pajčolan svojega »saj je vseeno«.

Vedela je samo to, da se je zgodilo v dolgočasni
deževni jeseni, ko je nekega dne zaprla knjigo, ker se
ji ni več dalo brati, in ko se je po dolgem času vrgla
brez vsakršnega oklevanja v naročje nekemu moškemu,
ki je takrat stopil v njeno sobo.

Bil je videti pameten, tudi resen, znal je prijetno govoriti. Ne da bi se Anica zaljubila v take lastnosti, zakaj bila je prepričana, da se bo tudi ta ljubezen nekega dne zaključila kakor vse druge, je vendar zapadala svojevrstnemu razpoloženju, ki je izviralo iz dolgočasia samotne vaške šole in pred katero jo je nenadoma postalo strah.

»Ne boš tu gnila, v tej samoti,« ji je obljubil. »Še ta mesec boš prestavljena. Ampak,« se je smehljal, »ne tja, kamor bi ti hotela, k Mariboru! Potem bi te za vedno izgubil. Te že rajši imam potem tu, kjer te vsaj kdaj pa kdaj srečam. Tam te ne bi nikdar.«

Zares, mesec dni kasneje se je Anica preselila bliže k mestu in še isti mesec je bila v Kulturbundu.

Rešila se je najhujše samote, stopila je na pot, po kateri bo naposled lahko prišla tudi domov. Pozimi je bilo konec tudi ljubezni, za katero ni mnogo žrtvovala, toda nekaj je ostalo: bila je članica Kulturbunda.

Ko je potem spet sama obsedela v svoji sobi, nad svojimi knjigami, med pohištvom, ki si ga je bila že spravila, in med akvareli, ki jih je bila nakupila, nekatere pa dobila od sošolke, ki je bila zelo nadarjena, a je kmalu umrla, ko je tako spet sama občepela, se je zavedla, da je storila nekaj grdega. Ne tista ljubezen, ki je bila podobna vsem drugim, marveč to, da je stopila v neko nič kaj lepo društvo, v društvo, v katerem so, kakor je izvedela, bili sicer mnogi ljudje, ki jih je poznala in ki jim ne bi mogla kar tako očitati, da so se ukvarjali z grdimi stvarmi, toda ona je vendar slutila, da se za tem skriva tisto, kar je proti oni njeni domovini, ki je živela na poljih, v gorah, v vaseh in v srcih vseh preprostih ljudi.

Gledala je svoje knjige, gledala je skozi okno na ravnino, ki se je tam razprostirala nekam daleč, in zdelo se ji je, da je med njo in te knjige, in med njo ter med to zemljo tam zunaj stopilo nekaj tujega. Zdelo se ji je, da so njene knjige, ki jih je vedno ljubila, umrle in da je umrlo še mnogo drugih stvari, ki jih je kljub vsej samoti imela rada. In ko so zdaj otroci prepevali ali deklamirali o domovini, ko jim je tudi sama morala govoriti o njej, je čutila, kako je to samo še odmev nečesa, kar je umrlo, ali kar je bilo izdano in ubito. Vse bina in resnica sta izgubili svoj smisel, ostala je samo lupina, ostal je samo pajčolan in ta pajčolan ni mogel zakriti praznote, še manj pa nekega izdajstva, ki je kljubovalo v srcu in ki ga še tako hladno življenjsko vodilo »saj je vseeno« ni moglo zakriti. Ne, ni bilo vseeno, šele zdaj je Anica jasno čutila, kako v življenju ne more biti »vseeno«, zdaj je čutila, ko ni mogla nikamor.

Gledala je knjige v svoji omari. Tam je stalo dvajset zvezkov Cankarjevih del, tam je bila drobna knjižica Prešerna, tam so bila Levstikova dela, tam je bil Jenko, Gregorčič, Aškerc, tam je bil Zupančič, Murn, Kette, tam je bil naposled tudi Finžgar in tam dalje je bila cela vrsta še drugih slovenskih imen, vse do poslednjega, ki je pisal. Tam so bile revije, ki so ji prihajale mesec za mesecem, vsa leta; te knjige, te revije, za katere si je odtrgovala od svoje revne plače — in ali ni iz vsega tega dihala domovina? Tam te knjige, trud in napor in ena sama daritev slovenskega duha, za tolažbo v težkih časih in za vero srcem ter za navodilo za bodočnost, tu pa njen Kulturbund — — — In v tem

Kulturbundu, kamor so vstopali vsi tisti, ki so že bodisi zdavnaj obupali nad slovensko domovino, svojim narodom, ali ki so v zmedi časa skušali rešiti zase miren prostor in dobro plačo, tam na polici pa vsi tisti, ki nikdar niso obupavali in ki jih je ona vedno ljubila, tisti, ki so ji ostali edini in najzvestejši prijatelji v grenkih samotnih časih, in ki so bili prijatelji in tudi vodniki slovenskega naroda. In tam na oni strani vsi, ki so vsa leta nosili njej eno samo prevaro, eno samo razočaranje, od prvega, ki se je je naveličal, in do zadnjega, ki ga je sama odslovila, ko ji je že bilo »vseeno«, in med temi, med vsemi, ki so mislili samo še nase, je stala tudi ona. Bila je vpisana mednje. Kaj tam dela? Kaj tam hoče? Zato, da pride morebiti nekoč bliže Mariboru? Ali je to tista velika cena, za katero naj človek proda ne samo svoje poštenje, ne samo svojo vero, temveč tudi narod, do katerega nima nikake pravice, najmanj pa, da bi ga prodajal?

Tam onstran meje so se pripravljali, da lepega dne porušijo tisti veliki sen, ki leži razprostrt po vseh knjigah v njeni omari, tam so se pripravljali, da zasedejo slovensko domovino, da enkrat za vselej zbrisejo z zemlje tisti rod, kamor je tudi sama spadala.

Ali je Anica hotela vse to?

Ne, ne! Anica ni nikdar tako mislila!

Zares, od tistega dne, ko je v mreži svojega samotnega razpoloženja v obupu »saj je vseeno« napravila to umazanijo, pa vse do poslednjega dne svojega življenja si je dokazovala, da ni mislila tako. Njeno vodilo »saj je vseeno«, ki jo je še kolikor toliko srečno peljalo skozi samoto vaških šol, brez upa lastnega življenja, ko je spredvidela, da nikdar ne bo dosegla, o čemer je sanjala, je zdaj popolnoma odpovedalo. Ni bilo zdravilo, ki bi ji v tej boleznini moglo pomagati. Tudi ni pomagalo, če si je rekla, da tako vsi počnejo. Ne, vsi niso počeli tako. Drugi — drugi so še vedno verjeli, drugi so še vedno delali.

Še nikdar ni s toliko vnemo poučevala kot poslej. Zdelo se ji je, da bo samo s tem vsaj malo zbrisala svoj greh. Napolnila je šolsko sobo z domovino. Zdelo se je, da se je vsa domovina stesnila na ta boren prostor med štirimi stenami, da so tu polja, gozdovi, gore, vasi, mesta, ljudje, vse, vse tisto, kar domovina obsega. Vcepila je otrokom ljubezen do te domovine, zastrupljala jih je z njo, zato ker je vedela, da bo domovino ljubil samo tisti, ki bo zastrupljen z ljubeznijo do nje. Trudila se je od jutra do večera, z brezmejno ljubeznijo, s tisto prikupnostjo, s katero je znala vedno pridobiti otroke, da so ji verjeli.

Toda kaj je pomagalo vse to? Pa če bi se ji posrečilo pridobiti vse te drobne glavice, če bi se ji posrečilo jih še tako navdušiti, bilo je prepozno.

Bilo je prepozno in s poslednjim posmehom, ko je spredvidela ves brezup, se je predala pod svojim vodilom »saj je vseeno« poslednji ljubezni. Prvič zdaj je čutila, da ji samo taka ljubezen lahko zamori kljuvajoče srce. In ona je hotela ubiti v sebi tisto, kar je ključalo v njej, kar je kričalo, kar je opominjalo. Oklenila se je te ljubezni s tisto strastjo, ki lahko človeka povede do lastnega pogina. In ona, ona je hotela... poginiti. Zares, samo še poginiti. Vedela je, da živeti ni mogoče. Imela je pravico, da je s seboj počela, kar je hotela in dokler se je njen »saj je vseeno« nanašal samo nanjo, je bilo

prav. Toda kakšno pravico je imela zaplesti v mrežo tega »saj je vseeno« tudi ves slovenski narod, vso slovensko domovino?

Zares, samo poginiti še, to je vse.

Vse poslej prek tiste cvetne nedelje 1941. leta pa do konca njenega življenja je bila kakor ena sama blodnja. Nenadoma je pobegnila na Štajersko, domov, kakor bi hotela za vekomaj zabrisati iz svojega srca kraje, ki so jo privedli najprej do njenega »saj je vseeno« in od tod dalje, da je izdala svojo domovino. V novih krajih je skušala najti mir svojemu srcu. Toda doma ni bilo nič bolje. Tam je njeno srce v očetovem spoznanju, ki je zabredel še dlje kakor ona, pa zdaj ni mogel nikamor, našlo samo še grenkejšo razočaranje.

Šele zdaj se ji je docela razodelo, šele ko je začela teči prva kri in ko je ta kri čedalje bolj naraščala najprej v potok in iz potoka v reko. Tam zadaj nad Mariborom pa se je dvigalo zeleno Pohorje, mirno in mogočno. Tam je stalo in tam so se zbirali otroci svobode,

ki niso nikdar klonili in se prepustili varljivemu in umazanemu »saj je vseeno«. In tisto Pohorje, kamor se je vsak dan upiralo žarko sonce, kjer so gozdovi vekomaj šumeli, je neprestano klicalo. Klicalo je tudi Anico in kakor bi ji hotelo vsak dan znova dopovedati:

»Ne veruj, saj ni res, da bi bilo vseeno. Zbriši preteklost, pozabi grde in grenke dni. Tu pri nas ne poznamo brezkrayne poti, saj je vseeno, tu poznamo samo eno pot: dalje, v svobodo!«

Takrat se je Anica dvignila. Dvignila proti Pohorju. Toda Pohorja ni nikdar dosegla.

Svoj greh pa je vendarle popravila. Ko je stala pred puškami, se je kljub vsemu nasmehnila. Bila je srečna. Cutila se je srečno, ko je smela vsaj umreti za tisto domovino, ki jo je izdala. Vsaj umrla je lahko zanjo, ako z njo, ko bo osvobodjena, ne bi smela živeti. In kadar vetrovi zavejejo s Pohorja, se zdi, da poleg vsem tisočem, ki so padli, tudi Anici Koširjevi prinašajo pozdrave svobode.

Tone Sellškar:

Zmagali bomo!

Po hudih borbah na Ilovi gori smo se morali vsled silne premoči umakniti. Prav za prav se niti umaknili nismo, le skrili smo se, saj smo čepeli le kakih tri sto metrov pod cerkvijo v gostem smrekovem gozdu. Bili smo popolnoma obkoljeni od vseh strani. V gozdiču se je nahajal štab osemnajste divizije, vsa komora z mulami, malo dlje so ležali borci Cankarjeve brigade in Ljubljanske brigade — ter sedemnajst težko ranjenih. Prebiti se nismo mogli, ker je bil spodaj na cestah okoli in okoli zid tankov in nekaj tisoč pešakov. Sovražnik nas je sicer slutil v tem delu gozda in nas je vztrajno zasipal z minami. Še danes ne morem razumeti, da ni izrabil našega obupnega položaja. Bili smo mu na milost in nemilost izročeni. Saj smo zašli kakor miš v past.

Ležali smo na trebuih in tiščali glave v zemljo. Čez nas so švigale dumdumke in so pokale med vejevjem smrek, kakor da bi nešteto rok lomilo suhe veje. Spodaj na cesti smo slišali rožljanje tankov in rezke šive brzostrelk, pred nami pa so se razletavale mine. Iskale so nas vsepovsod, na levi, na desni, za nami, kakor da bi zlohotni, grabežljivi prsti velikanske dlani vedno bolj stiskali pest okoli nas. Prst in drobec železa so frčali po zraku, iveri in razstreljeno kamenje in pošastno je odjekalo po gozdu, posebno tedaj, kadar je udarilo po nekaj min hkrati. Še nekaj hipov po eksploziji je žvižgalo in švistalo po zraku, kak zelo velik kos izstrelka pa je zafrfotal nad nami, kakor da bi velikanska ujeda s perutmi tolkla ob telo.

Ko smo ležali vsak za svojim zaklonom in so se naše mule pasle, kakor da ni nič hudega na svetu, ter smo gledali smrt, kako prihaja bliže in bliže in se spet odmika, kakor da bi se mačka igrala z ujeto miško, smo se počasi vsi vdali v nekakšno neizbežnost vsega tega. Človek je prav za prav od sile lahkomišeln in na moč hitro se prilagodi vsemu. Vem, da sem prav tiste hiše mislil

na tole: Pet metrov od mene je eksplodirala mina. Prst se je usula po meni. Duh po eksplozivu je puhtel iz nje. Kadar sem doma bral v kaki knjigi poglavja iz svetovne vojne, mi je bilo tesno pri srcu in ni mi šlo v glavo, koliko strahot človek lahko prenese. Zdaj pa, ko sem sam sredi tega, vem in čutim, da je človek v vsem svojem bistvu v resnici vsega zmožen. V človeku je ostala potuhnjena vsa beštija pračloveka. Vsi pranagoni so se v njem ohranili. Človek še vedno z lahkoto danes ubija, požiga in ropa. Toda navzlic temu razmišljanju, ki mi je od eksplozije do eksplozije vrtalo možgane, sem zavestno čutil, da je nekje v vsem tem le prelomnica, in da prav mi, jaz, moj sosed na leti, moj sosed na desni, moj sin, ki leži poleg mene, moj drugi sin, ki leži nekaj metrov proč ob visoki smreki, tovariši okoli mene, borci, komandirji, komandanti in komisarji, da prav mi vsi stojimo na tej prelomnici. Spominjam se, da sva se s sinom tiste hiše razgovarjala šepetaje, saj je bilo deblo smreke najin skupen zaklon:

»Na kaj misliš ta hip?« sem ga vprašal.

»Da odnesem glavo!« mi je dejal.

»Torej misliš zdajle le nase, na nič drugega?«

»Nikakor ne! Brez glave sem ničerga. Kos krvavega mesa. Zmes kosti, zemlje, semenja in korenin. Pred nami pa je borba! Sovražnika je treba uničevati, predvsem pa moramo rešiti ranjence!«

Da, fant je imel prav! Misliti na glavo, da bodo lahko služile moči telesa stvari, za katero smo se podali v borbo, ter vsem našim, ki so te moči potrebni. V tem odgovoru ni bilo nikakega pomišljanja, nobenega dvoma.

Toda kako je s to prelomnico? Mar naj spet vprašam fanta? Ne, to nima smisla. Pravkar je udarila mina prav blizu, ognjen plamen je ošvrknil veje najine smreke in puh mi je odnesel kapo. Nekdo je nekje pred nami pridušeno vzkliknil. Ga že vodijo. Mar je ranjen? Ne, le ob

deblo ga je stisnilo in omamljen je, drugače pa živ, zdrav in cel. Smrt je šavsnila po njem, pa je zgrešila. Se že smeje. Bled je, toda lučka njegovega življenja, ki je že zanihala, spet gori s polnim plamenčkom. Že se po vseh štirih plazila na prejšnje mesto po svojo puško. Človek, komaj rešen smrti, že spet misli na ubijanje!

Pa vendar stojimo na prelomnici! Vse, kar je okoli mene, nad menoj in pred menoj, mi to potrjuje. Čakaj, še eno vprašanje stavim sinu.

»Če pogineš...?«

»Prostovoljno sem šel v borbo! Nihče me ni silil, sam sem se po lastnem preudarku odločil, prav tako kakor ti, prav tako kakor mi vsi, kar nas je tod! Vsaka borba je krvava. Ta pade, eden je ranjen, drugi odnese celo kožo. Premisli, kaj sva včeraj govorila pod šotorom: To je borba dveh svetov, to ni borba države proti državi, ne naroda proti narodu. Na eni strani je zlo, sila, nadvlada, krvoločnost, uboj, ječe, prisilno delo, sužnost, požig in rop. To je fašizem. Na drugi strani pa: svoboda, sproščenost, nova rast, nov svoboden človek, delo, skupnost, ljubezen, ljudstvo. To je nov človek, ki vstaja iz te borbe. Na oni strani pred nami je prvo, na tej drugo. Rastem v novega človeka! Jaz sam ne pomenim nič. Tudi ti ne! Vsi pa smo nekaj. Če bi vsak samo nase mislil, teh ranjencev ne bomo mogli rešiti. Toda jih moramo, ker so del nas samih, ker bo brez njih vrzel v naši celoti!«

Da, to je prelomnica! Naj zagori beštija v človeku, da zatre krvoločnost enkrat za vselej! Naslonil sem se na svojo puško, ki je bila pripravljena na strel, pa sem spoznaval v ognju in gromu te peklenske muzike gorja in strahot vso veličino tega trenutka. Vsekdar sem sovražil orožje! Kadar koli sem videl poprej vojake na pohodu, sem se zgrozil nad tolikim številom uradnih ubijalcev. Danes pa sem sam med njimi, prostovoljno, z veseljem in predanostjo. Toda puško kljub temu sovražim, čeprav se je oklepam kakor ženske, ki je v bistvu hudobna, zahrbtna, pohotna, pa vendar tako zapeljiva, da se ne morem ločiti od nje. Pred nami je zlo! Hudo je treba samo s hudim pokončati! Dokler si ga božal in si ga hotel z dobroto in popustljivostjo okreniti na dobro, se je potuhnil, potem pa je spet nazaj usekal. Zavedam se, da je v puški zlo! Toda zdaj je ta puška obrnjena proti zlu, ki hoče zavojevati ves svet!

»Nič več nismo teleta!« je dejal neadoma moj sin ves srdit. »Vse do te borbe smo ponižno nastavili še desno lice, če nas je vrag udaril po levem. Zdaj pa, mahniti nazaj! Glava za glavolo!«

Naslonil sem lice še bolj krepko ob puško. Nič več se mi ni zdela mrzla. Čakam. V njej je ogenj, ki bo požgal zlo!

In tako smo se na mine že kar privadili. Prižigali smo si cigarete in se po vseh štirih plazili na obiske k znancem, ki so prav tako čepeli v zaklonih. Včasih je grmenje za nekaj minut ponehalo in so le krogle težke strojnice klestale po vejah, potem pa so spet prihrumele in peklenski ples se je začel znova. Obiskal sem tako že vse znance in sem se splazil k ranjencem. Ležali so nekoliko pod nami v gostem smrekovju. Težko ranjeni na tleh na šotorkah, ki so bile privezane na močne kole, da smo jih lahko nosili na ramah, laže ranjeni so čepeli ali pa ležali kar na tleh. Ranjenci, ki se niso mogli kretati in so bili prikovani na nosila, so se zastremeli vame. V njihovih očeh je ležala ena sama velika skrb. Bili so ne-

gibni, zlomljeni, brez moči. Ne morejo se braniti, ne bežati... okoli in okoli pa je sovražnik! Ta sovražnik je v silni premoči, ima tanke, topove in letala. Domačih izdajalcev belogardistov se poslužuje kot lovskih psov. Vodijo ga skoz hoste, po poteh, ki bi jih sovražnik sam nikoli ne našel. Da, ranjenci so zaskrbljeni. Pred njimi sovražnik, za njimi sovražnik, pod nami cesta, po kateri hrume tanki. Okoli in okoli pravcati zid jekla in ognja.

»Grum, bum, frrr!«

Ta je usekala tik pred ranjence. Pokrili so si obraze z dlanmi. Prst jih je poškrpila. Toda niso ječali. Tovarišica Vera, ki je bila ranjena v desno koleno zjutraj pri jurišu na Ilovi gori, se je obrnila proč v goščo. Potem se je njen pogled zaplčil vame. Eno samo veliko vprašanje je bilo v njem.

»Kako bo, tovariš...? Smo še vedno obkoljeni?« me je vprašala. Bila je bleda in zaskrbljena.

»Nič se ne boj, ne zapustimo vas!« sem ji dejal. »Počakati moramo noči, potem se bomo že na kak način prebili!«

Potem se je zamislila, z rokami si je obrisala potno čelo, koleno je bilo zdrobljeno, pa jo je hudo bolelo.

»Tovariš, daj mi bombo!« me je nenadoma zaprosila.

Dal sem ji italijanko, ki je lahka, toda jo je zavrnila.

»Ne takšne. Ta je za otroke! Daj mi ono nasekano, francosko!«

Dal sem ji ono francosko, ki mi je visela ob pasu. Da, vedel sem, zakaj. Za najhujšo silo! Če bo treba le umreti... Če nas bodo pričeli napadati in jih ne bomo mogli rešiti... Nemci pobijejo vse ranjence. Tedaj smrt z lastno roko! Stisnila je bombo k sebi in se je zagledala nekam daleč, kamor niso segle moje misli.

»Grum, bum, frrr...«

Ta je raztreskala mlado smreko in iverje nas je pokrilo.

»Tovariš, daj mi cigareto!« me je prosil tovariš, ki mu je brzostrelka prevrtala obe nogi.

»Te hudo boli?«

»Boli me le srce, ker ne morem nič več pomagati!« mi pravi in se bolešno nasmehne. »Ampak dobro smo napravili mi, iz Cankarjeve!«

»Da, okoli sedemdeset jih leži zgoraj na cesti!«

»Toliko...? Vidiš, tako je treba! Prvega Švaba, ki je pritekel po cesti navzgor, sem ravnal na tla, potem pa me je brzostrelka. Tovariš, kaj pa z nami...? Zdaj smo vam samo v napotilo!«

»Kar dobro kaže. Pogum, zanesite se na nas!« sem mu zatrdil, čeprav sem bil sam v velikih dvomih, kako bo z nami. Splazil sem se nazaj na svoje mesto.

Čas počasi mineva. Željno pričakujemo vsi noči. Zdaj že lep čas ne pade nobena mina v našo bližino. Mar je res, da ima partizan tolikšno srečo? Od vseh teh nošteti min, kar jih je sovražnik zmetal v našo goščo, ni bil niti eden ranjen! Zgoraj z vasi smo slišali pijano vpitje Švabov in zdaj pa zdaj kak presunljiv krik. Tudi krik otrok... Črn dim se je pričel dvigati iz vasi. Živina je žalostno mukala. Zdaj pa zdaj je prasnila brzostrelka. Krik in nato spet tesnoba. Sovražnik požiga in kolje.

Počasi pa se je le pričel plaziti mrak iz kotanj, mrak — naša rešitev! Toda še nihče se ne gane. Izvidniške patrole prihajajo in spet odhajajo. Že od včeraj zjutraj nismo jedli, toda nihče se ne spomni na jed. Pogledal sem komisarja Janeza. Zagonetna skrb, ki je ves dan

ležala v njegovih očeh, je malce splahnela. Na njegovem odločnem obrazu sem bral, da je načrt gotov in da bo vsak čas pokret.

Povelja se širijo šepetaje od ust do ust. Mulovodci še enkrat pregledajo vse vezi na samarih, obešamo nahrbtnike na rame, postavljamo se v kolono. Izvidniška patrola, zaščitnica. Ranjenci so v sredi. Za vsakega ranjenca se določi po osem nosačev. Po štirje nosijo. Vsake četrt ure se izmenjajo. Nosači se prostovoljno javljajo. Nebo se oblači, prav, tema je naša rešitev! Mrzel veter zaveje skoz vejevje in zadnji listi z dreves padajo na nas. Deset ur smo bili v ognju. Uho se nam kar ne more navaditi na tišino, skoz katero hodimo. Zavijemo po pobočju, kjer nas ne morejo spaziti ne z ilove gore ne s ceste. Daleč pred seboj vidimo na zgornji cesti, ki pelje v Hočevje, žaromete avtomobilov. Tudi tamkaj je sovražnik. Kamor koli se ozreš, je sovražnik. Občutek imamo, kakor da smo Izraelci, ki gredo po gazi Rdečega morja. Spomnim se na sliko, ki sem jo videl kot otrok nekje v cerkvi: Ogromni penasti valovi so presekanji na dvoje, po sredi med njimi je majhna stezica in po nji se premika dolga kolona Izraelcev, mož in žená z ovcami, osli in kamelami.

Gazimo po obronku, ki je zaraščen z gostim nizkim grmičjem, da komaj brodim to šavje. Komaj vidna steza, ki so jo steptali prvi slovenski partizani, vodi po goščavi. Noge se opletajo v protje, klecemo, kolnemo — pa vendar smo kakor prerojeni. Zdaj se vsaj gibljemo, nekam gremo, kamor koli, zdaj nismo prikovani in negibni. Zdaj poskušamo vsaj, da se rešimo iz obroča. Vse je še negotovo pred nami, le to vemo, da stoje po vseh cestah, ki jih bomo morali prečkati, tankovske kolone in preže na nas. Prav! A mi gremo naprej, morda se bomo borili, morda bomo jurišali, nekaj bomo prav gotovo storili. Le da se gibljemo in da nismo privezani na eno in isto mesto.

Ranjenci so težki. Tišina, tišina, najstrožja tišina. Vsak čas lahko plane ogenj sovražnika iz zasede po nas. Včasih se kolona ustavi. Stojimo nepremično. Čakamo. Zakaj stojimo? Glava kolone je tako ukazala. Glava kolone misli za nas vse! Kar potrpiamo, vsi smo zvezani v iskre te glave, le zaupajmo ji... le kaj bi bilo, če bi v takih trenutkih vsakdo po svoji pameti delal! Počenemo na tla in se naslonimo na nahrbtnike. Mula odpira gobec.

»Primi jo za gobec!« zašepče nekdo. »Stroga tišina!«

Mulovodec ni neumen. Čemu pa bi držal mulo za gobec? Potegne vrstico iz žepa in ji gobec zaveže. Mula piha z nozdrvi, rita, pa se kmalu vda. Izmučena je. Ze ves dan ji visi tovor na plečih, kleca, zdaj zdaj bo legla. Potem bo gorje, ne zlepa ne zgrda, ne z besedo ne z gorjačo je ne spraviš več pokonci. Zato jo vodi nekaj korakov naprej, le da se giblje.

Tudi ranjence položimo na tla. Ah, težki so, težki. V rami žge, peče, reže, noge so mlahave, neokretne. Zeja nas. Potni smo. Nisem vedel, da sem nosil tovarišico Vero.

»Zdaj je dobro, kajne, tovariš?« me vpraša tiho.

»Da, da, zdaj smo rešeni!« ji rečem zatrdno in padem kraj nje. Naslonim se s hrbtom na nahrbtnik, ki ga nisem snel, ker lahko vsak hip spet krenemo, in zamižim. Veliki ognjeni kolobarji mi zaplešejo pred očmi. Potem me zagrne tema in padam, padam v neko nepopisno prijetno stanje utrujenosti in blaženosti. Pa se zdrznem, planem na noge. Kolona se premika. Počasi, počasi v najstrožji tišini. In spet nosim. Tista četrt ure, ko hodim brez nosil,

je kratka, tako kratka, da jo komaj občutiš, naslednja četrt pa, ko nosiš, se vleče v neskončnost. Drsi nam spet po kamenju, včasih omahnejo vsi štirje z ranjencem vred po tleh. Tema je vedno bolj črna.

Nenadoma nas ošine plamen svetlobne rakete s ceste nad Rašico. Vržemo se na tla. Luč plava, plava, migota kakor plamen v vetru in ugasne. Niso nas opazili. K sreči je grmičja konec in potopimo se v gozd. Počitek!

Popadamo na tla in se vležemo. Pred nami hodi vsa Cankarjeva brigada in nam odda še nekaj ranjencev. Skočim spet na noge in se postavim ob kolono. V brigadi je moj mlajši sin. Morda se srečava. Toda ne vidim ničesar, le temne sence, obrise pušk, mitraljezov, metalcev min. Morda ga bom spoznal, saj je visok ko gora. Kar na slepo nagovorim najvišjega tovariša, ki gre mimo.

»Črt, Črt...?«

»Si ti, Tone? Zdravo, zdravo. Imaš kakšen čik?«

Stopam nekaj korakov ob njem, poiščem cigarete v žepu in mu jih stlačim v roke. Noč je črna, pa se vidiva, kakor da je svetel dan.

»Mi gremo pred vami. Napadali bomo, če bo treba. Ranjence moramo rešiti!« pravi sin, stisne mi roko in že ga je vzela noč.

Potem spet nosimo. Pred nami je dolga, dolga pot. Vso noč bomo hodili, morda še dlje... Nad nami gori Ilova gora. Vasi ne vidimo, toda vidimo plamene in obžarjeno nebo ter slišimo zamolkle krike nečesa hudega, strašnega. Nekje izza Mokreca grmi. Tudi tam so boji. Srditi boji, kajti neprestano rezgajo rafali težkih strojníc.

Pred majhno leseno bajto se ustavimo. Stojimo, čakamo, popadamo na tla. V bajti gori lučka; nemirno se pretikam z enega konca kolone na drugega in se splazim v bajto. V večji izbi je zbran štab in se sklanja nad zemljevidom, v drugi leži na mizi ranjenec. Razgaljen je in zdravnik se sklanja nad napeto, krvavo kožo trebuha. Vidim del črev, ki lezejo iz rane. Bolničarka pripravlja brizgalko, potem se poklapam spet v noč, tipljem ob koloni, se zaletavam ob speče na tleh, tavam ob mulah, padem in spet iščem.

»Kaj čakamo? Zakaj ne krenemo?« me vprašujejo.

Kaj pa naj jim odgovorim.

Tedaj na glas zastoče ranjenec, ki je ranjen v trebuh. Prosi vode, kolne, roti, preklinja. Bolničarka mu z dlanjo zapre usta in mu šepče prizanesljivo:

»Tovariš dragi, premagaj se! Sto metrov pred nami je sovražnik. Vsi smo v nevarnosti zaradi tebe!«

Ranjenc stisne zobe in molči. Pogrezne se v svoje bolečine, strezne se in se vda. Zaspal sem. Sanja se mi tisočero stvari. Moj sin me zdrami.

»Krenemo vsak čas!« mi pravi.

Nekdo je prižgal žigico prav pri tleh. Slišim korake in srdite besede:

»Še enkrat, pa te ustrelim! Mar ne veš, da zaradi tvoje nesrečne cigarete lahko vsi poginemo?«

Seveda, tovariš, ki ga je premagala želja po tobaku, je nor. Svit žigice se vidi daleč, daleč. Utrujen je tako, da se najbrže ne zaveda, v kakšni nevarnosti smo. Ne daleč pred nami zapoje brzostrelka. Njen glas je ponoči še rezkejši kakor podnevi. Fiju, fiju zašume krogle nad nami.

»Naprej, naglo naprej!«

Kolona se zažene v noč. Brzostrelka reglja za nami, pa nas ne najde, le njene krogle se porazgube po hosti.

Hodimo in hodimo, bolj blodimo, ko hodimo, zaletavamo se. Tema je ko v rogu. Najhuje je nositi po strmini navzdol. Prednja dva nosača se opirata nazaj, zadnja dva naprej. Ko odložim, se mi zdi, da mi bo rama vsak čas odpadla. Cesta pa je še daleč. Toda prišli smo iz območja sovražnega ognja. Obstali smo na tej strani hriba, ki nas loči od ceste, čez katero bomo morali iti. Počitek je javljen. Ura je dve po polnoči. Požgan mlin stoji ob potoku, ki veselo žubori čez kamenje in čez podrtine mlinskih koles. Med razvalinami je še vedno duh po moki. Bojim se sesti na tla, ker bi pri priči zaspal. Naslonim se na puško, tako da mi podpira nahrbtnik. Med zidovji sem si prižgal cigareto. Kmalu jih je tamkaj mnogo tovarišev, ki so se prišli tešiti s tobakom. Tako naslonjen na puško stojim zunaj pod nebom. Hladno je postalo in leden dež prši po nas. Oči mi padajo, pa jih odpiram, sladak spanec me davi in premoči. Nenadoma zaplavam nekam daleč, lahak sem kakor zrak, neko silno prijetno občutje me vsega zajame — toda noge mi zahrbtni spanec spodnese in telednem na tla. Stojem sem bil zaspal.

Ranjenci pijejo vodo. Kar dobre volje so, ko vidijo in čutijo, kako smo jim zvesti. Le tovariš s strelom v trebuh se ne gane. Popolnoma se je umiril. Prosi me za cigareto. Tih, predano, s poslednjimi močmi. Toda še preden jo z roko prinese do ust, mu roka nenadoma zastane, potem omahne nazaj k telesu, nekaj mu zagrci v grlu. Oba z zdravnikom se hkrati skloniva nad njega.

>Naprej, tovariši, naprej! Mene ne bo treba več nositi...<

Toda nesli smo ga s seboj še vso noč. Nosili smo mrtvega tovariša. Preveč samotno je tu pri požganem mlinu. Lepši grob mu bomo našli!

Ko se vrne izvidnica, krenemo dalje. Hitimo kolikor moremo. Skoraj tri ure smo počivali. Hitimo, hitimo, vsak čas bo jutro, mi moramo pa še v temi čez cestol. Vzpenjamo se v hrib. Na obrazu čutim hladno božanje. Snežiti je pričelo.

Pod nami je cesta. Zakasneli smo se. Že se obeša svetloba dneva po vejah, sneg se usiplje močnejše in moč-

neje. Daleč na ovinku ceste vidimo zasedo naših, ki varuje prehod. Klecemo pod težo. Cesta je prazna, nikjer ni čutiti sovražnika, vse je tiho, prava, bela zimska tišina vsenaokoli.

Komisar Janez jezdi vzdolž kolone in priganja, prosi, poveljuje, roti:

>Naprej, naprej, tecitel! Samo še tod, pa smo na varnem!<

Poženemo se, kolikor se le da. Vsak čas lahko prihrume tanki po cesti, vsak čas lahko vžgo sovražne brzostrelke. Onkraj ceste je spet strmina, onkraj ceste je rešitev — za danes!

In vse smo jih prenesli. Ko se že vzpenjamo na samo golo sleme skozi pravcati snežni metež in nas loči od grebena morda še samo dvajset metrov, zažvižga pošastno ostro po zraku, kakor da bi kdo za nami vrgel jekleno zanko.

>Topovske granate!<

Nihče ne ve, od kje streljajo po nas. Toda samo še nekaj metrov, pa nam granate ne morejo škoditi. Zdaj žvižgajo vse visoko preko nas in lete kdo ve kam...

Potem smo v globokem gozdu pod Korinom in smo rešeni. Šest in trideset ur smo bili na nogah. Šest in trideset ur nismo ničesar zaužili. Popadamo na tla in pri priči zaspimo v snegu, ki nas počasi pokriva z belimi rjuhami. Tovarišica Vera se nagne k staremu partizanu, ki je nosil njena nosila pri vzglavju. Zdaj spi in še vedno drži za kolec nosil. Prav narahlo ga poboža po kosmatem licu.

>Rešili se bomo!< vzklikne na vse grlo; veselje jo zajame, ko vidi, kako nas stiska še bolj druži.

Komisar Janez se je usedel na štor posekane bukve. Sneg mu pada na rame, nekje v bližini kriči šoja. Skrbni, ki je včeraj ležala v njegovih očeh, ni več. Gleda po nosačih, ki so zaspali ob ranjencih, in se blaženo nasmehne v to neizbrisno sliko tovarištva.

>Tako ljudstvo mora zmagati!< zasepeče vase, vstane in gre pregledat vse taborišče.

Peter Levec:

V pomlad

(V Črnomlju marca 1945.)

Pomladni dih je dahnil prek ozar.
Peneč cedi se snežnica v kotanje.
In skozi megle — kakor lepe sanje
je sinil sonca pozlačeni žar.

Razgreti jug čez jase je zavel,
odgnale brstje drenove so veje.
Ob trhlem plotu izpod sončne meje
podlesek prvi tiho je vzbrstel!

Vzplamtel je sonca plameneči svit
čez naše hoste, njive in razore —
in dvignil je pred nas svoj zlati ščit!

Spet veje topla sapa preko trat!
In skozi megel sanjave zastore
hitimo v nove zarje in pomlad.

Ne bomo jih pozabili!

Kadar koli je padel kdo izmed naših dragih borcev za svobodo, se nam je od bolesti stisnilo srce. In vsaki-krat smo prisegali ob njihovih grobovih, da bomo nadaljevali in dovršili njihovo započeto delo. To smo bili dolžni sebi in njihovim mladim, nesebično darovanim življenjem. Njihova kri ni smela biti zastoj prelita. In vsakiokrat je bil v naših dušah živ občutek, da niso mrtvi, ampak da so s svojo žrtvijo zaživel večno življenje. In so ga zaživel v resnici. V dneh borbe so hodili v naših mislih pred nami kot vzorniki in nam vliвали moči za vztrajanje. Tudi v zmagi in v miru ne bodo nikoli zatonili v pozabo in se bodo zmeraj vračali med nas.

In se vračajo drug za drugim. Vladimir Gortan, štirje iz Bazovice in vmes še mnogi. Bridko nam je ob spominu nanje, toda v tej bridkosti jih ovijamo v spoštovanje kot v cvetje in se jim klanjamo polni hvaležnosti in ponosa. Zdaj se jih vrača pet, ki jih nismo in jih ne bomo nikoli pozabili: Pino Tomažič, Simon Kos, Ivan Vadnal, Ivan Ivančič in Viko Bobek. Ti sinovi vseh strani Slovenskega Primorja se ne vračajo le v objem naše hvaležnosti, ampak se tudi njihovi zemski ostanki povračajo v naše kraje. Fašisti, ki v svojem zločinstvu niso poznali spoštovanja niti pred smrtjo, so hoteli zabrisati sled za njihovimi trupli, da bi preperečili vsak zunanji izraz naše ljubezni do njih in naše hvaležnosti za njihovo žrtev. Svoboda nam jih je zopet vrnila. Tu so zdaj, med nami, da bodo počivali v prsti svoje rodne zemlje, iz katere so izšli.

Takrat, ko smo pogumni stali pred strogo, krvavo sodbo, se je črn mrak spenjal nad našo domovino. Fašizem, to dete laži in krivice, je slavil zmagoslavje in grozil, da ves svet zagrne v svojo temo. Jugoslavija je bila pogažena in razkosana, nad njenimi gorami in dolinami je širilo svoje peroti izdajstvo, smrt in razdejanje. Naša ožja domovina ni še nikoli doživljala tako črnega robstva kot takrat. V nekaterih trenutkih se je zdelo, da so za vedno pokopani vsi svetli upi, ki so s pogumom pojili srca najboljših sinov naše preteklosti in sedanjosti.

Kdo je takrat pričakoval usmiljenja? Nasilje je bilo pijano od uspehov in se je valjalo v krvi. Fašizem v svoji slepoti ni pomislil, da s kruto sodbo pred vsem svetom razkazuje svojo goloto in našo odločno voljo po svobodi. Zasedoval je samo en cilj: hotel je streti upornost primorskega ljudstva. Strl ga ni, ampak je prillil olja v ogenj.

Ze takrat so se kazala znamenja na obzorju, ki so napovedovala prej neslutene junaške podvige našega naroda in njegovo končno zmago. Ze je bila oživljena Osvobodilna fronta, ki je ponesla iskro upora med ljudstvo. Prvi partizanski streli so okupatorju dokazali našo voljo do življenja. Ti streli so odmevali tudi v tesne, temne celice in jetnikom, ki so čakali sodbe, razžareli

oči: »Saj nismo sami! Saj je ves narod za nami!« Pevajoč nam sledi po poti, ki pelje svobodi v naročje.

Niso bili le iz različnih koncev, ki so stali takrat pred sodniki, ne samo iz različnih slojev, tudi njihovi pogledi na življenje in njegove probleme niso bili enaki. Toda eno je nesporno: vsi so goreče ljubili svojo domovino in so bili pripravljeni se boriti in umreti za njeno svobodo in srečnejšo bodočnost. Da so živel, bi bili stali v isti vrsti z ostalimi našimi borci iz velikih dni splošne narodne vstaje. Tako kot so ves čas borbe hodili pred nami in nam kazali naš veliki cilj.

Ali ste brali predsmrtna pisma Pina Tomažiča in Simona Kosa? Preberite jih! Taka pisma v sličnih trenutkih lahko napišejo le velikani po duši. Kdor bi imel le senco dvoma v njihovo resnično veličino, bi mu morala ob teh pričah skopneti. Vsak narod mora biti ponosen na take sinove.

In mi smo ponosni nanje.

Pino Tomažič, Simon Kos, Ivan Vadnal, Ivan Ivančič, Viko Bobek! Pozdravljeni v domači zemlji! Odpeljali so vas v temi suženjstva, a se vračate v zarji svobode, za katero ste tudi vi darovali največ, kar ste imeli: svoja mlada življenja. V tem trenutku moremo izreči eno samo besedo: Hvala! Hvala vam stotera! Vaši veliki dolžniki smo. In kot plačilo za vašo žrtev ne zadostuje, da vas obsipamo z izrazi hvaležnosti in spoštovanja. To bi bilo samo zrnce povračila. Obljubljamo vam, da bomo do konca izgradili in očuvali našo mlado svobodo in demokratične pravice. To bomo storili!

In tedaj nam bo lahko in veselo pri srcu, ko bomo obiskovali vaše nove grobove.

Vprašam vas...

Vprašam vas: Zakaj je šel Ivan z Golega v svojem sedemnajstem letu med partizane in se bil do osvoboditve po Gorenjskem, Primorskem in Štajerskem. Tudi v najhujših trenutkih, ko so njega in tovariše obkolili gestapovci v gozdarski koči sredi snežnih zametov, in se je bos, v srajci, z bombami prebil skozi obroč, mu ni zašepetala misel »dovolj je, ne moreš več, pobegni«. Zakaj ni kmečka mati v kočevskih hribih izdala partizanov, čeprav bi bila z eno samo besedo lahko rešila sina, ki so ga Italijani vpričo nje pribijali z žebli na drevo, in je morala poslušati hripave vzdihne, ko je sinova kri močila travo, v kateri sta tolikokrat skupaj pobirala jabolka. Zakaj si je mlada Slavka v mariborski kasarni raztrgala bluzo na prsih in zaklicala gestapovcem, ki so jo ves mesec prej mučili, da bi iztisnili iz nje vsaj besedico priznanja, »streljajte, psi!«. Vprašam vas: Zakaj so talci peli »za pravdo in svobodo slovenskega naroda«, ko so zjutraj po hodnikih ljubljanskega sodišča z zavestnimi koraki odhajali na morišče. Zakaj je v belgijski kasarni orosila ena sama solza oko starega Prašnikarja, ko je zvedel, da so mu sina tako trpinčili, da so mu odprli drobovje in so ga krvniki na nosilih prenesli v gramozno jamo na streljanje. Zakaj je šestdesetletna Marička odšla kuhat »našim fantom«, potem ko so ji gestapovci ubili moža Antona, požgali dom in hlev, ker so našli pri njej tri slovenske knjige. V mraku se je še enkrat vrnila iz hoste, božala ožgane stene, pogladila še enkrat peč, pri kateri sta skozi štirideset let kramljala z možem. Potem se ni več vrnila v sveto ji domačijo, izdahnila je med fanti v hajki. Vprašam vas: Zakaj se je Istran Blisk z dvema tovarišema šest ur boril v bunkerju nad istrsko vasjo proti dve sto četnikom, ki so ga obdelovali s topovi in težkimi minami. Zakaj je bila njegova vera tako silna, da je v zasmeh napadajočim četnikom navil gramofon v bunkerju in ni maral pospešiti smrti, ki ga je čakala. Vprašam vas: Zakaj so šla istrska dekleta zvečer po partizane, ki so se obotavljali to noč priti v Gabrovico, katero so to jutro zaradi njih požgali gestapovci, da so od sedem in dvajsetih hiš ostale le tri cele. In vendar dekleta niso odnehala, partizani so morali priti v gosti. To noč so preostali vaščani ustanovili zadrugo, ki še danes družijo vse vaščane in kljubuje težavam novih dni. Zakaj je mladi Kerenčič, ki je zapuščal ženo in hčerko, zapisal v mariborski kasarni »ta trenutek sem mirnejši kot včasih prej«. In je natanko vedel, da bo popoldne ustreljen. Zakaj je mlado dekle zapustilo dom in postala v gozdu bolničarka, ki je z nadčloveškim naporom, zdaj po metrskem snegu, zdaj do kolen v vodi, ure in ure, noč za nočjo, skozi črno temo prenašala ranjence, da bi jih rešila smrti. Vprašam vas: Zakaj niso invalidi v Altamuri preklinjali vojne in življenja, kakor v prejšnji svetovni vojni, ampak so brez nog, brez rok na vprašanje, česa si žele, odgovarjali »domov bi radi, ker še nismo dali vsega za domovino«.

Vprašam vas: Zakaj in od kod je prevzela naše ljudi taka borbenost po brezupnem zlomu, ko so kralj, njegovi

politiki, generali sramotno pobegnili iz zemlje. Od kod so ljudje zajemali vero, ko so iz tujine prihajale po radiu le prazne besede »mi globoko čutimo z vami«. V Kairu, New Yorku, v varnih samotnih gradovih na Angleškem so na gostijah razbijali čaše na zmago, na prestol, kovali intrige in delali kupčije naši bivši politiki, ki so nekoč kar goreli od nacionalizma, a istočasno predajali zemljo in narode. Fotografija v ameriškem ilustriranem listu kaže mladega kralja v čudni družbi na gostiji veselih gangsterjev, ki so na zunaj in na znotraj močno podobni fašističnim in nacističnim krvnikom.

Vprašam vas: Od kod se je vzela vera, da so ljudje skozi štiri leta zmagovali bos in goli strašne zime, glad, požiganja, krvoločne morije in nasilja, ki jih še ni doživel svet.

Resnica je zelo preprosta. Zato, ker so vedeli, da se bore za nekaj novega, svetega, za svobodo, za ljudske in človeške pravice. Borba za te lepote je življenju prav tako element kakor so železo, vodik, kisik i. dr. elementi v prirodi. V elementarnem doživljanju se ljudstvo ne da ukaniti. Lahko je množice varati z obljubami, z nasiljem, lahko jim je slikati obljubljeni deželo, celo sledile bodo nekaj časa, toda v preizkušnji, ko je treba dati vse, bodo odpovedale. V naši veliki domovinski vojni pa smo doživeli, da so ljudske množice dale več, kakor smo v sanjah pričakovali. Taka heroična dejanja, taki primeri plemenite požrtvovalnosti, ki jih je dokazalo ljudstvo v osvobodilni borbi, se rode le takrat, kadar se ljudstvo v svojem najglobljem instinktu ne vara.

Kralj je zapustil prestol in zemljo. Tedaj se je pošten človek zavedel, čigav je prestol, čigava oblast. Ljudstvo je oblast prisodilo možem, ki jim je zaupalo. Možem, politikom, ki so z ljudstvom gazili po globokem snegu, prebivali v kraških votlinah, prenašali stradanje, blodili v neskončnih gozdovih, razcapani in na pol goli, si od žeje grizli ustnice, ki jim je bilo žezlo brzostrelka, s katero so se borili na življenje in smrt za usodo ljudstva. Politično življenje je dobilo resnično vsebino.

Življenje se sedaj obnavlja v najtežjih prilikah. Nihče tega ne prikriva, nihče ne daje praznih obljub. Pojavljajo se težkoče, z njimi kritika in očitki. Vse to je prirodno in zdravo, kajti kritika poganja življenje naprej. Toda ljudske množice se zavedajo nečesa. Politikom, ki sedaj vodijo našo usodo, zaupajo, ker so prišli iz ljudstva in so po vseh svojih močeh z ljudstvom. Garancija, da se politično življenje predvojne dobe ne bo več povrnilo, so vodilni možje, ki so v ječah in štiriletni strahotni borbi izpričali voljo, da hočejo graditi nov svet. Sedaj ne gre za strankarske cilje, za strankarsko mešetarijo, za sebično oblast, ne gre za prevare, kakršne so se dogajale prej, ko so prihajali inženirji, postavljali merilne aparate, ogledovali teren za novo cesto, za železnico, za vodovod. Volivci so bili priče, kako so inženirji z resnimi obrazi zabijali količke in najemali delavce. Ko so bile volivne skrinjice pospravljene, kroglice

preštete, so količki še nekaj časa štrleli po pašnikih, potem pa so jih pastirčki, ko so videli, da ne gre za res, pokurili. Si je danes mogoče predstavljati, da bodo sedanji politični voditelji jutri napravili politično kupčijo z reakcijo, zatajili načela, programe, ideje in si z nasprotniki razdelili dividende? Saloigre Krekov, Stojadinovičev, Cvetkovičev, Kramarjev, Živkovičev in Mačkov so minile. Politikom, ki jim je sedaj ureditev socialnih in narodnih vprašanj državniška naloga, gre za vse in poznajo le eno pot, kakor so imeli v borbi proti okupatorjem le eno izbiro: svobodo ali smrt. Tako jih vodi sedaj le ena ideja, priboriti pogoje, da bodo narodi živeli svobodno, vzgojiti ljudske množice, da bodo nemoteno gradile svojo oblast, določale svojo usodo, živele človeka dostojno, svobodno življenje.

Program, ideje in politiki so zdaj eno, kar se dogaja le v dobah, ko se za stoletja premikajo in odločajo usode narodov. Od Vladivostoka do tržaškega meridiana ena sama družina narodov, z enim ciljem: združiti človeštvo v skupnem naporu za čim večjo človekovo in ljudsko svobodo.

Na sivem dvorišču belgijske kasarne so krožili po ozki gazi v snegu kmetje, ki so jih Italijani prignali iz Krške doline. Postaren kmet se je z bolno nogo težko

pregibal in se opiral na grčevko. Med pogovorom je dvignil palico in počasi povedal: »Zdaj nas bodo vlekli v konfinacijo; hišo so mi požgali, sadna drevesa so mi mule obgrizle. Le eno povem. Če bi eden, potem ko zmagamo in pridemo nazaj, poskušal s staro politiko, ga pobijem s tole palico. Nikoli ne pozabim, kako je šmarski dekan zbral može in jim razlagal politiko. Onim, je dejal, storite kar morete slabega. Enemu izmed možakov se je vzbudila vest in je rekel dekanu, da nalašč škodovati ne gre, da bi bil to greh. Šmarski dekan pa ga je potolažil, ne boj se, stari, zato smo mi tu. Hotel je reči, fajmošter in kaplani bodo vzeli greh nase, da boste škodovali onim, kjer boste mogli.«

Kmet iz Krške doline takrat še ni vedel, kako bridko resnico je povedal in do kakšnih grozot se je v domovinski vojni stopnjevala ta politika, ko je »knezoškof« po vatikanskih navodilih vzletel greh nase in blagoslavljal domobrance, ki so s posebno molitvico in z nalašč za to izdelanimi ščipalkami partizanom pred smrtjo iztikali oči.

Vprašam vas: Ali vedo ljudske množice, zakaj so in bodo vzele oblast nase? Odgovorili boste: Vedo. Da izvojujejo državo vseh Slovencev v okviru zvezne ljudske republike Jugoslavije. Da utrdijo temelje novi ljudski in človekovi svobodi.

Ivan Nemeč-Vojko:

Talci

Stari Vrbnjak se je pokrižal in zajel žlico juhe, ko je v vratih zahreščalo in so planili v sobo orožniki. Tako naglo so se znašli pred njim, da ni imel časa položiti žlico in zapreti usta. Jed se mu je pocedila po bradi.

Širokočeljustni zelenec ga je potegnil od mize in ga sunil, da se je zvrnil po tleh. V starih kosteh mu je zaškripalo. Zelenec ga je še enkrat sunil v zadnjico, potem pa so ga potegnili iz hiše in pognali po cesti. Ni pomagalo vriščanje domačih, ne otožno tuljenje psa, nič prošnja hčere na kolenih; starega so med pretepanjem odvedli. Brcali so ga za šalo in se smejali njegovi neboljenosti. Dvakrat je še pogledal proti domu in hkrati je občutil, da ga je videl zadnjič. V duši ga je speklo. Po telesu ga je spreletela mrzlica, da se je opotekel. Zoper bunke je postal počasi gluha. Zdelo se mu je, da je nadležna ropotija, ki je ob selitvi nikamor ne moreš spraviti.

Cesta proti Ljutomeru je bila za starca preozka. Z desne ga je brcal širokočeljustnik, z leve pa neka koščena surovina, ki se ji je na obrazu brala zloba. Če se je stari Vrbnjak spotaknil ob kamen, ga je surovež še brcnil v rebra in ga sunil s kopitom, da je zvenkljalo kot po počenem kotlu.

Pred Vogriševci je stavec telebnil v cestni požiralnik. Širokočeljustnik ga je tako surovo sunil, da mu je spodrsnilo in je z glavo udaril ob cement in obležal. Širokočeljustnik je nato s škornji skočil starcu na hrbet in teptal po njem, kakor bi hodil po tropinah.

Vrbnjakove kosti takšne spremembe niso prenesle. Že pri padcu je omedlel in se ni mogel ozirati na orožnikovo jezo. Nič ni občutil, ko ga je pehal v luknjo, le kri je starcu iz globoke rane na želu curela v obcestni kanal. Debeluščasti orožnik, ki se doslej ni toliko udejstvoval v brcanju, ga je za nogo potegnil na cesto in starčeva kri se je pomešala s prahom. Širokočeljustni orožnik je zagrabil pest cestnega peska in mu ga nasul v rano.

Zgoča bolečina ga je zdramila. Stegnil je nogo in hotel vstati, pa mu širokočeljustnik ni pustil. Zopet mu je skočil na hrbet, teptal po njem in ga suval. Koščeni surovež je od so-

sedne kovačnice privlekel železni kavelj in ga starcu zataknil za pas. Ostro rjavo železo se ni zmenilo za človeške bolečine in je prav krepko zagrabilo tudi za Vrbnjakovo meso. Pod pasom je starca žgoče zaboletlo; globoko je zahropel in zopet je omedlel. Može novega reda so ga nato s kavljem odvedli v potok, za njim pa se je povsod vlekla rdeča sled krvi in se odtekala po potoku, dokler starca niso potegnili na most.

Voda mu je povrnila zavest. Počasi se je začel dvigati, kar je debeluščnika razgrelo. Krepko ga je sunil in se mu zarežal z zamaščenimi očmi v obraz. V možu je samo nekaj zaječalo, po obrazu pa mu je curela okrvavljena voda in padala na tla; sleherni njegova stopinja je zapuščala za seboj krvavo sled.

Izmučenega so privlekli do Ribičevega mlina, kjer je bilo zbranih že več zelencev in še druge vrste človeških spak. Za velikim kupom okroglih hlodov je slonela gruča teles, kakor bi naložil omlačeno snopje na plot. Nekateri so imeli zvezane roke. Večina je bila okrvavljena, s podplutbami po obrazu; nekemu možu je bingljala zlomljena roka, iz polomljenih čeljusti mu je curela okrvavljena slina.

Vrbnjaka so tudi vrgli na kup in gruča premlatenih se je stresla in zazibala. Nekdo je zahreščal, mož z zlomljeno roko se je od bolečine zrušil na tla.

Iz Cezanjevcev so baš ta hip privlekli Savince in nekega viničarja iz Hermancev. In zopet so vrgli dva premlatena snopa na kup.

Za Ribičevo hišo so vermani zabijali stebre. Udarci nabijali so se mešali z vzdihom ob plot nametanih teles; vzdih in tiho hropenje se je mešalo z režanjem orožnikov in gestapovcev, ki so se sprehajali in pomenkovali in zbijali vesele šale na račun vindiških psov. Nekje iz Cezanjevcev je bilo slišati obupni krik Savinčeve Drage. Krik, ki ti požene mravljinca v kosti. Kakor bi rjovel vsi bičani in teptani, vsi po gestapovskih ječah mučeni in pobiti.

V gruči se je zganilo razbito telo Savince, stari Vrbnjak se je odhrknil in pljunil sesedeno kri, krik Drage pa se je

jezljivo prelivaj med udarce nabijal, v smeh orožnikov in gestapovcev, med surove dovltipe vermanov in drhtenje vaščanov, ki so jih s silo zgnali skupaj na gestapovsko svečanost.

Gruča orožnikov, ki se doslej ni zmenila za nič, temveč so čistili puške in tjavendan zrlji v pomladno sonce, se je na povelje mahoma zravnala. Strumno so se postavili in stopili korak naprej. Pet Slovencev je bilo. Pet iškarjotskih krvnikov se je postavilo v vrsto pred stebri, med vaščani pa se je širila groza. Dva tomaševska orožnika sta jih s kopiti pognala bliže k stebrom, iz Ribičeve hiše pa se je tedaj privleklo nekaj gestapovcev, ki so med pripravami na klanje požrli, kar je še ostalo dobrega v kuhinji in shrambi. Nekega pritlikavca so dobrote pognale celo na povračanje. Naglo si je z rokavom obrisal obraz, potegnil iz žepa steklenico žganja in ga zlil po grlu, kakor bi voda stekla po Ribičevem mlinskem kolesu.

* * *

V gruči premlatenih je med zadnjimi pripravami za streljanje ječanje ponehalo. Stari Vrbnjak se je ozrl proti domači vasi in ji s trdo, žaljavo roko še enkrat voščil srečo. Potem se je ozrl na pet stebrov in rahla megla se mu je spustila na oči. Potem se je megla zgostila in nato ni videl nič. Čutil je le dotike premlatenih teles in mokroto krvi. Bolečine na glavi in po vsem telesu so mu otopele. Iz ran so mu tekli krvavi curki in se mu čez usta prelivali po bradi, vratu in se secali po strgani in mokri obleki po tovariših, kakor bi se kri vseh že sedaj združila v jezljiv odpor.

Savinec ni stal na svojih nogah. Premlateni so ga držali pokonci; desno nogo so mu prebili in res ni mogel stati. Strmel je v stebre, v pet krvnikov, nekje od daleč, daleč je še vedno zvenel krik hčere. Za hip je občutil jedko bolečino, ki je naglo ponehala. Zdrzil se je. Klecnil bi na tla, da ga gruča ni pridržala. Tudi njemu se je zameglilo pred očmi in krik se je počasi spreminjal v veselo pesem. Hotel je zakričati, kakor na svatbi, pa je le zahropel in potem se je za trenutek tako prijetno peljal na svojem vozu z družino. Dva iskra konjiča, prava ameriška dirkača, sta vlekla voz in kdo bi ne vriskal, ko se pelje na gostijo! Njegova hči se ženi...

»He—hh!« se mu je hripavo zataknilo. Megla z očes mu je izginila in jasno je videl pred seboj, kako vlečejo pet teles iz gruče; občutil je, kako se je pritisk z desne zmanjšal, da je moral celo na zdravi nogi poskočiti, ker bi sicer telebnil na tla. V zlomljeni nogi je zopet občutil bolečino, da bi omahnil in zarjovel, pa je le zaškrtal z zobmi in tedaj je na bolečino pozabil. Naslonil se je tudi na zlomljeno nogo in z napetimi očmi je strmel v stebre.

Pred njim se je vrtil film. Pred stebri je stalo pet Slovencev in pet premlatenih so vlekli od gruče: dva brata od Sv. Tomaža, viničarja iz Hermancev in še dva. Počasi so jih premetavali, kakor vreče, nato pa so jih privezovali na stebre. Vermanov so od vneme prihajale pene na usta in po pasje so hropili. Korošec je boksal neboljence v trebuh.

»Prekleti, erknil boš kot se spodobi svinjil!«

»Na!« je neki zelenec butnil viničarja v glavo, da je kar zavzvenelo v stebri.

Kovačeva Marta iz Kamenščaka in Ramšakova sta omedleli.

»Kmalu boste v nehesih, prasci!« je širokočeljustnik zakrjunčkal s svinjskim glasom in vsi rablji so prasnili v smeh. Režali so se kot ponoreli. Privezovanje so dokončali.

Nato so zavezali žrtvam oči in jih pritegnili k stebrom. Marinu je omahnila glava. Gestapovec ga je nato zopet sunil v tilnik in so ga na pol mrtvega pritrdili na kol.

Viničar iz Hermancev si je skušal strgati obvezo z oči, pa ni imel več časa. Naslednji hip je počilo pet strelov in viničarjeva glava se je razletela. Gornji del mu je odbilo in so se mu možgani razlili po truplu. Tone Marin je hropel in brcal z nogami, dokler ga ni širokočeljustnik treščil po glavi in se mu je razletela kot lonec.

»Kakor psi so!« se je zarežal gestapovec in ošvrknil s pogledom gledalce, ki so od groze tedaj že izgubili strah. Le tu in tam se je katera žena pokrivala, možje pa so mrki stali in vsi so ta hip občutili dogajanja in komaj so se premagovali, da niso planili po zelencih.

»Marija, Ježuš!« je nekdo zacvilil.

Iz gruče premlatenih so potegnili drugih pet. Savincu bi nogo skoraj odtrgali. Držala se mu je za debelo žilo in se

vlekla za njim. Savinec ni kričal, le škrtal je z zobmi; vsa koža se mu je napela in kri mu je lila iz noge.

Privezali so ga k prvemu stebri na krvavo truplo viničarja in mu z okrvavljeno krpo zavezali oči. Kakor iz zemlje je zopet zaslišal krik Drage in zdelo se mu je, da sliši rjovenje množice. Ozrl se je proti sosedu v smrti in pozabil zapreti usta. Na tleh pred njim je obležala njegova noga, toda bolečino je občutil le v srcu.

Vrbnjaku je še curela kri iz ran in se razlivala po njem. Iz razbitih čeljusti sta mu štrlela dva zoba, kakor bi hotela pretiti zelenim. Mož je odločno stopil k mehemu in razbitemu Marinovemu truplu in je s krvavimi očmi mrko pogledal v pet človeških oblik, ki so streljale ljudi. Zavezali so mu oči, toda Vrbnjak je z odločno kretnjo in z zadnjimi močmi strgal cunj in skozi škrbasta usta je glasno zabreščal:

»Rad bi videl barabo, ki me bo ustrelila!«

»Ježuš!« se je zdrznila stara Korenka, neki pritlikavi orožnik pa je lopnil Vrbnjaka po ustih.

V gledalcih se je utrgalo. V vseh na silo prignanih se je dvigal odpor. Solze so izginile in s stisnjenimi ustnicami se v sebi ponavljali kletev. Iz mehkih in ponižanih se je kovalo jeklo. Kovalo se je iz njih orožje maščevalcev. Kri je tekla po Ribičevem dvorišču in njeno tiho curljanje je bilo močnejše od topov.

Salva je zadonela po dolini in druga petorica se je priključila prvi. Ne še. Vrbnjaku so morali dodati milostni strel v glavo. Savinec pa tudi ni hotel umreti. Strmel je z napetimi očmi v morilce, ustnice so mu drhtele, nekaj je hotel iztisniti iz grla, pa mu je širokočeljustnik zaril nož z ročajem vred v prsi.

Obraz se mu je krčevito izkremžil, zahropel je in izdihnil. Deset jih je obviselo na stebrih in kri se je v mlakah začela nabirati okrog njih.

Tretjo petorico so na pol mrtvo privezali na mehka, krvava in razbita trupla. Sezuli so jim čevlje, da bi bolj občutili kri mrtvih tovarišev, da bi jim pripravili bolj grozno smrt.

Kolikor večje so bile mlake krvi, toliko bolj besni so postajali krvniki. Pri četrti petorici se streljali tjavendan, dokler jih niso potokli do smrti.

Zadnja skupina je končala do gležnjev v krvi. Potokli so jih s puškinimi kopiti.

* * *

Pet in dvajset trupel je obviselo na stebrih, privezanih v skupinah po pet. Pet in dvajset razbitih in razmrevljenih teles so pustili na razstavi, da bi pokazali moč Nemčije. Prisilni gledalci so se začeli razhajati. Gestapovci so si zopet privoščili pojedino v Ribičevi kuhinji, nato pa so ostali mučenici sami. Nekaj vermanov jih je stražilo čez noč. Drugi dan pa jih je božalo pomladno sonce in kri slovenska se je zableščala v žarkih. Iz trupel so odmevale Vrbnjakove besede:

»Rad bi videl barabo, ki me bo ustrelila!«

Iz logov je odmevalo:

»Barabe! Barabe...!«

Iz prelite krvi se je dvigalo nekaj, kar ni bilo videti in se ni dalo prijeti, toda slehernika je dražila prelita kri. Slehernika je spremljala krvava morija in z jedko bolečino so zatajevali dih. Z jedkostjo v srcu so stiskali ustnice, kri iz Cezanjevcev pa se je zllila s krvjo v Ljubljani, Trbovljah, v Celju, v Ljubnem, v Hrastniku, Framu in Frankolovem. S krvjo vseh mučenih in pobitih.

Tretja noč je prekrila grob talcev z rdečimi rožami in vso noč so gorele sveče. Po vseh hišah slovenskih so trkali talci in prižigali sveče v ljudskih prsih.

Krika Drage za očetom ni bilo več slišati. Naslednje dni je tavalja okrog hiše in se nehote napotila v gorice. Spotoma je srečavala ljudi, in zdelo se ji je, da srečuje talce. Na jabanah je videla mrtve, na telefonskih drogovih so viseli mrtvi, na cestnih kamnih so čepeli mrtvi in se režali... Na obcestnih napisih so sedeli in se hihotali, v obcestnih jarkih pa je bilo polno krvi. Tekla je skozi kanale in šumela in se prelivala v široke potoke, reke, v morje.

Z jablani je poganjalo popje in na slehernem cvetu je žarela kapljica krvi; vrbe so se mezgale in za ljubjem se je pretakala kri.

Draga se je ustavila v viničariji. Pozdravila sta se z viničarjem, ki je vezal šparone. Iz previtih delov trte so tekle kristalno čiste kapljice in Draga je razločno videla očetovo kri.

Viničarju so zadržale roke; s težavo je privezal šparon in rad bi izustil nekaj tolažilnega, nekaj toplega; rad bi potolažil Drago. Odprl je usta in zaprl. Ni mu šlo. Pred njim je bilo vse krvavo; Draga, trta, vsa zemlja, sleherna gruda je bila pobarvana s krvjo in solzeča trta je točila kri talcev.

Viničar je zamahnil z roko pred oči, kakor bi hotel pregnati muhe in se zdrznil. Tik pred njim je stalo pet in dvajset trupel s stisnjenimi pestmi. Njegov tovariš iz Hermancev mu je zapretel s prstom in votlo zarjovel:

»Izdajalec! Prideluješ vino za tuje morilce na slovenskih tleh!«

Viničar je prebledel.

»Ne, tovariš!« se je v Štefanu zajokalo.

Nato so trupla izginita. Dolga in široka brazda se je vlekla za njimi in po brazdi je curela kri.

»Draga!« je viničar jecljaje izustil in nerodno zavrtel v rokah mehko vrbovino. Obrnil se je in se prijel za čelo, z ustnicami pa je nenehno mencial.

»Imaš ključ, Štefan?« ga je Draga prekinila in ga vzdramila iz omotice. Stopil je čez vrsto, se spustil ob škarpi in ji ponudil debelo železno odpiralo, ki se je tolikokrat zavrtelo v očetovi roki.

»Draga!« ji je hotel povedati zopet nekaj toplega, pa se je prestrašil krvi v njenih modrih očeh, ki so navadno tako mehko in toplo zrla vanj.

»Pojdiva, Štefan!«

Odšla sta med vrsto šparonov, iz napetih okroglih popkov trte pa so se jima svetile kapljice krvi.

Draga je odprla klet in oba sta za hip obstala na pragu, da bi se privadila temi. Bilo je slišati le dihanje dveh, ki sta lovila sapo in začudeno zrla v temo. Svetloba se je tu mešala s temo in zdelo se jima je, da vidita prikazen:

V jasni, svetli sobi je z dvignjenimi čašami stalo pet in dvajset ustreljenih talcev in stari Vrbnjak je hrešče ponavljal:

»Rad bi videl barabe...!«

Zbor mu je odgovorjal:

»Barabe, barabe...!«

Dragi se je zdelo, da razločno vidi očeta in vseh pet in dvajset talcev. Dvigali so polne kozarce krvi, kot bi jih hoteli izprazniti, in v njih obrazih ni bilo videti smrti. Klet je bila polna življenja. Dragi se je zdelo, da je smrt z razbitimi kostmi obležala pod sodom.

Premaknila sta se na pragu in neodločno stopila v klet. Srečala sta se z očmi, toda besed nista mogla stisniti iz grla. Tako mogočno je bilo okrog njiju, tako svet je bil mir v prostoru in vendar je bil tu duh po talcih. Dragin oče se je sedaj postavil pred največji sod, iz prebodenih prsi pa mu je curela kri. Draga ga je hotela poklicati, pa je hipoma izginita. Počasi se je nato pripognila k sodu, drhte je odvila pipo in napolnila kozarec. Ponudila je pijačo viničarju, ki jo je prinesel k ustom, toda posode ni mogel izprazniti. Roka mu je otrpnila. Uprla sta nato pogled v tekočino, v rdečo kri, ki se je svetila v posodi in šumela:

»Ne oskrunjajte vina...!« je dahnilo od nekod.

Draga je vzdrtela, nekaj kapljic ji je zdrknilo iz kozarca na tla in povsod po tleh so se razpršile rdeče kaplje.

»Pij, Štefan!« je Draga tiho izustila in ni mogla odtrgati pogleda od pijače.

»Kakor kri je!«

»Kri...« se je v viničarju izluščilo. Dvignil je bolj odločno kozarec in ga izpraznil.

»Kri!« je Draga ponovila v mislih in si natočila sveže tekočine. Namočila je ustnice in zopet je dahnilo v njej:

»Očetova kri!«

* * *

Nista vzdržala v kleti. Draga je odšla za goricami, Štefanu pa se je spustila v roke neka teža in komaj je do večera povezal nekaj vrst. Zdelo se mu je, da privezuje mrtvece, razmesariena trupla. Na vsakem trsu je videl privezanih nekaj okrvavljenih trupel.

Draga je danes zavila po hosti, da bi se bolj izognila ljudem, vsemu. Toda ni imela sreče. Ob vseh drevesih je sre-

čavala trupla z razbitimi glavami, na vseh panjih so čepeli talci, ves gozd je bil poln mrtvih, ki so se živahno premikali po stezah, plezali so po drevju, iz vseh brazgotin po deblih pa je tekla kri.

Tudi doma ni bilo drugače. Nihče ni imel miru, nihče, ki so bili sorodniki talcev, nihče vaščanov. Nihče. Vsi so videli na vseh drogovich, na drevesih in križih, na obcestnem kamenju, povsod, povezane talce z razbitimi glavami. Povsod je bilo krvavo in pritajena bolečina se je komaj, komaj še zakrivala.

Cezanjevčani tiste dni niso oddali zahtevane živine. Strah pred gestapo je obledel. Kaj je še bolj hudo od streljanja, so govorili in vsak je stiskal pesti. Banovcu se je zdelo sleherne kaplje vina škoda, ki bi jo požrli Nemci. Zapeljal je vse tri sode v Dobravo in jih zakopal. Jasno se je sedaj zavedal zločinov, ki so jih delali vsi, ki so redili zveri v svojih hišah.

V nekaterih vaseh so mnogi sploh pozabili na nemško oblast. Preteпали so blokfirere in bauerfirere; kdor je imel dvajset kur, je prijavil samo dve, in pozneje sploh ni bilo več hiše, ki bi se zmešala za švabske predpise. Odpor zoper vse, kar je bilo nemškega, je naraščal. Talci so neprestano opominjali ljudi na neizprosnost in prezir zoper gnusnost morilcev in tiranije.

Hitlerjeve slike so tiste dni sežigali in dajali duška bolečinam in besu, ki se je dvigal iz ljudstva. Talci so bili povsod. Postavili so jih na častna mesta po hišah, da so lahko vsakogar opominjali k dolžnostim. Ljudem se je zdelo, da iz vsakega koščka lesa, iz vsakega repa živine, oddane fašistom, teče kri. Vsaka kaplja mleka, oddana Nemcem, je bila krvava. Za nasilno odvzeto živino in odvzetim žitom se je vlekla krvava sled. Talci so spremljali roparje in bičali nasilneže, talci so bili strašni v maščevanju. Vrbnjakove besede so odmevale po dobnavah:

»Barabe, barabe...!«

Glas mrtvih je odmeval po poljanah. Prelita kri je preganjala morilce kot ranjene zveri. Talcev ni bilo mogoče prijeti; niso jih mogli bičati, nič niso mogli zoper nje. V Ljubljani so jih zaman streljali v gramozni jami, v Framu so jih zaman pokopali na cesti. Od tedaj nihče ni stopil preko njih. Nihče ni oskrunil slovenskih blagovestnikov. V vsaki duši so iz sveč talcev zagoreli ognji in se razbesneli v požar.

Iz ponižanih, preganjanih in tlačanih se je dvignila strašna jeza... Padali so junaki in nikogar ni bilo več strah smrti. Draga je maščevala očeta in pobila gestapovca. Njena kri se je pridružila krvi talcev. Za Drago so se vrstili novi in novi maščevalci. Tisoči talcev pomagajo trebiti... Na vseh drevesih, na telefonskih drogovich, na križih, povsod so talci, ki se bore zoper zločinski svet. Talci so večno zaživeli.

Slovenska zemlja

(Epilog zbirke »V pregnanstvo«)

1.

S teboj trpel sem, upal vsa ta leta
po ječah, taboriščih, v zemljah tujih,
o domovina, mučenica sveta.

Sem najbolj blizu bil ti v dneh najhujih,
pošiljal v pesmih ti uteho svojo,
ki sem v bolesti pel kot v težkem snu jih.

Sem nosil v sebi vso lepoto tvojo:
pojoče reke in molčeče gore,
cvetoče brajde za vasico mojo,

šumenje morja v vetru prve zore,
škrjanca pesem nad pomladno njivo,
dežja jeseni žalostne zastore.

Vse tvoje rane so me pekle v živo:
v pregnanstvo tisoče sem videl gnati
in talce v smrt peljati v jutro sivo,

pred vrati ječe v snegu žene stati,
otroke, starce ubijati na cesti,
v pcestno blato našo čast teptati.

Obstal nad breznom strašne sem bolesti,
ki vanj gorjé se tisočev izteka,
pomladi sončne čakam blagovesti.

Mi duša od ljubezni do človeka
prežeta sanja v gnevu vsa ta leta
o bratstvu ljudstev, v njem si išče leka,

o domovina, mučenica sveta.

2.

Trinajst sto let so tujci te teptali,
slovenska zemlja, vse do časov zdanjih
pohlepa so preplavljali te vali.

V apokaliptičnih prerokovanjih
človeška zver je jasnovidec znana,
prišla je zadnja k nam v strahotnih klanjih.

Na vratih smo viharnega Balkana
in na križišču vseh cestá Evrope;
zato je mržnja v vojnah podivjana

grmadila iz nas mrličev kôpe:
življenj ponosnih, v upanju cvetočih,
smo pretresljive gledali pokope.

Uporniki tolminski! v srcih vročih
nam vaša kri je plala vsa stoletja
kot izročilo teženj neumrjočih.

Dočakal narod čas je razodetja:
na smrt obsojen se je dvignil uporno
v krvavo zarjo sončnega spočetja.

Vse ljudstvo glasu davnemu pokorno,
ko da zvoní mu v vihri Gospa Sveta,
je zadnjo branit šlo vasico borno.

V stoletnem snu preroško razodeta
vzplamtela zdaj je luč svobode zlate:
svetál spomin nas z onimi prepleta,

ki pali so, slovenska zemlja, zate.

3.

Zvonite, vsi zvonovi, zdaj v vstajenju!
So mislili, da boste le k pogrebu
zvonili nam, izmučenim v trpljenju.

Zaman roké so vdove vile k nebu,
zveri ni ganil jok otrok otožnih,
solzé in kri so bile v našem hlebu.

Ob belih cestah, po rebreh položnih
so hiše kakor mrtvecev lobanje:
te groza je podnevu v poljih rožnih,

kjer nihče več ne seje in ne žanje,
in skozi jutro le samotna ptica
prenaša kril mrtvaško plahutanje.

Od kod prišli ste: mati, brat, sestrice,
nevesta, ki sem pustil te v razcvetu
mladostnih let objokanega lica?

Vsak živel je za drugega v trepetu,
a v srcu nosil željo eno samo,
da bi v svobodi našli se na svetu.

V tujini mnoge so zagrebli v jamo,
premnoge skrili so doma gozdovi,
ki za imena jim v grobéh ne znamo.

Kjer koli še slovenski so domovi,
zdaj njim in nam od tam ves dan zvonijo
zvonovi: kot slapovi njih glasovi

lijó čez srca, ki kot bron zvenijo.

Iz cikla Pomlad

I.

Skroz droben dež se nam smehlja pomlad.
Za našo hišo teče voda nizka,
iz brega zelenečega že vriska
trobentica, cvetica naših nad.

Po hribih v belih lisah sneg kopni.
Skroz sivi svod blešči se kos jasnine,
gnijoče listje pušča v korenine
od težkih vej drsoči sok rasti.

Skroz droben dež koraka mlada četa
po dolgih, po razmočenih poteh
gre z njo pomladi blaženi nasmeh:

gre komisarka mlada z njo, razgreta
za zadnji, zmagoslavni naš napad. —
Skroz droben dež se nam smehlja pomlad.

Žimarce.

II.

Pomladnih sap osvežujoči hlad
nam skoz brsteče veje pljuska v lica.
S kmetico gre mlad partizan orat —
iz hoste mu zapoje prva ptica.

Nad delom sklonjena dekleta mlada
vzravna se na polju, ko v lase
jim divje plane veter iznenada,
jih skuštra in zvihra spet čez polje.

Nikoli še zasula ni pomlad
tako razkošno zelenečih trat!

Saj cvetje pregrnilo je bregove
kot pisan part, za praznik razprostr!

Ej, kmalu se spustimo čez ta vrt
v dolino tožno — razmajat zvonove!

V.

In spet smo v hostlah in že spet rosi
nam dež lahno na utrujene oči.
Kot balzam v rane lije v naše spanje
studenca v grapi žametno godljanje.

Za težke borbe, pa noči prečute
so povračilo sladko te minute:
na ognjih mokro dračje prasketa

in veter v kronah drevja nam igra
tihotne melodije naših host
in mrak prihaja kot prijazen gost...

In spet smo v hostlah — saj smo tu doma!
Saj to je pesem našega srca:
nenehno valovanje dan in noč,
samotna, trdna rast, zagon in moč.

Na Pohorju.

Smrt – življenje

Vas polrazdrta, hiše razmetane,
drevesa siva, nič, še nič zelenja...
Ženica stara, skoro brez življenja,
sedi na pragu cerkvice požgane.

Obrazov smrti videl sem nešteto,
strahot preveč: in vse podobe verno
mi v dušo vdolblo je nevidno dleto...

A v dnu srca je gibanje nemirno,
nič trudnosti — vse vneto in razgreto:
na nebu sije sonce neizmerno!

In vendar! Glej otroke razigrane!
Ne naveličaš se njih žuborenja
in ne nagledaš gibov se, vrvenja —
sred suhih trav gredo se partizane!

Odsev osvobodilne borbe v naši književnosti

Naša osvobodilna vojna je bila boj za politično in socialno svobodo slovenske zemlje, hkrati pa tudi boj za slovenski jezik in za ohranitev in obogatitev slovenske kulture, tiste vrednote, ki je bila v našem narodu živa vselej, tudi takrat, ko je bila naša nacionalna samostojnost najbolj potisnjena ob tla. To stremljenje je bilo od vsega začetka tesno povezano z našo borbo za svobodno življenje. V tistem času, ko smo zapovedali v naših zasedenih mestih kulturni molk, je našel in prav prečnil slovenski partizan ob tabornem ognju in ob preprostih kulturnih prireditvah v prvih osvobojenih vaseh pomen slovenske besede. Osvobodilna fronta je sprejela slovensko kulturno dediščino, sprejela je vse, kar nam je dobrega in plemenitega zapustila preteklost. Še več: Prešeren in Levstik, Gregorčič in Jurčič in Cankar, vsi so znova zaziveli prav v času našega osvobodilnega boja. Njihova beseda je šla med ljudi, zajela je široke plasti, zadnje slovensko vas, spremljala in bodrila je našega borca v najtežji uri.

Povezava s slovensko kulturno preteklostjo, sprejemanje in vedno obnavljanje del naših mojstrov je ena plat našega kulturnega dela v tem času. Druga plat pa je ustvarjanje. Nismo samo sprejemali naših bogatih izročil, snovali smo tudi že prve zamatke naše nove književnosti in umetnosti.

Nedvomno je, da bo naš čas, doba osvobodilne vojne, močno oplodil slovensko umetnost. Zlasti besedna umetnost, pripovedna in tudi dramatska, bo našla v njem nadvse bogate snovi. V tem, kar že imamo, pa moremo gledati prve dobre začetke.

Leposlovna dela, napisana v partizanih, zajemajo vsa tri osnovna področja, v katera navadno delimo književnost: pesem, prozo in dramo. Treba pa je poudariti, da so posamezne veje zelo neenakomerno zastopane. Težišče je bilo ves čas v pesmi, dramatika je omejena v poglavitnih potezah na krajša odrska dela, med katerimi prevladujejo »skečiči«, proza, najšibkejša veja, pa je dala nekaj prav dobrih feljtonov, tudi krajših novel, do večjega teksta pa še nismo prišli. Najobičajnejša literarna vrsta v prozi, kolikor jo moremo tako imenovati, je bila reportaža.

Pesem je dosegla zares to, kar je zapisala Osvobodilna fronta na kulturno stran svojega programa. Izpolnila je načelo, naj postane umetnost last vsega naroda, zares najširših ljudskih plasti, last tudi vseh tistih, katerim so jo prej zapirali in odtujevali. Povezala se je z našim preprostim borcem v gozdu že v prvih mesecih narodne vstaje, s kmetom iz Loške doline in z delavcem iz trboveljskih rovov prav tako kot z izobražencem — vsi trije so šli skupaj v borbo, skupaj skozi vse boje in pohode in zvečer so skupaj sedeli ob ognju: eden je bral, drugi so poslušali. In tako hvaležnih poslušalcev, kot so bili ti utrjeni borec, ni zbrala še nobena razsvetljena dvorana v naših kulturnih središčih. Motiv je bil vzlet iz srede življenja, ki smo ga živeli vsak dan. Zato govori naša partizanska pesem o borbi, o neskončnem nočnem pohodu, o sužnosti v ječah in taboriščih in o svobodi, ki bo. Glasna je in preprosta, pa spet pritaženo otožna, da te spomni mehkih napevov naših narodnih pesmi. Motiv, menda največkrat obdelan, je partizanski pohod. Zakaj, ve vsak, ki je bil vsaj eno samo noč z brigado na poti — skozi gozdove, po skritih stezah, mimo zased, skozi požgane vasi, preko železniških tirov in cesta, ki so se ti zdele neskončno široke. Borba je elementaren dogodek. Zagrabi te s svojo preživo resničnostjo in te prisili, da vidiš le dvoje pred seboj: smrt ob sebi in nekje, morda jutri, boljše življenje. Takrat človek ne misli preveč. Partizanski pohod pa je trajal ure in ure, včasih dva dni, včasih več. Pred teboj kolona, za teboj kolona. Razmik, stroga tišina. Kdaj ima človek priložnost, da toliko in tako globoko razmišlja o vprašanih, ki so živa vseokrog tebe, o borbi, ki je uro za teboj,

o akciji, ki te čaka to jutro, o novem življenju, ki mu rišemo s puško svetlo podobo, pa o domu, ki je morda požgan, domači pa odgnani kdo ve kam. Globoka doživetja so bila prej prihranjena redkim ljudem — bolje, redki so bili, ki so jih videli in znali drugim govoriti o njih. Tem ljudem smo rekli pesniki. Naš čas pa je bil dogodkov in doživetij bogat, ljudje so živeli hitro in globoko in — vsega niso mogli obdržati zase. Pisali so. Tako so zrastle pesmi naših borcev — dva zvezka, ki sta izšla že tudi v Ljubljani, nam dajeta majhen izsek iz tega, kar je naš človek v tem času v verzih zapisal.

Osnovna in najznačilnejša črta vse te poezije je preprostost. Preprosti ljudje so pisali te pesmi za preproste ljudi — in tudi tisti, ki so pisali že prej, so našli v svojih novih pesmih nov, naraven in preprost izraz. Take so vse te pesmi: Borove »Hoste«, ki so nam prej vodile nemirne misli v mirne dni, danes pa nas spominjajo s prav istimi verzi vsega, kar se je štiri leta godilo v našem gozdu: »O hoste, nekoč bo spet vse tiho po vas, vse mirno...«; Kajuhove pesmi, ki hkrati pripovedujejo in odkrivajo najbolj skrita človeška občutja; taki so Levčevi verzi o požgani vasi, Seliškarjevi in Kosmačevi soneti o partizanskem nočnem pohodu in take so tudi pesmi naših borcev, ki so to pot z okorno roko zapisali prve verze, pa četudi niso bili več v »letih nerodnih«, pisali so jih z roko, ki je prej držala pero morda komaj takrat, ko je bilo treba podpisati pismo.

Slovenska pesem, narodna in partizanska, govorjena in peta, je bila najzvestejši spremljevalec partizanskega življenja. Prav vse partizanske pesmi so imele svoj časoven pomen. Prislunhili so jim ob uri počitka naši fantje, ko so jim jih brali ob ognju pevci naših gozdov. Res je, da je bilo v vsem tem mnogo glasnih besed, ki so užgale takrat, pa bodo morda jutri pozabljene, če niso že danes. Marsikaj pa je v obilici te poezije dobrega in dovolj močnega, da bo ostalo za vedno zapisano v zgodovini slovenske kulture na veliki prelomnici dveh borb.

Odrski poskusi, ki so nastali sredi partizanskega življenja, so bili neposrednejši kot prozaični in ob uprizoritvi tudi bolj živi in krepkejši kot pesmi. Zato so bili hkrati tudi najmočnejše propagandno sredstvo, kar je bil marsikdaj prvi namen. Tem večji je pri tem uspeh, če so dosegli, vsaj nekateri, tudi umetniško višino.

V to vrsto sodijo predvsem odrska dela Vladimira Pavšiča — Mateja Bora, ki so tako po gradnji kot po motivih med najresnejšimi partizanskimi dramskimi poskusi in najbližji resnični drami, enodejanki Vita Zupana in njegov obširnejši odrski tekst »Rojstvo v nevihti«, Klopčičeva »Matič in morda še nekaj poskusov, ki so ostali skriti.

Prvo partizansko odrsko besedilo »Sinov strele« je napisal Matej Bor že leta 1942. nekje v kočevskih gozdovih. To enodejanko je v poletju 1944 sam predelal in ji dal nov naslov »Težka ura«. O njej smo pisali že ob novi uprizoritvi v našem Narodnem gledališču, februarja 1944, da je ob glasni Borovi pesmi in njegovih hrupnih odrskih delih kljub notranji razgibanosti in odrsko učinkoviti fabuli vendar bolj umerjena in nevsiljiva. Vsebinsko sega drama v prve mesece našega ilegalnega dela v Ljubljani. V vsem poteku dejanja je vidna dvojnost zgradbe: zunanje dejanje se prepleta v pripravah za atentat na gestapovskega vohuna in doseže v uspelem dejanju vrh in razplet. Ob tej zunanji zgradbi, ki daje igri napetost in tempo, pa je še drugo težišče na notranjem dogajanju, na dialogu: drama je boj dveh svetov, ne samo boj dveh generacij, očeta in sina, ampak in to predvsem, boj križajočih se misli dveh bratov, profesorja Saše, ki mu je »politika čakanja« ideal, in študenta Matjaža, revolucionarja. Prevedena je tudi v hrva-

šine in jo prav v tem času igrajo v Splitu, Dubrovniku in na drugih odrih.

Medtem ko je Borov odrski prvenec krajša enodejanka (v dveh slikah), pa je njegova druga drama »Raztrganci« dobro grajena, celovečerna tridejanka. Vsebinsko sega v poznajši čas, daje nam izsek iz življenja štajerskih partizanov, iz njihove borbe z »raztrganci« — to so bili izdajalci v nemški službi, ki so hodili preoblečeni po štajerskih vaseh in vohunili za partizani.

»Raztrganci« so med partizanskimi dramami, ki smo jih doslej videli na odru, ne samo najmočnejše in po motivu najzanimivejše delo, ampak tudi najbolj ali sploh edino vredno imena drama. Dejanje je močno razgibano, ponekod že kar »napetoc«, čeprav so gibal v nekaterih scenah preveč ceneni učinki. To velja posebej za konec zadnjega dejanja, kjer igrajo glavno vlogo brzostrelke — čeprav je ta scena na moč vžgala, kadar so sedeli v partizanskem gledališču borci iz naših brigad, katerim je bila namenjena vrsta predstav. Res je, da je imela, morda ima danes še, ta drama časoven pomen. Res pa je tudi, da ji trajne vrednosti ne gre prisojati. Sicer pa velja to ne samo za Borova, ampak v glavnem za vsa odrska dela te dobe. Kakor so danes na moč aktualna, bodo ohranila za jutri le še dokumentaren pomen.

Poglejmo še nekatera teh del. Zupanov »Punt« je droben, pa živ izsek iz našega življenja v prvih mesecih po zasedbi naše dežele. Kaže nam spet boj dveh svetov, dveh generacij na odločilnem prelomu dveh dob. V tem dialogu pa ne gre za vprašanje časti, kot smo to srečali v Borovi »Težki uri«, gre za vprašanje poguma. Ob besedi upor vodi te omahljivce misel: »Slovencev nas je za eno pest. Uprimo se — pa nas ne ostane pol prgišča.« Na drugi strani pa je upornik: »Ako odpovemo zdaj, smo že spet zavozili za sto let.« Zupan je zapisal v tej enodejanki enega izmed nešteti, na prelomnici leta 1941 skoraj vsakdanjih razgovorov, kakršnih so bili takrat polni slovenski domovi v mestu in na vasi. Spretno uprizorjen ima tudi odrski uspeh.

Druga Zupanova enodejanka »Tri zaostale ure« sega že v poznejši čas, ko se je, čeprav vojna še ni bila končana, v osvoboditvi slovenskih vaseh že zgradila naša nova ljudska oblast. Težišče vse igre je na razgovoru treh nekdanjih oblastnikov Zelene vasi — župana, občinskega tajnika in trgovca. Kaže nam na dovolj duhovit in ironičen način gnilobo ljudi, ki so nekdanj vodili našega malega človeka. Tem koristolovcem nasproti pa stoji kmet Kobe, aktivist Osvobodilne fronte.

Prvi namen obeh odrskih poskusov je bil obračun s preteklostjo in zdrav pogled na novo življenje in njegove zahteve. Dialog — o dramskem dogajanju skoraj ne kaže govoriti — je bil le spretna zunanja forma, ki je omogočila, da so mogle te ideje na najbolj živ in neposreden način med ljudi. V tem je prvi propagandni pomen del te vrste. Spretnost dialoga, duhovite domisljice in ponekod, zlasti v drugi enodejanki, že kar močan smisel za zdrav, naraven humor pa dajejo obema poskusoma tudi odrsko vrednost.

Obe enodejanki sta že leta 1944 izšli na osvobojenem ozemlju v zbirki »Partizanski oder« in sta doživeli tudi že svoj gledališki krst in vrsto predvajanj v radiu Osvobodilna fronta.

Zupanovo večje delo »Rojstvo v nevihti« je nastalo leta 1944 v partizanih. Vsebinsko združuje vse tri poglavitne elemente našega boja in dela — začetke v Ljubljani, zapore, gozdove. Glavni problemi so nakazani že v prvem dejanju. Vsa teža dejanja je prav za prav na diskusiji, na razčiščevanju problemov, ki so v tistih viharnih prvih mesecih po italijanski zasedbi razgibavali prav vse, od tistih, ki so pridigali čakanje, do vseh, ki so se uprli. Dejanje, zapleti in razpleti, vse je grajeno na značajih, ostro črtanih in v dve skrajnosti postavljenih. Zupanova dramatska reportaža riše pot ljudi, ki jih je nekoč vezalo skupno delo v tovarni — skozi italijanske zapore do svobodnih partizanskih gozdov. Skupaj so na tej poti: upornik Krim in sluga Zole, študent Fatur in Mirtič, zaupnik gestapovca Harza. Le njihova vloga je drugačna. Nekateri odlike te dramske reportaže — ostro risani značaji, spretni zapletki in gladek tempo, aktualna in živa zgodba, zdrav realističen slog, krepak in dovolj lep jezik so ji dali pogoje, da je uspela tudi na odru.

Klopčičeva enodejanka »Mati« je preprosta zgodba o kmečki ženi, ki ima starejšega sina že v gorah, drugi pa

hoče za vsako ceno za njim. Prvi del riše tisto zgrešeno materinsko ljubezen, ki je branila sinovom tja, kjer bi morali biti in kamor so tudi hoteli iti — primer, ki smo ga vse pre-pogosto srečavali v naši kmečki in meščanski hiši. Izdajalec Boštjan pa obrne njeno plahost in neodločnost v sovraštvo in maščevanje: »Kar spoznate vi za dobro in prav, verjamem, da je dobro in prav. Pojdi! Vrnite se z zmagol«

Klopčičeva »Mati« je kljub razvlečenju v nekaterih prizorih, ponavljanju in gostobesednosti dialoga odrsko dovolj učinkovita. Bila je napisana v prvih tednih po italijanskem razpadu, septembra 1943, in prvič uprizorjena ob zaključku »Zbora slovenskih narodnih odposlancev« v Kočevju 4. oktobra 1943 ob treh zjutraj. Bila je prva predstava slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju — uprizorila jo je skupina članov ljubljanske Drame, še preden je bilo to gledališče uradno ustanovljeno. Klopčičeva »Mati« je doživela že nad tisoč predstav in je prevedena tudi v hrvaščino.

Zakaj je pripovedno delo s snovjo iz partizanskega življenja med vsemi vejami naše besedne umetnosti najredkejši pojav, ni težko razložiti. Pesem, rezultat trenutnega razpoloženja, ali opis bogatega, značilnega dogodka, je lahko nastala kdaj koli, povsod, v tihi uri po borbi, ali ob počitku po težkih nočnih poteh. Tudi krajše odrsko delo ne zahteva niti toliko strnjenejšega časa, ki naj bo posvečen samo temu delu, niti prevelike časovne distance. Široko epsko delo, že povest ali novela, kaj šele roman, pa zahteva časa in to predvsem strnjenejšega, umirjenega časa, še prej pa je pogoj za rast zrelega pripovednega dela časoven odmik. Pisati večje epsko delo, ko dogodki in čas, o katerem hočeš pisati, še rastejo in bogate, bi bil pretvegan poskus z dokaj majhnimi perspektivami na uspeh.

Najznačilnejša pripovedna literarna zvrst — seveda ob precej širokem pojmovanju besede »literatura« — nastala v času naše osvobodilne vojne, je vojaška reportaža. Pisati z umirjenimi pogledi široko epsko delo o tem velikem času, je bilo v vojnih dneh še prezgodaj. Ta čas je bil primeren le za zapisovanje drobnih izsekov iz tega življenja. Slovenci do tega časa nismo imeli vojaške reportaže. Zato je ta nov, z našim novim, borbenim življenjem tesno povezan način oblikovanja naše besede. Naša vojaška reportaža pa ni bila omejena samo na opis vojaških operacij, marsikdaj je že z dokaj dobrimi literarnimi prijemi opisovala življenje v brigadi, stike naših vojakov z ljudmi v osvobojenih krajih itd. Sto in sto takih reportaž je raztresenih v našem tisku, ne le v centralnem, ampak še posebej v vseh neštetilnih divizijskih in brigadnih časopisih, listih odredov in zalednih komand, bataljonskih stenčasih in četnih žepnih listih. Bilo bi prav, ko bi zbrali to za naš polpretekli čas preznačilno in v marsičem tudi literarno kar bogato gradivo in ga izdali.

Druga, dokaj manj razvita zvrst je bila črtica, feljton. Ni preveč razveseljiva ugotovitev, da je zbrano v prvem zvezku zbirke »Beseda iz naše borbe« — drugi zvezki niso izšli — najboljše, kar smo v tem času napisali. V tej knjižici, ki ima vsega 76 strani, srečujemo šest po večini dobro znanih imen: Ferdo Kozak in Miško Kranjec, Ciril Kosmač, Metod Mikuž, Jože Brejce in Vitomil Zupan. Ferdo Kozak je napisal črtico »Domovina«. V njej je droben dogodek — droben za nas, ki smo srečavali to življenje na vsakem koraku — pa velik in strašen obnem, vreden obdelave v večjem tekstu. Miško Kranjec je napisal zgodbo z naslovom »Atek, ali si mi kaj prinesel?« »Prinesel sem... svobodol« odgovarja oče. Ciril Kosmač je povedal v črtici »Prebujenje«, kako je odjeknil naš 27. marec 1941 v Parizu. Metod Mikuž pripoveduje o »Cvetoči češnji«, edinem bogastvu, ki sta ga imela s prijateljem Francetom Bevkom lansko pomlad. »Kapitulacija« je prva objavljena proza Jožeta Brejca. V septembrske dni leta 1943 sega in nam riše podobe ljudi, ki našega velikega časa takrat še niso mogli razumeti. »Andante patetico« pa je pet kratkih novel Vitomila Zupana: Vas, Vizija o mokrih zastavah, Ljubezenska pesem, Oranje in Rdeče jabolko.

Gotovo velja za pripovedno umetnost še prav posebej, da bodo velika dela, ki bodo upodobila naš veliki čas, šele nastala. Ni tolažba, ampak samo zdrav primer, če spomnimo pri tem na odmev velike ruske domovinske vojne, Napoleonov pohod na Moskvo, v ruski književnosti. Ta dogodek je dal »Vojno in mir«, enega največjih romanov sveta, napisal pa ga je Lev Tolstoj, rojen 16 let zatem, ko je Napoleon zapustil njegovo deželo.

Iz borb na Koroškem

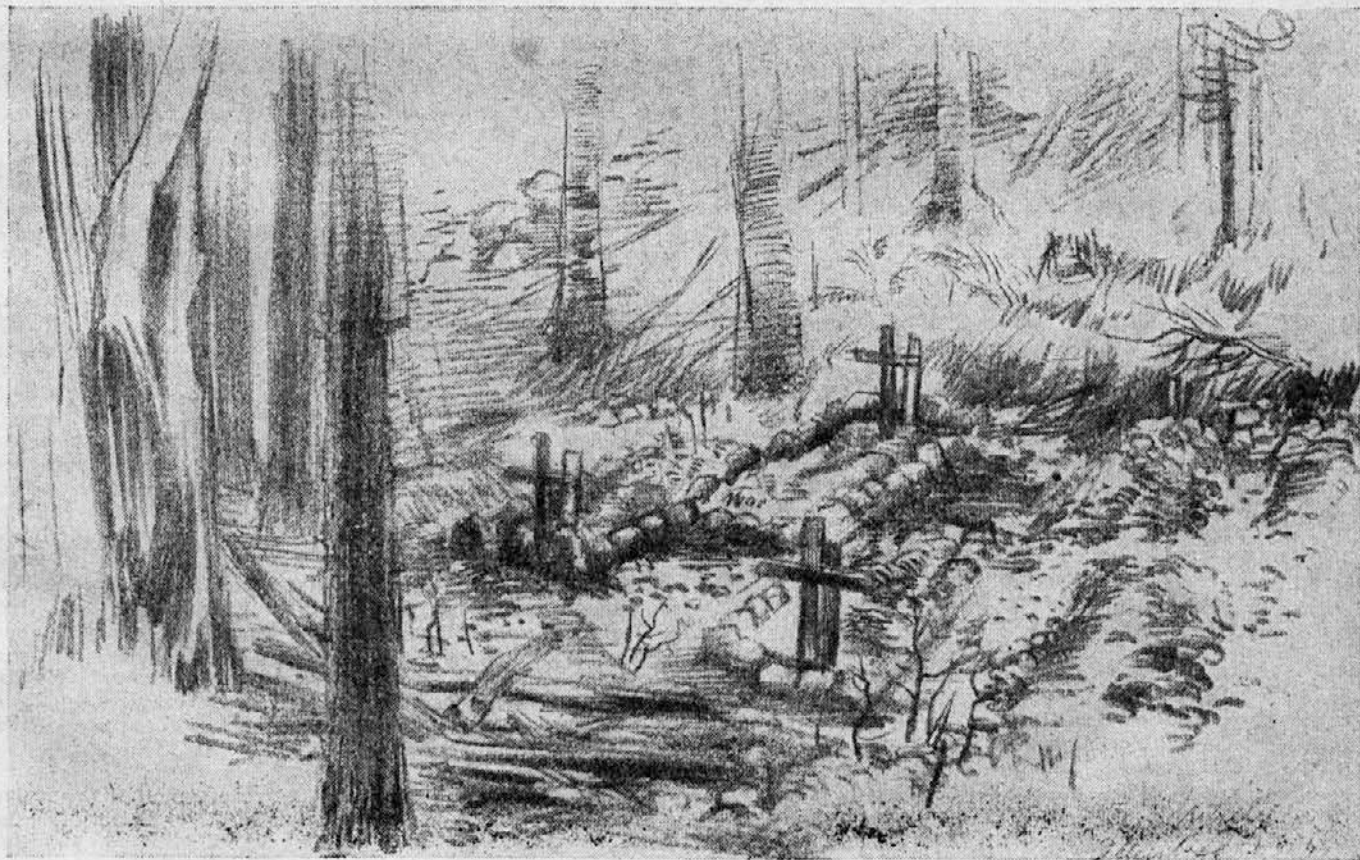
»Uničujte živo silo sovražnika!« To geslo smo izvrševali tudi mi terenci na Koroškem. Še preden se je nemški ropar zavedel, kaj pomenijo na Koroškem oni trije partizani, ki so prišli 22. februarja 1943 v Lobnik in ki sem jih vodil po svojih domačih vaseh in grabnih, so bili že vsi kmetje iz okolice Zelezne Kaple, Lepene, Lobnika, Remšenika, Obirske, Bele in Kord, pa tudi v Selah poučeni o naših ciljih. Janez, Žuti in Gašper se pač niso držali samo političnega dela! — Ko smo prišli na slovensko Koroško, smo bili slabo oboroženi. Samo Janez, partizan iz leta 1941, je imel avtomatični »parabelum«, ki si ga je sam priboril in katerega smo gledali vsi z občudovanjem. Tudi mi smo si želeli imeti kaj takšnega. Seveda je imel Janez za svoje orožje le 40 nabojev in jasno je, da smo se morali večjih borb izogibati. Tudi Žuti in Gašper nista imela drugega orožja kakor pištole. Edino Janez je bil star borec in izkušen partizan.

Vsak predlog, pa naj je prišel od katerega koli člana te trojke, in vsak sklep, je bil stoo odstotno izvršen. Znali smo izvesti sabotažne akcije, znali smo napadati sovražnika tam, kjer je bil najšibkejši in kjer nas ni niti najmanj pričakoval. Dolgo Švabi v Železni Kapli niso izvedeli, da se gibljejo v tej okolici samo trije partizani. Šele jeseni 1943. leta, torej po osmih mesecih bivanja tam, jim je nesla na ušesa poročilo o tem neka nezavedna klepetulja. Takrat nas je pa bilo seveda že mnogo več.

Ko smo se nekoliko seznanili po grabnih okoli Železne Kaple in obiskali vse naše kmete, je za nas tri postal teren seveda premajhen in že 28. aprila 1943 smo odšli v dolino. Pri Doberli vesi smo se ustavili. Prvi, ki nas je zagledal, bi bil skoraj padel vznak. Pa ne od strahu, kakor nekateri, ki

smo jih obiskovali. Ta hiša v Lokrijah pri Doberli vesi je bila naša in bili so veseli, da so vendar enkrat videli prve slovenske vojake-partizane, ki so oznanjali koroškim Slovencem blagovest svobode.

Na tem prvem pohodu v dolino smo Švabom tudi v Goselni vesi zakurili. »Zasedli« smo vso vas in k sreči je bil prav v tisti hiši, kamor smo šli dvignit tobak, nemški policist, ki je prišel takrat na dopust. Šel sem prvi v hišo, ker sem bil napravljen popolnoma po švabsko in ga švabski nagovoril. Policist je prišel odpirat s svetilko v roki, ko pa sem mu pomolil pod nos dolgi jugoslovanski bajonet, nasajen na mavzerico, katero sem pred nekaj dnevi zaplenil nemškemu vojaku-dopustniku v Lepeni, je ta zdrknil ob zidu na tla in zarjovel tako strašno, da je Žuti, ki je bil ob cesti v zasedi, mislil, da sem mu štel z bajonetom rebra. Ker je bilo ravno 30. aprila, smo seveda morali za proslavo 1. maja napraviti še kako sabotažno akcijo Nemcem v veselje. Šli smo na železniško postajo in jo vso okrasili s peterokrakimi zvezdami ter z našimi parolami: Živel Tito! — Živel Stalin! itd. Vrezali smo velike zvezde v lesene stene in vrata. Pljunili smo v roke ter razbili vse, kar so zmogle naše trde pesti. Po končanem delu pa smo jo mahnili proti Poestri. Takrat so ljudje govorili, da je bilo v Goselni vasi dvajset do zob oboroženih partizanov in da so bili zelo korektni, ker niti velikonočnega žegna niso vzeli s seboj, temveč samo tobak, cigarete in pa takšne stvari, ki jih pošten človek pač potrebuje. — »No, dobro je!« smo si naslednjega dne mislili, ko smo ob razdelitvi plena obhajali praznik 1. maja. Janez, ki ni bil kadilec, je dobil obleko nemškega policista in kar mrz nam je šel po kosteh od same jeze, ko smo videli zeleno policijsko obleko. Zvečer smo bili

še mnenja, da smo imeli opravka z navadnim vojakom, šele ob dnevnem svitu smo ugotovili, da je bil policist.

Mudilo se nam je spet nazaj v Lobnik in Lepeno na že dogovorjene sestanke. Na enem teh sestankov smo zvedeli, da je najemnik nekega slovenskega posestva, pri Stoparju v Lobniku, odkril veliko zalogo masti, klobas itd., ki jih je skrival pred Nemci pravi lastnik posestva, ki je bil takrat interniran nekje v Nemčiji. Ta najemnik je najdubo takoj naznanil nemški oblasti v Zelezni Kapli. Sklenili smo, da pojdemo k njemu, a bili smo le trije. Zdelo se nam je, da ne bomo mogli nesti vsega plena. No, dejali smo, da bo šel še Šurk z nami. To je bil kmet, ki nam je že mnogo pomagal. In res. Zvečer naslednjega dne smo šli v prehranjevalno akcijo k Stoparju. Tam je bila večkrat zaseda, zato smo bili zelo oprezni, ko smo se v mraku približali hiši. Nemški prebivalci hiše so osupnili, ko smo z Janezom vdrli v hišo in ko je Janez zavpil: »Roke kvišku!«, jaz pa: »Hände hoch!« To pa zaradi tega, ker so bili vsi taki priseljenci nemški agentje in smo bili pripravljani, da bodo ti nacisti oboroženi. Čez nekaj časa smo zapovedali neki Švabini, naj gre napraviti cvrtje za 15 partizanov. Tudi mošta smo si dali prinesiti, da se je zaseda pokrepčala. Tovariš Žuti je prišel večkrat v hišo javljat, kakšen položaj je zunaj. Družina je bila vsa prestrašena in osupla, ko sva z Janezom zahtevala mast in vse, kar so našli skritega pod podom in naznanili policiji. Nihče se ni poskušal upirati. Dohili smo velike lonce, s katerimi smo se obložili ter jih odnesli. Bilo je okrog 100 kg zabele, 30 kg klobas in suhe svinjine. — Tudi takrat so seveda govorili, da je prišlo na akcijo 15 partizanov. Skleпали so to po cvrtju in moštu, ki so ga partizani snedli.

Ze majnika 1943. leta pa je bilo konec trojke, ki so jo sestavljali Janez, Žuti in Gašper. Janez je bil poslan na svoj sektor, Gašper na svojega in potem je bilo treba delati bolj na široko. Zelo zanimivo je bilo delo Janeza in Gašperja.

Prve partizanske četice, ki so se rodile na Koroškem jeseni 1943. leta, so bile z delom terencev prav zadovoljne. — Teren je bil prav dobro pripravljen in posebno komandir

Ciril, ki je bil po poklicu krojač, je rad držal zasede okoli Šurka v Lepeni.

Nekega dne je prišel v partizane tovariš Domen, doma iz Lobnika. Ze prvi dan, ko je prišel, je začel spraševati, zakaj ne gremo v Zelezno Kaplo razorožiti nemško stražo pri Fridiju. — »Vse naenkrat tudi ne moremo storiti!« sem mu odgovoril. Ko je bila ta misel že sprožena, smo se pa drugi dan le vsedli pri Tolstem vrhu na najprimernejše šture in sklenili smo, da bomo povzročili istega dne zvečer v Zelezni Kapli »Banditenalarm«. To je bilo ravno tisti dan, ko je bila tovarišica Zala, doma iz Lobnika, ušla uklenjena 80 Nemcem, ki so jo aretirali. Čeprav so užgali za njo z devetimi brzostrelkami, jim je drzna kmetica srečno pobegnila. Le malo je imela razprskane noge od trnja in pa raztrgana je bila. Prišla je v naš partizanski logor nad Brečkovimi pečmi. Od tam se je najbolje videlo po vsem Lobniku. Isti čas je bil pri nas na obisku tudi tovariš Leon, tisti, ki je učil mladino, kako se je treba boriti proti švabsko-fašistični drhali. Tovariš Janez je sicer ugovarjal, da bi jaz šel s fanti napadati Nemce, češ da ima druge bolj važne stvari in da naj le novi partizani sami pokažejo, česa so zmožni. — V partizanih smo vsakega novinca kaj bitro spoznali, koliko je vreden in koliko je v njem samoiniciative. Naposled se je pa še Janez vdal in šel sem s fanti. Oboroženi smo bili z dobrimi pištolami. Midva s tovarišem Domnom pa sva imela še žepne svetilke pri sebi.

Še podnevi smo se priplazili skoraj za Zelezno Kaplo. Ob poznem mraku pa smo ob zadnjem posvetovanju bili skriti za Kurenčevim čebelnjakom, ko je 30 metrov pod nami odhajala švabska patrola v Lobnik in eden naših, ki je slišal: »Fritz, komm doch!« je že pošepnil: »Umaknimo se!« Menda ga je postalo strah. Jaz sem pa dejal Domnu, da greva midva naprej. V desnici odkočene pištole, v levici pa neprizgane svetilke, sva jo mahnila prav na Lobniško cesto. Ljudje so hodili še po opravkih sem in tja. Niti stražarja, ki sta stala pri Fridiju, nista slutila nič hudega. Ko sva prišla z Domnom v glasnem nemškem pogovoru do njiju ter sva s pridržanim glasom zaklicala: »Hände hoch!«, sta se stražarja smejala.

»Ha-ha! — Jo-jo!« — Ampak bilo je resno. — Kakor gad sem zapihal v prvega, drugega je držal v šahu Domen. Obenem sem pa svetil s svetilko Švabu naravnost v obraz. Isto je storil Domen. Nekoliko sem posvetil po svoji oguljeni partizanski bluzi. Ojej, ojej, kako dolg obraz je napravila ta nemiška pokveka! — Počasi je izvlekel roke iz žepa, kjer si jih je varoval pred hladno oktobrsko sapico, da bi se mu prst, na katerem je hranil SS-ovski prstan z mrtvaško glavo, ne prehladil. Z mačjim skokom je priskočil Janez in že je dobil dve popolnoma novi češki zbrojevki, ki sta bili sedaj v rokah slovenskih partizanov. — Ko stražarja nista utegnili rabiti orožja proti nam, sta nam jo poskušala ucvreti. Mi smo bili seveda drugačnega mnenja: Zima je bila pred vrati, nemški soldati imajo pa dobro zimsko obleko. Sklenili smo, da ju bomo slekli ter poslali naga na trg. A bilo je že prepozno, kajti Nemca sta bežala. Samo nekaj streliv iz pištol, nekaj krikov in partizanov ni bilo več v Železni Kapli.

Drugi dan so ljudje pravili, da je bilo snoči v Železni Kapli polno partizanov in da so enega SS-ovca ustrelili enega pa težko ranili. »No, prav, prav,« smo jim odgovarjali.

23. oktobra smo bili v logorju nad Brečkom. Zjutraj ob osmih, ko smo ravno pozajtrkovali, jedli smo vola, saj smo jih imeli dovolj, smo zaslišali pokanje na Štrucovem vrhu. »Hudiča, kaj pa je to?« Najprej rafal iz brzostrelke, nato strelji iz pušk, nato zopet strelji iz brzostrelk, potem pa je ropotalo pogosto. »To so pa tramblonke, bombe in šarec in ne vem kaj še!« je ugibal Stane. Spogledali smo se in hitro nam je šinila misel v glavo. Dobili smo po kurirju Matevžu pismo, da pride na ta kraj Gorazdova četa. »Gorazdova četa je napadena v logorju!« je bila naša ugotovitev. Ta hip nismo vedeli, kaj bi. Kazalec na desnici ni zasrbel samo mene, ampak kakor se je kasneje pokazalo, vse tovariše. Takoj v zbor! Še nikoli prej se fantje niso tako hitro postrojili, kakor tokrat. »Kdo gre prostovoljno h Kebrovi bajti v zasedo?« — Vsi so se javili. Še tovariš Zdravko je siknil skozi razjedene 45-letne zobe: »Danes jim plačam svojo ženo!« S tovarišem Brankom sva menjala stvari. On, ki je bil bolničar, mi je dal »manliharco« za pištolo. Vse smo vrgli od sebe, kar bi nas oviralo v borbi, tudi vse dokumente smo skrili. Če kateri pade, ni potrebno, da bi Švabi vedeli, kdo je. Šli smo hitro v Lobniški greben na Lepenski vrh. Tam smo odložili še volnene jopiče in po strmini, izogibajoč se vsake planjave, smo prišli do Kebrove kajže. Tam je tudi majhna šolica za lepenske otroke. Takrat jih je poučevala Švabinja, a ne v materinem jeziku. Dvanajst tovarišev je leglo ob poti, ki pelje h kmetu Kebru, štirje pa smo šli onstran ceste čez potok in dejali smo, da jih bomo nasuli Švabom navzkriž. »Dobro merite, fantje!« je bil pozdrav. Čakali smo pol ure, a nič se ni zgodilo. Prižgem cigareto, ker je veter pihal proti potoku in se nam ni bilo bati, da bi nas vonj dima izdal. Prepričan sem bil, da pridejo tu mimo, in če so katerega naših ranili ali ujeli, ga jim iztrgamo iz rok. Tudi če so dobili kako orožje ali opremo, jo dobimo nazaj. Saj je škoda vsake stvari. Zima je in vedel sem, kaj je zima, saj je ta, ki jo pričakujemo, zame že druga. Gorazdovi borci so bili gotovo utrujeni po dolgem maršu. Naenkrat pravi s šepetajočim glasom tov. Grega: »Gašper, tu doli je eden!« Več ga nisem razumel. Videl nisem nič, samo to, da je Grega zapustil položaj in da

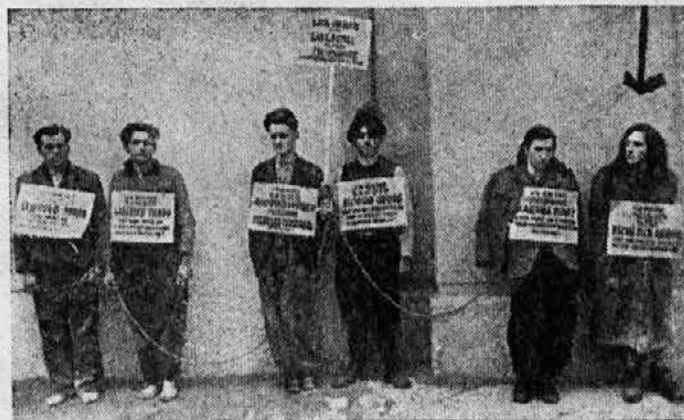

je pohitel po strmini navzdol mimo mene. Prepričan sem bil, da je po cesti prihitel kak civilist in ga gre vprašati, ali so Švabi že prišli, ker smo čakali že eno uro. Jaz grem za njim, za mano pa tov. Bogdan. Tovariša Grego sem izgubil izpred oči. V potoku se previdno ogibam vode. Stopam pa s kamna, ki je štrlel iz vode, na kamen. Ko stopim na sredo ceste, zaslišim: »Halt!« Bil sem prepričan, da je Grega. Ozrem se, a Švab meri deset korakov od mene in ustrelji. Zapeklo me je na desni roki. Vržem se kakor blisk v potok, tokrat nisem pazil, da ne bi bil moker. Še preden sva z Bogdanom streljala, je naših dvanajst užgalo. Tudi z Bogdanom sva streljala in dobro merila. Borba je trajala dobrih pet minut. Švabi so odgovorili z vseh koncev in krajev. Ko pridemo na zborna mesto, ni bilo tam nikogar, sled pa je kazala, da se je glavnina že umaknila.

Čez dve uri, ne da bi se prej pomenili, smo bili vsi v živahnem pripovedovanju pri Vivodovih puncih, ki so nam prinesle tja k apnencu mošt. Zadnji je prispel Žuro. Vsi smo bili zdravi, samo moja puška je bila v kopito malo bolj ranjena kakor jaz v roko.

Drugi dan pa smo že težko pričakovali naših civilnih obveščevalcev. Tovariš Miha je že ves dan trdil, da je oni Švab, ki je ustrelil name, tri- ali štirikrat preluknjan. Streljal je, dokler je brcal, ker nam je sonce svetilo v obraz.

Ko so prišla obvestila iz Železne Kaple, smo z veseljem sprejeli vest: štirje mrtvi, šest ranjenih. Četrta, neki SS-kapetan, hauptman, je pri zdravniku v Železni Kapli umrl. Pa še drugo. Mi smo bili prepričani, da bomo imeli opravka največ s petdesetimi Nemci, ker to so bile takrat navadne patrolje. Po točnih poročilih naših poročevalcev pa smo ugotovili, da smo bili takrat obkoljeni od najmanj 400 Nemcev. Po vsej Lepeni, pri vsakem kmetu, po Lepenskem vrhu zasede, 200 Nemcev pa je prišlo iz Remšenika čez Štrucov vrh mimo Hreveljnika na Kežarje, od tam pa v strelih na cesto. Četa tovariša Gorazda je bila res, kakor smo sklepali že prej, napadena, kmalu ko je legla k počitku. Stražar je dobil cel rafal v torbico, katera je bila polna municije. Vsi so se zdravi umaknili. Samo nekaj raztrganih nahrbtnikov je bil plen Nemcev, kar so pa drago plačali.

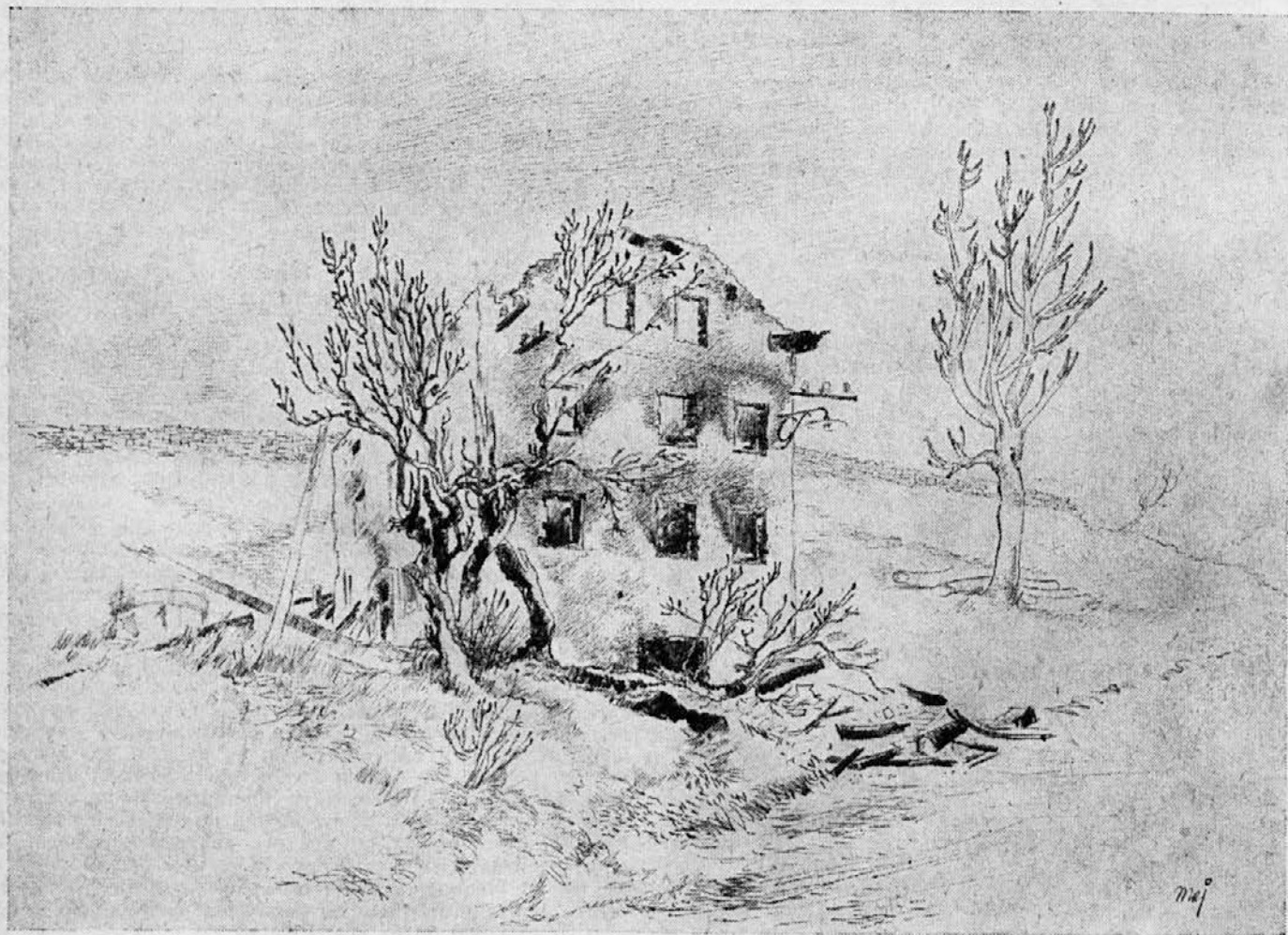
Partizanstvo in umetnost

Ni moj namen pisati natančne študije o umetnosti v partizanih, saj je vsa stvar preblizu in je težko dobiti zato potreben odnos do nje. Niti mi ni mogoče to zagrabiti zgodovinsko, še manj pa kritično glede na to umetnost. Hočem le podati skico po lastnih doživetjih in vtisih, ki sem jih nabral v času svojega partizanstva in umetniškega dela v partizanih, tako mojega kakor dela mojih tovarišev umetnikov, ki so se pridružili naši osvobodilni borbi.

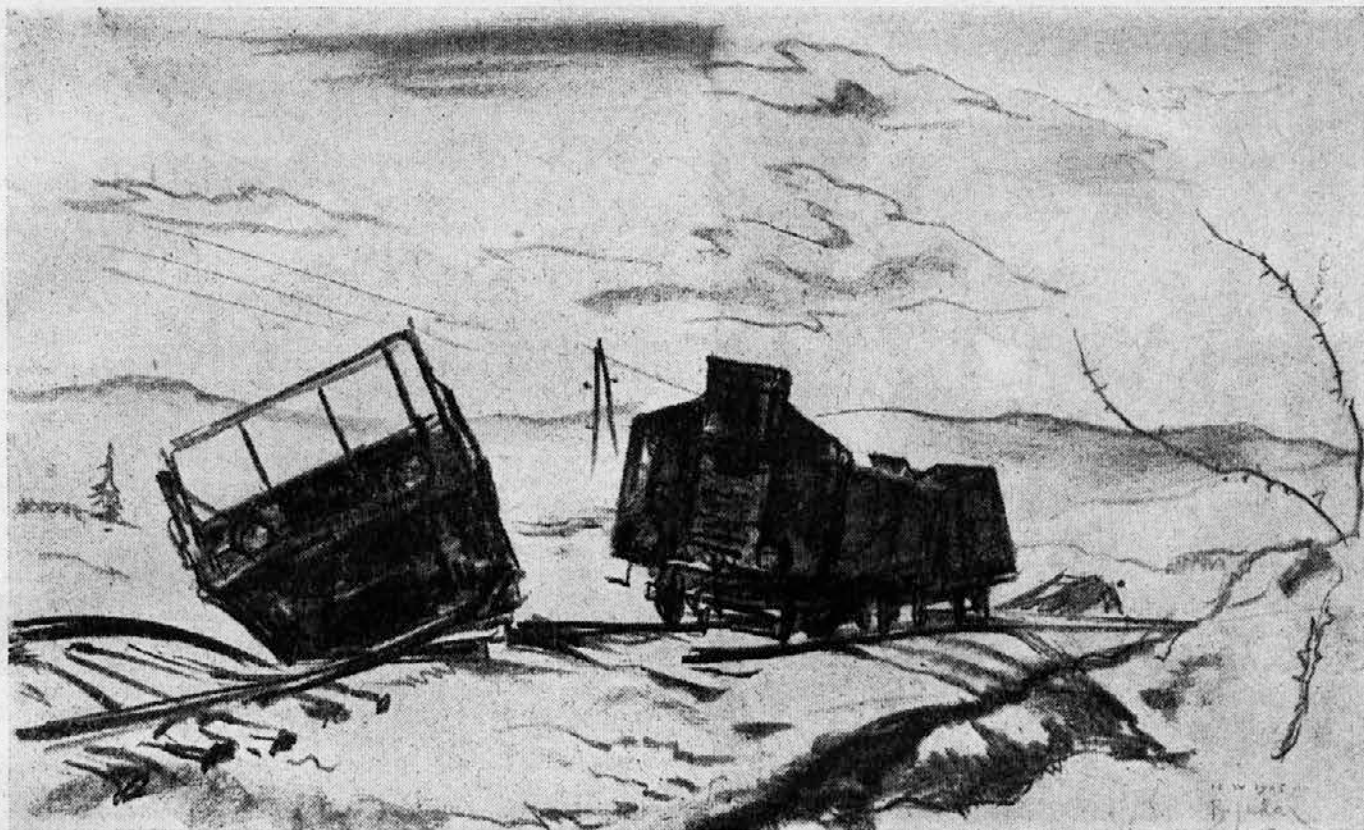
Bilo je na prehodu zime v pomlad leta 1943, ko je ostra snežna burja zametavala skalovite globeli pod Klekovačo blizu Drvarja. V bližini gorske vasice Ataševci nad Drvarjem v gosti smrekovi šumi se je nahajalo nekaj krasno izdelanih enonadstropnih barak I. korpusa, katerega komandant je bil takrat Kosta Nađ, eden onih najpopularnejših junakov, katerega ime se je izgovarjalo v Bosni vedno poleg imena Tita, Mladena Stojanovića in Soše. Tu sem našel dobro poznanega umetnika Izmeta Mujezinovića. To je bil prvi umetnik, ki sem ga srečal v času svojega partizanovanja v Bosni. Očividno se je tudi on razveselil, da je srečal slikarja, kajti takoj me je povedel v svojo sobico, kjer je imel nekaj papirja in drugega slikarskega materiala ter mi dal lep blok za risanje, svinčnike, tuš, vse, kar je pač zmogel. To je bil moj prvi slikarski material — veliko bogastvo zame, ki sem že toliko časa hrepenel po njem, da bi mogel vsaj nekaj od vse te neskončne lepote partizanstva v Bosni ohraniti na papirju. Seveda je bil prvi, ki sem ga

narisal Izmet. In potem sem nabiral skice na poti v Slovenijo. Zagorele bosanske partizane, partizanke, ki so nosile široka rdeča krila, razrušene hiše, ujele Italijane, od bomb raztrgano drevje. To so bile moje prve partizanske risbe. Blok se je kmalu napolnil na poti preko Like, Korduna in ko sem prišel v Bojance v Beli Krajini, kjer je bila takrat slučajno Šercerjeva brigada, že nisem imel več niti koščka praznega papirja. Toda tovariš Lovšin, intendant brigade, ki je kakor mati skrbel za nas vse, mi je kmalu znal preskrbeti nekaj šolskih risank, ki jih je našel po zapuščenih vaških šolah, koder se je pomikala brigada. Blok, ki sem ga nosil s sabo, je postajal vedno debelejši vse do one nesrečne noči, ko so se mi na pohodu izmuznile iz njega domala vse risbe v momentu, ko sem zavihtel na ramo naš kuhinjski kotel. Čeprav sem izgubo kmalu opazil, je bilo že prepozno. Tovariši, ki so šli za mano v koloni zaradi goste teme niso opazili risb, ki so padle na blatno stezo sredi od dežja razmočenega polja. In ko sem se vrnil na mesto, kjer se je medlo belil papir, je bilo že vse pomandrano. Hudo mi je bilo, toda veljalo je pričeti znova.

V brigadi sem našel še Ivota Seljaka-Čopiča. Bil je najmlajši partizan v brigadi in obenem najmlajši umetnik v partizanih. Tudi on je nosil s sabo platnice z risbami, ki so bile kar zelo dobre za petnajstletnega fantiča. Večkrat sva se sestala in skupaj risala. Kmalu se nama je pridružil še mlad risar Vanja Turk, za njim pa še Aco Dremelj. Kadar je brigada počivala,

smo sedeli v senci kakega drevesa ali pa v gozdu, razgovarjali o slikarstvu in risali. Kmalu je ta mala skupina pričela izdajati brigadni časopis »Udarnik«. Prvo številko smo tipkali s strojem in v vsak izvod posebej risali ilustracije. Kmalu pa smo našli urednika, imenoval se je Ribič. Ta je prinesel s sabo razmnoževalno platno in brigadni časopis je postal kar lep in zanimiv. Naši nahrbtniki in torbice so se od dne do dne debelile. Partizani so nas obiskovali in z veliko radovednostjo zasledovali naše delo. Kjer koli smo prišli v vas za dan ali dva, je ena od hiš postala risarski atelje in uredništvo »Udarnika«, ki je dobival vedno večjo popularnost tudi izven brigade. Šlo je nekako brez večjih nesreč. Le nekega dne v vasi Vrh pri Št. Jurju blizu Turjaka, baš na domu intendanta Lovšina, so nas izsledili italijanski bombarderji. Ena bomba je padla na hišo, druga pred vrata in ta je prebila Turkov nahrbtnik, ki je bil na pragu, a v njem vse njegove in moje risbe. Ko se je dim smodnika in prah razkadiril, smo se še dokaj celi in živi izvlekli izpod ruševin, toda risbe so bile preluknjane, nekatere pa popolnoma razcefrane. Toda partizan nima časa za dolgo žalovanje, treba je pričeti takoj znova.

O, to so bili kljub vsem težavam, morda baš zaradi njih lepi, prelepi časi.

Poleti sem se poslovil od brigade in mojih tovarišev. Nisem zmogel več neprestanih maršev, ker že dva meseca nisem imel ne čevljev ne nogavic in so mi zaradi tega in zaradi revme pričele zatekati noge. Odšel sem v belokranjsko tehniko. Tu nam je tov. Ančka iz Metlike kuhala vsako jutro zlate žgance z mlekom, čez dan sem lahko v miru risal in slikal akvarele, ilustriral časopise, a čez mesec dni dobil celo čevlje. Sredi žetve, konec julija so me poklicali v centralno tehniko v roški pragozd.

Tu je bil mir. Še preveč miru za partizana. Drevje, skale, globeli, sto- in stoletno drevje, ki ga nikdo ni sekal. Starelo je, se samo podiralo in fantastične rogovile so trohnele v dnu tega listnatega tolmuna, kamor so le redko prodrali sončni žarki. V tem pravljicnem kraju sta bili dve baraki, kjer smo tiskali takrat »Poročevalca«, »Ljudsko pravico«, »Našo ženoc«, »Pionirja« in vse važnejše partizanske časopise, publikacije in letake. Tu je bil partizan Miško, preprost kmečki fant, ki je

kazal izredno ljubezen do risb. Shranil je vse, kar mu je prišlo pod roko, pa naj si bo še tako malo pomembna skica. Tu je bil mlad umetnik, a od vseh partizanskih umetnikov najstarejši partizan Ive Šubic. Prišel je iz Gorenjskega odreda, kjer je bil mitraljezec. S sabo je prinesel skice onih prvih partizanov, ki so jeseni leta 1941 nudili odpor Nemcem v gorenjskih planinah. V eni od barak je imel v kotu mizico, kjer je risal od jutra do večera, a včasih še ponoči, ilustracije za časopise. V tem delu je pokazal od vseh nas največ sposobnosti, saj nikomur ni uspelo tako dobro vpraskati risbo v ciklostilno matrico kakor njemu. Tu sem risal in pripravljaj prvo mapo s partizanskimi motivi. Rezal sem prve linoreze v star nepraven linolej s pomočjo žepnega noža in sanjal o pravih linoreznih in lesoreznih nožih in drugih grafičnih in slikarskih pripomočkih, s katerimi bi prikazal to bujnost partizanskega življenja. Često se mi je tožilo po brigadi, tožilo po pisano oblečenih partizanih, po burnih doživetjih v borbah in že sem se odločil, da zapustim ta otoček miru in se vrnem nazaj v brigado, ko iznenada prihitel k nam kurir Janez z novico, da se je Italija predala.

Nekaj nas pograbi puške in pohitimo proti Kočevju. Kmalu zaslišimo ropot avtov. Še nedavno smo se ob takem brnenju umaknili s ceste v gozd, toda sedaj vozijo te avtomobile partizani, kamione partizani, limuzine partizani, motorje partizani, tanke partizani, v topove, ki so še prejšnji dan bljuvali granate na nas, vpregajo konje partizani, a Italijani, preplašeni podleži, strahopetne hijene, drsajo v razcapanih čevljih in umazanih oblekah po prašni cesti v dolgih nerednih kolonah. Široko upirajo v nas oči, nekaj trepeče v njih — vest? — ne, strah grešnika. Najbrž ne pojmiyo kako je mogoče, da jih pustimo v miru, ne razumejo, čemu jim mi ne režemo nosov in ušes, čemu ne kopljemo oči.

Od prijetnega vznemirjenja ne morem niti risati. Mesto polno zastav, polno veselo vznemirjenih ljudi. Grem v trgovino, tam je še polno barvic, papirja, tušev, vsega za risanje in slikanje. Nakupujem in mašim v nahrbtnik. Prisedem na kamion za Novo mesto. Mimogrede se ustavim v Toplicah. Partizani v restavraciji. Parket, pogrnjene mize, lestenci, elektrika, zrcala in — partizani. Saj mi drsi pod nogami, ko grem preko dvorane na drugo stran, kjer sedi Božidar Jakac z veliko mapo in riše.

Velikokrat, ko sem bil še v brigadi in potem v Rogu, sem mislil na tovariše slikarje v Ljubljani. Zakaj ne pridejo k nam, da vidijo partizane, da vidijo to novo življenje, ki tu nastaja, saj to je tisto, kar bo dalo novega poleta fantaziji, to je tisto, kar bo oplodilo umetnost, to je tisto, kar poraja novega človeka. Sestavljal sem že pisma za njih, naj gredo ven iz Ljubljane, toda glej, sedaj so tu. Niso sicer še vsi, toda čez nekaj dni najdem v isti dvorani Franceta Miheliča, vsega belega od cestnega prahu. Pravi, da je prišel s kamionom iz Trebnjega in da je namenjen v Agitprop. Greva skupaj in v mali vasi pod roškimi gozdovi najdeva primerno sobo v kmečki hiši, kjer si napraviva malo risarsko delavnico. Mihelič reže plakat v linolej. Sedaj imamo že tiskarne. Kočevska in novo-meška tiskarna tiskata naše časopise. Velik dogodek. Jaz rečem partizane v jurišu za naslovno stran prvega tiskanega »Slovenskega poročevalca«. V Kočevju najdeva še Nikolaja Pirnata in Draga Vidmarja. Vsi štirje pripravljamo dvorano Sokolskega doma za zbor narodnih odposlancev. Belimo stene, obešamo nanje parole in velike kose temnordeče tkanine od stropa do tal, na zadnjo steno naslikata Mihelič in Pirnat figure v nadnaravni velikosti. Na oder slikamo portrete voditeljev zmagojočih velesil nad fašizmom. Vse veliko, monumentalno, kar nekoč pri nas skromnih Slovencev ni bilo v navadi, toda prav danes, ko smo v največji stiski, kar jih je doživel majhen slovenski narod, pokažimo v vsem, da nismo več majhni.

Na tej prvi največji manifestaciji narodne volje so prišli do izraza tudi drugi umetniki. Ljubljanski igralci, pevci, pesniki so nastopali na istem odru, kjer so bili nastopali politični vodje narodno osvobodilnega pokreta. Za odrom je sedel Božidar Jakac, risal v svoj blok govornike in druge, filmal in fotografiral.

V časopisih se pojavijo linorezi Miheliča, Šubica, bratov Vidmarjev. Po zidovih hiš se nizajo duhovito risani lepaki Nikolaja Pirnata, podkrepljeni z njegovimi zbadljivimi verzi, katerih ostrina leti na Nemce in domobrance. Divizijski časopisi prinašajo risbe Janeza Veisa-Belača, ki se nahaja v štirinajsti diviziji. Vrnemo se nazaj v našo delavnico v kmečki hiši pod gozdom. Miza polna risb in skic. Po kotih, klopeh, na peči role papirja, barv in drugega materiala. Pirnat riše nove karikature, zraven zbija šale in prepeva. Mihelič reže v linolej par-

tizansko čitanko za deco. Drago Vidmar riše velike lepake Jaz delam skice za mapo, ki jo nameravam izrezati v linolej. Načrti rastejo iz dneva v dan. Mir je in volja za umetnostnim delom kipi iz dneva v dan močnejše. Razgovarjamo se o razstavah slik, ki bi jih bilo treba prirediti v mestih pa tudi po vaseh, posebno tam, kjer so partizani. Med nami se čisto razvijejo debate o umetnosti, ki pa niso dolge.

Zunaj pred hišo zore jabolka, ob zidu grozdje na brajdah. Gozdovi rumene, po jezcu v dolinici plavajo suhi listi, sonce je kakor žamet, jesensko nebo toplo, modro, a po njem pribripi »storklja«. Ko se približa naši vasi, jo posuje z rafali iz mitraljeza, a za vasjo odvrže manjšo bombo in odleti. Naslednji dan zopet. Kmalu so se tudi bombarderji pojavljali nad nami in streljali na ženske, ki so delale na polju. Od Novega mesta grmenje. Bombardirajo. Bombardirajo nekatere vasi. Poročila govore o vedno večjih borbah ob Savi pri Cerknici, ob Kolpi in o prodorih nemških tankov na naše osvobodeno ozemlje. Naši tanki se jim zoperstavljajo. Borbe so vedno česče in hujše. Mi moramo pospraviti vse naše risbe in druge stvari. Naložimo na kamion in ponoči moramo zapustiti našo prijazno delavnico. Krenemo v Suho krajino, kjer smo nekaj dni brez pravega dela. Oborožujemo se. Pregledujemo puške, pištole, za pas obešamo bombe. Zopet pokret o polnoči. Zjutraj moramo ustaviti avto. Nemški tanki so blizu, mogli bi slišati naše motorje. Avto z vsemi našimi risbami in ostalim materialom zapeljemo v gozdno globel in ga pokrijemo z vejami. Nemci v Kočevju. Mi v Stično, kjer so divizije. Porazdelimo se. Venomer mislim na avto. Nemški tanki, kamioni prigrme po cestah. Mi se umaknemo na gozdnata rebra hribov. Rafali zapoje, bombe zapokajo, po zraku prihrle mine, ki se raztreškavajo okrog nas, avioni neprestano krožijo, topovi bruhajo.

Borbe, borbe.

Nemcev vedno več. Podnevi se borimo po gozdovih, ponoči se kretamo in izvijamo iz obročev. Na partizanih je opaziti vedno več zeleno modrih nemških uniform in nemškega orožja. Dobro jih bijejo. Borbe na Polževem. Jurišam z ostalimi borci. Po polurni borbi se Nemci prično umikati. Za sabo puščajo

okrvavljeno obleko, preluknjane in cele čelade, mrličje in krvavo podrsano sled preko gozda, po kateri so vlekli mrtve in ranjene. Grd duh po smodniku in krvi, a jesensko listje tiho pada na vse to.

Ponoči krenemo. Proti jutru nas pregrne mrzla megla. Kako smo ji hvaležni! Avioni nas zastonj iščejo in tudi nemške patrulje.

Ilova gora ali višek naporov XV. divizije. Kdo bi vse to naslikal, vse to narisal? Lakota. Jemo surovo repo, jemo mulje meso. Nosimo ranjence. Hladno postaja. Sneg. Ko čez nekaj dni borbe ponehajo, gremo na Karin, da se odpočijemo. Toda naš avto! V torbici imam samo majhno skicirko, ki je prazna. Ves čas borb nisem utegnil napraviti niti črte. Preveč sem bil utrujen telesno in duševno. Takoj, ko mi je bilo možno ločiti se od vojaške edinice, grem iskat avto. Kar je nekoč bil avto, je sedaj bil kup razbitin. Oropano in razbito, najbrž z bombami. Na tleh med mokrim snegom in suho travo najdem dve svoji risbi in en Miheličev linorez...

Pričnimo zopet znova.

Prišel je prvi kongres vseh kulturnih delavcev. Kakor vse take prireditve, se je tudi to vršilo ponoči. Prirediti je treba razstavo, toda mi smo izgubili vse. Še ona poslednja skicirka je propadla. Shranil sem jo v neki hiši v Suhi krajini, da je ne izgubim v borbah. Toda baš to hišo so nekaj dni za tem požgali belogardisti. Pirnat je v Gorskem Kotaru z 18. divizijo, Mihelič in Weis sta v Štirinajsti nekje na Notranjskem. Edino Jakac je imel več sreče. Ohranil je vse svoje risbe, ki jih je na kongresu razstavil. Tam so bili portreti članov IOOF, portret Tita, katerega je bil pravkar prinesel iz Jajca, kjer ga je risal v času zasedanja AVNOJ-a, razstavil je prizore iz bunkerja, kjer je prebil ofenzivo. To je bila prva razstava umetnostnih del v partizanih.

Zima je mehka in topla. V neki zakotni vasi na Dolenjskem se zadržujem dva tedna. Tu mi kmečki fantič podari risanko. Pravi, da ima on preveč dela s kopianjem zasek proti nemškimi tankom, ki radi pridejo iz Novega mesta, in da sedaj nima časa, da bi risal. Rišem ponovno in v teh dveh tednih

se mi nabere toliko risb, da priredim majhno razstavo v kmečki sobi. Kmetje in partizani prihajajo gledat. Vsa vas si je z velikim zanimanjem ogledala razstavo. Morda bo nekoč tudi v Ljubljani tako.

Naslednji dan krenem na Primorsko. Spotoma rišem ob Kolpi, na Krasu, potem na Cerkljanskem. In čeprav nas tu Nemci neprestano vznemirjajo, priredim proti pomladi razstavo v Čepovanu. Naši neumorni intendanti mi prineso iz Trsta papirja, barv, tušev, linoleja in lesorezne nože. Skiciram mapo »V imenu Kristusovih ran«, da z njo ožigosam izdajalce domobrance, ki so jih takrat Nemci prignali na Primorsko iz Ljubljane. Režem linolej v gozdu, sede na panju. Okrog nas rafali. Nekateri blizu, nekateri daleč. Nemci in domobranci napadajo. Hitim z rezanjem, dokler ne krenemo dalje. Ko so naši pregnali sovražnika s Trnovske planote nazaj v Gorico, Ajdovščino in Idrijo, sem tudi jaz končaval z delom. Podam se z linoleji v Tribuške pečine, kjer imamo skrito malo tiskarno, da natiskam mapo.

Čez nekaj dni zopet Nemci. Vohajo kakor psi po Tribuši, po Laznah in okrog naših pečin. Mi smo pokrili vse steze z listjem in suhimi vejicami. Polovica tiskarjev je na straži, polovica tiska. Nemci vohajo, streljajo v gozd, mečejo bombe, toda nas ne odkrijejo. Ko odidejo, raznesejo naši kurirji mapo med primorsko ljudstvo, nesejo jo na Dolenjsko, tudi v Bari z avionom iz Črnomlja.

Takoj za tem prinese kurir z Dolenjske mapo »Naša borba«, ki sta jo izdala Pirnat in Mihelič. Oho! V časopisih vidim pogostoma portrete vodilnih osebnosti, političnih in vojaških. Jakac jih riše in jedka v cink. Tovariši v Beli Krajini delajo.

Kmalu se podam tudi jaz v Belo Krajino. Nekaj svojih risb naložim v nahrbtnik, ostalo dam v bunker. Saj bo kmalu svoboda in potem pridem ponje. Preveč je vse to nositi s sabo. Pešačim s tovariši več kot teden dni. V Črmošnjicah najdem Pirnata. V zapuščeni kočevski hiši si je napravil atelje. Po stenah polno poizkusnih odtisov novih linorezov. Živahno me

sprejme in pripoveduje o mapi »Domovi — ječe — gozdovici, ki jo bo v kratkem izdal. Vmes pa riše lepake. Mihelič je v Srednji vasi. Riše partizane, požgane hiše, fantastične kompozicije, življenje te tako grozotne, razburkane dobe. Čeprav marsikdo vidi na prvi pogled v njegovih risbah neko togost, je vsaka njegova črta prepojena z duhom in krvjo. Vsaka njegova pa najsi bo še tako majhna risba ali skica ima v sebi živo prisotnost močne umetniške sile. Jakac dela v majhni leseni bajtici na kraju vasi, ki jo šaljivo imenujemo »Doktor Zobrova kočica«. Njegove mape so najdebelejše. Cele vrste v cink ujedkanih portretov vodilnih osebnosti, portreti s kreda, risbe s svinčnikom, pasteli, skice s čopičem in tudi nekaj linorezov. Brata Vidmarja, Drago in Nande sta v neki vasici nad Kolpo, kjer rišeta in slikata.

Mlajši so osnovali grafični atelje. Tu delajo: Vito Globočnik, Atenka Gerlovič, Ive Šubič, Copič, Lavrič, Jordan, Petrič, Vanja Turk, Milena Dolganova. Neumorno rišejo in izrezujejo v linolej velike lepake, ilustracije, vežbajo se v risanju. Vito pripravlja mapo linorezov »Herrenvolk«. V vsem se vidi in čuti velika volja za delom. Volja z risanjem, umetnostjo doseči čas, doseči življenje, poseči z umetnostjo v odločanje, doseči v umetnosti paralelno pomembnost vsemu drugemu delu, političnemu in vojaškemu. Vsi so tu, le Janeza Weisa-Belača ni. Tega veselega, zdravega fanta ni več. Šel je s Stirinajsto na Štajersko, kjer je v zgodnji pomladi leta 1944 padel skupaj s pesnikom Kajuhom. Zgubili smo korajžnega tovariša in enega onih najzavednejših umetnikov zdravega, vedrega duha.

Govorimo o prihodu v Ljubljano, gledamo vsak dan zavezniške bombarderje, ki v velikih jatah grme preko nas nad nemške in domobranske postojanke. Poslušamo grmenje v zraku, grmenje v zemlji, čitamo poročila, ki nas prijetno vznemirjajo. Rdeča armada v Beogradu. Prodor proti Budimpešti, udarec preko Varšave proti Berlinu. Ali je to res!? Vsi smo nemirni.

Svoboda je blizu in mi se sestajamo v Jakčevi bajtici in pripravljamo načrt ureditve bodočega življenja umetnikov. Nikdar več ne sme umetnik živeti ono pasivno ubogo življenje, kot ga je živel v žalostni preteklosti. Ta borba prekaljuje ljudi, ureja življenje v najširšem pogledu. Vsakdo, ki je kdaj koli gledal na umetnika kot na pojav nadzemeljskega pomena,

ki stoji v nekem oltarju, ni videl resničnega položaja umetnikov, ki niso bili v prav nobenem oltarju, pač pa zunaj pred vrati v blati...

Delamo načrt za Akademijo upodablajočih umetnosti, ki bo dajala mladim umetnikom znanje in voljo do dela, ki bo mladino vodila k pravi resni umetnosti. Delamo načrt za umetniško zadrugo, katera mora napraviti konec ozkemu majhnemu življenju umetnikov, katera mora znati ponesti umetnost med ljudstvo, da naše ljudstvo res spozna umetnike, svoje lastne otroke, ki so doslej tavalji izgubljeni in zapostavljeni povsod drugod, kakor pa med svojim ljudstvom, čeprav so bili v Sloveniji. Zadruga mora napraviti konec izkoriščanju umetnikov. Umetnik, ki dela, naj tudi je.

Zelo preproste so vse te stvari, toda tako čudovite. Vsega tega tako samo ob sebi razumljivega doslej ni bilo. Sedaj pa bomo pripravili slovenskim umetnikom novo življenje. Sele sedaj bodo skupno z vsem našim ljudstvom doživeli pravo svobodo, pravo delo, pravi porast umetnosti. Ni bilo mogoče tega prej doseči. Treba je bilo borbe, treba je bilo, da je umetnik pograbil za puško in da se je skupaj s slovenskim narodom boril za svobodo. Treba je bilo, da je za to novo življenje prelil kri Hinko Smrekar, Golob, Šušmelj, treba je bilo, da je dal življenje naš dragi Belač. Treba je bilo krvi umetnikov, da smo dosegli tisto, za kar imamo pravico od nekdanj. To naj vedo vsi tisti, ki morda še danes hočejo umetnost ločiti od ljudstva, ki gobežljajo o »čisti umetnosti, ki nima nič opraviti s politikom«. S politikanti kraljevske dobe res umetniki nimajo posla, toda opraviti imajo s pravicami ljudstva in s tem s pravicami resnične umetnosti. To je politika, s katero ima opravka umetnik in umetnost.

Zimo preživimo v Beli Krajini in medtem priredimo veliko razstavo naših del v Črnomlju. Ko so risbe in grafike bile razporejene po stenah, smo videli, da smo precej napravili. Res je, da so to samo skice, res je, da tu ni velikih formatov, toda v takem okolju, v takih prilikah tudi niso mogli nastati. Sicer pa v tem momentu niti ne gre za formate. Gre za duha v umetnosti. Duh dobe, duh partizanstva je pa vsekakor dosežen v teh delih. Prav tako je dosežena tehnična višina. Lahko trdimo, da je to bila najboljša grafična razstava,

kar jih je kdaj koli bilo v Sloveniji. S to razstavo smo dosegli več kot smo se sami nadejali.

Belokranjske češnje cveto. Jablane in hruške zelene in cvetno popje se odpira. Nebo je posuto z belimi ovčicami, a med njimi se v sončnih žarkih bleste jate sivih avionov. Nam prinašajo obleko, orožje in hrano s padali, a Nemcem in domobrancem bombe brez padal. Sladak nemir v srcu raste vedno bolj. To pomlad pride svoboda čisto zagotovo. Titove armade prodirajo proti Sloveniji. Ob morju zavzemajo mesto za mestom. Na Kolpi zgradimo most. Vrsta kamionov, novih, velikih, pride v Slovenijo. Sveže brigade prihajajo, prihajajo tanki, topovi. Armada prodira proti Trstu. V nekaj dneh bo Trst naš! Ze so boji zanj.

Tistih nekaj dni nismo mogli narisati ničesar. Preko Gorškega Kotara krenemo s kamioni v Ajdovščino, v Trst, v Gorico, da vidimo vse to silno dogajanje, da doživimo ta veličastni trenutek, edinstven v vsej naši zgodovini, kajti tako popolne resnične svobode ni naš narod doživel še nikoli. Avtomobili nas vozijo poleg dolgih kolon ujetih Nemcev. Zbegane črede razcapanih zločincev. Spominjajo me na razorožene Italijane pred dvema letoma. Vse je treba videti, vse spoznati, vse si zapomniti in — vse narisati in naslikati.

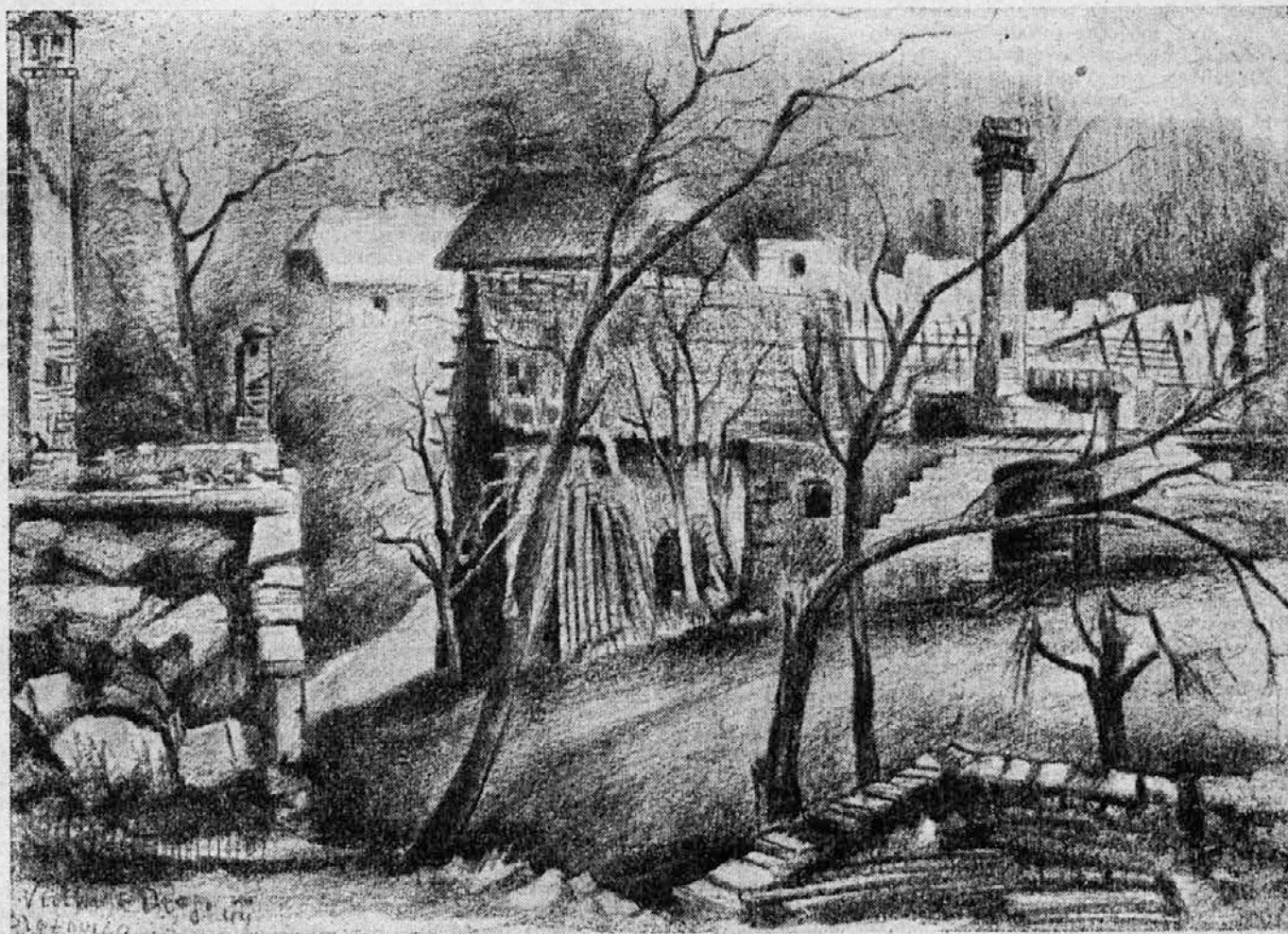
Koliko fantastike, koliko simbolike v vsej tej realnosti!

Da, tovariši, ali se zavedamo, kaj vse nam nudi doba borb teh štirih let? Ta doba, ki je na zunaj tako slikovita, tako oblikovno razgibana in v barvah pestra, a navznoter tako zanosna, tako polna velikih resnic, ki so danes prišle do izraza zgoščeno in jasno. Kdaj je pri nas bilo toliko zanimivo oblečenih ljudi, kdaj za slikarje toliko privlačnih obrazov, na katerih se potencirano izražajo vsa mogoča čustva, doživetja in strasti? Partizani, partizanke, ljudstvo, surovi pokvarjenci Nemci, prestrašeni ujeti domobranci, podleži, izžrpani interniranci, žalostne matere, vesela borbena dekleta, razigrani otroci,

zanosni mladinci, odločni, zdravi, energični a dobri partizani, vsak človek veliko dogajanje zase, a vse skupaj se spaja z zemljo, drevjem, nebom, dežjem, soncem, s hišami, z domovi, celimi in požganimi in z našimi čustvi, strastmi in mislimi, z vso jezo, žalostjo, veseljem, zanosom in apatijo, morje čustev, morje ljudi, živih in mrtvih, vse skupaj ena sama velika epopeja. Vse v najbujnejši razgibanosti, a umetnost prikazuje življenje najraje vedno v onih momentih in onih točkah, kjer je najbolj razgibano, kjer posamezni objekti prihajajo v moment svoje največje izraznosti, strasti, do svoje veličine.

In kaj smo mi, ki smo kot umetniki doživljali vso to brezmejno bujnost naše borbe, od vsega tega pokazali svetu? Na to moramo odgovoriti, da le majhen drobec vsega tistega, kar je še treba pokazati. Mi smo to dobo, ta veliki čas, vse to pestro dogajanje vsrkali vase, vse to je v nas še vroče, prišlo bo šele do pravega izraza, to je za nas neizžrpen vrelec pobud za delo. A tu ne gre samo za umetnike partizane, temveč za vse umetnike našega naroda. Vsi živimo v tej dobi, vsi smo jo doživljali v svoji silni raznolikosti kot ljudje in kot umetniki. Ves ta zaklad bo proniknil še naprej v mlajše rodove in jih duhovno napajal.

Čutili je že danes, da se umetniki ne bodo več predajali pasivnosti, ne bolnemu samoljubju, ne nevrotičnim sanjam, ne bodo v delu samem bredli po eksperimentiranju in igranju z materialom in njegovimi muhavimi slučajnostmi, temveč da bodo znali zgrabiti za delo z vso dušo, z vsem srcem da vlijejo vanj vse svoje sile z isto brezmejno požrtvovalnostjo, kot so to storili vsi oni nešteti ljudski heroji v naši borbi, ki niso pomišljali niti na svoje najdražje, to je lastno življenje, da dosežejo svoj plemeniti in veliki cilj. Njim je bil cilj svoboda našega naroda, nam pa je danes cilj izgraditev novega človeka, izgraditev njegove duše, njegovega srca, onega velikega, razvitega, resnično kulturnega človeka, takega, kakršnega doslej še ni bilo na svetu.

Vladimir Iljič Lenin – veliki voditelj Oktobrske revolucije

Danes, ko človeštvo slavi veliko zmago nad svojim najstrašnejšim sovražnikom — fašizmom in ko izraža svojo globoko hvaležnost Sovjetski zvezi, brez katere bi te zmage ne bilo, lahko vsestransko in bolje nego kdaj koli doumemo veličino in zgodovinski pomen utemeljitelja in graditelja sovjetske dežele, Vladimirja Iljiča Lenina. Zavest o veličini in neprecenljivem zgodovinskem pomenu Leninovega dela nosi danes v sebi vsak, še tako preprost človek, ki je okusil bes fašističnih zatiralcev na sebi in na svojem ljudstvu. Ta zavest ni nič drugega kot odgovor na to-le misel: Kaj bi bilo s človeštvom, kakšna bi bila njegova usoda, kaj bi bilo z nami vsemi, če bi se tedaj, ko so se uničevalne, nečloveške sile fašizma razbesnele, da uničijo plodove človeške civilizacije in napredka, da zatrejo v človeku vse občečloveško in vklenejo narode v sužnji jarem, ne bila našla sila, ki je bila sposobna upreti se, vzdržati in premagati strašno pošast, skratka, če ne bi obstajala Sovjetska zveza. Prav zaradi tega se danes, po vsej strašni vojni vihri, po neštevilnih žrtvah, trpljenju in straholah neposredno in globoko zavedamo, koliko je Vladimir Iljič Lenin delal in napravil za nas vse, za vse narode, za vse človeštvo. Minula vojna je pokazala, da je Leninova stvaritev — Sovjetska zveza zaščitnica vsega človeštva, kajti brez nje, brez mogočne socialistične dežele bi danes še vedno visel nad naprednim človeštvom smrtni meč.

Življenjska pot Vladimirja Iljiča Lenina je pot razvoja ruske revolucije, njenih uspehov in porazov, njene zmage nad domačimi in tujimi sovražniki, je pot ustvarjanja prve socialistične države.

V dobi, ko je Lenin kot petrogradski študent začel svoje revolucionarno delovanje, so narodi Rusije ječali brez svobode, brez pravic in brez najosnovnejših življenjskih pogojev pod jarmom carizma. Toda čeprav je ruski carizem zatiral vsako revolucionarno misel in vsako revolucionarno gibanje, ni mogel uničiti svobodoljubnega boja ruskega ljudstva. Veliki revolucionarni demokrati Bjelinski, Černiševski, Hercen, Dobroljubov in mnogi drugi so se povezovali z ljudskimi množicami, se upirali okrutnemu carističnemu zatiranju in v tem boju ustvarjali rusko revolucionarno misel, ki je iskala poti za prepoved Rusije. Ze v tej dobi je najnaprednejša znanstvena teorija — marksizem dajala odgovor na vsa težka vprašanja. Vladimir Iljič Lenin se je oprl na velike tradicije ruskega naroda, hkrati pa postal najdoslednejši in najbolj zvesti Marxov učenec ter nadaljevalec njegovega dela v novih pogojih. Tako ni samo dvignil rusko misel in rusko kulturo na višjo stopnjo, ampak je začel novo dobo v razvoju ljudske znanosti — ustvaril je leninizem.

Vladimir Iljič Lenin je dal odgovor na vsa vprašanja, ki si jih je v njegovem času zastavljalo človeštvo. Preničil je natanko nove družbene odnose v dobi imperializma, razvil je znanstveno teorijo revolucije; neposredno je reševal vprašanja revolucionarnega boja ter zgradil strategijo in taktiko kot vedo o razrednem boju proletariata. Globoko prepričan, da brez trdne in močne proletarske Partije revolucija ne more zmagati, je ustvaril nauk o proletarski Partiji; spoznal je veliko revolucionarno energijo zatiranih kolonialnih narodov in je razvil teorijo o narodnem vprašanju. Boril se je in vodil boj ruskega ljudstva v treh revolucijah; ustvaril je novo državo delavcev in kmetov, postavil je socialistični državi ne le praktične, marveč tudi znanstvene temelje; uporabil je odkritja sodobne znanosti, izpopolnil znanstveno filozofijo in dal ne samo novo smer razvoju filozofske misli, temveč tudi metodološke osnove razvoju vse znanosti. Vse te in mnoge druge genialne znanstvene uspehe je dosegel v nepopustljivem boju proti vsem vrstam mračnjakov, od odkritih miselnih zastopnikov nazadnjaštva pa

do vseh onih, ki so se skrivali pod krinko naprednosti in izpodkopavali temelje znanstvene marksistične misli.

Vladimir Iljič Lenin, svetilnik znanosti in nenadkriljiv mojster materialistične dialektike, je neustrahovano podiral stara, preživeta mnenja ter razlagal in reševal nova vprašanja, ki jih je zastavljalo življenje.

Ker je vedel, da boj delavskega razreda ne more uspeti brez revolucionarne delavske Partije, je Lenin že od začetka svojega revolucionarnega delovanja vložil vse svoje sile v ustvarjanje Partije delavskega razreda novega tipa — Boljševiške partije. Učil je, da brez marksistične delavske Partije delavski razred ne more zmagati v svojem boju, ampak da potrebuje vodilen, zaveden odred, oborožen s poznavanjem razvojnih zakonov družbenega življenja, s poznavanjem zakonov razrednega boja, odred, ki je sposoben voditi delavski razred in njegov boj. V dobi, ko je Lenin bil najbolj ogorčen boj za ustvaritev take Partije delavskega razreda, je buržoazija zgradila močne postojanke za razbijanje enotnosti delavskega razreda in njegovega revolucionarnega boja. Te postojanke so predstavljali zlasti vrhovi strank II. internacionale. Ko je torej Lenin ustvarjal neuklonljivo, prekaljeno in z ljudstvom globoko povezano Boljševiško partijo, se je moral ogorčeno boriti ne samo zoper razredne sovražnike, ampak zoper njihove agente, ki so bili v vrstah mednarodnega proletarskega gibanja. A prav zato, ker se je Boljševiška partija razvijala v boju proti najraznovrstnejšim sovražnikom, se je prekalila in postala sila, ki ne pozna zaprek v boju za doseg svojih ciljev.

Stalin je ob Leninovem trupu izrekel: »Ko je tovariš Lenin odhajal od nas, nam je zapustil oporoko, naj čuvamo enotnost Partije kot zenič svojega očesa.« Pod Stalinovim vodstvom je leninska oporoka izpolnjena. Boljševiška partija je močna, vodilna sila sovjetske države, organizatorica in pobudnica vseh zmag sovjetskih narodov nad strašnimi fašističnimi razbojniki, pa tudi na polju gigantske graditve socialistične družbe.

Vladimir Iljič Lenin ni bil le voditelj največje revolucije, kar jih pozna človeštvo — Velike oktobrske socialistične revolucije, marveč tudi največji revolucionarni genij, kar jih je rodilo človeštvo. V najtežjih razrednih bojih nove dobe je Lenin šel vselej na čelu ljudskih množic ves skromen in tesno, s tisočermi nitmi povezan z njimi. Delavec iz Putilovske tovarne pripoveduje o Leninu: »Zdelo se nam je, da ne govori samo Lenin, ampak da z njegovimi usti govori vseh 40.000 delavcev, ki sedé in stojé izrekajo svoje najskritejše misli. Zdelo se je, da je vsa delavčeva notranost bila izgovorjena z Iljičevim glasom. Vse ono, kar je kdo mislil, kar je doživljal v sebi, a ni našel priložnosti in besed, da bi to do kraja in jasno razložil tovarišu, — vse to se je naenkrat izoblikovalo in spregovorilo.« Kot voditelj preprostih ljudskih množic iz najglobljih »nižnj« človeštva, ki so se dvignile v boju za svojo osvoboditev, je Lenin vselej dajal do dna jasen odgovor na

vsako vprašanje, ki so mu ga zastavili. V vsakem in najbolj zamotanem položaju je našel edino pravilno smer nadaljnega boja, kazal edino pravilno pot k zmagi. V tem je vir one nenavadne, globoke ljubezni ljudskih množic do Lenina in njihove tesne povezanosti z njim.

Voditi prvo zmagovito proletarsko revolucijo je pomenilo obvladovati najraznovrstnejše sovražnike, domače in tuje, odkrite in prtajene, premagovati vsakovrstne težave in zapreke ter vsak hip odkrivati nove možnosti in nova sredstva za zmago revolucije. Toda to je zahtevalo predvsem globokega poznavanja zakonov družbenega razvoja, zakonov revolucije; zahtevalo je neomajne prepričanosti v zmago revolucije. Lenin je kljub mnogim omahljivcem in prikritim sovražnikom revolucije globoko veroval v revolucionarno silo delavskega razreda Rusije in njegovega zvestega zaveznika — kmeta. Ta njegova vera je temeljila na znanstveno zasnovani strategiji in taktiki revolucionarnega boja in na nauku o možnosti zmage socializma v eni sami deželi. Stalin, ki je skupaj z Leninom kot njegov najboljši učencec in sodelavec vodil revolucijo, je dalje razvil leninso teorijo revolucije in jo praktično izvedel v graditvi socialistične države.

Po zmagi Oktobrske revolucije je Vladimir Iljič Lenin kot voditelj in graditelj mlade sovjetske države začel z vsemi svojimi silami ustvarjati socialistično družbo. Svet vse do tedaj še ni videl takega državnika, ki bi teoretično znanje, politično modrost, prodirnost, neuklonljivo voljo in največji pogum združeval z globokim poznavanjem ljudstva, njegovega življenja, njegovih skritih želja in najnujnejših potreb.

Lenin je vsestransko razvil nauk o sovjetski državi, nauk, ki je postal osnova v graditvi mogočne sovjetske dežele.

Temelji sovjetske države, ki sta jih postavila Lenin in Stalin in ki so jih sovjetski narodi pod Stalinovim vodstvom utrdili in dogradili, so bili preizkušeni tudi v vihri Domovinske vojne.

Lenin je učil, da je zveza delavcev in kmetov prvi temeljni kamen sovjetske države. Domovinska vojna je pokazala, da ni sile, ki bi mogla omajati zvezo delavcev in delovnih izobražencev Sovjetske zveze. Nasprotno. V žrtvah in velikanskih težavah Domovinske vojne, ki jo je genialno vodil Stalin, se je ta zveza izpremenila v enotno, nepremagljivo vojno zvezo sovjetskih delovnih ljudi. Ta zveza temelji na socialističnem načinu proizvodnje in na socialistični družbeni ureditvi; ta je ustvarila pogoje za boljše in srečnejše življenje delovnega ljud-

stva Sovjetske zveze, uresničila je popolno svobodo za vse delovne ljudi in jim dala v roke vse družbeno bogastvo.

Lenin je učil, da je drugi temeljni kamen sovjetske države bratska zveza vseh sovjetskih narodov, organiziranih v sovjetski državi. Lenin in Stalin sta trdila, da je taka zveza ne samo pogoj za obstanek in okrepitev sovjetske države, marveč tudi nujna za ekonomski in kulturni razvoj sovjetskih narodov. Po tej poti so sovjetski narodi uničili vsako obliko narodnega zatiranja in nesoglasij med narodi. Domovinska vojna je dokazala, da je tudi ta temeljni kamen sovjetske države nezdroljiv. Zaman so fašistični zavojevalci upali, da bodo zanetili sovraštvo med narodi Sovjetske zveze. Enotna in bratska družina sovjetskih narodov je danes, po zmagovitem zaključku Domovinske vojne, krepkejša, enotnejša in bolj neokrnjiva kot kdaj koli poprej.

Lenin je učil, da je tretji temeljni kamen sovjetske države Rdeča armada. Sovjetski narodi so globoko razumeli resničnost te trditve in so pod Stalinovim vodstvom zgradili najmočnejšo armado sveta. Rdeča armada je zdrobila v prah najstrašnejši vojni stroj, kar se jih je kdaj pojavilo v zgodovini vojna — nemško fašistično vojsko. Rdeča armada je Leninovo in Stalinovo delo, je ljubljenka sovjetskih narodov; očuvala je svobodo in neodvisnost sovjetskih narodov, in vse človeštvo, ki ga je rešila fašističnega zaslužnja, ji je dolžnik.

Na takih temeljih je Lenin zgradil mogočno družino sovjetskih narodov. V svojem delu se je opral na kulturno dediščino vsega človeštva, še posebej pa ruskega naroda. Bil je prežet z globokim človečanskim čutom internacionalizma, toda hkrati poln ponosa na ruski narod, ki je ustvaril močno, za življenje sposobno državo, jo obranil v stoletnih bojih pred tujimi zavojevalci, ustvaril bogato, cvetočo kulturo, napredno znanost in umetnost. Lenin je bil ponosen na svoj ruski narod, ki je dal svetu najrevolucionarnejši delavski razred; kajti ta je gojil v sebi globoko sovraštvo do vsakršnega narodnega zatiranja in ustvaril prvo socialistično državo na svetu — Zvezo sovjetskih socialističnih republik, zgrajeno na bratskem sodelovanju med vsemi narodi.

Vse človeštvo bo na vse čase dolžnik velikemu delu Vladimirja Iljiča Lenina. S svojim delom je Lenin začel novo dobo v življenju človeštva, dobo ustvarjanja nove družbene ureditve — socializma, začel je dobo svobode.

Lenin živi v srcu vseh ljudstev sveta.

Leninovo delo je svetilnik bodočnosti vsega človeštva.

Josip Visarionovič Stalin – voditelj svobodoljubnega človeštva

Te dni se je ves svobodoljubni svet spominjal petinšestdesetega rojstnega dneva najpomembnejše osebnosti naše dobe, velikega voditelja narodov Sovjetske Zveze in vsega svobodoljubnega človeštva — maršala Josipa Visarionoviča Stalina.

Vojna, ki se bliža zdaj svojemu zaključku, ni bila največja vseh vojn, kar jih pozna zgodovina, le po svojem obsegu, po moči vojsk, ki so se v njej spoprijele, po ogromnih prostorih, v katerih se je odigravala, marveč tudi po dalekosežnosti posledic, ki bi jih za usodo vsega človeštva imela zmaga enega — fašističnega — tabora, in ki jih bo imela zmaga drugega — demokratičnega tabora. V njej se je odločala usoda človeštva za dolgo dobo. V enem primeru je prežal nanj prepad barbarstva, v drugem primeru mu je zagotovljen napredek in gospodarski ter kulturni procvet, ki ju omogoča zmaga demokracije.

Ne more biti dvoma, da je to veliko vojno odločila Sovjetska Zveza z veličastnimi zmagami svoje slavne in nepremagljive Rdeče armade.

In kdo je ustvaril to veliko silo, ki je človeštvo rešila? Ustvarili so jo sovjetski delavci, kmetje in izobraženci pod vodstvom duhovnega velikana J. V. Stalina in njegove stranke — Vsezvezne Komunistične Partije (boljševikov).

On — Stalin — je vedel od zdavnaj, da je velika dediščina, ki jo je prevzel od svojega nesmrtnega učitelja V. I. Lenina, v nevarnosti pred intervencijo reakcionarnih imperialističnih sil. Vedel je, da bo prišel čas, ko bodo sovražniki napredka poskušali uničiti Sovjetsko Zvezo, žarišče svobode, demokracije in družbenega napredka. Zato je deželo sovjetov vodil po taki poti, da je postala sposobna pomeriti se s sovražniki človeštva tudi v primeru silnega vojaškega navala nanjo. Če si skušamo danes v grobih obrisih predstaviti to pot, ugotavljamo, da je vodila naravnost k današnji zmagi nad fašizmom.

V čem so osnovne značilnosti te poti? To sta izgradnja socializma in industrializacija.

To dvoje je smatral Stalin vedno za bistveno, zato od tega ni nikoli odstopal. Branil je svojo smer z živahnostjo in kadar je bilo treba — tudi z odločnostjo. In pokazalo se je, da so bili z zmago njegove smeri doseženi zares odločilni uspehi.

Sovjetska Zveza je mogla v tej vojni, v tem spopadu med reakcijo in napredkom, biti tako neporušena trdnjava svobode zato, ker je bila socialistična država delavcev in kmetov. Socialistična družbena ureditev je najbolj dosledna demokratična družbena ureditev. Socialistična družbena ureditev je izpodmaknila tla vsakršni reakciji, je onemogočila vsakršno peto kolono. Socialistična družbena ureditev je postavila neomajen temelj bratstva sovjetskih narodov, ker je izpodrezala vse korenine zatiranja naroda od drugega naroda.

Zato je bila Sovjetska Zveza v tej vojni in bo še v naprej najbolj trdna opora za demokratične svoboščine in za dejansko neodvisnost se borečih narodov.

Industrijski značaj Sovjetske Zveze ji je dal njeno lastno samostojnost. Dal ji je možnost, da se je gospodarsko do kraja osamosvojila in odvzela zunanjim reakcionarnim silam možnost izvajanja kakršnega koli pritiska nanjo. S tem je postala svobodna v uravnavanju svoje notranje in zunanje politike, postala pa je hkrati tudi vojaško neodvisna in sposobna sama braniti svojo zemljo pred tujimi posegi.

Genialni Stalin pa ni rešil le teh osnovnih vprašanj. Posvečal je vso pozornost tudi neposrednim pripravam za vojaško obrambo dežele. Poleg velike skrbi, ki jo je kazal za razvoj Rdeče armade, skrbi, ki jo je znal vzgojiti v vsem ljudstvu Zveze, se kaže vsa njegova daljnovidnost zlasti v

konkretnem usmerjanju industrializacije, v določanju relativne teže posameznih industrijskih panog — n. pr. v naglem razvoju produkcije motornih vozil itd. — ter v razmeščanju industrije na ozemlju Sovjetske Zveze. Po njegovem prizadevanju so nastale nove industrijske baze na Uralu in v Sibiriji — torej daleč od front v današnji vojni in nedosegljive za fašistično aviacijo.

Ko je prišel čas velike preizkušnje, je Stalin odločno vzel na svoja pleča veliko odgovornost za vodstvo vojne same.

O njegovem delu v dobi vojne, o njegovih zamislih in naporih v tej vojni priča knjiga, ki smo jo pred kratkim dobili tudi v slovenskem prevodu in ki ji je avtor sam dal naslov: »O veliki domovinski vojni Sovjetske Zveze«. Tu so zbrani njegovi referati, dnevna povelja in intervjuji od pričetka vojne do letošnjega novembra. V njej najdeš Stalina — modrega politika in modrega vojskovodjo.

Politična zamisel, ki je v osnovi vseh Stalinovih notranje in zunanje-političnih ukrepov, je zamisel enotnosti vseh demokratičnih sil, združenih v boju proti fašističnemu barbarstvu. Akcijski program teh sil je formuliral z besedami:

»Uničenje rasne nestrpnosti, enakopravnost narodov in nedotakljivost njihovih ozemelj, osvoboditev zaslužjenih narodov in vzpostavljanje njihovih suverenih pravic, pravica vsakega naroda, da si izbira red, kakršnega želi, ekonomska pomoč narodom, ki so trpeli zaradi vojne, in pomoč, da dosežejo blagostanje, vzpostavljanje demokratičnih svoboščin, ki jih je hitlerjevski režim uničil.«

V istem duhu je govoril narodom Sovjetske Zveze:

»Naša vojna je domovinska, osvobodilna, pravična vojna. Naši cilji niso, jemati tuja ozemlja, podjarmiti tuje narode. Naš cilj je jase in plemenit. Osvoboditi hočemo svojo sovjetsko deželo od nemško-fašističnih gadov.«

Naloge, ki jih je postavil združenim narodom, pa so bile: uničiti hitlerjevsko državo in njene navdihovalce, uničiti hitlerjevsko vojsko in njene voditelje, zrušiti osvojeni »novi red« v Evropi — in kaznovati njegove graditelje.

Sam je posvetil svoje najboljšje sile neposrednemu uničevanju pobesnelih nemških trum.

Ko so te udarile l. 1941 na sovjetsko ozemlje, je pokazal na vzroke prvih nemških zmag: Nemčija je imela tedaj že dve leti uspešnega vojskovanja za seboj, si je tako nabrala dragocenih izkušenj, je imela vse svoje gospodarstvo preurejeno za vojne potrebe, si je podredila skoro vso Evropo in je vse gospodarstvo podjarmljenih in z njo zvezanih držav prilagodila svojim vojaškim potrebam, zaradi česar je imela nad Sovjetsko Zvezo znatno premoč v tankih in v aviaciji.

Nemci so drli v deželo. Stalin pa je dal jasne smernice za aktivno obrambo, ki naj zadaja prodirajočemu sovražniku tisočere rane, da ga oslabi: braniti vsako ped sovjetske zemlje, horiti se do zadnje kaplje krvi, podpirati z vsemi sredstvi Rdečo armado, če pa je ta prisiljena k umiku, evakuirati prevozna sredstva, živino, živila in gorivo, v zasedenih krajih pa razviti partizanske akcije.

Njegove besede niso padle v prazno. Spomnimo se samo obrambe Sebastopola, ki so ga borci Rdeče armade držali kljub silnemu nemškemu pritisku celih 250 dni. Spomnimo se samo neštetihih ruskih partizanov, ki so imeli v svojih vrstah desetisoče in desetisoče borecev.

Vsa dežela pa se je spremenila v veliko vojno taborišče. Industrija se je iz ogroženih rajonov selila proti vzhodu. Hkrati pa se je nadaljevala gradnja nove industrije. Nastale so stotine novih tovarn, novih rudnikov, novih električnih central, novih železniških prog. Novi milijoni sovjetskih ljudi

so stopili k strojem. Kljub vsemu produktivnost dela ni padala, temveč je rastle. V dveh letih vojne se je dvignila za 40 odstotkov. Prebivalstvo si je pritrgovalo od zaslužkov in zbiralo sredstva, da je kupovalo za Rdečo armado cele kolone tankov, cele eskadrije letal.

Že prvo zimo je Hitler doživel — sovjetsko protiofenzivo, ki ga je vrgla mestoma tudi po več sto kilometrov nazaj. Bajka o bliskoviti vojni je bila končana. Sovjetsko gospodarstvo je pridobilo čas, da se je do kraja reorganiziralo za vojne potrebe. Armada je dobivala od njega vse novo in novo orožje. Zato je Stalin postavil pred njo nalogo, naučiti se do popolnosti ravnanja z orožjem, postati mojster orožja (1. maj 1942), kajti »sovražnik doživlja poraze, toda ni še potolčen, a še manj razbit; sovražnik je še močan; in čim bolj bo tepen, tem bolj bo besnel.

Sovražnik je bil še močan. Ne več dovolj, da bi tisto leto znova začel ofenzivo na vsej fronti, vendar dovolj, da je dosegel uspeh, ko je osredotočil svoje sile na enem frontnem odseku — na jugu, udaril na Volgo in na Kavkaz.

Stalin je spregledal Hitlerjev načrt: obkoliti Moskvo od vzhoda in odločiti vojno. Udarac na Kavkaz je imel namen, odvrniti sovjetske sile od obrambe Moskve in njenih zvez z industrijskim in žitnim zaledjem (Ural — Sibirija). Zato je osredotočil sovjetske sile na fronti pri Volgi in dosegel nad nemškimi silami pri Stalingradu veličastno zmago. V bitki, ki je bila doslej največja v zgodovini, je uničil dve najboljši nemški armadi, četrto in šesto.

S to zmago je bil izvršen preokret v poteku te vojne. Če izvzamemo manjši in popolnoma ponesrečen poizkus Nemcev, obkoliti Moskvo z manjšim obkolitvenim manevrom preko

Orla in Kurska, se je po Stalingradu začelo drugo razdobje vojne, razdobje, v katerem je imela iniciativo Rdeča armada.

V tem razdobju je prišla do veljave stalinska strategija velikih ofenzivnih operacij, v katerih nastopa Rdeča armada v zaporednih valovih in ki trajajo dolge mesece. Prednost takega koncepta ofenziv pred konceptom bliskovite vojne se je jasno pokazala. Rdeča armada je gonila Nemce postopoma iz sovjetske zemlje in dosegla državno mejo na 400 kilometrov dolgi črti.

V teh ofenzivnih operacijah je Rdeča armada strahotno oslabil nemško moč. Stalin ji je bil dal navodilo: »S kombinacijo ognja in manevra lomite sovražnikovo obrambo v vsej njeni notranjosti, ne dajajte diha sovražniku, pravočasno likvidirajte sovražnikove poskuse, da bi s protinapadi zadržal našo ofenzivo, spretno organizirajte preganjanje sovražnika, preprečujte mu, da bi odvažal tehniko, z drznimi manevri obkrožujte boke sovražnih čet, prebijajte se v njegovo zaledje in obkoljujte nasprotnikove čete, drobite jih in uničujte, če nočejo položiti orožja.«

Sovjetske ofenzivne operacije so bile torej hkrati tudi uničevalne operacije. S tem je stopila vojna v svojo tretjo zaključno fazo.

»Nemška vojska je sedaj podobna ranjeni zveri, ki je prisljena k mejam svojega brloga — k Nemčiji, da si ozdravi rane. Ranjena zver, ki je zbežala v svoj brlog, pa še ni nehala biti nevarna. Da bomo rešili našo in zavezniške dežele nevarnosti zasužnjenja, je treba ranjeni nemški zveri slediti za petami in jo dotolči v njenem lastnem brlogu.« (Stalin).

Pri izvrševanju teh nalog je postalo sodelovanje vseh zavezniških oboroženih sil še važnejše, kakor je bilo dotlej.

Enotnost zavezniškega bloka je v teku vojne prestala vse preizkušnje, kajti bila je osnovana na trdnem temelju skupnih interesov združenih narodov.

Še v času, ko se je Sovjetska Zveza borila sama in je Hitler užival vse prednosti vojskovanja na eni sami fronti, je Stalin na vprašanje, ali bo prišlo do druge fronte, odgovoril: »Da, prišlo bo, prej ali kasneje, toda prišlo bo... in ne samo zaradi tega, ker je nam potrebna, temveč zlasti zato, ker ni nič manj potrebna našim zaveznikom kakor nam« (6. novembra 1942).

Kako pravilno je sodil Stalin, dokazuje ves razvoj sovjetško-angleško-ameriških odnosov, ki so se v teku vojne celo krepili. Sproti so se odстранjevale težave in nesporazumi. Sovjetska Zveza je s svoje strani za premagovanje težav storila vse, kar je bilo v njeni moči s tem, da je sama izvrševala svoje dolžnosti zaveznika z vso doslednostjo in točnostjo, zlasti pa s tem, da se je njena armada, čeprav je nosila devet desetlin teže vsega vojnega bremena, borila po levje in — zmagovala.

Tako je končno prišlo do Teheranske konference in do stvaritve druge fronte. Stalin je mogel reči 7. novembra 1944:

»Teheranska konferenca ni bila zaman. Sklepi Teheranske konference o skupnih udarcih po Nemčiji z zapada, vzhoda in juga so se pričeli uresničevati s presenetljivo točnostjo. Istočasno s operacijami Rdeče armade na sovjetško-nemškem bojišču so pričele zavezniške čete z vdorom v Francijo, organizirale so močne ofenzivne operacije, ki so prisilile hitlerjevsko Nemčijo v vojno na dveh frontah. Vojska in mornarica naših zaveznikov sta na obalah Francije izvedli takšno množično izkrcanje, kakršnega v pogledu organizacije in obsega zgodovina še ne pozna, ter sta mojstrsko obvladali nemške utrdbe.

Tako je Nemčija prišla v klešče dveh front.«

Danes lahko tem Stalinovim besedam dodamo, da fašistična Nemčija danes v teh kleščah umira.

Na obzoru je viden poveljni svet, vidni pa so tudi njegovi problemi: zagotovitev miru in varnosti ter zagotovitev dejanske neodvisnosti in svobode narodov.

Napram vsem tem problemom zavzema Sovjetska Zveza stališče, ki edino ustreza interesom človeštva.

Ona zalaga vso svojo avtoriteto, da se že zdaj izdelujejo načela organizacije kolektivne varnosti, da bi se preprečili v bodoče vsakršni napadi na miroljubne narode. Hkrati pa ne glede na dozorevanje teh načrtov sklepa pogodbe o medsebojni pomoči z državami, ki so na to pripravljene. Tako je po zgledu pogodb, ki jih je v prvi dobi vojne sklenila z Veliko Britanijo in Združenimi državami Amerike ter v teku vojne s češkoslovaško vlado v Londonu, sklenila zadnji čas pogodbo z novo francosko republiko.

Hkrati se Sovjetska Zveza, dosledna svoji politiki nevmešavanja v zadeve drugih narodov pri svojem zasledovanju nemške zveri na ozemljih drugih narodov strogo omejuje na vojaške operacije ne da bi posegala v notranje zadeve teh narodov. O tem pričajo njene pogodbe s poljskim nacionalnim komitejem, s Finsko, z Romunijo in z Bolgarijo, torej celo z narodi, ki so do neke mere sokrivi za strahote te vojne. Dolžnosti, ki so jih te države z omenjenimi pogodbami morale prevzeti, streme izključno za tem, da se popravi škoda, ki so je sokrivi, in da se uporabijo sredstva, s katerimi razpolagajo, za nadaljevanje vojne do popolnega uničenja hitlerizma.

Najlepše pa se kaže doslednost Sovjetske Zveze v vprašanju spoštovanja suverenosti narodov, njeno ravnanje napram nam, jugoslovanskim narodom. Potem ko so čete Rdeče armade — po predhodnem zaprosenem dovoljenju NKOK-a — prišle na naše ozemlje, so se omejevale izključno na bratsko in nesebično pomoč četam NOVJ pri operacijah proti fašistični okupatorski vojski, niso se pa v ničemer in niti v najmanjši meri vtikale v naše notranje zadeve.

Sovjetska Zveza je zvesta svojim načelom, načelom velikega voditelja narodov — maršala Stalina, zmagovalca nad doslej najnevarnejšim sovražnikom človeštva — nemškim fašizmom.

Zato je stokrat res, kar je v beograjski »Borbi« napisal te dni naš tovariš Milovan Djilas, da namreč danes vzklik:

»Živel Stalin!« pomeni »Živela svoboda!«

(Po Ljudski pravici iz 1. 1944.)

Mihalkov in El-Registan:

Himna Sovjetske zveze

Prevedel M. Klopčič

Velika Rusija je zvezo skovala
svobodnih republik, svobodnih ljudi.
Življenje ji volja je narodov dala,
enotna, mogočna, naj večno živi!

O domovina, ti bodi pozdravljena,
narodov bratstvu si zgled in branik.
Stopaj od zmag do zmag, v svetu proslavljena,
prapor sovjetski je ljudstvu vodnik!

Skoz vihre so žarki svobode sijali,
in veliki Lenin nam kazal je pot.
Zvestobe do ljudstva učil nas je Stalin,
za delo navdušil sovjetski je rod.

O domovina, ti bodi pozdravljena,
narodov slavi si zgled in branik.
Stopaj od zmag do zmag...

Mi s svoje zemlje osvajače spodimo,
saj v bitkah kovali smo svojo vojsko.
Mi v bitkah rodovom bodočnost gradimo,
ovenčamo vso domovino s častjo.

O domovina, ti bodi pozdravljena,
narodov sreči si zgled in branik.
Stopaj od zmag do zmag...

(A. Aleksandrov)

Kako si vlada sovjetsko ljudstvo

Po zlomu carizma in ustanovitvi sovjetske oblasti v oktobru leta 1918 je nastalo na ozemlju bivše carske Rusije več samostojnih socialističnih republik, naseljenih od raznih narodnosti: Ruska, Ukrajinska, Beloruska, Transkavkaška in ostale sovjetske socialistične republike. Sovjetska ljudstva so morala izbojevati triletno oboroženo borbo proti notranji protirevoluciji in proti zunanji intervenciji. V tej borbi so se razvili že od prvih dni med sovjetskimi ljudstvi bratski odnosi in bratsko sodelovanje. Sovjetske republike so stopile v pogodbeno razmerje. Kmalu so se prepirale, da zahtevajo njihovi življenjski interesi združitev v enotno zvezno državo.

Izkustva te oborožene borbe proti sovražnikom so učila, da nobena posamezna sovjetska republika ne more biti dovolj varna proti zunanjemu napadu, če niso združene vojaške sile in sredstva vseh sovjetskih republik.

Prav tako prepričljivo je učila gospodarska izgradnja, da nobena posamezna sovjetska republika ne more po vojni obnoviti in razvijati svojega gospodarstva, če ne združi gospodarskih virov vseh sovjetskih republik.

Poleg tega je sam obstoj sovjetske oblasti, ki je združevala okrog sebe vse delovne ljudi brez razlike narodnosti, olajšal ustvaritev enotne države iz sovjetskih republik.

Iz teh vzrokov so sovjetske republike na svojih kongresih leta 1922 sklenile, združiti se v eno državo.

Združitev sovjetskih republik je bila izvedena na I. splošnem kongresu Sovjetov vseh republik, ki se je vršil 30. decembra 1922. leta v Moskvi. Po poročilu J. V. Stalina je kongres soglasno sprejel deklaracijo in ustrezno pogodbo o združitvi sovjetskih republik v eno samo zvezno državo z enotno osrednjo oblastjo — v Zvezo sovjetskih socialističnih republik (ZSSR).

Veliko zaslugo za združitev sovjetskih ljudstev v enotno zvezno državo imata Lenin in Stalin. Prva ustava ZSSR je bila izdelana pod vodstvom J. V. Stalina ter potrjena na II. kongresu Sovjetov Zveze sovjetskih socialističnih republik dne 31. januarja leta 1924.

V naslednjih letih so se zgodile v življenju dežele globoke spremembe: iz industrijske zaostale dežele je nastala močna industrijska sila in v industriji je zavladala socialistična oblika proizvodnje. V poljedelstvu se je razvil namesto neštetih majhnih posameznih gospodarstev mogočni sistem kolektivnih gospodarstev in sovjetskih gospodarstev, ki temeljijo na skupni lastni produkciji sredstev. V zvezi s temi spremembami v gospodarski zgradbi dežele so zginili v Zvezi sovjetskih socialističnih republik izkoriščevalski razredi.

Vse te spremembe so zahtevale uvedbo nove ustave. Dne 5. decembra 1936 je bila sprejeta na izrednem VIII. kongresu Sovjetov ZSSR nova ustava Zveze sovjetskih socialističnih republik. Ta ustava je z zakonodajne strani zasidrala vse tisto, kar je delovno ljudstvo sovjetske dežele dejansko že doseglo.

Ze samo dejstvo petindvajsetletnega obstoja ZSSR ter vztrajnost in junaštvo brez primere, s katerima je Sovjetska zveza odvrnila barbarski napad fašistične Nemčije ter jo premagala, pričajo o tem, da je velika sovjetska demokracija najtrdnjša država na svetu.

Sovjetska zveza je prostovoljna zveza enakopravnih sovjetskih narodov

V členu 13. ustave ZSSR je rečeno:

»Zveza sovjetskih socialističnih republik je zvezna država, oblikovana na temelju prostovoljne združitve enakopravnih sovjetskih socialističnih republik.«

Ta člen opozarja na tri temeljna načela državne zgradbe ZSSR.

Prvo temeljno načelo je, da je Sovjetska zveza zvezna država z enotno, demokratično centralizirano državno oblastjo.

Vrhovnim državnim organom ZSSR so dane po ustavi velike in dalekosežne pravice. Zaradi te osrednje oblasti je bilo Sovjetski zvezi omogočeno združiti vse sile in sredstva

zveznih republik in zavarovati njihov gospodarski ter kulturni dvig in njihovo politično ter ekonomsko neodvisnost.

Obenem pa je osrednja oblast Sovjetske zveze zgrajena po najbolj demokratičnih načelih, ki ohranjajo zveznim republikam njihove suverene pravice ter jim dajejo vse možnosti za prost razvoj v skladu z njihovimi narodnostnimi posebnostmi.

Drugo temeljno načelo državne zgradbe ZSSR je, da je združitev sovjetskih republik v enotno zvezno državo prostovoljna. Ustanovitelj Sovjetske zveze J. V. Stalin uči, da nobena združitev narodov v enotni državi ne more biti trajna, če ne temelji na popolni prostovoljnosti, če se narodi nočejo sami združiti. Sovjetska zveza je prva, popolnoma prostovoljna državna združitev narodov na svetu. V tem je njena velika moč.

Tretje temeljno načelo državne zgradbe ZSSR je enakopravnost združenih sovjetskih republik. Združitev sovjetskih republik na podlagi enakopravnosti v ničemer ni prizadela koristi držav, ki so se združile, marveč je te koristi še bolj zavarovala, saj uživajo vse republike v enaki meri prednosti, ki izvirajo iz združitve. Enakopravnost utrjuje prijateljstvo med sovjetskimi narodi in je eden od vzrokov za veliko moč Sovjetske zveze.

Sedaj spada k Sovjetski zvezi 16 zveznih republik, ki nosijo imena narodov, iz katerih so te republike ustvarjene:

Ruska sovjetska federativna socialistična republika,
Ukrajinska sovjetska socialistična republika,
Beloruska sovjetska socialistična republika,
Azerbajdžanska sovjetska socialistična republika,
Georgijska sovjetska socialistična republika,
Armenska sovjetska socialistična republika,
Turkmenska sovjetska socialistična republika,
Uzbeška sovjetska socialistična republika,
Tadžiška sovjetska socialistična republika,
Kazahska sovjetska socialistična republika,
Kirgiška sovjetska socialistična republika,
Karelo-finska sovjetska socialistična republika,
Moldavska sovjetska socialistična republika,
Litavska sovjetska socialistična republika,
Letonska sovjetska socialistična republika in
Estonska sovjetska socialistična republika.

Zvezna republika

Ena izmed oblik svobodnega narodnega in državnega življenja sovjetskih narodov je zvezna sovjetska republika. Zvezna republika je narodna sovjetska socialistična država delavcev in kmetov, ki je bila ustvarjena od tega ali onega naroda in ki je neposredni sestavni del Sovjetske zveze.

Vsaka zvezna republika ima svoje zastopstvo neposredno v Sovjetu narodnosti Vrhovnega sovjeta ZSSR, obstoječe iz petindvajset odposlancev, ki jih volijo državljani republike.

Ob vstopu v Sovjetsko zvezo obdrži vsaka republika svojo samostojnost in vrhovne državne pravice (suverenost) v vseh zadevah, razen v tistih, v katerih je svoje pravice prostovoljno prenesla na Sovjetsko zvezo, na njene najvišje organe oblasti.

V čem se kažejo samostojnost in suverene pravice zveznih republik?

Vsaka zvezna republika ima svojo lastno ustavo — osnovni zakon republike. Vsaki zvezni republiki je zagotovljena pravica, izdajati zakone v vseh zadevah, razen v tistih, ki spadajo v pristojnost Sovjetske zveze.

Ljudstvo vsake zvezne republike lahko upošteva v svoji ustavi vse posebnosti svoje dežele, svojega gospodarstva, svoje kulture in svojega načina življenja. Potrebno je le, da se ta ustava sklada s temeljnimi načeli ustave ZSSR.

Po ustavi ima vsaka zvezna republika pravico neovirano izstopiti iz Sovjetske zveze. To je določeno v členu 17. ustave ZSSR.

Sicer ni nobenih republik, ki bi hotele izstopiti iz Sovjetske zveze. Toda člen 17. je bil sprejet na predlog J. V. Stalina zato, da je poudarjena z vso jasnostjo popolna prosta volja sovjetskih

republik pri njihovem vstopu v zvezo in njihova resnična suvereniteta. Vsaka zvezna republika je obrobna republika, s čimer ji je zagotovljena dejanska možnost uresničiti svojo pravico do izstopa iz ZSSR.

Člen 18. ustave ZSSR prepoveduje izpreminjati ozemlje zveznih republik brez njihovega pristanka. Na ta način je zagotovljena ena izmed najvažnejših suverenitetnih pravic vsake države — pravica do določenega ozemlja. Samo s pristankom zvezne republike same se lahko njeno ozemlje spremeni. V ustavi je ozemlje vsake zvezne republike natančno določeno in teritorialna razdelitev v notranjosti zvezne republike je natančno prikazana.

Vsaka zvezna republika ima svoje najvišje organe državne oblasti in državne uprave: Vrhovni sovjet, Predsedstvo vrhovnega sovjeta, Sovjet ljudskih komisarjev in ljudske komisarje zveznih republik.

Ustave vseh zveznih republik imajo člene, ki ugotavljajo vrhovne državne pravice vsake posamezne republike. Tako je na primer rečeno v ustavi Letonske, Litavske in Estonske sovjetske socialistične republike, da vsaka od njih »samostojno izvršuje državno oblast in v celoti obdrži svoje suverene pravice«.

Stalinska ustava nalaga Sovjetski zvezi obveznost, ščititi suverene pravice vsake zvezne republike.

Ustava ZSSR jamči zveznim republikam, da bo v primeru napada imperialističnih sil na posamezno republiko Sovjetska zveza zastavila vso svojo moč in branila neodvisnost te republike.

Važnost tega člena se je pokazala v vsej veličini v tistem trenutku, ko je Hitler roparsko napadel Sovjetsko zvezo. ZSSR se je obrnila z vso svojo močjo proti držnim napadalcem.

Avtonomna sovjetska republika

V Sovjetski zvezi je tudi 19 avtonomnih sovjetskih socialističnih republik. V okviru Ruske sovjetske federativne socialistične republike obstajajo naslednje avtonomne sovjetske socialistične republike: Tatarska, Baškirska, Dagestanska, Burjat-mongolska, Kabardino-balkarska, Kalmiška, Komi, Krimska, Marijska, Mordvinska, Severno-osefinska, Udmurska, Čečeninguš, Čuvaška in Jakutska.

V okviru Georgijske sovjetske socialistične republike obstojata Abhaška in Adžarska avtonomna sovjetska socialistična republika. V Azerbajdžanski sovjetski socialistični republik obstoja Nahičevanska avtonomna sovjetska socialistična republika. K Uzbeški sovjetski socialistični republik spada Karakalpaška avtonomna sovjetska socialistična republika.

Osvobojena sovjetska ljudstva, ki so ustvarila avtonomne socialistične republike, so razvila v kratkem času svoje gospodarstvo in kulturo. Vzemimo za primer Komijsko avtonomno sovjetsko socialistično republiko, ki leži na severovzhodu evropskega dela ZSSR in ima približno 320.000 prebivalcev. V carski Rusiji je bilo komijskemu ljudstvu celo prepovedano imenovati se s svojim imenom: Nazivali so jih »Sirijanec. Komijski so bili revni, nevedni in analfabeti. Živeli so zlasti od drvarjenja, lova in ribolova. Na vsem področju so bile le tri rokodelske tovarne. Komijsko ljudstvo je izumiralo.

V Komijski avtonomni sovjetski socialistični republik se je lesna industrija v letih sovjetske oblasti dvaindvajsetkrat povečala, površine poseva so se razširile na trikratno velikost, zgrajene so bile žage, opekarne, tovarne za konzerve, apnenice, usnarne, tovarne za škrob in sirup ter druge tovarne. Izpeljane so bile nove ceste in se še izpeljujejo, kar ustvarja zelo ugodne pogoje za razvoj velike premogovne in petrolejske industrije. V republik je 487 osnovnih in srednjih šol, 22 tehničnih učilišč in 2 visoki šoli. Nepismenost je padla na tri odstotke.

Avtonomna oblast in narodnostno okrožje

Majhna ljudstva, ki prebivajo v strnjeni skupini na ozemlju posamezne zvezne republike ali posamezne pokrajine, imajo prav tako vso možnost, upravljati se samostojno v skladu s svojimi narodnostnimi posebnostmi. Ta ljudstva tvorijo avtonomne oblasti ali pa narodnostna okrožja v okviru te ali one pokrajine ali neposredno v okviru posamezne zvezne republike.

V ZSSR je 9 avtonomnih oblasti in 6 od njih leži v pokrajinah, ki pripadajo Ruski sovjetski federativni socialistični republik. Adigejska avtonomna oblast spada h Krasnojarski pokrajini, Židovska avtonomna oblast h Khabarovski pokrajini, Karačajska in Čerkeska avtonomna oblast k Ordžonikiški pokrajini, Ojrotska avtonomna oblast k Altajski pokrajini in Kakaška avtonomna oblast h Krasnojarski pokrajini. Ostale tri avtonomne oblasti so podrejene neposredno zveznim republikam. Gornje-karabaška avtonomna oblast je podrejena Azerbajdžanski sovjetski socialistični republik. Južno-osetska avtonomna oblast Georgijski sovjetski socialistični republik in Gornje-badahšanska avtonomna oblast Tadžiški sovjetski socialistični republik.

V narodnostnih okrožjih je po ustavi ZSSR organ najvišje državne oblasti Okrožni sovjet odposlancev delovnega ljudstva, ki izvoli svoj izvršni odbor.

V ZSSR je 9 narodnostnih okrožij. Vsa se nahajajo v okviru pokrajin in oblasti Ruske sovjetske federativne socialistične republike in ležijo zlasti v severni Sibiriji. Glavna razlika med avtonomnimi oblastmi in narodnostnimi okrožji na eni strani ter navadnimi upravnimi oblastmi in navadnimi upravnimi okrožji na drugi strani tiči v tem, da so prve ustvarjene po narodnostnih značilnostih in da imajo svoje svobodno zastopstvo neposredno v Vrhovnem sovjetu ZSSR, obstoječe iz odposlancev, katere volijo državljani oblasti ali okrožij.

Vrhovni sovjet ZSSR

Najvišji organ državne oblasti v Sovjetski zvezi je Vrhovni sovjet ZSSR.

Vrhovni sovjet ZSSR je voljen za dobo štirih let. Vrhovni sovjet se vsako leto dvakrat skliče k zasedanju. Izredna zasedanja se lahko skličejo s sklepom Predsedstva vrhovnega sovjeta ali pa na zahtevo posamezne zvezne republike.

Teškoče državne posle vršijo ostali najvišji organi zveze: Predsedstvo vrhovnega sovjeta, Sovjet ljudskih komisarjev ter ljudski komisarji.

Vrhovni sovjet ZSSR ima vse pravice in pooblastila, vso državno oblast v Sovjetski zvezi. V sovjetski deželi ni nobenega drugega organa, ki bi stal nad ali na isti stopnji z Vrhovnim sovjetom. Vsi drugi državni organi Sovjetske zveze so postavljeni od Vrhovnega sovjeta in so mu dolžni polagati račun o vsej svoji delavnosti.

Med pravicami, ki jih ima edino le Vrhovni sovjet ZSSR, je zlasti omeniti pravico, izdajati zakone za vso Zvezo. Noben drug državni organ Sovjetske zveze razen Vrhovnega sovjeta nima pravice izdajati zakonov.

V tem je ena od najbistvenejših razlik med zgradbo sovjetske države in med zgradbo ostalih demokratičnih držav, kjer se neredko izdajajo zakoni mimo ljudskih predstavništev.

V zveznih zakonih prihaja do izraza volja vseh ljudstev Sovjetske zveze, ki odpošiljajo svoje pooblaščenec zastopnike v Vrhovni sovjet ZSSR. Zvezni zakoni so obvezni za vse ozemlje ZSSR. Na njihovi podlagi in v polnem skladu z njimi so izdelani zakoni vseh sovjetskih republik. Tako je zagotovljena enotnost zakonodajstva v Sovjetski zvezi.

Temeljne pravice državljanov Sovjetske zveze

Ogromne pridobitve delovnega ljudstva ZSSR se najjasneje izražajo v pravicah, ki so izražene v ustavi.

Ustava ZSSR ne omejuje v ničemer razglašanih pravic in ne dela glede njih nobenih pridržkov, nasprotno celo opozarja, na kakšen način so te pravice dejansko zajamčene.

V sovjetski deželi je prvič v zgodovini človeštva uresničena pravica do dela. Prastaro hrepenenje človeštva je postalo v eni šestini sveta resnica. Pravica do dela je bila sprejeta v temeljni zakon sovjetske dežele ter je v členu 118 ustave zapisana z naslednjimi besedami: »Državljeni ZSSR imajo pravico do dela, to je, pravico do zajamčene zaposlitve s plačilom za svoje delo, ki je v skladu z njegovo količino in kakovostjo.«

V ZSSR res ni nikakršne brezposelnosti. Že leta 1931 je bila popolnoma in za vselej likvidirana. Sovjetski delavci so že davno pozabili, kaj pomeni brezposelnost z vsemi njenimi posledicami.

To ni slučaj. Socialistični sistem načrtnega gospodarstva v ZSSR izključuje možnost kriz in brezposelnosti. Cilj sovjetske države je sistematičen in neprestan dvig blagostanja in življenjskega standarda množic. Namen sovjetske države je, dvigniti produktivnost na takšno višino, kjer dela vsak po svojih sposobnostih in je vsak po svojih potrebah oskrbljen. Vendar pa zahteva uresničenje tega cilja neskončno več bogastev, kot jih je bilo doslej ustvarjenih. Da bi bil vsak član družbe z vsem nujnim oskrbljen, mora biti producirana v deželi velika množina kovin, strojev, goriva in vseh mogočih sredstev za proizvodnjo in uporabo. Vse panoge proizvodnje se morajo dvigati neprestano in brez ovir. Zato pa je z druge strani potrebno, da se vsi, ki so za delo sposobni, brez izjeme udeležujejo ljudskega dela. Pod takimi pogoji seveda ne more biti govora o brezposelnosti, marveč bo narodno gospodarstvo potrebovalo vedno novih delavskih kadrov.

Porast delavskega razreda in njegovega blagostanja je najboljša ilustracija, kako je v ZSSR uresničena pravica do dela. V letu 1928 je bilo v ZSSR 11.6 milijonov delavcev in nameščencev, v letu 1940 pa jih je bilo 30.4 milijone. Fond za plače delavcev in nameščencev ZSSR je zrasel leta 1940 na 123.7 milijard rubljev nasproti 116.5 milijardam rubljev v letu 1939.

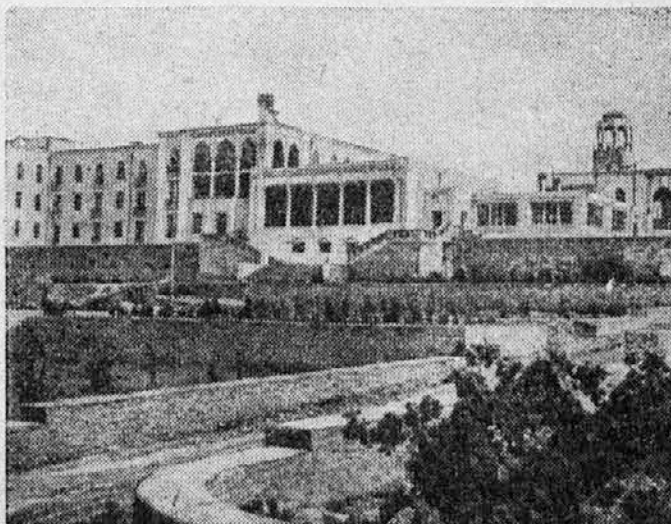
Potreba po izučenih delavcih je zaradi neprestanega porasta industrije in ostalih gospodarskih panog vedno večja.

Predsedstvo vrhovnega sovjeta je izdalo odlok »O državnih delovnih rezervah ZSSR«, ki določa poseben red pri vzgoji izučenih delavcev za industrijo, transport, za gradnje in zvezo. Ustanovile so se posebne obrtne, železničarske in druge strokovne šole. Sovjetska vlada je pred vojno zbrala v teh učiliščih letno 800.000 do 1.000.000 mladeničev v starosti 14 do 17 let iz mest in kolhozov. Izdatke za izobrazbo in preskrbo učencev plačuje sovjetska država.

Ta ukrep je igral in še igra ogromno vlogo pri oskrbi podjetij z izučenimi delavci.

Vidimo, da v ustavi ZSSR zares pravica do dela ni samo na papirju, marveč da je ta pravica tudi v praksi zajamčena vsem državljanom ZSSR.

Državljeni ZSSR ne delajo za izkoriščevalce, marveč sami zase, za svojo državo in za svojo družbo. Čim več dajejo družbi, tem več prejema od nje in tem bolj se družba bogati.

To povzroča delovno junaštvo množic, to navdušuje za herojska dejanja dela, za doseg dvakratnih, trikratnih in desetkratnih proizvodjalnih norm, za odkritje novih delovnih metod in za izpolnitev starih, za naglo obvladavanje najbolj kompliciranih poklicev — to navdušuje k takšnemu delu, kot ga socialistična domovina zahteva.

Enakopravnost žene

Člen 122 sovjetske ustave pravi:

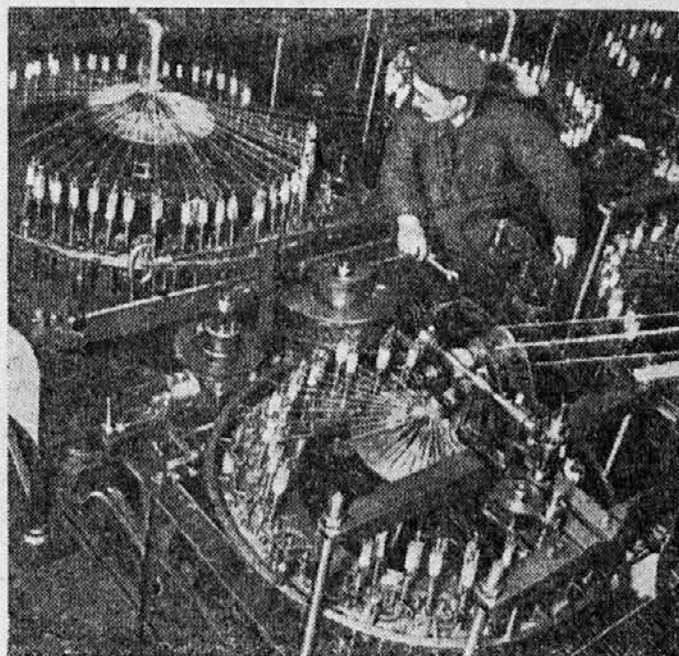
»Žena ima v ZSSR na vseh področjih gospodarskega, državnega, kulturnega in družbeno-političnega življenja iste pravice kakor moški.«

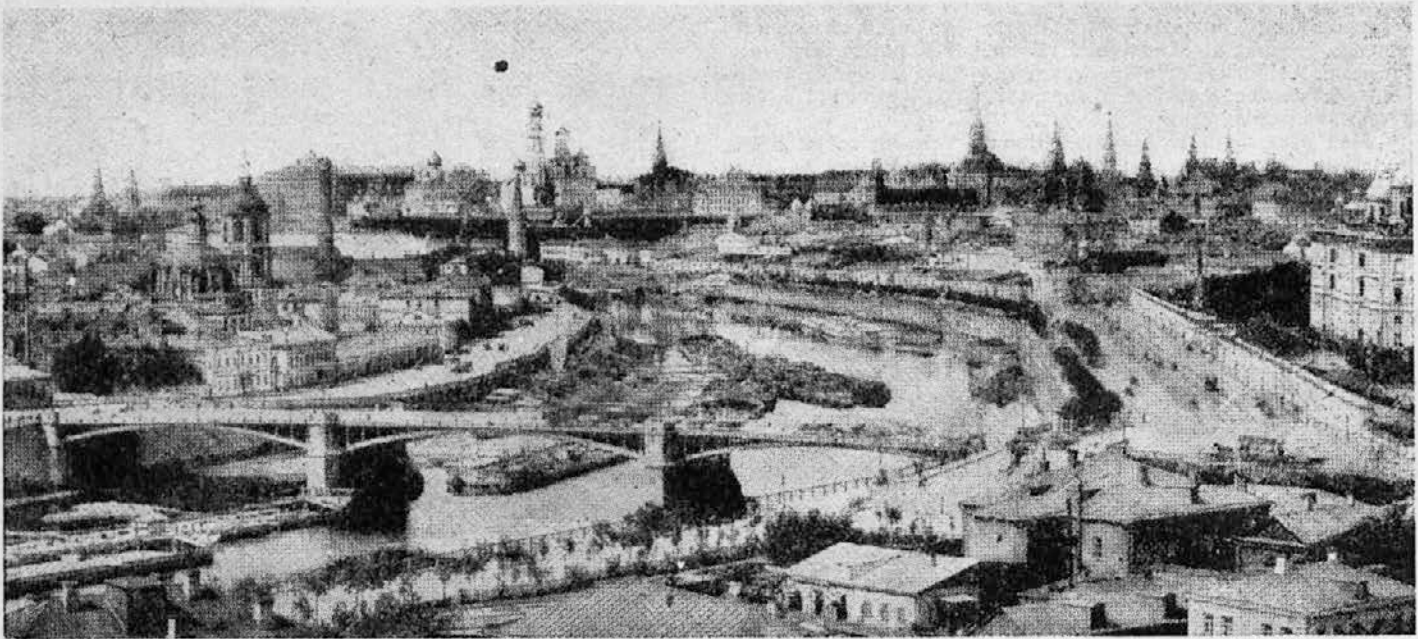
Kakšen pa je bil položaj žene v carski Rusiji?

Vse ljudstvo je bilo zatirano, a delovne žene so bile dvakrat zatirane. Razen dela v tovarni ali pa na polju so bile zaposlene še s hišnim delom in z vzgojo otrok. V tovarnah in podjetjih so bile žene še bolj izkoriščane kot moški. Zakonite zaščite za delovne žene ni bilo.

Žena ni imela volivne pravice niti pri volitvah v državno dumo niti pri volitvah v organe krajevne samouprave.

Poročena žena je bila po carističnem zakonu sužnja moža. Sovjetska oblast je takoj proglasila popolno enakopravnost žen. Pri delu in plačilu dela, pri vsem, kar se tiče oddiha, socialnega zavarovanja in izobrazbe, v političnem

in družbenem življenju so zagotovljene ženam iste pravice kot moškim. Obenem je sovjetska oblast od vsega začetka ukrenila vse, da dejansko uresniči enakopravnost žene. V ta namen je sovjetska oblast ustvarila celo vrsto pogojev, ki so ženo osvobodili sužnosti gospodinjstva in materinstva.

Svoboda vesti

V členu 124. ustave beremo:

»Da bi bila državljanom zajamčena svoboda vesti, je cerkev v ZSSR ločena od države in šola od cerkve. Vsem državljanom je priznana svoboda izvrševanja verskih obredov in svoboda protiverske propagande.«

V Rusiji je bilo veliko ver: pravoslavna, katoliška, protestantska, mohamedanska, židovska in budistična vera ter razni poganski kult. Od vseh teh ver je bila krščanska, in izmed cerkev pravoslavna »privilegirana in vladajoča«. Pravoslavna cerkev je uživala zaščito in neposredno gmotno podporo državne oblasti. V vseh državnih in zasebnih šolah so poučevali pravoslavni verski nauk kot obvezen predmet. Obstojale so posebne državne šole za vzgojo pravoslavne duhovščine. Odlok o svobodi vesti je izdala sovjetska oblast dne 3. februarja 1918 in podpisal ga je Lenin. Ta odlok je prepovedal ustanavljati kakršne koli privilegije v zvezi s pripadnostjo državljanov k tej ali oni veri. Zato je bila izvedena ločitev cerkve od države in šole od cerkve. Vodstvo matičnih knjig je bilo izročeno izključno civilnim oblastem. Poslopja in predmeti, ki so bili določeni za izvrševanje verskih obredov, so ostali v brezplačni uporabi verskih družb.

Ločitev šole od cerkve je sovjetska oblast izvedla v interesu ljudske prosvetljenosti. Interesi svobode vesti so zahtevali ločitev cerkve od države. V resnici, ali bi bilo mogoče govoriti o svobodi vesti, če bi imela ena vera ugodnejši položaj od druge, če bi bil zločin, ne verjeti v boga in če bi bila zato določena kazen po kazenskem zakonu, če bi bili ljudje s silo primorani udeleževati se verskih obredov?

V odloku z dne 3. februarja 1918 je jasno in preprosto rečeno, kaj je treba razumeti pod svobodo vesti: »Vsak državljan lahko pripada vsaki ali pa nobeni veri.«

Sovjetska oblast ne preganja prav nobene vere. Niti verniki niti zastopniki duhovščine niso v ničemer omejeni v svojih pravicah, ki jih imajo kot državljanji ZSSR. Sovjetska oblast prav tako priznava vsem državljanom svobodo protiverske propagande. Okrog sebe zbira vse delovne ljudi, ne glede na njihove nacionalne, rasne in verske razlike.

Sovjetska oblast, ki je vpeljala v ZSSR resnično svobodo vesti, uživa podporo vernikov in duhovščine vseh ver. To dokazujejo tudi dejstva. Na dan, ko je fašistična Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, se je obrnil poglavar pravoslavne cerkve, me-

tropolit Sergij, na vernike ter jih pozval, naj podpirajo sovjetsko oblast in Rdečo armado v vojni proti nemškim fašističnim napadalcem. Prav tako stališče je zavzela duhovščina mohamedanske in židovske vere ter drugih verskih družb. V vsej dobi vojne prirejajo verske družbe denarne in blagovne zbirke za Rdečo armado. Ko je v zvezi z zmagami Rdeče armade zajel nov patriotski val vso deželo, so darovale verske družbe in posamezni zastopniki duhovščine posebno velike denarne zneske za oborožene sile Rdeče armade, kot je to videti iz njihovih telegramov voditelju Sovjetske zveze in Rdeče armade J. V. Stalinu.

Politične pravice sovjetskih državljanov

Ustava ZSSR daje državljanom politične pravice in svoboščine. Členi 125-128 ustave jamčijo državljanom ZSSR: svobodo besede, svobodo tiska, svobodo zborovanja, svobodo uličnih sprevodov in manifestacij, svobodo združevanja v raznovrstnih družbenih organizacijah, nedotakljivost osebnosti in stanovanja državljanov ter pisemsko tajnost.

Obenem daje ustava ZSSR pravico pribežališča tujim državljanom, preganjanim zato, ker branijo interese delovnega ljudstva, ali zaradi znanstvenega udejstvovanja ali zaradi narodno osvobodilnega boja. (Člen 129 ustave.)

Politične pravice državljanom ZSSR niso le po zakonu zagotovljene, marveč tudi dejansko zajamčene. O tem pravi člen 125 ustave:

»Te pravice državljanov so zajamčene s tem, da lahko delovno ljudstvo in njegove organizacije razpolagajo s tiskarnami, zalogami papirja, javnimi poslopji, ulicami, s pošto, telegrafom in telefonom ter z drugimi materialnimi pogoji, potrebnimi za uresničenje teh pravic.«

Eno izmed temeljnih posebnosti sovjetske demokracije predstavlja ne le množina političnih pravic in svoboščin, marveč tudi to, da imajo ljudske množice na razpolago materialne pogoje, ki so potrebni za uresničenje teh pravic in svoboščin.

V Sovjetski zvezi svoboda ni prazna beseda, ni fraza, marveč resnica. Delavci in nameščenci v ZSSR so organizirani v sindikatih. Kmetje so združeni v kolektivnih gospodarstvih. Vsakovrstne družbene organizacije — sindikati, združne organizacije, Komunistična partija, Komunistična mladina, športne in obrambne organizacije, kulturna društva, tehnične in znanstvene družbe — imajo desetine milijonov članov. Vsaka od teh organizacij živi svobodno in samostojno življenje. Sovjetski sistem jim nudi vse možnosti za njihov razvoj in za njihovo uspevanje ter jim daje vse pravice, med drugim tudi pravico, postavljati svoje kandidate za volitve v najvišje državne organe ZSSR. Tako svobodno, sproščeno in živahno je družbeno življenje v Sovjetski zvezi.

Življenje v prestolnici Sovjetske zveze

Moskva, prestolnica ZSSR, je ogromno politično, kulturno in industrijsko središče; posebnost je politične, vojne in gospodarske moči Sovjetske zveze, kakor tudi bratskega sodelovanja sovjetskih narodov. Moskva — to je središče nove družbe, kovačnica marksistično-leninistične znanosti. V Moskvi je živel, delal genialni mislec, ustanovitelj Boljševiške partije in ustvaritelj sovjetske države V. I. Lenin. V Moskvi živi in dela organizator zmag socializma, modri vodja narodov ZSSR in veliki vojskovodja generalisim J. V. Stalin, ki nadaljuje veliko Leninovo delo. Tu je bila izdelana in sprejeta velika Stalinova ustava, tu Partija Lenina-Stalina sklicuje svoje kongrese. Tu so zasedanja Vrhovnega Sovjeta ZSSR.

Moskva — to je nezrušljiva trdnjava borbe proti fašizmu. V Moskvi je veliki Stalin pisal zgodovinska povelja, ki so označevala zmagoslavno pot Rdeče armade in klicala napredne narode v borbo proti fašizmu. Ognjemeli moskovskih salv so razsvetljevali pot k zmagi pravične stvari.

Z Moskvo so z najmočnejšimi vezmi ljubezni zvezani najboljši duhovi človeštva in demokratični narodi, ki so na bojišču razbili fašizem in se zdaj bore za končno iztrebljenje fašizma iz družbe. V tej posvečeni borbi je bila Moskva in ostane zastava mobilizacije vseh naprednih sil.

Moskva — to je milijonsko mesto (nad 4 milijone, ob začetku revolucije izpod 2 milijona) s širokimi tlakovanimi ulicami, številnimi velikimi tovarnami, centralami, lepimi poslopji ustanov in podjetij, s stanovanjskimi hišami, domovi kulture, znanstvenimi zavodi, šolami, parki, gledališči, krasnimi mostovi in z zgodovinskimi spomeniki.

Med stotinami tovarni, ki so bile sezidane v Moskvi v dobi sovjetske oblasti, so tudi takšni velikani, kakršna je avtomobilska tovarna, ki nosi ime Stalina, dalje elektrotovarna, tovarna krogičnih ležajev, imenovana po Kaganoviču, in mnoge druge. Leta 1939 je proizvodnja težke industrije v Moskvi bila dvajsetkrat večja kakor leta 1913. Med petletkami je bila v Moskvi zgrajena podzemna železnica, najboljša na svetu, dalje 11 velikih mostov, nad 500 velikanskih stanovanjskih hiš, ki zavzemajo nad 2 milijona kvadratnih metrov. Po obsegu se je Moskva povečala od 28,5 tisoč ha na 60 tisoč ha.

Leta 1939 je obiskovalo šole v Moskvi 608.000 otrok, medtem ko jih je leta 1913 samo 122.000. V Moskvi je 58 velikih muzejev, ki imajo milijone obiskovalcev (leta 1938 je bilo 7.703.000 obiskovalcev).

V Moskvi se združuje 11 železniških prog, ki mnoge segajo tisoče kilometrov daleč. S preureditvijo pomorskega sistema in z zgraditvijo prekopa Volga—Don bo Moskva postala pristanišče petih morij.

Vse, kar se zdaj godi v Moskvi, je zgodovinsko pomembno ter velikanskega življenjskega pomena. V naslednjih vrsticah je kratka kronika produkcijske delavnosti in kulturnega življenja moskovskih meščanov.

Zvezna državna knjižnica, imenovana po Leninu, v Moskvi ima 8 čitalniških dvoran. Na dan je zaposlenih tam nad 3000 ljudi različnih poklicev — profesorjev, učiteljev, inženirjev, pedagogov, znanstvenih sodelavcev, dijakov, učencev.

V Moskvi je 13 medicinskih šol mestnega zdravstvenega oddelka, ki vzgajajo bolničarke, zdravniške in porodniške pripravnice, zobne tehnike. Začeli so se sprejemni izpiti. Število učencev, ki želijo vstopiti v te šole, je zelo visoko. Zobotehniška šola lahko sprejme 60 učencev, izpit jih pa polaga 800. V šolo za zdravniške pripravnice bi rado vstopilo 750 prosilcev, prostora je pa samo za 90 dijakov.

Na moskovskih trgih je bilo poleti sezidanih 13 paviljonov za kolhozno trgovino, 21 postaj za izdajanje mesa in mleka in 28 hladilnic. Zadnje čase se je zelo povečal uvoz gob. Moskovski prebivalci pokupijo na dan na trgu okrog dve toni raznih gob. Avgusta je bilo uvoženih v Moskvo 50 ton gob.

Moskovska vseučilišča in tehnike štejejo 170.000 dijakov z 72 instituti. Tehnik je 52, glasbenih, pedagoških in umetniških šol pa 33.

Ladje, ki vozijo po prekopu Moskva—Volga, so prepeljale v tej sezoni nad 2,5 milijona potnikov. Promet na progah Moskva—Gorki, Kalinin—Kasvazin in na mnogih drugih je stalen.

Izdajateljski načrt državnega literarnega založniškega podjetja za l. 1945 je samo sestavni del velikega triletnega načrta. Letos nadaljuje 47. odsek ruske literature izdajanje vseh zbranih del Leva Tolstoja, Čehova, Gorkega, Majakovskega in začeli bodo izdajati nova dela A. L. Tolstoja, Veresajeva, Gončarova, Belinskega, Nekrasova in Turgenjeva. Samo v dobi treh let morajo izdati po načrtu 16 celotnih zbranih del. Omeniti je treba široko razpredeno delo, da zberejo pisma Čehova. Doslej so zbrali nad 5000 pisem; izmed njih 200, ki doslej še niso bila znana. Vsa ta pisma bodo objavljena v zbranih delih Čehova. Nadalje imajo v načrtu izdajo 23 knjig Puškina, Lermontova, Zukovskega, Nikitina, Saltikova-Sčedrina, Herzena, Dobroljubova, Černiševskega, Ostrovskega, Pisemskega, Korolenka, Uspenskega in drugih. Najprej bodo začeli izdajati serijo knjig pod naslovom »Knjižnica ruskih romanov«, ki sestoji iz 55 romanov, opremljenih z izčrpnimi zgodovinskimi literarnimi pripombami, in sicer del Gončarova, Dostojevskega, Gorkega in drugih. Serijo »Knjižnica ruske poezije« sestavlja 50 knjig z deli Puškina, Lermontova, Zukovskega, Feta, Koljova, Aputina, Meja, Poležajeva, Pleščejeva, A. Grigoroviča, Bloka, Bunina, Majakovskega, Ahmatova, Demjana Bednega in drugih. Razen tega bodo izdali zbornike ruske folklore. Med tujimi deli morajo iziti po načrtu v letih 1945-47 zbrana dela Dickens, Anatola Francea, Zolaja, Balzaca (celotna »Človeška komedija«), Walterja Scotta, Shakespearea, Flauberta, Welsa, Maupasanta, Glaisworthyja, Ibsena, Heineja, Byrona in drugih.

V bližnji bodočnosti bodo postavili na raznih trgih in drevoredih Moskve spomenike znamenitim možem ruske zgodovine, literature in umetnosti. Znana sovjetska kiparja, narodna umetnika ZSSR Merkurov in Tomski, sta začela izdelovati spomenik velikega ruskega vojskovodje Kutuzova. Razen tega bodo postavili spomenike sobojevnikom Kutuzova. Na prihodnji zvezni razstavi bo razstavljeno kamnito poprsje Majakovskega, delo kiparja Čajkova. Izdelani so načrti za spomenik Čehova v Moskvi. Kiparja Kepinov in Manujlov izdelujeta načrt spomenika Gribojedovu. Manujlov izdeluje tudi skupaj z Motilovim načrt spomenika A. L. Tolstoju.

Kako napreduje delo za polaganje plinovoda Saratov—Moskva? O obsegu tega dela nam nudijo vsaj približno sliko naslednje številke: na dan izkopljejo 8 do 10 km jarka in izolirajo 8 km cevi. Vsak dan položijo 8—10 km plinovoda.

Omrežje moskovske podzemne železnice izpopolnjujejo. Že se kažejo konture novih monumentalnih postaj. Naglo napreduje delo pri novi krožni prog. Krožna proga obdaja središče Moskve. Poteka vzdolž južne in vzhodne strani mesta in je dolga 19,3 km. Na tej prog. zidajo 12 postaj. Promet na krožni prog. je preračunan na 34 parov vlakov na uro in vsak vlak ima po 8 vagonov. Ko bo najživahnejši promet, bodo vlaki vozili v presledku 1,3/4 minute. Največja hitrost vlakov znaša 65'070 km na uro. Računajoč čas postojanja na postajah, vlak prevozi krožno progo v 30 minutah.

Prva tovarna potiskanega blaga je ena največjih tekstilnih podjetij Moskve. Njeno blago je zelo priljubljeno med prebivalstvom. Zadnje čase je tovarna začela izdelovati nove tkanine. Glavni inženir Bacin je povedal: »Ustavili smo izdelovanje grobih robcev, nebeljenega platna itd. Začeli smo izdelovati šifon, satin in druge tanke tkanine. V avgustu in septembru je bilo število strojev podvojeno. Do konca leta bomo izdelali 5 milijonov metrov sukna, okrog 13 milijonov metrov drugih tkanin, posebno trpežnih ter barvastih itd.«

Moskovska juvelirska tovarna trupa »Rusko drago kamenje« vsak mesec izdela za 1,300.000 rubljev vrednosti izdelkov. Začeli so tudi izdelovati demantno orodje, po večini demantne nože za rezanje stekla. Tovarna izdela zdaj po tisoč kosov demantnega orodja.

Razvoj naše narodno osvobodilne vojske

Predavanje v aprilu 1945.

Nimam namena povedati tu razne statistične podatke, o katerih boste pozneje itak lahko mnogo čitali, temveč vam hočem dati vpogled v glavnem v razvojne stopnje naše vojske in vpogled v osnovne probleme, s katerimi smo se morali boriti pri graditvi naše vojske od prvih začetkov majhnih partizanskih četec do današnjih korpusov in armad, v katere je naša partizanska vojska prerasla. Prikazati hočem ogromne težave, s katerimi se je borila naša vojska, ki je nastala iz nič, naša vojska, ki je med prvimi v zgodovini nastala brez tistih normalnih predpogojev, v katerih druge države grade svojo vojsko, brez zaledja, kjer lahko druge regularne vojske nudijo možnost šolanja podoficirskega in oficirskega kadra, brez zaledja, ki bi imelo svoje vojaške akademije, brez zaledja, kjer bi državna oblast bila organizirana tako, da bi dovajala vojski potrebno moštvo s prostovoljno, bodisi obvezno vojaško dolžnostjo. Naša vojska ni imela državne oblasti, ki bi jo prehranjevala, bila je brez vojne industrije, bila je brez transporta. Imela ni nič razen jeklene volje prvih borcev, prvih pionirjev, ki so premagovali sovražnika s svojo politično zavestjo, s hrabrostjo, z eno besedo s srcem. To je bil edini kapital, s katerim smo začeli. Ta vojska se je morala boriti z ogromnimi težavami. Ne samo, da je premagovala odpor mnogo močnejšega sovražnika, ki je imel regularno vojsko, vojsko, ki je zmagovala na vseh frontah v tisti dobi, vojsko, proti kateri so bili zavezniki v defenzivi, temveč je dvigala in vzgajala politično zavest. Naša vojska je bila dovolj daljnovidna, da je kljub začasnim umikom videla obrise končne zmage, obrise neprestanega jačanja progresivnih sil v svetu. Da se je naša vojska zoperstavila v moralnem pogledu tako nadmočnemu sovražniku, je zasluga Rdeče armade. Če se je tedaj sovražniku zoperstavila zavezniška armada, je to razumljivo, ker so imeli svoje zaledje, imeli so neprimerno več vsega, kar lahko dviga politično zavest in borbena moralo, dočim mi stvarno nismo imeli ničesar. Prav ta visoka politična zavest in vera v dokončno zmago in možnost premaganja nečloveških naporov je dejstvo, ki je eden najbolj dragocenih kapitalov tudi še danes.

Naša vojska je morala premagovati ogromne težave v razvoju kadrov. Tudi v tem pogledu smo začeli iz nič. Vojaški kader je bil silno majhen. Število vojaško izvežbanih borcev iz bivše jugoslovanske armade je bilo tako majhno, da smo jih lahko prešeli na prste ene roke. Večina borcev in funkcionarjev je izšla tedaj iz delovnega ljudstva, iz vrst delavcev in kmetov. Velik procent teh ljudi ni služil niti vojaškega roka v bivši Jugoslovanski vojski. Izgraditi ljudi, ki bi obvladali taktiko vodstva, čeprav majhnih edinic, naučiti jih rokovati z orožjem (z zaplenjenim ali domačim), razviti pri tem novo vrsto taktike, ki doslej ni bila znana — to so bili problemi, katerih premaganje je predstavljalo ogromne napore in silne težave. To je moment, ki je okarakteriziral našo vojsko kot vojsko samoiniciative, ki je znala rešiti vse taktične in tehnične probleme.

Težave, s katerimi se je morala naša vojska boriti, so bile tudi v oskrbovanju ogromne. V začetku smo se morali oboroževati s silno piščim orožjem. Izhajalo je večinoma iz bivše jugoslovanske vojske, ki so ga na lastno iniciativo ob razpadu Jugoslavije skrivali kmetje in naše organizacije. Vse to pa je bilo tako maloštevilno, da ni moglo zadovoljiti potreb. Zato smo se morali oborožiti večinoma z zaplenjenim orožjem. Naša vojska je edina v zgodovini, ki je množila oborožitev z vojnim plenom. Vse druge vojske so imele mnogo višjo lastno produkcijo kot pa vojaški plen. To svojstvo je naši vojski ostalo do današnjega dne. Ogromne težave so v začetku bile tudi v vprašanju prehrane naše vojske. Nismo imeli organizacij, ki bi našo vojsko oskrbovale s potrebnim. Zato je bila navezana na vojaški plen, deloma pa na prostovoljne prispevke civilnega prebivalstva, ki pa je zaradi sovražnega te-

rorja bilo toliko preplašeno, da smo si z največjo težavo nabavljali hrano.

Nad vse težke so bile borbe. Mi smo tedaj imeli skromne četice, slabo oborožene, in te četice so se morale boriti proti ogromni sili in prestajati težke hajke, ki jih je vodil okupator. Junaštvo v letu 1941 in 1942 lahko smatramo za največje podvige v zgodovini. Sovražnik je bil v tako absolutni premoči, da je v resnici izgledalo vsemu svetu in celo našim narodom in mnogim našim slojem neverjetno, da bi ta akcija lahko uspela. Če hočemo danes oceniti zasluge, ki jih imajo naši prvi pionirji v tem, da so uspeli pokreniti vojaško akcijo na slovenskem ozemlju in organizirati prve edince, se moramo najprej spomniti borcev, tistih prvih borcev, ki so v začetku prostovoljno prišli v naše vrste. Tem pionirjem iz leta 1941 in 1942 gre ogromna in glavna zasluga, da se je naša vojska dalje razvijala in obstajala. Ti prvi pionirji izhajajo iz vrst Komunistične partije, to je iz tiste partije, ki je danes priznana kot avantgarda vsega našega gibanja in katere vodilna vloga se je posebno v vojski jasno izrazila. V začetku naše borbe srečujemo med prvimi pionirji skoraj izključno člane Komunistične partije. Če se že govori o zaslugah, da se je vojaška akcija pokrenila, da so lahko nastajale in se pozneje razvijale in sploh lahko obdržale prve partizanske enote, ki so jedro poznejše vojske, moramo omeniti veliko vlogo tedanjega glavnega štaba. Tedanji Glavni štab na čelu s komandantom tov. Leskovškom Francem, političnim komisarjem Borisom Kidričem in namestnikom komandanta tov. Alešem Beblerjem je z vso pravilnostjo znal reševati osnovne

probleme in voditi akcije po taki taktiki, ki je bila potrebna v tistih časih, da so lahko nastajale partizanske edinice in se lahko obdržale. Ni potrebno še posebej opozoriti, kako važna je bila vloga, ki so jo imele prve partizanske čete v razvoju vsega narodno osvobodilnega gibanja. Narodno osvobodilno gibanje na terenu, predvsem v mestih, je črpalo vero v zmago iz prvih vojaških akcij. Te prve akcije in prve borbe so vsemu našemu gibanju dale pečat neizprosne borbe in so bile tako rekoč vir morale vsega našega prebivalstva in aktivistov na terenu. Ta naša vojska, ki je nastala iz prvih četic, je imela eno izmed osnovnih lastnosti, da se je lahko obdržala v tem, da se je morala nujno razvijati, ker je vsako zastojanje pomenilo smrt dotične edinice. Imeli smo edinice, ki se niso razvijale dalje, ki niso razvijale potrebne ofenzivnosti, ki so se omejevale samo na obrambo pred sovražnikom, toda pri vseh takih edinicah smo lahko ugotovili, da je naša ideja ofenzivnosti najboljše potrdilo. Da je edini pogoj za nadaljnji razvoj naše vojske v tem, da se edinice morajo brezpogojno razvijati.

Za našo vojsko so karakteristične sledeče razvojne stopnje:

1. razvoj naših partizanskih čet do ustanovitve prvih odredov. V tem času so bile čete večinoma samostojne, deloma pa združene v partizanske bataljone;
2. razvoj od odredov oziroma grup odredov do formiranja prvih brigad, ki predstavljajo začetek regularne vojske;
3. razvoj naših brigad do ustanovitve divizij in korpusov;
4. regularna vojska naših korpusov do danes.

Prva stopnja naše vojske, bataljoni in čete, je trajala do maja 1942. Prve čete, predvsem močnejše, so nastale pri nas na Štajerskem in Gorenjskem, nekoliko pozneje na Dolenjskem in Notranjskem in še nekaj pozneje, to je v začetku 1942 pa so nastale prve čete tudi na Primorskem. Šele jeseni leta 1942 je vojaška akcija prešla tudi na področje Koroške in s tem objela vso Slovenijo. Prve čete so nastale takoj po napadu Nemčije na Sovjetsko zvezo na Štajerskem in Gorenjskem. Na Štajerskem so se tedaj formirale štiri čete. Te čete so bile številčno zelo slabe. Tedanje število znaša 30 do 40 ljudi, tolikšno je bilo resnično število prvih borcev po našem številčnem stanju, dočim je sovražnik računal, da jih je bilo na stotine in tisoče. Te čete so imele namreč tako dejstvo, tako da sovražnik ni mogel verjeti, da nas je tako

malo in se nas je bal, kot da nas je več sto ali celo več tisoč. To je razvidno iz uradnih nemških dokumentov, ko so bili Nemci prepričani, da se na Pohorju, kjer je bilo 35 partizanov, nahaja 2000 partizanov. Prva četa na Štajerskem se je imenovala Pohorska četa, ki je bila sestavljena iz Mariborčanov. V tistem času se je govorilo, da so oddelki bivše jugoslovanske vojske začeli z gverilsko vojno, kar pa ni res. Prva četa, ki je bila formirana na Pohorju, je bila formirana na iniciativo Okrožnega Komiteta Maribor in je bila sestavljena iz članov Partije v Mariboru. Druga četa je bila ustanovljena v Savinjski dolini, ki se je imenovala Savinjska četa. Majhne skupine so nastale vzhodno od Celja v hribih pri St. Jurju ob južni železnici. Tretja četa je bila revirska četa, v katero so vstopili rudarji iz Trbovelj, Hrastnika in Zagorja. Nekoliko pozneje se je formirala pri Brežicah Brežiška četa, ki je bila ustanovljena večinoma iz fantov okrog Brežic in Krškega, katerih družine so tedaj Nemci začeli izseljevati v Nemčijo. Te čete so v tedanji dobi odigrale precejšnjo vojaško, a še večjo politično vlogo. V tem pogledu beležimo več uspehov teh četic, od katerih omenjam najvažnejše te-le: konec oktobra ali začetkom novembra je bil napaden Šoštanj. To je bilo prvo mesto, ki je bilo zavzeto od naših edinic. Ta akcija je uspela zato, ker sovražnik ni mislil, da bi partizanske čete bile sposobne napasti mesto, v katerem se je nahajalo zadostno število sovražnikov. Te čete so pozneje vodile večje borbe, med njimi borbe v Hudi luknji pri Laškem, kjer so bile likvidirane vse postojanke in je bilo zaplenjenega precej orožja. Večje borbe so se vršile v Savinjski dolini v Mozirju, okrog Moravč, na Sv. gori itd. Te tri čete je pozneje Glavni štab povezal v bataljon. Komandant tega bataljona je bil pokojni generallajtnant Stane. Veliko in težko nalogo je dobil ta bataljon za časa izseljevanj iz brežiškega okraja. Tedaj je bil ta bataljon koncentriran v Savinjski dolini in je moral kreniti na področje Kozjega. Bataljon je tedaj štel okrog 80 borcev. Imeli so nalogo vojaško se zoperstaviti več tisočem Nemcev. Istočasno je bila ustanovljena četa pri Brežicah iz fantov, ki jim je pretela izselitev v Nemčijo. Danes lahko kritično pogledamo nazaj na dejstvo teh edinic. Zaradi preplaha, ki je zavladal med Nemci, smo si lahko obetali oviranje izselitve, ne pa, da bi jo zavrli. S prihodom bataljona na področje Kozjega smo stvarno dosegli to, da je zlezal Nemcem strah v kosti, in so pozneje postali s preseljevanjem veliko bolj previdni. Ker je tedaj prišlo v bataljon precej

pregnanih fantov, je to vplivalo na sovražnika v toliko, da je izseljevanje omejil. S poznejšimi akcijami okrog Litije je naša vojska preprečila izselitev Slovencev iz litijskega sreza tostran Save. To je edini košček, ki ni bil izseljen, čeprav se je nahajal v nemških načrtih. Kljub težkim borbam okrog Kozjega in Planine v visokem snegu in s slabim orožjem je ta bataljon uspel ohraniti svoje osnovne sile in se z napornimi marši in v neprestanih borbah, ki so trajale okrog deset dni, premakniti nazaj v Savinjsko dolino. V tisti zimi so te naše prve partizanske čete imele velike izgube. Izgubili smo več kot polovico moštva. V Brežicah smo izgubili — razen dveh ljudi — vse.

Težke borbe smo imeli tedaj na Gorenjskem. Na Gorenjskem je bila formirana četa na Rašici, nato Kamniška, Jeseniška in Kranjska četa. Gorenjsko ljudstvo, ki mu je pretila izselitev predvsem v Poljanski in Selški dolini, je zaradi prvih uspehov partizanov v največji meri pokazalo borbenost in upornost proti sovražniku. V tistem času, to je okrog novembra in decembra 1941, je nastal najbolj masoven pokret na Gorenjskem, kjer so se partizanske čete kmalu formirale v bataljon, na čelu s tovarišem Zagarjem in pozneje s španskim borcem Jožetom Gregorčičem. Te čete, združene v bataljon, so doživlele ogromen razmah. Tedaj je prišlo na Gorenjskem do prave narodne vstaje. V Poljanski in Selški dolini je ogromno ljudstva odšlo prostovoljno v partizane. Na Gorenjskem je zaradi politične zrelosti ljudstva ostalo precej orožja. V tistem času so bili na Gorenjskem doseženi tudi veliki vojaški uspehi. Največja bitka na Gorenjskem in slovenska bitka tedanje dobe sploh se je vršila v Dražgošah na Jelovci. Naši borci, ki so bili potisnjeni iz Selške doline, so v Dražgošah držali tri dni pravo fronto. Partizanov je bilo okrog 700, dočim je sovražnikova vojska štela več tisoč mož. V tistih borbah so gorenjski borci pokazali ne samo ogromno junaštvo, temveč tudi izreden duh odpornosti in žilavosti. Sovražnik je imel ogromne izgube. Tedaj je sovražnik v precejšnji meri dobil respekt pred našo vojsko. Razen borb na Jelovci so gorenjski partizani takrat vodili borbe tudi na Pasji ravni južno od Poljan in v predelih nad Selško in Poljansko dolino.

Na Dolenjskem in Notranjskem so se nekoliko pozneje tudi začele razvijati prve partizanske čete. Nastale so okrog

Krima, Mokreca, Loža in na Kočevskem. Te čete, ki so bile grupirane v bataljon, so v začetku doživlele nekaj važnih vojaških uspehov. Najbolj znani sta iz tiste dobe vojaški akciji, in sicer napad na Lož in napad na preserski most. Lož je bil zaseden malo pozneje kot Šoštanj, in je to drugo mesto v Sloveniji, ki je bilo zasedeno po partizanih. V teh bojih je bil ujet komandant posadke neki italijanski kapetan, deset italijanskih vojakov, bilo je pobitih precej Italijanov in zaplenjenega precej orožja. Istočasno je bil napaden Bezuljak, izvršen napad na Verd in preserski most.

To razdobje prvih partizanskih čet predstavlja prvo razvojno stopnjo našega partizanskega gibanja. To razdobje nima sicer pokazati posebnih vojaških uspehov, če vzamemo v obzir svetovno fronto. Teh nekaj desetih ali stotin pobitih okupatorjev in narodnih izdajalcev, tistih par pušk ni sicer mnogo pomenilo, vendar je ogromna vrednost vojaških uspehov ležala v tem, da so te akcije predstavljale moralno oporo, iz katere je tedaj ves narod črpal svoje nadaljnje moralne sile. V organizacijskem pogledu so te prve vojaške izkušnje tvorile za našo vojsko osnovo, na podlagi katere so se naši kadri učili. Ti uspehi so predstavljali temelj za razvoj naše vojske. To razdobje je torej ogromne važnosti za nadaljevanje partizanskega gibanja. Prav iz teh prvih borcev izvirajo naši prvi kadri. V teh časih so se pojavili prvi narodni heroji Ljubo Šercer, Miloš Zidanšek in drugi. V teh prvih akcijah se je pokazal naš narodni heroj Daki, ki je bil z majhno skupino 15 ljudi strah in trepet sovražnika. S svojimi majhnimi drznimi akcijami ni pokazal samo osebno hrabrost, temveč tudi izredno iznajdljivost.

Meseca maja 1942 je Glavni štab tedanjih Slovenskih narodno osvobodilnih partizanskih čet izdal odredbo o formiranju odredov in grup odredov. To je bilo v zvezi s pomladansko rastjo naše vojske, ki se je v zgodovini naše vojske pojavljala vsako pomlad. Ni naključje, da se je vsako pomlad pojavljala plima partizanskega gibanja. Partizansko gibanje je bilo v veliki meri odvisno od letnih časov, predvsem zaradi sledov. Vse težave zaradi snega, mraza, sledov, maskiranja in kamufliranja so odpadle, ko so gozdovi začeli zeleneti. Zato je spomladi leta 1942 nastal velik polet naše vojske, kar je zahtevalo novih organizacijskih oblik. Te oblike so bile formiranje partizanskih odredov in grup odredov.

Prva grupa odredov se je ustanovila na Gorenjskem. Ustanovljena je bila iz bataljona, ki je že prerastel v odred. Na čelu te grupe odredov je bil v začetku Žagar, ki je pozneje padel, in nato španski borec Jože Gregorčič, ki je tudi padel. Ta grupa je štela 1000 mož, kar je za tisti čas pomenilo zelo veliko.

Druga grupa odredov je bila Štajerska grupa odredov, ki je nastala iz dela enot na Dolenjskem in iz enot na Štajerskem. Predvsem se je razvila iz Štajerskega bataljona na Dolenjskem. Ta bataljon je nastal iz treh dolenjskih čet, in sicer Mokronoške čete, Stiške čete in čete na Pugledu južno od Ljubljane. Te tri čete so se v začetku decembra združile v Štajerski bataljon, ki sicer ni bil sestavljen iz Štajercev, vendar se je tako imenoval, ker je Glavni štab določil, da se mora premakniti na Štajersko. Ta bataljon je tedaj na poti na Štajersko za Božič leta 1941 bil večje boje na Limbergu pri Litiji, kjer je padlo 45 SS-ovcev. Iz tega Štajerskega bataljona, ki je porastel na okrog 600—700 borcev, in iz bataljona, ki je nastal na Štajerskem, to je tako imenovanega drugega bataljona na Štajerskem, ki je štel 300—400 borcev, je nastala druga grupa odredov. Obsegala je večji del Dolenjske in vso Štajersko.

Tretja grupa odredov je nastala na ostalem delu Dolenjske in Notranjske. Imela je dva odreda: Notranjski in Dolenjski.

Četrta grupa odredov je bila predvidena in bi nastala, če bi se posrečil prehod druge grupe na Štajersko.

Peta grupa odredov je nastala nekoliko pozneje iz enot v tretji grupi odredov, ki se je torej razdelila v tretjo in peto grupo odredov. Tako se je število moštva tretje grupe odredov razdelilo na polovico. Iz Notranjskega in Dolenjskega odreda je nastalo šest odredov. V tretji grupi je bil Krimski, Kočevski in Dolomitski odred, v peti grupi pa Zapadnodolenjski, Vzhodnodolenjski in Belokranjski odred.

Te grupe odredov so imele tedaj zelo velike borbe s sovražnikom, ki je postal pozoren na razvoj partizanskih enot. V najtežjih pogojih se je nahajala poleg Štajerske grupe prva grupa odredov na Gorenjskem. Nemški okupator se je znal

neprimerno bolj kot italijanski prilagoditi razmeram, zato je bil tudi mnogo bolj nevaren. Nemci v večini primerov niso nastopali s številčno tako močnimi silami, vendar so vedno uporabljali samo elitne čete. V tistem času je naše partizanstvo na Štajerskem in Koroškem doživljalo najtežje čase. Gorenjska grupa odredov in druga grupa odredov sta tedaj imeli vrsto žilavih in težkih borb. Te borbe so drugo grupo številčno precej izčrpale. Tudi Štajerski bataljon je bil težke boje. Važnost teh bojev je ležala predvsem v tem, da je s tem Štajerskemu bataljonu uspelo prenesti prve vojaške operacije tudi na področje Koroške. V tistem času so nastale prve partizanske akcije na Koroškem in so partizani prodrli čez bivšo jugoslovansko-avstrijsko mejo proti Železni Kapli. Istočasno je del prve grupe odredov premestil gotovo število partizanov na področje Koroške v bližino Celovca in Beljaka. Največje borbe tistih časov so se vršile na Dolenjskem in Notranjskem, kamor je sovražnik prenesel težišče borb na Slovenskem. Iz tega časa izvira tudi že prvo slovensko osvobodeno ozemlje, to je bilo maja 1942. Tedaj je Kočevski bataljon začel s prvo akcijo za osvoboditev nekaterih krajev južno od Kočevja in mu je uspelo obdržati tudi v svojih rokah tiste postojanke, ki so bile zasedene prej po Italijanih. S temi uspehi je prodrla ideja o osvobodjenem ozemlju. Bilo je dokazano, da se da tudi znotraj gostih postojank držati osvobodeno ozemlje. Pozneje se je akcija za osvoboditev posameznih delov ozemlja na Dolenjskem in Notranjskem razširila na vse področje bivše Ljubljanske pokrajine. Takrat je nastal tudi množičen dotok borcev v partizane. Tako se je tretja grupa odredov delila v dve številčno močni grupi odredov. Mi smo tedaj osvobodili velike predele. Imeli smo popolnoma kontrolirano vse področje Kočevja, kjer je sicer prebivalstvo bilo izseljeno, a so v prejšnjih časih bile tudi močne italijanske postojanke. Likvidirane so bile vse italijanske postojanke v Suhi Krajini, na Kočevskem, v Starem Logu, okrog Stične, Krškega, Zagradca in Žužemberka. Osvobodeno je bilo torej precejšnje ozemlje, ki je dovoljevalo množično mobilizacijo.

Omeniti moram tudi razvoj partizanske vojske na Primorskem. V začetku leta 1942 so se formirale prve manjše enote, ki so jih ustanovili naši odbori in komiteti. Te majhne partizanske skupine tedaj še niso doživele večjega razmaha, ki je nastal s prihodom Notranjskega odreda, ki se je preselil iz Notranjske na področje Primorske. Ta odred je vodil tedaj Mirko Bračič, narodni heroj. Tedanji partizanski odredi so se na Primorskem nato hitro razvijali. Primorsko ljudstvo je takoj v začetku pokazalo visok borbeni duh in so naši partizanski odredi na Primorskem doživeli največjo množično oporo v civilnem prebivalstvu. V začetku sta bila ustanovljena Južnoprimorski in Severnoprimorski odred. Vodila sta vrsto majhnih uspešnih borb. Zaplenila sta od Italijanov precej orožja. Iz tistega časa izvira tudi prvo kontrolirano ozemlje na Primorskem.

Druga grupa odredov, ki je bila formirana na Dolenjskem in ki je štela okrog 600–700 borcev, je osvobodila predele med Krko in železniško progo Grosuplje–Novo mesto. Vodila je več velikih borb. Ena izmed največjih borb v prvi polovici leta 1942 je bila na Jančah pri Litiji. Te enote so hotele izsiliti prehod čez Savo na Štajersko. Bile so zapletene v borbo z močno sovražnikovo vojsko, ki je štela okrog 3000 mož in je bila sestavljena večinoma iz SS-ovcev. Borba je trajala tri dni in tri noči. Končala se je s katastrofalnim porazom za sovražnika. Sovražnik je tedaj izgubil okrog 520 SS-ovcev. V času teh borb ni imela vojska nobene možnosti, da bi se prehranila in odpočila. Prehod je bil onemogočen zaradi velikih koncentracij in tako se je druga grupa odredov umaknila nazaj na Dolenjsko. Druga grupa odredov se je ponovno zapletla v borbo z Italijani. Boji so trajali šest dni na Muljavi s 5–6000 mož močno italijansko vojsko, ki je skušala napraviti večji udarec na osvobodeno ozemlje. Ta poskus je bil preprečen. Po italijanskih virih je v teh bojih padlo okrog 300 Italijanov. Zaplenjen je bil prvi metalce min in uničena dva tanka.

V tem času, ko so bila osvobodjena prva večja področja na Slovenskem in ko je nastal množični dotok v naše vrste, je sovražnik prišel do zaključka, da mora začeti z operacijami večjega obsega. Sovražnik je imel tedaj tudi zelo veliko izkušenj v borbah na jugu naše države. Tu so bila osvobodjena velika področja v Bosni, Krajini in Črni gori. Zato in pa zaradi velike krize, ki je za sovražnika nastopila zaradi dogodkov na mednarodnih frontah, je začel z veliko ofenzivo v Sloveniji.

V Celovcu se je vršil sestanek med italijanskimi in nemškimi vojaškimi predstavniki v Sloveniji, kjer je bil izdelan načrt za veliko ofenzivo proti naši vojski. Italijani so dali na razpolago okrog 60.000 vojakov. Mussolini je osebno prišel na Primorsko in izvršil pregled vseh italijanskih divizij, ki so bile namenjene za ofenzivo na Dolenjskem. Nemci niso dali sicer za to ofenzivo take mase, vendar so vrgli v boj samo elitne SS-policijske regimente, ki so bili specialno izvežbani za borbo proti narodno osvobodilnemu gibanju. V Sloveniji je bila tedaj splošna ofenziva na Dolenjskem, Notranjskem, Gorenjskem in Štajerskem, to je doba tako imenovane Roške ofenzive, ki se je vršila na področju vse Ljubljanske pokrajine in je višek dosegla na Rogu. Italijani so začeli z vseh strani napadati osvobodeno ozemlje. V tej ofenzivi niso nastopali samo močni oddelki italijanske pehote, temveč tudi topništvo in tanki. Tedanja naša vojska, ki na frontalno borbo še ni bila usposobljena, ker ni imela težkega orožja, se ni mogla upreti tej italijanski ofenzivi tako, da bi iz nje izšla neokrnjena. Tedaj smo doživeli zelo težke čase in hude preizkušnje ne samo vojaško, ampak tudi na terenu. Ofenziva ni imela samo vojaškega, ampak tudi politični značaj. V tej ofenzivi je začela bela garda odkrito politično akcijo proti narodno osvobodilnemu gibanju. Zato lahko to ofenzivo imenujemo splošno vojaško in politično ofenzivo. Borbe so bile na Dolenjskem in Notranjskem povezane, imele so značaj frontalnega prodiranja pehote, topništva in tankov na vse osvobodeno področje. Naše sile so se nekaj časa uspešno branile proti prodiranju, toda ga niso mogle zadržati. Tedaj je odpadlo iz naše vojske precej kolebljivih elementov, nekaj jih je odšlo celo v službo k sovražniku, ker se jim je zdelo, da smo izgubili tako na vojaškem kot na političnem polju vse. Kljub temu, da so bile mnoge naše enote razbite, da so se nekatere popolnoma razpršile in da so se številčno zmanjšale, je vendar osnoven kader in jedro naše vojske preizkušnjo preстал. To jedro je bila osnova, da si je naša vojska opomogla in razvila prva svoje regularne oddelke, to je, prvo slovensko narodno osvobodilno brigado. Prvo brigado smo imeli že tik pred ofenzivo, to je bila Tomšičeva brigada, ki je nastala iz Tomšičevega udarnega bataljona, toda stvarno ustanovitev brigad smatramo dobo po italijanski ofenzivi.

Na področju, ki je bilo okupirano po Nemcih, ofenziva ni imela takega značaja, to je frontalnega prodiranja, ker naše enote na Štajerskem in Gorenjskem niso nastopale kot enote, ki bi se zadrževale na enem mestu. Proti partizanskim enotam na Štajerskem in Gorenjskem je bila mogoča borba le tako, da so izvežbani in specialni oddelki, ki tvorijo SS-oddelke, zasledovali naše partizanske enote, kjer koli so se pojavljale. Borbe so torej imele značaj neprestanega zasledovanja in utrujanja in izčrpanja naših borcev. Na Štajerskem in Gorenjskem so se tedaj borile enote prve grupe odredov in vsa druga grupa odredov. Ker druga grupa odredov ni mogla priti čez Savo (borbe pri Limbergu in Jančah), je bil Glavni štab mnenja, da se bo prehod lažje izvršil preko Dolomitov in Gorenjske. Druga grupa je krenila preko Notranjske. Na poti je na progi Ljubljana–Postojna osvobodila iz vlaka okrog 350 civilnih internirancev. Nato je vodila nekaj dni težke boje s sovražnikom, ki je štel okrog 2000 mož, v Dolomitih, nato pa težke borbe na nemškem ozemlju, nakar se je umaknila in imela zopet težke borbe z Italijani. Ko se je drugič hotela prebiti na Gorenjsko, je prišla ravno v času, ko so se začele velike ofenzive. Druga grupa odredov ni bila sicer izpostavljena sistematičnemu čiščenju ozemlja, bila pa je v neprestanih bojih, tako je vodila na Gorenjskem in Štajerskem v enem mesecu 35 bitk s sovražnikom.

Iz boja za svobodo Primorske

Ob začetku velike svetovne borbe proti fašizmu je primorsko ljudstvo razumelo, da je prišel čas, ko se je treba odločiti za oborožen boj, če hoče doseči svojo svobodo in svoje pravice. Tako so se začele že leta 1941 pojavljati na Primorskem popolnoma samostojne ilegalne protifašistične organizacije. Te organizacije so začele z zbiranjem orožja, s propagando za sabotaže in napade na fašistično italijansko vojsko. Pozivale so k dezertiranju iz italijanske vojske in začele iskati zveze z vodstvom osvobodilnega boja v Sloveniji. Najmočnejše take organizacije so nastale pod vodstvom Angela Kodriča v okolici Gorice. V Gorici sami pa je organiziral Anton Velušček-Matevž. Ustvaril je organizacije, ki so spomladi leta 1942 poslale celo vrsto fantov v partizane.

Jeseni leta 1941 je Ervin Dolgan organiziral prvo oboroženo partizansko skupino na Pivki. Ta skupina je bila sestavljena iz fantov in mož, ki so dezertirali iz italijanske vojske. Spočetka je štela samo 5 borcev, a je hitro narasla. Prvo akcijo je izvedla novembra 1941, ko je minirala progo Ilirska Bistrica—Reka pri Kilovčah. Ta skupina je od vsega začetka vzdrževala zvezo z glavnim poveljstvom slovenskih partizanskih čet. To zvezo je vzdrževal Ivan Lemut-Saša, ki je, potem ko je Ervin Dolgan padel v roke fašistov, prevzel vodstvo te prve primorske partizanske skupine. Lemut je padel spomladi 1942 junaške smrti.

Četa se je še leta 1941 preselila na Vipavsko, kjer je tudi prezimila.

Ta skupina je opravila pomembno politično delo. Povezovala je posamezne protifašistične organizacije ali pa jih na novo ustanovljala, budila je borbena duha in bila začetnik oboroženega boja na Primorskem.

Hkrati pa so se začeli vračati na Primorsko od Italijanov pregnani protifašisti. Vračali so se na lastno pest, ne da bi jih kdo tja pošiljal. Vračali so se iz zavesti, da je napočil čas borbe. Začeli so organizirati ilegalne protifašistične organizacije, kakor so to videli v Ljubljani in ostalih delih Slovenije. Oživele so nekdanje, že prej ustanovljene slovenske protifašistične organizacije. Vračati so se začeli njihovi v Jugoslavijo pobegli in izgnani organizatorji. Med njimi se je vrnil tudi tovariš Ferdo Kravanja, ki je padel kot okrožni funkcionar Osvo-

bodilne fronte 1944. Hkrati pa je začelo tudi vodstvo slovenskega narodno-osvobodilnega boja pošiljati na Primorsko ljudi, ki naj bi poiskali zveze s tamkajšnjimi organizacijami in pomagali v borbi. To so bili večinoma vsi samo Primorci, ki so bili zaradi fašističnega terorja pobegnili v Jugoslavijo in se zdaj prostovoljno javili za delo in borbo v svoji ožji domovini. Že leta 1941 sta odšla v Trst brata Oskar in Lev Kovačič. Navezala sta tam prve stike z italijanskimi protifašističnimi organizacijami. Dogovorila sta se z njimi za skupno oboroženo akcijo. Še preden pa sta mogla videti sadove svojega dela, ju je ujela italijanska policija. Za njima je prišel v Trst tov. Darko Marušič. Kljub najstrehotnejšemu fašističnemu terorju in najstrožjemu policijskemu nadzorstvu je vztrajal v Trstu pri svojem delu preko enega leta. Obnovil je stike, ki sta jih imela z italijanskimi protifašističnimi organizacijami že brata Kovačiča. V sodelovanju z italijanskimi protifašisti je postavil na noge čvrsto protifašistično organizacijo med Italijani v Trstu. Te organizacije so z vsemi silami podpirale slovenske partizane, ki so se takrat že v velikem številu borili na Primorskem. Hkrati pa je tov. Marušič zgradil v Trstu tudi čvrsto organizacijo slovenske Osvobodilne fronte. Te organizacije so poslale marsikaterega partizanskega borca in dale mnogo žrtev. Najtežje in najnevarnejše je bilo prav v Trstu. Mnogo italijanskih kakor tudi slovenskih protifašistov je postalo žrtev karabinjerjev in kvesture.

Hkrati s tem, kakor so se širile ilegalne protifašistične organizacije, pa se je po Primorskem širilo tudi partizansko gibanje.

Skupina Ervina Dolgana je bila prva partizanska edinica na Primorskem. Predstavljala je resno nevarnost za fašistične oblasti. Zato so fašisti storili vse, da bi jo uničili. Ko se je spomladi leta 1942. preselila četa na Nanos, so jo fašisti dne 15. aprila napadli. Medtem je bila četa narasla že na 50 mož. Italijani so izvedli koncentracijo večjega števila vojaštva in obkolili ves kompleks Nanosa. Zastržili so vse dohode in ponekod postavili straže tako na gosto, da je stal vojak pri vojak. To je bila na Primorskem prva večja akcija italijanskih oboroženih sil proti partizanom in bila je to prva večja koncentracija italijanskega vojaštva za borbo proti njim. Borba je trajala ves dan. Na večer se je četa srečno prebila skozi italijanski obroč. Del čete je krenil nazaj na Pivko, drugi del pa je ostal v Vipavski dolini in se povezal s partizansko četo, ki je prišla onstran bivše jugoslovansko-italijanske meje.

Že jeseni leta 1941 so prvi partizani prekoračili po nalogu Glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet staro mejo. Med prvimi sta bila tov. Stane Kovač-Smeli in tov. Gasper. Tov. Smeli je postal komandant bataljona in padel nekje pri Ilirski Bistrici. Tov. Gasper pa je postal komisar I. bataljona slavne »Tomšičeve brigade« in je padel v bližini Ljubljane v italijanski ofenzivi leta 1942. Ta dva sta prekoračila mejo nekje nad Ilirsko Bistrico. Stopila sta v prvo hišo, ki sta jo arečala. Gospodar hiše se je najprej ustrašil in ju peljal v hlev. Ko sta mu razložila, kdo in kaj sta, je poklical še ostale vaščane in kmalu se je skoraj vsa vas zbrala v hlevu in poslušala besede prvih dveh partizanov, ki so ju videli. Ko sta se vrnila, sta pripovedovala o neizmerni ljubezni, ki sta je bila deležna, in gostoljubju, ki so jima ga povsod izkazovali. Nekaj tednov za njima je odšla na Primorsko večja skupina partizanov pod vodstvom tov. Igorja Spacapana. V globokem snegu so morali prekoračiti mejo, polno utrd, ki so bile popolnoma zasedene. Prebili so se v bližino Črnega vrha, a zaradi globokega snega niso mogli naprej in so se morali vrniti. Ta pohod v snegu je terjal od vse skupine izrednega napora in požrtvovalnosti. Njegov uspeh je bil v tem, da so navezali prve stike s prebivalstvom, ki jih je tudi v tem delu sprejemalo z isto ljubeznijo in istim gostoljubjem kot prej Smelega in Gasperja.

Spomladi leta 1942, marca meseca, je Štab III. grupe partizanskih odredov izbral iz bataljona »Ljube Šercerja« spet večjo skupino tovarišev in jih poslal na Primorsko. Bili so to

večinoma Primorci, ki so se prostovoljno javili za ta pohod. Komisar te čete je bil tov. Jaka Platiša - Franc, komandir pa tov. Mile Špacapan - Igor, ki je že prej vodil ono skupino proti Črnemu vrhu. Četa se je prebila mimo vseh italijanskih utrd in srečno prišla preko Tolminskega na Nanos. Tu je našla skupino tovariša Ervina Dolgana. Obe četi sta se spet razšli, ena na jug, druga na sever. Obe četi sta na svojih pohodih kljub vsem težavam naraščali. Vedno več primorskih fantov in mož je dezertiralo iz italijanske vojske in se priključevalo tem partizanskim četam. Taborili so pod nizkim grmičevjem in se kretali samo ponoči. Sredi avgusta sta se obe četi spet sešli nad Ozeljanom v Vipavski dolini. Tu se je formiral prvi primorski partizanski bataljon »Simona Gregorčiča«. To je bil prvi dokaz moči in organiziranosti narodno-osvobodilne borbe na Primorskem. Medtem je namreč prispel na Primorsko tov. Tomo Brejce, ki je postal sekretar pokrajinskega odbora OF za Primorsko. Organizacije OF so se v tem času hitro razširjale in budile borbena duha. Na Vipavskem je vodil organizacije Stanko Kosovel. Hodil je okrog oblečen v uniformo italijanskega sergenteja. Zato so mu ljudje dali priimek »Sergente«. Na Tolminskem je vodil organizacije Medved Tone, ki je tam organiziral celo vrsto partizanskih edinic. Okrog Šentviške planote je izgrajeval organizacijo OF in pomagal pri organiziranju partizanskih čet Albin Kovač. V Brdih, kamor so partizanske patrrole prodrle že pred formiranjem bataljona Simona Gregorčiča, je stal na čelu organizacij OF Andrej Humar. V okolici Idrije sta delala požrtvovalna aktivista Jakob Platiša in Jaka Štucin. Jakob Platiša je bil na Primorsko prispel kot komisar čete Mileta Špacapana - Igorja. Odšel je nato na politično delo, delal je med idrijskimi rudarji, spomladi 1943 pa je šel organizirati v Trst, kjer je padel junaške smrti v bojih s fašistično policijo na tržaških ulicah.

Fašisti so se takoj spočetka zavedali, da se bodo na Primorskem začele prebujati sile narodnega odpora, čim se je začel veliki spopad. Vedeli so, da bo protifašistično razpoloženje prebivalstva prešlo v oborožen boj. Zato so že leta 1941 začeli z množičnimi aretacijami. Pozaprlji so vse, o katerih so le količkaj sumili, da bi lahko postali nevarni fašističnim oblastnikom na Primorskem. Uprizorili so »Monstrum proces« proti enaindvajsetim obtožencem z vse Primorske. Hkrati so začeli s požiganjem vasi. Tako so zažgali fašisti v juliju 1942 prvo vas na Primorskem — Ustje pri Vipavi.

Ko pa so začutili, da so se tudi na Primorskem pojavili prvi partizani, so takoj pojačali svoje postojanke. Redke so bile vasi, kjer ni bilo karabinerjev ali vojaščin. Zastržili so ceste, proge, mostove in se začeli vkopavati in obdajati z žico.

Njihov napad na partizansko četo na Nanosu ni uspel, kljub temu, da so ga pripravili z vso skrbnostjo. Bataljon »Simona Gregorčiča« je naraščal in s svojimi četami prodril skoraj v vse kraje Primorske.

Razdelil se je na tri čete, ki je vsaka od njih odšla na svoj teritorij. Ena je krenila preko Tolminskega in preko Soče v najzapadnejše predele Slovenskega Primorja — Brda. Druga je krenila preko Vipavske doline na jug proti Krasu. Tretja pa je ostala v srednjem delu Primorske med Črnim vrhom in Tolminskim. V tej četi je bil takrat tudi padli narodni heroj Janko Premrl - Vojko. Te čete so vsaka na svojem sektorju začele s prvimi uspešnimi akcijami na sovražnika. Oborožene so bile z orožjem, ki so ga prinesli partizani tov. Špacapana in Platiše. Oboroženi so bili s starimi avstrijskimi puškami, ki so jih bili očetje zakopali ob razpadu Avstrije leta 1918 v zavesti, da boj za staro pravdo slovenskega naroda še ni končan. Zdaj so jih izkopali in jih izročali svojim sinovom, ki so pobegnili iz italijanske vojske ali pa se skrili pred italijansko mobilizacijo in šli v partizane. S puškami so jim izročali sveto izročilo boja za osvoboditev Slovenskega Primorja in priključitev k Sloveniji in Jugoslaviji.

Bataljon je postal žarišče boja primorskega ljudstva. Postal pa je hkrati tudi strah in trepet fašistične oblasti, ki je v onemoglem srdu začela divjati nad civilnim prebivalstvom in uprizarjati vedno več pohodov proti partizanom. Tudi to jim ni pomagalo. Konec septembra je del tolminske čete, preoblečen v italijanske karabinerje, razorožil karabinersko postajo v bližini Vipave. Dva dni nato je četa na Krasu ubila v bližini Ilirske Bistrice ob belem dnevu iz zasede dva fašista, drugi dan pa je zajela cel kamion hrane z dvema vojakoma. To so bili prvi majhni spopadi, ki so si z njimi partizani pridobivali prvo orožje — po eno, po dve, po tri puške.

Fašistični teror je neprestano naraščal. Vedno več ljudi je bežalo pred tem terorjem k partizanom. Vprašanje oborožitve se je začelo postavljati z vso ostrino. To je postala skrb vsega primorskega ljudstva. Kdor koli je imel skrito kje puško ali naboj, ga je izkopal in ga dal partizanom. Toda premalo je bilo vsega. Fašistični pohodi proti partizanom so postajali vedno češči. Njihovi ukrepi vedno obsežnejši. Primorskim partizanom in vsemu primorskemu ljudstvu je bila potrebna pomoč. To pomoč je poslalo Glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet. Tovarišu Bračiču Mirku, ki je kasneje kot polkovnik, komandant XIV. divizije, junaško padel pri jurišu na Kočevje, je naložilo dolžnost, da iz prostovoljcev organizira odred 60 do 80 mož, ki naj gre preko meje na pomoč primorskim partizanom. Še pred njim je poskušal prodreti na Primorsko tov. Smeli z bataljonom 60 mož. Fašistične oblasti, ki so dobro vedele, da slovenski narod primorskega ljudstva ne bo pustil samega v težkem boju, so zato zlasti obmejno področje ob stari jugoslovansko-italijanski meji zastražile s celimi polki kvesture in karabinerjev. Skozi najgloblje gozdove, preko skal, mimo utrd se je prebijal Smeli na Primorsko. V grapah okrog Ilirske Bistrice so fašisti popolnoma obkolili njegov bataljon. V težkih borbah se je bataljon prebijal nazaj preko meje, medtem ko je Smeli padel. Bračič je videl pomanjkljivosti Smelijevega pohoda. Smeli bi bil namreč moral najprej poiskati zveze s primorskimi partizani ter se previdno brez borbe mimo vseh utrd in straž prethotapiti do njih. Da bi se izognil tem napakam, je Bračič najprej s patrolo šestih mož sredi septembra leta 1942 sam odšel preko meje iskat zveze. Medtem pa se je formiral odred, ki bi moral iti za svojim komandantom. Tovariši, ki so se bili spočetka prostovoljno javili za ta odred in ki so deloma sodelovali pri pohodu tov. Smelega so začeli izgubljati pogum zaradi Smelijevega poraza in zaradi vesti, ki so prihajale od odstran stare meje. Te vesti so pripovedovale o strahotah fašističnega terorja, pripovedovale o fašističnih podvigih proti partizanom. Od Bračiča pa ni bilo nobenega glasu. Vendar se je strah polagoma polegel. Borci so postali navdušeni za svojo nalogo, da se gredo boriti za svobodo slovenske Primorske. Medtem pa je Bračič že našel zvezo z bataljonom »Simona Gregorčiča«, našel je zvezo s tov. Brejcem in Veluščkom, ki sta vodila organizacijo osvobodilnega boja. Začel je pripravljati vse, kar je bilo potrebno za prehod odreda na Primorsko, hkrati pa zbirati in trdneje organizirati bataljon »Simona Gregorčiča«. S svojim znanjem več kot enoletnih izkušenj je na novo organiziral čete in pripravil načrt za organizacijo I. Primorskega partizanskega odreda — slavnega Soškega odreda.

Dne 19. oktobra 1942 je odred, ki je ostal na jugoslovanski strani stare meje, dobil Bračičevo povelje, da krene formiran v dva bataljona na Primorsko. V povelju je Bračič odredil, da naj bataljona skušata priti na vsak način brez spopadov in čim bolj konspirativno na zborni mesto pri vasi Podragi na Vipavskem. Bataljona sta krenila 20. oktobra zvečer. Tri dni sta marširala v najhujšem naliivu in prispela do prve zvezne

točke pri vasi Volče nad Ilirsko Bistrico. Oba bataljona skupaj sta štela 80 mož in sta bila oborožena z osmimi puško-mitraljezi. Borci so z mešanimi občutki prestopili mejo. S puškami, pripravljenimi na strel, so se v največji temi plazili preko polj in travnikov, preko železnic in cest. Po treh dneh marša sta se bataljona ustavila nad Volčami. Začudeno so borci gledali okrog sebe. Nikjer nobenih gozdov, samo majhno grmičevje, nizki griči in povsod same ceste in železnice, skoraj po vseh vaseh pa fašistične garnizije. Treba je bilo popolnoma tiho ždeti v grmovju in imeti puško pripravljeno na strel. Če so kurili ogenj, se ni smel pokazati dim. Čim bi se pokadilo, bi bili že izdani in od vseh strani bi navalili nanje fašisti in karabinjerji.

Jutro je bilo, ko sta se v majhnem grmičevju nad Volčami ustavila bataljona. Nahrbtniki so bili prazni, borci pa lačni in izmučeni. Na mestu, ki ga je označil v svojem povelju Bračič, sta čakala dva primorska partizana. Željno sta si ogledovala dobre stare jugoslovanske puške tipa »Mausers«. Taka puška je bila hrepenenje vsakega primorskega partizana. Mnogo boljše od italijanske karabinke, preciznejše streljaš z njo in večja je njena probojna moč. Božala sta puškomitraljeze, saj so primorski partizani takrat imeli samo dva in še od teh je bil eden starega francoskega tipa izpred leta 1900. Splazila sta se do prvih hiš v Volčah in povedala, da čaka tam zgoraj 80 lačnih partizanov. Od ust do ust je šla ta novica, tako glasno, da jo je lahko slišal vsakdo, ki je imel pošteno srce, vendar pa tako tiho, da je ni moglo ujeti niti najfinejše uho italijanskega špijona. Iz Volč so začeli ljudje romati v hrib nad svojo vasjo. Nosili so sir, mleko in kruh. Pripeljali so ovce in prinesli sadja. Borci obeh bataljonov so začudeno strmeli. Takega gostoljubja in take ljubezni še niso doživeli. Ves strah pred Primorsko in pred težavami je upadel. Začutili so, da je za njimi vse ljudstvo in da bodo zato sposobni premagati vse zapreke.

Bataljona sta krenila na Vipavsko do tov. Bračiča. Uro hoda od velike italijanske postojanke v Vipavi sta se bataljona ustavila v akacijevem grmičevju nad Podrago. Prebivalci so jim priredili pravo veselico in gostijo.

Nad Podrago, v majhnem podzemeljskem bunkerju, si je štab soškega odreda na čelu s komandantom Bračičem postavil svoj center. Formiran je bil Soški odred iz treh bataljonov. Prvi bataljon je ostal na Vipavskem, drugi je krenil na Tolminsko z nalogo, da prodre preko Soče v Brda, tretji bataljon pa je krenil na jug — na Kras.

Ves odred je štel takrat preko 300 mož. Vendar je s svojimi četami obsegal vso Primorsko. Njegove čete so postale žarišča protifašistične borbe, žarišča vstaje. Vedno večje število primorskih fantov in mož je začelo vstopati v partizanske vrste. Čete so številčno zelo hitro naraščale. Zato pa je bilo potreba, da so razvile tudi polno mero vojaške aktivnosti in si tako priborile orožje. November, december, januar, februar leta 1942/1943, to so bili meseci največje aktivnosti Soškega odreda. Bili so to meseci partizanske ofenzive na Primorskem, ki so si v njej partizani priborili čez 200 pušk, 21 puško-

mitraljezov in 2 težka mitraljeza. Po fašistih je pokalo na vseh koncih Primorske. Dan za dnem so se vrstili napadi na fašistične postojanke in patrole. Pri tem se je najsmelejšega pokazal bataljon »Simona Gregorčiča«, zlasti pa njegova 33. četa, ki jo je vodil narodni heroj Janko Premrl-Vojko. Ta četa je med drugim skoraj do kraja očistila vse postojanke »milicije ofestale« in s tem preprečila izkoriščanje gozdnega bogastva na Primorskem. To je bila tudi prva četa na Primorskem, ki je začela z napadi na utrjene sovražnikove postojanke. Novembra meseca je napadla italijanski bunker nad Colom in poleg večje količine pušk zaplenila tudi prvi težki mitraljez. Do tega napada so partizani samo sanjali o težkih mitraljezih. Napadali pa so v glavnem fašistične patrole iz zased ali pa preoblečeni v italijanske vojake vdirali v manjše postojanke. Medtem pa so druge čete in bataljoni prežali stalno v zasedah po skoraj vseh cestah na Primorskem ter s svojimi drznimi napadi zadali okupatorju težke izgube in ga potisnili v defenzivo. Italijani so se začeli vkopavati v svojih postojankah in se iz njih niso upali več razen v velikih skupinah. Tako so po vsem Primorskem postali majhni otoki osvobojenega oziroma na pol osvobojenega ozemlja. Celo pred nosom velike italijanske garnizije v Gorici, v okolici Šmarja, je nastalo majhno osvobojeno ozemlje.

Ob vseh teh junaških podvigih partizanov je primorsko ljudstvo dobivalo vedno več poguma. Organizacije Osvobodilne fronte so se neprestano širile in utrjevale. Osvobodilna fronta je začela postajati oblast. V tem času je prišel na Primorsko tov. Aleš Bebler-Primož kot instruktor IOOF za Primorsko. Pod njegovim vodstvom se je vršila konferenca najvidnejših aktivistov OF iz vseh krajev Primorske. Ta konferenca se je vršila v okolici Šmarja in je udarila temelje vsemu nadaljnjemu političnemu in vojaškemu razvoju na Primorskem. Ta konferenca je jasno pokazala, kako se je organizacija OF dejansko spremenila v oblast in kako je nastala tako rekoč tudi na Primorskem »država v državi«. Ljudstvo ni več poslušalo odredb fašističnih oblastnikov, pač pa se je odzivalo pozivom OF, ki je klicala vse poštene in iskrene protifašiste pod orožje. Množično odhajanje v partizane, ki se je začelo že novembra 1942, ni samo dokaz, kako je ofenzivnost partizanskih čet dvignila borbenega duha prebivalstva, ampak je tudi dokaz, kako je ljudstvo v celoti sledilo pozivom Osvobodilne fronte in jo s tem priznalo za svojo oblast. Fašistični oblastniki so začeli seveda divjati nad civilnim prebivalstvom. Že avgusta 1942. leta so požgali 6 slovenskih vasi v okolici Vipave. Prebivalce teh vasi pa so deloma internirali, deloma pozaprli. Hkrati pa so začeli z večjimi koncentracijami vojaštva in akcijami proti partizanom. Sam Mussolini je v Trstu jeseni 1942 govoril o tem, kako se je treba boriti proti partizanom. Dejal je med drugim, da je treba organizirati majhne, dobro oborožene skupine hrabrih vojakov, ki naj bi šle v gozdove, živele tam po partizansko in skrivoma iz zasede napadale partizanske čete. Res se je formirala v okolici Gorice taka skupina iz karabinjerjev. Ta skupina je konec oktobra ponoči ob desetih napadla prvo četo bataljona »Simona Gregorčiča«. Kljub temu, da so karabinjerji četo presenetili, so jih partizani po kratki borbi pognali v beg in ubili celo njihovega brigadirja in zaplenili nekaj orožja. Prav tako je propadel sličen napad na četo tov. Vojka v Trnovskem gozdu. Tako so spodleteli vsi taki poizkusi. Zato so se fašisti raje odločili za večje in širokopoteznejše akcije proti partizanskim edinicam. Začeli so s pravimi ofenzivami proti listim področjem, kjer so slutili, da se nahajajo partizani. Tako so n. pr. konec novembra 1942 dvakrat zaporedoma uprizorili pohod 15.000 do 20.000 mož močne kolone na Banjško planoto. Ta pohod je ostal brez uspeha. Pač pa se je vojaštvo, ki je bilo namenjeno na vzhodno fronto, zadržalo na ta način v Gorici nad mesec dni. Sredi decembra 1942. leta so uprizorili velik pohod na Vipavsko. V tem pohodu je sodelovalo 20.000 vojakov iz Gorice, Trsta, Reke in Palmanove, ki so bili namenjeni na vzhodno fronto. Prišlo je do spopada med temi italijanskimi silami in med drugo četo bataljona »Simona Gregorčiča«, ki je štela 40 mož. V tej četi se je slučajno nahajal tudi komandant Odreda tov. Bračič, ki je prevzel takoj vodstvo čete, čim je prišlo do spopada. Borbe so trajale ves dan. V teh borbah je četa pobila 72 Italijanov, med tem ko je izgubila samo enega tovariša. To je bil tov. Mile Špacapan-Igor, ki je bil v borbi težko ranjen in so ga fašisti ranjenega našli ležati na cesti. Naložili so ga na kamion, kjer je s poslednjimi močmi vzkliknil Stalinu in pod udarci fašističnih zločincev izdihnil.

Četa se je morala prebijati skozi 3 obroče, mimo italijanskih tankov in blindiranih avtomobilov, ki so v velikem številu sodelovali v tej akciji.

V vseh teh borbah se je partizansko gibanje še bolj okrepilo. Ugled partizanov je še bolj narastel. V očeh ljudstva so postali neuničljiva sila. Legende so se začele spletati okrog posameznih partizanskih junakov. Tako je nastala pripovedka, kako se je junak Vojko preoblekel v italijanskega polkovnika, šel preoblečen v Gorico, se usedel v kinematograf in na koncu filma zagnal bombo med skupino italijanskih oficirjev. Hkrati pa so vsi ti uspehi dvignili borbenega duha tudi med partizani samimi. Partizanske patrole so prodrle v najnevarnejše in najoddaljenejše kraje. Tako se je patrola 3. bataljona prebila prav do morja in prvič je stopil slovenski partizan na ulice Trsta. Ta patrola je v okolici Trsta zajela steklenico morske vode in jo kot dokaz svoje hrabrosti poslala štabu odreda v dokaz, kako so slovenski partizani že leta 1942 stopili na tržaško obalo.

Duh oborožene borbe proti fašizmu se je začel z vso silo širiti tudi med Italijani v Gorici in Trstu. Partizanska skupina, ki je šla v Trst, je že imela zveze z italijanskimi protifašisti. V Gorici pa so nastajale prve trdne protifašistične organizacije, medtem ko so iz Trsta te organizacije že pošiljale partizanom ne samo hrano, temveč celo orožje, ki so ga njihove borbene skupine odvzele fašistom.

Ni bilo sile, ki bi bila lahko zadržala razvoj partizanskega gibanja na Primorskem. Zato so italijanski fašisti začeli z novimi merami. Začeli so vršiti represalije nad družinami tistih, ki so bili v partizanih. Nešteto partizanskih družin, ki so dale iz svoje srede mnogo partizanskih junakov, so romale v pekel italijanskih koncentracijskih taborišč. Čim je kdo odšel v partizane, že so pridrvili fašistični krvniki, zažgali so hišo, njegove sorodnike pa odvlekli v zapor. Najstrahotnejši so bili zapori v Udinah, kjer so fašisti na najbolj zverinske načine mučili naše ljudi, posiljevali žene in dekleta in jih zverinsko pobijali.

Poleg tega pa so si izmislili fašisti še drug način. Začeli so vršiti prisilno mobilizacijo v italijansko vojsko vseh tistih, ki so bili le količkaj sposobni za orožje. Obkoljevali so vasi in odvlekli vse za orožje sposobne moške. Teh ljudi seveda niso mogli uporabiti v formacijah redne italijanske vojske, niti jim niso smeli zaupati orožja. Zato so formirali posebne tzv. »bataglioni specialie«. Ti bataljoni so bili posebna oblika internacije. Slovenski fantje in možje so bili v teh bataljonih izpostavljeni najnižkotnejšemu zasramovanju in izkoriščanju.

Toda vse to je ostalo brez uspeha. Kot v odgovor na vse te fašistične mere so začeli fantje in možje trumoma odhajati k partizanom. Cele vasi so skupno odšle. Tam, kjer ni bilo hitro zveze s partizanskimi odredi, so se fantje in možje na svojo roko skrili v bližini svoje vasi in potem iskali pota do partizanov. Vsa Primorska je pomagala v tej veliki množični mobilizaciji. Da bi preprečil represalije, je štab Soškega odreda izdal poseben pozivnice. Na teh pozivnicah je pozival vsakega posebej, naj se javi k prvi partizanski edinici. Partizanski kurirji ali politični delavci, odbori OF, so vsem za orožje sposobnim moškim izročili pozivnice. Ti so potem odšli skupno k partizanom. Drugi dan pa so njihove žene in matere nesle kazat te pozivnice italijanskim karabinjerjem. Karabinjerji so začudeno gledali te listke s pečatom štaba Soškega odreda slovenskih partizanskih čet in v svoji neumnosti verjeli, da so partizani vse te ljudi nasilno odpeljali. V neki vasi je zmanjkalo pozivnic. Kljub temu so vsi za orožje sposobni moški na dogovorjeni dan odšli v partizane. Bila je nevarnost, da bodo drugi dan fašisti požgali vso vas. Zato so žene in matere vzele kovčge, kakršne imajo navadno rekruti, ki odhajajo v vojsko. Napolnile so te kovčge z vsakovrstno robo, ki jo potrebuje rekrut. Odesle so jih na prvo karabinjersko postajo in prosile karabinjerje, da pošljejo te kovčge za njihovimi sinovi in možmi, ki da so jih ponoči odpeljali Italijani. Pripovedovale so na dolgo in na široko, kako so italijanski vojaki obkolili vas, pobrali vse njihove sinove in može ter izjavili, da jih peljejo v Gorico v kasarne. Karabinjerji so začudeno poslušali to pripovedovanje in slednjič ugotovili, da so morali biti to v italijanske vojake preoblečeni partizani (tako se je vas rešila pred požigom). Slednjič so Italijani spoznali ta preprosti trik s pozivnicami. Neki šofer je namreč v Gorici pred glavnim kolodvorom zapustil svoj avto, položil na volan pozivnico in odšel k partizanom.

Ta mobilizacija je zajela vso Primorsko. Vršila se je tako hitro in v takem obsegu, da so Italijani izgubili vsakršen pregled. Dogajalo se je, da so iz cele vrste vasi odšli vsi v partizane, pa so italijanski biriči prišli čez dva dni v prepričanju, da bodo lahko naložili rekrutov za »bataglioni specialie«. V tem času je bilo premalo kurirjev, premalo organizacije OF in premalo partizanskih edinic, da bi lahko povsod pomagali pri tej mobilizaciji v partizane. Ker pa je bila mobilizacija izključno prostovoljna, ker so fantje in možje prostovoljno odhajali k partizanom, je ljudstvo samo našlo nešteto možnosti in načinov za pomoč mobilizaciji. Cele skupine novih še ne oboroženih partizanov so se po cele tedne skrivale v bližini svoje vasi, ki so jim pomagale s hrano in podatki o gibanju Italijanov. Vse podzemne jame in druga skrivališča so oživela. V njih so slovenski fantje in možje čakali na zvezo s partizansko četo. Čete so bliskovito naraščale. Četa, ki je na primer prej štela 15 mož, se je čez noč spremenila v bataljon preko 200 ljudi močan. In zdaj se je pojavilo zopet vprašanje orožja. Kje dobiti in kako dobiti dovolj hitro orožje za vso to množico ljudi, ki se je hotela boriti proti fašističnim okupatorjem, za svobodo svoje domovine?

Italijani so se bili medtem zakopali v svojih garnizijah. Po cestah ni bilo več majhnih patrol, ampak samo večje kolone. Novo nastale čete so se začele oboroževati z vsem, kar je prišlo pod roko. Na Tolminskem so se oborožili s kosami in noži. Hkrati pa je bilo treba začeti z napadi na italijanske posadke. To je bila težka naloga. Partizani so bili vajeni napadati v glavnem samo italijanske patrole iz zased. Prve večje uspehe je dosegel spet Janko Premrl-Vojko, ki je s smelo akcijo na fašistični postojanki na Cekovniku v Trnovskem gozdu razorožil okrog 30 fašistov. Eden izmed največjih uspehov je bil napad na II. bataljon na postojanki Zakriž nad Cerknim. Dve četi tega bataljona sta to postojanko v smelem jurišu zavzeli, zaplenili tri puškomitraljeze in večjo količino streliva. Hkrati so pobile 15 italijanskih vojakov, 17 pa jih ujele. Kmalu nato je isti bataljon uničil postojanko v Drežnici in pri tem zaplenil težki mitraljez in večjo količino pušk. Tem uspehom je sledil širokopotezen napad na celo vrsto vojaških barak na Poreznu. Partizani so začeli v majhnih skupinah vdirati v večje italijanske postojanke. Pobijali so straže in jih razoroževali. Uničevali so posamezne utrdbe in bunkerje. Toda vse to je bilo premalo. Orožja je še vedno primanjkovalo. Treba je bilo najti drug izhod.

Januarja meseca 1943. leta je prispel na Primorsko tovariš Leskošek Franc - Luka, ki je bil takrat vojaški referent v Izvršnem odboru OF. Z njim se je štab soškega odreda dogovoril, da bo začel pošiljati vse neoborožene preko stare meje v brigade, ki so bile takrat dosegle pomembne uspehe in si priborile velike količine orožja. S Primorske so začele odhajati cele kolone novih, neoboroženih borcev. Kolone po 500 mož, ki jih je spremljalo največ do 20 oboroženih partizanov, so iz vseh delov Primorske v mrazu in dežju mimo gostopostavljenih fašističnih postojank marširale preko Primorske do brigad. Ljudje, ki so komaj prispeli v partizane, so bili spo-

sobni prenesti najhujše napore maršev, samo da bi prišli v brigade in dobili tam orožje. Teško je bilo take kolone prekrbovati s hrano, zlasti še, ker so se morale gibati popolnoma neopazno in čim hitreje. Italijani so izvohali, da se pomikajo take neoborožene kolone proti stari meji. Zasedovali so jih. V bližini Postojne so celo napadli tako kolono, presenetili so jo baš pri obedu. Ta kolona je po večdnevem maršu brez hrane skozi Trnovski gozd prvokrat prišla na mesto, kjer je dobila hrano. Fašisti so prepodili neoborožene ljudi. Toda njihova lakota je bila prevelika, da bi lahko mirno prepustili fašistom polne koše hrane. Sestradani, raztrgani, neoboroženi so s kamenjem navalili na Italijane in jih prepodili.

Hkrati pa so Italijani zasedli širok pas ob stari jugoslovanski meji, da bi tako preprečili prehod neoboroženih kolon. Zveza preko meje in z brigadami se je pretrgala. Tako so se kolone začele zbirati v bližini pustega Trnovskega gozda, na terenu, kjer je najmanj hrane na Primorskem. Italijani so začeli vedno bolj zoževati obroč okrog tega taborišča neoboroženih, ki je štelo nad 800 mož. Obstajala je nevarnost, da ga bodo fašisti napadli in poklali neoborožene ljudi. Položaj je rešil Bračič, ki se je odločil za drzno potezo. V temni, viharni noči je krenil s kolono 800 neoboroženih mož proti meji. Ker ni mogel nikjer drugje predreti do meje, se je odločil, da krene skozi mesto Idrijo mimo italijanskih kasarn, v katerih je bilo takrat preko 2000 italijanske vojske. Stopil je na čelo kolone in s svojim osebnim junaštvom dal poguma tudi ostalim. V dežju in bliskih se je vsa kolona srečno preplazila skozi Idrijo, čeprav se je bilo treba plaziti več kot 200 m po trebuhu in komaj 50 metrov od italijanske kasarne.

S to mobilizacijo se je partizansko gibanje razširilo v vse kotičke Slovenskega Primorja. Partizani so prodrli preko reke Idrije v Slovensko Benečijo. Prva partizanska patrola je to reko, ki je bila nekdanja meja med staro Avstrijo in Italijo, prekoračila že prve dni oktobra 1942 ter prodrla tako v tisti del slovenske zemlje, ki je bil že od leta 1866 pod Italijo. Zdaj pa so operirale partizanske čete že na Stolu, Drnoblji in Miji. Hkrati pa so partizanske čete prodrle preko Kanina v Rabeljsko dolino, kjer je nastal iz majhne četice cel bataljon iz rabeljskih rudarjev. Po malih spopadih, kjer je imel bataljon nekaj ranjenec, je del krenil nazaj preko Kanina in nesel s seboj ranjence. Bori so se morali vzpenjati preko visokih zametov in ledu ter na vrveh spuščati ranjence na drugo stran. Drugi del pa je razorožil stražo na severni strani tunela, ki vodi iz Rablja skozi Kanin do Bovea. Bori so zasedli vozičke električne železnice, ki z njo prevažajo premog. Peljali so se skozi tunel in na drugi strani spet razorožili fašistično stražo.

Potrebna je bila nova širša organizacija primorskih partizanskih čet. S poveljem Glavnega štaba slovenskih partizanskih čet z dne 23. februarja 1943 je bila na Primorskem formirana primorska operativna cona z dvema odredoma. Ta ukaz je bil dokaz moči in razmaha partizanskega gibanja na Slovenskem Primorju. Bil pa je tudi dokaz moči in razmaha organizacij Osvobodilne fronte. Osvobodilna fronta se je bila med tem časom razvila v mogočno organizacijo, ki je dejansko predstavljala voljo in vodstvo vsega primorskega ljudstva. Ob njenem vzgledu in z njeno pomočjo se je razvila tudi italijanska »Fronte nazionale«, ki je v prvih mesecih leta 1943 poslala že prve borce v vrste slovenskih partizanov. Izraz in potrdilo tega stanja je bila konferenca slovenskih in italijanskih protifašističnih aktivistov, ki se je vršila pod vodstvom tovariša Beblerja februarja meseca 1943. Na konferenci je bil izvoljen Primorski pokrajinski plenum Osvobodilne fronte slovenskega naroda. V plenum sta bila izvoljena tudi dva italijanska predstavnika. Plenum je izdal proglas in resolucijo, ki je v njima zahtevala politiko protifašistične borbe na Primorskem in poudaril nujnost enotnosti italijanskega in slovenskega ljudstva na Primorskem v boju proti fašističnim okupatorjem. To je bila nova politika, politika, ki je vodila k ustvarjanju in utrjevanju protifašistične enotnosti obeh narodov na Primorskem, to je bila politika, ki je edina vodila k najširšemu razmahu oborožene borbe proti fašističnim okupatorjem.

Tako se je vsa Primorska spremenila v eno samo bojišče. Vsaka vas, vsaka hiša je bila trdnjava oboroženega protifašističnega odpora. Italijanska fašistična oblast je bila brez moči in v posmeh sama sebi. Vsak ukrep fašistične oblasti je že v samem početku propadel. Če so začeli fašistični oblastniki odganjati živino, jo je ljudstvo rajše oddalo partizanom. V mesta kmetje niso več hoteli nositi hrane na prodaj. Vse ljudstvo je sodelovalo v boju proti fašizmu. Partizanske čete pa so s svojo oboroženo borbo stale na čelu ljudstva. Fašisti so morali za čuvanje svojih garnizij in komunikacij držati na tem ozemlju izredno veliko število vojaštva. Položaj je za fašistične oblastnike postajal vedno težji. Misel oboroženega boja proti fašizmu se je začela širiti preko slovenske narodnostne meje v Furlanijo. Zato so začeli fašisti pošiljati med prebivalstvo svoje vohune, ki naj bi izvohali, kdo podpira partizane, kje so organizacije Osvobodilne fronte in partizanska taborišča. Hkrati pa so se dogovorili z belogardističnim vodstvom v Ljubljani, da pošlje nekaj svojih agitatorjev na Primorsko. Prav tako so skušali proti partizanom poslati in organizirati mihajlovičevske četniške grupe. Takrat se je v okolici Črnega vrha pojavila v partizane preoblečena četniška skupina. Peli so partizanske pesmi in lagali ljudem, da so partizani. Prebivalstvo jim je nasedlo, jih gostoljubno sprejelo in jim dalo hrane. V zahvalo za to so četniki javili imena posameznikov, ki so jim nudili pomoč, fašističnim oblastem, ki so potem aretirale okrog 25 ljudi. Vsa Primorska je vzvalovala nad tem podlim izdajstvom. Budnost primorskega ljudstva se je čez noč dvignila na izredno višino. Po vseh vaseh si je ljudstvo samo od sebe organiziralo obveščevalno službo in narodno zaščito. Vsakega tujea je narodna zaščita aretirala in ga predala partizanom. V neki vasi so prijeli fašističnega vohuna, ker pa ni bilo v bližini partizanske edinice, so ga sami ustrelili. Belogardisti in četniki so se zaman trudili, da bi prodrli na Primorsko. Zdaj so fašisti začeli z novim terorjem in z novo širokopotezno akcijo proti vsem partizanskim silam na Primorskem. Njihov načrt je bil, da potisnejo partizanske čete iz plodovite južne in srednje Primorske v nenaseljene Julijske Alpe, jih tam blokirajo in z lakoto prisilijo k predaji. V ta namen so formirali poleg dveh divizij, ki sta imeli nalogo operirati proti partizanom, še posebno alpsko brigado, ki jo je vodil general Mazzini. Začela se je doba težkih bitk, ki so jih primorske partizanske čete z neizmernim junaštvom zmagovito izvojevale. Prva taka bitka se je vršila na zapadni strani Soče in sicer na severnem pobočju dolgega gorskega slemena Kolovrata. Tam so Italijani obkolili partizansko četo, ki je štela 30 mož. Bila je brez puškomitraljeza in oborožena deloma z lovskimi puškami. Italijanov je bilo preko 3000. Vnela se je borba, ki je trajala štiri ure. Po štiriurni borbi se je četa srečno prebila skozi vse italijanske obročje, Italijani so imeli 110 mrtvih, partizani pa samo 5. To je bila ena izmed prvih večjih bitk na Primorskem. V tej bitki so partizani pokazali čudeže junaštva. Kljub pomanjkanju municije, kljub slabemu orožju so tri ure odbijali napade fašistov, ki so se bili prej

napili in pijani jurišali na partizanske položaje. Odslej je postala to vsakodnevna navada fašistov. Kadar koli so šli nad partizane, so se prej napili.

Nekaj kasneje je bataljon na Krasu vodil težko borbo z velikimi italijanskimi edinicami in pobil v tej borbi preko 160 Italijanov, sam pa izgubil dva tovariša.

V tem času, ko so fašisti na vseh koncih začeli z ofenzivo, je postalo jasno, da je treba začeti že na Primorskem formirati brigade. Posamezne čete, ki so bile razporejene brez trdne zveze eno z drugo na širokem teritoriju, niso mogle biti sposobne, da se uspešno zoperstavijo ofenzivi italijanskih fašističnih čet. Treba je bilo formirati iz teh čet močnejše edince — brigade, ki bi bile sposobne uspešno manevrirati na velikem prostoru in sprejemati borbe z večjimi fašističnimi silami. Stab primorske operativne cone je februarja meseca izdelal načrt za formiranje I. primorske brigade. Za komandanta je bil določen tovariš Janko Premrl-Vojko. Vojko je vedel, da formiranje brigad ni tak ukrep, ki bi bil defenzivnega značaja. Vedel je, da formiranje brigade zahteva najvišje napore. Zato je začel koncentriranje svojih bataljonov z napadom na večjo italijansko kolono, ki je hotela prodrati v Trnovski gozd. Borba se je vršila v globokem snegu, kljub temu so partizani odnesli zmago, zaplenili dosti orožja, toda pri tem je bil smrtno ranjen njihov ljubljani komandant Vojko. Nekaj dni nato je Vojko na posledicah rane umrl. Kmalu zatem je na Primorsko prispel tovariš Jaka Avšič, takratni namestnik komandanta NOV in partizanskih odredov Slovenije. Prišel je, da organizira s svojim bogatim znanjem na Primorskem brigade. S štabom cone je izdelal načrt, da se formirata iz obeh odredov dve brigadi in potem kreneta preko Tolminskega in Brd v Slovensko Benečijo do Taljamenta. Medtem je italijanska ofenziva stalno napredovala. Formirati je bilo treba dve brigadi in sicer V. in VI. slovensko narodno-osvobodilno udarno brigado. Peta je nosila ime primorskega pesnika Simona Gregorčiča, VI. pa ime voditelja tolminskega punta iz leta 1712, ime Ivana Gradnika. Brigade je bilo treba formirati v najtežjih pogojih italijanske ofenzive. Predvideno je bilo, da se obe brigadi v svojem formiranju sestanejo v tolminskih hribih. Tovariš Jaka Avšič je začel s formiranjem V. brigade. Toda še preden je bila brigada skoncentrirana, že sta imeli dve njeni četi težak spopad na Šentviški planoti. Bilo je to zadnje dni aprila 1943. Dve četi te brigade sta dopoldne napadli italijansko kolono. Popoldne istega dne je 2000 pijanih kvesturinov in fašistov napadlo taborišče teh dveh čet. Partizanov je bilo okrog 50, bitka je trajala okrog 5 ur. V tej bitki je padlo nad 80 Italijanov, medtem ko so imeli partizani samo enega mrtvega. Obe četi sta se potem pridružili ostalemu delu svoje brigade, ki ga je vodil tovariš Jaka Avšič. Tako je bila V. brigada »Simona Gregorčiča« razen enega bataljona, ki je ostal na Krasu, skorajda kompletna. Taborila je nekje nad hribovsko vasjo Knežje Ravne na višini 1000 metrov. Ko je brigada hotela preiti že naprej, da poišče zvezo s tovarišem Bračičem, ki je medtem formiral VI. brigado »Ivana Gradnika«, so prišli v vas fašisti in so hoteli odpeljati vso živino. Brigada je v smelem jurišu napadla Italijane iz vasi, ne da bi mogli odati strel na napadajoče partizane. Pri tem jurišu je bil ranjen tov. Ivan Turšič - Iztok, ki je postal kasneje major in komandant XXXI. divizije IX. korpusa in bil po svoji junaški smrti za uspehe v borbi odlikovan od predsedstva Vrhovnega sovjeta ZSSR. Po tem napadu je brigada krenila preko Soče in se utaborila na Kolovratu, ne daleč od kraja, kjer je bila pred dobrim mesecem izvojevana junaška bitka 30 partizanov proti 3000 Italijanov. Tri ure hoda od nje pa je taboril že del VI. brigade »Ivana Gradnika«. To brigado je bil formiral tovariš Bračič, toda baš na dan, ko se je bila brigada skoncentrirala v visokih hribih nad Bovcem, je bila izdana in napadena. Po celodnevnih borbah se je del brigade pod vodstvom njenega komandanta Danila Šoroviča premaknil preko Krna (2280 m) nad Tolmin in od tam preko Soče. Ostali del pa je šel pod vodstvom komandanta primorske operativne cone Bračiča čez Sočo nekje pri Žagi v Kanin in od tam preko Stola nasproti Šoroviču in V. brigadi.

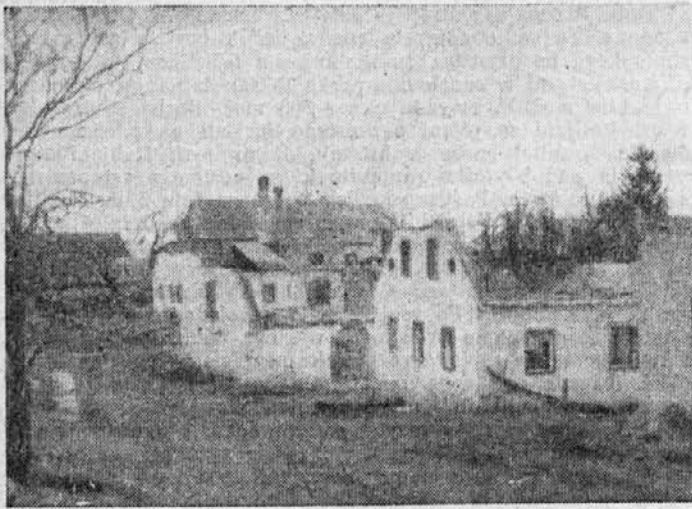
V. brigada pod vodstvom tovariša Jaka Avšiča je takoj našla zvezo z delom VI. brigade pod vodstvom Danila Šoroviča. Izdelan je bil skupen načrt za napad na italijansko postojanko v Livku. To je bil načrt za napad, ki naj bi služil kot izhodišče za nadaljnji pohod v Benečijo. Napad bi se moral začeti 10. maja 1943 dopoldne.

Toda 10. maja zjutraj je bila V. brigada na Kolovratu napadena. Tu se je odigrala ena najtežjih borb v zgodovini primorskega partizanstva do kapitulacije fašistične Italije. Na italijanski strani je sodelovalo preko 10.000 Italijanov, medtem ko je bila moč V. brigade okrog 300 mož. Borbe so trajale 14 ur. Italijani so pijani neprestano jurišali na partizanske položaje. Rezultat borbe je bil tak, da so imeli Italijani 200 mrtvih in nad 80 težko ranjenih, ki so večinoma vsi pomrli na posledicah ran. Partizanske izgube so znašale 5 mrtvih in 11 lahko ranjenih. V tej bitki so se zlasti hlabro držale partizanke. Ko so komisarko neke čete, ki je bila ranjena v komolec, peljali v previjališče, je s solzami jeze v očeh dejala: »Zdaj, ko ne morem več streljati, bi jih šla najraje trgati z nohti in z zobmi.« Po vsej Soški dolini je odmevala borba in ljudje so s strahom pričakovali njenega izida. Peta brigada je častno prestala svojo prvo preizkušnjo. Istega dne dopoldne je VI. brigada pod vodstvom Danila Šoroviča, kakor je bilo domenjeno, napadla italijansko postojanko v Livku. Po nekaj streljih so borci vdrli v mesto, zavzeli nekaj hiš in polovico karabinjerske postaje. Borba se je začela razvijati z vso divjostjo, medtem pa je na pomoč napadeni postojanki prišel del čet, ki so napadle V. brigado. Po celodnevnih borbah se je VI. brigada umaknila iz Livka in krenila pod Matajurjem proti gori Miji, na zapadni strani reke Nadiže. Na Miji se je Danilo Šorovič sestel s tovarišem Bračičem in tako je bila VI. brigada kompletna. Bitke 10. maja so bile po širini prostora, ki so ga zavzele, in po uspehih ene največjih in najzmagovitejših.

Po uspešno zaključeni borbi na Kolovratu dne 10. maja je V. brigada pod vodstvom Jaka Avšiča krenila mimo bojišča v Livku proti Matajurju. Fašisti so spoznali, da je treba proti obema brigadama vreči neprimerno večje število vojaštva. Ves videmski korpus italijanske kraljevske vojske, fašistov, karabinjerjev in kvesturinov, edince, močne nad 25.000 mož, so začele pod vodstvom štaba videmskega armadnega zbora operirati proti V. in VI. brigadi.

Na Matajur je V. brigada prispela vsa izmučena in izgledovana. Več kot tri dni borci niso ničesar jedli. Spustili so se na južno pobočje Matajurja v srce Slovenske Benečije. Slovenska Benečija je bila že od leta 1866 pod Italijo. O Benečiji je bilo splošno razširjeno mnenje, da je slovensko prebivalstvo popolnoma italijanizirano in da je bilo navdušeno za fašizem. S težkim srcem so se borci spuščali s pobočij Matajurja do prvih beneških vasi. Računali so, da jih bo prebivalstvo sprejelo s srepimi pogledi in da jim ne bo hotelo dati hrane. V prvem mraku poletnih noči se je brigada spuščala proti beneški vasi. Vsi borci so imeli puške pripravljene na strel in čakali, kdaj in od kod bo zaropotal italijanski mitraljez. Nekoliko nad vasjo se je brigada ustavila. Borci so prisluhnili. Počutili so se tako čudno sredi tuje zemlje. Nihče od njih še ni bil v tem kraju. Vsak pa je slišal samo slabe stvari o prebivalstvu Slovenske Benečije. In tedaj je iz vasi zadonela pesem — slovenska narodna pesem. Brigada se je oddahnila,

kamen se je borec odvalil od srca in zadihali so sproščeno. Benečani so brigado navdušeno sprejeli. Od svoje revščine so si odtrgali, kar so mogli, in dali izmučenim in sestradanim borec. Zgodaj zjutraj je brigada krenila nazaj na Matajur in se utaborila pod vrhom na strmem bregu nad Nadižo. Položaj je bil za borec skrajno neugoden. Zato so morali borci brez besede tiho ždeti za grmičevjem in čakati večera, da bo mogoče preiti reko Nadižo in cesto ter se povzpeti v nasprotni breg — na Mijo, kjer je čakala VI. brigada pod vodstvom komandanta Bračiča. Toda že opoldne je bila brigada napadena. Razvila se je na strmini kratka borba. Partizani so zaplenili puškomitraljez in nekaj pušk, razgnali prve oddelke Italijanov, se spustili po bregu navzdol, v borbi prešli reko Nadižo in cesto ter se začeli vzpenjati proti vasi Črnemu vrhu pod Mijo. V Črnem vrhu jih je pričakalo navdušeno prebivalstvo. Vsi vaščani so stali pod vasjo in ko so se vasi približali prvi borci, so začeli vaščani navdušeno mahati z robcami in vzklikati borec. Toda vas je bila tako revna, da ni mogla nasiti lačne brigade, ki se je že več kot teden dni skozi borbo in z napornimi marši prebijala od Kolovrata do Mije. Brigada je krenila dalje proti zapadu in se utaborila na Špiku nad Čaneblo, nekako 10 km zračne črte od Fojde (Faidis).

Medtem pa je bila VI. brigada krenila že z Mije. Bračič je namreč zvedel o težavah, s katerimi se mora boriti V. brigada in je hotel z akcijo na italijansko kolono na cesti Kobarid—Bovec pritegniti italijanske sile nase. Italijani so bili medtem zasedli namreč skoraj vse vasi, tako da partizani niso mogli do hrane. Brigadi sta skoraj gladovali, hkrati pa še trpeli žejo. V. brigada je bila nekoč tri dni brez vode, borci so bili slabo obuti in še slabše oblečeni. V tem položaju je izvedel Bračič napad in na cesti pred Kobaridom uničil dva italijanska kamiona, pobil preko 50 italijanskih vojakov in zaplenil večjo količino orožja. Iz te akcije se je umaknil nazaj na Stol, kjer je hotel počakati V. brigado. Toda Italijani so medtem vse svoje sile skoncentrirali na tem sektorju in se odločili za bitko, ki naj bi z njo uničili obe brigadi naenkrat. Tako se je nekako okrog 25. maja 1943. leta zjutraj začel napad na V. brigado, ki je taborila na Špiku nad Čaneblo, in na VI. brigado, ki je taborila na Stolu nad Kobaridom. Borbe so trajale ves dan. V. brigada je v teh borbah pobila preko 80 fašistov in zaplenila nekaj orožja, sama pa ostala brez izgub.

Mnogo težjo borbo je vodila VI. brigada na Stolu. Fašisti so bili spet pijani in so napadali z vso besnostjo. Ko še proti večeru niso mogli brigade pognati iz njenih položajev, so hrib zažgali. Tako se je morala brigada pognati skozi ogenj in dim v juriš, da je razbila fašistični obroč, se pretolkla do Soče, jo prekorčila in krenila proti Krnu. V tej bitki je padlo preko 80 Italijanov, med njimi en polkovnik, medtem ko je brigada imela štiri mrtve.

Peta brigada je po bitki na Špiku krenila dalje na zapad. Prodrla je globoko v Benečijo in stala tri ure pred Taljamentom. Italijanske koncentracije so se neprestano nadaljevale. Skoraj ni bilo več vasi, kjer ne bi bilo italijanske vojske. Brigado so prebivalci povsod z navdušenjem sprejemali. Sled-

njiž se je premaknila na severno pobočje Stola. Od vseh strani obkoljena od fašistov, zaradi izmučenosti in gladu, skoraj brez municije, brez čevljev, je bila nesposobna za borbo. Tri dni v najhujšem dežju je brigada, ne da bi kdor koli pojedel vsaj košček kruha, prečepela v nizkem grmičevju na severnem pobočju Stola. Četrty dan popoldne so jo Italijani izvohal. Do smrti izmučeni borci so se več kot eno uro plazili po skoraj navpičnem bregu proti vrhu Stola. Pritihotapili so se mimo italijanskih straž in se vrnili na Mijo. Od tu je del brigade krenil nazaj v Trnovski gozd, del brigade pa pod vodstvom tovariša Jakopiča-Kajtimira krenil v Rezižo. Na tej poti je najprej napadel in uničil dva kamiona, polna italijanskega vojaštva, pri Kobaridu in pozneje pod vrhom Karmina pa izvojeval težak boj proti nekaj tisočem Italijanov. V tej bitki, ki se je vršila le na ozkem gorskem sedlu nad vasjo Stolbico, je padlo preko 150 Italijanov.

Brigadi sta tako izšli utrjeni in prekaljeni iz težkih borb, izšli sta kot zmagovalki. Ponesli sta duh oboroženega odpora v najzapadnejše dele slovenske zemlje. Navezali sta tam zveze z italijanskimi protifašističnimi organizacijami. Ko je V. brigada taborila na Špiku, so ji prebivalci sosednih italijanskih vasi ponudili 400 kg koruzne moke. Na tem pohodu pa je sodelovala tudi prva skupina italijanskih partizanov, ki so prišli iz Trsta.

Partizani so v tej veliki italijanski ofenzivi ostali zmagovalci. Premagali so cel italijanski korpus. To je dalo novega poguma in novih moči vsemu primorskemu ljudstvu. Organizacije Osvobodilne fronte so se začele še bolj utrjevati. Postavljena so bila na laž prerokovanja različnih belogardističnih elementov, ki so trdili, da je boj primorskih partizanov zaman, da terja samo žrtve, uspehov pa da ni. Zdaj, ko so brigade iz teh velikih borb izšle kot zmagovalke, so se nove množice priključile osvobodilnemu gibanju. Pridružili so se mnogi tistih, ki se spočetka niso mogli odločiti niti niso verjeli v moč osvobodilnega gibanja in partizanske vojske.

Medtem je prišlo povelje Glavnega štaba NOV in POS, da morata brigadi preiti s Primorskega in se vključiti v II. slovensko divizijo, ki se je prav takrat začela formirati. Na svojem pohodu sta brigadi izvojevali še dve slavni bitki. Prvo pri Novakih nad Cerknim, kjer je padlo 50 Italijanov, drugo pa prav na vrhu Krna. To bitko je vodil zopet tovariš Jaka Avšič in po svoji zagrizenosti prav nič ne zaostaja za bitko, ki se je vršila 10. maja na Kolovratu. Pijani fašisti so ves dan jurišali na partizanske položaje, ki so bili v starih avstrijskih bunkerjih in strelskih jarkih. Partizanom je že zmanjkovalo municije, pa so na podivjane fašiste valili kamenje in skale. V tej bitki je padlo preko 150 Italijanov, medtem ko so imeli partizani komaj 4 mrtve.

Nekaj dni zatem pa sta obe brigadi skupaj izvedli pod vodstvom komandanta Bračiča miniranje železniškega mostu na progi Jesenice—Gorica. Po tej progi so Nemci noč in dan pošiljali transporte vojaštva in vojaškega materiala na italijansko fronto. Z eksplozijo je bil porušen 100 metrov dolg most, ki so ga morali popravljati skoraj tri mesece. Ob eksploziji pa je poginilo še 20 italijanskih stražarjev.

Pri nadaljnjem pohodu je V. brigada pod vodstvom tovariša Turšiča Ivana-Iztoka uničila kamion fašističnih zločincev, ki so se vračali s kazenske ekspedicije. Požgali so celo vas. A na poti domov jih je pričakala patrola V. brigade. Pobila je vse fašiste razen enega, ki se je potuhnil. Partizani so mu slekli obleko in tedaj se je potuhnjeni fašist dvignil in bežal v samih spodnjih hlačah. Prišel je v sosedno vas, kjer ga je prebivalstvo s smehom sprejelo. Za maščevanje je dal ta fašist požgati vso vas 25 hiš.

Medtem je odstopil Mussolini. Toda položaj za partizane se ni izboljšal. Badoljevski oblastniki so naprej z istimi fašističnimi in karabinjerskimi trupami nadaljevali borbo proti partizanom in teror nad civilnim prebivalstvom. Skoncentrirali so na Primorskem okrog 5 divizij. Vežbati so se celo začeli s plinom, da bi s plinom začeli borbo proti partizanom. Te vežbe so imeli v neki vasi pri Ilirski Bistrici.

Po odhodu brigad je ostal na Primorskem le še majhen odred. Odred je bil kmalu po odhodu brigad napaden na Nanosu. Bitko je vodil spet tovariš Ivan Turšič-Iztok. Pijani badoljevski vojaki so se brezuspešno zaganjali v partizanske položaje, dokler jim Iztok ni poslal v hrbet majhne patrole.

Badoljevski vojaki so ob prvih streljih, ki jim jih je oddala partizanska patrula v hrbet, zbežali in pustili na bojišču nekaj mrtvih in ranjenih. Še celo vrsto majhnih, zlasti pa sabotažnih akcij je izvršil primorski odred. Skoraj vsak dan je bila minirana in rušena najvažnejša proga Ljubljana—Postojna—Trst. Hkrati pa je odred dokaj hitro ponovno naraščal.

Kapitulacija Italije je sprostila vse sile primorskega ljudstva tako Slovencev kakor tudi Italijanov. Vstaja je zajela vso Primorsko. Moč ljudskih množic je pregazila vse tiste majhne nemške fašistične postojanke, ki so bile postavljene še v času badoljevske Italije. Primorski odred je čez noč narastel na 15.000 mož močno vojsko. Med njimi je bilo najmanj 5 do 6 tisoč italijanskih borcev iz Trsta, Gorice in Tržiča.

Fantje in možje so se sami začeli organizirati v bataljone in brigade in začeli stopati v borbo proti nemškim silam, ki so se za časa badoljevskega režima vgnezdile na Primorskem. Oboroževali so se z orožjem iz italijanskih skladišč. Prišlo je do težkih borb v Trstu in Tržiču, kjer so oboroženi italijanski delavci, formirani v čete in bataljone, ki so se priključili narodno-osvobodilni vojski Slovenije, uničili veliko število nemških vojakov in nemške vojne tehnike. Z vseh strani Primorske so se valile nepregledne kolone novo nastalih čet in bataljonov na zborna mesta. Vsi italijanski bataljoni, ki so nastali in se niso takoj udeležili borbe, so smatrali za svojo dolžnost, da se takoj javijo štabu primorske operativne cone, ki je bil takrat ponovno vzpostavljen. Vsa Primorska je valovala v ogromnem navdušenju in borbeni pripravljenosti. V tem trenutku je oblast na Primorskem prevzela Osvobodilna fronta slovenskega naroda. Formiral se je Narodno-osvobodilni svet za Slovensko Primorje, ki so bili v njem tudi italijanski zastopniki. Izdal je celo vrsto odredb in proglas o splošni mobilizaciji. Ljudstvo je navdušeno pozdravilo svojo oblast in se ji odzvalo. Takoj drugi dan po kapitulaciji so ogromne množice s slovenskimi zastavami marširale na Gorico. Kljub temu, da so badoljevski karabinjerji in v badoljevskih uniformah skriti fašisti grozili z revolverji in mitraljezi, se jih deset-tisočglava množica ni ustrašila. V ogromnih manifestacijah, ki so se razvile v Gorici in ki so se jim pridružili tudi Italijani, je prebivalstvo Gorice in okolice izpričalo, da hoče k novi Titovi Jugoslaviji.

V tem času se je štab cone dogovoril s komandantom italijanske divizije »Torino« generalom Malagutijem, da bodo edinice primorske operativne cone in divizije »Torino« skupno branile ozemlje pred prodirajočimi nemškimi kolonami. Badoljevski general Malaguti in njegovi badoljevski oficirji so ta dogovor prekršili. Brez boja so se začeli umikati in zapuščati bojišče. Badoljevski oficirji in vojska se niso hoteli boriti za to zemljo, niso se hoteli boriti proti skupnemu sovražniku, niso se hoteli boriti niti v Trstu. Zato naj danes molčijo, ker so sramotno dezertirali iz boja in sramotno prelomili pogodbo. V tem trenutku se je štab operativne cone odločil, da razoroži celo divizijo, kar je tudi v celoti uspelo. Badoljevski vojaki in oficirji so na poziv slovenske in italijanske narodno-osvobodilne vojske oddajali orožje in razoroženi odhajali preko Soče na svoje domove. Pri tem razoroževanju so v enaki meri sodelovale slovenske kakor italijanske partizanske edinice.

V tem času pa so začeli Nemci že prodirati po dolini Soče v Gorico. Prav tako so začeli prodirati iz Trsta proti Gorici. Začele so se divje borbe okrog Gorice. Tako je nastala slavna goriška fronta. Na tej fronti so se z neizmernim junaštvom borili mladi, preko noči nastali slovenski in italijanski bataljoni. Bili so to bataljoni, ki so bili skoraj popolnoma neizvežbani, v naglici organizirani, brez preizkušenega komandnega kadra. Primanjkovalo je artiljercev, tankistov in aviatičarjev. Partizanske edinice so zasedle letališče pri Gorici, kjer so ob vdoru Nemcev uničile 102 letali, letališče samo pa z artilerijskim ognjem za dalj časa onesposobile.

Štirinajst dni se je držala goriška fronta. Italijanski in slovenski partizanski bataljoni so v tem času uničili cel nemški oklopni vlak, ki je hotel prodreti iz Gorice. Iz stroja je bilo vrženih preko 5000 nemških vojakov. Uničenih je bilo več nemških tankov tipa »Tiger«.

Hkrati pa so začeli Nemci prodirati tudi z Gorenjske preko Idrije proti Vipavski dolini ter iz Ilirske Bistrice proti severu. Na vseh teh koncih kakor tudi v okolici Trsta so več kot

14 dni trajale težke borbe, v katerih so zadali partizani Nemcem ogromne izgube na moštvu in materialu.

V tem času je Slovenski narodno-osvobodilni odbor proglasil priključitev Slovenskega Primorja k demokratični Titovi Jugoslaviji. To je borce navdalo z novim pogumom. Kljub vsem naporom Nemcem dolgo časa ni uspelo prodreti skozi partizanske fronte, ki so se ob nje zaman zaganjali.

Sredi borbe je Izvršni odbor Osvobodilne fronte razpisal volitve za zbor odposlancev slovenskega naroda. V vseh krajih Primorske so se vršile te volitve. Volili so tudi italijanski bataljoni in kraji z italijanskimi prebivalci. Te volitve, ki so bile na najbolj demokratičen način izvedene sredi pokanja mitraljezov in topov, sredi napadov nemških avionov, so ponovno izpričale voljo primorskega ljudstva, da se priključi k Jugoslaviji. Vsa doba od italijanske okupacije do velike nemške ofenzive na partizanske edinice je bila eno najmočnejših potrdil volje celokupnega primorskega ljudstva, da se hoče priključiti k Titovi Jugoslaviji, bila je to doba, ki se je v njej trdno skovalo v borbah in žrtvah neuničljivo prijateljstvo in enotnost italijanskega in slovenskega prebivalstva na Slovenskem Primorskem.

To je prvi del zgodovine junaškega boja primorskega ljudstva za svojo svobodo. Iz majhne čete v Brkinih je zrastel bataljon, nato odred in potem dve brigadi. Po kapitulaciji Italije se je partizanska vojska formirala v divizije. Iz teh sil je bil kasneje formiran slavni IX. korpus NOV Jugoslavije, ki je ob kapitulaciji Nemčije tako odločilno sodeloval pri osvoboditvi Trsta.

O nekaterih vprašanih ljudsko prosvetnega dela

Slovenci imamo bogato tradicijo društvenega življenja. Kdo bi v preteklosti preštel vse kulturno prosvetne organizacije, čitalnice, odre in prireditve. Tradicija bogatega društvenega življenja je vsekakor zdrava. Zlasti nekatera delavska in kmečka kulturno prosvetna društva so odigrala važno vlogo v prebujanju, v prosvetljevanju ljudstva. Vendar pa je v tej tradiciji tudi marsikaj slabega in škodljivega. Danes ne smemo prekiniti s tradicijo široko razpredene mreže kulturno prosvetnih organizacij, čeprav je treba spremeniti organizacijska načela. Nikakor ne smemo dušiti iz tradicije izvirajoče želje po društvenem življenju, vendar pa moramo voditi uporen boj proti vsemu, kar je bilo v preteklosti slabega, neljudskega, nazadnjaškega.

Kulturno prosvetne organizacije so bile po večini v stari Jugoslaviji izrazito orodje v rokah reakcionarnih oblastnikov. Ti so te organizacije izkoriščali v svojo korist. Kulturna zostalost, neprosvetljenost in nerazgledanost v političnih in družbenih vprašanih — vse to so zavezniki reakcionarnih režimov vseh dob v njihovem boju za obvladanje ljudstva in njegovih osvobodilnih naporov. Zato so reakcionarne politične stranke in skupine v stari Jugoslaviji orga-

nizirale kulturno prosvetne organizacije z namenom, da postanejo orodje za širjenje njihovega vpliva na množice. Tako so bile te organizacije ekspozitura ene ali druge oficijelne — zato reakcionarne — politične stranke. Bile so sredstvo za poneumnevanje ljudstva, za razpihovanje strankarske in narodnostne mržnje. Razni dobronamerni ljudje, ki so našli zatočišče v teh organizacijah, so bili sicer polni besed o svoji ljubezni do ljudstva, bili pa so preveč navezani na ves sistem stare Jugoslavije, da bi lahko prišli kaj dlje od sentimentalnih fraz. V takem primeru so se ljudsko prosvetna društva izrodila v tiste znane prosvetarske konventikle zoprnega spomina. Ta prosvetarska društva sicer niso na grob, vsakomur jasen način skrbela za političen vpliv ene ali druge stranke, pač pa so s svojo limonadnostjo, popolno nejasnostjo itd., dejansko begala ljudstvo in hromila njegovo udarnost v boju proti reakcionarnemu sistemu stare Jugoslavije.

Ljudske množice so iskreno stremele po izobrazbi, po svoji globoki notranji potrebi so iskale odgovore na vprašanja, ki so jih težila. Tako so nastajali čisto zdravi, ljudski kulturno prosvetni aktivni. S takimi aktivni smo imeli opravka skoraj po vseh mestih in vaseh. Vendar se niso mogli razživeti. Čim so bili vključeni v katero koli kulturno prosvetno organizacijo, že jim je pretila nevarnost, da zadušijo in na napačna pota speljejo njihovo iniciativo, kar se je tudi čisto dogajalo.

Prav isto usodo je doživljalo delavsko-kulturno prosvetno društvo »Vzajemnost«. Lažni delavski voditelji in hlapci reakcionarnih režimov so zvesto pazili, da je bila »Vzajemnost« vedno »lojalna«. Zandarji in policija pa so poskrbeli za primerne ukrepe, če se je katera koli podružnica »Vzajemnosti« ali kakšna druga prosvetna organizacija spozabila in začela reševati naloge, ki jih ji je nalagalo njeno ime, ime kulturno prosvetne organizacije. Kljub vsemu temu so nekatere podružnice »Vzajemnosti« odigrale pomembno vlogo v revolucionarni vzgoji delavskega razreda in v utrjevanju zveze med delavci in kmeti. Zlasti se je to pokazalo v času delavske kmečkega gibanja. Takrat so bile nekatere podružnice »Vzajemnosti« čisto skoraj edina legalna oblika za združevanje in poglobljanje stikov med delavci in kmeti. Nekatere podružnice »Vzajemnosti« so postale hkrati tudi edina tribuna, kjer so lahko naši napredni intelektualni delavci posredovali ljudskim množicam spoznanje napredne znanosti in kulture. Po zaslugi Komunistične partije se je tako preko »Vzajemnosti« delavski razred tudi na področju kulturno prosvetnega dela uveljavil kot edini dosledno napredni in revolucionarni razred.

Dve pomembni pozitivni stvari nam prinaša dediščina kulturno prosvetnega dela iz preteklosti. Prvič, visoko razvito in razširjeno zanimanje in željo množic po kulturno prosvetnem delu, po društvenem življenju, po izobrazbi, in drugič, vodilno vlogo, ki so si jo delavske kulturno prosvetne organizacije pridobile v delu za izobrazbo množic in njihovo resnično, napredno vzgojo. Na teh pozitivnih dediščinah moramo vztrajati in naprej graditi.

Vendar bi se motili, če bi samo v tradicijah iskali vzroke za razgibanost društveno in kulturno prosvetno delo, ki se razvija danes pri nas.

Po mestih in vaseh nastaja nešteto ljudsko prosvetnih organizacij. Ljudstvo samoiniciativno išče in ustvarja oblike društvenega dela in življenja. Ljudje hlepajo po znanju, izobrazbi in razvedrilu. Nastajajo nešteta pevska društva in odri, knjižnice in ljudske univerze. Opraviti imamo z neštetimi prireditvami. Ljudje hlastajo po knjigah. Preprosti ljudje sami pišejo igrokaze, pesmi, skeče in povesti. Teh skromnih poskusov ne objavljajo, pišejo jih za svoj domači vaški ali to-

varniški oder. S svojimi pesmimi hočejo navduševati krog svojih znancev. Ljudska iniciativa osvaja s svojo neposrednostjo, s svojo silo vsa področja javnega življenja. Pri tem delu se ljudje dotikajo in odpirajo nešteto vprašanj. Vprašanja pa se postavljajo tudi sama od sebe. To so vprašanja vsebine in načinov ljudsko prosvetnega dela in kulturno prosvetnih organizacij. Vsa ta vprašanja nimajo ničesar skupnega s tistim starim, okorelim, bidermajerskim, malomeščanskim »prosvetarstvom«. Ta vprašanja narekujejo vsemu našemu ljudsko prosvetnemu delu posebne oblike, zlasti pa jasno določen cilj: utrjevati v zavesti ljudskih množic pridobitve narodno osvobodilne borbe, razširiti njihovo obzorje ter jim s tem dajati v roke orožje za reševanje praktičnih nalog in jih tudi tako usposablja za aktivno sodelovanje na vseh področjih našega javnega življenja.

Tipično in po svoje zakonito pa je dejstvo, da je pojav spontanah kulturno prosvetnih organizacij, ki nastajajo ločeno od OF, najbolj množičen tam, kjer je bila narodno osvobodilna borba zaradi okupatorjevega in izdajalskega terorja najšibkejša. To dejstvo skriva stalno nevarnost, da te organizacije zelo lahko izkoristijo reakcionarni elementi. Po drugi strani pa daje to ljudsko prosvetnemu delu še posebno važnost in še posebne dolžnosti. Množice v teh krajih še niso spoznale, da je OF s svojimi množičnimi organizacijami tudi organizator kulturno prosvetnega dela. Niso še povsem dojele velike važnosti svoje lastne politične aktivnosti, ki jo lahko uresničujejo preko OF in njenih množičnih organizacij. Zaradi tega hočejo svojo tvorno silo uveljaviti bolj preko ljudsko prosvetnih organizacij. Pri tem nujno in zelo pogosto obnavljajo stare oblike in prevzemajo celo stare metode društvenega dela. Tu mora ljudsko prosvetno delo postati eno izmed osnovnih orožij OF v borbi za množice. Postati mora eden izmed vzvodov za dviganje ljudskih množic v aktivno politično življenje.

Vsi ti pojavi kažejo na kontinuiteto tradicije bogatega kulturno prosvetnega dela. Kažejo pa predvsem na globoke spremembe, ki so se izvršile pri nas v času domovinske vojne. Narodno osvobodilna borba je sproščala neizmerne energije in iniciativo množic. Z našo zmago, z vzpostavitvijo ljudske oblasti je bilo ustvarjeno jamstvo za polno uveljavljenje ljudske iniciative. Naša oblast sprošča s svojo ljudsko vsebino in značajem ogromne ljudske sile. Še več. Ljudska iniciativa na vseh področjih javnega življenja, sproščanje ljudske energije v vsem našem življenju, to je ena izmed bistvenih lastnosti in temeljev naše oblasti. V zvezi s tem dobiva ljudsko prosvetno delo mnogo širši pomen in mnogo večje naloge, kakor jih je imelo kdaj koli v preteklosti. Pravilno ljudsko prosvetno delo mora sproščati tudi kulturno ustvarjalne sile našega ljudstva.

Na ta način bo ljudstvo postalo ena izmed odločilnih sil in moči pri oblikovanju in graditvi slovenske kulture.

Po drugi strani pa so leta narodno osvobodilne borbe s skrajno ostrino postavila pred množice nešteto zamotanih vprašanj o družbi, o človekovem poslanstvu in nalogah. Tudi v svoji vsakodnevni praksi srečujejo množice nešteto gospodarskih, kulturnih, političnih in družbenih vprašanj. Njihovo sodelovanje v narodno osvobodilni borbi jih je usposobilo, da ta vprašanja sploh zaznavajo in hočejo odgovora nanje. Naše osnovne množice so aktivno vstopile v družbeno dogajanje in danes vanj zavestno posegajo, so glavni, zavestni nosilec vsega razvoja pri nas. Ljudsko prosvetno delo mora tedaj pomagati množicam iskati orientacije v teh vprašanjih. Ne more in ne sme biti odtrgano od življenja, ne sme biti zatočišče različnih eksotičnih »specialistov«, ampak ena izmed tistih šol za množice, ki jim daje orientacijo in ki jih bo vzgajala v duhu tistih objektivnih in subjektivnih sprememb, ki so se pri nas izvršile v letih borbe in postale z našo zmago zakon.

Tako je torej jasno, da narekuje vsebino in metode ljudsko prosvetnega dela položaj, v kakršnem smo, bistveno spremembe, ki jih je zmaga uzakonila. Narekuje jih predvsem dejstvo, da je pri nas ljudstvo na oblasti in da je vprašanje dviganja kulturne stopnje ljudstva, odpravljanje kulturne zaostalosti hkrati vprašanje utrjevanja te oblasti, vprašanja usposabljanja ljudskih množic za izvrševanje nalog, ki jim jih postavlja dejstvo, da imajo oblast v rokah. Edino taka vsebina kulturno prosvetnih organizacij bo sproščala tudi kulturno tvorno silo množic. Ljudsko prosvetno delo, ki ne vidi teh osnovnih nalog, hromi ljudske množice, zavira polet njihovih energij. Ljudsko prosvetno delo, ki ne odgovarja množicam na veliko vprašanje: kako urejati svet, in ki jim ne daje smeri v celem sklopu velikih, bistvenih družbenih vprašanj, tako ljudsko prosvetno delo je prazno, brez pomena in ne more dajati množicam spodbude za razvijanje njihove kulturne tvornosti. Zato je kulturno prosvetno delo orožje za dvig politične in družbene zavesti množic, je orožje za vzgojo množic v duhu naprednih, ustvarjalnih idej, ki so se zanje množice navduševale in ki so našemu ljudstvu kazale pot iz brezizglednosti, zatiranja in politične nevednosti. Naša borba je ustvarila iz Slovencev takega človeka, ki je zagrabil življenje za vrat. Temu

človeku je treba dati zdaj znanja, da bo znal čuvati svojo zmago, jo utrjevati in razvijati ter urediti in urejevati svoj osvobojeni dom. Pri tej nalogi mora kulturno prosvetno delo odločilno pomagati.

Zato je treba napovedati odločen boj vsem tistim, ki hočejo iz kulturno prosvetnih organizacij napraviti neko zakotniško, od življeja ločeno društvo.

Za tako vsebino kulturno prosvetnega dela pa je treba najti organizacijske oblike.

Ustvarjati samostojno od OF in njenih množičnih organizacij popolnoma ločena kulturno prosvetna društva pomeni ustvarjati pogoje za vtihotapljanje reakcije na področje ljudsko prosvetnega dela; pomeni ločiti kulturno prosvetno delo od življenja, od tistega življenja, ki je snov in cilj dela ljudske prosvete. Pomeni spremeniti kulturno prosvetne organizacije v stare prosvetarske konventikle, kjer bi vsi mogoči čudaki, pa tudi reakcionarji, kjer bi slednjič tudi zaostali deli naših množic našli varno zatočišče pred burnim tokom življenja. To pomeni, da bi tako ljudsko prosvetno delo množice varalo, prikazovalo jim neko neresnično, idilično in sentimentalno podobo življenja. Še zaslutilo ne bi vseh vprašanj, ki se bistveno dotikajo interesov množic. Kulturno prosvetno delo pa ima smisel le tedaj, kadar vliva množicam optimizem, odgovarja na pereča vprašanja našega in mednarodnega življenja in jih vzpodbuja k tvornemu delu. Samo reakcija je zainteresirana na tem, da se ne bi prebudile kulturne tvorne sile ljudstva, da ljudske množice ne bi izvedele resnice o svetu, da si ne bi bile sveste težav in nalog, ki jih moramo izvršiti, da ne bi našle sredstev za izvrševanje teh nalog.

Naša vsakdanja praksa nas uči, da so vsa tista kulturno prosvetna društva vsaj sumljive vrednosti, ki niso vezana, tesno vezana na OF in njene množične organizacije. Potemtakem skrivajo poskusi ustvarjanja popolnoma samostojnih, ljudsko prosvetnih organizacij in oživljanje starih oblik in

metod kulturno prosvetnega dela nevarnost, da izkoristi reakcija ta društva za razbijanje enotnosti delovnega ljudstva v OF. Kulturno prosvetne organizacije, ločene od vsakodnevne prakse, ki je s svojimi izkušnjami najboljša šola za množice, ne morejo ljudstva vzgajati na osnovi te prakse za reševanje praktičnih nalog. Jasno je tedaj, da bo reakcija te organizacije prej ali slej izkoristila iz preprostega razloga, ker se v teh, od življenja ločenih organizacijah vprašanja ne bodo stavljala s tako ostrino in nujnostjo, kakor jih postavlja življenje samo.

Prav tako je napačno ustvarjanje nekega posebnega ljudsko prosvetnega aktiva. Taka tendenca ima nujno za posledico poplitvenje kulturno prosvetnega dela. Kulturno prosvetne organizacije morajo postati tribune, kjer bi moral nastopati vsakdo, kdor je zmožen posredovati ljudskim množicam pridobitve znanosti in kulture. Posredovati množicam preko kulturno prosvetnih organizacij svoja znanja in spoznanja mora biti našemu kulturnemu in prosvetnemu delavcu prav tako resna stvar kakor njegovo lastno ustvarjanje. Postati mora zanj ena izmed vezi, ki ga veže z njegovim ljudstvom, iz katerega je zrasel in za katerega konec koncev ustvarja.

Ugotovili smo že, kako množice same iščejo oblik društvenega življenja in kako si žele kulture in prosvete. To je treba ugotoviti zategadelj, da se zavemo, da je razvijanje kulturno prosvetnega dela nujna naloga, če nočemo capljati za množicami in dopuščati reakcionarnim elementom, da si v raznih, spontano nastalih organizacijah pridobivajo vpliv na množice.

Množicam združevanje v kulturno prosvetnih društvih ni tuje, želijo si jih. To ugotavljamo zato, da se zavemo, da je oblika prosvetnih organizacij primerna in množicam dostopna.

Spričo nalog kulturno prosvetnega dela, spričo vseh omenjenih dejstev je jasno, da morajo OF in njene množične organizacije postati glavni iniciator in voditelj kulturno prosvetnega dela. Šablon pri tem ne moremo postavljati. Gre v bistvu le za to, da postavijo OF in vse množične organizacije v svoj delovni program organiziranje pevskih društev, ljudskih odrov, knjižnic, ljudskih univerz itd. Jasno je, da bodo morali pri tem prav sindikati odigrati najpomembnejšo vlogo. Sindikati združujejo največje število mestnega in deloma tudi vaškega prebivalstva. Sindikati so eden izmed glavnih pobornikov delavsko kmečkega bratstva. Zato je njihova dolžnost, da postanejo tudi središča kulturno prosvetnega življenja.

Pri tem je treba vzpostaviti povsod tesno zvezo med tovariši, ki pri posameznih organizacijah odgovarjajo za kulturno prosvetno delo. Na ta način naj se okrog tega osnovnega, vodilnega aktiva zbirajo vsi, ki žele aktivno delati v ljudsko prosvetnih organizacijah. Pri tem ne smemo poznati nobene ozkosti. Inicijativa OF in njenih množičnih organizacij, zlasti sindikatov, mora stremeti za tem, da združi na vseh področjih

ljudsko prosvetnega dela vse, ki želijo iskreno sodelovati. Zato so primerne oblike raznih odborov ljudskih univerz, odrov, čitalnic itd. Najvažnejše pri tem pa je, da so vsa ljudska prosvetna društva sestaven del OF oziroma katere koli množične organizacije.

Vsi ti aktivni in odbori pa ne bi imeli nobenega smisla, če bi se spreminjali v neko vzvišeno vodstvo, v nek zakonjen forum, ki ima edini kompetence nad ljudsko prosvetnim delom. Vsi ti aktivni in odbori se morajo v tesni zvezi z OF, v zvezi s konkretnimi nalogami OF na svojem terenu ukvarjati s konkretnim delom, s konkretnim organiziranjem kulturno prosvetnih društev v okviru OF in njenih množičnih organizacij. Nuditi morajo tem društvom pomoč v materialu, navstetih itd.

Pri tem delu se bomo znašli pred celo vrsto materialnih težav. Pri reševanju teh težav se je treba obrniti na ljudske

množice. Organizirati je treba nabiralne akcije za knjižnice, odre itd.

Vendar bi težko grešili, če ne bi zlasti na kulturno prosvetnem področju postavili tesnega stika z vojsko. Enote vojske imajo staro tradicijo kulturno prosvetnega dela. Imajo bogate izkušnje in izkušene delavce. Njihova pomoč, njihove izkušnje lahko v mnogočem doprinesejo k razvijanju poleta in optimizma, ki mora biti bistvena lastnost kulturno prosvetnega dela in ki je svetla tradicija partizanstva.

Na tak način izvirajo forej naloge kulturno prosvetnega dela iz položaja pri nas in v svetu. Na tak način je treba smatrati kulturno prosvetno delo za važno področje in ga moramo voditi s ciljem napredne, demokratične vzgoje množic, s ciljem sproščanja in organiziranja njihovih kulturno tvornih sil. Na tak način nam narekuje vsebina kulturno prosvetnega dela tudi organizacijske oblike.

Ogromna vojna škoda, povzročena Jugoslaviji

Velika in neizmerna je škoda, ki so jo jugoslovanskim narodom v štiriletni osvobodilni vojni prizadejali nemško-fašistični okupatorji, njihovi slepi privrženci in pomagači.

Nemška, italijanska, madžarska kakor tudi bolgarska fašistična vojska in njihove zasedbene oblasti so v celoti izvrševale zločinska povelja svojih fašističnih vlad in vrhovnih poveljstev. Ropale in morile so po naši domovini. Ubijale so nedolžno civilno prebivalstvo. Rušile, požigale in uničevale so vasi in mesta, naše kulturne, umetniške spomenike in znanstvene pridobitve, cerkve in šole. Neusmiljeno so ropale, uničevale in pustošile trgovska skladišča, industrijska in rudarska podjetja, prometna sredstva, bolnišnice in zdravstveno-higijenske ustanove, kmečke domačije, živino in inventar, naše gozdove, sadovnjake in vinograde.

Kamor koli so prispeli fašistični zločinci, so ubijali, rušili, požigali in načrtno ter sistematično ropali. Vse to so delali proti načelom mednarodnega prava. Fašistični vojak je bil povsod in vedno zakrknjeni ubijalec in razbojnik, ki je povsod sejal smrt in puščal za seboj upoštovanje.

Prebivalcev je bilo pred vojno v Jugoslaviji 16 milijonov. Od teh je bilo 8,250.000 zaposlenih v gospodarstvu, in to: 6,000.000 v kmetijstvu in gozdarstvu, 1,100.000 v industriji in obrti, 480.000 v trgovini, kreditnih ustanovah in prometu, 360.000 v javnih službah in svobodnih poklicih ter 310.000 v raznih drugih službah.

Ves narodni dohodek se je gibal od 100 do 110 milijard dinarjev (po cenah iz 1938. leta).

Premoženje vseh kmetijskih gospodarstev je v letih od 1935 do 1940 znašalo 26,6 milijard dinarjev.

Obdelane zemlje je bilo skupno 14,6 milijona ha. Od tega je bilo 303.000 ha sadne kulture s 74,2 milijona raznih plemenitih sadnih dreves ter 223.000 ha vinogradov.

Površina gozdov je obsegala 7,2 milijona ha s celotno lesno zalogo 825,380.400 kubičnih metrov. Vsako leto je bilo povprečno nasekanih 22 milijonov kubičnih metrov raznega lesa.

Zivinoreja: V Jugoslaviji je bilo 1,3 milijona konj, 4,8 milijona glav govedi, 10,7 milijona ovac in koz, 3,6 milijona prašičev, 23,2 milijona perutnine, 792.807 čebelnjakov, 185.288 oslov, mezgov in bivolov.

Industrijskih in rudarskih podjetij je imela bivša Jugoslavija 7700, od teh je bilo 3200 državnih, v Jugoslaviji je bilo 2200 obrtniških delavnic, 170.000 trgovskih obratov in 12.000 zadrug.

Promet: Skupna dolžina vseh železniških prog je znašala 14.200 km. Mornarica je imela 77 parnikov dolge plovbe s skupno tonažo 326.450 ton, 14 parnikov velike obalne ter 90 parnikov male obalne plovbe. Cestno omrežje je imelo skupno 43.610 km državnih in banovinskih cest, s 5453 mostovi v skupni dolžini 127,8 km (brez železniških mostov in mostov preko melioracijskih kanalov).

Iz številnih dokumentov, ki govore o okupatorskih zločinih nad narodi Jugoslavije, navajamo kot primer odlok maršala von Keitla od 18. marca 1943, v katerem odloča, da: »... so poveljniki, ki imajo najmanj čin divizijskega poveljnika, poobla-

šeni, da nikogar ne pozabijo, t. j. da ujetnike in prebivalce na področju boja streljajo...« Generalni poročnik Neidhold je 11. decembra odredil v svojem odloku št. 221-44 okupacijskim četam v Bosni in Hercegovini: »Kraja Zagnjezde in Odvoz se morata uničiti, moške prebivalce teh krajev je treba pobesiti, žene in otroke pa odvesti v Stolac.«

Državna komisija za vojno škodo je podrobno pregledala vojno opustošenje in uničevanje fašističnih okupatorjev v Jugoslaviji ter ob sodelovanju številnih strokovnjakov ocenila dejansko škodo, katero so narodi Jugoslavije trpeli med vojno in okupacijo, na 402,2 milijarde dinarjev ali 9,1 milijarde ameriških dolarjev po cenah iz 1938. leta in po tečaju 1 dolar proti 44 dinarjem.

Od tega odpade na Nemčijo 7.120.099.045 dolarjev, na Italijo 1.449.363.681 dolarjev, na Madžarsko 451.919.055 dolarjev in na Bolgarijo 123.407.070 dolarjev.

V gornje številke pa niso vštete škode, povzročene zaradi izgube državnih dohodkov, vojnih izdatkov, niti kakršna koli odškodnina zaradi tega, ker je gospodarstvo trpelo, zaradi izgube tolikih življenj in odvzema svobode, kar je vse dala Jugoslavija za svobodo in mir v svetu.

Prej objavljena vsota 31 milijard dolarjev obsega vso škodo po cenitvi iz 1941. leta in to 13,5 milijarde za izgubo narodnega bogastva, 9 milijard za izgubo narodnega dohodka, 24 milijard za gospodarsko škodo zaradi izgub življenj in svobode in 11,5 milijarde za vojne izdatke.

Nemško-fašistični okupatorji so po neizvnanem napadu na Jugoslavijo, v štiriletnem neprekinjenem boju jugoslovanskih narodov na strani združenih narodov, pobili 1.685.000 jugoslovanskih državljanov v povprečni starosti 22 let. Popolnoma ali pa delno so onesposobili za delo 24.500 ljudi, dočim so 175.000 ljudi odgnali v ujetniška taborišča, 320.000 so jih internirali, 270.000 odvedli na prisilno delo, 530.000 prisilno razsели, 320.000 pa prisilno mobilizirali. To znaša v celoti 3.700.000 prebivalcev ali 23 odstotkov vsega prebivalstva.

Uničili so ali težko poškodovali 6690 poslopij, javnih ustanov v mestih, 59.810 poslopij v mestih in 372.660 hiš po vaseh. Poleg tega je bilo 55.000 zgradb nekolikokrat porušenih in zopet obnovljenih v času vojne. V celoti je uničenih in poškodovanih 504.160 poslopij ali 20 odstotkov vseh poslopij v Jugoslaviji. To pomeni, da je 3.300.000 naših prebivalcev ostalo brez strehe.

V osvobodilni vojni je bilo poškodovanih ali pa uničenih 237 rudnikov, in to 142 premogovnikov z letno produkcijo 7.300.000 ton premoga, oba rudnika bakra z letno produkcijo 930.000 ton, vseh sedem svinčenocinkovih rudnikov z letno produkcijo 808.000 ton, obe svinčeni topilnici, topilnica cinka, vseh osem antimonovih rudnikov, vse tri topilnice antimona, vseh devet rudnikov kroma z letno zmogljivostjo 72.000 ton, vseh 10 rudnikov boksida, vseh 12 rudnikov železa, vseh 5 tovarn za železo ter 33 ostalih rudnikov z letno produkcijo 280.000 ton, od tega 5200 kg letne produkcije zlata.

Prav tako je uničena edina solarna in edini rudnik za mlinske kamne. Uničenih odnosno poškodovanih je še 257 kompresorjev (od 690), 89 separatorjev (od 168), 1186 zgradb (od 4847), 15.670 vagončkov (od 25.802), 57 rudniških lokomotiv (od 135), 894 elektromotorjev (od 2250), 987 vrtnalnikov (od 1417), 19 trebilnic (od 38), 242 prezračevalcev (od 363), 83 zračnih vodov v jamah, 4 gnetilnice za premog itd.

V kovinski industriji je porušenih 18 podjetij, poškodovanih pa 52. V kemični industriji je uničenih 75 električnih central, a poškodovanih jih je 79. Nadalje je uničenih 81 mlinov in 110 poškodovanih. Poškodovani sta tudi dve tovarni sladkorja, 4 podjetja za gumijasto industrijo, 26 tovarn testenin, 12 tovarn cementa, 15 podjetij za proizvodnjo apna in 9 keramičnih tovarn. Uničenih je še 8 tovarn špirta, 12 jih je pa poškodovanih, 2 tovarni maveca, 3 so poškodovane, 11 opekarn, 274 jih je poškodovanih. Uničene so tudi 4 tovarne za predelavo lesa, dočim jih je 32 poškodovanih.

Sovražnik je uničil in poškodoval 251 električnih central, ter skupno 3438 raznih industrijskih podjetij, uničil in oropal je tudi industrijska skladišča. Zelo je prizadeta tudi tekstilna in usnjarska industrija ter industrija olja ter konzerv.

V gozdni industriji je uničenih 1150 žag, poškodovanih pa 1316. Popolnoma je uničena edina tovarna celuloze, 1 tovarna vžigalic, dočim sta dve poškodovani. Porušeni sta 2 to-

varni za impregnacijo lesa, 3 pa so poškodovane. Uničena je 1 tovarna terpentina, 1 je poškodovana. Prav tako je porušena 1 tovarna za suho destilacijo, 1 je težko poškodovana. Uničeni sta 2 tovarni tanina, 7 je poškodovanih. Porušena je ena tovarna za pohištvo, 1 je poškodovana.

Poškodovan je tudi zavod za izdelavo denarja v Topčideru. Nadalje je poškodovanih 8 tobačnih tovarn in 4 pomorske solarne. Pa tudi v vseh ostalih industrijskih panogah so občutna poškodovanja. Razen tega je sovražnik uničil, odnosno odpeljal stroje, orodje, sirovine in proizvode iz 29.000 obrtniških delavnic.

Uničen odnosno odpeljan je bil 30.301 tovarni vagon, a 15.905 je poškodovanih. Potniških vagonov je bilo uničenih odnosno odpeljanih 2922, poškodovanih pa 1368. Uničenih odnosno odpeljanih je bilo 1188 lokomotiv vseh vrst, poškodovanih pa 587. Uničenih odnosno onesposobljenih je bilo 6100 km železniških tračnic s 490.000 tonami skupne teže, 141.000 ton orodja in delov za proge, 7800 kretnic, 16.500.000 železniških tramov. Uničenih je 16 km predorov, 35.910 m železniških mostov v skupni teži 95.000 ton.

Železniške delavnice so bile zaradi razrušenja in ropanja zelo prizadete. Poškodovanih in razrušenih je 27 kurilnic, 152 vodnih postaj, 16 velikih žerjavov, 54 rezervoarjev za vodo, 2 razkuževalni postaji, 243 vagonskih tehtnic itd.

V rečnem prometu je zabeležena izguba 35 potniških ladij, 115 tovarnih ladij, ki so na leto prevozile 2.200.000 ton blaga, 605 vlačilcev, 12 rečnih ladij, 1 plovne delavnice itd.

V pomorskem prometu smo izgubili 56 ladij dolge obalne plovbe (od 95), 60 uničenih in 17 poškodovanih ladij male plovbe, 166 uničenih motornih in 1743 drugih manjših ladij.

Poškodovana so 103 pristanišča, uničenih odnosno poškodovanih je 346 svetilnikov, vse tri velike ladjedelnice, 83 manjših ladjedelnic itd.

Civilno letalstvo je pretrpelo težke izgube, zlasti v Beogradu in Skoplju. Izgubljen je ves letalski material in vse zaloge bencina.

Cestni promet je oškodovan za 30.238 avtomobilov, 900 avtobusov, 5920 motornih koles, 1250 špediterskih vozov, 225.000 koles, 18.540 vozov izvoščkov. Uničenih je 130 cestnih železnic (od 280) itd.

Brzovjav in telefon: Uničenih je 461.058 brzovjavnih in telefonskih drogov, 122.840 km brzovjavnih in telefonskih žic ter 2.840.000 izolatorjev. Uničenih je 17.900 telefonskih aparatov, dve tretjini vseh telefonskih central, 687 Morzejevih aparatov.

Centralni higijenski zavod in šola v Beogradu sta bila težko poškodovana (80%). Od 51 domov narodnega zdravja je poškodovanih 35, kakor tudi 17 protituberkuloznih dispanzerjev in 15 otroških ustanov. Od 450 javnih ambulant jih je poškodovanih še 371. Razen tega je poškodovanih še 154 zdravstvenih ustanov.

Deloma uničenih odnosno popolnoma izropanih je bilo 5922 velikih trgovskih podjetij ter 8712 malih trgovskih podjetij in zadržanih poslovalnic, dalje 2439 agentur ter 42.203 hotelov in gostiln.

Prav posebno in dosledno je okupator izropal emisijsko banko, upravo monopola, carinske blagajne, finančne direkcije, razne oddelke finančnega ministrstva, davčne uprave ter ostale denarne ustanove in zasebnike. Okupator je odnesel ves kovani denar, vse tuje valute in devize, jugoslovanske novčance, vrednostne papirje, nakit, dragocenosti, žlahtne kovine (10.425 kg zlata in 82.133 kg srebra).

Rekvizicije, kontribucije, razni stroški in finansiranje del med okupacijo znašajo skupno 91.800.000 okupacijskih dinarjev. Poleg tega je okupator povzročil jugoslovanskim narodom še 809 milijonov dinarjev DFJ škode.

Vsak krvavi pobod nemških vojakov je zapuščal za seboj pravo opustošenje. Kot primer navajamo samo strogo zaupni ukaz št. 1418, ki ga je izdal generalni major Kilber 12. 5. 1943 118. alpinski diviziji: »Čete se morajo obnašati do prebivalstva, ki je sovražno razpoloženo napram okupatorju, brezobzirno in z brutalno strogostjo. Vzeti mu morajo vsako možnost za življenje.«

Ker je bilo vse ljudstvo sovražno razpoloženo do nasilnega okupatorja, je ta brezusmiljeno ropal, rušil in požigal, kamor koli je prišel.

Nemško-fašistični okupatorji in njihovi pomagači so popolnoma uničili 289.000 kmetij s skupno 432.660 stanovanjskimi in gospodarskimi poslopji. Poleg tega je sovražnik oropal in uničil 438.646 vagonov koruze, 190.689 vagonov pšenice, 76.978 vagonov ostalega žita, 376.573 vagonov industrijskih rastlin, 205.220 vagonov zelenjave, 453.000 vagonov živalske krme, 5120 vagonov grozdja, 51.350 vagonov raznega drugega sadja, 6781 vagonov suhih sliv, 816 vagonov marmelade, 12.493 vagonov žganja, 72.500 vagonov vina, t. j. skupno 1.910.364 vagonov kmetijskih pridelkov. Poleg tega je uničenih odnosno odpeljanih 176 vagonov volne, 252.212 vagonov mleka, 1.900.000.000 jajc, 383 vagonov medu, 119 vagonov voska, 575.000 kokosove svilopreje itd.

Poleg tega je sovražnik uničil in poškodoval 1530 traktorjev, 2480 parnih lokomotiv, 5300 motorjev, 5903 selektorje in trijerje, 46.290 vetrnic, 12.830 mlatilnic, 1500 traktorskih plugov, 495.890 plugov, 45.350 sušilnic, 12.500 kotlov za kuhanje žganja, 485.000 kmetijskih voz itd.

V živinoreji je sovražnik uničil odnosno odpeljal 798.132 konjev, 2.397.343 glav goveje živine, 6.824.000 ovc in koz, 2.123.282 svinj, 329.480 čebelnjakov ter 12.604.817 kljunov perutnine.

Fašistični okupator je uničil tudi 17.948 sadnih dreves ter 84.496 ha vinogradov.

V Jugoslaviji je bilo pred vojno 35 žrebčarn in kobilarn, 191 poljedelskih posestev — trtnic in drevesnic. Vse te postaje in posestva so bila temeljito opustošena, ves živi inventar oropan, porušena večina poslopij ter oropan ali uničen ostali inventar. Sovražnik je nadalje povzročil ogromno škodo zavodom za poljedelska raziskovanja v Skoplju, Novem Sadu, Zagrebu, Osijeku, Splitu, Sarajevu in Ljubljani, zavodom za raziskovanje južnih rastlin v Baru, etnološkim postajam v Bukovu, Topčideru, Vršcu, Zagrebu, Splitu in Mariboru, zgladnim sadjarskim postajam v Goraždi, Baru in Lepem Dolu.

Ribarstvo: V sladkovodnem ribarstvu je bilo uničenih 4000 ribiških čolnov in 250 motornih ribiških čolnov, 600 ribogojnic, 1500 večjih ribiških mrež in 20.000 manjših. Razen tega so bile uničene ali poškodovane ribarske ustanove in ribniki. V pomorskem ribarstvu je bilo odpeljanih ali uničenih 4715 ribiških ladij in čolnov, uničene ribiške priprave, gojilnice školjk, ribniki in ribiške naprave.

Gozdarstvo: Sovražnik je posekal ali uničil v gozdarstvu 48.700.000 m³ lesa, 3.400.000 m³ tehničnega lesa, 87.000 m³ turnirja, parketov in drugega materiala ter uničil 295.000 ha gozdov

in drevesnic, tako da je sedaj 175 ha goličave in kamenite pustinje.

Od 36.840 kilometrov voznih poti je za promet onesposobljenih 20.000 kilometrov. Od 298 drč za les je uničenih 157, poškodovanih 240 in samo 7 je ostalo uporabnih. Prizadejana je tudi velikanska škoda v orodju, strojih, raznih objektih in napravah.

Skoraj vse šole so imele dijaške in učiteljske knjižnice, kabinete za eksperimentalni pouk, laboratorije, delavnice, učila za nazorni pouk, razne biološke in mineraloške zbirke itd. Nekatere so imele tudi svoje dijaške domove in mnoge dijaške kuhinje. Okupator je porušil ali poškodoval skoraj vse šole, uničil inventar, knjižnice, kabinete, laboratorije in zbirke. Tako so popolnoma uničene ali oropane knjižnice v 6478 šolah, a deloma v 167 šolah. Inventar in učila so popolnoma uničena v 5367 šolah, a deloma v 2495 šolah. Jugoslavija je imela nadalje 30 strokovnih fakultet in visokih šol z 18.000 študenti.

Beograjska univerza je pretrpela ogromno škodo pri bombardiranju (medicinska in tehnična fakulteta), zaradi ropanja in končne zaradi požara. Nemci so pri umiku namenoma zažgali univerzitetno poslopje in popolnoma uničili 60 institutov, in to: 30 institutov poljedelsko-gozdne fakultete, 13 institutov filozofske fakultete s knjižnico, rokopisi in beležkami znanstvenih delavcev, 13 institutov tehnične fakultete, 5 institutov medicinske fakultete, 2 instituta veterinarske fakultete in internat bogoslovne fakultete. Nadalje je težko poškodovanih 21 institutov filozofske fakultete, 15 institutov in 13 kabinetov, gradbeni in strojni muzej ter knjižnica tehnične fakultete, 4 instituti pravne fakultete, 6 institutov in 4 kabineti medicinske fakultete, 9 institutov in 3 klinike medicinske fakultete in 12 institutov bogoslovne fakultete. Oropani ali uničeni so kabineti knjižnice, instrumenti in učila pravne fakultete v Subotici, filozofske fakultete v Zagrebu in Skoplju, tehnične fakultete v Zagrebu, medicinske fakultete v Zagrebu in Ljubljani, poljedelske fakultete v Sarajevu ter ostalih visokih znanstvenih ustanov v deželi.

Kulturno-znanstvene ustanove: Kulturno-znanstvene ustanove so pretrpele težke in nenadomestljive izgube. V srbski akademiji znanosti je uničenih ali odpeljanih 228 cirilskih dokumentov in 227 latinskih, 1400 pa turških, med njimi originalna ustava iz 1825. leta. V državnem arhivu v Novem Sadu in Skoplju je velik del dokumentov uničen ali raznesen. Del korčulanskega arhiva iz 1361. leta so odpeljali Italijani, a drugi del so uničili Nemci z bombardiranjem. Italijani so odnesli iz Šibenika del notarijnega arhiva, v katerem so bili dokumenti iz 1389. leta, a iz pravoslavne škofijske arhiva šibeniške občine in pristaniške kapetanije so dokumente popolnoma uničili. Trogirski arhiv od 1335. leta do začetka devetnajstega stoletja so deloma odnesli, a deloma uničili. Ista usoda je dohitela druge naše arhive v Ljubljani, Kotoru, Cetinju in drugih krajih naše dežele. Naše državne centralne knjižnice so pretrpele ogromno škodo, ki se ne da z ničemer nadomestiti. Uničene so tiskane knjige iz naše preteklosti ter mnogoštevilna literatura v tujih jezikih. Na prvo mesto pride narodna knjižnica v Beogradu. To je ena od naših najstarejših kulturnih ustanov, ki so jo Nemci zažgali z zažgalnimi bombami in jo popolnoma uničili. Narodna knjižnica je bila ena od najbogatejših knjižnic v jugovzhodni Evropi. Imela je poleg unikatov (pisanih dokumentov iz prvih tiskanih knjig) veliko znanstveno leposlovno literaturo, raznovrstne časopise, veliko število pisem itd. Narodna knjižnica je bila najbogatejši zaklad za delo v naši nacionalni znanosti. V njej je bilo tudi več zelo redkih kolekcij v ruskem, nemškem, italijanskem in angleškem jeziku. Poleg drugega je v narodni knjižnici v Beogradu uničenih 1390 originalnih rokopisov, 210 srbskih in 220 turških dokumentov, 60 latinskih in italijanskih rokopisov, 2000 pisem znamenitih osebnosti naše zgodovine, 200 starih tiskanih knjig, med njimi »Hrvatski misal« iz leta 1483, oktoid iz Obodske tiskarne, molitvenik — velika dragocenost, edini izvod srbskega abecednika iz 1597. leta, 1500 razglednic in knjig, 500.000 zvezkov, knjig, 940 časopisov in drugo. Tudi druge knjižnice v Beogradu niso na boljšem. Knjižnica ministrstva narodne obrambe, ki je bila ustanovljena 1862. leta, je popolnoma uničena. Prav tako tudi knjižnica učiteljskega združenja v Beogradu, ki je bila ustanovljena 1882. leta in ki je popolnoma uničena, skupno z učiteljskim domom zaradi bombardiranja. Prav tako je uničena tudi knjižnica narodne skupščine v Beogradu. Prav tako so prizadete ostale knjižnice v Ljubljani, Kragujevcu, Nišu in drugih krajih. Del knjig iz teh knjižnic je uničen in raznesen.

Šolstvo v zadnjih letih

Pisma prihajajo

»Ko je Italija nehala z vojno, so odšli Lahi od nas. Kmalu potem se je čulo, da bomo imeli slovenske šole. Takoj sem naprosila mamo, naj mi nakupi zvezkov, da bom hodila v šolo. Pa so prišli Nemci in nam požgali šolo. Meni je bilo tako hudo, da bi najraje jokala...«

»Nekega dne so se nenadoma pri nas prikazali Nemci in odvedli našo učiteljico. Ko sem to zvedela, sem bila zelo žalostna, ker smo jo imeli vsi radi in nas je tako lepo učila...«

»Dragi tovariš učitelj! Danes je prvič šola, odkar vas ni. Nam vsem je zelo dolgčas...«

Pisma so prihajala od vseh strani, pisali so jih otroci iz Bele Krajine, iz požganih vasi ob Čabranki, iz Suhe Krajine, pisali od vseh strani Primorske, pisali jih iz Savinjske doline, s Kozjanskega, z gorenjskih hribov. To so bila pisma z nerodno otroško pisavo, velike črke, včasih nerazločne, razmočene od dolge in težavne poti. Besede pa so bile iskrene, preproste, in so izražale toliko vere v vse dogajanje krog nas, videle so pred sabo tako sončne dni, da je minilo vsakogar malodušje, da so vsakogar ganile. Čutil si povezanost teh otroških src z vsako brigado, ki je šla skozi vas, z vsako patrolo, ki je oprezovala za sovražnikom, čutil si tiho verigo, ki drži iz naselja v naselje kljub belogardistično nastrojenim staršem, čutil si neko sproščenost, ki je zajela kolono, izmučeno od dolge poti, ko ji je vrisnil v pozdrav z bregov oster otroški glas: Hej brigade, hitite...

Pisma so prihajala od vseh strani in razodevala, kaj tlači te mlade ljudi. Marsikaj so pozabljali, nepomembne stvari so izginjale iz spomina v nepopisnem vrvežu razgibane časa. Največje pa je ostalo: strahotni sovražnikov pohod, goreče hiše, krohotaajoči se obrazi fašistov in gestapovcev ter domačih izdajalcev, bridke poti v izgnanstvo, lakota in smrt, vsak dan smrt, dolga vrsta grobov, večni bodo ostali spomini na brate in očete, ki so padli, postavljeni k pokopališčnemu zidu. Ostali bodo spomini na boje okrog domače hiše. Vse to je ostalo in o vsem tem pripovedujejo pisma, napisana v šolah.

Seveda, to je marsikomu težko razumeti. Kdor ni videl in doživel teh zvestih upornih otroških oči, ne verjame. Pisma so tako preprosta, da jim je vse samo ob sebi razumljivo, ko našim fantom, ko so brez hrane v dežju in snegu vztrajali na položajih.

Ljudstvo odpira šole

Ljudstvo je spoznalo potrebo šol in vzelo njih organizacijo v svoje roke.

Fašistični okupator je razumel svoj posel. Kamor je prišel je poskušal potlačiti narod v neznanje, v nemoč. Ena izmed misli, ki so dvigale naš narod v upor, je bilo hrepenenje po svobodnem izražanju slovenskega jezika. Z vsakim novim kosom osvobojenega ozemlja je rasla potreba po slovenski šoli. Maršal Tito je dejal:

»Na vsem osvobojenem ozemlju in kjer je mogoče, je treba takoj urediti redn šolski pouk.«

Bilo je čudno. V teh letih trpljenja in boja so bili ljudje dozoreli do novih spoznanj. Hiše so zgorele, imetje je bilo uničeno, kar je bilo v ljudeh samih, je pa ostalo in se širilo. V dnevih obupa in trpljenja je zrasel nenasiten pohlep po domači besedi, po slovenski knjigi. Zdelo se je, da hočejo ljudje najti potrdila o vsem v knjigi in pesmi, da hočejo najti tolažbo in vzpodbudo obnemem.

Pet in dvajset let fašističnega nasilja ni ubilo Primorcev. Vas za vasjo se je budila. Vse je hotelo slovensko šolo, slovenskega učitelja. Ker je bilo poklicnih premalo, so zgradili za delo vsi: študenti, uradniki, trgovci, delavci in kmetje,

največ pa kmečka dekleta, kmečke matere. Vse je vodila samo ljubezen. Narod se je moral naučiti brati in pisati. Sovražnik je razbijal večje naselbine, bombardiral postopja. Šole so se morale umikati v stranske vasi. Vsakodnevni izpadi niso ustavili ljudi. Mladi učitelji in učiteljice so padali, odhajali v ujetništva, v zapore, v koncentracijska taborišča, na njihova mesta so stopali drugi, spočetka plahi in nerodni, pa toliko bolj prepojeni z ognjem navdušenja in z borbenostjo, prepričani, da je treba posvetiti v teh dneh vse razpoložljive moči narodnemu prebujenju in osvobojenju. Kdor je bil pet in dvajset let brez slovenske šole, razumeva vrednost slovenske knjige in domačega jezika. Omahovanje staršev je odnehavalo ob silovitem valu, ki je zajel mladino. Mladinka Majda je pisala:

»Prišla sem v vas Z. zaradi šole. Niso je imeli že od razpada Italije, zaradi sovražne postojanke, ki je zelo blizu vasi. Obrnila sem se najprej na KNOO, ta pa je imel zaradi šole pomisleke, češ da otroci nimajo obutve in obleke, da jih potrebujejo doma in na paši in da je nevarno, ker je sovražnik blizu.

Poslušala sem njihove besede in težko mi je bilo, ker nisem pričakovala nasprotstva pri odboru. Nisem jih preveč prepričevala o potrebi šole, temveč sem jim rekla, naj za prihodnjo nedeljo skličejo vaški zbor, da pridem in se pogovorim z ljudmi.

Prišla je nedelja. Nič kaj rada nisem šla v Z., ker sem mislila, kako mi bodo nasprotni in kako bo treba ljudi pregovarjati.

Vas je bila že zbrana. Čakali so me. Komaj sem začela govoriti o šoli, me je v veliko presenečenje prekinil star možakar: »Tovarišica, zelo smo veseli, da si prišla, sami smo že premišljali zaradi šole. Dobro se zavedamo važnosti šole in naši otroci že komaj čakajo, da se prične pouk.« Razveselila sem se in jim tudi povedala, kaj sem mislila o njih. Nasmejali so se in me nato spraševali podrobnosti glede šole. Tudi vprašanje glede učiteljic smo rešili preprosto, izvolili so soglasno dve najboljši tovarišici. Vsi so nato do konca prisostvovali mojim podrobnim, tudi strokovnim navodilom za pouk, ki sem jih dajala tovarišicama. Stara mamica je imela solze v očeh, ko je rekla: »Srečna sem, da bodo moji vnuki hodili v nove šole.«

Tudi po gorenjskih hribov so rasle samotne šole. Otroci so živeli nekaj let brez vsega. S prihodom slovenskih brigad je znova oživila slovenska pesem, iz skrivališč se so prikazale domače knjige. Znova so zrasle šole. Preproste kmečke hiše so postale učilnice, čakale so na slovenskega učitelja, ki se je premikal iz kraja v kraj in med bojem in političnim delom poučeval mladino. To so bili mladi ljudje, ki so se zavedali nevarnega časa, ki so vedeli, da lahko izgube življenje, ki so pa obenem bili prepričani, da se val novega narodnega življenja ne bo več ustavil, da raste in gre svojo pot do končne zmage.

Nekje v samotnih hribov so zrasle tudi prve štajerske šole. Vsaka vas je hotela svojo, otroci so hodili zanje prosit. Dvanajstletniki so bili še nepismeni. Hitler je hotel vzgojiti hlapce, bal se je razumnih ljudi. Vrnilo se je nekaj starih učiteljev, izgnancev in izgnank, kradoma so prihajali v vasi. Iz začetnih krožkov se je razširila mreža šol, ki se je večala z osvobojenim ozemljem.

Postalo je geslo: kamor stopi slovenska brigada, zgradi narodno oblast in ustanovi slovensko šolo.

Potem še cela vrsta šol na osvobojenem ozemlju Dolenjske. Tu so bile razmere drugačne, bolj ustaljene, mogoče je bilo sistematično delo.

Odnos do šole se je spremenil. Prejšnja življenju odmaknjena učilnica sredi vasi je postala danes žarišče vsega dela. Celó v krajih, kjer je bilo prej treba ljudi priganjati k delu, je postalo delo lahko. Za svojo šolo so napravili vse.

Te šole so zrasle z narodno osvobodilnim gibanjem. Zdelo se je, da se ljudje zavedajo, da gradijo nekaj povsem novega, nekaj velikega, čemur dajejo pečat žrtve in trpljenja. Nismo imeli visokih šolskih palač, vse je bilo združeno v preprostih kmečkih hišicah, manjkalo je vsega, celo klopi. Včasih je bilo treba sedeti na peči. Manjkalo je table. Pisali smo na stene in na vrata, manjkalo je knjig. Vse je bilo uničeno in požgano. Pa tudi v porušeni vseh se je vedno našel kak prostor — kajti otroci niso smeli zaostati. Življenje je šlo svojo pot kljub vojni in težkim časom.

Šole pa so morale živeti. Živele so ob uspehih slovenskih brigad, ob velikih dogodkih po svetu, ob zmagah silnih zavznikov, živele ob vsakem strelu bedečih stražarjev pred vasjo.

Zato je bila v teh šolah neka gibčnost, premakljivost, večna pripravljenost.

To je gotovo: šole so morale delati v duhu osvobodilnega gibanja ali pa niso bile naše šole. Ni si bilo mogoče predstavljati šole, ki bi stala nekje med nami in bi vanjo pljuskali valovi vsakodnevnega življenja v vasi, zadevali bi vanjo dogodki v domovini, pa bi šla mimo vsega in ne bi upoštevala tistega, o čemer je govoril in premišljal vsak otrok. Pomanjkljiva in premalo odločna narodna vzgoja v prejšnjih šolah nam je že pokazala strašne posledice. Zato danes naša šola ne more biti nevtralna, stati mora z vsem svojim delom v službi osvobodilnega gibanja. Narod se bori in tudi mladina in šola z njim. Kjer ni bilo mogoče postaviti take šole, je bolje, da ni bilo nobene.

V te šole smo vnesli več sonca, več vere v bodočnost, več upoštevanja sodobnega življenja in trpljenja.

In potem še drugo: pri šolah je sodelovalo ljudstvo.

Sodelovanje ljudstva

Predvojna šola je bila izraz stremljenj tistih družbenih plasti, ki so vladale vse naše gospodarsko in politično življenje ter so seveda dušile vsako napredno ljudsko hotenje, ki bi jim bilo v škodo. Hoteli so tako šolo, ki bi usmerjala pouk v smislu njihovih koristi. Zato šola ni mogla prav zaživeti, delavci in kmetje so se odmaknili od nje. Protiljudske in protinarodne skupine pa so pokazale svojo nevero v narodovo življenje in svojo nepriljubljenost na žrtev ob zlomu Jugoslavije, ko so druga za drugo klonile pred okupatorjem, oziroma celo same pripravile ta zlom. Delovne množice, ki so vodile boj proti okupatorju, so hotele zgraditi novo slovensko šolo.

Nova slovenska šola mora biti tesno povezana s širokimi ljudskimi množicami in njihovim življenjem in hotenjem. Šola ne sme biti od sveta odmaknjena samotarka, ki se ne briga za dogajanja v svoji okolici. Prav zato zahtevamo, da naša šola ne sme biti nevtralna, ravnodušna do današnjega osvobodilnega gibanja. Naše osvobodilno gibanje je narodno gibanje in brez narodne svobode tudi slovenske šole ne bi bilo. Zakorenjenost šole v domačih tleh, v domačih razmerah, pa obenem nujno narekuje demokratizacijo šole, narekuje sodelovanje ljudstva s šolo.

Da bi se tesno sodelovanje med šolo in ljudstvom povečalo, je izdalo Predsedstvo SNOS-a odlok o ustanovitvi roditeljskih svetov.

Roditeljski sveti predstavljajo uresničenje razširitve ljudskega vpliva na šole. Predstavniki so izbrani demokratično. V začetku šolskega leta se zbere roditeljski zbor, ki ga sestavljajo vsi starši šoloobveznih otrok. Vsak krajevni narodno osvobodilni odbor izbere po enega zastopnika staršev, v roditeljski svet pride še zastopnik šole, ki ga izbere učiteljsvo iz svoje sredine, nadalje prosvetni referenti šolskih krajevnih narodno osvobodilnih odborov ter po en zastopnik Zveze mladine Slovenije in protifašistične ženske zveze pripadajočega šolskega okoliša.

Roditeljski svet se mora sestajati redno vsaj enkrat mesečno. Na svojih sestankih obravnava šolska vprašanja, zasleduje šolsko delo, tvori neko vez med učiteljsvom, šolo in domom. Skrbeti mora za čim boljši šolski obisk, v spornih vprašanjih posredovati med šolo in domom, pomagati pri vseh gospodarskih vprašanjih, ki zadevajo šolo in ki jih je

zlasti danes precej, sodelovati pri socialni zaščiti mladine — vse sama vprašanja, ki dan za dnem v svojem obsegu naraščajo in postajajo vedno težja. Roditeljski svet je posvetovalni organ, ki sporoča svoje predloge in nasvete prosvetnemu referentu, ki jih potem skuša izvesti s pomočjo ljudske oblasti. Vsaj štirikrat na leto pa mora roditeljski svet sklicati zbor vseh staršev, ki imajo vsolane otroke. Na tem zboru bodo razpravljali o važnejših šolskih in vzgojnih vprašanjih. Ljudstvo bo na ta način obveščeno o vsem dogajanju v šoli in o vsem, kar se tiče vzgoje.

Leta osvobodilnega boja so dvignila delovne množice, vnesla so vanje duha enotnosti in silno vero v lastno moč ter politično zrelost. Sodelovanje delovnih množic v roditeljskih svetih bo pripomoglo k preoblikovanju slovenskega šolstva.

Novo učiteljsvo

Med bojem je bilo eno naših najvažnejših vprašanj pomanjkanje učiteljskega kadra.

Množina naših šol je zahtevala tudi številnega učiteljsva. Tega je manjkalo. Na Štajerskem in Gorenjskem je udaru milerizem že prve dni po učiteljih. Pod najrazličnejšimi pretežami je pobral najboljše ljudi. Sledile so ječe, internacije, izgoni v Srbijo in na Hrvaško, streljanje talcev in dr. Malo je bilo takih, ki so se popolnoma uklonili in stopili v nemško učiteljsko službo. Še ti so morali večinoma daleč iz domovine. V času teh velikih preganjanj je poginilo mnogo učiteljev, precej se jih je pridružilo partizanskim edinicam in so popadali v bojih. Še danes jih je mnogo v vojski, mnogo v drugačnih političnih službah. Marsikateri od njih se ne bo več vrnil k šolskemu delu. Ostal bo tam, kjer je v današnjih časih potrebnejši. Malenkostno število vzgojiteljev se je postavilo odkrito na stran okupatorjev. S temi ne moremo več računati. Med bojem smo imeli tudi skupino učiteljev, ki se je nahajala v sovražnikovih postojankah, skupino neodločnih sredinskih ljudi, ki so ždeli na toplem, prejemali plačo od okupatorja in čakali na razvoj dogodkov. Na večkratno poziv našega gibanja so trdovratno molčali ali pa se izgovarjali, da je še prezgodaj, da so šole med bojem še nepotrebne in da se morajo ohraniti za bodočnost in podobno. Kjer pa je poklicno učiteljsvo ostalo na osvobojenem ozemlju ali pa pribežalo nanj, se je z vso ljubeznijo in navdušenjem oprijelo dela in tvori danes jedro vsega učiteljskega kadra.

Nujno je bilo, da smo poiskali rešitev na drugačen način. Nastajale so nove šole, pouk se je moral pričeti. Posebno se je to videlo na Primorskem, ljudstvo si je pomagalo, kakor je znalo. Izbrali so izmed sebe najboljše ljudi, take, ki so imeli dovolj navdušenja in dovolj sposobnosti, da so lahko pričeli s poukom. Res je šlo največ za to, da se obvaruje ljudstvo pred analfabetizmom, da se mu na najpreprostejši način predočijo dogajanja v svetu in v domači okolici. Toda iz teh mladih ljudi, katerih večina je svojo mladost posvetila nad vse požrtvovalno osvobodilnemu boju, nam je zrasel nov kader, ki ga nismo smeli zavreči ali zanemarjati. Kar jim v strokovnem pogledu manjka, to bodo sčasoma nadoknadili, nekateri prej, drugi kasneje. To so ljudje, ki so jim vojne razmere in začetek osvobodilnega boja pretrgali študij, ki so se že itak namenili, da postanejo učitelji, pa niso mogli biti v šolah, to so mladenke, ki so že od nekdaj hotele postati učiteljice, pa jih zaradi omejitev niso sprejeli na učiteljske, dekleta z nedovršeno gimnazijo, vmes pa še veliko takih, ki imajo komaj osnovno šolo, ker se pod okupatorjem niso mogli šolati. Vse je preveval silen optimizem in pripravljenost do dela pod najtežjimi pogoji. To so tudi izvrševali. Tega marsikdo izmed starejših ljudi ni razumel. Poročila so pripovedovala o vztrajnem delu, o nevarnostih, ki so pa zanje bile čisto vsakdanje. Niso bili to sami mladi ljudje, med njimi so se prikazali tudi starci in starke, bivši učitelji in učiteljice, ki so bili že davno v pokoju, pa so se na klic naroda dvignili, da mu dajo iz svojih moči še zadnje, kar premorejo.

>Na šoli, kjer sem sedaj, poučuje prostovoljno tovarišica poklicna učiteljica M. Stara je 72 let, brez sredstev, begunka, hrani se v vojaški kuhinji. Pravi sicer, da je nekoliko hudo, toda niti na pamet ji ne pride, da bi se ji priskočilo na pomoč s kako denarno podporo. «Moramo vzdržati», pravi vedno...<

Ti delavci so tvorili veliko nasprotje tistim izobražencem, ki so sedeli po trgih in mestih in mirno čakali na izid velike borbe, zraven se pa trkali na svojo strokovno usposobljenost, češ saj nas bo narod itak potreboval in nas bo poklical, ko bo čas...

Za daljše izobraževanje smo zbirali učiteljske pripravnike na posebnih pedagoških tečajih, kjer so jim strokovno sposobni ljudje predavali o vseh vedah, ki jih potrebuje mlad učitelj ter jim tudi pokazali praktično delo v šoli. Taki tečaji so se vršili med borbo samo v Trebuši na Primorskem, v Dobljčah, v Beli Krajini in v Savinjski dolini. Skozi nje je šlo okoli 130 mladih ljudi.

In kakšni so bili uspehi? Kot odkritosrčni ljudje moramo priznati, da nas ta mladina ni razočarala. Predvsem je bil odločilen njih pogum. Njih, ki so stali nešteto krat na težkih mestih, ki so že gledali smrti v obraz, ni bilo strah dela in množic.

Pouk

Šola kleše in oblikuje mladega človeka, gradi mu notranjost, razvija duševne in telesne sile, da lahko razumeva življenje okoli sebe in da lahko stopi v to življenje in se ga udeležuje. Ta cilj pa doseže šola samo takrat, ako upošteva zahteve resničnega življenja, ki valovi okrog nas, ako se oblikovanje mladine vrši s pomočjo pravilno izbrane učne snovi. Iz te snovi naj bo izločeno vse, kar je nepotrebna, kar pa ostane, naj se pa obdela v vsej globini. Mladina mora imeti priložnost, da se seznanji z glavnimi pojavi življenja in da ob teh pojavi krepi razum, voljo in moč in druge lastnosti.

Smernice so navadno predpisane v učnem načrtu. Tak učni načrt je predpisalo tudi Predsedstvo SNOS-a za slovenske šole na osvobojenem in po NOV in POS kontroliranem ozemlju. Učni načrt je bil izdelan tako, da preveva vse razrede misel osvobodilnega boja in odpora proti okupatorju. Popolnoma razumljivo je, da so se v slovenskih šolah pele bojne pesmi, da se je v njih pripovedovalo o junaštvih slovenskih partizanov, da so otroci pisali pisma v partizanske bolnišnice svojim bratom in očetom, da so pisali pisma mladini v zavezniške države Rusijo, Ameriko in Anglijo, popolnoma razumljivo je bilo, da je mladina sodelovala pri prireditvah, da jih je tudi sama organizirala, da je igrala in deklamirala in vse v duhu osvobodilnega gibanja. Poučeval se je tudi verouk. Duhovniki so ga poučevali nemoteno kot v prejšnjih časih, bil pa je neobvezen predmet.

Gotovo je, da je bil v teh nemirnih dneh pouk zlasti v ogroženih krajih usmerjen predvsem v to, da se prepreči nepismenost in da ni bilo mogoče govoriti o normalnem delu, kjer se vse izobraževanje vrši po določenem načrtu, od katerega nihče ne odstopa. Izvršitev dela je bila odvisna od razmer. Nemogoče in nesmiselno bi bilo preizkuševanje različnih metodskih načinov in uveljavljanje neklih načinov za edino pravilno. Šlo je le za osnovno znanje, ki je bilo poleg tega podajano v težkih razmerah.

Manjkalo je učnih knjig. Stare knjige so bile večinoma neprimerne. Sicer jih je pa primanjkovalo. Novih ni bilo mogoče izdati. Posamezne pokrajine so izdale precej pripomočkov za pouk, zlasti Primorska in Gorenjska. Gorenjci so izdali celo pomožni abecednik pod naslovom Šola smo odprli, izdali so izvleček iz pravopisa, navodila za računstvo in drugo. Odsek za prosveto je izdajal šolski mladinski list Novi rod. Pokrajinski odbor na Primorskem si je pomagal z lastnim mladinskim listom Mladi rod. Gorenjci so izdajali Gorenjskega pionirja, po vseh šolah pa se je čital tudi Slovenski pionir.

Po nekaterih krajih je primanjkovalo papirja, drugod krede in svinčnikov. Preko vseh teh ovir so šli učitelji in učenci s prečudno iznajdljivostjo. Nastalo je pravo tekmovalje, kdo bo prej premagal težave. Črnilo so si kuhali sami. Zvezke so vezali iz starega, na eni strani že popisane papirja.

Partizanska šola je prinesla med mladino nov duh, zbudila je v otrocih čut pripadnosti k skupnosti, samozavest in prinesla vanje mnogo, mnogo veselja. Mladina je postala del vojskujočega se naroda in spremljala z rastočim zanimanjem vse dogodke okoli sebe. Partizanske pesmi, stenčasi, mimo šol se pomikajoče čete, mitingi, naši letaki in časopisi ter celo zavezniška letala, ki so vsak dan hitela preko naše zemlje, vse to je približalo otroke razvijajočim se dogodkom, ki so se jih oklenili z vso strastjo.

Tekmovalje šolske mladine

Prvič v zgodovini našega naroda so tekmovalje šole. Tekmovali so učenci in učiteljstvo. Bila je to preizkušnja zmogljivosti naše šole. Cilj je bil dosežen. Zbrano gradivo dvomesečnega tekmovalja, ki se je vršilo od 27. aprila do 28. junija 1944, so šole poslale svojim okrožnim šolskim nadzornikom. Dospelo gradivo je posebna ocenjevalna komisija pregledala in ocenila ter poslala zapisnik z najbolje ocenjenim gradivom oddelku za šolstvo pri Predsedstvu SNOS-a. Ocenjevalna komisija, ki jo je imenovalo Predsedstvo SNOS-a, je v avgustu pregledala in ocenila gradivo.

Kot najboljšje proslave na šolah je ocenilo proslave na Travi in v Dragi v ribniškem okrožju ter na šolah v Božakovem in v Črnomlju v belokranjskem okrožju.

Glede šolskega pouka je bilo težko podati natančno oceno zaradi različnih razmer, v katerih so šole delovale, v splošnem pa se je šolski obisk v času narodnega tekmovalja zelo dvignil. Učna snov je bila po vseh šolah dovoljno predelana ter kažejo šole v tem času močan napredek.

Predloženih je bilo večje število risb in spisov vseh učnih stopenj. Spisi so bili zelo dobri in konkretni ter bodo dokumenti prestanih grozot, ki jih je doživljala naša mladina, na drugi strani pa važno gradivo za mladinoslovni študij našega otroka.

Tekmovalje je tudi učiteljstvo. Izmed predloženih učnih enot je dosegla prvo mesto tovarišica Štefka Prešernova, šolska upraviteljica v Starem trgu na Notranjskem, ki so jo nekaj mesecev kasneje domobranci na tako zverinski način zaklali.

Poleg tega so posamezna okrožja tekmovala tudi v nabitju zdravilnih zelišč, čajev, jagod, češenj, steklenic, železa in drugega. Jagode in češnje so bile namenjene partizanskim bolnišnicam, ostali material pa je bil oddan okrajnim, oziroma okrožnim gospodarskim komisijam.

V Beli Krajini so bile najboljše šole Rosalnice, Sinj vrh in Božakovo. Šola Rosalnice je nabrala 16.000 kg železa. V ribniškem okrožju je bila najboljša šola Osilnica, v novo-

meškem pa Podhosta. Ribniško okrožje je v okviru tekmovanja zbralo po šolah, ki jih obiskujejo otroci iz tistih vasi, kjer je bilo vse ljudstvo v internaciji, večjo zbirko otroških spisov, vsebujočih spomine na internacijo. Komisija je pregledala to zbirko ter izrekla priznanje. Za vsa izražena priznanja so dobili imenovani posebne diplome z umetniško podobo akademskega slikarja tovariša Božidarja Jakca.

Tudi v času »tekmovanja zmage« so se ponovili podobni uspehi. Zlasti so se odlikovali otroci v Beli Krajini. Nabrali so za bolnice poleg drugega 3122 kg svežega sadja in grozdja, 48 kg suhega sadja, 14 kg čajev, 80 kg kostanja. Nabirali so tudi žice in železo, dopisovali z ranjenci, delali na partizanskih njivah, učiteljstvo pa je organiziralo knjižnice.

Ob zaključku dvomesečnega tekmovanja so učenci višje osnovne šole v Starem trgu na Notranjskem razstavili svoje izdelke in pokazali celoletno delo združeno v petih učnih enotah. Razstava je lepo uspela.

Ljudje in številke.

Značilnost partizanskega šolstva je pač v tem, da je njegovo stanje bilo zelo izpremenljivo. Število šol se je dvigalo in padalo, vedno v zvezi s širjenjem ali oženjem osvobojenega ozemlja. V času, ko so bile v kakšni pokrajini šolske razmere najidealnejše, so druge pokrajine lahko preživljale hude ofenzive, ko je šolstvo moralo precej odnehati. Kljub temu damo lahko neke številke, ki so obstajale v življenju nekako v jeseni in zimi 1944, preden so začele okupatorske oblasti z zadnjo močno ofenzivo.

Ljubljanska pokrajina	127 šol	13.955 učencev	262 učiteljev
Gorenjska	58 >	1.815 >	70 >
Štajerska	28 >	3.200 >	51 >
Primorje	302 >	15.848 >	430 >
skupaj	515 šol	34.818 učencev	823 učiteljev

Poleg osnovnih šol se je tudi prejšnja meščanska šola v Črnomlju spremenila v redno gimnazijo, nove gimnazije so se pa ustanovile v Metliki, Loškem potoku in Starem trgu. Kjer ni bilo mogoče organizirati posameznih razredov srednjih šol, so se organizirali pripravljalni tečaji, kjer so učenci predelovali snov za srednjo šolo ter opravljali potem privatne izpite. Več takih tečajev se je izvršilo tudi za dijaštvo, ki zaradi sodelovanja v narodno osvobodilnem gibanju ni moglo redno obiskovati šol, bodisi da je bilo v vojski ali pa pri političnem delu. Organizacijo in delo srednjega šolstva je vodil poseben oddelek pri odseku za prosveto pod vodstvom prof. tov. Viktorja Smoleja. Ravnatelj prve partizanske gimnazije v Črnomlju pa je bil profesor dr. Jože Bevk.

Osnovne šole so imele posamezne okrožne nadzornike, na Gorenjskem, Štajerskem in v Slovenskem Primorju pa še posebej pokrajinskega šolskega nadzornika. Organizacija slovenskega šolstva v Slovenskem Primorju je velika zasluga pokrajinskega šolskega nadzornika. Organizacija šolstva na Gorenjskem je ležala na ramenih tov. Ivana Bertoneclja - Janoša, na Štajerskem je šolstvo organiziral tov. Dušan Lunder, ki je padel v zimski ofenzivi leta 1944.

Sovražniki

Kdor je bil sovražnik osvobodilnega gibanja, je bil tudi sovražnik slovenske partizanske šole, to je samo ob sebi razumljivo. Poleg besnega norčevanja iz težkih razmer, v katerih so se nahajale naše šole, so prešli sovražniki k načrtnemu uničevanju vsega, kar je dvigalo ljudsko izobrazbo. Ob svojih vpadih v ogrožene kraje so se lotili šolskih poslopij, jih požigali ter jih rušili. V onemogli jezi so razbijali šolsko opravo, trgali knjige, rušili okna, polivali črnilo in podobno. Sovražnik je predobro vedel, kaj pomeni šola in kje mu preti nevarnost. Razume se, da so vsepovsod iskali učitelje. Poročila, ki so prihajala od vseh strani, so bila vsak dan enaka:

>Na G. ni šole, ker so Nemci odgnali tov. učiteljico in jo ustrelili.<

>Na poti na svoje službeno mesto je bil v V. aretiran od belogardistov tov. K.<

>Tekom počitnic je bil ubit tov. K.<

>V zadnjem času so nam odvedli spet nekaj tovarišev in tovarišic, tako je bilo zajetih te dni pet tovarišev in tovarišic.<

>Ravnokar smo prejeli vest, da so Nemci včeraj požgali šolo v B.<

>Dne 29. t. m. so domobranci aretirali tov. P. in ga odpeljali v N.<

>Domobranci so ujeli tov. S. in jo odpeljali s seboj.<

>Sporočam, da so domobranci sredi prejšnjega meseca odpeljali tov. H.<

>Izvedeli smo, da je bila dne 13. t. m. ubita tov. M.<

Takih poročil je dolga vrsta. Ponekod so domobranci prijeli učiteljice v šoli in jih kljub jokanju otrok in prošnjam odpeljali in ubili. Eden izmed takih kričečih primerov je bil primer tov. Prešernove v Starem trgu.

Kljub temu šole niso odnehale. Na mesta padlih so stopali drugi. Kjer je zmanjkalo poklicnih učiteljev, so nastopili ljudje iz ljudstva. Ves narod je bil v boju in ta boj se je vršil na vseh področjih, vsi so bili odločeni, da ga končajo zmagovito. Pot do svobode je bila težka in žrtve so nam dragocen opomin, da moramo vse pridobitve budno varovati.

Zaključek

Pred nami vstaja velika bodočnost. Odpirajo se nam možnosti široko razmahnjene dela. Zrasle bodo nove šole. Novo življenje bo zahtevalo množico izobraženih, sposobnih ljudi. Pred nami stoji vprašanje Koroške, Primorske, vprašanje velikega obmorskega mesta Trsta.

Pomagati si bomo morali sami, treba nam je torej samozavesti in zaupanja v lastno moč.

Nadomestiti bomo morali vse, kar je bilo zamujenega v zadnjih letih, popraviti vojne ruševine v ljudeh in v deželi.

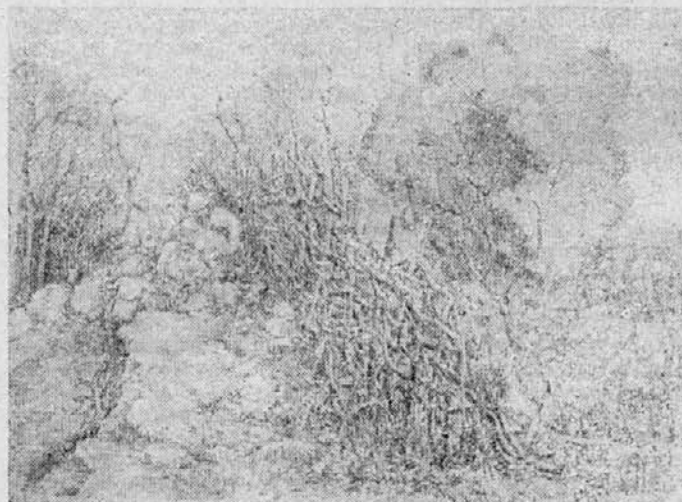
Izvesti bomo morali široko demokratizacijo šolstva, zagotoviti množicam sodelovanje pri urejevanju šolskih vprašanj.

Dvigniti bomo morali splošno izobrazbo s široko razpleteno mrežo šolstva, prosvetnih organizacij in tiska. Vse, kar je v zvezi s prosveto, naj ne bo več predmet izkoriščanja od strani posameznikov.

Iz ljudskih množic bomo morali dvigniti nove kadre ter jih usposobiti za delo. K temu nas bo sililo pomanjkanje ljudi. Tudi šola sama jih bo potrebovala.

Posebno skrb bomo morali posvetiti sirotam padlih in defektnih ter manj nadarjeni deci, zainteresirati zanje kot za vsa ostala vzgojna vprašanja široke ljudske plasti.

Poleg tega bomo morali ob lastnih izkušnjah in izkušnjah drugih narodov ustvariti tak tip šole, ki bo sodoben, ljudski in obenem praktičen. Šola ni mrtva stvar. Razvija se kot ostalo življenje. Kot za vse ostalo, velja tudi zanjo, da je treba ohraniti, kar smo dobrega pridobili, ustvarjati novo ter venomer iskati še boljše in popolnejše.

Zavarovanje in njega pomen

Preden preidemo k zavarovanju kot takemu, se moramo nujno ozreti na njegov zgodovinski razvoj. Osnovna misel zavarovanja je stara in sega skoraj tako daleč kot pomniki človeške kulture. Zavarovanje kot gospodarska ustanova, kakor jo vidimo danes, pa je še čisto mlado, saj je staro komaj nekaj stoletij. Zavarovanje prvotno ni imelo pridobitnega namena, temveč le človekoljubni značaj. Tako so se na primer v stari rimski dobi organizirali obrtniki in so osnovali pogrebna društva, ki so imela namen kritja pogrebnih stroškov. V srednjem veku fevdalizem na splošno ni pospeševal razvoja socialnega in gospodarskega življenja. Obrtniki so se prvi začeli osvobajati izpod fevdalnega jarma ter so začeli ustanavljati stanovska združenja — cehe. Ti so imeli namen poleg vzgajanja in izobraževanja svojih članov še poudarjati vzajemno pomoč na načelu solidarnosti, s čimer se je odporna sila teh ustanov silno dvignila. Ti cehovski bratje so ustanavljali za svoje člane posebne blagajne, ki so poravnale škodo zaradi kraje živine, dajale odškodnino brodolomcem, osnovali so pogrebna društva za posmrtno zavarovanje in podobno.

Prva zavarovalna podjetja, kot se nam kažejo danes, so nastala v sredini 13. stoletja. Vendar je minilo še precej stoletij, preden so zavarovalna podjetja obstala. Če pogledamo razvoj zavarovanja pri nas, vidimo, da je Slovenija stopila na to področje zelo kasno. Prva prava zavarovalna ustanova večjega obsega na naših tleh je bila zavarovalna banka Slovenija, ki je pa žal pomenila tudi veliko nesrečo. To podjetje, ki je bilo zgrajeno na nesolidnih temeljih v naglici in nestrokovno, je namreč l. 1876 likvidiralo. Delovali pa so pri nas zastopniki inozemskih družb, n. pr. praška »Slavija«, Assicurazioni Generali, Adriatica, Aliance, Feniks itd. Na podlagi slabih izkušenj so kasneje javni delavci prišli do prepričanja, da se more pri nas smotrno zavarovanje urediti le v javni upravi. Imeli so tedaj v vidu deželno zavarovalnico proti škodi po ognju, vendar do te ustanove ni prišlo. Ustanovljena je bila Vzajemna zavarovalnica, ki pa ni bila tedaj mišljena kot trajna ustanova, temveč le kot prehodno podjetje, ki naj bi polagoma prešlo v deželno upravo. Po prvi svetovni vojni pa smo Slovenci poleg Vzajemne, ki je tedaj obstajala, dobili še novo zavarovalno podjetje, ustanovljeno v obliki delniške družbe. To je zavarovalna banka Slavija, katere predhodnica je bilo glavno zastopstvo praške »Slavije«, ki je postala solastnik novega podjetja. Pozneje ustanovitev »Drave« in Ljudska samopomoč. Z nebitvenimi spremembami pa se je poslovanje inozemskih družb v Sloveniji nadaljevalo.

Da bomo naše čitatelje seznanili o vrstah zavarovanj, bi na kratko omenili panoge, ki jih zavarovanje v današnji dobi goji. V prvi vrsti pride v poštev elementarno zavarovanje. Tako je najbolj razvito zavarovanje zoper škodo po požaru, dalje se goji zlasti v obmorskih deželah transportno zavarovanje, nadalje imamo še druge panoge kot zavarovanje proti škodi po toči, zavarovanje živine, jamstveno zavarovanje, zavarovanje proti vplomu, zavarovanje stekla itd. Druga velika panoga, ki se goji v zavarovanju, je tako imenovano življenjsko zavarovanje, ki pa obsega razne vrste, tako na primer zavarovanje za primer smrti, zavarovanje za primer doživetja, dotno zavarovanje, rentno zavarovanje in razne druge kombinacije. Zlasti v novejši dobi pa se razvija tako imenovano malo življenjsko ljudsko zavarovanje, katerega glavni in bistveni namen je, da se širokim ljudskim množicam pomaga, da krijejo v smrtnih primerih vsaj tako nujno potrebne pogrebne stroške. V predaprilski Jugoslaviji se je ta panoga zavarovanja gojila le v Sloveniji. Tu moramo takoj pripomniti, da je ljudsko življenjsko zavarovanje zlasti razvito v bratski Sovjetski zvezi, kjer je državna zavarovalnica GOSTRAH dosegla na tem zavarovalnem polju izredne uspehe. Po statistiki, ki nam je bila že pred okupacijsko dobo na razpolago, je imela zavarovalnica GOSTRAH l. 1940 preko 12.000.000 polic ljudskega življenjskega zavarovanja.

Moramo pa poudariti, da je to ljudsko zavarovanje pri nas nastalo šele kasno in to potem, ko so razni spekulanti pod firmami različnih »vzajemnih pomoči« izžemali delovno ljudstvo ter svojih plačilnih obvez zaradi nesolidnega poslovanja

niso mogli izvršiti, temveč so drug za drugim prehajali v konkurze. Dogajala so se zavarovanja ljudi v bolnicah in sirotišnicah, ki so predstavljala direktno spekulacijo s smrtjo, kar je še v živem spominu našega ljudstva. Zboljšalo se je poslovanje, ko je država spričo naravnost kriminalnih podvigov posameznih zavarovalnih spekulantov bila prisiljena posredovati s tem, da je izdala uredbo o nadzorstvu nad zavarovalnimi podjetji v l. 1937, ki je dovolila opravljati zavarovalni posel le podjetjem, organiziranim v obliki delniške družbe ali za druge na temelju zavarovalno-tehničnih predpisov. S to ureditvijo zavarovanja je bilo nesolidnim »Samopomočim« njih nadaljnje poslovanje bolj ali manj onemogočeno ali pa vsaj zelo ovirano.

Pomen zavarovanja kot socialne in gospodarske ustanove.

Že iz zgodovinskega razvoja in podatkov o vrstah zavarovanja v uvodu lahko razvidimo ogromen socialen pomen zavarovanja, ki obenem posega globoko v gospodarsko življenje poedincev kot države. Osnovni smisel in pomen zavarovanja je pomagati svojemu bližnjemu v nezagodah in nesrečah vsake vrste, bodisi fizičnih kot materialnih. Široka skupnost naj prispeva malo in redno, da bo pomagano nesrečniku enkrat in izredno. Kako silen pomen ima zavarovanje kot socialna ustanova za pomoč v boleznih, nezagodah, starosti in zadnji čas v pomoči družinam, se vidi v tem, da je zagotovitev sadov teh zavarovanj na prvem mestu borbe širokih delavskih množic v zadnjih desetletjih in da ni več samo program, temveč tudi že dejansko uresničenje v javnih in poljavnih ustanovah v vseh kulturnih državah. Te so s posebno zakonodajo več ali manj posrečeno uredile socialno zavarovanje, ki obsega vse zgoraj našteje vrste, in to najuspešnejše one države, v katerih vlada prava ljudska demokracija.

Pomen tako imenovanega zasebnopravnega zavarovanja, to je predvsem stvarnega zavarovanja proti elementarnim nezagodam, je tudi velikega socialnega značaja. Stvarno zavarovanje preprečuje namreč težke posledice izrednih nesreč in preprečuje nujno posledico teh nesreč: obubožanje poedincev in širših plasti naroda. Nič manjši kot socialni pomen pa je tudi njegov gospodarski pomen. Zavarovanje ščiti premoženje pred trajnim uničenjem po nepričakovanih nesrečah. — Zavarovanje v polpretekli in sedanji obliki, organizirano na temelju plačevanja stalne, naprej določene premije, zbira sicer same majhne zneske, ki pa skupno predstavljajo ogromen kapital, kateri igra važno vlogo v splošni nacionalni ekonomiji.

Pravo upravljanje tega kapitala postaja važno gospodarsko politično vprašanje, ki je v tesni zvezi z načinom upravljanja zavarovanih dobrin. Kakor pri upravi dobrin v splošno korist, kot so zemeljska bogastva, vodno bogastvo, težka industrija, nastaja vprašanje upravljanja teh dobrin po splošnosti oziroma predstavnici splošnosti, to je državi, tako tudi pri upravljanju zavarovanja teh dobrin nujno nastaja vprašanje monopola države na eni strani, kot na drugi strani obveznost njihovega zavarovanja. In zopet vidimo, da so se temu cilju najbolj približale države, ki slone na oblasti širokih ljudskih množic. Kajti ni vseeno, ali zavarovanec plačuje nizko ali visoko premijo za svoje zavarovanje. Tudi ni vseeno, če je izpolnjevanje obveznosti iz zavarovanj s strani zavarovalnic prepuščeno samovolji zasebnika, ampak je jasno vsakomur, da mora biti podvrženo vsaj ostri kontroli, če že ne popolnemu upravljanju s strani države. V naravi zavarovanja je tudi, da se lahko doseže nizka premija in solidnost zavarovanja samo pri množici istovrstnih rizikov. Izračun pravilne premije je podvržen zakonom verjetnostnega računa, ki sloni na čim točnejših in obsežnejših podatkih pri istovrstnih nevarnostih. Oboje je najlažje doseči s koncentracijo rizikov na obširnem teritoriju, v upravi večjih podjetij, ki so jim dane možnosti strokovne obdelave teh rizikov v statističnem pogledu.

Verjetnostni račun pa ostane vedno le »verjetnostni« in je v izogib katastrofalnih škod na nakopičenih dobrinah potrebna tako imenovana razdelitev rizikov ali pozavarovanje. Pri tem postane zavarovalni posel nujno mednarodni in ni vse-

eno, kako se ta posel vodi. Vsaka država ima gotovo interes, da čim točneje kontrolira oziroma neposredno usmerja ta posel.

Pri požarnem zavarovanju večjih industrijskih podjetij morajo biti udeležene le močne zavarovalnice. Za sklenitev dobre zavarovalne pogodbe, ki nudi sigurno jamstvo za primer škode, pa je potrebno dobro poznavanje in strokovna presoja rizikov. Zopet ni vseeno, ali izvršuje ta posel na zavarovanju važnih podjetij v vojaškem pogledu nezanesljiv zasebnik, ali celo tuja zavarovalnica.

Kako velik pomen ima zavarovanje kot gospodarska panoga, povedo naslednje številke: l. 1937 je znašal inkaso vseh elementarnih premij v Jugoslaviji preko 200 milijonov dinarjev, v življenjskem zavarovanju pa preko 100 milijonov dinarjev. Na elementarnih škodah je bilo v tem letu izplačanih približno 40%, kar znači približno 80 milijonov dinarjev. Ni naš namen, da v tem članku ugotavljamo, kam je bilo plasiranih odnošno uporabljenih 120 milijonov dinarjev prebitka po zavarovancih vplačane premije, vendar nam že sama razlika med vplačanimi premijami in izplačanimi škodami dovolj zgovorno priča, da je zavarovanje v predaprilski Jugoslaviji predstavljalo v prvi vrsti zelo donosen posel, ki nikakor ni bil v skladu z osnovnim smotrom zavarovanja kot takega. Brez dvoma je treba pri gornji diferenci 120 milijonov upoštevati režijo zavarovalnic, t. j. pridobivanje posla na terenu, vzdrževanje uradniških aparatov, lokalov, davke ter na drugi strani določen odstotek za osnovanje varnostnih skladov in odstop premije pozavarovatelju. Kljub vsemu naštetemu pa je dejstvo, da so zavarovanci predrago plačali svoje zavarovanje.

Stanje v predaprilski Jugoslaviji.

Če se ozremo na stanje zavarovalnic po njihovem ustroju v dobi predaprilske Jugoslavije, vidimo, da smo imeli v vsej Jugoslaviji le malo zavarovalnic, ki so bile osnovane na domačem kapitalu. Imeli pa smo veliko zavarovalnic, ki so imele zveneče narodnosne nazive, bile so pa upravljane po inozemskih in domačih plačancih, ki so skrbeli samo za svoje čim bolj donosne dobičke vložnega kapitala. Predaprilska Jugoslavija ni nikdar favorizirala domačih družb napram tujim, temveč je z uredbo o nadzorstvu nad zavarovalnimi podjetji le predpisala za tuje družbe gotovo osnovno glavnico, ki jo je moralo podjetje oskrbeti. Slednje pa velikim kapitalno močnim družbam ni bilo težko ter so zaradi tega zlahka izpolnile pogoje uredbe in delale močno konkurenco domačim družbam. Poleg tega pa so že itak slabotno zaščito zavarovancev spretno izigravale, podobno kakor vsa inozemska podjetja na katerem koli gospodarskem sektorju.

Ko že govorimo o inozemskih, poldomačih in domačih družbah, je potrebno, da smo si na jasem, kakšne so sploh bile razlike med njimi. Ne da bi se spuščali v podrobno analizo poslovanja domačih družb in v njihovo finančno politiko posebej v predaprilski Jugoslaviji, lahko trdimo, da tu ni bilo bistvene razlike v primeri z domačimi industrijskimi ali katerimi koli drugimi domačimi gospodarskimi panogami: način kapitalističnega izkoriščanja in odvisnost od tujega velekapitala. Podčrtati je tu le še dva momenta, ki postavljata domače zavarovalnice v poseben položaj, prvič, domače družbe so bile po svoji kapitalni moči in po svojih rezervnih skladih prešibke, da bi lahko same nosile vsa rizika in so bile zato močno odvisne od inozemskega pozavarovalnega trga (Nemčija, Italija, Češkoslovaška itd.) in da so že tu doma morale deliti rizike z inozemskimi družbami, ki so poslovale v Jugoslaviji, in drugič, te domače družbe so po večini služile gotovim političnim strankam, ki so zavarovalna podjetja vezale na svoja ostala gospodarska podjetja po eni strani, po drugi strani pa so posamezne politične klike izvajale močan političen vpliv po zavarovalnih zastopnikih na terenu, ki so bili ponekod izraziti politični agitatorji, kar velja predvsem za bivšo Vzajemno zavarovalnico.

Poglavje, ki zasluži posebno osvetlitev, pa so nameščenci in zavarovalni zastopniki inozemskih kakor tudi domačih družb. Zavarovalni uradnik in zavarovalni zastopnik sta bila izmed vseh trgovskih nameščenecov najbolj izkoriščana od svojih delo-

dajalcev. Družbam je šlo za to, da so s čim manjšimi stalnimi dohodki pehali ljudi na delo proti proviziji. Lov za provizijami pa je v strastni, umazani konkurenci imel za posledico vse mogoče nesolidnosti poslovanja, katerih žrtev je bil v prvi vrsti zavarovaneec sam, zavarovalni zastopnik in uradnik pa je neredko postal pokvarjenec, ki je čisto končal bodisi kot do kraja izžet kruhoborec, bodisi kot kompromitiran na zavarovalnem trgu, na cesti. Sadove njegovega dela pa je pobral »zaslužni strokovnjak« — direktor s prepisom njegovih poslov na svoj provizijski račun. S takšnimi metodami so se pri nas v predaprilski Jugoslaviji zavarovalni nameščenci materialno in moralno upropaščali in tirali v popolno odvisnost od svojih delodajalcev.

Usoda zavarovanja za časa okupacije.

Za časa okupacije je zavarovanje pri nas dobilo popolnoma drugačno sliko. V kolikor so dejansko le še obstajale razlike med domačimi in tujimi zavarovalnimi podjetji, je te razlike okupator brutalno odpravil: razbil je nekatera podjetja, oplenil njihovo premoženje, dal prednost svojim, tu že obstoječim podjetjem, ustanovil nova svoja zavarovalna podjetja oziroma jih pripeljal s seboj. Kar pa je še preostalo, je pritegnil na sodelovanje za okrepitev fašističnega gospodarstva. Tako smo tudi tu dobili domače izdajalce, ki so poleg političnega in vojaškega sodelovanja pomagali okupatorju tudi finančno opravljati posel krvnika, kar velja predvsem za tako imenovano Ljubljansko pokrajino, dočim so na Štajerskem in Gorenjskem itak imele monopol samo nemške zavarovalnice in ona inozemska podjetja iz Nemčiji prijateljskih držav (Adriatica di Sicurtia in Assicurazioni Generali).

Ker je šlo slovensko ljudstvo v oboroženo borbo proti okupatorju in so se veliki predeli Slovenije spremenili v prava vojna področja, je v zavarovalnem poslovanju nastopil splošen zastoj. Le v onih predelih, ki jih je izključno obvladoval okupator, je zavarovanje za silo životarilo.

Stanje v novi Jugoslaviji.

Kakor je okupator na vseh popriščih zapustil ogromna razdejavanja in ruševine, tako se je tudi zavarovanje znašlo ob času osvoboditve v popolnem razsulu. Okupatorske zavarovalnice so v veliki meri odnesle s seboj vse arhive, vse premoženje ter pustile zavarovance brez zavarovalnega kritja. Tudi na tem sektorju se danes vrši obnova, ki obstoji predvsem v tem, da se s sklenitvijo novih zavarovalnih pogodb čim hitreje nudi zavarovancem zavarovalna zaščita. To delo na obnovi pa predstavlja ogromne napore, kajti gre za čimprejšnjo izstavitvev na stotine zavarovalnih polic.

Tudi na zavarovalnem polju beležimo veliko pridobitev narodno osvobodilne borbe. Ustanovljena je državna zavarovalnica (DOZ) ter Zavarovalni zavod Slovenije. Odločen poseg države na zavarovalni trg nam jamči, da bo obnova zavarovanja uspešno in v novem duhu izvedena. Že sedaj se kažejo veliki uspehi in ugoden odziv ljudskih množic, ki jim je dana možnost, da uredi svoja zavarovanja pri zavarovalnicah, ki pod novim vodstvom in v duhu novega časa vršijo svoje poslanstvo — t. j. da zavarovanje približujejo svojemu osnovnemu smotru, služiti narodu v nesreči in zbrane kapitale nalagati v narodno gospodarstvo po novih načelih, kar pomeni danes sodelovati v celotni gospodarski obnovi.

Če govorimo o poslovanju zavarovalnic v duhu novega časa, moramo omeniti še to, da je z osnovanjem državnega in federalnih zavodov na eni strani ter s pojačanjem nadzorstva nad privatnimi zavarovalnicami na drugi strani že do sedaj izločena cela vrsta »strokovnjakov« pri posameznih družbah. Nekateri so pobegnili kot vojni zločinci pred sodbo naroda, druge je doletela pravična kazen, a v tretji skupini so oni, ki jim je kazen sicer odpuščena, a ne grehi, in zato ne bodo več vodili »strokovnih« cenitev škod našemu ljudstvu, ki ne bodo več nosilci umazane hajke na terenu v lovu za donosnimi provizijami itd. Tudi zavarovanje mora biti očiščeno in bo očiščeno vseh starih političnih in moralnih pokvarjencev.

Kakšno naj bo delo narodnih odborov

Po Kmečkem glasu, oktobra 1945.

Volitve novih Narodno-osvobodilnih odborov so privedle na oblast tisoče in tisoče novih ljudi, novih odbornikov, tajnikov in predsednikov NOO. Prej pod okupacijo je naša narodna oblast obsegala majhno ozemlje, »osvobojeno« ozemlje, ki ga je osvobodila in ščitila naša vojska. Zdaj se je takoj v prvih mesecih po osvoboditvi sistem NOO razširil po vsej naši domovini, zajel vsak kraj in postal stalen, soliden organ nove ljudske oblasti. Seme prvih NOO, nastalih in delujočih pod težkimi pogoji okupacije, je rodilo bogat plod. Prvič v zgodovini je slovensko ljudstvo po vseh naših pokrajinah prevzelo vso oblast v svoje roke (izjema je samo še v nekem smislu Koroška in nekateri predeli Primorske). To je bil zgodovinski dan v razvoju naše narodne oblasti. Velikanska udeležba ljudskih množic na volitvah je živ dokaz za to, da je ljudstvo razumelo pomen tega velikega dogodka. Prvič v svoji zgodovini slovensko ljudstvo ne deli oblasti z nikomer, ono je edina oblast na svoji zemlji.

Ta veliki uspeh slovenskega naroda pa je postavil pred nas tudi celo vrsto novih vprašanj: gre za odstranitev starih navad in sistema poslovanja stare protiljudske oblasti, za izgraditev novega lika narodnega odbornika, tajnika in predsednika, gre za pridobitev sposobnosti, izkoriščati novo oblast in njene pridobitve; gre za ureditev odnosa med starimi partizani in starimi aktivisti ter med novimi delavci in aktivisti, ki jih je šele v zadnjem času zajel val aktivizacije, gre za boj proti škodljivemu lokalpatriotizmu; gre nadalje za to, da novi organi oblasti ne bodo samo gole uprave za reševanje tekočih poslov, temveč tudi organi politične vzgoje množic, ki bodo na ta način v veliko pomoč našim odborom OF — gre torej za politizacijo NOO itd. itd. Težko je naštet vse naloge in vprašanja, ki so v zvezi z utrjevanjem in izgradnjo naših osnovnih edinic oblasti — naših okrajnih in krajevnih NOO. V naslednjih vrsticah se bomo dotaknili dveh takih problemov, ki sta za kmečko ljudstvo zlasti aktualna: to je gospodarsko vprašanje in vprašanje lika novega odbornika NOO.

Gospodarska vprašanja, s katerimi se vsak dan in vsako uro srečujemo, bi lahko razdelili na dve skupini. Prva skupina: to so taka vprašanja, ki jih naši NOO lahko sami rešujejo in ni potrebna za njih reševanje nikaka pomoč višjih organov oblasti. Druga vprašanja pa so taka, ki jih NOO v kraju in včasih v okraju ne morejo rešiti in za katera je potrebna pomoč višjih organov oblasti, oblastveni odlok NVS itd.

Nešteto drobnih vprašanj naše gospodarske obnove morejo naši NOO sami povsem pravilno in iz lastnih moči rešiti, če znajo izkoristiti pridobitve ljudske demokracije! Na kakšen način čim boljše organizirati krajevno trgovino, rešiti in popraviti razne napake v krajevnem poslovanju, organizirati socialno pomoč najpotrebnejšim, udariti po špekulantih in črni borzi. Vse te in nešteto drugih drobnih nalog lahko NOO zelo uspešno sami rešujejo. — V Beli Krajini so izdelali cel načrt gospodarske obnove svojega okraja, ki obsega okrog 25 točk. V tem načrtu je točka o izgradnji opekarne za strešno in zidno opeko, kar je važno za obnovo porušeni in požgani hiš. Dalje vsebuje načrt določbe o elektrifikaciji cele vrste vasi, zgraditvi vodovoda, popravilo raznih poti itd. Celo take točke so v načrtu, kot je določitev roka trgatve. Večino nalog tega načrta bo okraj lahko sam izvedel z mobilizacijo delovne sile in materialnih sredstev okraja samega. Nekatero nujne predmete, ki so pri tem potrebni — nekatere stroje itd. — pa si bodo skušali nabaviti s pomočjo NVS in s pomočjo okrožja iz sredstev kredita za Belo Krajino in iz drugih sredstev. Načrt, ki je bil sprejet in izpopolnjen na okrajni skupščini, je preračunan za razdobje do novega leta. Delo na izvršitvi načrta bo pokazalo, kaj je bilo v njem takega, kar še ni mogoče izvesti in kaj je takega, kar je povsem izvedljivo. Primer Bele Krajine je poučen tudi za druge okraje.

Po drugi strani pa imamo probleme, ki jih iz sredstev in moči posameznih okrajev in krajev ni mogoče rešiti. Taka so vprašanja ureditve cen, velikih gospodarskih ustanov, pomoči

najbolj prizadetim krajem, mezdna politika itd. Pri obravnavanju takih vprašanj bomo imeli vedno pred očmi našo celokupno narodno in državno gospodarsko politiko, stanje gospodarstva v vsej državi in možnosti, ki jih zaradi našega skupnega položaja, skupne usode imamo. Vzemimo n. pr. vprašanje cen za pridelke in izdelke industrije. Nekateri tožijo, da tu ni pravega sorazmerja in da še vedno zijajo one proslule »škarje«. Oni ne razumejo, da je naša industrija začela z delom pod najtežjimi pogoji razrušenih tovarn, razbitega prometa in pomanjkanja surovin. Samo bežen pogled na pogoje dela naše industrije pokaže, da je to nesorazmerje danes neizbežno in da bo postopoma odpravljeno s premagovanjem težkoč v obnovi industrije. Poleg splošnega stanja obnove je treba imeti pred očmi položaj Slovenije. Slovenija zaradi srečnega naključja ob koncu vojne ni v toliki meri trpela kakor nekatere druge pokrajine naše države, zlasti Bosna, Lika, Črna gora itd. Zato je tem pokrajinam potrebna večja pomoč iz osrednjih državnih virov in zato jim je potrebna tudi naša pomoč iz Slovenije. Prav tako bi te pokrajine pomagale Sloveniji, če bi čezno dalje časa vihrala zaključna faza vojne. Zavest o naši skupni usodi, zavest o skupnosti koristi vseh narodov Jugoslavije, zavest o potrebi medsebojne pomoči pri obnovi, podreditvi krajevnih, okrajnih in osebnih koristi koristim splošnosti, splošnemu načrtu gospodarske obnove — to je ključ za orientacijo v gospodarskih vprašanjih, ki presegajo krajevne in okrajne okvire.

Pri tem je jasno, da sam značaj naše narodne oblasti terja neprestanih predlogov krajevnih in okrajnih odborov za pravilno reševanje problemov, ki presegajo njihov delokrog. Isto velja za kritiko napak, ki se dogajajo ne le v ustanovah kraja in okraja, temveč tudi v višjih ustanovah. Cela vrsta ventilov kritike — javni tožilci, odbor za prošnje in pritožbe pri Predsedstvu vlade itd. — tako konstruktivno kritiko omogočajo in pospešujejo. Iz ljudstva prihajajo čisto resnično dobri predlogi za rešitev tega ali onega problema kraja ali okraja ali naše federacije, ki naj bi ga rešili višji organi oblasti!

Predidimo na vprašanje lika odbornika, tajnika in predsednika NOO. Ze gornji kratek pogled na gospodarske naloge in probleme NOO kaže na to, kakšen funkcionar NOO bo imel uspeha pri reševanju svojih nalog. Povezanost z ljudstvom, smisel za celoto, za našo državno skupnost, ter velika požrtvovalnost v delu — vse to odlikuje odbornika NOO. Mogoče noben ukrep naše narodne oblasti tako zgovorno in za vsakogar prepričljivo ne označi odbornika NOO, kakor oni o brezplačnem delu tajnika KNOO. Ne plača, temveč — v primeru preobremenitve — zgolj nagrada, nadomestilo za njegov izgubljeni zaslužek! Kakšna je razlika med starim občinskim tajnikom iz stare Jugoslavije in med tajnikom NOO. Tam kanclist, birokrat, orodje vsemogočnega sreskega načelstva, tu živ človek v stalnem stiku z ljudstvom, ki ima živ smisel za njegove probleme in ki zna te probleme naglo reševati!

Bistvo »demokracije« v stari Jugoslaviji je bil taka brezdušna uprava, ki je poslovala brez ljudstva. Bistvo demokracije nove federativne Jugoslavije je v sodelovanju ljudskih množic pri vodenju državnih poslov. S ponosom zremo na te velike spremembe. S ponosom zremo na te nove desettisoče mož in žena, bajtarjev, kmetov in delavcev, učiteljev in uradnikov, preprostih kmečkih deklet in fantov, ki danes na sejah NOO, na zborih volivcev in pred glasovalnimi skrinjicami odločajo o sebi in o svoji domovini! Graditev naše ljudske oblasti pa bo šla naprej po začrtani poti: k pritegovanju novih deset-tisočev žena in deklet, fantov in mož v naše državno življenje in delo, k reševanju vseh perečih problemov, ki se pojavljajo v lokalnem merilu, imajoč pri tem pred očmi našo državno skupnost. Imeli bomo pred očmi napotilo tovariša Kardelja, da bomo reševali vse probleme, ki jih je mogoče v današnjem trenutku rešiti. Pri premagovanju težkoč pa bo ljudstvo krepila zavest, da ima v svojih rokah ključ do srečne bodočnosti — našo narodno oblast.

O tehničnih bazah

Okupator je prizadejal naši domovini nepregledno škodo. Razdejanje ni zajelo samo posameznih vasi, trgov in mest, temveč je zajelo cele pokrajine in ogromne pasove naše zemlje. Razdejanje je prve dni osvobojenja dušilo vneto in pobudo ter oviralo delo obnove. Dežela je še hropela od prestanih bolečin in onemoglosti, ki jih ji je prizadejal sovražnik. To je bila dežela razvalin, pogorišč, razdejanja, trpljenja, dežela porušenih mostov in razkopanih cest, dežela zvrhanega gorja — toda neomajne vere in volje, da po tolikem razdejanju znova zgradi svoj dom.

Težko prizadetim pokrajinam je bilo treba takoj priskočiti na pomoč. Začela se je uresničevati zamisel tehničnih baz in obnovitvenih zadrug, ki je bila porojena še na osvobojenem ozemlju Bele Krajine in ki je bila takole napovedana:

»V tehničnih bazah si predstavljamo one tehnične organe, one organizacijsko obliko, pod katero bo mogla nova oblast sodelovati z navodili in vodstvom obnovitvenega dela, ono prožno obliko organizacije, ki bo edina mogla poseči v obnovo takoj in dvigniti njeno organizacijsko in tehnično višino, še preden bi pristopilo prebivalstvo k obnavljanju „na divje“ in vsak na svoj račun.

Tako je pričelo Ministrstvo za gradnje ustanavljati sredi porušenih in požganih ozemelj tehnične baze, ki so raziskavale in ugotovljale vojno škodo, iskale in zbirale orodje, gradiva in delovne moči ter urejale zastale obrate, ki bi prišli v poštev za obnovitvena dela. Prva dvojica tovarišev se je 11. julija 1945 napotila v Cerknico in Loško dolino, da ustanovi prvo tehnično bazo in tako rekoč z golimi rokami toda zmagovito predanostjo utre pot obnovi. Jasno je, da za tako delo ni bilo mogoče ubirati običajnih uradnih poti, ker bi pomoč ne prispela pravočasno, niti bi ne prišla v tisti živj obliki, kakor jo more dati le povsem predan pionir obnove.

Prva naloga tehnične baze je bila, da si ustvari na iznajdljiv način torišče svojega dela, da si poišče in najde skromne prostore, da naveže čim tesnejše in tovariške zveze s krajevnimi, okrajnimi, okrožnimi in vojaškimi oblastmi ter nato zasnuje načrt obnove za prvo leto. Področje tehnične baze ni bilo vezano na meje krajev, okrajev in okrožij, njeno področje je bilo načrtano z naravnimi mejami, gospodarskimi območji in razdejanjem.

Delo na obnovi zahteva povsem nove prijeme in nove organizacijske oblike, katere je bilo treba šele iznajti, jih izkusiti ter izpopolnjevati. Saj ni bilo spočetka na razpolago niti orodja niti gradiva, niti ni bilo prevoznih možnosti. Treba je bilo sproti iskati nova pota in z največjo iznajdljivostjo odpirati pot zasilni obnovi. Tehnične baze so sprva izdelovale žeblice iz bodeče žice, zidarsko in drugo orodje iz železa, ki je ležalo zapuščeno in pozabljeno ob cestah v jarkih in na smetiščih. Tako so si za prvo silo zbrale nekaj orodja, da bi lahko začele z obnovitvenimi deli.

Obnova zahteva mnogo sredstev, mnogo gradiva in mnogo delovnih moči. Prva nadaljnja skrb tehnične baze je bila, da vzpodbudi ali sama spravi v tek zastale obrate, žage, mizarske, kovaške, kolarske in druge delavnice. Treba je bilo preskrbeti jermenice in nadomestne dele, treba je bilo očistiti stroje in prostore, treba je bilo dobiti pogonska sredstva in pomoč z raznih strani, da so se zopet zavriela kolesa, se razžarel ogenj in je sstekl ta in oni obrat. Iz teh delavnic prihajajo danes samokolnice, okna, vrata, šolske klopi, razna oprema in orodje.

Glavna naloga obnove v letu 1945 pa je bila preskrba in izdelava kritja za požgane in razkrite kmečke domove. Produkcija opekarn zdaleč ni mogla kriti vseh najnujnejših potreb. Zato so se tehnične baze že od vsega početka lotile z vso vneto izdelavo cementnih strešnikov. Skoro povsod je bil na razpolago pesek in, ker tudi cementa ni manjkalo, so tehnične baze izvabile iz skrivališč prirodne stroje za izdelavo cementnih strešnikov, jih očistile in spravile v tek. Iz prvih poizkusov se je vneto za izdelovanje cementnih strešnikov z bliskovito

hitrico razširila po vsej deželi. Za primerjavo naj služi, da so samo tehnične baze v letu 1945 izdelale nad 500.000 cementnih strešnikov in s tem pokrile nad 30.000 kvadratnih metrov streh.

Posebno pozornost so tehnične baze posvetile tudi apnenicam, da bi zagotovile obnovitvenim zadrugam pravočasno dovolj zrelega apna. Najele, zgradile in obnovile so mnogo apnenic, jih same upravljale ali prepuščale obnovitvenim zadrugam. Tako so širom po Sloveniji zažarele apnenice, ki so samo pod vodstvom tehničnih baz skušale nad 500.000 kg živega apna.

Kjer je bila prilika in se je pokazala potreba, so tehnične baze organizirale tudi izdelavo opečnih zidakov in betonskih votlakov, ako so krajevne prilike narekovala tako delo. Vendar teža naloge v letu 1945 ni bila v izdelavi zidakov, temveč v preskrbi kakršnega koli kritja in strehe za ljudi, živino in pridelke.

Zaposlitev vojnih ujetnikov neposredno za obnovitvena dela je dala možnost, da se opravijo tudi očiščevalna dela ruševin, ki so dušile promet in obnovo. Kmalu so pričeli kopniti veliki kupi ruševin in so zrastle skladovnice očiščenega in urejenega gradiva, pripravljene za ponovno porabo. Razmetano in pozabljeno železje je bilo pospravljeno in shranjeno za predelavo v razno prepotrebno orodje. Razdejanje se je umikalo obnovi, ki je bila že na pohodu.

Obnova v letu 1945 se je vršila v glavnem z improvizacijo in z vsesplošno iniciativo širokih ljudskih množic, ki so takoj aktivno posegle v obnovo in z gledno reševale neodložljive naloge zasilne obnove pod vodstvom tehničnih baz. Tehnične baze so po pregledu svojega področja takoj pristopile k organiziranju prizadetih oškodovancev in njihovih sosedov v urejene skupnosti obnovitvenih zadrug, da bi se na ta način pravilno in pravično izvajala obnovitvena dela ter da bi bilo tako omogočeno oblastem načrtno voditi in podpirati obnovo. Obnovitvene zadruge, ki predstavljajo najvišjo stopnjo v vrsti med drugimi zadrugami, so pristopale k obnovitvenim delom po enotnem in premišljenem načrtu, ki so ga izdelale skupno s tehničnimi bazami. Organizirale in prevzemale so od tehničnih baz razne delavnice in obrate ter tako živo posegale v obnovo svojih domačij in naselij. Tu in tam so se pod vodstvom tehničnih baz začele družiti obnovitvene zadruge v večje skupnosti z medzadružnim odborom na čelu in prevzele v obratovanje veliko opekarno, apnenico itd. Tako je bila obnova v Sloveniji postavljena na zdrave temelje širokih ljudskih množic, ki so organizirane v obnovitvenih zadrugah po vsej Sloveniji. Obnovitvenih zadrug je danes že preko 120. To je delo letošnjega leta, ki bo pokazalo večje uspehe v prihodnjem letu, ko se ne bo treba boriti več z začetnimi težavami, temveč bomo lahko pristopali k širše zasnovanemu obnovitvenemu delu. Kjer je še pred nedavnim časom divjal okupator, si sedaj urejajo v obnovitvene zadruge povezane ljudske množice svoje domove v zavesti, da si danes postavljajo zasilne strehe, da si bodo jutri za prvo silo uredile svoj dom in da bodo njihovi novi domovi v dokončni izgradnji mnogo lepši in udobnejši kakor so bili stari, ki so bili pretesni, temačni, vlažni in nezdravi ter neprikladni za sodobno umno kmetovanje.

V splošnem se je obnova letošnjega leta gibala v glavnem v dveh velikih smereh. V krajih, kjer je okupator požgal, porušil in razstrelil vse domove, tako da ni ostala nobena sled za nekdanjimi vami in je bilo treba nekaj takoj ukreniti, so tehnične baze skupno z obnovitvenimi zadrugami postavile lesene provizorije, da bi bila živina v bližini polja in gnoj na mestu, in da bi se vaščani zopet povrnili v svoj kraj. Kjer pa so ostali zidovi nepoškodovani in kjer so bile poškodbe manjšega obsega, tam pa se je vršila obnova s postavljanjem ostrešij in s prekrivanjem streh. O tem pričajo nove rdeče in srebrnolisne strehe vseh predelov naše domovine.

Važna za obnovitveno delo so tudi strokovna posvetovanja iz vseh področij obnove. Tu gre predvsem za sodoben način obnove naših kmečkih domov, ki naj bodo v bodoče deležni v enaki meri z ostalimi stavbami vseh modernih tehničnih pridobitev in izkustev gradbene tehnike. Na tem področju vrše tehnične baze važno kulturno delo, kajti izboljšava našega kmečkega doma pomeni napredek za desetstičere kmečke hiše, ki danes čakajo na dokončno ureditev. Vsaka izpopolnitev, vsako izboljšanje bo prineslo stotisočim prebivalcem olajšavo pri delu, večjo udobnost v stanovanju, bolj zdrave pogoje stanovanja, povečano gospodarsko zmožnost kmetije in ojačano zavest enakopravnosti z vsemi ostalimi sodelavci pri obnovi naše nove domovine.

Obnova porušenega in požganega podeželja v Sloveniji se je vršila v letu 1945 v okviru danih možnosti, ki so jih prožile krajevne razmere. Sredstva, ki so bila na razpolago, so bila skromna, velike so bile težave s prevozi, primanjkovalo je vsakovrstno gradivo — zlasti krov kakršne koli vrste. Za tiste, ki niso poznali sproščenih sil našega ljudstva, je bila vsa obnova že vnaprej obsojena na neuspeh in je bil vsak poizkus brezupen. Toda ta račun je bil slab, starikav in ničev. Naše ljudstvo je s podporo tehničnih baz prijelo za delo, se borilo z razvalinami in zmagovalo vsak dan bolj in vidneje. Tovariši na tehničnih bazah niso premagovali težav z denarnimi zalogami, moderno tehnično opremo in motorizacijo. Svojega dela so se lotili z vso vnemo, predanostjo, požrtvovalnostjo in borbenostjo v veri in prepričanju, da bodo zmagali v boju z ruševinami. V letošnjem letu niso bili naši pionirji na tehničnih bazah samo tehniki, temveč do zadnjega predani aktivisti dela in borci za obnovo naše porušene domovine. Njihove vrline so se izražale v posrečenih prijemih, v organizaciji in vodstvu obnove skozi najtršo dobo prvega leta po tako strašnem razdejanju štiriletne vojne.

*

Danes delujejo v Sloveniji sledeče tehnične baze:

1. T. B. v Cerknici s področjem Loške doline.
2. T. B. v Škofji Loki za Dražgoše, Selško in Poljansko dolino.
3. T. B. v Ribnici za nekdanji ribniški in kočevski okraj.

R. Silva:

Žaga v Soteski

»Za našo porušeno domovino je treba lesa, zelo, zelo mnogo lesa. Zato je nujno potrebno obnoviti naše žage in lesne tovarne, da bodo lahko vsaj v glavnem pokrile ogromno potrebo naše dežele po tem dragocenem in najvažnejšem gradbenem materialu... In pa, da malih sirotic po dečjih domovih, ranjencev po bolnicah in nas vseh ne bo zeblo, je treba drv...«

Se mi zvone te besede v ušesih, pa se spomnim ogromnih naporov in truda tovarišev, ki so iz ruševin dvignili in obnovili ter spravili v pogon prvo žago na Dolenjskem, v Soteski. Pred menoj oživi lik tihega junaka dela, Jožeta Zupančiča, partizana iz leta 1941, ki je že v dneh predaprilske Jugoslavije trdno verjel, da bo ta žaga v Soteski nekoč res naša, da bo žagala les za nas in ne za tuji kapital in tujo gospodo. Ko je 1941 hodil na sestanke ilegalcev, se je v njem porodila čvrsta vera, da so to tisti ljudje, s katerimi bo našemu narodu mogoče uresničiti dolgoletni sen.

Fašisti so marsikaj počeli na naši zemlji. Požigali so, ubijali, odvažali ljudi in les. Žaga v Soteski je rezala les za laške fašiste. »Signori, volete?« je ponujal gospod Auersperg naše zlato črnosrajčnikom. Vagoni lesa in spet lesa so se kakor dolga kača vlekli na progi proti Borovnici. A knez je dobro vedel, da tu ne bo mogel ostati. V letu 1942, ni zaslediti v njegovem računu v Kreditnem zavodu nobenih vplačil več. Knjižnico je odpeljal in se tudi sam še istega leta umaknil z

4. T. B. v Žužemberku za dolino Krke in Suho Krajino.
5. T. B. v Črnomlju za Belo Krajino.
6. T. B. v Mokronogu za mirensko dolino.
7. T. B. v Litiji za izseljeni pas desnega brega Save do Radeč.
8. T. B. v Brežicah za Krško polje in obronke.
9. T. B. v Domžalah za kamniški okraj.
10. T. B. v Solčavi za Logarsko dolino in posebej za Solčavo.
11. T. B. v Jurkloštru za zapadni del Kozjanskega.
12. T. B. v Kozjem za vzhodno polovico Kozjanskega.
13. T. B. v Ljutomeru za poškodovani frontni pas med Muro in Dravo.
14. T. B. na Igu za Barje in krimske vasi.

Razen tega so letos delovale še podružnice tehničnih baz v Metliki, Kočevju in Lukovici.

Dalje so bile na Primorskem ustanovljene sledeče tehnične baze: Cerklje, Ilirska Bistrica, Koper, Grgar in Idrija.

V letu 1946 bo krenila obnova na nova pota, ko se bo zasilnost vedno bolj umikala načrtni obnovi in bodo tehnične baze po izvršenih pripravah letošnjega leta organizirale obnovitvena dela na širši osnovi in v skladu z ostalimi gospodarskimi panogami. Z mrežo obnovitvenih zadrug bodo zajele še zadnje predele in povezale vse oškodovance med seboj v zadrugah, ustanavljale in povečavale obrate za obnovitvena dela, skrbele za načrtno osnovo in vodile obnovo v okviru velikega gospodarskega načrta za izgradnjo naše domovine. Z novimi tehničnimi bazami bomo zajeli še ostale manj raziskane predele:

1. T. B. v Kočevju za prejšnji kočevski okraj.
2. T. B. v Grosuplju za porušeno področje med tehničnimi bazami Litija, Žužemberk, Ribnica, Ig in Cerklja.
3. T. B. v Logatcu za zapadno okolico do območja idrijske tehnične baze.
4. T. B. v Mozirju za vse področje zgornje Savinjske doline.
5. T. B. v Trbovljah za porušene kraje levega brega Save med področjem tehnične baze v Domžalah in na Kozjanskem.

Boj proti razvalinam kliče borce obnove na postojanke tehničnih baz.

gradu. — Tedaj so se v grad naselili Italijani. Zdaj so bile tod borbe dan za dnem. Borbe na levi in desni strani Krke. Žaga je nehala rezati les za laške fašiste. Obmolknila je.

»Morda za vedno?«

»Ne!« je bil trdno prepričan Zupančič in še brez števila tistih z rdečo zvezdo na kapi, ki so se borili po slovenskih hostah. Še bo naša zemlja svobodna, še bomo peli in vriskali, četudi danes trpimo in umiramo. Prišel bo dan in spet bodo stekli tudi polnojarmeniki na žagi v Soteski.

Od neprestanih borb, ki so divjale tam okoli, je bila poškodovana tudi žaga. Saj je trpela vsa dolina Krke, pa naj bi bila žaga izvzeta?

Z mosta pri Soteski so pobesneli italijanski fašisti vrgli sedem mladih slovenskih fantov-partizanov. Sedem slovenskih mater je zatrepetalo v neznan grozi: Morda se ne vrne nikoli več? so zašepetale izsušene ustnice. Ne, mati, nikoli več se ne vrne, tudi ženam iz Podhoste se več ne vrnejo moške. Tako so delali fašisti, da bi nas uničili, besni, ker so jim bili napoti kresovi v naših očeh, ki gore s takim neugasljivim plamenom.

»Hej, tovariši, ni nam žal krvi...«

Zvonka, mlada pesem preko krvi talcev, preko teptanih in zmrcvarjenih trupel, preko požganih domov, preko topo strmečih, votlih oken, partizanska pesem, znanilka lepše prihodnosti.

Leto 1943. Septembar. Italijanska kapitulacija. Ljudstvo je vriskalo in pelo. Dolina Krke je oživela v prazničnem veselju. Nekateri so bili prepričani, da je vojna končana. Pa je prišla težka nemška ofenziva v oktobru. In spet se je stotero povrnilo vse hudo, na katero so bili v tem kratkem mesecu in pol skoraj pozabili.

»Grad gori!«

Okoliški vaščani so skušali rešiti iz gradu nekatere dragocenosti, ogenj pa je brezobzirno in požrešno uničeval trdnjavo nasilja, tlake in desetine...

Nekdo je zapalil tudi na žagi. Pritekel je Zupančič.

»Žage ne boste požgali! Nobene koristi ne bodo imeli od nje, niti beli niti Nemci! Koliko truda bi bilo treba, da bi se zgradila nova!«

Ker so partizani Zupančiča dobro poznali in so vedeli, da ne bi nikdar svetloval nekaj, kar bi škodilo našemu ljudstvu, so žago pustili. Zveste roke so jo pogasile. Po nesreči je gorela še trikrat. Vsakokrat jo je nekdo pogasil, a vendar se je vselej nekaj uničilo. In potem se je pričelo prazenje žage. Kdor je potreboval kladivo, je prišel ponj na žago, bila je odprta in nihče ni branil. — In končno so si ljudje mislili: »Če ne vzamem jaz, vzame kdo drugi. Čemu bi puščali?«

Prišli so beli in iz zlobne objesti vrgli mino v turbino. Tako se je vsa štirih leta, kakor povsod, tudi na žagi le uničevalo, uničevalo.

Ali se je res povsod le uničevalo?

Da, rušile so se stavbe, žage, mostovi, proge, lokomotive, tovarne, da niso služile okupatorjem. A tudi zgradilo se je v teh letih marsikaj. Zgradila se je naša narodna oblast, naša mlada vojska, naša država. Pa tista visoka in plemenita zavest se je porodila v teh letih v srcu našega naroda, da delo ni sramota, da je tisti, ki dela in ima žuljave dlani, kovač in ustvarjalec boljše bodočnosti našega ljudstva, steber nove države delavcev in kmetov.

Zupančič je delavec in kmet. Vse v eni osebi. Ljubi zemljo, ljubi gozdove, konje. Zaradi te svoje ljubezni je odšel v dolenske hoste. Zupančič ne govori mnogo. Ne zna visoko donečih fraz. Preprost je, sin kmečke matere, zvest svojemu ljudstvu. Izpričal je to svojo zvestobo v teh štirih letih, ko je kot partizan skrbel za partizane okoli Frate. Stari partizani ga ne bodo nikoli pozabili.

Ko je ležal z drugimi tovariši na mrzlih tleh in od bolečin včasih vso noč ni mogel zaspati, so mu govorili tovariši:

»Po vojni, Jože, boš moral za pol leta v Toplice, da se boš popolnoma pozdravil!«

»Da, po vojni bom samo počival in spal!« se je namehnil Jože.

1945. Maj. Naša domovina je svobodna. Toliko časa smo vsi neprestano čakali tega trenutka in zdaj skoraj verjeti ne moremo, da je svobodna.

Prvi je bil na žagi v Soteski Zupančič z ženo. Stala sta tam pred votlini, praznimi poslopji. On sključen, bolan. A v očeh mu je gorelo: »Vse to bomo obnovili!«

Žena čuti z njim in ve: težko bo šlo, a šlo bo, ker mora.

»Saj smo vajeni ustvarjati iz nič, Tina! Če bi vsega bilo, bi morda niti ne znali!« se pošali on. Pa se tako spet zresni. Molč. Po glavi roje načrti. Najtežje je začeti.

»Kako začeti?«

»Treba bo očistiti pota, da bomo vsaj s konji lahko vozili!«

»A kje boš dobil voz, Jože?«

»Saj mora biti še moj nekje in konji tudi! O, bom že vse dobil, nič ne skrbi!«

Mostu preko Krke ni. Treba bo napraviti vsaj zasilnega. A delavce dobiti je težko. Stari ljudje ne zaupajo in so malodušni: »Obnavljati tako ruševino, to je tako brezplodno delo, kakor obujati mrliča!« Mladih ni doma. Nosijo puške. In dva in trideset pridnih rok iz Podhoste je mrtvih za vedno, ker so jih črnosrajčniki privezali h kozolcu za cerkvijo v Vavti vasi in pobili. Zdaj si je treba pomagati z gozdnimi delavci, ki sedaj pomagajo tudi na žagi. Junija še ni nikakega denarja, da bi jih mogli izplačati.

»Potrpajte, vse boste dobili plačano! Drug mesec za gotovo!«

»Saj bomo, Zupančič, svoboda je, pa se že potrpi! Če smo lahko trpeli toliko časa, pa bomo še zdaj malo! Saj sami sebi škodimo, če ne pomagamo z vsemi silami obnavljati in graditi!«

Pepel, razbita opeka in kamenje, ožgani trami in deske — vse razmetano, poteptano, skoraj vraščeno v tla. Poslopja brez oken, delavnice brez orodja, polnojarmeniki brez žag, gola ogrodja, prazna mizarska delavnica in brusilnica, prazna ko-

vačnica, izropane pisarne, polne kamenja in smeti, razbita proga, nikjer nobenega vagončka. To je slika z žage v Soteski ob prihodu Jožeta Zupančiča iz hoste. Ali je potem čudno, če se ni nihče upal lotiti njene obnove, razen starega partizana, ki je v najtežjih trenutkih ohranil čvrsto vero v zmago naše stvari.

Stal je pred polnojarmeniki z rokami v žepih.

»Treba je dahnuti življenje v te mrtve stroje! Niti klešč ni, niti kladiva,« zmaje z glavo. — »In jaz že mislim na polnojarmenik!«

Očistili so minirane poti, preko Krke so napravili zasilen most, Jože pa se vozi od vasi do vasi in išče zgubljen predmet z žage in potem jih s sijočimi očmi kaže ženi:

»Vidiš, to sem dobil v Starih žagah, to v hosti, to je od starega nemškega avtomobila, ki leži razbit ob cesti.«

»Po strojnika Črnetu grem v mesto! Sama ne bova zmogla vsega!«

»Da, sama res ne bova zmogla vsega!« potrdi žena, ki mu vodi pisarniške posle. Na tihem se čudi njegovi nezlomljivi energiji. Saj ga pozna in ve, da zmore marsikaj, a to je vendar več kakor je pričakovala od njega. Nikoli ga ni doma, ponoči le malo spi. Zdaj mu pomaga Črne in je dosti bolje, ko ima dobrega, zanesljivega tovariša pri delu.

Tako dela, pravijo ljudje, kot bi zase delal. Da, dela tudi zase, ko dela za vse ljudstvo!

Žago pa čisti, popravlja, polni z orodjem. Vsak dan bolj je podobna prejšnji žagi. Vsak dan več je ljudi, ki verujejo, da bo vendarle stekla.

»Potrebuješ delavca, Jože?«

»Pridnih rok ni nikoli preveč!«

Zdaj je delavcev že dvajset, četa, ki mu pomaga ustvarjati in graditi.

Ministrstvo je poslalo še dvajset nemških ujetnikov, da pomagajo postaviti tisto, kar se je po njihovi krivdi porušilo. Zaposleni so tudi mladoletni sinovi tistih, ki so žrtvovali življenje za svobodo. Delajo pridno in resno, kakor odrasli.

In tako je 7. septembra 1945, po skoraj triletnem molku, stekel prvi polnojarmenik na žagi v Soteski. Tih in skromen praznik je bil to za vso dolino Krke. Jože ni mogel verjeti, da bo res stekel tako lepo in brez napake. Ko pa je videl, da teče in se ne zaustavi, od veselja ni mogel spregovoriti besedice. Šele čez nekaj časa je potrepljal Črnetu po rami:

»Črne, polnojarmenik je stekel!«

Polnojarmenik teče in reže deske. Drobne in debele. Ogromne hlode privale predenj in šestnajstero žag se zajé vanj in reže, reže deske: za obnavljanje domov, mostov, česar koli. Vse je oživelo. Kovačnica, brusilnica, mizarska delavnica. Povsod delo, delo.

Na bregu nad Krko se Zupančič ustavi.

»Tina, žaga je stekla!«

»Da, Jože!«

Gledata doli in poslušata njeno enakomerno, hitro dihanje. Čudovit občutek je to, ustvariti nekaj velikega, narodu koristnega! Žago, spomenik delu in najlepši spomenik na grobovih padlih junakov.

Krka šumi, kot da je pozabila na težka leta vojne. Le na njenem dnu nas opominjajo njene žrtve: »Gradite, ustvarjajte, za kar smo se borili in žrtvovali svoja življenja!«

Izpolnili smo vaše izročilo, mrtvi junaki. Izbojevali bomo boj do zmagovitega konca. Za to so nam porok vaše žrtve, za to nam je porok naše ljudstvo, ki danes ve, zakaj dela in za koga...

Mnogo takih, kot je Zupančič, je med našim ljudstvom, ki se zavedajo: z lastnimi močmi smo zmagali v vojni, z lastnimi silami bomo zmagali v miru na gospodarskem področju. Naše delo se bo vse bolj krepilo. Pred nami stoje veliki načrti. Obnavljamo, ustvarjamo bogastvo za sebe, za lepšo in srečnejšo bodočnost našega ljudstva.

Provizoriji in bodočnost naselja

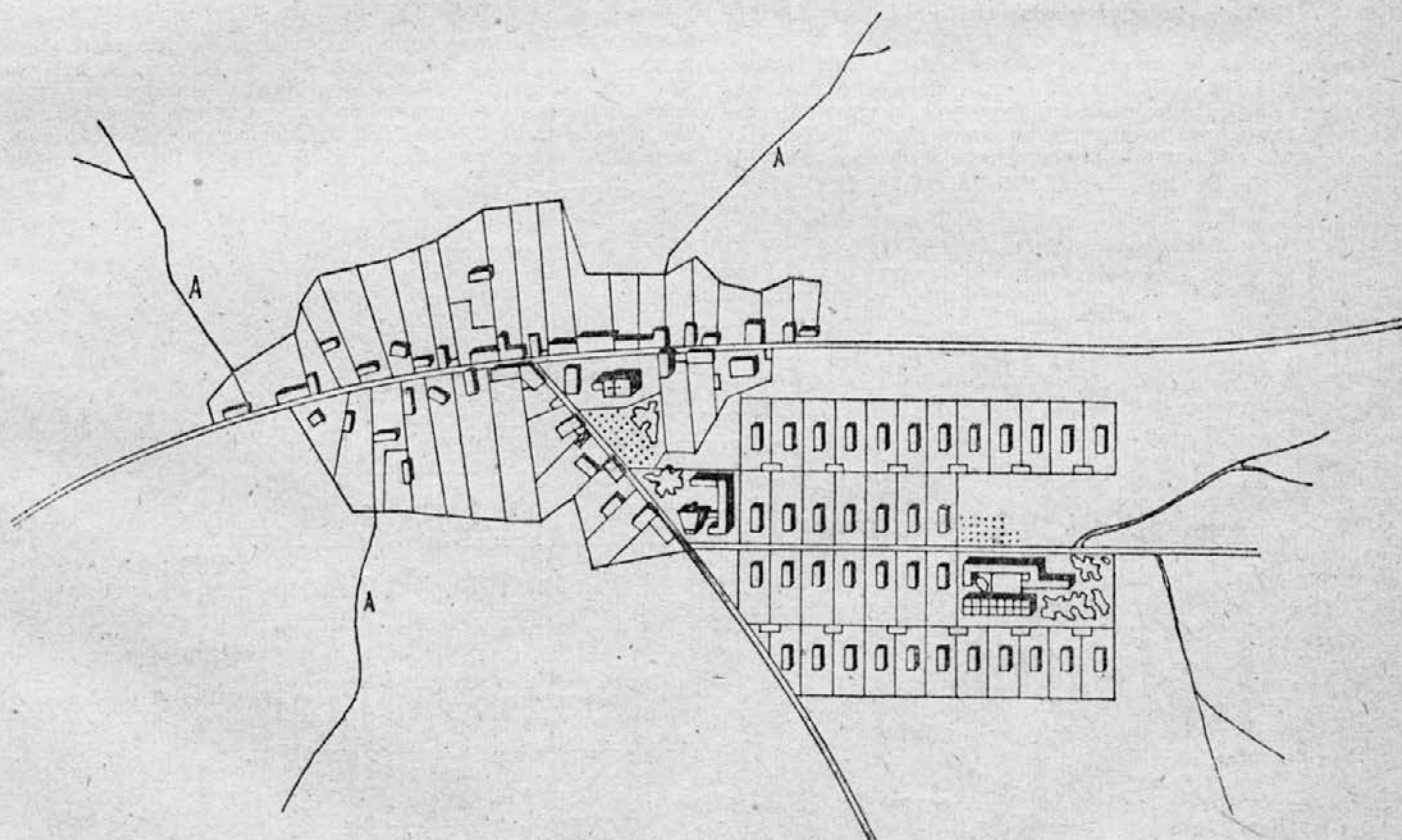
Provizorije postavljamo zato, da bi čim uspešneje premagali težave prehodne dobe in rešili naloge, ki jih zastavlja najhujša stanovanjska kriza, kar smo jih doživeli. Uporaben in dobro izveden provizorij se lahko izkaže kot sposoben namestnik stalnih stanovanjskih zgradb, kar smo že tolikokrat preizkusili. Zato moramo delati s provizoriji ravno tako resno, kot da so to stalne zgradbe; ne smemo biti površni in lahko mišljeni ter delati brez dobro preiščenih smernic. Pa ne samo, da se provizorij lahko izkaže kot stalna zgradba, čas obnove, v kateri bomo morali izhajati s provizoriji, mora postati doba samovzgoje in izkušenj. Pri teh delih se moramo naučiti samoiniciativno reševati tehnična vprašanja, vzgojiti nove tehnične kadre, s tem postaviti temelje za širšo obnovo in poznejši razvoj.

Kot moramo biti enotni v izgradnji svoje ljudske oblasti, moramo tudi vsa življenjska vprašanja na vasi reševati strnjeno in složno. Samo taka usmeritev dela, ki se bo opirala na skupna prizadevanja in enotno hotenje prebivalstva, bo uspešna, samo tako bodo vaščani postali urbanisti svoje vasi in meščani urbanisti svojih mest. Danes moramo postati vsi urbanisti, vsak v svojem delokrogu, začeti moramo gledati na usodo svojega naselja kot soodločujoči, tvorno in odgovorno. Vse želje, potrebe in naloge moramo izoblikovati v določene predstave, iz katerih se bo lahko razvilo tisto, kar imenujemo regulacijski načrt. Končati moramo s prakso po geslu »vsak naj skrbi zase«, ki je prinesla toliko nepopravljive škode našim naseljem le raznim interesom v korist. Vsega, kar se nam zdi idealno in zaželeno, mnogokrat ne bo mogoče doseči, umakniti se bo moralo možnemu, nikdar pa ne smemo pozabiti na cilj, ki

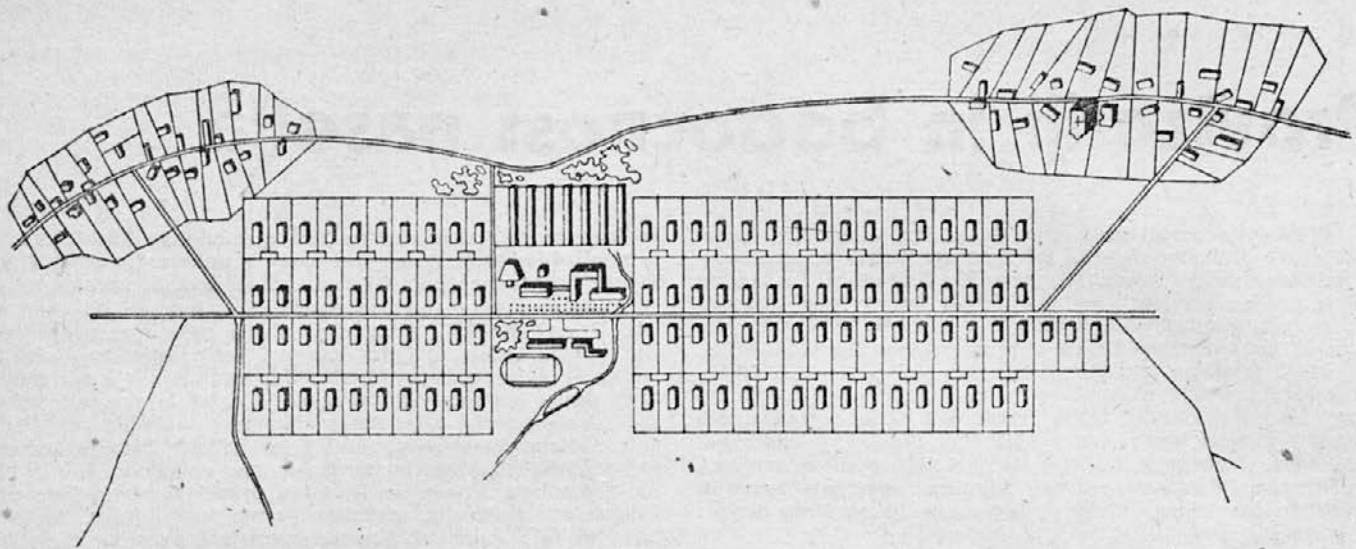
ga bodo mogoče vsakodneвне težave zakrile za kratek čas. To je zamisel na svoj regulacijski načrt in neko zrelo urbanistično zavest, čeprav nepopolno in na tolikih koncih ovirano.

Naša vas je v glavnem ostala taka, kot je bila pred sto leti. V vsej tej dobi, v zastoju razvoja naše agrarne produkcije, je kmet delal z istim orodjem kot njegov stari oče, na malih in raztresenih parcelah. Še pred vojno je bil njegov kruh dražji kot pekovski. »Preveč je delal in premalo jedel.« Zato so ostale vasi take, kot so bile pred stoletjem, čeprav se je med tem človeštvo pomnožilo za trikrat. Zato je že pred vojno živelo pod kmečko streho mnogo več ljudi, kot je bilo zanje prostora. Vemo, da je vojna prizadela ravno tiste predele našega podeželja, za katere gornje najbolj velja. To je za tiste, ki leže daleč od glavnih prometnih zvez in ki so bili najmanj deležni tehničnega napredka. Ravno ti kraji so bili za okupatorja zaradi svoje nedostopnosti torišče razdejavanja in uničevanja. Po sto letih hiranja so največ žrtvovali za svobodo. Zato lahko rečemo, da rešujemo v naših porušeni predelih dvojno nalogo: popravljamo ruševine, obenem pa celimo stoletne rane.

Stiriletna borba, trpljenje in žrtvovanje so nas odtrgali od starega. Spoznali smo nove stvari, o katerih nismo prej ničesar vedeli. Spoznali smo življenjsko važne elemente, ki so hitro prešli globoko v našo zavest in so nadomestili vse prejšnje misli, predsodke in zmote o »dobrem in lepem«. Postali smo aktivisti, odločeni, da si uredimo življenje na novo z novimi načrti in sredstvi. Novi načini in nova sredstva nam pa ne bodo pomagala, če si ne bomo zagotovili vseh možnosti za razvoj naselij. Če si ne bomo znali zagotoviti zemljišč za nove

Povečava vasi. Ne breznačrtno in neorganizirano širjenje ob polih A, ampak strnjen nov predel matičnih kmetij z združenim centrom in novim kulturnim in poslovnim centrom med novo in staro vasjo.

Razširjenje dveh sosednih vasi s tendenco združitve vseh treh naselij v eno s skupnim socialnim, političnim in kulturnim centrom ter skupino delavskih hišic v vrstan.

stanovanjske predele, za šole, bolnice, delavnice, organizirati finančna sredstva iz lastne produkcije, če ne bomo spoznali vloge svojega naselja v sklopu z bližnjo in daljno okolico itd. Decentralizacija lahke industrije bo vzrok, da bodo rastle iz tal kombinati, tista oblika produkcije, ki bo prinesla konec zapuščenosti in zaostalosti naše vasi.

Kaj je torej treba vedeti, če hočemo pristopiti k reševanju urbanističnih nalog v naseljih?

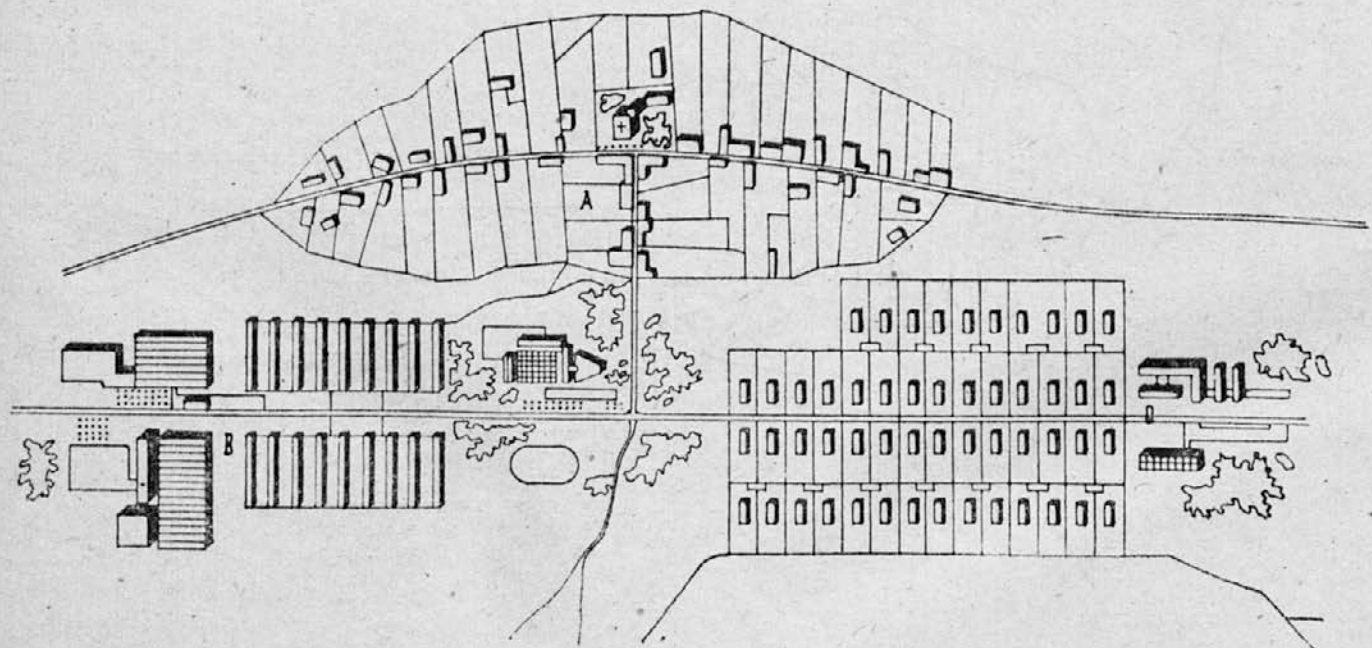
1. Pametno moramo uporabljati znanje, ki ga že imamo.
2. Izogibati se moramo glavnih napak, ki se delajo danes povsod, kjer se gradi.
3. Seznaniti se moramo z glavnimi načeli urbanistične tehnike.

Znanje, ki ga že imamo, je predvsem tisti zdravi čut našega naroda, ki se je izoblikoval skozi rodove, smisel za namočanje in sestavljanje posameznih poslopij, ki preseneča zaradi svoje razumnosti in naravne neiskane lepote. To je naša tradicija, malo poznana zakladnica urbanističnih domislekov in

rešitev, ki jih moramo začeti uporabljati, se na njih učiti in videti v njih vedno nove pobude.

Glavne napake v urbanizmu, ki jih delamo danes, delamo po eni strani zato, ker še nismo spoznali, kaj so nove tehnične pridobitve in kako jih moramo obvladati, po drugi strani pa še vedno ne vemo, da zidanje ne sme biti samo postavljanje hiš, golih sten in tramov, ampak da mora biti to delo samo del celotnega gospodarjenja. Kaos, ki je nastal iz predvojnih gospodarskih razmer, ko je imelo glavno besedo izkoriščanje in špekulacija, moramo nadomestiti z načrtnim grajenjem novih predelov.

Tako še vedno silimo s hišami ob ceste, ki so bile včasih snažne, mirne in nenevarne, danes pa je na njih prah, ropot in nevarnost. Danes mora imeti kamion cesto zase, hiša pa svojo pot. Ali pa postavljamo hiše, kjer pač moremo: na svojo roko, pozneje pa zahtevamo, da se nam zgrade ceste in instalacije, namesto da bi premislili, kje bomo zidali in koliko bodo stale ceste, takrat ko je čas za to. Drugi spet zidajo in vlagajo

Aktiviziranje vasi s prehodom v kmečko delavsko naselje. A stara vas, B del novega naselja z industrijskim prebivalstvom v vrstah in obratom, C strnjena skupina kmetij z združnim centrom v sredi, skupen socialni, politični in kulturni center.

svoje prihranke v hiše, ki stoje na vlažnem ali v senci samo zato, ker boljše zemljišče ne morejo kupiti.

Da ne bi delali več takih napak, se moramo seznaniti vsaj z glavnimi načeli urbanistične tehnike.

Vsi vemo, da brez sonca ni življenja in ni rasti. Zato morajo imeti vsa naša stanovanja dovolj sonca. Glejmo, da bomo naše hiše postavljali na sončna mesta, da bomo zidali po soncu. Dnevni prostori naj bodo obrnjeni na jug in zapad, spalni na vzhod, tisti, ki potrebujejo hlad in senco, na sever. Dom ne sme človeka utesnjevati, imeti mora občutek sproščenosti, okolje mora biti zračno. Zelenje okoli domov naj bo polno, hiša bo lepša, sosedje se bodo manj motili. Dobra in lepa lega domov je doprinos človekovi svobodi in sreči. Tako mesto najti za eno hišo, ni težko, teže je urediti to stvar za več hiš, za skupine hiš. To nas pripelje k premišljevanju o načinu zazidave; kjer je prostora dovolj, lahko vežemo v skupine posamezne hiše, kjer ga je manj, jih moramo tesneje vezati. Zato govorimo o redkem in gostem zazidavanju. Vedeti pa moramo, da je dober samo tak način zazidave, ki nudi vse, kar smo rekli o soncu, zraku, zelenju in prostoru.

Preko načinov zazidave sežemo v organizacijo celega naselja. Naselje moramo urediti, to se pravi, vsaka stvar mora imeti svoje mesto. Med posameznimi predeli za stanovanja, za delo, za politično in kulturno udejstvovanje, za razvedrilo itd., mora biti pravo razmerje in njih medsebojna lega mora biti primerna. Organizacija celega naselja torej mora biti skupno delo prebivalcev, vedeti morajo, kako in kje bodo nameščali svoje ustanove, katere prostore jim bodo namenili, katere prihranili za bodoče.

Vse, kar bomo gradili za javno uporabo, zgradbe, ceste in mostove, moramo graditi skrajno ekonomično, kajti bremena

bodo morali nositi vsi člani naselja. Potrebe morajo biti diferencirane, skrbno odmerjene, pri tem pa ne smemo pozabiti bodočih potreb. Zanje moramo predvideti prostor in sredstva, ker je popraviljanje zamujenega najdražji način reševanja javnih problemov.

Posebno jasen primer za pravo ekonomsko politiko nam dajejo ceste. Naraščajoča intenzivnost prometa zahteva strogo ločitev prometnih žil. Ločiti moramo tranzitne in lokalne ceste, vozne in stanovanjske, ulice in pota. Vsaka mora biti opremljena za svojo funkcijo in nič več. Imajo naj samo nujno dolžino in širino in samo nujno potrebno obdelavo. Kot za ceste, velja to za vse druge napeljave, vodovod, elektriko in plin.

Kot smo zgoraj govorili o zazidalnih načinih, tako moramo tukaj govoriti o cestnih sistemih, ki se naprej spajajo v prometno ožilje naselja.

Po vsem tem smo videli, da naj bosta glavni skrbi pravilna razdelitev tal naselja in smotrna ureditev prometa. Če je tema dvema zahtevama zadovoljeno, smo opravili veliko delo v izgradnji našega naselja. Pomislimo pa tudi, kako bomo ravnali, da bo to, kar bomo postavili, stalno lepo, da bo zadovoljno oko in srce. Postavljajmo tako, kot so postavljali stari, včasih v strogi vrsti, včasih razloženo. V bregu drugače kot v ravnini, kmetije drugače kot delavska naselja. V vsakem primeru mora odločati zdrav čut, ki ga mora kontrolirati razumen premislek. Vse, kar smo rekli o zazidalnih načelih in o ekonomiji, se da lepo združiti z zdravo tradicijo in s prilagoditvijo k naravi. Iznebiti se moramo mnenja, da je treba za lepoto še kaj posebnega dodajati. Kar je uporabno, naravno in razumno, je že samo dovolj lepo.

Zadružništvo mora postati gospodarska organizacija delovnega ljudstva

Predsednik Gospodarskega sveta Jugoslavije tov. Andrija Hebrang je dal novinarjem sledečo izjavo o zadružništvu v novi Jugoslaviji:

»Narodna oblast je do sedaj posvetila veliko pozornost zadružništvu, kar se vidi tudi iz deklaracije zvezne vlade. Ob osvoboditvi smo v idejnem in organizacijskem pogledu namesto zadrug podedovali samo ruševine in kaos. Ob zgraditvi nove Jugoslavije moramo zadružništvo osvoboditi od reakcionarne in fašistične zaostalosti kakor v idejnem tako tudi v organizacijskem pogledu.

V novi Jugoslaviji mora postati zadružništvo široka, močna, napredna gospodarska organizacija delovnega ljudstva v mestu in na vasi. Takšno zadružništvo si bo izkrcilo pot in zavzelo v našem gospodarskem življenju ono mesto, ki mu pripada. Brez tega zadružništva ne bo moglo uspešno ščititi interesov delovnega ljudstva na vasi in v mestu, niti ne bi prispevalo svojega velikega deleža k obnovi domovine, zamenjavi dobrin in požitviti gospodarskega življenja vobče.

Zadružno gibanje je izšlo iz kaosa, ki smo ga podedovali ob osvoboditvi. Razvijati se že v znatni meri na novih temeljih v vseh federalnih enotah Jugoslavije. Po izvršenih pripravah in pridobljenih izkustvih lahko danes zadružništvu določimo mesto in vlogo v novi Jugoslaviji kakor tudi okvir in smerice njegovega delovanja. Komisija za zadružništvo v Gospodarskem svetu Jugoslavije je izdelala kritiko zadružništva v stari Jugoslaviji in v času okupacije ter dala pregled sedanjega stanja zadružništva.

Zadružništvo, zgrajeno na novih načelih, ima pred seboj možnost širokega razvoja in razmaha. V novi Jugoslaviji ne bo žrtev političnih špekulantov in finančnega kapitala. Zadružništvo bo ščitilo interese delovnega ljudstva ter bo v tesnem sodelovanju z državnim sektorjem gospodarstva pomagalo v obnovi domovine in našega gospodarskega razvoja.

Zadružništvo se je vedno borilo z velikimi finančnimi težkočami. To je zaviralo njegov razvoj. Vlada demokratične federativne Jugoslavije je storila vse, da se odstranijo finančne motnje, ki so preprečevale delo in krepitev zadrug. S preosnovanjem Privilegirane agrarne banke v Zadružno banko in z zagotovitvijo potrebnih denarnih sredstev bodo zadruge prišle do potrebnega in cenenega kredita.

Ob tej priliki želim naglasiti, da so se v mnogih krajih odgovorni tovariši mačehovsko obnašali do zadružništva. Četudi je stališče naše vlade bilo v pogledu zadružništva popolnoma jasno, se je pogosto dogajalo, da so narodni odbori na terenu preprečevali delo zadrug in poizkušali, da se sami spremenijo v trgovce. To je v veliki meri škodovalo razvoju in ojačenju zadružništva. Tudi državnotrgovska podjetja niso imela pravičnega odnosa do zadružništva. V stremljenju, da si zagotovijo monopol, so često mimo zadrug izvrševala posle, ki bi se lahko preko zadrug hitreje in ceneje izvršili.

Do sedaj ni bila posvečena obrtniškim zadrugam in vobče obrtnikom dovoljna pozornost. Obrtniki so ostali brez potrebnih surovin ter postali žrtev črne borze. Tako so bili tudi sami prisiljeni, da se bavijo s črno borzo in z višanjem cen. S takšnim odnosom obrtnikov in obrtniških zadrug moramo prenehati. V čim večji meri jih moramo oskrbeti s potrebnimi surovinami in jim omogočiti potrebne kredite, da bi se tudi oni lahko vključili v proces proizvodnje in obnove domovine.

Poleg vseh svojih slabosti v preteklosti ima zadružništvo pri nas velike tradicije. To se vidi iz podalkov o zadružništvu v Jugoslaviji l. 1940. Tedaj je v Jugoslaviji obstajalo 37 revizijskih zvez z 11.282 zadrugami in 1.527.667 zadružnikov. Če bomo nadaljevali zadružništvo na pozitivnih tradicijah preteklosti, če ga bomo osvobodili reakcionarne lastnosti, če ga bomo gradili na novih temeljih, bo zadružništvo z vsestransko pomočjo narodnih oblasti postalo močna, napredna gospodarska organizacija delovnih slojev v mestu in na vasi.

Osnovna načela zadružništva

Komisija za zadružništvo pri Gospodarskem svetu Jugoslavije je izdala sledeči načrt osnovnih načel zadružništva:

Zadružništvo je gospodarska organizacija za izboljšanje gospodarskega položaja najširših slojev v pogledu oskrbe in proizvodnje.

Ena izmed prvih nalog zadružništva je v tem, da mobilizira množice, da bi z iniciativo od spodaj pristopile k obnovi naše domovine.

Zadružništvo zbira ljudi po njihovih gospodarskih interesih ter zaradi tega ne more biti samo sebi smoter, niti kakšno posebno politično ali kakršno koli drugo gibanje.

Zadružništvo mora postati čvrsta opora narodne oblasti v izvajanju njene gospodarske politike. Narodne oblasti so dolžne, da pomagajo zadrugam v izvrševanju njihovih nalog.

Zadruge bodo sodelovale z državnim sektorjem gospodarstva in ga dopolnjevale tako v pogledu oskrbe in razdelitve kakor tudi v pogledu proizvodnje. Pri tem ne smemo pozabiti, da je eno osnovnih zadružnih načel načelo samopomoči, kakor tudi to, da smoter zadružniškega dela ni ustvarjanje dobička.

Zadružništvo ekonomsko šibkih lahko v mnogočem odprinese k zmanjšanju prepada, ki je doslej delil vas od mesta. Postati mora stvarni temelj za čvrsto zvezo delovnega ljudstva vasi in mesta.

Zadružništvo mora biti aktivni činitelj fronte v čuvanju pridobitev narodno osvobodilne borbe in v izgradnji demokratične federativne Jugoslavije.

Osnovna naloga, ki se danes postavlja pred zadružništvo, je oskrba širokih ljudskih slojev vasi in mesta.

Da bi se zadružništvo usposobilo za izvrševanje teh svojih nalog, je potrebno, da se osvobodi vseh nezdravih ostankov iz preteklosti, vseh nedemokratičnih, trgovsko-špekulantskih, birokratskih, fašističnih in izdajalskih elementov v svoji praksi, kakor tudi vseh reakcionarnih pogledov v svoji teoriji.

Zaradi ukinitve dosedanje razcepljenosti na mnogoštevilne zadružne zveze, med katerimi so bile tudi takšne, ki so obstajale brez kakršne koli stvarne osnove ter služile osebnim, političnim in gospodarskim smotrom poedincev odnosno skupin, a v času okupacije sovražniku in domačim izdajalcem, je potrebno dovršiti reorganizacijo zadružništva, zediniti vse zadruge in pozitivne sile v njem.

Reorganizacija bo izvršena po vrstah poslovanja na načelu prostovoljnosti.

Vodeče načelo reorganizacije bo: krepitev osnove zadružništva — samih zadrug.

V zvezi s tem je dolžnost vseh zadružnih zvez, da posvetijo posebno pažnjo vprašanjem organizacije, kakor tudi vprašanjem vzgoje novih kadrov zadružnih delavcev.

Osnove reorganizacije zadružnih zvez

V demokratični federativni Jugoslaviji je zadružništvo organizirano na demokratični in federativni osnovi.

1. V vsaki federalni enoti obstoji Federalna odn. Glavna revizijska zadružna zveza.

2. V njej bodo včlanjene federalne ali okrožne poslovne zveze po vrstah posla, odnosno samo ena poslovna zveza s potrebnim številom oddelkov za posamezne vrste poslov.

3. Glavna zadružna zveza Jugoslavije ostane tudi v bodoče reprezentativna ustanova celokupnega zadružništva in revizijska zveza za federalne zadružne zveze.

Sedanji poslovni odnosno iniciativni odbori se po zaključni reorganizaciji v federalnih enotah preosnujejo v federalne revizijske zveze.

Vrste zadrug

V delokrog zadružnega sektorja spada predvsem oskrba in razdelitev dobrin. Tu prihajajo v poštev kmetijske in mestne nabavljajno-prodajne zadruge.

1. **Kmetijske nabavljajne zadruge** predstavljajo brez dvoma najmočnejšo zadružno panogo. Njihova moč je predvsem v tem, ker tvorijo njihovo članstvo najširše množice vaškega delovnega ljudstva.

Kmetijsko-nabavljajno zadružništvo moramo usposobiti za vključitev v načrtno oskrbovanje vasi.

Vse zadruge so se do sedaj bavile v glavnem z nabavljanjem industrijskih in monopskih proizvodov in razdeljevanjem istih po vaseh. Te zadruge pa lahko prav tako z uspehom zbirajo tudi kmetijske proizvode iz vasi zaradi skupne prodaje. Prav na ta način se lahko te zadruge čvrsto povežejo z mestnim nabavno-prodajnim zadružništvom in državnimi podjetji.

2. **Mestne nabavno-prodajne zadruge** so v kratkem času svojega obstanka zrastle v močno gospodarsko organizacijo, katere naloga je: oskrba onih, ki delajo.

Upoštevanje predvsem to dejstvo, se lahko nabavno-prodajne zadruge osnujejo tudi po večjih podjetjih, važnih za obnovo domovine.

Več delavsko-nameštenskih zadrug v velikih mestih, industrijskih centrih, odnosno v rudarskih bazah, ki niso oddaljene mnogo ena od druge, lahko formirajo glavno ali centralno zadruge kot poslovno centralo.

Sodelovanje kmetijskih in nabavljajno-prodajnih in mestnih zadrug mora biti hrbenica bodočega zadružnega dela na področju oskrbe.

Osnovno načelo nabavno-prodajnih zadrug je poslovanje izključno z zadrugami.

3. **Kmetijske proizvodne in predelovalne zadruge.** Razlikovati moramo prave proizvodne zadruge, katerih bistvo je v skupnem delu, in tako imenovane proizvodne zadruge, pri katerih je bistvo v skupni prodaji, dočim je proizvodnja individualna.

V skupino pravih proizvodnih zadrug spadajo: vinogradniške, mlekarke, oljarske, ribarske zadruge, zadruge za skupno obdelovanje zemlje itd.

4. **Obrtno-proizvodne in predelovalne zadruge** izvršujejo del obrtniške proizvodnje. Prej so te zadruge bile polne celovskega duha. Člani zadrug so bili lahko samo mojstri. Pri svojem delu je zadruga uporabljala tudi tujo delovno silo. Na ta način se je ista v precejšnji meri približevala kapitalističnemu podjetju. Po novih pravilih obrtniško-delavskih zadrug so lahko člani zadruge tudi obrtni delavci, a osnovno načelo obrtniškega proizvodnega in predelovalnega zadružništva je delo, ki se vrši izključno z delovno silo samih zadrugarjev.

V interesu svojega dela, ki daje koristi, če je razvito na širši osnovi, morajo zadruge prenehati s prakso malega števila zadrugarjev, ki so nujno potrebni za osnovanje in delo zadruge. Obrtniško zadružništvo se lahko izvede s pomočjo ozkega sodelovanja zadružništva z Enotnimi sindikati.

5. **Kreditne zadruge** lahko izvršijo važno vlogo predvsem v zbiranju malih prihrankov. Na ta način bodo mobilizirale precejšnja denarna sredstva iz privatnega sektorja. Prav tako bodo v pogledu kratkoročnih kreditov služile kot učinkovito pomožno sredstvo načrtno kreditne politike.

V posebno skupino zadrug spadajo razne invalidske, stanovanjske in zdravstvene zadruge.

Naloge veterinarske službe

Dediščina, katero nam je zapustila štiriletna vojna, je bila nad vse žalostna tudi za veterinarsko stroko. Izguba živine je bila v nekaterih področjih do 60%. Izredna razširjenost živalskih kužnih bolezni, ki spremljajo vsako vojno, pomanjkanje strokovnega osebja, pomanjkanje zdravil, pomanjkanje zdravstvene kontrole nad prometom z živalmi, nediscipliniranost ljudi so povzročile na področju našega dela pravo zmedo. Povrh tega se je vojna končala v letnem času, ko imajo veterinarji že v normalnih razmerah največ dela za zatiranje živalskih kužnih bolezni.

Zaradi preganjanja veterinarjev od strani okupatorja, ki se je dobro zavedal njihove povezanosti z ljudstvom, je število veterinarjev padlo v teku vojne od 102 na 40. Mnogi od teh so zamenjali svoj instrumentarij z vojaško puško in so se aktivno udeležili narodno osvobodilnih bojev. 14 v borbi ali kot talci padlih veterinarjev pomeni visok doprinos veterinarjev v narodno osvobodilni borbi. Nekaj mesecev po vojni se je vrnilo deloma iz taborišč, deloma iz krajev, kamor so bili preseljeni, 44 veterinarjev. Posledica vojne je tudi ta, da nismo med tem časom dobili skoraj nikakšnega naraščaja.

Zavedajoč se, da je živinoreja temelj našega kmetijskega gospodarstva in da moramo zato za vsako ceno ohraniti preostalo živino, med katero so se močno širile razne nalezljive bolezni, smo pristopili takoj in energično k pobujanju istih. Slinavka in parkljevka med govejo živino, katero so zanesle okupatorjeve tolpe iz Madžarske, se je naglo širila iz Stajerske po vsej Sloveniji. Smrkavost med konji, neozdravljiva za živali in ljudi, je grozila uničiti našo konjerejo. Rdečica, prašičja kuga in nalezljiva ohromelost prašičev so strahotno vladale med prašiči. Steklina, ki se je pojavila v več krajih, zanesena s Hrvaške in Madžarske, je prav tako pretila Sloveniji. Garje pri konjih, ki redno spremljajo vsako vojno, nam tudi v tej vojni niso prizanesle. Na srečo imamo danes za zdravljenje odlično sredstvo, t. j. plinjenje garjevih kopitarjev v posebnih celicah. V letošnjem poletju je bilo plinjenih že 3600 konj. Perutnino je na veliko uničevala kokošja kolera in kuga.

In pri vsem tem smo bili brez zadostnega števila veterinarjev, brez zdravil in brez cepil. S sodelovanjem veterinarskega bakteriološkega in serološkega zavoda, ki je izdelal v treh mescih 77.000 doz vakcine rdečice in ki edini v državi izdelava rapid serum proti rdečici, ter z nabavo zdravil in cepil doma in v tujini nam je v kratkem uspelo nekatere bolezni skoraj popolnoma zatreti, ostalim pa preprečiti daljnje širjenje. Šele po izvrstitvi te naloge smo se mogli lotiti načrtne organizacije veterinarske službe v Sloveniji po načelu: bolezni preprečiti, ne pa dopustiti, da se pojavijo, in jih šele tedaj zdraviti. Zato smatramo za temeljni zakon, da brez sodelovanja veterinarjev pri živinoreji ne more biti popolnega uspeha pri tej temeljni kmetijski panogi. Vzgojne bolezni mlade živine in jalovost povzročata po dosedanjih ugotovitvah naši živinoreji več gospodarske škode kot vse ostale kužne bolezni. Rentabilnost živinoreje pa je odvisna od tega, ali nam dajo plemenske živali v rednih terminih naraščaj in dovoljno količino mleka.

Za pobijanje neplodnosti bo potrebna načrtna organizacija. V ta namen nameravamo organizirati poseben zavod za proučevanje in načrtno pobijanje jalovosti v naših krajih. K zatiranju neplodnosti spada v prvi vrsti kontrola nad plemenjaki, ki je v sedanjih prilikah praktično nemogoča. Da bi se mogla izvajati, bi bilo potrebno ustanoviti posebne plemenilne postaje pod stalnim veterinarskim nadzorstvom. Te plemenilne postaje bi bilo najbolje postaviti v okviru veterinarskih ambulant oziroma bolnic. K pobujanju neplodnosti, dokler je tako močno razširjena, spada umetna oplodnja, ki so jo poedinci pri nas že praktično in uspešno izvajali.

Ne mnogo manjšo škodo kot nalezljive bolezni povzročajo našemu narodnemu gospodarstvu parazitarne bolezni (zajedavci). O njihovi razširjenosti pri nas nimamo nobenih točnih podatkov. Prav tako tudi ne o škodi, nastali zaradi poginov, nepopolnega izkoriščanja hrane, zmanjšanja delovne sposobnosti in uporabnosti živali, neužitnosti mesa in drobovine,

škodi na volni in kožah. V nekaterih državah, kjer so tej bolezni posvetili več pažnje, so izračunali tudi približno letno škodo (n. pr. Nemčija 350 milijonov mark). Sistematična borba proti parazitarnim boleznim bo potrebna tudi pri nas. Tudi pri tej borbi mora sodelovati ljudstvo, da bomo dosegli željene uspehe. Naš zakon o zatiranju živalskih kužnih bolezni, ki predvideva le zatiranje garij, bo potrebno dopolniti z odredbami tudi drugih parazitarnih bolezni.

Središče vsega veterinarskega delovanja v bodoče naj bodo veterinarske ambulance in bolnice. Mnogi okraji so že odbrali od narodnih izdajalcev zaplenjena zemljišča s primernimi objekti, ki bi se adaptirali za bolnice oz. ambulance. Higijenskim predpisom primerni prostori z vsemi pripravami in potrebščinami za zdravljenje, predvsem pa za izvrševanje operacij morajo nadomestiti dosedanje delo v nehigijenskih hlevih in dvoriščih. Le nepokretni živali bo nudil v bodoče veterinar pomoč na mestu samem. S tem bo veterinarsko delo doseglo strokovno višino, živinorejec pa bo prišel do boljše in cenejše pomoči. Ambulanca mora dobiti svoje vozilo za prevažanje onih nepokretnih živali, ki bodo potrebovale bolniško oskrbo.

Izgradnja oziroma postavitve teh ambulanec je odvisna predvsem od razumevanja naših oblasti in živinorejcev samih. Naloga centralnih oblasti bo predvsem preskrbeti opremo in postavitev strokovnega in pomožnega osebja, medtem ko je naloga živinorejcev samih, da z delom in materialom prispevajo k cenejši postavitvi istih, od katerih bo imel živinorejec neposredno korist.

Število veterinarjev je bilo že v stari Jugoslaviji absolutno premajhno. Njih uradno delo (zatiranje živalskih nalezljivih bolezni, nadzorstvo sejmov, kontrola prometa in živine, pregled živil itd.) jih je tako zaposlilo, da se skoraj niso utegnili baviti z zdravljenjem bolnih živali. Posledica tega je bila ta, da so se v mnogih krajih pojavili mazači, ki pa so zaradi neznanja nehote napravili več škode kot koristi. V novi Jugoslaviji ne bo več prostora za razne mazače. Na njihovo mesto bomo vzgojili v posebnih šolah veterinarsko pomožno osebje, bolničarje, dezinfektorje, ki bodo pod veterinarskim nadzorstvom vršili vse tisto tehnično delo, ki odvzema veterinarju velik del časa in energije. Veterinarjevo delo naj ne bo v pisarni, temveč v ambulanci in na terenu. Pisarniško, administrativno delo naj bi vršili administratorji.

Podkovska stroka je zadnja desetletja nazadovala zaradi težkega gospodarskega stanja. Mladi pomočniki niso mogli obiskovati tečajev v podkovski šoli v Ljubljani, ker so morali v glavnem sami nositi stroške za šolanje. Posledica tega je, da je danes na deželi mnogo obrtnikov, ki se bavijo s podkovstvom, ki pa nimajo zato potrebnega strokovnega znanja. V Ljubljani je bila podkovska šola, katero bo pa treba povečati in šolanje preurediti. Razmišljamo o ločitvi podkovstva od kovaške obrti kot samostojne obrti in o ustanovitvi javnih podkovačnic v sklopu veterinarskih ambulanec.

V zvezi s pobijanjem živalskih nalezljivih bolezni je vprašanje neškodljivega odstranjevanja oziroma še bolje, koristnega izrabljanja mrhovine in odpadkov v industrijske svrhe, še vedno nerešeno, zahteva pa čimprejšnje rešitve. V zvezi s tem je treba rešiti vprašanje mrhovišč, konjačij in ureditve službe konjačev.

Nabava zdravstvenih potrebščin prehaja iz rok privatnih podjetnikov v državne roke. Nabava in izdelava zdravil in cepil se bo vršila načrtno po dejanski potrebi z namenom pomagati oboleli živali, ne pa polniti žepa privatnih tovarnarjev, ki so proizvajali z edinim ciljem za čim večjim zaslužkom. Cilj, ki ga pri tem zasledujemo, je edino ta, da pride tudi najsiromašnejši živinorejec do dobrih in cenejih zdravil. Najti je treba tudi način, da si nabavijo zdravila tudi oni, ki zato nima potrebnih sredstev.

Razmišljamo o obveznem zavarovanju živine za slučaj bolezni ali nezgod. Tudi v tem oziru pričakujemo iniciative in predlogov od živinorejcev samih. Živinorejske zadruge bi morale v sedanjem času biti osnova za zavarovanje, v bodoče pa bi verjetno država morala prevzeti obvezno zavarovanje živine.

Kmetijske strojne postaje v Sloveniji

Za kmetijstvo Slovenije se je začela nova doba, ki odpira razvoju naše kmetijske proizvodnje nepričakovane možnosti. Ministrstvo za kmetijstvo je začelo sistematično in s polnim zalem ustanavljati kmetijske strojne postaje, ki bodo imele vse najvažnejše stroje, katerih kmet s svojimi lastnimi sredstvi ne more nabaviti. S tem bo sčasoma omogočeno našemu kmetu, da se bo okoristil z vsemi sadovi, ki jih prinaša strojno delo vsaki panogi dela in ravno tako tudi kmetijski. Naše kmetijstvo se bo le tako moglo uvrstiti med ostala napredna kmetijstva sveta in vzdržati tekmo z njimi. S samim ročnim delom in starimi načini proizvodnje pa se nikakor ne bomo mogli obdržati na površini. Kmetijstvo bi pri nas ponovno začelo hirati ter propadati v neprestanih in neskončnih krizah.

Osnovo strojnemu delu bo tvoril v bodočnosti traktor. Gotovih kmetijskih del brez traktorja sploh ni mogoče izvršiti. Mislimo n. pr. samo na steljnike v Beli Krajini. Cela desetletja se je vlekle to vprašanje, ne da bi se količjak premaknilo z mrtve točke. Steljniki pa so ostali kot znak zaostalega kmetijstva ter v posmeh nesposobni in malenkostni gospodarski politiki prejšnjih režimov. Z uvedbo traktorjev bomo mogli steljnike brez vseh težav v nekaj letih spremeniti v donosne kmetijske kulture, bodisi v gozdove ali pa v kmetijsko obdelano površino, za kar bo pač dotična zemlja sposobna. Mislimo dalje na melioracijo močvirnih in drugih zanemarjenih zemljišč. Ne zadostuje samo osuševanje, ampak je treba osušeno zemljišče tudi dobro in pravilno obdelovati. Globoko obdelovanje zemlje je bilo pri nas skoraj neznano, ker naš kmet mnogokrat s svojo prešibko vprežno živino zemlje niti ni mogel globoko obdelovati. In vendar je ravno globoko obdelovanje eden prvih in najvažnejših pogojev vsakega naprednega in uspešnega poljedelstva ter tudi prvi pogoj v povečanju pridelkov in njihove stalnosti v borbi proti suši.

S pomočjo strojev bo postala naša kmetijska proizvodnja predvsem rentabilnejša, ker bo delo hitreje opravljeno in cenejše. Že sedaj je bilo na osnovi prvih izkušenj mogoče preračunati, da stane globoko oranje na površini 1 ha okroglo 200 do 220 din. En hektar preorjemo z dvoletnim plugom na traktor v 3 do 4 urah, medtem ko rabimo za globoko oranje enega hektarja z vprežno živino 2½ do 3 dni, kar pomeni pri zmernih cenah najmanj 400 do 500 din razlike.

Velika prednost strojnega dela obstoji dalje v tem, da vsa opravila lahko pravočasno izvršimo. Ta uspeh se v številnih sploh ne da izraziti. Zelo pogosto pa je ravno v tem, da kakega važnega kmetijskega dela ne moremo pravočasno opraviti, uspeh že močno v nevarnosti. Mislimo si n. pr., da ne moremo pravočasno preorati njive za setev, ali da prej zapade sneg, preden smo zorali zimsko praho, da prepozno dovršimo košnjo, ko je seno že olesenelo itd. Večina kmetijskih del je take narave, da morajo biti dovršena v gotovem času, če ne, je pridelek manjši ali slabše kakovosti ali ga sploh ni. Ako kmet s pomočjo stroja svoja najtežja in najobsežnejša dela, ki zahtevajo posebno veliko časa in truda, hitro in pravočasno konča, se lahko z večjo vneto vrže na razna druga opravila pri živini, na njivi, v sadovnjaku, vinogradu, ki zahtevajo bolj podrobno ročno delo in ki mu sicer zanje primanjkuje časa. Tudi lahko posveti več časa svoji strokovni izobrazbi in stanovski organizaciji, za kar zlasti v poletnem času le s težavo ukrade kak trenutek.

S stroji opravljeno delo pa je večinoma tudi po kakovosti mnogo boljše, kar uspeh kmetovanja zopet izredno poveča. N. pr. globoko oranje, setev s strojem, čiščenje žita, škropljenje sadnega drevja.

Do sedaj smo imeli pri nas nekaj kmetijskih strojnih zadrug, ki so skušale naše kmetovalce uvesti v skupno uporabo strojev. Danes pa bodo to nalogo prevzele

kmetijske strojne postaje.

V ta namen je izdalo Ministrstvo za kmetijstvo pri Zvezni vladi uredbo, da se v vseh federalnih edinicah osnujejo kmetijske strojne postaje, ki bodo imele v glavnem sledeče naloge:

1. skrb za popolno izkoriščanje kmetijskih strojev;
2. organizacijo delavnic za popravilo kmetijskih strojev;

3. nabavo strojev, rezervnih delov, goriva in maziva za stroje.

4. skrb za strokovno izobrazbo postajnega osebja.

Iz vidikov teh nalog se organizirajo širom vse Slovenije kmetijske strojne zadruge. Organizacija sama je zamišljena tako, da ima vsako okrožje po eno, kjer je to potrebno, tudi po dve okrožni strojni postaji. Vsaka okrožna postaja ima odgovarjajoče število okrajnih postaj, te pa svoje krajevne postaje, ki morejo obsegati tudi po več krajev, oziroma vasi. Vzporedno s strojnimi postajami se organizirajo strojne delavnice in popravilnice, tako da bo vsaka okrožna postaja imela po eno večjo delavnico. Pri okrajnih strojnih postajah se osnujejo delavnice za manjša popravila.

Kmetijske strojne postaje bodo opremljene sčasoma z vsemi stroji, ki so važni in neobhodno potrebni za napredno in racionalno obdelavo zemlje. Imele bodo potrebno število traktorjev, traktorških plugov, kosilnice, želvne stroje in mlatilnice. Opremiti pa jih bo treba tudi z drugimi stroji, ki se do sedaj niso dovolj uporabljali, niti zadržno, niti privatno, n. pr. plugi za rigolanje hmeljnikov in sadovnjakov, škroplnice na motorni pogon, kultivatorji, krožne brane.

Razen tega naj bi kmetijske strojne postaje nabavljale tudi stroje na ročni pogon, ki se pa dajo s pridom skupno uporabljati, zlasti trierje in stroje za razkuževanje semen. Ta dva stroja sta za izboljšanje v proizvodnji žit posebno važna in koristna. Tudi naj bi strojne zadruge posredovale kmetovalcem nabavo posebno potrebnih in koristnih strojev za lastno uporabo, zlasti nabavo sejnalnih strojev in dobrih vprežnih plugov. Sejalni stroji so posebno važni, ker izboljšajo način setve, povečajo pridelke in omogočajo setev okopavin (pese, korenja, repe, koroze) v vrste. Na ta način sejane rastline lahko okopavamo z vprežnim okopalnikom, kar napravi to delo mnogo cenejše in hitreje in zviša s tem rentabilnost teh rastlin.

V Sloveniji bomo imeli z ozirom na razlike v obliki površine zemlje v glavnem dva tipa strojnih postaj, in sicer ravninski in gorski tip. Ravninske strojne postaje bodo imele predvsem traktorje in večlemežne pluge za traktor ter vse ostale kmetijske stroje. Gorske strojne postaje pa se bodo morale prilagoditi potrebam hribovskega kmeta s tem, da bodo nabavljale odgovarjajoče stroje, n. pr. obračalne pluge, male kosilne stroje na motorni pogon in sl.

Z organizacijo kmetijskih strojnih postaj so napravljeni začetki v mehanizaciji našega kmetijstva, ki bo postalo s tem uspešnejše in rentabilnejše. Seveda se bodo pokazali v začetku razni nedostatki in pomanjkljivosti, ki jih bo treba sčasoma odpraviti. Razvoj v tej smeri pa bo tudi rodil nove potrebe. Predvsem se bo treba prilagoditi našim domačim razmeram: opravljati zlasti ona dela, ki so skupno najlažje in najbolj uspešno izvedljiva, kakor globoko zimsko oranje, rigolanje hmeljnikov in sadovnjakov, mlalev, čiščenje in razkuževanje žita, zimsko škropljenje sadnega drevja. Omogočiti bo treba uporabo strojev na motorni pogon zlasti tudi hribovskim kmetom, misliti na nabavo motornih plugov, ki omogočajo obenem z globokim oranjem plitvo zaoravanje hlevskega gnoja in omogočiti nabavo traktorjev na pogon z nafto, ki je mnogo cenejša kakor petrolej. Vsa ta in še druga važna vprašanja se bodo pojavila in zahtevala rešitve.

Kljub vsemu pa je eno gotovo, da bodo koristni, ki jih bo imelo naše kmetijstvo od traktorjev in drugih strojev, čedalje večje. Nove, do sedaj sploh neobdelane ali slabo obdelane površine zemlje se bodo uvrstile v krogotok kmetijske proizvodnje. Proizvodnja se bo dvignila po množini in po kakovosti, kar bo v skupno korist kmeta kakor potrošnika. Kmetovo delo pa ne bo samo uspešnejše, ampak tudi lažje in lepše. Kmetu ne bo treba garati kot črna živina, ampak si bo lahko privoščil čas za potreben počitek in duševno razvedrilo. Z večjo dobičkonosnostjo in izboljšanjem življenjskih pogojev bo življenje na kmetih še pridobilo na svoji privlačnosti in ne bo več v taki meri gnalo ljudi v mesta in industrijo. Ta cilj pa je gotovo vreden prizadevanj in tudi največjih naporov.

(Iz Ministrstva za kmetijstvo.)

Nova pot slovenske žene

Z razpadom Jugoslavije je ostala z ljudstvom samo Komunistična stranka, ki je v Osvobodilni fronti združila vse zavedne in poštene Slovence — v borbi proti okupatorju. Miselnost pred drugo svetovno vojno ne posebno številnih žena, da ima žena pravico in dolžnost zanimati se in skrbeti tudi za življenje izven svojega osebnega kroga, je tako iz Komunistične stranke, ki je edina že v stari Jugoslaviji sprejemala medse tudi ženske kot popolnoma enakopravne, prešla preko Osvobodilne fronte v naše najširše ženske množice. Naše žene so morda bolj podzavestno kot zavestno začutile, da je pot borbe proti okupatorju, ki jo je začela Osvobodilna fronta, tudi pot za končno doseg vseh tistih osnovnih pravic, ki bi jih moral imeti vsak človek ne glede na spol. Toda gotovo ni nobena žena, ko se je vključevala v borbo, kjer koli že — v zaledju ali na fronti — mislila na to, da mora zdaj dokazati, da je vendarle polnovreden človek, dokazati v dejanju, česar prej nikoli niso hoteli verjeti. In vendarle je dokazala. Dokazala, da so prazne besede o njeni manjvrednosti in nesposobnosti, dokazala, da je prav tako tesno povezana z vsem dogajanjem v svoji ožji in širši domovini kot njeni moški tovariši.

Na najrazličnejše načine so naše žene sodelovale pri narodno osvobodilnem gibanju: od nabiranja vsega potrebnega, hrane, obleke, zdravil, obvez, do napisnih in trosilnih akcij, raznašanja in tiskanja propagandne literature, od političnega dela v zaledju in med vojaškimi edinicami, do oboroženih spopadov s sovražnikom, od sodelovanja v uličnih in vaških političnih in upravnih odborih do najvišjih narodnih in državnih

predstavištev. Živele so in umirale z našo borbo, mučili so jih, zapirali in izganjali. Nešteto je imen drobnih in velikih junakinj, nešteto nepozabnih vzgledov junaškega žrtvovanja, ki so nam preostalim bridek spomin in z našim lastnim delom vred tista sila, ki nam je nekdanje čusivo manjvrednosti in ponižanja sprostila v delovno in ustvarjalno samozavest.

Sto- in tisočletni predsodki, ki so jim v nemali meri zapadale tudi žene, so vse bolj izginevali in danes jih noben resničen in prepričan pristaš Osvobodilne fronte več ne priznava. Toda kmalu po začetku našega narodno osvobodilnega boja se je pokazalo, da je vendarle — zato, ker so bile naše žene na tako različnih razvojnih stopnjah politične zavesti in izobrazbe — potrebno med njimi v okviru Osvobodilne fronte še posebno delo, da je treba najti pot prav do vsake, tudi do tiste, ki se pod težo skrbi za vsakdanje življenje ni nikdar utegnila zanimati za svoj pravi prostor pod soncem. Ni samo naša borba zahtevala pomoči vsakega človeka, temveč je tudi naše narodno osvobodilno gibanje bilo dolžno, približati se vsakemu človeku, zato da bi se ob vrednotah boja za svobodo razvijal in rastel vsak član naroda, bodisi moški ali ženska.

Tako je nastala kot sestavni del Osvobodilne fronte slovenskega naroda Slovenska protifašistična ženska zveza (SPZZ), ki se danes imenuje Antifašistična fronta žena Slovenije (AFŽ). Od vsega početka je bila naša ženska protifašistična fronta tesno povezana z ženami ostalih narodov Jugoslavije, ki so se prav tako borile in napravile zato isto razvojno pot, bolj daljšo razvojno pot, ker so bile zaradi zaostalejših gospodarskih in

predstavnice borbenih, zavednih in osvobojenih slovenskih žena. Oba kongresa in zbor aktivistk sta pokazala veliko narodno zavednost in široko politično razgledanost in zrelost naše, v štiriletni borbi preizkušene žene.

Kljub osvoboditvi, kljub žrtvam in krvi pa so morale priti Korošice skrivaj na 11. kongres AFŽ Slovenije in skrivaj na I. kongres AFŽ Jugoslavije, ki se je kmalu za našim vršil v Beogradu. Po vrnitvi na Koroško so tamkajšnje zavezniške oblasti mnoge od njih zaprle. Koroška in Primorska sta največ trpeli, ker sta morali najdalje prenašati okove fašizma. — In trpeti morata še danes, ko drugi že uživamo sadove svojega dela in žrtev naših padlih. Prilike na Koroškem in Primorskem so pokazale, da fašizem še ni do kraja uničen. Proti tem klavnim ostankom fašizma bo še treba zbrati sile za borbo, dokler ta najhujši zasužnjevalec malih narodov in širokih delovnih množic ne bo s koreninami vred iztrebljen. Pri tej borbi ima AFŽ ljudi svojo živo nalogo.

Važno pa je, da nikoli ne pozabimo, da je AFŽ množična organizacija Osvobodilne fronte. Če bi tega ne bilo, če bi se hotele žene trgati od Osvobodilne fronte, se zaključevati v samo ženske kroge izven OF, potem bi izgubile stik s svojim narodom in njihova enakopravnost bi postala samo prazna beseda. Vse naše prizadevanje mora iti za tem, da prepričamo sleherno ženo, da je njena ne samo državljanska, temveč tudi človeška dolžnost in pravica, živeti ne samo svoje, ampak tudi življenje vsega svojega naroda in cele države. Pritegniti je treba vsako ženo, ki morda še stoji ob strani. Iz vsake naše delavke in kmetice ter delovne izobraženke moramo napraviti zavedno, politično zrelo in kulturno razgledano ženo. Osvobodilna fronta je preoblikovala značaj našega naroda in tudi iz slovenske žene napravila novega človeka. Ostali bi na pol poti, če bi oblikovanja in izgrajevanja naših ljudi, naše žene, ne nadaljevali tudi v času miru in obnove. Čim več žena bo vključenih v ljudsko oblast in v javno življenje, tem popolnejša bo naša demokracija.

Lenin pravi nekje: »O demokratizmu države je treba soditi po stopnji osvoboditve žena, po stopnji njihove udeležbe v javnem življenju dežele.«

Dolžnost vseh tistih žena, ki jih je življenje že prej ali pa osvobodilna borba v zadnjih štirih letih izoblikovala v

kulturnih razmer na nižji razvojni stopnji. Razen tega pa so naše antifašistke v obmejnih krajih pritegovale tudi Avstrijke in Italijanke v antifašistično gibanje ter tako pomagale krepiti mednarodne stike napredka v boju proti najhujši reakciji — nemškemu in italijanskemu fašizmu.

Žene pa niso samo delale in se borile, žene so tudi učile in prepričevale s pisano besedo. Razen mnogih letakov, lepakov in drugega propagandnega materiala ter nekaterih brošur iz življenja naše in sovjetske žene, je AFŽ izdajala več ženskih listov, ker se zaradi težkih razmer pod okupacijo en sam ni mogel razširjati po vseh slovenskih pokrajinah. Jeseni leta 1942 je začel na Dolenjskem izhajati list »Našim ženam«, kmalu nato pa v Ljubljani »Naša žena«, ki se je v naslovu in v odnosu do vsega političnega dogajanja naslonila na predokupacijsko »Našo ženo«. Na Gorenjskem je izhajala »Slovenka pod Karavankami« in na Štajerskem »Borbena Slovenka«. Na Koroško je prihajala najprej »Slovenka pod Karavankami«, pozneje pa »Borbena Slovenka«. Primorke so izdajale »Slovenko«. Ko so po osvoboditvi nasilne meje odpadle, je vse ženske liste in vse slovenske žene združila v sebi in okrog sebe spet »Naša žena«.

Kakor je imela skoraj vsaka pokrajina svoj ženski list, tako je imela tudi svoj pokrajinski, in okrožja svoje okrožne odbore. Vse te odbore pa je združeval Iniciativni odbor SPŽZ, ki se je maja 1943 ustanovil na Rogu.

Po kapitulaciji Italije se je kot vse ostalo naše narodno osvobodilno gibanje tudi SPŽZ silno razmahnila. Na Primorskem ni bilo vasi brez odbora SPŽZ, vsepovsod so žene ali s pomočjo v zaledju ali kot borke krepile našo narodno vojsko, v nekaterih belokranjskih vaseh je vse politično in upravno delo slonelo edino na ženah. Ze oktobra 1943 se je vršil v vasi Dobrnič na Dolenjskem I. kongres SPŽZ, januarja 1944 je bil v Črnomlju velik zbor aktivistk, po osvoboditvi pa je Ljubljana, dolga štiri leta »nevesta prodana«, sprejela na 11. kongresu AFŽ Slovenije junija 1945

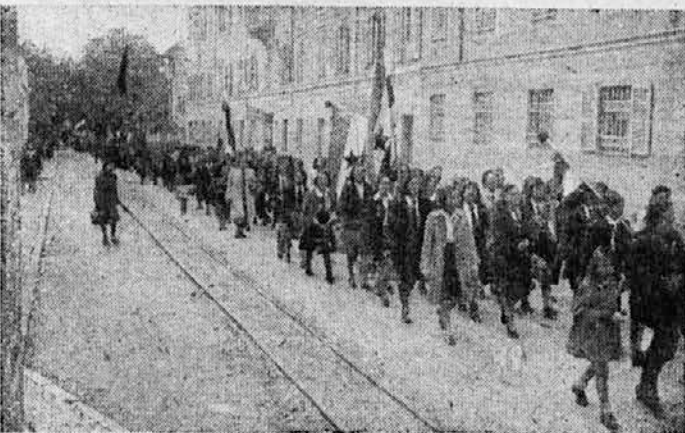

samozavestne, samostojne, pogumne, odločne in požrtvovalne ljudi, pa je, da se zavedajo odgovornosti svojih sestra, ki jih morajo zaradi njih samih in zaradi naroda ter države dvigniti na svojo raven kulturne zrelosti in politične zavesti. Zakaj Lenin, naš veliki učitelj, je rekel, da se mora vsaka kuharica naučiti voditi državo. Seveda vsaka kuharica ne more biti na čelu države, toda države ne vodijo samo tisti, ki stoje v prvih vrstah, in ki jih vsi poznamo, državo vodimo vsi, tudi zadnja brezimena ženica iz najbolj oddaljene vasi. In čim več bo žena, ki se bodo tega dejstva zavedale, čim več jih bo, ki bodo na svojem področju in v svojem kraju to tudi znale, tem prej bo naša država, po besedah maršala Tita, postala »vetoč vrt«.

Tovariš Kidrič je ob neki priliki rekel: »Nič več ne more ženam vzeti priborjenih pravic. Priborjenih! Nihče nam ni ničesar podaril, ne novi Jugoslaviji in ne nam ženam, in me bi tudi ne hotele, da bi nam kdor koli kaj podaril. Nismo darovale samo krvi svojih mož in sinov, tudi naša lastna kri je močila tla mučilnic in bojnih polj, me same smo umirale po ječah in sežigali so nas v krematorijih.

Že v času narodno osvobodilne vojne so bile na osvobojenem ozemlju izvoljene nekatere Slovenke v tedaj najvišje narodno in državno predstavništvo, v plenum OF Slovenije, Slovenski narodno osvobodilni svet (plenum OF se je kasneje pretvoril v SNOS) — dvanajst, v AVNOJ — tri. Volitve v Ustavodajno skupščino pa so nam dale tri poslanke (delavko Pepco Kardelejevo, intelektualko Lidijo Šentjurčevo, ministra Vido Tomšičevo) ter sedem namestnic (delavko Angelo Ocepko, priv. uradnico Angelo Mahničovo, delavko Marijo Jordanovo, zdravnico Božo Ravniharjevo, učiteljico Maro Rupenovo, delavko Marijo Levačičevo in gospodinjico Tončko Sagadinovo).

Končno smo po vseh letih ponižanj in zapostavljanj, po letih prizadevanj, zahtevanj in boja postale enakopravne. Ko je prišel čas, smo se brez vprašanja in brez odlašanja vključile

v našo veliko narodno osvobodilno borbo. In ker smo se vključile v pravi in veliki tok naprednih in demokratičnih sil, naše pričakovanje ni bilo prevarano. Borile smo se za svobodo ljudstva, borile za svobodo Slovencev in vseh ostalih jugoslovanskih narodov, za svobodo delavca in kmeta, za svobodo delovnega izobraženstva in v vseh teh svobodah je bila vključena tudi naša svoboda, kajti če bi ta borba ne bila osvobodila tudi nas žena, če bi nam ne bila prinesla vseh pravic svobodnega in enakopravnega državljanstva, potem bi tudi naši narodi, bi tudi naš kmet, naš delavec, naš delovni inteligent še ne bil svoboden. Zakaj ni demokracije brez enakopravnosti žena!

Pregraja med slovensko ženo in političnim življenjem je dokončno padla. Okove, ki so nam sto in tisoč let vezali roke in možgane, smo zlomile in poteptale — usoda našega časa in časa, ki bo prišel, je tudi v naših rokah, usoda demokratičnih pridobitev nove, svobodne Jugoslavije zavisi tudi od nas. V borbi in z volitvami smo potrdile svoje hotenje, da hočemo biti in ostati svobodne državljanke svobodne in neodvisne države. Svojo dolžnost smo izpolnile, zdaj gre za to, da jo tudi odslej — v gradnji in obnovi, pri čuvanju pridobljenega — vsak dan in na vsakem koraku zavestno in do kraja izpolnjujemo.

Ženske so enakopravne z moškimi na vseh področjih gospodarskega, državnega in družbenega življenja. Iz Ustave FLRJ

O našem Radiu

I.

Stara dobra partizanska iniciativa je ustvarila v dobi narodno osvobodilne borbe čuda. Prilike, težke in brezupne, kakor so včasih bile, so napravile iz čisto navadnih neopaznih ljudi spretno in iznajdljive borce, dobre komandante, iz preprostih bolničarjev kirurge, iz neukih borcev sposobne politkomisarje. Prilike borbe so sprostile v ljudeh vse energije, ki jih navadnemu človeku ne moremo prisoditi.

Ob razpadu Italije so zaplenili partizani blizu Novega mesta iz italijanskega oklopnega vagona radijsko postajo. Ob navalu nacistov v oktobrski ofenzivi 1943. leta je poleg mnogih drugih vrednosti romala tudi ta radijska postaja iz oklopnega vlaka v enega izmed bunkerjev v Starih žagah pod Rogom. Po poti nad bunkerji so se borile vojne edinice okupatorja, toda bunkerjev ni nihče našel in ostali so nedotaknjeni. Kaj pa se je taktat dogajalo v bunkerju? V železni zaboj se je od vsepovsod nalezlo vode, da je bila aparatúra do dobra ovlažena in že skoraj neuporabna.

Julija 1944 pa so rešili dragoceni tovar iz bunkerja in ga z vozmi prepeljali v eno izmed Slovenskih partizanskih radijskih delavnic (SPARD). Toda ko so se tehniki prav lotili dela, je že postalo ozračje napeto; zaradi grozeče sovražnikove ofenzive je morala postaja zopet v bunker. Toda v avgustu 1944 je bila postaja že zopet zunaj. Tehniki Partizanskih delavnic pod vodstvom najsposobnejšega — Staneta Vrščaja — so postajo spravili v red in 7. avgusta je spregovoril slovenskemu in vsemu svetu — Radio Osvobodilne Fronte (ROF).

Začetek je bil kaj skromen. Postaja je bila v črnomeljskem vodnem rezervoarju. Oddajala je vsak dan po 15 minut, in sicer poročila. Včasih pa se je kar premislila in tehniki so morali spet na delo. Vodja postaje in prvi napovedovalec je bil ing. Stane Oswald. Toda kmalu je moral oditi na drug posel in v oktobru je prevzel pri postaji programsko vodstvo Jože Brejc - Franček, tehnično vodstvo pa ing. Milan Erbežnik, napovedovalec pa je postal Vito Zupan. Postajo so predelali na kristal in s tem omogočili nekoliko bogatejši program. Pri novi preureditvi postaje v gostilni Mihelič v Črnomlju so delali nemški ujetniki. Postaja je zadihala. Poleg poročil je bilo že precej kulturno-prosvetnega programa, v katerem so sodelovali: Invalidski pevski zbor, Pionirski zbor iz Črnomlja in godba Glavnega štaba Slovenije.

Življenje ljudi okrog postaje je bilo zelo pisano. Defekti »električne centrale« v Črnomlju so bili na dnevnem redu. »Električna centrala«, ki je dajala razsvetljavo Črnomlju, Glavnemu štabu in institucijam SNOS-a — to je bila lokomotiva, ki jo je gnala lokomobila z letnico 1906. Ta naprava, ki je bila že zdavnaj skoraj neuporabna, se je za partizane čudovito vedla. Proizvajala je včasih 100% energije nad normalo, seveda je nihala njena energija včasih od 120 do 170 V. To je bilo za radijsko postajo zelo neugodno — toda šlo je vendar! Zica daljnovoda od Črnomlja do Gradaca, deli angleških razbitih postaj iz letal, navadna zica — vse je prišlo tehnikom prav, da so vzdrževali ROF pri moči.

Toda v februarju leta 1945 je prišlo zopet do neugodnega vojaškega položaja: Švabi in beli so menda že prav blizu! Kar hitro bo treba zgrabit postajo in jo odnesti! Težki železni zaboj s postajo je v sili zadel na rame tehnik Anton Ribič, ki je delal pri postaji prav od začetka. Ker je bilo že tako, je moral nesti postajo do Gradaca — pa je vseeno zdržal! No, kakor vse ofenzive, je prešla tudi ta: bele je pri Koprivniku, obrobni vasi Bele Krajine, razpršila IX. brigada.

ROF je dobil nove prostore — v železniških hišah v Črnomlju. Trije študiji so bili kmalu lepo opremljeni z angleškimi padali po stenah, napovedovalnica pa je imela celo plutovinast strop. Postaja je kmalu imela klavir, električni gramofon in ojačevalec ter signalne naprave. S tehnično izpopolnitvijo se je izboljšal tudi program: v radiu je nastopalo Slovensko na-

rodno gledališče (SNG), Zveza mladine je oskrbela mladinske oddaje, iz mikrofona so govorili najhrabrejši borci-odlikovanci, predstavniki vojaških in civilnih oblasti: politkomisar Glavnega štaba in sekretar IOOF tovariš Boris Kidrič, predsednik IOOF tovariš Josip Vidmar, komandant Glavnega štaba tovariš generalmajor Dušan Kveder, generalmajor Vlado Ambrožič-Novljan, politični pregled je imel vsak teden sekretar SNOS-a tovariš France Lubej. Čeprav je bilo zelo težko, je postaja organizirala tudi prenose iz raznih zgodovinskih proslav v Črnomlju. Kulturno-prosvetni program se je vedno bolj dvigal. Nastopali so književniki-avtorji in brali svoja dela. Tudi glasbeni program je napredoval. Virtuoz Karlo Rupel in pianist Pavel Šivic sta izvajala kvalitetna dela svetovnih avtorjev.

Kot Radio — sredi ozemlja, ki je bilo krog in krog odano z močjo okupatorja — je bil Radio Osvobodilna Fronta edinstven primer v Evropi. Sredi bojišča je ROF pomenil borca prve vrste, mobilizatorja novih in novih sil za borbo proti fašizmu, vzpodbudo brigadam, ki so se ustavljale na poti in nastopale v njem, kakor tudi našim internirancem, ki jim je bil v Dachau dragocena in skoraj edina moralna opora.

ROF je eden tistih čudes dobre partizanske iniciative, ki je reševala vprašanja naše usode v najtežjih časih. Kot glasnik uporniške misli svobodoljubnega naroda je častno opravil in opravil svojo zgodovinsko vlogo.

Na koncu aprila se je Glavni štab Slovenije z oddelki SNOS-a preselil na Hrvaško. ROF je v dveh dneh že spet delal v Ravni gori v Gorskem Kotarju, od koder je javil Slovincem in svetu eden prvih — padeč Trsta. ROF se je nato preselil preko Vrhnik v Ljubljano in je takoj nadaljeval z oddajanjem pod naslovom Radio Ljubljana na kratkem valu 46 m.

II.

9. maja 1945 je začel oddajati Radio Ljubljana. Po zaslugi zavednosti in poguma aktivistov OF, ki so bili zaposleni v Radiu Ljubljana, in pa zaradi tega, ker se je okupatorju pod pritiskom junaške IV. armade pri odhodu zelo mudilo, je oddajnik Radia Ljubljane ostal nepoškodovan.

Aparatúra, ki je dotlej bruhalá v svet laži na račun borcev za svobodo, je začela delati v korist tlačenege, a borbenega in zmagovitega slovenskega ljudstva. Skozni zvočnik se je začela odločna in zmoglavna beseda ponosnega partizana:

— Oddaja Radio svobodna Ljubljana!

Ko je prišel maršal Tito v Ljubljano, je spregovoril na Bloku na Ježici prav skozi tisti mikrofón, ki so ga aktivisti Radia Ljubljane odvzeli Italijanom in ga poslali na osvobojeno ozemlje.

V slovenskem radiu se je začelo novo življenje. Sredi maja se je oglašil na naši severni meji Radio svobodni Maribor. Istočasno je začel delati Radio Trst - Radio Trieste. Treba je bilo urediti in usposobiti aparatúra, ki jih je sovražnik v naglici moral pustiti v Kranju.

Organizacijo in vodstvo vse radijske službe v Sloveniji je prevzela Radijska direkcija Slovenije. Direktor je postal major Ante Novak. Tehniki so se z vnevo vrgli na delo, da bi čimbolj dvignili zmogljivost postaj. Zlasti so pokazali lepe primere požrtvovalnega in plodnega dela pri nešteti prenosih z raznih prireditvev, proslav, zborovanj in kongresov v Ljubljani in izven Ljubljane. Programsko vodstvo pa je vztrajno usmerjalo program od prvih rahlih in včasih šibkih sprejemov v način enakomernega in stalnega toka dela, ki ga je zahtevalo mirno življenje.

Da je Radio Ljubljana delo res na široko zagrabil, kaže vsestranski in pisani program, kaže tudi število osebja, ki je zaposleno pri radiu. Nasproti predvojnemu stanju, ko je bilo pri radiu zaposlenih stalno vsega skupaj 36 ljudi, je začel

delati Radio Ljubljana z nad 200 ljudmi, ne všteti rednih gostov.

Govorni program izpolnjujejo v glavnem sledeče oddaje: poročila, vesti, teme, pregledi tiska, kulturni pregledi, objave — delo radijske redakcije, literarne oddaje, oddaje za vojsko, sindikalne, ženske, mladinske, pionirske, zdravstvene in telesno-vzgojne ure, oddaje Ljudske univerze. Posebnost našega radia je Dnevnik Radia Ljubljane. Poleg tega je še vrsta oddaj raznih institucij (ministrstev, komisij itd.).

Glasbeni program izvajajo simfonični orkestri pod vodstvom Uroša Prevorška, komorni zbor pod vodstvom Cirila Cvetka in večje ali manjše kombinacije teh teles (kvintet, kvartet, trio Radia Ljubljane in dr.). Stalni gost Radia je Tržaški godalni kvartet.

Zabavni del programa izpolnjujeta v glavnem priljubljena humorista Ježek in Božo in revijski orkester pod vodstvom Bojana Adamiča. Humorista in revijski orkester z igralsko skupino uspešno nastopajo kot samostojno telo »Veseli teater«

z rednimi predstavami v Ljubljani in z gostovanjem po vseh večjih krajih Slovenije.

Pri sestavljanju programa izhaja programsko vodstvo iz načela, da radio ni in ne sme biti samo sredstvo zabave, ampak — in to v odločilni meri — sredstvo izobrazbe in vzgoje ljudstva v političnem, gospodarskem in umetniškem pogledu.

Ker so naše postaje prešibke in ker je premalo sprejemnikov, poslušanje radia še ni omogočeno širokim plastem. Toda tudi v tem pogledu se že kažejo znaki izboljšanja. Kakor premagujemo na vseh področjih obnove nujne povojne gospodarske težave in težave v kadrih, tako bomo tudi na področju radia s požrtvovalnim in načrtnim delom odstranili pomanjkljivosti. Istočasno z ostalimi panogami gospodarstva bo zrasla tudi proizvodnja radijskega materiala, mladi, ponekod še diletantski kader pa bo z vztrajnim delom pridobil izkušenj in se strokovno usposobil.

Tako bo radio res postal last ljudskih množic, njihov glasnik, vzgojitelj in najboljši prijatelj.

Prof. Stanko Bunc:

Pomen naših kratic

Kratic jezika ne kvarijo, le privaditi se jih moramo. kakor smo se privadili na okrajšavo SPD, ki spada med naše najstarejše. Pri krajsanju nazivov in izgovarjanju kratic pa imamo več načinov.

Iz dolgega naziva se vzamejo le začetne črke posameznih besed, ki jih pišemo skupaj, z velikimi črkami in brez pik: ZMS = Zveza mladine Slovenije, VDV = Vojska državne varnosti. Take kratic se čitajo po črkah: zeemés, vedevé. — Ako imajo tako stvorjene kratice kak samoglasnik, tedaj jih pišemo lahko tudi z malimi črkami in ravnamo z njimi kakor z novimi besedami: so lahko izgovorljive, se dajo lepo sklanjati in iz njih moremo brez posebne ovire izvajati potrebne samostalnice in pridevnike: AVNOJ ali Avnoj, avnojski odloki; SKOJ ali Skoj, skojevec, skojevka; Ozna, Kuni itd.

Kratic nastanejo pa tudi na ta način, da se iz poedinih besed naziva vzamejo prvi zlogi in sestavijo v novo besedo, n. pr.: politikom = politični komisar, stenčas = stenski časopis in tako dalje.

Pri tvorbi kratic moramo gledati, da so jasne, kajti vsako dvojno čitanje more dovesti v neljube pomote, ne smejo biti težke za izgovarjanje in za spomin (kakor ESZDNJ), se morajo dati sklanjati in morajo nuditi možnost tvorbe potrebnih samostalnikov in pridevnikov (kakor avnojski, skojevec). Pri sklanjanju se navadno pritika obrazilo z vezajem: SKOJ-a, SNOS-a.

AFŽ = Antifašistična fronta žena, ustanovljena 6. dec. 1942 na skupščini v Bihaču.

Agitprop = Oddelek za agitacijo in propagando.

AŠIZ = Antifašistična slovensko-italijanska zveza v Primorju.

AVNOJ = Antifašistično veče narodnog oslobodenja Jugoslavije (Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije), najvišja zakonodajna in izvršna oblast za vso državo, ustanovljen 27. nov. 1942 na skupščini v Bihaču.

AVNOS = Antifašistično veče narodnog oslobodenja Srbije (Protifašistični svet narodne osvoboditve Srbije).

BSSR = Beloruska sovjetska socialistična republika.

C. B. = Cankarjeva brigada.

CK = Centralni komitet (Glavni odbor).

CKKP = Centralni komitet Komunistične partije.

CKKPJ = Centralni komitet Komunistične partije Jugoslavije.

CKKPS = Centralni komitet Komunistične partije Slovenije.

CVB = Centralna vojna bolnica v Ljubljani.

Čeka = Črezvyčajna Komissija (Posebna komisija za borbo s protirevolucionarji in špekulacijo, po 1922 GPU).

DAI = Donne Antifasciste Italiane (Italijanske protifašistične žene).

DDGP = Direkcija državnih gradbenih podjetij.

DE = Delavska enotnost.

DFJ = Demokratična federativna Jugoslavija.

DFP = Državno filmsko podjetje, sedež v Beogradu.

DO = Dolenjski odred.

DZ = Dolenjska zona.

DZS = Državna založba Slovenije, prej Pokrajinska založba šolskih knjig.

DZS = Denarni zavod Slovenije.

ENOFJ = Enotna narodno-osvobodilna fronta Jugoslavije.

ESZDN = Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev.

ESZDNJ = Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev Jugoslavije.

ESZDNS = Enotne strokovne zveze delavcev in nameščencev Slovenije.

FD = Fizikurno društvo.

FDS = Fizikurno društvo Slovenije.

fizkultura = fizična kultura (telesna vzgoja).

FOH = Fizikurni odbor Hrvatske.

FOJ = Fizikurni odbor Jugoslavije.

GA = Glasbena akademija.

GAI = Gioventù Antifascista italiana (Italijanska protifašistična mladina v Trstu).

GM = Glasbena matica.

GO = Glavni odbor, prim. CK.

GOOF = Glavni odbor Osvobodilne fronte.

Gosad = Podjetje z gozdnimi sadeži, d. d. v Ljubljani.

GO ZMS = Glavni odbor Zveze mladine Slovenije.

GPU = Gosudarstvennoje političeskoje upravlenije (Državna politična uprava ali tajna policija, pred 1922 Čeka).

Hed = Hmeljarska eksportna družba v Zalcu.

IO = Izvršni odbor.

IOOF = Izvršni odbor Osvobodilne fronte.

IPZ = Invalidski pevski zbor.

IZOS = Inicijativni zadržni odbor za Slovenijo.

JA = Jugoslovanska armada ali armija.

JDŽ = Jugoslovanske državne železnice.

JNOF = Jedinstveni narodno-osvobodilački front (je pri Srbih in Hrvatih isto, kar pri nas OF).

KNOJ = Korpus narodne obrambe Jugoslavije, sprva VOS in nato VDV, tvori sestavni del JA.

KNOO = Krajevni narodno-osvobodilni odbor.

KNM = Krajevna narodna milica.

Kolhoz = kolektivnoje hozjajstvo (kolektivno gospodarstvo v Rusiji), kolhoznik = pripadnik kolhoza.

Komsomol = Komunističeskaja sovjetskaja molodež (Sovjetska komunistična mladina), Komsomolec = član komsomola.

- KOOF = Krajevni odbor Osvobodilne fronte.
 KP = Komunistična partija.
 KPJ = Komunistična partija Jugoslavije.
 KPJK = Komunistična partija Julijske krajine.
 KPS = Komunistična partija Slovenije.
 KRK = Krajevni Rdeči križ.
 Kuni = Komisija za upravo narodne imovine.
 LKB = Legija koroških borcev.
 Manj = Movimento degli aderenti alla nuova Jugoslavia (Gibanje pristašev za novo Jugoslavijo v Trstu).
 MNOO = Mestni narodno-osvobodilni odbor.
 MNOS = Mestna narodno-osvobodilna skupščina.
 MOO = Mestni osvobodilni odbor.
 MOOF = Mestni odbor Osvobodilne fronte.
 MVP = Mariborsko vojno področje.
 Na-Ma = Narodni magazin v Beogradu, prej Tata.
 Narkom = Narodni komisar, naziv ministra v Rusiji.
 Navod = Nabavljalni zavod, pred osvobojenjem Prevod.
 NKOJ = Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (Narodni odbor osvoboditve Jugoslavije), začasna jugoslovanska vlada od 30. nov. 1943 do 7. marca 1945, ko je bila ustanovljena vlada DFJ z maršalom Titom na čelu.
 NM = Narodna milica, prej NZ.
 NO = narodno-osvobodilni.
 NOF = Narodno-osvobodilna fronta.
 NOO = Narodno-osvobodilni odbor.
 NOV = Narodno-osvobodilna vojska.
 NOVJ = Narodno-osvobodilna vojska Jugoslavije.
 NOV i POH = Narodno-osvobodilna vojska in partizanski odredi Hrvatske.
 NOV i POJ = Narodno-osvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije, ki so se preimenovali s prenehanjem partizanskega načina bojevanja v enotno JA.
 NOV in POS = Narodna osvobodilna vojska in partizanski odredi Slovenije.
 NVS = Narodna vlada Slovenije, imenovana 5. maja 1945 na zasedanju SNOS-a v Ajdovščini.
 NZ = Narodna zaščita, po osvobojenju preimenovana v NM.
 OBKOM = Oblastni komitet.
 OF = Osvobodilna fronta, gibanje za osvoboditev slovenskega naroda izpod fašističnih okupatorjev, ustanovljena 27. apr. 1941 v Ljubljani.
 OFSN = Osvobodilna fronta slovenskega naroda.
 OK = Okrožni komitet.
 OkK = Okrajni komitet.
 ONOO = Okrožni narodno-osvobodilni odbor.
 OkNOO = Okrajni narodno-osvobodilni odbor.
 OOOOF = Okrožni odbor Osvobodilne fronte.
 OkOOOF = Okrajni odbor Osvobodilne fronte.
 ONM = Okrožna Narodna milica.
 Ozna = Oddelek za zaščito naroda (shrv. Odeljenje zaštite naroda).
 PNOO = Pokrajinski narodno-osvobodilni odbor.
 PO = Partizanski odred (odredi).
 POH = Partizanski odred Hrvatske.
 POJ = Partizanski odred Jugoslavije.
 politkom = politični komisar.
 POS = Partizanski odred Slovenije.
 POOF = Pokrajinski odbor Osvobodilne fronte.
 Prevod = Prehranjevalni zavod za Slovenijo od 1940 do 1945, po osvobojenju preimenovan v Navod.
 RA = Rdeča armija (rus. Krasnaja armija).
 RK = Rdeči križ.
 RKS = Rdeči križ Slovenije.
 RSFSR = Rossijskaja socialističeskaja federativnaja sovjetskaja republika (Ruska socialistična federativna sovjetska republika).
 SDNO = Slovenska divizija narodne obrambe.
 SFSN, SF-SN, ali S. F.-S. N. = Smrt fašizmu — svoboda narodu! (Pozdrav narodno-osvobodilnega gibanja Jugoslovčanov).
 SGŠ = Srednja glasbena šola.
 SIAZ = Slovensko-italijanska antifašistična zveza v Trstu, glej ASIZ in UAIS.
 S. I. K. = Stalna izpitna komisija za srednješolske izpite o veljavnosti šolskih let za časa okupacije.
 SKO = Savez komunistične omladine.
 SKOJ = Savez komunističke omladine Jugoslavije (Zveza komunistične mladine Jugoslavije ali ZKM).
 skojevec = član SKOJ-a, skojevka = članica SKOJ-a.
 SKZ = Slovenski knjižni zavod.
 SNG = Slovensko narodno gledališče, ustanovljeno na osvobojenem ozemlju jeseni 1943.
 SNOB = Slovenska narodno-osvobodilna brigada.
 SNOO = Slovenski narodno-osvobodilni odbor, preimenovan kasneje v SNOS.
 SNOS = Slovenski narodno-osvobodilni svet. Tako se imenuje najvišje zakonodajno in izvršno telo federalne Slovenije, slovenski parlament ali skupščina, ustanovljena 19. februarja 1944.
 SNOUB = Slovenska narodno-osvobodilna udarna brigada.
 SNP = Slovenska narodna pomoč.
 SNUB = Slovenska narodna udarna brigada.
 SNUD = Slovenska narodna udarna divizija.
 Sovnarkom = Sovjet narodnih komisarjev (ministrski svet v SSSR).
 SPZZ = Slovenska protifašistična ženska zveza, ki se je na kongresu v Ljubljani 9. do 10. junija 1945 preimenovala v AFŽ.
 SSSR = Sojuz sovjetskih socialističeskikh respublik (Zveza sovjetskih socialističnih republik ali ZSSR); beri esesesér.
 Stenčas = stenski časopis.
 STS = Srednja tehniška šola.
 SZ = Sovjetska zveza, skrajšano za ZSSR.
 SZPDN = Strokovna zveza prosvetnih delavcev in nameščencev, odsek ESZDNJ.
 Tanjug = Telegrafska agencija nove Jugoslavije.
 UAIS = Unità antifascista italiano-slovena (Slovensko-italijanska protifašistična zveza v Trstu).
 UB = udarna brigada.
 UD = udarna divizija.
 AJDA = Udruženje jugoslovanskih dramatskih avtorjev.
 UNRRA = United Nations Relief and Rehabilitation Administration (Zavezniška organizacija za pomoč in obnovo združenih narodov, ki jo je ustanovil predsednik Roosevelt leta 1942).
 UO = Unità Operaia (Delavska zveza v Trstu).
 USA = United States of America (Združene države Severne Amerike).
 USAOH = Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske.
 USAOJ = Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije (Zveza protifašistične mladine Jugoslavije, včlanjena tudi ZMS).
 USAOS = Ujedinjeni savez antifašističke omladine Srbije.
 USSR = Ukrajinska sovjetska socialistična republika.
 VČK = Vserossijskaja črezvyčajnaja komisija, glej Čeka.
 VDO = Vzhodno-dolenjski odred.
 VDV = Vojska državne varnosti.
 VKP(b) = Vsezvezna komunistična partija boljševikov.
 VOS = Varnostna obveščevalna služba, kasneje VDV, sedaj KNOJ.
 V. U. J. A. = Vojnička uprava Jugoslovanske armije na Reki, ki upravlja cono B v našem Primorju in Istri.
 ZDA = Združene države Severne Amerike, gl. USA.
 ZAVNO = Zemaljsko antifašističko veče narodnog oslobođenja (Deželni protifašistični svet narodne osvoboditve).
 ZAVNOBIC = Zemaljsko antifašističko vjeće narodnog oslobođenja Boke i Crne gore.
 ZAVNOBIH = Zemaljsko antifašističko vjeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.
 ZAVNOH = Zemaljsko antifašističko vjeće narodnog oslobođenja Hrvatske.
 ZDO = Zahodno-dolenjski odred.
 ZFD = Zveza fizkulturnih društev v Sloveniji.
 ZGI = Zveza gledaliških igralcev.
 ZKM = Zveza komunistične mladine.
 ZKMJ = Zveza komunistične mladine Jugoslavije, gl. SKOJ.
 ZMS = Zveza mladine Slovenije, prej ZSM.
 ZN = Združeni narodi (sovjetski, angleški, ameriški ter njihovi zavezniki).
 ZPDNJ = Zveza prosvetnih delavcev in nameščencev Jugoslavije.
 ZSM = Zveza slovenske mladine, ki se je po osvobojenju preimenovala v ZMS.
 ZSSR = Zveza sovjetskih socialističnih republik, gl. SSSR.
 ZSZ = Zavod za socialno zavarovanje.
 ZSS = Zavarovalni zavod Slovenije.
 Žepčas = žepni časopis.

Stanje in razvojne možnosti slovenske industrije

1. Dediščina preteklosti.

Industrija na Slovenskem ni brez tradicije. Njeni prvi začetki segajo preko enega stoletja nazaj — vsekakor pa zaznamujejo pod vplivom industrijskega razmaha v bivši Avstro-Ogrski vidnejši razvoj v zadnjih desetletjih 19. stoletja.

Pogled nazaj nas najprej popelje v Zoisove čase, ko se je na Gorenjskem, Dolenjskem in Koroškem začela porajati naša železarska industrija. Jeklarna v Guštanju, ki si je že pred desetletji pridobila svetovni sloves v proizvodnji kvalitetnih jekel, zaznamuje svoje prve počelke že pred 150 leti. Takrat so se odpirali tudi že naši premogovniki.

Zgodovina naših železarn in premogovnikov, steklarn, ljubljanska »cukrarna«, nekdanja predilnica v Pražakovi ulici v Ljubljani — vsa ta imena nam pričajo o prvih početkih slovenske industrijske delavnosti.

Kljub temu, da se je razvijala naša slovenska industrija v razmeroma slabo industrializirani Avstro-Ogrski, sta bila njen razvoj in razmah dokaj hitra. Razloge za to najdemo v ugodni zemljepisni legi, ki je omogočala cenen in hiter dovoz industrijskih surovin in razvažanje produktov deloma tudi na svetovna tržišča. Zveza s svetom preko Trsta, gosto železniško omrežje, domači trg in cenena delovna sila, vse to je predstavljalo ugodne pogoje za tiste, ki so hoteli v novo nastajajočo slovensko industrijo investirati svoje kapitale. Ne manj važno vlogo je pri tem igralo prodiranje nemškega kapitala na jugovzhod in proti Jadranu. Ni dvoma, da je bila prva ta komponenta našega industrijskega razvoja prevladujoča in ob dejstvu vsestranske podpore upravno političnega aparata bivše Avstro-Ogrske ne preseneča ugotovitev, da je bila absolutna večina industrijskega kapitala na Slovenskem nemškega izvora.

V letih pred prvo svetovno vojno ta inozemski kapital, v glavnem nemški, ni čutil nikake potrebe odevati se v kakršno koli »nacionalno« firmo. Industrija na Slovenskem je bila v prvih desetletjih našega stoletja odkrito nemška, italijanska itd. in so bila vprav industrijska središča obenem tudi središča in leglo germanizacije. Spominimo se samo Jesenic, Beljaka, Celja, Guštanja, Maribora, kamor so skupno z nemškim kapitalom prihajali Schulverein, Südmarka in druge raznarodovalne organizacije pangermanskega imperializma. Izjemo v tem delu brez dvoma Trst, ki je kljub prodiranju italijanskega kapitala z ene in nemškega z druge strani imel večino slovenskega delavstva, ki je bilo v narodnostnem in političnem oziru visoko zavedno in že takrat strumno organizirano. Središče delavskega političnega gibanja je bil takrat na Slovenskem Trst.

Zgodnji razvoj je imel za posledico, da je iz naše preko stoletne tradicije zrasel močan in številen kader industrijskega delavstva. Že v desetletjih pred prvo svetovno vojno so bili na glasu ne samo slovenski rudarji in plavzarji, ampak tudi kovači in ostali kovinarji, usnarji in zlasti steklarji. Slovensko obrtništvo, ki je slovelo po svoji visoki strokovni usposobljenosti, je dovajalo nastajajoči industriji nove kadre najboljših delavcev in specialistov.

Svetovno vojno 1914 do 1918 je dočakala tedanja slovenska industrija v takem stanju, da je mogla s svojo proizvodnjo že znatno okrepiti vojni potencial tedanje Avstro-Ogrske. Kljub vojni konjunkturi pa so naši industrijski in rudarski revirji preživljali težko socialno krizo, ki je imela za posledico revolucionarno in protivno razpoloženje delavstva in vsega prebivalstva. Ta revolucionarna nastojanja, ki so jih v letu 1917 okrepile vesti o zmagovitem pohodu ruske revolucije, so našla izraza in si dajala duška v čestih množičnih nastopih proti draginji, za kruh in zboljšanje osnovnih življenjskih pogojev ter za mir. Ob zlomu Avstro-Ogrske je bil prav proletariati, ki je na Slovenskem vodil vsenarodno uporniško gibanje

proti monarhiji in staremu redu. Isto je bilo v Trstu, kjer so slovenske in italijanske delavske množice prevzemale oblast.

Slovenski proletariati, na čelu z industrijskim delavstvom je v prekratnih dneh leta 1918 stal na čelu ljudskih množic v borbi za naše narodne in splošno človečanske pravice, v borbi za kruh, mir in svobodo.

2. Četrto stoletje med prvo in drugo svetovno vojno.

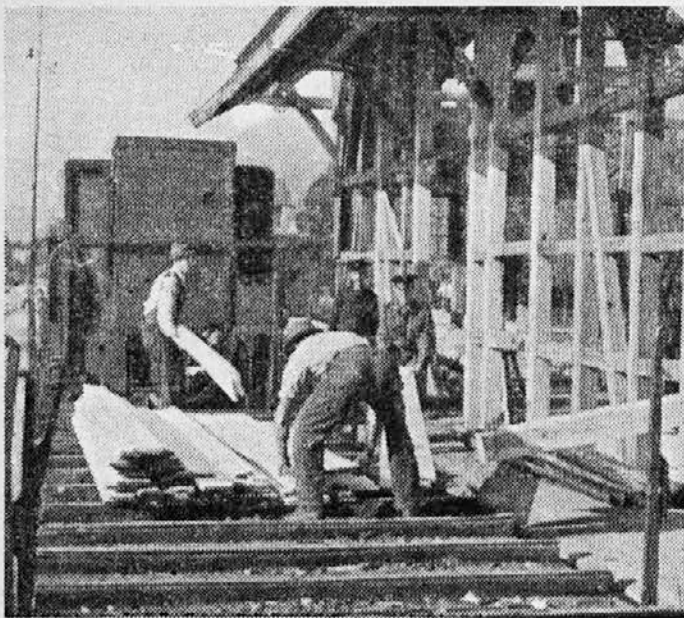
Svetovni vojni 1914 do 1918 je sledila doba gospodarske konjunkturo. Slovencem so mirovne pogodbe prinesle hude udarce. Z izgubo Primorske in Koroške smo izgubili Trst ter razmeroma močno industrializirane predele Koroške, kar vse nas je ne samo narodnostno, ampak tudi gospodarsko težko prizadelo. Da sta Primorska in Trst in Koroška — zlasti pa prva — s tem občutno zaostali v vsem svojem gospodarskem razvoju, o tem dovolj jasno govore statistike. Italija Trsta kljub ogromnim žrtvam ni mogla ohraniti na nekdanji višini, kaj šele da bi prispevala k razvoju njegovega gospodarstva in industrije še prav posebej. Tudi na Koroškem ni bil položaj v ničemer boljši vse do leta 1938, ko je Hitler zasedel Avstrijo in tudi njeno industrijo vključil v nemško vojno industrijo. Za slovensko industrijo, ki je po teh povojnih letih zaživela v najbujnejšem razmahu, pa je izguba izhoda na morje predstavljala brez dvoma najtežji udarec.

V dveh desetletjih po prvi svetovni vojni se je industrija na Slovenskem znatno razširila. Prav posebno velja to za tekstilno in lahko kovinsko industrijo. Ne moremo pa trditi, da je bil ta pospešeni razvoj tudi vedno na zdravih in solidnih gospodarskih osnovah.

Povojna konjunktura je vabila mnoge, ki so med vojno na lahek način prišli do denarja, da so hoteli ta denar investirati v industrijska podjetja. Podjetja so rasla in se ustanavljala mnogokrat brez utemeljene gospodarske potrebe, največkrat tudi vodena od strokovno nesposobnih špekulantov in konjunkturistov. Del teh je pobrala že kriza 1925, ki je sledila trenutnemu povojnemu konjunktornemu vzponu, in le redki so prestali še globljo gospodarsko krizo v letih 1930 in pozneje. Del najbolj zagrizenih in najbolj brezobzirnih vojnih dobičkarjev, novodobnih industrijalcev, pa se je obdržal in tvoril plast tistih slovenskih kapitalistov, ki so v našem gospodarskem življenju igrali dokaj važno vlogo, manj kot samostojni podjetniki, pač pa v večji meri kot sodelavci tujega kapitala.

Ko govorimo o značilnih povojnih pojavih na področju slovenske industrije, ne smemo mimo pojava tako zvane nacionalizacije. Takratna narodna vlada je že 30. decembra 1918 izdala naredbo o nadzorstvu nad podjetji. Ta naredba je obvezovala trgovske, industrijske in denarne družbe, ki so imele svoj sedež v inozemstvu, da so morale sedež svojih poslovnih central prenesti v Slovenijo. Inozemski podjetniki so tej naredbi formalno ugodili s tem, da so sedeže svojih central prenesli v Slovenijo, v upravne odbore pa sprejeli nekaj Slovencev. Premeteni špekulanti okrog Avgusta Praprotnika so bili prvi, ki so kot »slamnatí možje« stopili v službo tujega kapitala, istočasno pa »nacionalizirali« imetje Nemcev ne v korist skupnosti, ampak v svojo lastno, s tem da so iz nacionaliziranih podjetij ustanavljali svoja podjetja. Pod donečimi slovenskimi imeni in s slovenskimi »nacionalnimi« elementi v upravnih odborih je tuji kapital, po največ nemški, obdržal in pozneje še znatno razširil svoje gospodarske pozicije v slovenski industriji in rudarstvu. Sledilo je tudi formalno razveljavljanje uredbe od 30. decembra 1918 s strani centralne vlade v Beogradu decembra 1922.

Tudi uredba o sekvestriranju imovine pripadnikov neprijateljskih držav ni bila učinkovita. Lastniki so ali dobili državljanstvo prijateljskih držav, ali pa so kot v gornjem primeru

poskrbeli za »nacionalizacijo« v tem, da so dobili nekaj naših ljudi, jih posadili v vodstva in upravne odbore podjetij, sami pa še nadalje vlekli dividende in dobičke.

Priti je morala doba narodno osvobodilne borbe, v kateri so se ti protiljudski in petokolonaški elementi dokončno razkrinkali in razgalili. Priti je morala nova, resnično ljudska oblast, ki je iztrebila iz slovenskega narodnega telesa tuje izkoriščevalce in njih domače pomagače.

Teden za tednom so se v poletju 1945 vrstili pred našimi vojaškimi sodišči in sodišči za slovensko narodno čast sodni procesi proti tujim in domačim petokolonašem in izkoriščevalcem. Imena Westen, Hutter, Ehrlich, Klinar, Kreditni zavod in desetine drugih v zvezi z odkritji o njihovem desetletja trajajočem delovanju in snovanju proti interesom našega naroda nam pričajo o tem, kako globoko so bili ti izkoriščevalci in narodni izdajalci zakoreninjeni v našem gospodarskem aparatu. Ti procesi so pred našim narodom in pred svetovno javnostjo odkrili vso zločinsko povezanost skoro vseh vidnejših slovenskih kapitalistov, ki so desetletja služili tujemu, po največ nemškemu kapitalu in omogočali njegovo zakoreninjenje na naših tleh.

Vsa težka industrija Slovenije je bila na ta način nacionalizirana, ali pa so bile novodošlim tujim kapitalistom dane obsežne in dolgotrajne predprave. Tako je v zgodnjih povojnih letih nastajala pri nas tekstilna industrija, ki je svoje obrate opremjala iz zastarelih in v drugih državah, v Avstriji, Nemčiji in Češkoslovaškji, izranžiranih obratnih naprav in katero so vabile v prvi vrsti cenena delovna sila, nizke državne dajatve in nezasedena tržišča.

Tak je bil položaj v slovenski industriji v prvem desetletju po svetovni vojni. Leta krize po letu 1930 so stavila pred industrijo naloge čim večje racionalizacije in temu, kakor tudi dvigu konjunkturo po letu 1936 se imamo zahvaliti, da so tudi pri nas zrasli mnogi moderni industrijski obrati z novimi ali temeljito obnovljenimi in izmenjanimi obratnimi napravami. Tak razvoj zasledujemo v tekstilnih obratih predvsem v Mariboru, v obratih kovinske industrije ter v precejšnji meri tudi v obratih kemične in usnjarske industrije. Tudi v pogledu elektrifikacije industrijskih obratov in obrti ter v načrtni elektrifikaciji podeželja je v tej dobi viden velik napredek. Val konjunkturo, ki je zajel industrijo po svetu in pri nas v zadnjih letih, je imel svoj izvor v pripravah vseh držav na vojno.

Ves opisani razvoj naše industrije je bil nenačrten, vezan na vsakokratno in trenutno konjunkturo. Gonilna sila tega razvoja so bili interesi posameznikov in njihov gon po dobičku. Pod takimi vidiki se je v bivši Jugoslaviji razvijalo vse gospodarsko življenje in z njim tudi naša industrija. Država se je s svojim oblastvenim upravnim aparatom malo brigala za poslovanje in dvig industrije, kajti na to državo so imeli od-

ločilen vpliv kapitalistični krogi, ki niso imeli nikakega interesa, da bi komur koli odgovarjali, ali bili od kogar koli, pa tudi od države, nadzorovani v svojem delu.

3. V dobi okupacije naj bi slovenska industrija služila vojnemu stroju naših sovražnikov.

Ko so se v aprilu 1941 vojske italijanskih in nemških okupatorjev razlile po slovenskem ozemlju, je bila njihova prva naloga in skrb, da slovensko industrijo v čim večji meri in takoj vprežejo v svoj vojni stroj. Zločinski delavnosti pete kolone v predaprilski Jugoslaviji se imamo zahvaliti, da se jim je to v krajem času in v polnem obsegu tudi posrečilo. Tudi tam, kjer so obstajali načrti in so bile izvedene predpriprave za onesposobljenje obratov, se to ni izvršilo, ker so petokolonaški elementi to preprečili in predali naša industrijska podjetja v njihovi polni zmogljivosti v izkoriščanje okupatorjevi vojni industriji.

Slovenska industrijska podjetja in z njimi desettisoči našega industrijskega delavstva so bili na ta način vključeni v delo za vzdrževanje tistega vojaškega stroja, ki je pregazil slovensko zemljo in katerega gospodarji so si nadeli kot svojo glavno nalogo uničiti ves slovanski svet in s tem tudi slovenski narod.

Nalogo, ki jih nismo bili kos v letu 1941, je izpolnil slovenski partizan. Naše vojaško vodstvo se je v polni meri zavedalo svojih dolžnosti in odgovornosti. Kot zavezniška vojska je naša NOV v veliki meri sodelovala pri vojnih naporih zavezniških vojska s tem, da je v zaledju okupatorja poleg prometnih naprav stalno rušila in onesposabljala za delo industrijske naprave vseh vrst.

Železniške proge, mostovi in viadukti, transformatorske in električne centrale, strojne naprave in celi obrati v industriji, vse to je predstavljalo cilj stalnih napadov naših sabotažnih in minerskih enot, ki so širom slovenskega ozemlja dan za dnem in noč za nočjo izvajale drzne in uspešne napade na te objekte.

Moč okupatorskih vojska ni slabela samo zaradi porazov na frontah, ampak je bil vojni stroj okupatorja težko prizadet prav z onesposobljenjem prometnega omrežja v zaledju in s stalno se ponavljajočimi sabotažnimi dejanji v proizvodnih središčih vojne industrije.

Tudi delavstvo v obratih je temu doprineslo svoj delež. Z dajanjem informacij je omogočalo akcije naše vojske, na mnogih krajih pa je samo izvajalo sabotažna dejanja večjega ali manjšega obsega. Velike zaloge surovin in gotovih izdelkov, med katerimi so se nahajali deli in predmeti, ki so neposredno služili oborožitvi okupatorske vojske, velike količine vojnega materiala, ki smo ga ob osvoboditvi našli po tovarniških skladiščih, nam dokazujejo, v kako izdatni meri je prihajalo do izraza delovanje diverzantskih skupin naše vojske.

Že v letu 1943 so sabotažne akcije NOV zavzele velik obseg, v letu 1944 pa je bil onesposobljen za promet pretežni del slovenskega železniškega omrežja. S prenosom večjih vojaških akcij na ozemlje Štajerske s pohodom XIV. divizije v zimi 1944 in z močno aktivnostjo enot IX. korpusa na Primorskem in Gorenjskem se je občutno zmanjšal potencial okupatorjeve vojne industrije v vseh slovenskih pokrajinah. Razen v važnejših središčih, ki so jih čuvale močne posadke okupatorske vojske in kjer so bile možne samo posamične sabotažne akcije, se je obratovanje skoro v vseh industrijskih obratih podeželja ustavilo že poleti 1944.

Ugodna posledica uničevanja prometnih naprav se je pokazala tudi v tem, da Nemci niso uspeli, da bi v zadnjih mesecih vojne demontirali našo industrijo in jo prepeljali preko meje. Le deloma se jim je to posrečilo v obmejni coni Štajerske, od koder so del strojev in strojnih naprav odpeljali v Avstrijo. Doslej je uspelo precejšen del tega materiala povrniti in je v teku akcija, da se z vračanjem tega materiala nadaljuje.

4. Okupatorju ni uspelo, da bi na svojem umiku uničil slovensko industrijo.

Že v jesenskih mesecih 1944 so se nemški okupatorji pod vtisom stalnih porazov na vseh frontah in prisiljeni k stalnemu umikanju začeli sistematično in načrtno pripravljati na to, kako bodo v največji mogoči meri prenesli stroje in druge industrijske naprave v kraje, kjer so upali, da bodo še mogli dati odpor zavezniškim vojskam. Koder pa to ne bi bilo mogoče, so

nameravali vso preostalo industrijo porušiti in onesposobiti za delo. V industrijske obrate so bile poslani iz rajha posebne sabotažne skupine, vodene in sestavljene iz gestapovcev, ki so imele nalogo zaminirati obratne naprave, da bi jih bilo mogoče ob predstojem umiku hitro in uspešno dvigniti v zrak. S čuječnostjo in primernimi protiukrepi, pri katerih je sodelovalo predvsem industrijsko delavstvo, pa so bile te zločinske nakane preprečene.

Še pod okupacijo v letu 1944 so bili po vseh večjih obratih postavljeni zaupniki OF, ki jim je bila poverjena naloga, da v imenu nove narodne oblasti prevzamejo obrate in jih očuvajo pred morebitnimi posegi neodgovornih elementov. Še prej pa so ti zaupniki v tovarnah in rudnikih organizirali protisabotažne skupine, ki so imele nalogo, da z vsemi silami in sredstvi preprečijo nameravano razdejanje naših obratov s strani okupatorja.

Delovanju teh skupin, ki so sodelovale z vsem delavstvom, in pa nenadnemu prodoru naše vojske se imamo zahvaliti, da okupator in njegovi domači pomagači niso imeli niti prilike niti časa, da bi izvedli svoje uničevalne načrte. Preprečena je bila sabotaža umikajočega se sovražnika, na drugi strani pa je bilo izvršeno vse potrebno, da se je obratovanje skoro povsod takoj vzpostavilo.

Ne smemo pa trditi, da naša slovenska industrija v tej vojni ni utrpela občutne škode. Ta škoda se bo v naših podjetjih poznala še precej let in treba bo obilo truda in ogromnih sredstev, da bomo naše obrate spravili v staro stanje.

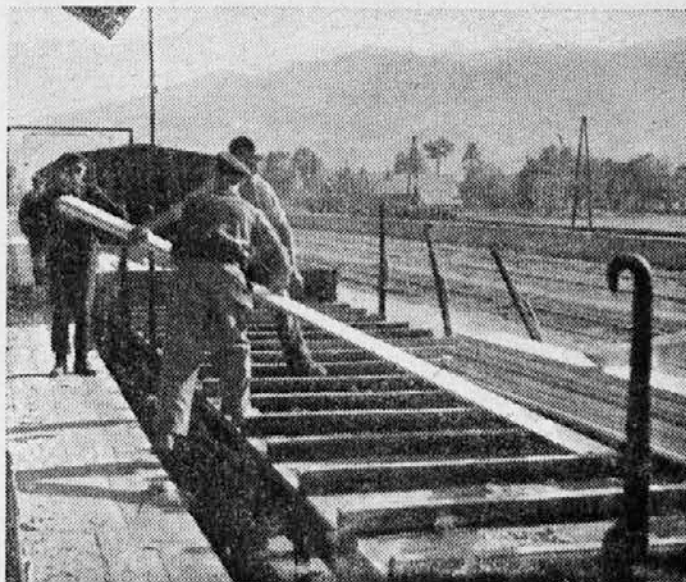
Kot povsod v Evropi, tako so se okupatorji, predvsem Nemci, vrgli najprej na to, da so velik del naše industrije preusmerili na vojno proizvodnjo. V ta namen so na mnogih krajih predelali obratne naprave, jih deloma prenesli drugam, ali nadomestili in izpopolnili z novimi. V istem smislu so postavili nekatere povsem nove strojne naprave, ki so služile izdelovanju specialnih vojaških predmetov in katere stoje danes nerabne. Po drugi strani pa ne smemo zamolčati pozitivnega dejstva, da so bili nekateri obrati opremljeni s povsem novimi modernimi stroji in da nam bodo ti tudi še vnaprej služili.

Kako so izgledali naši obrati po odhodu okupatorja? Po večini lahko rečemo, da je bilo to stanje nerazveseljivo in je kazalo na velike potrebe po obnovitvenih delih. V kolikor okupator ni ob svojem umiku odpeljal celih naprav in važnejših strojev, kar se mu je kljub naši pozornosti mnogokje posrečilo, potem so bili obrati najdeni v silno zanemarjenem stanju. Okupator ni imel niti časa niti materiala, da bi obratne naprave v redu vzdrževal in obnavljal. Pretirani tempo vojne proizvodnje je povzročal mnoge okvare na strojih in obratnih napravah. Vse to se ni popravljalo in obnavljalo in tako nam je na iztrošenih strojnih napravah ostala milijonska škoda, ki jo bomo nekaj let popravljali.

Nadaljnja škoda nam je nastala v tem, da so bili zaposleni v obratih neuki delavci, interniranci in vojni ujetniki, ki po eni strani niso bili strokovno sposobni, po drugi strani pa so imeli interes, da sabotirajo in uničujejo stroje, ki so služili okupatorjevi vojni industriji.

Brez dvoma največja škoda pa je nastala zaradi sabotažnih akcij in zaradi bombardiranja. Na svojem umiku je okupatorju uspelo razrušiti samo eno tovarno v Kranju. Pri bombardiranju je poleg Primorske največ trpela Štajerska. V Mariboru je popolnoma porušena Freundova usnjarna, v veliki meri tvornica mila Zlatorog, predilnica v Studencih ter več tovarn na Teznu, na Pobrežju in v mestu. Nadalje je v Dravogradu popolnoma porušena destilacija za nafto in močno poškodovana še ne dograjena elektrarna. Med usnjarnami je uničena tudi usnjarna v Ptujju, že leta 1943 pa so Nemci popolnoma uničili Kalinovo usnjarno v Mokronogu. Od zaveznških letalskih napadov je bila močnejše poškodovana tudi tovarna celuloze v Krškem.

Slovenska podjetnost in predanost slovenskega delavstva pa sta se najbolj pokazali vprav pri delih na obnovi porušene industrije. Vse poškodbe manjšega obsega so bile popravljene že v nekaj mesecih in danes ni razen popolnoma porušeni v Sloveniji niti enega obrata več, kjer bi se še ne začelo z obratovanjem ob istočasnem nadaljevanju obnovitvenih del. Pa ne samo obnova. Istočasno se rešujejo tudi problemi modernizacije industrijskih obratov, pri čemer sodeluje s predlogi in novimi idejami predvsem delavstvo, ki kaže vsepovsod živ interes za obnovo in pri tem z vso vneto in požrtvovalnostjo sodeluje.

5. Z osvobojenjem so naši industrijski obrati zaživel novo življenje.

Mnogi med nami so v letih domovinske vojne s skrbjo gledali na to, kako je včasih tudi naša vojska sama uničevala industrijske obrate. Vsi ti niso mogli razumeti, zakaj je bilo to takrat potrebno in da bomo mogli v svobodi to hitro nadoknaditi. Taki malodušneži so se mogli že v prvih mesecih po osvobojenju prepričati, kako silne sile so se razmahnile in sprostile v slovenskem človeku in kako so se slovenski delavci in tehnični strokovnjaki z vsem ognjem in vneto vrgli na obnovo industrijskih obratov in vzpostavitev obratovanja.

Brez pozivov in posebnih navodil je bilo obratovanje takoj v prvih dneh vsepovsod vzpostavljeno.

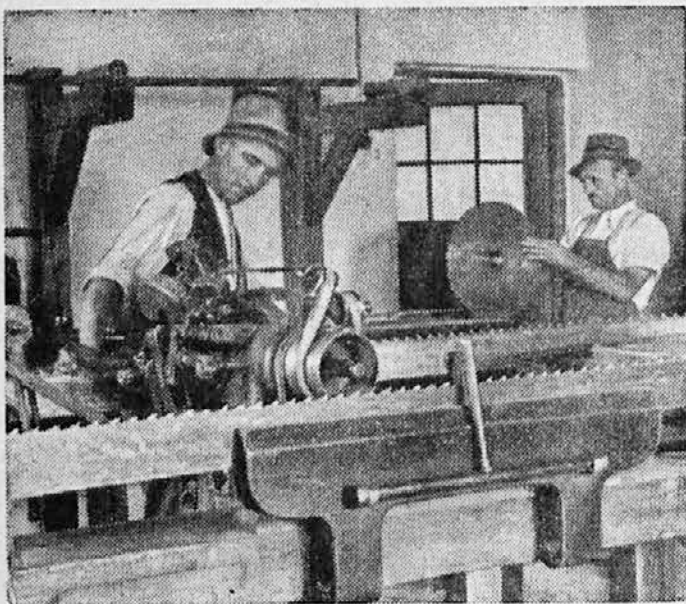
Delavci in nameščenci so se začeli vračati iz vojske, koncentracijskih taborišč in izgnanstva, prišli so za delo skupno s tovariši, ki so ostali v obratih, in se lotili očiščevalnih del, postavljanja in obnavljanja strojnih naprav in kako so druga za druga so naše tovarne pričele z obratovanjem. Nihče ni vprašal za mezde in plače, delalo se je preko običajnega delovnega časa, vse s skupnim ciljem, čimprej obnoviti produkcijo in čimprej nuditi proizvode, potrebne za obnovo ali za obče preskrbovalne potrebe. Z vzpodbudnimi tekmovanji so obrati tekmovali med seboj in proizvodnja je vsak dan rasla in je danes že v mnogih obratih dosegla predvojno višino.

S kakšnim zadovoljstvom je naše delavstvo sprejemalo vesti, da nam dotekajo toli potrebne surovine, in s kakšno ljubeznijo je spremljalo in sodelovalo pri naporih, da se obnove obrati in povrnejo odpeljani stroji.

Kdor je hodil v teh mesecih po naših tovarnah, se je moral prepričati o silnem elanu in nezlomljivi volji do dela in ustvarjanja, ki preveva delavstvo in nameščenstvo naših obratov. Pozabljene so vojne grozote, potrpi se ob skromni hrani in ob pomanjkanju potrebnih obratnih sredstev — vse to so malenkostne nepomembnosti ob silni zavesti, da danes delamo in gradimo zase, za svojo ljudsko državo in ne za tuje ali domače izkoriščevalce.

Ta spremenjeni odnos do dela in do tovarniškega obrata, to je najznačilnejša lastnost, ki jo ima danes slovenski delavec. Ta delavec in nameščenec v tovarni danes dobro veda, da smo danes ne samo v besedah, ampak v resnici postali ena družina, ki dela zase in za dobrobit vsega naroda. Ker slovenski človek danes tako gleda na svoje dolžnosti do skupnosti, do države, zato je mogoče udarniško delo, zato se naše gospodarstvo obnavlja tudi z nezadostnimi sredstvi, zato se danes ne borimo za skrajšani delovni čas ali za delovne in življenjske pogoje, ki danes niso ustvarljivi — ampak se vsak posameznik zaveda, da bo prav s svojim požrtvovalnim in predanim delom koristil i sebi i skupnosti.

Ni namen tega članka in tudi ne pravo mesto, da bi podajali podrobne številčne podatke o obnovi in dvigu slovenske

industrije. Spodaj navedeno naj služi za približen prikaz vsega ogromnega dela, ki je bilo napravljeno v mesecih po osvoboditvi in naj pokaže na to, da smemo z vsem optimizmom gledati v prihodnje dni.

Naša kovinska industrija se danes bori predvsem s težavami, ki jih predstavlja nezadosten dotok surovin iz inozemstva, kot so n. pr. koks, orodna jekla, emalji, pločevina itd. V Sloveniji imamo 69 večjih podjetij kovinske stroke, ki danes pri 60 odstotkih izkoriščenosti proizvodnje zaposlujejo 4600 delavcev. Z urejenim dovozom surovin in nadaljnjo obnovo podjetij se bo v letu 1946 proizvodnja dvignila na 80 odstotkov in število zaposlenih delavcev na 5200.

Vojna je zlasti prizadela podeželje in zato je ena osnovnih potreb našega kmetijstva, da se mu oskrbe poljedelski stroji in orodje. Ta proizvodnja se bo v letu 1946 dvignila na tako višino, da bodo najnujnejše potrebe v državi krite, zlasti kar se tiče poljedelskega orodja. Po predvidenem načrtu nam bodo avtomobilske tovarne v Mariboru, ki se sedaj organizirajo, že v naslednjem letu vrgle prve tovarne avtomobile. V poznejših letih se bodo predvidoma gradili tudi traktorji.

Slovenska tekstilna industrija predstavlja z okrog 150 večjimi obrati našo največjo industrijo. Poleg rudnikov je tekstilna industrija tista, ki je bila najhitreje obnovljena in ki se danes naglih korakov bliža predvojni višini proizvodnje. Dvig produkcije omogočajo predvsem velike pošiljke ruskega in ameriškega bombaža.

Naše predilnice, ki so bile že nekdanj premajhne, da bi zadostovale potrebam tkalnic, tudi danes ne zmagujejo potreb in bo bodoči razvoj tekstilne industrije moral iti v smeri postavitve novih modernih predilnic.

Proizvodnja tkalnic je dosegla že 70 odstotkov predvojni višine kljub pomanjkanju raznih postranskih surovin, kot so škrob, barve in pa zlasti nadomestni strojni deli. Vzrok čestih zastojev posameznih obratov pa je predvsem v pomanjkanju pogonskih sredstev.

Kljub težavam proizvodnja raste in je število delavstva v oktobru 1945 znašalo že blizu 11.000 od 18.000 v predvojni dobi. To število pa se bo v letu 1946 predvidoma dvignilo na 17.000 zaposlenih. Velik problem v tekstilni industriji predstavlja pomanjkanje strokovnih moči. Na vseh vodilnih mestih so doslej sedeli tujci, največ Nemci, in ker se je večina njih odselila, so nastale v obratih občutne vrzeli. Te vrzeli se bodo v nekaj letih izpopolnile s tistimi, ki se danes vzgajajo v številnih strokovnih šolah in tečajih, na katere se prav v tekstilni stroki polaga vsa potrebna pažnja in se jih z vsemi sredstvi pospešuje.

Slovenska usnjarska industrija, ki slovi po visoki kakovosti svojih proizvodov, je danes občutno prizadeta zaradi pomanjkanja surovin in more delati samo s 25 odstotki svoje proizvodne zmogljivosti, v proizvodnji čevljev pa s 45 odstotki.

Da se bo naša usnjarska industrija v bližnji bodočnosti lahko uspešno razvijala in dosegla svojo predvojni višino, je v prvi vrsti potrebno, da se ji dobavijo surovine, pri čemer je predvsem potrebna organizacija zbiranja domačih kož. Še vedno namreč ostaja veliko najrazličnejših kož neracionalno izrabljenih, ali pa sploh propadajo, namesto da bi se sistematično zbirale in dovajale kot surovina našim usnjarnam. Če bo ugodno rešeno vprašanje surovin, bo v letu 1946 naša usnjarska industrija delala z 90 odstotki svoje zmogljivosti in zaposlovala okrog 4500 delavcev.

Primer industrije, ki ni nastala po zdravem organiziranem razvoju, pač pa zaradi trenutne konjunktore, je naša kemična industrija. Danes, ko vso proizvodnjo načrtno urejamo z vidikov možnosti in potreb ne samo Slovenije, ampak vse Jugoslavije, vidimo, kako nesmotrno so bili postavljeni taki obrati, ki med seboj v proizvodnji niso povezani in ki predelavajo surovine, katere je treba dovažati na velike razdalje.

Imamo tu okrog 40 večjih podjetij, ki bodo že v letu 1946 delala s 70 odstotki zmogljivosti in zaposlovala 3600 delavcev. Danes dela z največjo kapaciteto, t. j. s 75 odstotki predvojni proizvodnje, le anorganska in elektrokemična stroka, medtem ko obratujejo milarne in oljarne zaradi pomanjkanja maščob in oljnih semen v zelo skrčenem obsegu. Osnovni problem te industrije je zadostna preskrba s surovinami in pa obnova iztrošenih obratnih naprav.

Živilska industrija spada poleg tekstilne in usnjarske brez dvoma na prvo mesto, ker zalaga trg z osnovnimi življenjskimi potrebščinami. Žal v Sloveniji ne moremo govoriti o večji živilski industriji in je šele naloga bodočih dni, da tudi to industrijo izgradimo. Iz števila par sto obratov moremo kot pomembnejše smatrati samo naše pivovarne in pa obrate mesne industrije, ki pa zaradi pomanjkanja klavne živine le deloma obratujejo. V zadnjih letih se je pri nas razvila industrija predelave sadja in konzerviranja povrtnin, ki ima z ozirom na domače surovine in potrebe brez dvoma še velike razvojne možnosti.

Naša papirna industrija, ki danes zalaga ne samo slovenski, ampak ves jugoslovanski trg, obratuje danes z 9 od celokupnega števila 12 obratov. Preostali trije obrati so bili v vojni močno poškodovani in so v glavnem že obnovljeni.

Najtežji problem, pred katerim stojimo v papirni industriji, je dobava tako zvanih klobučevin in kovinskih sit, ki jih moremo nabaviti le v inozemstvu in brez katerih ni mogoče zagnati nekaj že obnovljenih obratov, pa tudi ostali obrati so ogroženi, ker trenutne zaloge niso zadostne. Nadaljnji problem je v dobavi lesa, katerega porabijo naše celulozne tovarne ca. 10.000 kubikov mesečno. Redno in zadostno dobavo tega lesa otežuje pomanjkanje delovnih moči in zlasti vprežne

živine in prevoznih sredstev. Načrt za leto 1946 predvideva, da bodo naše tovarne papirja, lepenke in lesovine delale s 95 odstotki, celuloze pa z 80 odstotki svoje zmogljivosti in bodo zaposlovale ca. 2200 delavcev. Izvedba tega načrta pa je prav v tej industrijski panogi v veliki meri odvisna od obnovitve naših trgovskih stikov z inozemstvom, v čimer bodo industriji papirja dane potrebne surovine in obratni material.

Modernizacija obratov in racionalizacija obratovanja prihaja v največji meri v poštev pri industriji gradbenega materiala, pri kateri danes polno obratuje od večjih obratov 30 opekarn, cementarna v Trbovljah in 5 apnenic. V letu 1946 bo proizvodnja dosegla 90 odstotkov zmogljivosti in bo zaposlenih okrog 4000 delavcev pod pogojem, da bo na razpolago dovolj premoga.

Slovenska lesna industrija že pred vojno ni bila polno izkoriščena, ampak je delala s 67 odstotki svoje zmogljivosti. V letu 1946 bo število delavstva doseglo 1400 in se bo kapaciteta predvidoma dvignila na 75 odstotkov. Lesna industrija zalaga s svojimi kvalitetnimi proizvodi, kot so pohištvo, merila, kopita, pete, sodi itd. ves jugoslovanski trg.

6. Perspektiva za bližnjo bodočnost.

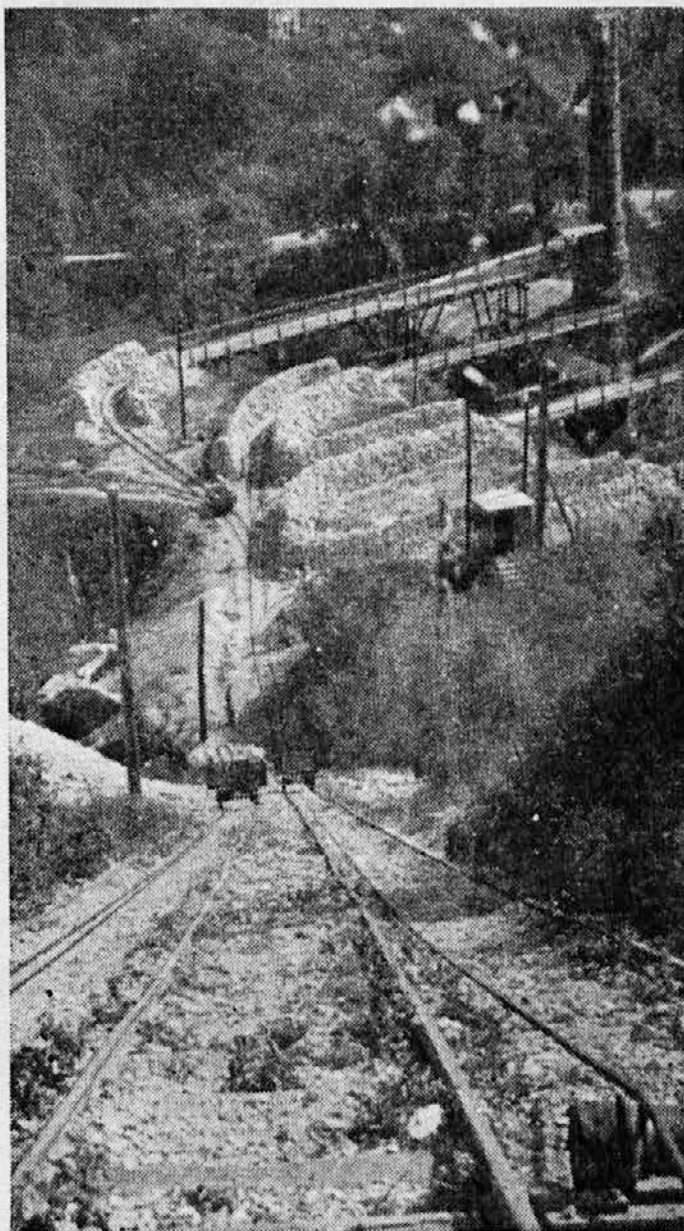
Po odloku AVNOJ-a od 21. novembra 1944 je prešla v državno last vsa imovina Nemcev, vojnih zločincev in domačih narodnih izdajalcev. Že iz predhodnih razmotrivanj smo videli, da je bil pretežni del naše industrije v rokah tujcev, največ Nemcev, po drugi strani pa se je večina slovenskih kapitalistov, lastnikov industrijskih podjetij, ki so že prej sodelovali in bili povezani s tujim kapitalom, prav v letih domovinske vojne postavila na stran okupatorjev in mu stavila na razpolago produkcijsko silo svojih obratov. Tako je tudi te poleg Nemcev zadel odlok AVNOJ-a in je vsa njihova imovina prešla v last države. Velika večina industrijskih obratov v Sloveniji, med njimi so domala vsi večji obrati, so danes v državnih rokah. Ta nova državna industrijska podjetja tvorijo jedro državnega gospodarskega sektorja iz naša dolžnost je, da prav izgradnji in povzdigi državnih obratov posvečamo vso skrb in največ pažnje. S tem, da so ti obrati prišli v izključno last države, imamo možnost, da jih naprej smotrno vodimo in organiziramo. Z načrtnim vodenjem in povezovanjem teh obratov bomo dosegli polno izkoriščanje njihove kapacitete, usmerili njihov razvoj v smislu potreb celotnega narodnega gospodarstva in dohodek porabili za obnovo domovine in za nadaljnji dvig industrije same.

Kadar govorimo o razvoju slovenske industrijske delavnosti v prihodnosti, moramo to delati z vidika potreb in možnosti ne samo Slovenije, ampak vse Jugoslavije. Brez dvoma pa bo slovenska industrija še vnaprej obdržala vodilno vlogo tudi v jugoslovanskem merilu. Danes, ko se vse naše državno gospodarstvo ureja, organizira in razvija načrtno, bi bilo brez dvoma napačno, če bi mi pri vsem svojem delu te povezanosti ne upoštevali. Ko danes delamo načrte za bodočnost, bomo predvsem stremeli za tem, da pri nas izpopolnimo ali na novo izgradimo tiste industrijske panoge, za katere imamo že dane predpogoje, bodisi v obstoječih obratih, domačih surovinah ali pa v kadru strokovno izvežbanega delavstva. To velja gotovo v največji meri za kovinarsko in elektrotehnično industrijo, nadalje usnjarsko, tekstilno in kemično.

Poglavje zase predstavlja udeležba delavstva pri obnovi, dvigu in nadaljnjem razvoju naše industrije. Danes ne živimo več v redu, kjer bi delavstvo predstavljalo samo delovno silo, potrebno v produkciji. Delavstvo je danes postalo preko svojih strokovnih in političnih organizacij bistveni sodelavec v vodenju obče državne politike in s tem tudi v gospodarstvu. V industriji gre predvsem za to, kakšno vlogo naj odigra delavstvo po svojih strokovnih organizacijah v produkciji. Naloge strokovnih organizacij so danes predvsem te, da z vzgojo in pripravljenostjo vplivajo na delavstvo, da bo sodelovalo pri dvigu produkcije, dvigalo delovno disciplino in samo s samoiniciativnimi predlogi sodelovalo pri obnovi in razvoju obratov. Danes ne obstajajo naloge strokovnih organizacij samo v tem, da se brigajo za zboljšanje materialnega položaja svojega članstva, ampak v veliko večji in vsak dan pomembnejši meri v tem, da aktivno sodelujejo pri vseh akcijah v obratu v smeri dviga produkcije. Danes morata biti tako obratno vodstvo kot sindikat tista, ki delata ne drug proti drugemu, ampak sporazumno in kar najtesneje tako v obnovi obratov kakor pri dviganju produkcije. Povsod tam, kjer razmere niso take, je to dokaz,

da je stanje nezdravo in ga je treba popraviti. Delavstvo je danes s svojim sodelovanjem pri obnovi in v produkciji sami dokazalo, da se zaveda svojega položaja, ko ni več samo objekt izrabljanja privatnika, ampak da s svojim delom sodeluje pri obnovi celokupnega našega gospodarstva, na katerega vodstvo ima danes kot odločujoči politični faktor odločilni vpliv.

Slovenska industrija je izšla iz vojne vihre razmeroma malo prizadeta. S požrtvovalnim in predanim delom vseh, ki so sodelovali, je bila že v veliki meri obnovljena in se še naprej stalno obnavlja. Z obnovo prometa, trgovine in zvez z inozemstvom se iz dneva v dan zboljšujejo prilike za dobavo surovin, strojev in obratnega materiala ter za doseg tržišč. Pogonskih virov ji bo dala v prvi vrsti uspešno se razvijajoča elektrifikacija, ki nam bo dala za dograditvijo novih vodnih central in z izgraditvijo elektrifikacijskega omrežja zadostne količine električnega toka. Najvažnejša naloga, pred katero stojimo, je organizacija državnega sektorja v industriji. Velikost tega državnega sektorja nam jamči, da bomo z njegovo smotrno organizacijo in njegovim maksimalnim izkoriščanjem dobili tiste vire, iz katerih se bo lahko v zadostni meri izgrajevala in izpopolnjevala predvsem naša industrija.

Rударstvo in fužinarstvo v Sloveniji

Rударstvo.

Živimo v dobi, kateri sta dala premog in železo svoj pečat. Ne moremo si misliti vse naše današnje industrije, ako bi nam ta dva osnovna stebra odpovedala svojo pomoč. Kaj bi počeli, ako bi n. pr. stali pred dejstvom, da so zaloge premoga naše zemlje izčrpane in da železne rude ni več. Pomen teh činiteľjev v človeškem gospodarstvu sedanje dobe nam najlepše osvetlijo številke proizvodnje. Svetovna produkcija premoga je znašala v letu 1938: 1.500.000.000 t; od tega je odpadlo samo na Evropo 920.000.000 t, torej skoraj $\frac{2}{3}$. Pri tem so vštete vse vrste premoga (antracit, črni promeg, rjavi premog in lignit). Proizvodnja Jugoslavije in posebej Slovenije je razvidna iz naslednjih podatkov:

	1. 1929	1. 1938	1. 1940
Jugoslavija	5,653.400 t	5,742.185 t	7,336.032 t
Slovenija	2,294.191 t	1,757.247 t	2,346.482 t

Delež Slovenije v premogovni proizvodnji Jugoslavije je znašal torej l. 1929: 40,6%, l. 1938: 30,6% in l. 1940: 32,0%. Pri svetovni proizvodnji je Jugoslavija slabo zastopana; njen delež znaša l. 1938 komaj 0,4% in jedva 0,38% glede na evropsko proizvodnjo.

Pred vojno je proizvodnja premoga v Jugoslaviji prvih 10 let naraščala; leta 1919 je znašala 2.239.700 t, dokler ni dosegla v letu gospodarske konjunktore leta 1929 višine 5.653.400 t. Zatem je pričela proizvodnja padati in je dosegla l. 1933 samo 4.175.400 t. Z letom 1934 je pričel rahel vzpon in leto 1940 je zabeležilo najvišjo predvojno jugoslovansko proizvodnjo premoga: 7.336.032 ton.

V Jugoslaviji so najvažnejši proizvajalci premoga Slovenija, Bosna in Srbija. Njih odstotna udeležba v letu 1929 pri jugoslovanski proizvodnji premoga je sledeča: 40,6%, 23,6%, 21,3% in na vse ostale dežele Jugoslavije, predvsem na Hrvaško, odpade 14,5%.

Od vrst premoga v Jugoslaviji zavzema rjavi premog prvo mesto, dočim sta lignit in črni premog v nekaj manjši meri zastopana, kar nam povedo naslednje številke iz leta 1929:

rjavi premog	4,121.400 t	ali 72,8%
lignit	1,123.400 t	ali 20,0%
črni premog	408.600 t	ali 7,2%

Pri tem je treba pripomniti, da naši črni premogi niso sorodni inozemskim črnim premogom, kot so n. pr. šlezijški, ostravski, porurski; so mlajši, t. j. so iz kredne in deloma jurske dobe, dočim so našti inozemski premogi iz karbonske dobe. Črni premogi so v Jugoslaviji kot vidimo najslabše zastopani v naši proizvodnji premoga. Povrh vsega pa tudi niso sposobni za pridobivanje metalurškega koksa, tako, da smo navezani na uvoz. Ta je znašal letno od 300 do 600 tisoč ton, in sicer koksa in črnega premoga. Rjavi premog in lignit sta pač ona reprezentanta iz vrst premogov, ki pretežno krijeta naše potrebe na gorivu za promet, industrijo itd.

Ves nakopan premog je Jugoslavija potrošila doma z izjemo 1 do 2%, kar ga je bilo izvoženo v sosedne države. Najvažnejši domači odjemalci so bili: industrija s povprečno 42%, železnice s 36 do 37%, brodarstvo s 4 do 5%, za ogrevanje prostorov 4 do 5% in ostali 3 do 4%; lastna poraba premogovnikov pa je znašala 7 do 8%. Navedeni odstotki so povpreček iz let 1933 do 1935. V ostalih letih se je sicer medsebojno razmerje nekoliko menjalo, vendar ne bistveno.

Iz uvodoma navedenih podatkov je razvidno, da je Slovenija v proizvodnji premoga Jugoslavije na prvem mestu. Najvažnejši slovenski premogovniki, ki so prispevali k tej proizvodnji, so po vrstnem redu proizvodnje iz leta 1929 naslednji: Trbovlje, Hrastnik, Zagorje, Velenje, Rajhenburg, Kočevje, Laško, Št. Janž, Zabukovca; vsi ostali premogovniki so manj-

šega obsega in je njih skupna proizvodnja bila le nekaj večja od zadnjega naštetega premogovnika. Daleč pred vsemi vodi v proizvodnji Trbovlje. Kalorična vrednost naših črnih premogov se giblje približno v mejah 6000 do 7000 kalorij, dočim znaša pri rjavih premogih od 4000 do največ 5000 kalorij. Pri lignitih se zelo menja kalorična vrednost, vendar lahko navedemo povprečno vrednost v višini 3000 do 4000 kalorij, kar velja za boljše vrste lignita.

S premogovnimi zalogami Jugoslavija ni ravno v vrsti najbogatejših dežel. Računa se z zalogami 45 milijonov ton črnega premoga in približno 4700 milijonov ton rjavega premoga in lignita; te cenitve se oslanjajo na vidno (sigurno) in verjetno zalogo premoga. Pri ev. povečani proizvodnji na 10 milijonov ton letno, bi torej te rezerve zadoščale za okroglo 500 let. Zelo verjetno se bo ta številka znižala, ako upoštevamo, da ni odpadlo sedaj od proizvodnje premoga v Jugoslaviji na prebivalca niti 400 kg letno, dočim je znašala ta številka na prebivalca naše zemlje blizu 700 kg. Za primerjavo navajam še svetovne zaloge premoga, ki so po dosedanjih cenitvah (kjer so upoštevane deloma tudi mogoče rezerve, razen vidnih in verjetnih) znatne, saj znašajo zaokroženo $7\frac{1}{2}$ bilijonov ton. Pri proizvodnji iz leta 1938, ki je znašala $1\frac{1}{2}$ milijarde ton, bi torej zadoščovale te rezerve za 5000 let. Upoštevajoč porast prebivalstva zemlje in porast potrošnje premoga na prebivalca našega planeta, se to število let zmanjša, vendar verjetno nekaj tisočletij vprašanje oskrbe človeštva s premogom ne bo delalo težav.

Pridobivanje premoga se vrši v naših premogovnikih pretežno pod zemljo z izjemo Kočevja in deloma Trbovelj. Globine naših jam niso velike in znašajo nekaj stotin metrov. Odprte so deloma z rovi in jaški. Pridobivanje in transport sta močno mehanizirana. Večina premogovnikov dela z zasipom, t. j. odkopane prostore se z jalovino zapolni.

Za časa okupacije je sovražnik izrabljaj naše premogovnike čezmerno. Pri tem pa ni v pravilnem razmerju vršil raziskovalna in pripravljajna dela, kar je docela zanemaril v zadnjem letu vojne. Leta 1944 je okupator opustil tudi delo v premogovniku Huda jama pri Laškem in raznesel stroje in strojne naprave po drugih premogovnikih. Ravno tako je zaprl premogovnik Globoko pri Brežicah in premogovnik Stranice pri Konjicah, ki odkopava izboren črn, kovaški premog. Vse te premogovnike zopet obnavljajo in eden od njih že obratuje, dočim bosta kmalu sledila tudi ostala dva.

Ko nam je okupator l. 1941 iztrgal naše premogovnike, je našel jame vzorno vzdrževane, brez zruškov in jamskih ognjev; tudi zaloge materiala so bile velike. 9. maj 1945 nam je te naše premogovnike sicer vrnil, toda v zanemarjenem stanju. Zaradi roparskega načina izkoriščanja premogovnikov smo naleteli v jamah na ognje in obsežne zruške. Jamskega lesa, razstreliva, maziva za stroje in ostalega nujno potrebnega materiala je manjkalo povsod. V takem stanju dvigniti proizvodnjo, ni bila lahka naloga. Toda z vztrajnim in požrtvovalnim delom se je vse delavstvo in nameščenstvo lotilo naloge, oskrbeti svojo s tolikimi žrtvami osvobojeno domovino s prepotrebim premogom. V prav kratkem času so bile naše železnice že zadostno oskrbovane; tudi industrija je prejela hitro najnujnejše količine premoga. Celo prebivalstvu so naši rudarji že nakopali ob pravem času, še pred zimo, najpotrebnejšo množino premoga. Pri vsem tem je pa Slovenija v prav izdatni meri takoj po osvoboditvi pomagala tudi drugim federalnim edinicam z znatnimi količinami premoga, kar dela še dalje. To vse je bilo mogoče, ker se naša proizvodnja z naglimi koraki bliža predvojni višini; ta bo pa v prav kratkem času dosežena. Če pomislimo, da je bilo treba porabiti prve mesece mnogo dela samo za pretesarjenje zanemarjenih rogov, prog, vpadnikov itd., kar bi sicer moglo biti v pretežni meri uporabljeno za proizvodnjo in da je proizvodnja kakor tudi storitev naglo naraščala, moramo izreči našim rudarjem za njih trud najtoplejše zahvalo.

Razen navedenih premogovnikov imamo Slovenci na svojih narodnih tleh še dva premogovnika, in sicer pri Ilirski Bistrici in Sečole v bližini Trsta. Tudi tam se dela intenzivno, kar je tudi že rodilo prav lepe uspehe. Dočim odkopava premogovnik v Ilirski Bistrici lignit, je v Sečolah sličen premog kot v Raši, torej visokokaloričen.

V Sloveniji imamo prav ob naši severni meji moderno urejen rudnik, kjer se odkopava svinčeno-cinkovo rudo. V mnogo manjši količini kot omenjeni rudi se pridobiva tam tudi rudo vulfenit (svinčev molibdat), ki vsebuje dragoceno kovino molibden, katera nam služi za požlahtnjenje jekla. Do leta 1930 je bila v Jugoslaviji Slovenija vodilna v proizvodnji svinčeno-cinkove rude. Ko je pa pričel obratovati v Srbiji rudnik Trepča pri Kosovski Mitrovici, je ta bogati rudnik prekosil slovensko produkcijo svinčeno-cinkove rude v občutni meri in prevzel z deležem $\frac{4}{6}$ celokupne jugoslovanske proizvodnje svinčeno-cinkove rude vodstvo. Ruda iz Trepče vsebuje tudi srebro, ki ga v mežiški rudi ni. Iz rude se pridobiva svinčev in cinkov koncentrat, katerega je Slovenija večji del pretopila, in sicer je svinčev koncentrat topila topilnica v Mežici, dočim je iz cinkovega koncentrata pridobivala cink cinkarna v Celju.

Pridobivanje rude se vrši že mnogo let tudi pod Glančnikovim vodnim rovom, ki je prej vso vodo iz jame odvajal v Mežo brez posredovanja črpalk. Ker se sledi rudnim žilam v globino pod nivo Glančnikovega rova, se mora dvigati vodo s črpalkami na nivo tega rova, kar povzroča mnogo težav in stroškov, ker so pritoki vode ogromni. Tu so pokazali mežiški rudarji veliko požrtvovalnost in ljubezen do svojega dela ter zaslužijo vse priznanje. Poudariti je treba tudi to, da so že prekoračili predvojno proizvodnjo. Težave, ki jih imajo v Mežici z vodo, bodo odstranili s posebnim rovom, ki ga že delajo v smeri proti Prevaljam in ki bo dolg okrog 8 km. S tem rovom bodo pridobili okroglo 90 m na globini, padec vode bodo pa izrabili za novo hidrocentralo, ki bo dajala 5000 KW. S tem se bodo rešili v jami do globine 90 m pod Glančnikovim rovom vode, a istočasno bodo pridobili s to vodo energijo za pogon črpalk. S kopianjem tega rova niso izključena še kakšna prijetna presenečenja v odkritju koristnih mineralov.

V času okupacije sta bila topilnica in separacija, kjer se jamsko rudo trebi, poškodovani. S takojšnjim obnovitvenim delom po osvoboditvi se ta dela zaključujejo. V načrtu je pa povečanje flotacijskega dela separacije in verjetno bo tudi to delo kmalu začeto in tudi končano. Topilnica in separacija sta pa že pred dovršitvijo vseh obnovitvenih del bili v stanju pričeti z delom, tako da je mežiški svinec že prišel med potrošnike.

Cinkarna v Celju je kljub občutnim poškodbam zaradi bombnih napadov kmalu obnovila delo. Izdelala je že velike količine cinkove pločevine, cinkovega belila, minija, bakrene galice itd. Mežiški cinkov koncentrat se v celoti predela samo v cinkarni v Celju.

Z osvoboditvijo se nam odpira pogled tudi na zapad k našim strnjeno naseljenim bratom na slovenskih tleh starodavnega rudarskega kraja Idrije. Ime tega rudnika, ki pridobiva živo srebro, je v svetu dobro poznano. Italija je bila namreč z Idrijskim rudnikom, predvsem po močnem zmanjšanju španske proizvodnje živega srebra zaradi državljanske vojne, daleč pred ostalimi proizvajalci te žive kovine. Tako je bila n. pr. v letu 1938 Italija s 47% udeležena v svetovni proizvodnji živega srebra. Od tega je precejšen del odpadel na rudnik Idrijo. Kljub močnim poškodbam topilnice v času okupacije se proizvodnja hitro obnavlja in se zopet pridobiva živo srebro v precejšnji meri.

Razen premoga in rud je Slovenija začela pridobivati v zadnjih letih tudi zemno olje. Proizvodnja sicer ni velika, vendar lahko računamo v bližnji bodočnosti s povečanjem proizvodnje, ker so geološke prilike povoljne. Ti srečni kraji, v katerih upamo, da se bodo razvila obsežnejša naftna polja, so pri Dolnji Lendavi. Iz nafte, ki jo tamkaj črpajo, se v destilarni v Mariboru pridobiva bencin, petrolej in plinsko olje za pogon dizlovih motorjev.

Za bodočnost se nam vsiljujejo še lepe naloge. Predvsem si moramo vzgostiti kader rudarskih geologov. Njih naloga bi bila sistematično preiskati že poznana a nepopolno raziskana nahajališča koristnih mineralov. V ta namen so nam potrebne vrtalne naprave za globinska vrtanja in ustrezen kader strokov-

njakov vrtalnih mojstrov in inženirjev. Naloga vseh teh strokovnjakov bi bila seveda, da preiščejo tudi še nepoznane predele in nam odkrijejo nepoznana bogastva, ki jih krije v sebi slovenska zemlja. — Velike količine manjvrednega premogalignita nudijo tudi še priliko strokovnjakom za ekonomičnejše izkoriščanje tega našega prirodnega bogastva. Z intenzivnim študijem in rešitvijo problemov, ki jih stavlja Slovencem slovensko rudarstvo, si bomo tudi gradili novo, močno, demokratično federativno Jugoslavijo, ki bo nudila nam in našim potomcem boljše bodočnost.

Železarstvo

Naše železarne so bile ob osvoboditvi v popolnem mrtvilu. Iz dimnikov se ni kadilo, peči za taljenje jekla so se ohladile, valjarne so onemele. Po delavnicah si slišal le stopinje straž, s katerimi so delavske skupine hotele zavarovati za bodoče delo naprave, ki so za okupatorjem še ostale cele. Že prav v začetku je bilo vsem jasno, da bo železo za obnovev dežele potrebno kot kruh. Težko si je namreč misliti, da se bomo brez njega mogli lotiti katerega koli obnovitvenega dela. Od žeblija do tračnice — v vseh oblikah je železo prevažno gradivo.

Prav železo je namreč oni temelj, na katerem sloni vsa naša civilizacija in njeni vidni zunanji izrazi. V železnih ladjah vozi danes človek blago po vodah, po železnih tračnicah vozijo iz dežele v deželo tovor in ljudi železni vlaki, iz železobetona gradimo stavbe, z njim zajezujemo vode in iz železa so stroji, ki pomagajo našim rokam pri delu. Tako nam prav pridelek železa na svetu verno kaže ves moderni razvoj industrijske tehnike. Okrog 1800 so na vsem svetu pridelali manj kot 1 milijon ton surovega železa ali grodlja. Leta 1850 so porabili še komaj 4 milijone ton grodlja. Na veliko so začeli bruhati plavži grodelj šele po 1890, tako da je svetovni pridelek naglo narasel na 40 milijonov ton leta 1900, pa se v priidih 15 letih nato podvojil na 80 milijonov ton. Kljub temu, da je bilo naraščanje industrijske dejavnosti pretirano po značilnih krizah kapitalističnega sistema, je svetovna poraba jekla po letu 1940 preseгла nenavadno znamko 150 milijonov ton letno.

Po vseh teh številkah moremo razvoj železarstva na svetu prav jasno razčleniti v dve obdobji. Svetovni pridelek enakomerno počasi narašča do osemdesetega leta preteklega stoletja. V tej dobi se železarstvo vročično razvija in produkcijske številke skokoma rastejo iz leta v leto.

Slovenske fužine so v začetku 19. stoletja še prav krepko živele. Okrog leta 1800 so pridelale kakih 3000 ton železa in ga večinoma predelale v žeblje. Te žeblje so večidel prodajale v sosednje dežele, pa tudi čez morje. Skozi vse 19. stoletje so se te fužine držale pri življenju, imele so pa že zgodaj v sebi kal smrti.

Pri prehodu v industrijsko obdobje je namreč svetovno železarstvo preživelo važno spremembo. Za taljenje rud so do tedaj rabili oglje. To oglje je bilo tedaj treba zamenjati za premog ali točno rečeno za oglje iz premoga, ki ga imenujemo koks. Do tedaj so rabili le majhne plavže, ki so stali na dan nekaj ton železa. Bolj gospodarsko je bilo seveda rabiti plavže, ki morejo taliti na dan 50, 100 in več sto ton grodlja. Kdo bi mogel nasekati toliko drv in skuhati dnevno desetine vagonov oglja, kolikor bi ga požrli taki veliki plavži. Teh množin goriva niso mogli dajati gozdovi, ampak le premogovniki. Premoga, ki bi se dal koksati, Slovenija nima, nima ga niti Jugoslavija.

Tudi glede železne rude smo Slovenci na slabem. Za majhne plavže so po nekaj centov rude še mogli nabrskati v savskih jamah pri Jesenicah ali po obronkih Jelovice. V koših so jo lahko nanosili za tedanje majhne plavže, nimamo pa rude toliko, da bi polnili z njo desetine vagonov dnevno. Tako je v dobi industrijskega razvoja naše železarstvo nezadržno propadalo. Ta kriza se je začela okoli 1870, ko je gorelo pri nas še 19 plavžev, končala se je po 1890, ko je zadnji plavž ugasnil.

V tej kritični dobi so se majhne železarne Bohinja, Save in Javornika povezale v Kranjski industrijski družbi, KID na Jesenicah. Ta močna družba je prvi čas prešla na pridelovanje jekla v takrat modernih martinovkah, ki so mogle delati jeklo iz starega železa in grodlja. Plavže so prenesli v škedenj pri Trstu, kjer so mogli poceni voziti po morju tujo rudo in premog, pa od morja voziti potrebni grodelj na Jesenice.

Druga kriza našega železarstva je nastala po prvi svetovni vojni. Gospodarska celota KID je bila s potegnitvijo novih mej pretrgana na dvoje. Grodeljska osnova jeklarne na Jesenicah je ostala zunaj mej Jugoslavije. Pridelek jekla na Jesenicah je padel na pičlih 11.000 ton v letu 1920. Skozi deset let je produkcija le počasi rasla, po letu 1930 pa se je začela močneje dvigati. Malo pred drugo svetovno vojno je skoraj po petdesetih letih zopet zagorel na Jesenicah prvi plavž, zgradili so nato še drugega. Tako je jeklarne imela na razpologo dovolj grodlja in pridelek jekla se je dvignil leta 1940 na 150.000 ton.

Tudi ostali dve železarni Slovenije sta po 1920 preživljali svojo krizo. Jeklarne v Guštanju je delala tedaj le žlahitno jeklo v pudlovkah in talilnikih. To jeklo je imelo zelo dobro ime in so ga prodajali daleč po svetu. Način izdelovanja pa je bil preveč zastarel in predrag. Talilniško jeklo je bilo izpodrinjeno po cenejšem elektriškem jeklu, ki je bilo ravno tako dobro. Zato so nehali delati s starimi pečmi, za pridelovanje jekla za kovačnice in livarno so zgradili martinovko.

Tudi železarna v Štorah je imela težke čase, ko ji je premogovnik v bližini zalila voda. Premog so morali začeti kupovati, jeklarne in valjarne pa sta kljub temu ohranili delo vse do druge svetovne vojne.

V ostali Jugoslaviji je bilo značilno to, da so bili plavži ob železnih rudnikih, jeklarne pa so stale zopet zase. Tako sta bila dva večja plavža v Varešu v Bosni. Delal je navadno le en plavž in dal na leto okoli 30.000 ton grodlja. Dva majhna plavža sta bila na Hrvaškem v Topuskem in Capragu. Majhen plavž, ki pa ni redno delal, je stal v Majdanpeku v Srbiji. Vsi ti trije plavži so bili nenavadno majhni in so mogli nataliti skupaj le do 20.000 ton grodlja na leto.

Jeklarne v Zenici je imela štiri martinovke in električno peč. Po letu 1935 so jo močno izpopolnjevali in izgradili moderno težko valjarnico, ki je mogla valjati tudi železniške tračnice. Zeniška jeklarne je pridelala leta 1940 80.000 ton jekla. Z eno martinovko je delala tudi majhna železarna v Smederevu.

Iz navedenega opisa moremo oceniti približno vlogo slovenskega železarstva v jugoslovanskem okviru. Za leto 1940 moremo ceniti pridelek grodlja v Jugoslaviji na 90.000 ton in Slovenija je tu prispevala okoli polovice. Jekla so to leto pridelale jugoslovanske železarne 260.000 ton in delež Slovenije znaša okoli dve tretjini.

Ob vseh teh številkah je dobro, da si napravimo sliko železarske dejavnosti predaprilske Jugoslavije spričo drugih držav. Na glavo prebivalca preračunano so porabili v Jugoslaviji na leto železa: 1920 le 6,6 kg, 1930 14 kg, 1935 le 11 kg in 1940 24 kg. Med 1920 in 1930 so k tej porabi prispevale domače železarne komaj tretjino. Šele po 1930 je delež domačega pridelka železa narastel na 50% in se nato držal med 60 in 70%.

V primeri z našo so v drugih državah porabili veliko več železa. Tako 1936 na Ogrskem 45 kg, v Italiji 60 kg, v Češkoslovaški 82 kg, v SSSR 100 kg, v Angliji, Nemčiji in USA celo nad 250 kg. Iz teh števil se jasno vidi, kako nizko industrijsko dejavnost je imela v primeri z drugimi državami tedanja Jugoslavija.

Ob osvoboditvi sta bili našim železarjem postavljeni dve nalogi:

1. Z vsemi silami popraviti že obstoječe naprave in izdelovati čimprej jeklo, katerega težko pričakujejo vsi drugi sektorji gospodarstva.

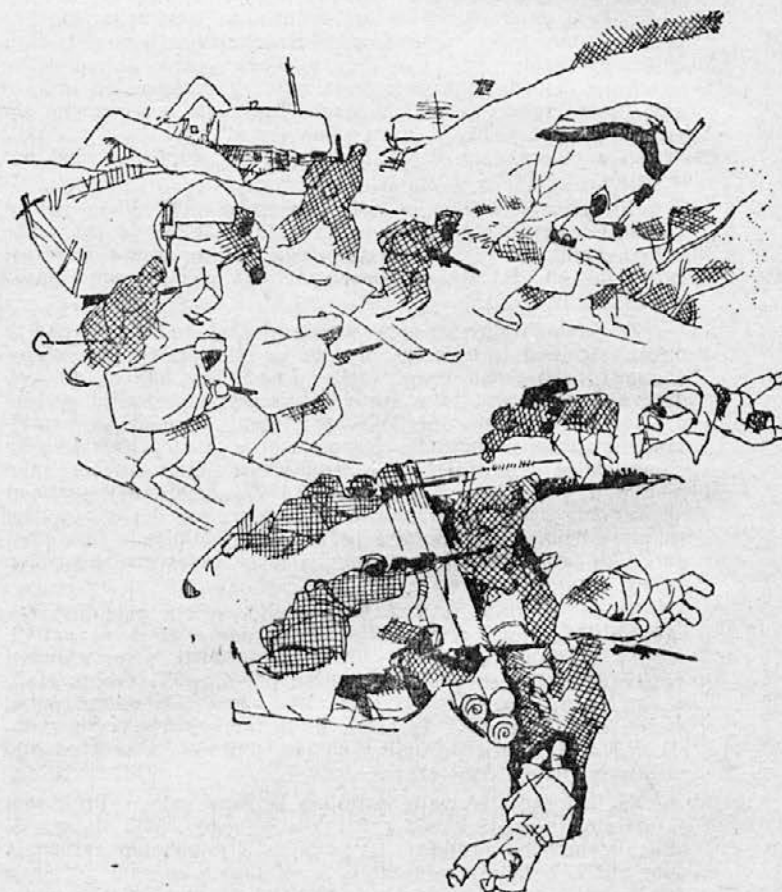
2. Širša naloga narekuje razširjenje že obstoječih železarn in izgrajenje še novih do take mere, da bodo mogle pokriti potrebe na jeklu v bližnjih letih, ko bo vse naše gospodarstvo prešlo v urejeni, napredni razmah.

Prva naloga je bila težka. Nemci so izkoriščali naše železarne le za svoje vojne namene. Zanimarjali so nujna popravila in se izogibali vsakih investicij. Zato so bile peči večidel pokvarjene, valjarne obrabljene ali celo deloma odpeljane kot v Štorah. Tu so podrli tudi plinske generatorje in železarno tako predelali, da je bila za nas kar neporabna. Jeklarne v Guštanju je delala le dele tankov in letal, vsi drugi oddelki so bili puščeni v nemar. Delavstvo teh obratov se je takoj vrglo z vso silo na popravila in preureditve. Trezno premišljeno, pa tudi požrtvovalno so obnavljali peči in popravljali pomožne strojne naprave.

Vsaka železarna rabi seveda dnevno veliko surovin, ki jih je treba sproti dovažati. Posebno mnogo se rabi premoga. Železniške zveze so bile pa pretrgane. Zato je produkcijsko delo železarn moralo čakati toliko časa, dokler niso železničarji odprli prog in rudarji nakopali zadosti premoga. Prvo jeklo so spustili v ponvico Guštanjčani v drugi polovici junija. Tako se je delo sprožilo. V juliju so vabili v goste na praznik prvega izpusta jekla iz martinovke Jeseničani. Vsa ostala predelovalna industrija se je oddahnila. V vedno večji meri dobivajo izdelke tudi izpraznjene trgovine.

Produkcijske številke v avgustu so prekosile one v juliju; septembra so dale železarne zopet več železa kot avgusta. To napredovanje je v bodoče vezano seveda na stalni dovoz potrebnih surovin. Velike težave so pri nabavi koksa. Plavže bodo zakurili šele tedaj, ko bo mogla redno dotekati tudi železna ruda. Zaenkrat je glavna naloga jeklarn pretaljevati staro železo; grodelj morajo čimbolj hraniti, da se bodo koristno porabile one zaloge, ki so zaenkrat na razpolago. Poleg rude in koksa rabijo železarne še celo vrsto drugih surovin. Le pri popolni oskrbi vseh teh surovin bo mogoče do kraja izkoristiti ono zmogljivost, ki jo morejo železarne v sedanjem stanju doseči.

Tudi druga naloga obnovitve in izgraditve jugoslovanskega železarstva bo zahtevala mnogo truda in odločnih ukrepov. Treba bo temeljito preučiti vse naše rudninske vire. Pretehtati bo treba vse moderne načine pridelovanja jekla in se odločiti za tako delo, ki najbolj odgovarja našim energijskim virom in vrstam našega premoga. Gospodarski uspeh vsake železarne je močno odvisen od prometnih okolnosti. V železarne je treba voziti veliko surovin, zato morajo biti povezane z dobro železniško mrežo, ali vodno potjo. Poleg vseh materialnih okolnosti železarne potrebujejo tudi spretno in izvežbane delavske kadre. Z vso odločnostjo mora naše železarstvo napredovati, da dohitimo zaostanek prejšnjih let in se uvrstimo tudi po relativnih produkcijskih številkah jekla med napredne države.

Dvig proizvodnje - naše osnovno geslo

V programu Ljudske fronte je rečeno, da se bo fronta borila za boljše življenje kmeta, delavca in delovnega izobraženca. Ta program je bil formuliran na prvem kongresu Ljudske fronte, ki je bil letošnje poletje v Beogradu. Toda nastal je ta program že zdavnaj prej, ljudstvo ga je postavilo že takrat, ko se je dvignilo v boj za življenje in smrt proti nemškemu in italijanskemu fašizmu in njunim domačim pomagačem. Naše ljudstvo, ki je v teh štirih letih prenašalo nečloveško trpljenje, ki je dalo toliko žrtev, kot nobeno drugo v Evropi, je bilo trdno in odločno, da se bo borilo ne samo za izgon fašističnih osvajalcev, temveč tudi zato, da se nikdar več ne povrne stanje, kakršno je bilo v stari Jugoslaviji; borilo se je tudi za izboljšanje svojega socialno-gospodarskega stanja.

Kmet je v stari Jugoslaviji ječal pod bremeni davkov in dolgov. Karteli so pritiskali cene njegovih pridelkov k tlom, istočasno pa so dvigali cene industrijskih proizvodov. Kar je kmet prodal, je moral prodati poceni, kar je kupil, je moral kupiti drago. K tlom ga je tiščalo tudi to, da je imel premalo zemlje, ker so imeli najlepše in največje kose zemlje različni industrijalci, banke, veletrgovci, škofije, samostani in nemški fevdalci. Vse to je povzročalo, da je kmet gospodarsko propadal, da so prihajala posestva na boben, da je šla zaradi neplačanih davkov krava za dve sto dinarjev iz hleva itd., itd.

Delavec je bil v stari Jugoslaviji na vse načine izkoriščen in zatiran. Mezde so bile tako nizke, da niso zadostovale za preživljanje, zato je stradal sam in je stradala vsa družina, zato je postala jetika v delavskih družinah vsakdanja bolezen. Če so si delavci skušali s stavko izboljšati svoj položaj, so oblastniki poslali žandarje nanje. (Spomnimo se stavke tekstilcev v Kranju.) Tak je bil položaj delavskega razreda v stari Jugoslaviji. Položaj delovnih izobražencev pa ni bil mnogo boljši.

Ljudstvo si je v štiriletni borbi priborilo oblast in to oblast drži trdno v svojih rokah. Zato so pri nas minili časi, ko je bilo delovno ljudstvo nečloveško izkoriščano. Ko je maršal Tito govoril o bistvu naše demokracije, je rekel, da se naša demokracija razlikuje od demokracije zahodnih držav v tem, ker mi uvajamo socialne spremembe, ker naša demokracija prinaša ljudstvu pridobitve tudi v njegovem socialnem položaju. Osnutek ustave Federativne ljudske republike Jugoslavije, ki je bil dan v razpravo vsemu ljudstvu, temelji na načelu, da pri nas izvira vsaka oblast iz ljudstva in pripada ljudstvu. Istočasno ustava jamči zaščito in pomoč malemu ter srednjemu kmetu, ter zaščito vseh oseb, ki so v meznem delovnem odnosu.

Med nami so še, ki so dolga leta živeli na račun delovnega ljudstva, pa se ne morejo in nočejo sprijazniti z dejstvom, da so ti časi za vedno minuli. Oni skušajo z lažmi prevarati ljudstvo. Prav ti protiljudski elementi večajo današnje težave, s katerimi se moramo boriti, in pravijo: »Obljubljali so vam in vam še obljublajo boljše življenje, pa živite slabše, kot ste živeli v stari Jugoslaviji.« Mi se prav dobro zavedamo, da danes manjka živil, manjka oblačil, manjka drugega. Toda temu ni kriva ljudska oblast, to so posledice vojne, ki je prinesla naši državi toliko škode kot nobeni drugi na svetu. K tej škodi so mnogo pripomogli tudi tisti, ki danes šepetajo našemu ljudstvu, da je sedaj slabše, kot je bilo v Jugoslaviji, saj so bili odkrito ali prikrito povezani s tistimi, ki so pri nas požigali in ropali, mnogokrat pa so tudi sami požigali in ropali. Danes pa skušajo večati naše težave še s tem, da skrivajo blago, da navijajo cene, da uganjajo črno borzo in špekulacijo.

Poglejmo, kolikšno škodo je utrpela Jugoslavija v tej vojni. Generalni tajnik Predsedstva zvezne vlade Mitar Bakić je po podatkih, ki jih je zbrala Komisija za ugotavljanje vojne škode, navedel inozemskim novinarjem naslednje številke: Jugoslavija je izgubila v tej vojni 6% svojega narodnega premoženja. Vsa škoda Jugoslavije se ceni na 61 milijard ameriških dolarjev. Porušene ali poškodovane so bile številne tovarne. V kovinski industriji je bilo uničenih 18 podjetij, a 52 poškodovanih, v

kemijski uničenih 21, poškodovanih 57, v gozdni industriji je bilo uničenih 1150 žag, poškodovanih pa 1316, uničenih in poškodovanih je bilo 154 električnih central itd. Prav tako nam je bila prizadejana ogromna škoda v rudarstvu. Uničenih, oziroma poškodovanih je bilo 142 premogovnikov, vseh 12 rudnikov železa, oba rudnika bakra in 77 drugih rudnikov. Zelo veliko škodo je utrpel železniški promet. Uničenih ali odpeljanih je bilo 28.000 tovornih vagonov, 1500 cistern, 3000 potniških vagonov in čez 1000 lokomotiv. Poleg tega je bilo uničenih na tisoče kilometrov železniške proge, porušeni so bili mostovi in tuneli. Celokupna škoda na železnicah se ceni na poldrugo milijardo dolarjev. Škoda, ki jo je utrpelo naše kmetijstvo, se ceni na 70 milijard dinarjev, saj je bilo poleg drugega uničene 60% naše živine in 340.000 kmečkih poslopij.

Navedli smo samo nekaj števil, ker bi nas predaleč vodilo, če bi hoteli navesti vse. Navedli pa smo jih zato, da bi nazorno pokazali, kje so vzroki današnjih težav. Vzroki so v teh številkah: za njih sta odgovorna fašistični okupator in domača reakcija. Zato, ker so porušeni rudniki, nam manjka premoga in imamo mrzla stanovanja ter smo morali omejiti promet; zato, ker še ne delajo vse tovarne, so težave z nabavo obleke, obutve in drugih industrijskih proizvodov. Zato, ker imamo manj živine, manjka mesa in maščobe. Zato, ker vsa polja niso bila obdelana, manjka moke in drugih živil. Zato, ker imamo toliko porušenega in izropanega, so danes industrijski izdelki tako dragi. Da izkopljemo eno tono premoga, je treba danes vložiti več dela in kapitala kot pred vojno, ker moramo danes opraviti vsa zanemarjena pripravljala dela, ki jih med vojno ni nihče opravljal, poleg tega pa je treba obnavljati tudi porušene objekte. Danes prevoz enega vagona blaga stane več, kot je stal pred vojno, ker je zvezan s tolikšnimi težavami. In tako je pri vseh drugih stvareh. Zato danes še nismo dosegli pravega sorazmerja med cenami kmetijskih pridelkov in industrijskih izdelkov. Toda tem težavam ni kriva ljudska oblast. Če bi bili na oblasti izkoriščevalci ljudstva, bi bile razmere ne samo slabše in težje, temveč bi peščica krvosesov izkoriščala bedo delovnega ljudstva za svojo ubogatev in za utrđitev svoje protiljudske oblasti. O tem nam pričajo izkušnje iz časa po prvi svetovni vojni, pa tudi razmere iz mnogih evropskih držav, kjer ljudstvo nima oblasti.

Rekli smo, da skušajo nekateri izrabljati današnje težave za to, da bi se znova dokopali do oblasti. To so ljudje, ki so ves čas po prvi svetovni vojni sedeli ljudstvu na vratu in ga izrabljali. Ljudska oblast jim je trn v peti. Vsa štiri leta junaške domovinske vojne so bili v protiljudskem taboru, na strani fašističnih krvnikov so se odkrito borili proti ljudstvu v vrstah bele garde, domobrancev, četnikov, ustašev in drugih izdajalskih oddelkov. Danes se skušajo boriti na drug način in sicer tako, da izrabljajo današnje težave. Današnji črno-borzijanec, špekulant, saboter je prav tak zagrizen sovražnik ljudstva, kot mu je bil včerašnji domobranec, ustaš in četnik. S tem, da nekateri skrivajo blago in uganjajo črno borzo, še večajo današnje težave in s tem skušajo omajati gospodarske položaje ljudske oblasti, pomanjkanje in težave.

Kako se bomo borili proti vsem tem pojavom? Borili se bomo aktivno, napadalno. Aktivno borili se pa pomeni, delati za obnovo, dvigati proizvodnjo. Dvigati proizvodnjo je danes naše osnovno geslo. Dvigati je treba proizvodnjo v kmetijstvu, v rudarstvu, v industriji, povsod. Kadar bo proizvodnja na zadostni višini, bodo prenehale vse današnje težave, in čim prej bomo dosegli to stopnjo proizvodnje, prej bo konec težav. Borba za dvig proizvodnje danes ni samo gospodarsko vprašanje, ni samo borba za izboljšanje našega gospodarskega in socialnega vprašanja, temveč je predvsem politična borba, je borba za utrđitev ljudske oblasti, je borba za utrđitev in nadaljni razvoj vsega tega, za kar smo v teh štirih letih dali toliko žrtev. S tem, da bomo premagali današnje težave, bomo iztrgali protiljudskim škodljivcem močno orožje iz rok.

Dejstva govore, da se večina našega ljudstva dobro zaveda najvažnejše današnje naloge. Danes vlagajo delovne množice

vseh narodov Jugoslavije velike napore za dvig proizvodnje. Ljudstvo išče novih načinov dela, napoveduje si medsebojno tekmovanja, preprosti delavci izumljajo nove naprave, ki lajšajo delo in dvigajo proizvodnjo, ljudje organizirajo prostovoljne delovne čete itd., itd. Samo s tem neizmernim naporom in požrtvovalnosti našega ljudstva se moramo zahvaliti, da smo dosegli že tolikšne uspehe na področju proizvodnje. Ti uspehi pa se kažejo povsod. Naši kmetje so letošnjo jesen napeli vse sile, da bi čim večje površine obsejali z ozimino. Na Hrvaškem so uvedli tekmovanje in so dosegli 100% uspeh. V Sloveniji smo obsejali 98% površine, kolikršna je bila predvidena v setvenem načrtu, v Srbiji skoraj 100%, v Vojvodini pa so setveni načrt prekoračili za 14.7%. Enake uspehe dosegajo delavci v tovarnah in rudarji v rudnikih. Vrdnički rudarji v Srbiji so pozvali vse srbske rudarje na tekmovanje za dvig proizvodnje in so v 2 mesecih in pol dvignili proizvodnjo za 25%. Rudarji rudnika Raše v Istri so v enomesečnem tekmovanju povečali proizvodnjo za 60%. Tudi slovenski premogovniki so mnogo napravili za dvig proizvodnje. V rudnikih trboveljskega revirja je do konca vojne padla proizvodnja na četrto predvojno proizvodnjo, našim rudarjem pa se je do srede oktobra posrečilo, da so dosegli že tričetrt predvojne proizvodnje. Enako požrtvovalnost kažejo tudi delavci po raznih tovarnah, tudi ti uvajajo tekmovanje za dvig proizvodnje, enako pa tudi naši železničarji, saj je znano, da so mariborski železničarji pozvali vse železničarje na tekmovanje.

To je edina pot, po kateri bomo prišli iz današnjih težav v boljše življenje. Če bodo dvignili vsi naši rudniki proizvodnjo na predvojno višino, bomo imeli dovolj premoga za železnice, tovarne in za privatno uporabo. Vlaki bodo redno vozili in nihče pozimi ne bo prezebal. Če bodo delale vse naše tekstilne tovarne in vse naše usnjarne, bodo prenehale težave s

preskrbo obleke in obutve, če bo naš kmet pridelal toliko kot pred vojno, ne bo več strahu, da bi naše ljudstvo stradalo. Črni borzi in špekulaciji bomo spodrezali njene korenine. Med cenami kmečkih pridelkov in industrijskih izdelkov se bo ustvarilo pravo sorazmerje, tako da naš kmet ne bo več gospodarsko propadal. Delavec bo za svojo plačo lahko toliko kupil, da njemu in njegovi družini nikoli več ne bo grozilo pomanjkanje. Danes ne moremo bistveno zboljšati življenja s tem, da bi povišali plače ali zvišali cene kmečkim pridelkom, življenje se da bistveno zboljšati samo z dvigom proizvodnje. Danes se mora vsak zavedati, da od tega, če bomo dvignili proizvodnjo, ne bo imela koristi kaka peščica izkoriščevalcev, ki bi od ljudskih žuljev bogatela, temveč bo imelo od tega korist le celokupno delovno ljudstvo republike Jugoslavije.

Naša naloga pa ni le v tem, da bi dvignili proizvodnjo do predvojne višine. Če hočemo bistveno zboljšati življenje naših delovnih kmetov, moramo dvigniti kmečko proizvodnjo daleč nad predvojno višino. Način kmečkega gospodarstva je treba izboljšati. Dvigniti pa je treba tudi industrijsko proizvodnjo nad predvojno višino. Zgraditi moramo več tovarn, več železnic, več cest, kot smo jih imeli pred vojno. Ne sme se več dogajati, da bi poceni izvažali sirovine, za drag denar pa uvažali industrijske izdelke. Ne sme se več dogajati, da bi se morali naši ljudje izseljevati v tujino, ker doma ni bilo kruha zanje. Naša domovina mora dati vsem velik kos belega kruha. K temu pa pelje ena sama pot, da s skupnimi napori delovnega ljudstva vseh narodov Jugoslavije dvignemo današnjo proizvodnjo. Dvig proizvodnje je lista osnova, na kateri bomo gradili vse naše gospodarstvo zato, da uresničimo program ljudske fronte, ki je: izboljšati življenje kmeta, delavca in delovnega izobraženca.

Iz osvobodilne borbe slovenskega naroda

Štiri leta osvobodilne borbe so v celotni tisočletni zgodovini slovenskega naroda edinstvena leta, kakršnih naši predniki še nikdar niso doživeli. Edinstveni so tudi rezultati te borbe: take svobode, kakršno uživamo danes mi, naši predniki še niso nikdar uživali, tako zedinjen naš narod v vsej svoji zgodovini nikdar ni bil, take ljudske oblasti v našem narodu nikdar ni bilo, značaj našega naroda v vsej zgodovini še nikdar ni bil tako prekaljen, stoletja in tisočletja nazaj nismo bili s svojimi slovanskimi brati tako složno povezani, kot smo se povezali v štirih letih osvobodilne borbe proti nemškemu fašizmu, nikdar v svoji zgodovini nismo stali v družbi najbolj naprednih narodov, kot stojimo danes. Nikdar v svoji zgodovini slovensko ljudstvo ni dalo iz sebe množično takih značajnih junakov.

Ce tako gledamo na ta štiri leta osvobodilne borbe, šele vidimo, da bodo ostala v vsej zgodovini slovenskega naroda kot prava prelomnica, kot sprehod v nov način življenja naroda.

Naš narod svobode, v kakršni živimo danes, ni še nikdar užival. Stoletja smo bili sužnji Nemcev, bili pa smo istočasno tudi sužnji svojih ljudi. Danes je popolnoma drugače. Uzakonili smo v skupni borbi z ostalimi jugoslovanskimi narodi popolno narodno enakopravnost. Oblast je v našem narodu prevzelo ljudstvo samo. Zato smo prvokrat resnično svobodni. Ne vladajo nam ne tuji okupatorji ne domači izkoriščevalci. V boju proti fašističnim okupatorjem smo si ustvarili novo oblast, v kateri se je naš narod tudi sam v sebi osvobodil, sprostil.

Celotni značaj našega naroda se je z osvobodilno borbo spremenil: vse delovanje, ki smo ga vodili dolej kot narod, je bilo delovanje naroda — hlapca; svobodoljubne sile, ki so se neprestano dvigale v našem narodu, so bile tlačene in uničevane v narodu samem. V štirih letih osvobodilne borbe so bile sproščene vse svobodoljubne sile našega naroda, narod je sam v sebi uničil vse, kar ga je vezalo na znotraj, vse, kar ga je delalo sužnja samega sebe; iz pasivnega in suženjskega značaja je postal aktiven, svoboden in sproščen značaj slovenskega naroda.

Ustvarili smo si novo Jugoslavijo, državo bratskih jugoslovanskih narodov; v stari Jugoslaviji se narodi niso počutili kot brat poleg brata, ker so jo uredili in vodili ljudje, ki so hoteli, da bi živeli na račun narodov in delovnega ljudstva. Po prvi svetovni vojni smo z velikim upanjem in zaupanjem prišli v novo jugoslovansko skupnost, v Jugoslavijo. V nadaljnjih 25 letih smo pa bili bridko razočarani.

V neprestani smrtni nevarnosti pred uničenjem po nemških osvajalcih so si vsi poštene slovenski in slovanski rodoljubi že desetletja in celo stoletja želeli, da bi se slovanski narodi povezali med seboj. To se nam nikdar ni posrečilo. Proti temu so delovale tuje in domače reakcionarne sile. V štirih letih osvobodilne borbe izpod nemškega jarma so se vsi slovanski narodi združili kot še nikdar doslej. Zbrali so se okoli velikega ruskega naroda, ki je pobornik te velike osvobodilne vojne, katere zmaga pomeni življenje slovanskih narodov, poraz pa bi pomenil uničenje malih slovanskih narodov.

Skupaj z ostalimi jugoslovanskimi narodi smo se v štirih letih osvobodilne vojne uvrstili med narode, ki nosijo vsemu človeštvu plamenico na poti k boljši bodočnosti. Take plamenice naš mali narod doslej še nikdar ni imel v rokah, tako plamenico je nosil veliki francoski narod izza francoske revolucije, tako plamenico so nosili in nosijo sovjetski narodi, sedaj smo jo prižgali tudi mi in tako kaže pot v svobodo vsem zaslužnjem narodom.

Vse to so tiste velike spremembe, ki smo jih ustvarili v štiriletni osvobodilni vojni. Te spremembe so tiste, kar je napravilo iz teh štirih let največjo prelomnico v zgodovini slovenskega in jugoslovanskih narodov.

Ko je aprila meseca 1941 Jugoslavijo napadla Nemčija, so na pobudo Komunistične partije Jugoslavije vse zavedne svobodoljubne sile jugoslovanskih narodov napele vse sile, da bi ubranile svobodo in neodvisnost svoje domovine. To se ni posrečilo. V nekaj dnevih je stara Jugoslavija kapitulirala. Kapitulirala je iz več razlogov: udarci nemške armade, ki se je vsa usula nad nas, so bili siloviti. Pa to ni bil edini in tudi ne glavni vzrok. Vzroki so bili v Jugoslaviji sami, v notranjem političnem stanju in v zunanji politiki stare Jugoslavije. Jugoslovanski narodi se po petindvajsetletnem življenju v stari Jugoslaviji niso oklepali te svoje države, ker si je niso mogli urediti tako, kot so si želele najširše množice naših narodov. Jugoslavija je bila ječa narodov, beograjska čaršija je vodila tako politiko, da je lahko zatirala vse narode s srbskim vred. Da je to mogla delati, je razdvajala narode med sabo. Ko je Komunistična partija že leta 1938 in potem po padcu Cvetkovičeve izdajalske in petokolonaške vlade pozivala na obrambo naše domovine, je hotela, da bi se ta obrambna vojna spremenila v vseljusko domovinsko vojno, tako kot se ji je posrečilo nekaj mesecev po kapitulaciji. Toda po nekaj dneh vojne je stara Jugoslavija propadla. Propadla je, ker je bila zaradi izkoriščevalske, proinarodne in protiljudske notranje in zunanje politike reakcionarnih klik in monarhije oslabiljena. Njena obrambna moč je bila šibka. Njeni »voditelji« so državo že prej prodali in izdali fašističnim napadalcem.

Edina politična sila, ki je mogla nas rešiti sigurne smrti in popeljati narode v osvobodilno vojno, je bila Komunistična partija. To zato, ker se je že po svojem programu 25 let borila za pravično rešitev teh notranjih nasprotij: za samoodločbo narodov — proti zatiranju naroda po narodu, za ljudsko oblast, zato, da naši narodi navežejo svojo usodo na najbolj napredne in svobodoljubne narode v svetu, ker edino tu je rešitev, ne pa ob strani nazadnjaških fašističnih sil.

Komunistični partiji Jugoslavije se je to posrečilo in že takoj prve mesece po kapitulaciji so se na njeno pobudo začeli osvobodilni boji po vsej Jugoslaviji.

Tako je pričel osvobodilno borbo tudi slovenski narod.

Dne 27. aprila 1941 je Hitler prišel v Maribor in ukazal svojemu namestniku na Stajerskem Überreiterju: »Napravite mi Spodnjo Stajersko nemško!« Drugi del slovenske zemlje, tako imenovano »Ljubljansko pokrajino«, je imel tedaj v rokah Mussolin in ta je imel enako namen poitalijančiti to našo zemljo.

Istega dne, 27. aprila 1941, je bil v Ljubljani tudi ustanovni sestanek Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Sklicala ga je Komunistična partija Slovenije, udeležili so se ga pa poleg njenih predstavnikov tudi predstavniki krščanskih socialistov, demokratičnega krila v Sokolu in slovenskih kulturnih delavcev. To so bile prve in najbolj napredne skupine, ki jih je v tistih dneh zbrala okoli sebe Komunistična partija, da bi spravila tako ves slovenski narod v domovinsko osvobodilno vojno. To se ji je tem laže posrečilo, ker je z večino izmed teh ljudi sodelovala že v zadnjih mesecih stare Jugoslavije. Edino Komunistična partija je že tedaj imela čiste in jasne poglede v bodočnost, ona je najbolj poznala namene, sredstva in moč fašizma, ona je najbolj poznala tudi sredstva in načine, kako je treba pričeti osvobodilno vojno. Ona se je najbolj točno zavedala, da je namen fašizma uničenje celotnih narodov, zato je tudi vedela, da je edina obramba, obramba celotnih narodov, najširših ljudskih množic, ki so bile na tem, da bodo uničene, pod vodstvom najbolj naprednih sil v slovenskem narodu, pod vodstvom delavskega in njegove Komunistične partije. Na tem sestanku so bila tedaj, ko je slovenski narod izgubil vsako orientacijo za svojo rešitev, podana sredstva in pot za osvo-

boditev: oborožena borba vsega naroda, za katero se je treba takoj prirediti pripravljati, naša usoda je povezana z usodo Sovjetske zveze, demoralizacija in obup, ki ju je povzročilo staro jugoslovansko politično vodstvo s svojo izdajo in kapitulantsvom, sta samo začasna, narod se bo osvestil in pričel oboroženo borbo.

To so bile prve smernice za vsenarodni odpor in iz teh smernic je v nekaj mesecih zrasel program Osvobodilne fronte, ki je štiri leta mobiliziral desetstisoče poštenih Slovencev, da so šli v boj na življenje in smrt proti fašistom in njihovim zaveznikom v našem narodu. Ti ljudje in ves narod se je potem štiri leta boril za osvoboditev in združitev vseh Slovencev, za novo složno Jugoslavijo, za povezanost vseh slovanskih narodov pod vodstvom velikega ruskega naroda, proti hlapčevstvu slovenskega naroda, za dosledno ljudsko oblast, za samoodločbo slovenskega naroda.

Do nemškega napada na Sovjetsko zvezo se je na osnovi tega programa tajno zbiral ves slovenski narod za vsenarodni upor. Osnovnim štirim skupinam Osvobodilne fronte se je kmalu priključilo še 14 drugih političnih in kulturnih skupin. Ves slovenski narod je bil povezan po odborih OF, na Gorenjskem, Dolenjskem, Štajerskem, Prekmurju, Primorskem. Ko pa je junija 1941 Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, je Osvobodilna fronta vzplamtela; najširše množice so dobile trdno zaupanje v možnost in uspeh naše oborožene borbe ob strani Sovjetske zveze. Na Gorenjskem so počile prve partizanske puške, potem na Štajerskem, na Dolenjskem, na Notranjskem in Primorskem.

V tem odločilnem trenutku sta Centralni komitet Komunistične partije Slovenije in Izvršni odbor Osvobodilne fronte znova povabila v Osvobodilno fronto prav vse slovenske skupine in organizacije, ne glede na njihovo politično in nazorsko opredeljenost, le sodelavci z okupatorji so bili izključeni. Tedaj

se je še posebej jasno razgalilo narodno izdajstvo. Do tedaj so stari oblasniki, ki so odkrito ali prikrito pripeljali okupatorja na našo zemljo, ter ostali protiljudski špekulanti, ki so se z bali ljudske oblasti, katera je rasla iz oborožene borbe vsega naroda, potuhnjeno molčali in čakali, da bo okupator uničil ljudski odpor. Ko tega ni mogel storiti, so ti ljudje na vse načine hoteli zavreti osvobodilno borbo, predvsem so hoteli odvrniti srednje sloje in na ta način spremeniti osvobodilno borbo v razredni boj, v državljansko vojno med bogatimi in revnimi ter na ta način razbiti pod okupatorjevo peto slovenski narod v dva boreča se tabora. Tem ljudem so načelovali Natlačen, Pucelj, Ehrlich, pomagal pa je poleg drugih tudi velik del duhovščine. Naroda se jim ni posrečilo razcepiti in ga odvrniti od osvobodilnega boja, pričeli pa so z najbolj sramotnim in podlim delom v zgodovini našega naroda, z organiziranim narodnim izdajstvom v času največje nesreče, z izdajstvom, ki je zahtevalo na desetstisoče smrtnih žrtev. To izdajstvo ni prenehalo do konca vojne in se v drugi obliki nadaljuje doma in v inozemstvu še danes. Izdajali so ljudje, ki so se bali naroda, ljudje, ki so preko mrtvih trupel izdanih bratov hoteli priti nazaj na stara mesta in živeti na račun ljudstva. To in edino to je bilo skupno vsem izdajalcem, sicer so se pa ločili na klerikalce-fašiste, tako imenovane nacionaliste Draže Mihajlovića ter tako imenovane sredince. Prvi so kričali: Vera je v nevarnosti! OF je komunizem! Za Jugoslavijo kralja Petra! Za Moskvo ali za London!, in podobno. Z vsemi temi gestmi so hoteli predvsem eno: zavreti in uničiti vsenarodno osvobodilno borbo in s tem še naprej tlačiti zatirane sile v narodu, ki so se začele sproščati. V teku let se jim je s to propagando, z njihovim nasiljem in okupatorjevim terorjem posrečilo speljati precej ljudi v okupatorjevo postojanke.

Osvobodilna fronta se je torej morala takoj spočetka boriti na dveh frontah: proti okupatorju, proti njegovim pomočnikom

— izdajalcem. Ljudske množice so se prav na vprašanje te dvojne borbe v teh štirih letih v veliki meri naučile ločiti politično krinko in frazo reakcije od resničnosti in njenih resničnih namenov. Pa naj je šlo za vprašanje »vere in duhovščine«, »morale«, »reda«, »komunizma«, »Moskve — Londona« ali za kaj drugega. Naš narod je prav v tej krvavi in zapleteni borbi dobil političnih izkušenj, kakršnih še nikdar ni imel, razvil se je iz političnega otroka v izkušenega moža.

Osvobodilna borba pa je rasla vedno bolj. Organizacija OF ni ostala le politična organizacija, ampak je kmalu postala tudi organ ljudske oblasti. Že proti koncu 1941 in v začetku 1942 sta bili na slovenskem ozemlju dve oblasti: vsiljena okupatorjeva in narodna ljudska oblast Osvobodilne fronte, ki ji je naš narod sledil prostovoljno. Okupator in domači izdajalci niso bili nikjer več varni, kljub temu, da so na zunaj še imeli oblast.

Maja meseca 1942 pa so pričeli na Kočevskem partizani poditi Italijane z naše zemlje in tako osvobodili skoraj vso tako imenovano Ljubljansko pokrajino. Na tisoče in desetisoče italijanske vojske je bežalo v Ljubljano in nekatere druge postojanke, kjer so trepetali za žicami, bunkerji in okopi. Le nekaj dni pred tem (24. aprila 1942) pa so Italijani s posebnim odlokom pristopili k streljanju talcev; tudi pri tem streljanju so že od vsega početka, seveda tajno, sodelovali z našimi izdajalci belogardisti. Tudi ta najbolj krvavi in podli ukrep ni potlačil osvobodilnega pokreta, obratno: dobili smo prvo osvobojeno ozemlje, na katerem je bila postavljena ljudska oblast, kjer je na dnevni praksi ljudstvo osvobojenega ozemlja videlo življenje, za kakršnega je šla v boj Osvobodilna fronta. Skoraj na vsem ozemlju so bili izvoljeni Narodno osvobodilni odbori, ki so prevzeli vso oblast. Takoj so bila razlašena in brezplačno kmetom razdeljena veleposestva pripadnikov okupatorskih narodnosti in domačih izdajalcev. Bila je osnovana Centralna uprava z osmimi poverjeništvii.

Kot blisk je šla ta vest na vse strani slovenske zemlje in prevzela še maloverne ljudi, ki niso imeli zaupanja v moč organiziranega ljudstva ter si niso znali predstavljati ljudske oblasti. Nova ljudska oblast in možnost osvoboditve tudi z lastno močjo, to je bilo tisto veliko spoznanje, ki ga je odneslo slovensko ljudstvo s prvega osvobojenega ozemlja. Ta vest je šla tudi na Gorenjsko in Štajersko ter Primorsko in dajala ljudem zaupanje v osvobodilno borbo.

Zato so hiteli okupatorji z ofenzivo proti osvobojenemu ozemlju. Ofenzivo so pripravili vsi, ki so se bali te plamenice ljudske osvobodilne borbe in jo hoteli ugasniti: Italijani (60.000), Nemci (20.000) in domači izdajalci. Z ofenzivo so pričeli julija in je trajala skoraj tri mesece. Tiste dni (21. julija) je Mussolini izjavil goriškemu prebivalstvu: »Prišel je trenutek, ko ne smemo imeti več usmiljenja. Nisem nasproten preselitvi vseh Slovencev ter ustvaritvi poleg politično teritorialne meje še rasne meje s preselitvijo italijanskih državljanov v Slovenijo.« Direktor »Emone« dr. Giuseppe Pupini pa je zapisal: »Poleg vojaških operacij in tem sledečih pobojev upornikov se bō do skrajnosti pospešil odgon vseh moških od 18. do 60. leta v koncentracijska taborišča. Sledilo bo interniranje žensk.« Da so imeli italijanski fašisti iste namene kot nemški, je že iz tega vidno. Potrdila pa je še bolj ofenziva, ki jo je tri mesece izvajalo preko 80.000 fašistov in domačih izdajalcev z najmodernejšim orožjem proti osvobojeni zemlji. Sistematično so požigali cele vasi, pobijali vseprek civilno prebivalstvo, kradli, ropali in posiljevali. Hoteli so za vsako ceno uničiti odpor slovenskega naroda. Pri tem so jim pomagali že belogardisti: vodili so jih po skrivnih stezah partizanom za hrbet, špionirali, izdajali partizane in aktiviste ter ostale pripadnike Osvobodilne fronte po deželi. Te so potem Italijani neusmiljeno streljali ali odvažali v internacijo, kjer so umirali. Italijani so poročali, da so pobili v tej ofenzivi 4279 partizanov. Partizanov še zdaleka ni toliko padlo, lahko pa je številka približno pravilna za vse, ki so jih tedaj pobili.

Osvobojeno ozemlje je bilo izgubljeno, veliko zavednih Slovencev pobitih, konec 1942 in začetek 1943 je bil za osvobodilni boj res težak. To so izrabili domači izdajalci, ki so se tedaj upali odkrito nastopiti. Še pred roško ofenzivo so organizirali »Legijo smrti«, kjer pa so deloma še prikrivali svoje sodelovanje z Italijani. Iz te legije je nastala »Prostovoljna protikomunistična milica« (MVAC), ki se je nastanila kar v italijanskih postojankah in skupaj z Italijani napadala partizane, civiliste pa odvažala v internacijo. V tej milici so bili tako klerofašistični belogardisti kot mihajlovičevci. Vodili so

belogardisti, mihajlovičevci so se na zunaj držali bolj zadaj. Pod okriljem okupatorja in pod pretvezo, da se borijo proti komunizmu, za vero, red in poštenost, so hoteli zanetiti državljansko vojno ter s pomočjo okupatorja uničiti ljudski odpor.

Prešli so tudi v politični napad. Ker so vedeli, da je Komunistična partija motor vsenarodnega odpora, so izvajali najhujše nasilje in politično agitacijo, da bi tako narod odtrgali od Komunistične partije. To se jim ni posrečilo. Med borbo samo se je Komunistična partija prirasla k srcu slehernega Slovenca. Narod je spoznal, da so komunisti najbolj požrtvovalni borci. In res: niti ena od 18 skupin ni odpadla od Osvobodilne fronte v času najtežje njene preizkušnje. Zrtve pa, ki so jih belogardisti in mihajlovičevci poslej prizadejali slovenskemu narodu, so bile neprecenljive. Na tisoče pobitih, na desetisoče odpeljanih v izgnanstvo, uničene ali izseljene cele vasi, z lažno propagando vcepljeno sovraštvo med preprostim ljudstvom, to so napravili narodni izdajalci samo zato, da bi si priborili nazaj stare predpravice.

Le z največjimi naporji se je tedaj posrečilo vodstvu Komunistične partije, Osvobodilne fronte in sploh vsem aktivistom, da je osvobodilni pokret vzdržal naval tega terorja, zvitosti, podlosti, svetohlinstva, ki ga je usula vsa reakcija na slovensko ljudstvo. Vrgla je tedaj vsa svoja materialna in politična sredstva v borbo proti nam na strani okupatorja. Vsi časopisi, vsa literatura, prižnice, spovednice, procesije in nove molitvice, vse je bilo poslej mobilizirano proti borečemu se narodu. Le majhen del je bilo duhovščine, ki ne bi vse svoje stare izkušnje v nazadnjaških vplivih vrgla v boj proti Osvobodilni fronti. Bili so duhovniki, ki so z mitraljezi v rokah divjali za partizani in klali ranjence.

Naš narod pa je junaško prestal tudi ta svoj notranji pretres: proti koncu 1942 in v začetku 1943 se je pričelo množično osvobodilno gibanje na Primorskem in Gorenjskem, Tudi na Štajerskem je prebolelo posledice strahotnega nemškega divjanja iz 1941. in 1942. leta. Prav tako so bile postavljene osnove osvobodilni borbi na Koroškem. Na Gorenjskem ob Savi in Sori so hoteli Nemci pričeti z enakim preseljevanjem, kot so ga izvedli ob Sotli. Presekati so hoteli Gorenjsko na dva ločena dela ter potem uničiti naš narod. Pričeli so tudi

z mobilizacijo. Narod je rajši množično odhajal med partizane kot v Nemčijo in na fronto. To je bilo vzrok, da so pozneje Nemci odstopili od preseljevanja in mobilizacije.

Bela garda se je poskusila vsidrati tudi izven »Ljubljanske province«, pa se ji ni nikjer posrečilo. Spomladi 1943 je prešla Osvobodilna fronta na vsej slovenski zemlji v napad, v napad proti okupatorjem in belogardistom, politično in vojaško. Tedaj smo imeli poleg odredov že štiri brigade v Ljubljanski provinci in dve na Primorskem. Po udarcih, ki so jih fašisti dobili pozimi 1942/43 pred Stalingradom, se je spomladi 1943 začel vsesplošen polet osvobodilne borbe v vsej Jugoslaviji. Fašisti so prešli v defenzivo in bela garda se je zato pričela znotraj močno razkrajati.

Obratno pa se je Osvobodilna fronta še utrdila, notranja enotnost med osnovnimi skupinami je postala še trdnejša. Med borbo samo, predvsem od osvobojenega ozemlja 1942, preko roške ofenzive do pomladi 1945 se je znotraj Osvobodilne fronte pojavilo več političnih vprašanj, ki jih je bilo treba sproti reševati in rešiti za bodočnost. Tako je bilo tudi vprašanje razmerja ostalih skupin do Komunistične partije, ki je bila ves čas brez dvoma voditeljica in navdihovalka vse borbe. Med borbo samo so vse skupine uvidele, da se v vseh političnih, nacionalnih in socialnih vprašanjih osvobodilne borbe popolnoma strinjajo s Komunistično partijo, zato so se v februar-ski Izjavi 1943 vse te skupine odpovedale organizaciji lastnih političnih strank. Osvobodilna fronta je postala popolnoma enotna znotraj. Aprila meseca 1943 je bilo na Kočevskem zborovanje aktivistov Osvobodilne fronte, ki je to enotnost le še potrdilo in utrdilo. To je bilo važno zaradi tega, ker so sovražniki — belogardisti upali, da se bo po prevzemu oblasti po Osvobodilni fronti pričela državljanska vojna med njenimi

skupinami. To je bilo poslej enkrat za vselej onemogočeno. Pokazalo se je ob kapitulaciji Italije jeseni 1943. leta. Tedaj je Osvobodilna fronta kot celota brez kakršnih koli notranjih trenj prevzela oblast nad vsem ozemljem, ki so ga imeli zasedene Italijani.

Vse to je že pred razpadom Italije slutila naša izdajalska reakcija, enako je pa ona slutila tudi razpad Italije. Ker je bila bela garda že pred vsem narodom znana kot zaveznica Italije, s katero bi morala tudi propasti, zato so si izmislili novo vojsko, »Kraljevo redno jugoslovansko vojsko« ali plavo gardo, o kateri so dopovedovali, da ni bila nikdar z Italijani. Vodili so jo Mihajlovičevi oficirji. Narod pa je takoj spoznal, da so to isti ljudje, ki dejansko še naprej sodelujejo z Italijani, navzven pa se hlinito, da so pro-Italijanom. Kljub temu, da so se sporazumno dali nekajkrat napasti po Italijanih, ljudstva niso mogli dolgo slepiti. S kapitulacijo Italije so bili uničeni ti (predvsem v Grčaricah) kot tudi belogardisti.

Ob razpadu Italije je naša vojska razorožila 6 italijanskih divizij, osvobodila vse slovensko ozemlje od Kolpe do Nadize, oblast je prevzela Osvobodilna fronta kot celota, izvedena je bila mobilizacija. Oktobra meseca se je vršil v Kočevju »Zbor odposlancev slovenskega naroda«, kamor so prišli svobodno izvoljeni poslanci z vsega osvobojenega slovenskega ozemlja ter delegati iz Štajerske in Gorenjske. Na Zbor je prišlo 572 izvoljenih odposlancev. Tu so pretresali vsa važna vprašanja, ki so se tikala naše osvobodilne borbe. Odobrili so dotedanje delo Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, izvolili iz svoje srede Slovenski narodno osvobodilni odbor (120 tovarišev) kot Plenum Osvobodilne fronte, Izvršni odbor Osvobodilne fronte pa za njegovo predsedstvo. Izbrali so 40 članov za odposlanstvo v AVNOJ. Zbor se je enodušno izrekel za novo demokratično in narodno enakopravno Jugoslavijo. Proglasil je priključitev Slovenskega Primorja in Beneške Slovenije k združeni Sloveniji.

Nemška ofenziva, ki se je pričela oktobra in je trajala do decembra, niti zdaleka ni dosegla tistega, kar je 1942. leta dosegla roška ofenziva. Preplavila je sicer za kratek čas vse osvobojeno ozemlje, kjer so se znašali nad civilnim prebivalstvom. Precej tistih, ki so bili mobilizirani iz belogardističnih posojank, je sicer dezertiralo, toda osnova naše vojske je ostala nedotaknjena in prešla že novembra meseca v široko protiofenzivo. Belogardisti in mihajlovičevci, katerim je bila za časa osvobojenja podeljena široka amnestija, poslej niti skušali niso več prikrivati svojega izdajstva, ampak so se odkrito prodali Nemcem. — V vojaški organizaciji »slovenskega domobranstva«, ki je bila popolnoma v nemških rokah, so se poslej borili proti narodno osvobodilni vojski. Politično se poslej niso mogli nikdar več dvigniti. Vsakemu poštenemu Slovincu je moralo postati jasno, da je edina predstavica slovenskega naroda Osvobodilna fronta in edina narodna vojska — narodno osvobodilna vojska.

Tudi Nemci niso prikrivali, kaj so in kaj hočejo z domobranci. Skupinski vodja SS-general Rösener je 20. aprila 1944 dejal na Stadionu: »Dne 24. septembra 1943 sem izdal povelje za ustanovitev slovenskega domobranstva...« Iz tistih majhnih krdel tako imenovanih belogardističnih legionarjev je na moj ukaz zrastle slovensko domobranstvo.« »S pomočjo velikonemškega rajha smo vas izvezli, oblekli in oborožili.«

Novembra meseca so se zbrali iz vse Jugoslavije svobodno izbrani odposlanci na II. zasedanje AVNOJ-a. S sklepi, ki so jih tu sprejeli odposlanci vseh narodov Jugoslavije, je bila ustvarjena nova federativna in demokratična Jugoslavija. Tako Jugoslavijo so si jugoslovanski narodi dejansko ustvarili že med borbo samo in so bili ti sklepi le potrdilo dejanskega stanja. Ti sklepi so veljali za Jugoslavijo kot celoto.

Dne 19. in 20. februarja 1944 pa se je vršilo v Črnomlju prvo zasedanje Slovenskega narodno osvobodilnega odbora, ki je postal na tem zasedanju najvišji zakonodajni in izvršni organ slovenskega naroda ter se preimenoval v Slovenski narodno osvobodilni svet (SNOS). To je slovenski parlament. Potrdil je delo slovenske delegacije v Jajcu ter tako proglasil združitev našega naroda z narodi Jugoslavije v demokratično in federativno Jugoslavijo. Izdal je deklaracijo o osnovnih pravicah slovenskega ljudstva in njegovih dolžnostih. Enako je naglasil pravico slovenskega naroda do lastne narodne vlade, ki bo ustanovljena, ko bodo za to dani vsi pogoji. Postavljen je bil zakonodajni odbor, ki ima nalogo, da pripravlja zakonske

predloge, Verska komisija, ki naj jamči nemoteno izvrševanje bogočastja in polno uveljavljanje verske svobode. Izdal je odlok, da naj se takoj pristopi k volitvam v krajevne, okrajne in okrožne Narodno osvobodilne odbore. To so bili najvažnejši sklepi tega zasedanja SNOS-a. Že samo iz teh sklepov je videti, da je bilo to zasedanje eden izmed najvažnejših dogodkov za časa naše osvobodilne borbe. Narod si je iz svojih sil in iz svoje volje postavil osnove lastne države v okviru skupne zvezne jugoslovanske države. Te svoje državnosti si na tem zasedanju nismo ustvarili — ustvarila jo je dotedanja naša oborožena borba — ampak je bilo samo ugotovljeno stanje, ki smo si ga priborili, mu dali pravnega izraza, ustanovili organe, ki so za tako stanje potrebni, oziroma izdali odlok, da si jih narod začne sam takoj postavljati.

Pričelo se je novo poglavje naše narodno osvobodilne borbe, ko si je ljudstvo ustvarjalo svojo ljudsko oblast in njene organe. Vse do popolne osvoboditve ob kapitulaciji Nemčije ni bilo nobenega dogodka, ki bi tej dobi dal kak drug značaj. Volitve so se začele izvajati najprej na Dolenjskem, predvsem v Beli Krajini (od aprila dalje), nekoliko kasneje (od junija naprej) na Primorskem. S prihodom XIV. divizije na Štajersko februarja 1944 je spomladi in poleti osvobodilna borba doživela svoj veliki polet na Štajerskem. To je bil polet, kakršnega je doživela prej na Primorska. Tako so poleti štajerske edinice osvobodile velik del Štajerske, kjer je ljudstvo takoj pristopilo k volitvam svojih Narodno osvobodilnih odborov. Volili so skoraj vsi. Veliko je bilo krajev, kjer so se volitev udeležili stoodstotno. Malo je bilo krajev, kjer bi bila udeležba pod 90%.

Tako si je ljudstvo ustvarjalo organe svoje nove oblasti v najtežjih okoliščinah. Kako globoko iz ljudstva je zrasla ta oblast in kako ljudski so bili novo izvoljeni organi te oblasti, so dokaz vse neizmerno težave, ki jih je ljudstvo bilo pripravljeno prenesti, ko se je oklenilo te svoje oblasti. Jeseni in pozimi 1944/45 je okupator pričel s silovitimi ofenzivami tudi na Štajerskem in na Primorskem, hotel pod udarci svojega terorja narod odtrgati od osvobodilnega pokreta in uničiti vojsko, ki je delovala na tem ozemlju. Ničesar se mu ni posrečilo, naše vrste so se le prečistile in ojeklenile, ljudstvo se je le še tesneje strnilo okoli osvobodilnega pokreta in ljudske oblasti, ki si jo je ustvarilo med borbo in z borbo samo.

Okupator se je ves čas trudil, da bi si tudi na Primorskem, Gorenjskem in Štajerskem ustvaril belogardistično-domobransko organizacijo, kot se mu je po kapitulaciji Italije posrečilo v tako imenovani Ljubljanski provinci. Tudi to se mu ni posrečilo. Vse, kar je tu dobil na svojo stran, je bilo zapeljano, prisiljeno, ali pa so bili redki ostanki starih jugoslovanskih strankarskih voditeljev, ki so se povezovali z belogardističnim vodstvom v Ljubljani. Niso pa ti izdajalci mogli dobiti zaslonbe v narodu, niso ga mogli z nobenimi parolami in programi zbrati ponovno okoli sebe; ljudstvo se je zbralo okoli novega naprednega vodstva, borilo se je za svoj program in nihče več ga ni mogel odtrgati od te poti.

Prve dni septembra 1944 se je v Črnomlju vršil drugi zbor aktivistov OF. Udeležili so se ga že aktivisti z vseh pokrajin Slovenije. Okupatorjeva armada je bila do take mere razbita in znotraj pretresena, da se je bilo treba pripravljati na prevzem celotne oblasti. Ta cilj si je to zborovanje tudi postavilo. Zbor je bil sijajna manifestacija enotnosti, trdnosti in moči Osvobodilne fronte, kot edine resnično dosledno demokratične, dosledno protifašistične organizacije na Slovenskem, kot edine predstavnice slovenskega naroda.

Ko je v začetku maja 1945 Nemčija kapitulirala, je bil naš narod že popolnoma pripravljen, da je prevzel v svoje roke oblast na vsem ozemlju, kjer prebivajo Slovenci. 5. maja je bila v Ajdovščini svečana seja SNOS-a in izbrana je bila prva vlada svobodnega slovenskega naroda.

Največji del programa, s katerim je šla Osvobodilna fronta v borbo, je bil dopolnjen. Pred ljudstvo so se postavile nove naloge: obnoviti porušeno zemljo in utrditi novo ljudsko oblast, ustvariti si povsod popolne organe oblasti. Zato je bil v sredi julija sklican I. kongres Osvobodilne fronte, ki se ga je udeležilo nad 1700 delegatov z vseh predelov slovenske zemlje. Vodstvo Osvobodilne fronte je položilo pred narodom obračun celotne borbe, podane so bile perspektive in naloge za bodoče delo. Sprejeta je bila razširitev temeljnih točk Osvobodilne fronte, ki ustreza novemu političnemu stanju in novim nalo-

gam, ki jih moramo rešiti po osvoboditvi. Kongres je pokazal, da je OF res edina moralno upravičena, da predstavlja in zastopa slovenski narod. To pravico si je pridobila z energično in nepopustljivo borbo proti tujim okupatorjem in domačim izdajalcem. Pridobila si jo je s tem, ker je v svoji organizaciji uresničila jekleno enotnost slovenskega delovnega ljudstva in ker je z vso svojo preteklostjo in s svojim programom »babcica srečnejše bodočnosti slovenskega delovnega ljudstva« (Kardelj).

To so kratki podatki osvobodilne borbe samo slovenskega naroda. Ta borba je bila ves čas tesno povezana z borbo vseh ostalih jugoslovanskih narodov in bi bili naši uspehi popolnoma nemogoči, če ne bi bilo te povezave pod enotnim vodstvom tovariša Tita. Enako bi bila naša borba nemogoča brez stalne podpore vseh svobodoljubnih demokratičnih sil v svetu, predvsem brez podpore Sovjetske zveze in brez junaške borbe Rdeče Armade.

Veliki so uspehi, ki smo si jih priborili s to borbo. Iznali smo vse okupatorje in osvobodili svojo zemljo, skovali smo si novo vojsko, ustvarili novo ljudsko oblast, celotni značaj slovenskega naroda se je v tej borbi spremenil, zbudile, povezale in organizirale so se velikanske sile, ki so spale in bile zatirane v našem narodu. Ustvarili smo si novo državo, ki je urejena tako, kot so si naši narodi sami želeli. Dolej so razne protiljudske stranke in politikanti zaslepljevali, goljufali in izkoriščali naše ljudstvo. V osvobodilni vojni pa se je prav to spremenilo: najširše množice so se zbrale okoli najbolj naprednih sil pod vodstvom svoje Osvobodilne fronte.

To so tiste velike spremembe, ki so se izvršile za časa osvobodilne borbe v našem narodu in ki se še neprestano vršijo.

O nepravih duhovnikih

Prej ali slej bi bilo potrebno načeti tudi to vprašanje. Čim prej, tem bolje, čeprav je to ena izmed najžalostnejših strani slovenske zgodovine. Da pa se razumemo takoj in na početku: nikakor ni moj namen kakršen koli napad na vso slovensko duhovščino, hočem samo poudariti, kot to delam že nekaj let, da je marsikateri slovenski duhovnik, pa to višji ali nižji, izdal v najtežjih dneh domovinske vojne svoj narod in svoj poklic. Postal je torej neprav duhovnik, prostaški izdajalec, in še več, povezan in vdinjan okupatorju tudi zločinski krivnik. Namesto pastir, oznanjevalec in razlagalec Kristusovega nauka, delivec zakramentov, je, zlorablajoč nauk, duhovniško službo in svoj vpliv, postal v svoji čredi nevaren volk, to tem bolj, ker je še ostal odet v svojo ovčjo obleko, v obleko slovenskega katoliškega duhovnika, v kateri verno in preprosto ljudstvo njegove volčje narave ni moglo takoj prepoznati.

1. Duhovniki-ubežniki. V zavesti in zgodovini poštenega slovenskega ljudstva ne bo nikdar pozabljen veliki mesec maj 1945. Bili so to dnevi konca strašne morije, dnevi, v katerih je prišla zlata svoboda. Po veliki večini pa teh dni niso ne pričakovali in tudi ne dočakali — slovenski duhovniki, ker so v velikem številu pred svobodo bežali in to v družbi okupatorjev in domobrancev. Zakaj? Prav na ta »zakaj« se danes, po osmih mesecih prečesto pozablja, čeprav je danes jasneje kot kdaj koli poprej in čeprav nedvomno in razločno zahteva odgovor. Danes se lahko še dobro spominjamo, kako se je takrat, meseca maja, govorilo, da so bežali duhovniki le iz praznega in nepotrebne strahu pred partizani, zapeljani pač od vseh mogočih »propagand«, po katerih naj bi partizani pobijali vsakega duhovnika in to samo zato, ker je duhovnik. Predvsem so tako govorili preprosti ljudje, ki takrat še niso mogli razumeti, kako je mogoče, da bi duhovnik, njihov gospod, župnik ali kaplan bil v stanu bežati zaradi nečesa drugega, zato ker se je bal upravičene in pravične kazni. Res je, bežalo je tudi nekaj duhovnikov pač zato, ker so videli bežati druge, a po veliki večini so bežali samo zato, ker so bili zločinci, ker so imeli slabo vest. In to dvojni zločinci, z dvojno slabo vestjo: ker so bili neprav duhovniki, ne svojim ovцам pastirji, temveč najemniki, na katerih so se točno izpolnile besede iz sv. pisma: Najemnik pa zbeži, ker je najemnik in ga za ovce ni skrb (Jan 10, 12), in drugič, ker so bili pravi zločinci, izdajalci svoje lastne domovine ter krivci in sokrivci smrti nešteti slovenskih življenj.

Tako je njihovo duhovniško vest — kolikor je je sicer še ostalo — prevpila njihova zločinska vest. Nikdar in nikoli, po božjih, cerkvenih in človeških postavah je to zaukazano, bi duhovnik — dušni pastir, ne smel zapustiti svoje črede. Postavljen ji je bil, kot so sami neštetokrat govorili in pridigovali, od Boga samega, da jo uči in vodi v srečno večnost. A glejte, vest mu je očitala slaba dejanja, zbal se je kazni, zbal za svoje revno življenje, — čeprav je neštetokrat govoril, kako je to zemeljsko življenje le senca, le početek, le podoba onega, ki da pride po smrti — zapustil je svoje ovce, prelomil Bogu dano prisego in zbežal, misleč, nespametnež, da na varno. A ni pomislil, da božji sodbi Njegove Pravičnosti nikdar in nikjer ne bo ubežal. Tudi na begu, čeprav misli, da »na varnem«, ga spremlja njegova vest in čim bolj teko dnevi in meseci, tem hušja in glasnejša je ta vest.

Danes mora biti jasno vsakomur in dejansko poštenim ljudem tudi je, zakaj je zbežal ljubljanski škof dr. Rožman. Kmalu in spocetka že je bil od Osvobodilne fronte pravilno poučen, povabljen in naprošen k sodelovanju, če pa že tega ne bi hotel, naj vsaj ne podpira okupatorja in naj ne blati edino pravilnega napora poštenega slovenskega in vseh jugoslovanskih narodov za osvoboditev izpod okupatorjevega jarma. Pa vse zastonj. Še v partizanih sem bil s škofom v pismenih zvezah, v času torej, ko je Rožman že odkrito sodeloval z okupatorji in vedel že za zločinsko početje bele in modre garde. Osvobodilna fronta se je že takrat nenehno trudila, da bi privedla škofa na pravo pot, da bi mu dopovedala, kako je nje-

govo sodelovanje z okupatorjem zločinsko in da se ohrani pri življenju toliko dragocenih slovenskih ljudi, ki so padli kot partizani, zlasti pa pozneje kot domobranci pomrli žalostne, a za izdajalce zaslužene smrti v službi okupatorjevi.

Ce bežno pregledamo vsaj nekaj njegovih izgovorov, spoznamo, da se škof ni dal prepričati in da je sodeloval z Italijani, belo gardo in tako zvano sredino. Z vsemi pač, le s pošteno večino svojega naroda ni hotel. 21. I. 1943 mi piše o nesmiselnosti borbe malega slovenskega naroda z velikimi imperialističnimi silami. Mnenja je, da je sicer prav pripravljati končni obračun, treba pa je to delati na skrivaj. 6. II. 1943 piše, da ne verjame v zločine belogardistov, in pravi: »Pošljite mi točne dokaze, da bom mogel z vso odločnostjo nastopiti!« Ko smo mu poslali vse te dokaze, je škof molčal in ni storil ničesar. 1. III. 1943 prizna, da sodeluje z Italijani in obupan vzklika: »Sedaj pa res vidim, da z Italijani ni mogoče skupno delati!« A ostal je samo pri besedah, delal pa z Italijani dalje. In za njimi z Nemci, saj je kot škof prisostvoval domobranski prisegi na ljubljanskem stadionu.

Zakaj je potemtakem bežal škof Rožman iz Ljubljane? Ne iz praznega strahu, ne iz napačnega prepričanja, da ga bo od partizanov doletela kazen pač zato, ker je katoliški škof, pač pa, ker je začutil in vedel, da ga bo spričo njegovega dokazanega in jasnega sodelovanja z okupatorji in domačimi izdajalci njegov lastni, tudi verni slovenski narod klical na odgovor. Tega odgovora in kazni se je škof zbal. Zapustil je slavno škofijsko stolico sv. Maksimilijana, pozabil je na to, kdo bo odslej birmoval, kdo posvečal mašnike in sv. olja, kdo bo Slovincem višji dušni pastir. Na vse to je pozabil, skrb in strah za lastno življenje sta bila močnejša. In kaj je bolj prav? Ostati, ali bežati? In kaj bi bilo edino v skladu z njegovim škofovskim dostojanstvom? Ostati, ali bežati. Beže zločinci in zato škof ne bi smel bežati, če bi ne bil zločinec.

Poleg škofa je danes v inozemstvu še veliko število drugih duhovnikov. Višjih in nižjih, od profesorjev na univerzi do navadnega kaplana. Kdor teh ni zakrivil ničesar proti narodu, zakaj in čemu se ne vrne? Če je nedolžen, svobodna in odprta mu je pot, član slovenske družine je vendar. A žal ni z vsemi tako. Vprašam samo, le kako se more vrniti, ne da bi prejel zaslužen kazni, zločinski šmihelski kaplan Wolbang, ali dekan in monsignor Škrbec, ali bivši poslanec in duhovni svetnik in župnik Škufij, ali Križman, ali profesor Odar, docent in višji vojni kurat Lenček, zločinski kaplan Mavec, ki je že enkrat in na zločinski način ubežal roki pravice, frančiškan p. Odilo in tako dalje in tako dalje. Jasno, da je tudi tem pot v domovino odprta, čaka pa jih poštena in ljudska kazen. In če bi bili vsi ti res pravi in pošteni duhovniki — a nikakor niso — bi nastopili tudi to pot. Kot duhovniki in ljudje bi se morali zavedati, da ni življenja, če človeka neprestano peče in preganja vest. Očistiti dušo in odpustiti grehe sicer res da more tudi spoved, umiriti vest in to je za človeško življenje najvažnejše, pa jim more le domovina, kajti njej so prizadejali toliko gorja in bridkosti in le ta more izreči svojo zadnjo besedo, po kateri bo vest čista in mirna.

2. Duhovniki pred sodišči. Naravna in običajna pot vsakega zločincea se konča pred sodiščem. Narod ne uvidi nobene potrebe in dolžnosti, da bi tudi duhovnikov ne postavljaj pred svojo sodbo in obsodbo. Pojava in osebnost takih duhovnikov, med katerimi je kot krona in vrh duhovnik dr. Križaj, je sicer ena zelo žalostnih v naši narodni zgodovini, a narod se te svoje sramote ne sme samo sramovati, temveč storiti vse, kar je v njegovi moči, da ta madež opere. To je njegova prva in sveta dolžnost in te svoje dolžnosti se tudi zaveda. Zato sodi in obsodi vsakega, tudi duhovnika, in za vse njegove zločine. In to je edino prav in pošteno. Ne samo zato, da zločinec prejme zaslužen kazni, temveč tudi zato, da sodna obravnava do dna razsvetli in razgali zločine. Danes ne more biti več poštenega človeka, ki bi, če je količkaj sledil veliki sodni

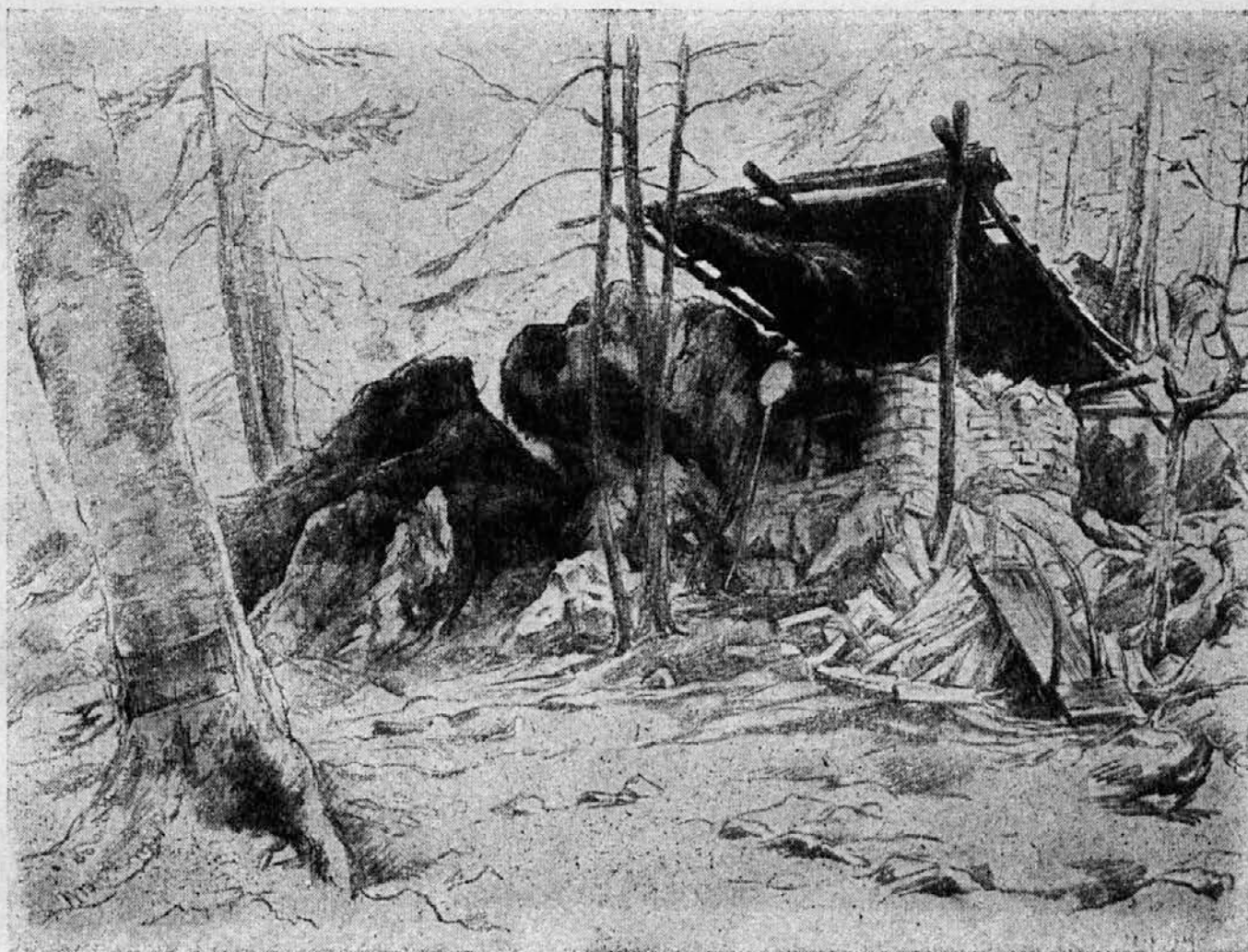

obravnavi, verjel, da je duhovnik Križaj nedolžno jagnje, preganjan po krivici in izključno samo zato, ker je bil duhovnik. Če pustimo vse drugo pri kraju, da je streljal, da je obsojal, skratka, da je bil ena izmed vodilnih osebnosti pri Sv. Urhu, dovolj je že to, kar je priznal sam, čeprav medlo in nerad, da je bil pripravljen zlorabljati celo spovednico. In to je, po mojem, njegov največji duhovniški zločin. Katoliška cerkev pozna veliko svetnikov, žrtve spovedne molčečnosti, ki so rajši umrli mučeniške smrti kot da bi izdali, kaj je spovedanec povedal pri spovedi. Pri Križaju ni šlo za njegovo smrt ali življenje, hotel je zvedeti le med spovedjo, ali je ujetnik pri Sv. Urhu pristaš Osvobodilne fronte in ali podpira partizane. S to izpovedjo bi se Križaj potem okoristil in ujetnikova usoda bi bila neizbežna. Tu je torej ključ in glavni prepad, ki je nujno klical in priklical vse njegove ostale zločine. Nezvestoba svojemu vzvišenemu poklicu, zloraba svoje duhovne moči in oblasti.

Takih duhovnikov Križajev je več. In kot so bili poprej navajeni izdajati vse, delajo isto pred sodišči. Po njihovih izpovedih in zatrjevanjih je vsega kriv le škof Rožman, kajti ta jih je pošiljal v te ali one službe. Bedna in žalostna izdaja še bolj bednih in žalostnih ljudi. In naj bi jim narod odpuščal? Zakaj in čemu!

3. Duhovniki pri nas doma. V domovini so ostali dobri in pošteni duhovniki, resnični dušni pastirji in zvesti vodniki. A ne vsi! In ponovno poudarjam: ne vsi! Zanimiv je razvoj pri vseh teh, ki niso niti najmanj podobni dobrim in zvestim, v

zadnjih osmih mesecih. Sprva preplašeni na smrt, da se niso upali niti na glas govoriti, postajajo, ker jim ljudska oblast dejansko ničesar noče, iz dneva v dan glasnejši. Kako prav, dobro in pošteno bi bilo, da bi bil ta njihov glas tudi pravilen, dober in pošten! Pa ni. Marsikdo od teh se je »proslavil«
že takrat, ko se je bralo proslulo »pastirsko«
pismo jugoslovanskih škofov, vsi brez izjeme pa sedaj, ko gre za agrarno reformo, ločitev države od cerkve in tako dalje. Vsi ti ljudje, čeprav duhovniki, se iz dneva v dan topoglavo — da ne rabim hujše, a upravičenejše in primernejše besede — zaletavajo v vse pridobitve narodno osvobodilne borbe, od katerih nemajhna je tudi ločitev države od cerkve. Proti temu se vrste vsemogoče hujskarije, begajo se verniki — a čemu in zakaj? Naj povedo vsi ti duhovniki enkrat vse to že jasno, kot se spodobi in je med pametnimi ljudmi navada. Vse drugo jim prav nič ne pomaga, kajti nespametni se ne zavedajo, da je do sedaj preprosto in ponižno verno slovensko ljudstvo v težkih in krvavih štirih letih začelo gledati marsikaj z drugačnimi, a poštenimi očmi. Dobro pozna to ljudstvo lepo in zanimivo primero iz naše narave. Bakreni kršec je na zunaj na moč podoben čistemu zlatu. Čeprav tako lep na videz, dragocen in koristen na prvi pogled, se ga človek, če ga najde, vendar ne razveseli preveč, ker ve, da ni in ne more biti nikdar pravo zlato. Če pa še ne verjame, ga razbije in vrže na ogenj. Le žveplo in smrad mu udarita v nos in domnevnega zlata ni nikjer. Prepričan sem, da te lepe in iz narave vzete primere ni potreba podrobneje razlagati. Ne duhovnikom, ne ljudem.

Sovjetski film

V letošnjem februarju bo sovjetska kinematografija praznovala petindvajsetletnico svojega obstoja. To je eden izmed najpomembnejših jubilejev v Sovjetski zvezi, od velike Oktobrske revolucije doslej. Praznik pomenja proslavo kulturnega ustvarjanja, proslavo enega izmed najizrazitejših politično vzgojnih sredstev — filma, skratka, slavnost uresničenja velikih nalog, ki jih je začrtal področju filmskega ustvarjanja V. I. Lenin z besedami: »Izmed vseh umetnosti je za nas najvažnejši film.«

Tako določnega, tako jasnega programa V. I. Lenin ni dal nobeni izmed umetnostnih panog: ne literaturi, ne likovni in gledališki umetnosti in ne glasbi. To kljub temu, da je bil pred velikim Oktobrom film v Rusiji skoraj brez izročila. V primeri z bogastvom likovne umetnosti, glasbe ali celo literature Gogolja, Tolstoja, Gorkega, ki je že pred revolucijo opajala svet, je bil film po tehnični strani v amaterskih začetkih, po umetniški pa dokaj reven poizkus filmskih zvezdnikov: Gajdarova, Lisenkove, Možuhina itd. Prizadevanje na področju kinematografije je reakcija na kratko označila z besedami carja Nikolaja II., ki je leta 1916. dejal: »Film je nepotrebna stvar, celo škodljiva zabava, ki ga le nenormalni ljudje morejo proglašati za umetnost in je odveč, temu nesmislu in tej neumnosti prisojati nekakšno umetniško vlogo.«

Film, tako imenovane »premikajoče se sličice«, je iznajdba XX. stoletja. Po svojem bistvu je poleg govornice in pisane besede, poleg risbe in pesmi, eno izmed človekovih izraznih sredstev. Kot so beseda, pesem in lik nastali v različnih zgodovinskih obdobjih, ko je človek dozorel do take stopnje, da je z njimi mogel nazorno in razumljivo prikazati svoje čustvovanje, holenje, tako so postale »premikajoče se sličice« v XX. veku eno izmed najprikladnejših izraznih sredstev čustvovanja, holenja in miselnosti našega revolucionarnega stoletja.

Zakaj? Zato ker more film izmed vseh umetnosti najbolj nazorno in zato najbolj prepričljivo prikazovati hiter in mogočen razvoj, kakršnega preživlja človeštvo v naših časih. Filmska zgodba ni vezana na kraj in čas, kot n. pr. gledališka igra. V pičlih dveh urah more prikazati usodo različnih ljudi, ki žive na različnih koncih sveta, in dogodki prvih prizorov filma so lahko odmaknjeni od dogodkov zadnjih prizorov za leta in celo desetletja. Ljudstva našega veka preživljajo nagle in veličastne preobrate, ki so jih usposobili za to, da morejo s svojo domišljijo slediti naglemu, časovno razmaknjenemu

dogajanju. In izmed vseh umetnosti so prav »premikajoče se sličice« tisto izrazno sredstvo, ki najlaže pove, kako hitro in mogočno hiti človeštvo napredu in srečni prihodnosti nasproti.

Zdi se, da je prav v tem spoznanju najgloblji smisel Leninovega programa, ki ga je začrtal filmskemu ustvarjanju. Velike naloge so se od vseh početkov zavedali vodilni predstavniki SZ, ki so nudili vso pomoč in podporo rasti kinematografije.

Sovjetski film je našel že v vseh početkih trdno oporo v ljudskih množicah SZ. Saj je izražal njihovo hotenje in voljo po boljšem, po lepšem življenju. Z ljubeznijo so spremljale njegov razvoj od njegovih prvih korakov pa do njegovega zmagoslavnega pohoda preko sovjetskih meja, kar se je zgodilo prvič leta 1929. Tedaj je prešel evropske meje prvi sovjetski film profesorja S. M. Eisensteina »Križarka Potemkin«, film, pred katerim je zastrmel svet.

Ob kapitalistični blokadi SZ so bili primorani sovjetski tehnični strokovnjaki sami iznajti vrsto sredstev za filmsko snemanje, od snemalne kamere do tonske aparature in filmskega traku. Sistem zvočnega filmskega snemanja je na primer izumil leta 1929. leningrajski inženir A. F. Šorin. Na osnovi vseh teh iznajdb in na osnovi literarnega, glasbenega, likovnega ter gledališkega umetniškega izročila, ki so ga sovjetski narodi prekvasil s veličastnimi revolucionarnimi družbenimi pridobitvami velikega Oktobra, so ustvarili v petindvajsetih letih ne le posebno tehnično, marveč tudi svojstveno vsebinsko in oblikovno filmsko umetnost.

V teh letih je sovjetska filmska proizvodnja dosegla tako izredne uspehe, da je danes zakladnica tisočerihih filmov, ki jim ni primere na svetu. Vsega tega bogastva poznamo Slovenci bore malo. Prvi sovjetski film, ki smo ga gledali še v predaprilski Jugoslaviji, je bil »Pot v življenje«. Videli smo ga tisoči Slovencev in bil je za nas pretresljivo doživetje, v katerem smo zaslutili novega človeka, novo življenje, nov svet.

V precejšnjih presledkih, ki so se ravnali po političnih spremembah, smo videli še Zeno za tisoč rubljev, Pastirja Kostjo, Petrograjske bele noči, Gospodo Golovljove, Zlato jezero, Cigansko postavo, Cirkus, Volgo — Volgo, Minjina in Požarskega in Najdenčka. Po vzpostavitvi diplomatskih stikov s SZ smo po trdih spopadih s tedanjimi »stražarji v viharju« (ki so po razsulu Jugoslavije postali organizatorji bele garde) imeli priložnost gledati Petra Velikega, zadnji sovjetski film pred domovinsko vojno.

Tako smo bili do leta 1941 deležni le drobtinic z bogato obloženo mizo sovjetske filmske umetnosti.

Po treh letih narodno osvobodilnih bojev pa smo dobili na osvobojeno ozemlje v partizanski črnomeljski kino prvi sovjetski film »Stalingrad«.

Stalingrad je eden izmed najboljših dokumentarnih filmov svetovne proizvodnje, ki prikazuje zgodovinske dogodke o odločilnem porazu nemških fašističnih vojsk pod Stalinovim mešom. Stalingrad je eden izmed tistih filmov, ki je bil deležen po osvoboditvi na vsem ozemlju Slovenije, zlasti v coni A, največjega uspeha. Samo v Trstu so ga prikazovali nad tri mesece v nabitih polnih dvoranah.

Nekaj za tem so nam sovjetski letalci vrgli na osvobojeno ozemlje filma »Cirkus« in »Mavrici«.

Predstave teh treh sovjetskih filmov so obiskovali borci s položajev, kmetje in delavci, ki so prihajali v nedeljah peš in na voze od Starega trga in Melike po ure in ure daleč. Vršile so se ob vsakem dnevu

Lenin in Stalin v filmu »Lenin v letu 1918«.

nem času. Če je bila brigada na pohodu skozi Črnomelj in je imela nekaj ur časa za oddih, so se partizani v poznih nočnih urah krepili za nove boje, za nove napore ob pretresljivih prizorih »Mavrice«, ob junaštvu stalingrajskih herojev, ob optimizmu in volji do napredka, ki ga prikazuje »Cirkus«. Koliko navdušenja je bilo ob teh redkih, skromnih filmskih predstavah v zatemnjeni, mrzli črnomeljski dvorani!

Takoj po osvoboditvi, 11. maja, smo ustanovili v okviru Državnega filmskega podjetja podružnico za Slovenijo. Čim so bile vzpostavljene prometne zveze z Beogradom, so pričeli od tam pošiljati prve sovjetske filme, ki so bili v začetku dokaj redki, njihovo število pa se vse bolj veča. Od osvoboditve do konca 1945. leta smo gledali na ozemlju Slovenije 42 sovjetskih filmov, ki so doživeli nad 2000 predstav.

Po vsebini bi mogli te filme razdeliti v naslednje skupine: 1. dokumentarni filmi, 2. kulturni filmi, 3. zgodovinsko herojski filmi, 4. filmske zgodbe iz domaovinske vojne, 5. vohunski filmi, 6. glasbene komedije in 7. pravljčni filmi.

1. Dokumentarnim filmom bi rekli po naše: filmi, ki prikazujejo zgodovinsko resnična dejstva. Neke vrste dokumentarni filmi so že tako imenovani filmski tedniki, saj prikazujejo v kratkih slikah važne, resnične dogodke. Vendar od dokumentarnega filma zahtevamo več. Nazorno nam mora prikazati en sam pomemben zgodovinski dogodek. Odločilno bitko za Stalingrad so nam sovjetski filmski strokovnjaki prikazali na 1800 metrih filmskega traku. V tem filmu, ki traja poldrugo uro, ni niti enega prizora, ki bi ne bil posnet na položaju. Vse, kar vidimo, se je res dogajalo v strašni zimi leta 1942/43, pod mogočnim mestom ob Volgi.

Poleg Stalingrada poznamo še vrsto dokumentarnih filmov:

Berlin prikazuje zgodovinski juriš sovjetskih vojsk na fašistični breg.

Oswiencin (Auschwitz) je dokumentarni film o strahotnem fašističnem koncentracijskem taborišču, kjer je izgubilo življenje štiri milijone ljudi.

Sodba prihaja je film o Harkovskem procesu, o prvi veliki sodbi nad vojnimi zločinci.

Obnova Stalingrada je dokumentarni prikaz obnove mesta-heroja, ki je bilo porušeno do tal in ki ga z udarniškim delom, s skupnimi žrtvami obnavljajo narodi SZ.

Vrsta dokumentarnih filmov, ki nosijo naslove: Bitka za Ukrajino, Orelska bitka, Obleganje Leningrada. Od Visle do Odre, Poraz Nemcev pred Moskvo, Padec Budimpešte, Vojna

Stalin opazuje operacije pri Caricenu.

v Bolgariji, so filmi, ki nazorno kažejo resnične dogodke posameznih obdobij velike domaovinske vojne.

En dan v Sovjetski zvezi prikazuje delo in življenje ljudi največje države na svetu. Tisoči operaterjev so isti dan snemali po mestih, vaseh, gozdovih in tundrah severa, juga, vzhoda in zahoda sovjetske državljane pri njihovem vsakdanjem opravilu, v njihovih naporih za obnovo domaovine. Iz tisočeri posnetkov so sestavili film, ki nazorno pokaže delovni zagon in voljo sovjetskih narodov do zmage, do napredka, željo po novi, srečni prihodnosti.

San Francisco je dokumentarni film o zgodovinski konferenci velikih zaveznikov v ameriškem mestu na obali Tihega oceana.

Dokumentarni film je nastal šele v tej vojni. Prvi so ga ustvarili sovjetski filmski strokovnjaki. Dokumentarni film je vedno plod organiziranega sodelovanja. Vsak tak film je sestavljen iz tisočeri izbranih posnetkov operaterjev, ki pogosto tvegajo svoja življenja v strelskih jarkih, v tankih in letalih, da bi ujeli na filmski trak nepozabne prizore in jih ohranili poznim rodovom v pouk, opomin in trajen spomin.

Dokumentarni film spada med najbolj prepričljive propagandne, politično vzgojne filmske stvaritve, saj prizori v njem niso izmišljeni, marveč resnični.

2. Tako imenovani kulturni filmi, ki jih delimo po vsebini na ljudsko-, srednje-, visokošolske, znanstvene in splošno izobraževalne filme, imajo namen, nazorno prikazati kakršno koli področje življenja. Njihova vsebina je lahko zajeta iz prirodopisa, prirodoslovja, zgodovine, zemljepisa, iz političnega, umetnostnega ali znanstvenega področja. Namen kulturnega filma je: izobraževati. Te vrste filmi so posneti na ozki, 16 milimetrski filmski trak. V Sloveniji jih imamo več kot 300 in jih bomo v kratkem pričeli prikazovati po naših šolah, ljudskih univerzah, domaovih ljudske prosvete itd.

Na normalnem filmskem traku smo videli od osvoboditve do konca leta 1945 v naših kinematografih dvoje kulturnih filmov:

Zakon velike ljubezni, ki prikazuje v prelepih naravnih posnetkih življenje lisic, in film

Življenje čebel, ki nazorno kaže, kako organizirano, smotrno živi eno izmed najčudovitejših bitij živalskega sveta.

3. Zgodovinsko herojski filmi moremo reči tistim sovjetskim filmom, ki prikazujejo navadno v umetniško dovršeni obliki delo in usodo velikih ljudi iz ruske in sovjetske zgodovine.

V. I. Lenin in Maksim Gorki.

Vorošilov na čelu čet v bitki pri Caricinu.

Izmed teh smo videli po osvoboditvi naslednje veličastne stvaritve sovjetske proizvodnje:

Ivan Grozni je film o mogočnem carju, ki je prvič v zgodovini združil Rusijo v silno državo. To je zgodba o človeku, ki se je zvezal z naprednimi silami in brezobzirno obračunal z reakcionarji svojega časa. Osnovna misel tega filma je, povzdigniti in prav pokazati človeka, ki je že pred nekaj stoletji v najtežjih temnih srednjeveških razmerah prvi spoznal, da je moč Rusije v enotnosti, v preprostem ljudstvu in njegovi želji ter volji po napredku.

Film je zrežiral znameniti prof. režiser Eisenstein. Zavoľjo oblike, v kateri prikazuje ljudi in dogodke tedanjega časa, je vzbudil v svetu mnogo pozornosti in tudi preprirov. — Pri nas smo videli šele prvi del. Drugi del so končali l. 1945. in upamo, da ga bomo imeli priložnost gledati še letos.

Filma Knez Kutuzov in Suvorov sta prelepi filmski umetnini o dveh znamenitih ruskih vojskovodjih, ki sta se srečala z Napoleonovimi armadami.

Knez Kutuzov, zmagovalac francoskih vojsk, ki so vdrle v Rusijo in zavzele Moskvo, prikazuje usodno obdobje ruske zgodovine v nazorni, preprosti obliki. Prav tako kot v filmu o Suvorovu, zmagovalcu francoskih armad v severni Italiji, pove, da je moč ruske vojske v preprostem vojaku, v ruskem ljudstvu. Oba vojskovodje sta dobrušna, modra starčka, ki ju ljubijo njuni vojaki, sovražijo pa carji in imenitna gospoda tedanjega časa. Njuna moč in njuna slava je v tem, da prav razumeta svoj čas, da čutita z ljudstvom, ki je neizčrpen vir napredka, zmag, svobodnega življenja.

Film o Suvorovu je prvi, ki smo ga po osvoboditvi v svojih laboratorijih opisali s slovenskim besedilom. Torej je vsakomur razumljiv. Priložnost ga bomo imeli gledati po vseh kinematografih Slovenije in prav bi bilo, da si ga vsakdo ogleda, saj spada med najboljše sovjetske filme.

Nepozaben je film o ukrajinskem hetmanu Bogdanu Hmielnickem, slavnem vojskovodju iz ljudstva, ki je dvignil v upor ukrajinski narod in s pomočjo velikega ruskega naroda potkol poljske osvajalce. Zgodba prepričljivo pove, da je moč v ljudstvu in v zvestem zavezništvu Ukrajincev z velikim, mogočnim ruskim narodom.

Revolucionarno razdobje prikazujeta dva filma o največjem možu tega stoletja, o V. I. Leninu, in film o ukrajinskem boljševiku-heroju, Aleksandru Parhomenku.

Lenin oktobra in Lenin 1918. leta sta zgodovinska filma o veliki Oktobrski revoluciji leta 1917, ko je ljudstvo, sito izkoriščanja, lakote in vojne za tuje koristi, v naskoku zavzelo zimsko palačo v Petrogradu, strmoglavilo protiljudsko vladu in samo prevzelo oblast v roke, — in o inozemski vojaški intervenciji ter državljanski vojni leta 1918, ko se je mlada sovjetska oblast morala boriti še z ogromnimi težavami in ko so domači reakcionarji, podprti od tujih imperialističnih vojsk, hoteli izkoristiti te težave, da bi znova prišli na oblast. V teh kritičnih dneh, ko so ji sovražni preroki obetali le še nekaj tednov življenja, je sovjetska oblast pokazala, da je sposobna

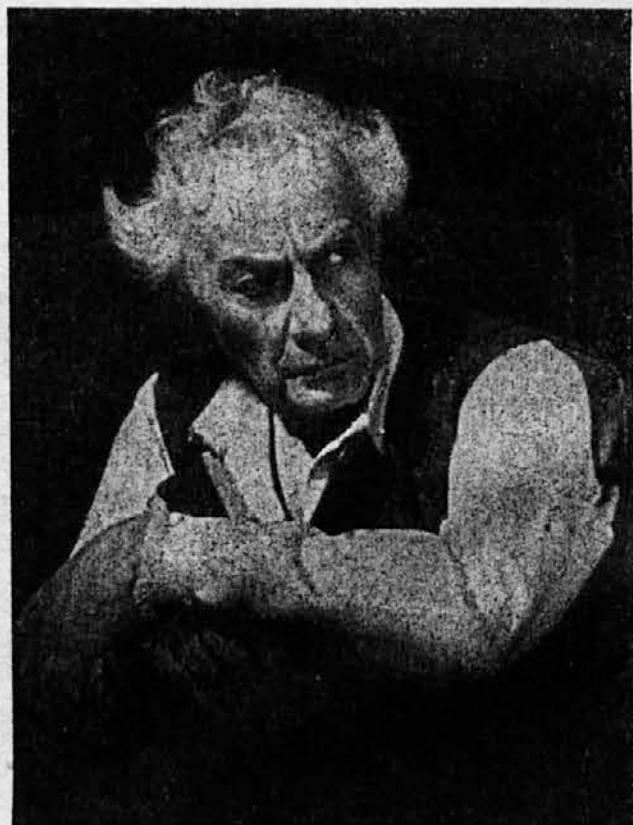
obvladati tudi take na videz nepremagljive težave, kajti oprta je bila na ljudstvo in iz njega zajemala svoj zagon in svojo moč.

Osrednja osebnost v obeh filmih je Lenin, veliki mislec, organizator ljudstva in njegov najzvestejši prijatelj. Zmaga ljudstva oktobra 1917 in njegova zmaga nad domačo in tujo reakcijo v prvih letih po svetovni vojni je najtesneje povezana z Leninovim imenom in njegovim delom. V filmih je Lenin prikazan v vsej svoji človeški preprostosti in toploti, hkrati pa tudi v vsej veličini voditelja in stratega delovnih množic. Poleg njega nastopajo v filmih še druge vodilne osebnosti tedanjega časa: Stalin, Vorošilov, Gorki, Džeržinski, Sverdlov. Ob njih je prikazana tudi vsa požrtvovalnost in vdanost boljševikov, ki so se v dolgih borbah proti carizmu in izkoriščanju ljudstva, preganjani po ječah in streljani, naučili nečesa: ne misliti nase in na svoje malenkostno udobje, kadar gre za velike stvari, za življenjski boj ljudstva.

Oba filma sta polna bogate vsebine, ki v mogočnih črtah riše eno najbolj odločilnih in najbolj herojskih razdobj, kar jih pozna zgodovina človeškega napredka.

Aleksander Parhomenko je boljševik-junak, preprost človek, ki se bije za svobodo po svojem zdravem razumu, z brezprimernim junaštvom. To je zgled revolucionarja, ki obračunava s svojimi nasprotniki v najtežjih okoliščinah, ki s svojimi osebnimi sposobnostmi mnogo pripomore k zmagi proletariata in žrtvuje življenje za njegovo srečnejšo prihodnost.

Film iz najnovejše sovjetske zgodovine je prikaz življenjske zgodbe slavnega sovjetskega letalca V. Čkalova, ki je prvi preletel severni tečaj. To je čudovita zgodba o preprostem človeku, prepolnem življenjskih sil, ki hoče vedno novih uspehov in novih odkritij. Neštetokrat tvega svoje življenje in s svojim izrednim pogumom kaže pot v prihodnost milijonom sovjetskih ljudi.

Slika iz filma »Suvorov«.

Teh osem zgodovinskih filmov smo gledali od osvoboditve do konca minulega leta v Sloveniji. Nedvomno spadajo med najboljše filme, ne le sovjetske, marveč svetovne filmske proizvodnje. Nastali so v letih tik pred domovinsko vojno. Njihov namen je vcepiti vero v nepremagljivo moč ljudskih množic. Povezati sovjetske narode s slavno preteklostjo in na neizpodbitnih zgodovinskih primerih pokazati pravo pot k zmagam, k napredku in srečnemu življenju. Ob vseh teh filmih se moremo učiti prav razumeti današnji čas in se tako naučiti oblikovati svoje življenje.

4. Naslednja skupina filmov, ki smo jih gledali, so filmske zgodbe iz časa domovinske vojne. Te vrste filmi so nastali večinoma za časa velike domovinske vojne sovjetskih narodov proti fašističnim osvajačem.

Mavrica, Bilo je v Donbasu, Branila je domovino, Nepremagljivi, Sekretar rajonskega komiteja, Vdor, so strahotne obtožbe fašističnega divjanja po zasedenih pokrajinah SZ in pretresljiv krik po upor, po obrambi, po maščevanju. Ob teh filmih se je učilo sovjetsko ljudstvo sovražiti, maščevati in zato zmagoslavno bojevati. Ob njihovih predstavah so se jeklenili vojaki na fronti in množice v zaledju, ki so delale za vojsko, za zmago. Ob teh filmih se krepimo še danes za končni obračun z reakcijo, da se ne bi nikoli več ponovile strahote komaj minulih krvavih let.

Pri večini teh filmov ne moremo govoriti o njihovi umetniški vrednosti. Zdi se, da je snov, ki jo obravnavajo, bila preveč boleča in preblizu, da bi mogli sovjetski filmski umetniki najti zanjo prikladno umetniško obliko. Vsekakor pa so dragoceno, prepričljivo in pretresljivo propagandno sredstvo, ki je tako kot dokumentarni film v svojem času opravilo veliko in lepo nalogo.

Neulovljivi Jan je zgodba o češkem uporniku, ki se v začetku sam bje za svobodo s tajno radijsko postajo, kasneje pa se njegovemu klincu po upor, priključijo še drugi češki rodoljubi.

V to skupino filmov spada tudi Vihar v Jugoslaviji, film o junaškem boju naših narodov. Snema ga skupina sovjetskih in naših filmskih strokovnjakov pod vodstvom režiserja A. M. Rooma v Opatiji in upamo, da ga bomo gledali že letos na jesen.

5. Videli smo tudi dva sovjetska vohunska filma: Dvoboj in Napaka ing. Kočina.

Oba filma prikazujeta zamotan boj sovjetskih oblasti, ki jih podpira ljudstvo, proti špijonaži sovražnih dežel. Dvoboj je nedvomno eden izmed najboljših vohunskih filmov svetovne proizvodnje. Grajen je po klasičnih načelih vohunske literature. Preseneča po svoji preprostosti in razumljivosti. Oba filma sta prepričljiva in poučna poziva gledalcem, naj bodo budni pri svojem delu, saj lahko vse njihove napore in uspehe uniči zahrbljen sovražnik.

6. Znamenite so sovjetske glasbene komedije, ki privabljajo na tisoče obiskovalcev. S svojo glasbo in dovtipi vedrijo gledalce, vendar je treba takoj uvodoma poudariti, da se sovjetske komedije bistveno razlikujejo od komedij kapitalističnih proizvodenj. Medtem ko imajo n. pr. angleške in ameriške komedije izraziti namen samo zabavati gledalca, ki naj se ob filmski zgodbi razvedri in ne zahtevajo od njega miselnega napora, ima vsaka sovjetska komedija svoj globlji vzgojni, poučni smisel. Ta smisel mora gledalec izluščiti. Ob pesmih, besedah in zgodbi sovjetske filmske komedije mora misliti, se mora nečesa naučiti. Sovjetska proizvodnja je namreč odločno obračunala z mnenjem, da je kino zabavišče. Za Sovjete je film resno politično in kulturno vzgojno sredstvo, ki služi napredku in oblikovanju boljšega, lepšega življenja. Kineematograf je šola, je svetišče kulture in napredka. V tem je ena izmed osnovnih razlik med sovjetskim pojmovanjem nalog, ki jih ima film, in pojmovanjem, ki ga imajo o filmu kapitalistične države.

Glasbene komedije, ki smo jih gledali od osvoboditve dalje, so: Deklici se mudi na sestanek, Pastir in pastirica, Četvero src in Ob šestih po zmagi. Najgloblja izmed teh je zadnja, ki obravnava usodo dveh ljubimcev v težkih letih domovinske vojne. Ostale imajo sicer svoje jedro in svoj smisel, vendar so dokaj površne in po svoji kakovosti ne dosežajo klasične filmske komedije Pastir Kostja ali Volga-Volga, ki smo jih gledali še za predaprilske Jugoslavije.

7. Ista ugotovitev, ki velja za sovjetske glasbene komedije, velja za sovjetske pravljичne filme. Vsak izmed njih ima vzgojno in poučno jedro.

Slika iz filma »Suvorov«.

Pravljica o čudoviti deklici Prelepi Vasiljici je poučna zgodba o treh sinovih, izmed katerih ima najmlajši preprosto, pogumno srce, ki se ničesar na svetu ne boji. Zato premaga vse neskončne težave in reši iz rok Ognjenega zmaja in Jage babe prelepo Vasiljico. Vsaka izmed pravljичnih oseb je simbol, za katerega gledalcu ni težko uganiti, kaj pomenja: Jaga baba je laški fašizem, Ognjeni zmaj švabski nacizem, junak Ivan, ki se ničesar na vsem svetu ne boji, je sovjetsko ljudstvo in prelepa Vasiljica sovjetska domovina. Zgodba prikaže v pravljичni, preprosti obliki, ki je razumljiva malim in velikim gledalcem, kako se je treba bojevati in kdo more zmagati: kdor ima preprosto, pogumno srce.

Prav tako ima Neumrljivi čarovnik — nemški fašizem, svoj vzgojni in poučni smisel, ki ga je iz zgodbe lahko razbrati in ki v pretresljivi, mestoma kar grozni pravljичni obliki prepričuje gledalca, da se je treba z vso razumnostjo, žrtvami in pogumom bojevati proti fašističnemu zlu.

*

Tak je v glavnem smisel in namen sovjetskih filmov, ki smo jih gledali od maja do konca decembra minulega leta.

Sovjetska filmska proizvodnja, ki ji ni primera na svetu, je plod velike Oktobrske socialistične revolucije, globokega spoznanja, kakšno mogočno propagandno in kulturno vzgojno sredstvo je film. Sovjetski film je mogel doseči tako izredno popolnost po petindvajsetih letih trdega, vztrajnega dela, ob podpori sovjetskih oblasti in sovjetskega ljudstva.

Za domovinske vojne so bila uničena mnoga tehnična sredstva: laboratoriji, ateljeji, tovarne za filmski trak. Zavoljo tega sovjetska proizvodnja doslej še ni mogla poslati v našo državo toliko filmov, kolikor bi jih naši gledalci želeli. Vendar se v okviru obnove naglo izboljšujejo razmere tudi na področju filmske proizvodnje. Medtem ko so minulo leto snemale sovjetske filmske skupine kakih 30 filmov, jih letošnje leto nameravajo snemati že nad 40.

Tako upamo, da bomo tudi pri nas v bližnji prihodnosti deležni vseh dragocenih proizvodov sovjetske filmske umetnosti, ob katerih se bomo učili zgrajevati svojo svobodno domovino, sebi in svojim v lepše ter boljše življenje.

Iz zapiskov o partizanskem gledališču

1.

Lepaki, parole, slovenske zastave. Polom ducejeve Italije. Razpad belih in plavih tolp pri Grčaricah in na Turjaku. Naša trobojnica v Ajdovščini. Vipava osvobodena. Boji pri Gorici. Volitve v zbor odposlancev slovenskega naroda. Avtomobili in kamioni. Kurirji na konju in na motorju. Partizani v škornjih in laških oficirskih oblekah. Mimo njih novinci še na pol v civilu s klobuki in čepicami in dolgimi kmečkimi brki. Srečanja in svidenja. Prostovoljci iz Ljubljane. Nove brigade. Glavni štab v prostornih sobanah soteške graščine. Velike prireditve vsepovsod. Bombe iz nemških šluk, bombe na Novo mesto, na Mokronog, na Črnomelj. Zamolkli klockot partizanskih topov s savske strani. Veseli mitingi z govori, z vinom, s plesom, s harmoniko. In hkrati zategli klici straž in patrol v partizanski noči in škripanje lojstrskih voz z ranjenci s položajev. Zanos in radostni polet in upravne skrbi in nema slutnja o vpadu nemških divizij v to čudežno deželico shodov, dela in svobode. Tak je spomin na osvobodeno ozemlje iz jeseni 1943.

Del te dežele, del teh naporov, del te svobode je partizanska igralska družina z Riglja v Poljanski dolini na Dolenjskem. To je prva skupina poklicnih teaterskih ljudi izven okupatorskih žic. Bor in Kajuh se oglašata pri njih. Znanci iz opere: sestri Stritarjevi, Samec in Simoniti, Kristančič in Česnik. Igralci iz drame: Jerman in Starčeva, Tiran in Gale, Simčičeva in Presetnik. Ta se je pravkar vrnil iz partizanske bolnice: ranila ga je mina, ko je prestopil žične ovire pred Ljubljano. Lojze Počkar, najstarejši med njimi, je še med drugimi novinci v Ribnici. Imena glasbenikov se prepletajo s to družino: Franci Šturm, Karel Pahor, Sveto Marolt. Nekaj se govori o plesalki Brini: to je Marta Pavlinova iz Ljubljane. Naši ljudje jih poznajo, saj nastopajo po vsej bivši Ljubljanski pokrajini, po dvoranah in trgih, na odru in pod vaško lipo. Kulis nimajo, iger pa tudi ne, njihov spored je še dokaj podoben mitingom iz časa stare partizansčine, samo da se je mimo političnega govora prikradel vanj rahel prizvok literarnega varieteteja: pevski in govorni zbor, plesna točka, trio in kvartet, šaljiva kronika, recitacija in samospjev od harmoniki, pripombe in dovtipi napovedovalca. Teater to še ni, pač pa podjetna in razburljiva družba potujočih partizanskih glumačev.

Prvi teaterski uspeh te skupine je 4. oktober v Kočevju.

Slovesno okrašena dvorana. Zaključek Zbora odposlancev. Živahno razgibana družba iz vseh krajev naše dežele. Ura kaže tretjo po polnoči. Poslanci čez dan spe, ponoči zborujejo, še smo na pol v ilegali, sovražna letala krožijo nad našim ozemljem. Tišina v dvorani. Nastop partizanskih igrancev. Prva igra poklicnega literata v partizanih: Klopčičeva »Mati«. Režija: Jerman. Glavni igralci: Starčeva, Tiran, Simčičeva, Gale. Poslušalci: od vsepovsod. Prišli so z avtomobili in vozovi, peš in na konju, čez Savo in Sočo, mimo bunkerjev in zased, po čistinah in skozi hoste, po cesti in v varni lišini zasenčenih smrek in borovcev, starci so vmes in kmečke ženice in krepki mladinci z brzostrelkami.

Klopčičeva igra je preprosta in nevsiljivo spodbudna, zaključena s pametno poanto: materi pade sin v partizanih, njegovo puško da drugemu sinu, da maščuje bratovo smrt v boju za svobodo. Propagandni skeč v dobrem pomenu te besede. Izrazitih dramatskih konfliktov v tej zgodbi ne najdeš in tudi same osebe ne razodevajo nobene posebne odrske sile. Toda tisto noč po prvem vseslovenskem zborovanju sredi krvave vojne, po dveh tesnobnih letih zverinske okupacije, po dveh letih javnega molka in težkih bojov so naši ljudje sedeli v dvorani tihi in prevzeti. Ura je kazala tretjo po polnoči. Bila je svobodna slovenska beseda. Tu pa tam si videl, kako si je partizan sramežljivo mel vlažne oči s kazalcem. Kajti nekaj je bilo v tej Klopčičevi igri in to jo je neslo preko vse slovenske zemlje tja do Hrvaške in Srbije in pozneje preko morja na naše italijanske baze in celo Francozi so jo igrali

v Alžiru: v njej je bila prisrčna preprostost in resnična domovinska ljubezen. V zgodovini slovenske dramatike si ne bo našla posebnega mesta, toda z našim bojem za svobodo in s partizanskim odrom je za vselej povezana, zakaj njen odrski krst ob tisti nenavadni nočni uri v oktobru 1943 pomeni neuradni rojstni datum slovenskega gledališča na osvobodjenih tleh.

2.

In spet topovi in sovražna letala in klepet strojnic in nemški tanki v dolini. Prasket dumdumk po grmovju in zlohotni žvižg mine nad krošnjami dreves. In spet nosila z ranjenci in nejasno gomazenje mrčesa v prepoteni srjaci in jok splešenih mul v gluhi noči.

Kje so igralci? Kje je družina z Riglja? Sredi hajke smo, v pozni jeseni; zdi se, da diši že po snegu. Partizanski glumači so se raztepli po naših brigadah. Pohod in žuljave noge in nahrbtnik in v srcu samo še spomin na veselo pesem in vendar nenadoma smeh in nastop pred občinstvom: miting na vasi zasedami ob cestah, razgovor in ples in harmonika in spet pohod in temo, dež in hajko. Tu ni ne odra, ne javes in ne šepetalke pod rampo, tu je peč v kmečki hiši in jasa med borovci in prazen skedenj pred vasjo in vlažna toplota listnjaka ob hlevu — tak je prostor za vaje in po navadi že za nastop.

En sam trenutek bi rad obudil iz tistih brigadnih dni.

Novembrska noč. Vsi sveti. Gosta, umazana megla nad kotlino ob Cerkniškem jezeru. Dolg marš s črnega Krima čez razpihane Bloke mimo čistin in zasek, postojank in vasi dol na ozko, na blatno gaz sredi naraslih vod nočnega jezera. Pošastno grgranje mul, ki se utapljaajo. Rafal iz bunkerja onstran vode in tipalke reflektorja s tiste strani. In spet rafali. Raketje v dveh barvah. Prasket mine na podrt mostič preko preliva pod cesto na Javornik. Od gluhe polnoči pa do prvega svita leze brigada v breg. Ne, saj to ni breg, to je blazno navpična, razdrapanja, spolzko zarasla drča z jezerske strani gor v Otoško dolino. V miru ne pojde tod po teh grapah nihče, kontrabantar nemara, ogleduh, divji lovec. Zdaj gre tod vsa brigada. Votel štrbunk tovorne živine, ki pada. Kobacanje človeških teles v slepi temi, kletev in vzdih in prividi neprepsanih možgan in raketje za hrptom in nič več telesa, nič več rok in nog, samo še preblisk zadnje volje: Tudi to bo minilo! Taka je bila noč.

Tedaj, ko smo že gori na jasi, trudno vzleknjeni sredi ščavja na vlažnih tleh, s hrbiti na torbah in rancih kakor prevrnjeni hrošči na ščitu svojih kril, posineli v obraz, rahlo bebasti od napora neprespane noči — pesem. Štor sredi jase in svit prvega jutra med redkim bukovim drevjem, duh po zemlji, po preperem listju, po vlagi nočne megle in na tem štoru dva partizana: pesem o veselem vetru in pesem o boju za domovino. Mislim, da sta bila Nada Stritarjeva in Stane Česnik. Kako sta pela, ne vem; vsekakor sta bila zbita, zaspana, lačna, hripava kakor mi vsi v brigadi. Saj ne gre za imeni, ne za glas, ne za besedilo teh pesmi. Kako daleč je oder! Kako daleč koncertna dvorana! Toda pela sta in v tem petju je bilo nekaj, česar partizan ne pozabi. In nekaj tega, česar ne pozabiš, je bilo tudi poslej v vsem početju, v vseh tistih ginljivih, morda nebogljenih, toda junaško vztrajnih naporih partizanskih igrancev vse od tistih dni v ofenzivi pa do svita svobode na dalmatinski obali in nemara celo še v tem ali onem prizoru iz poslovnih predstav v osvobodjeni Ljubljani.

3.

Tisti čas so v zamreženi Ljubljani kričali razni pisunčki v senci Rupnika, škofa in gestapa, da nas ni več in da je za nami ostal samo še neslaven spomin. Prav takrat, ko so nekateri nervozni gospodje s pištolo v stranskem žepu letali od človeka do človeka v naši prestolnici in jim potiskali pero v roke, da bi podpisali nekakšno mračno in nespretno zlagano

poslanico proti nam, smo se vračali iz vojske na svoje baze, tja, kjer smo delali v septembru in oktobru po laškem zlomu. Vdor na naše ozemlje se je izjalovil: mimo razbitih avtomobilov in prevrnjenih tankov so drdrali zadnji kamioni s kupom fašističnih mrlicev in za njimi smo prišli tisti, o katerih so vpili, da nas ni več. In spet dež in sneg in nagla obnova vseh potov v svobodnih okrajih in še več titovk v naših prenovljenih brigadah, še več ljudi na naših sestankih in shodih, še več skrbi, še več bojev, še več poleta. Po švabranskih lističih so nas takrat zmerjali z nevednimi banditi in nepismenimi barbari, z rdečimi buržuji in pohlepniimi prostitutkami — toda prav ti nekulturni razbojniki smo se takrat pripravljali na obnovo in ustanovitev nekaterih kulturnih ustanov, ki jih jeseni spričo obsežnega upravnega dela in bližnje oienzive nismo še mogli organizirati.

Sio je za kongres kulturnih delavcev, šlo za znanstveni institut, šlo za teater.

Bilo je sredi decembra, ko sem prišel iz brigade čez Suho krajino v Gorjance. Dež, veter, spolzke kurirske poti. V Pribišju, v nizki kmečki hiši sem se javil v našem štabu. Člani Izvršnega odbora in drugi delegati, ki so bili ob nemški hajki na zasedanju Antifašističnega sveta v Jajcu, so se že vrnili s svoje poti. Tam v štabu mi je povedal tovariš Kidrič, da gre za ustanovitev nove teatarske skupine, ne več za svaro parizansko družino z Riglja, marveč za osrednjo ustanovo, ki bi »posredovala našim ljudem v vojski in zaledju gledališko umetnost ter dvignila iz naših množic nove talente«, kakor je povedal pozneje tudi odlok o ustanovitvi našega gledališča za osvobojeno in po naših enotah kontrolirano ozemlje.

Nemalo nato, nekaj dni pred božičem, smo sedeli v Dobindolu, takratni javki Glavnega štaba, s Kajuhom, Koprivcem in Borisom Kraigherjem (takrat je bil še štabni komisar) in pretresali hudo zamotano vprašanje, kako pametno razporediti naše maloštevilne poklicne teatarske ljudi, kako obvladati naše divizijske igralske skupine in hkrati vendarle postaviti vsaj prvi skromni temelj za osrednje gledališče na osvobojenem ozemlju. To so bili prvi tehnični razgovori o našem zavodu. Nadaljevali smo jih takoj prve dni januarja v Semiču. Na zboru kulturnih delavcev je bilo zbranih takrat čez sedemdeset naših ljudi iz vseh prosvetnih strok: literati in univerzitetni predavatelji, igralci in slikarji, glasbeniki in arhitekti, kritiki in publicisti. Prišla je zavezniška misija, prišli so izvršniki, prišli tovariši iz Centralnega komiteja. V nočnih urah po kongresu, v pomenkih pri kosilu in večerji, na sprehodu po zimskih cestah ob razgledu na prvi sneg v Beli Krajini smo se znova lotili teatarskih vprašanj.

Teden dni po teh razgovorih je že izšel uradni odlok. Bilo je 12. januarja 1944. V vodstvu ustanove sva bila midva s Klopčičem. Prvi člani so bili po večini vidnejši tovariši iz partizanske družine z Riglja. Svojo stalno bazo smo si izbrali v Crnomlju, v prestolnici naše partizanščine. Dvorano smo imeli: bilo je celo nekaj hudo zamotane, pokvarjene električne napeljave na odru, po raznih kotih je bilo nekaj prastarih, raztrganih, ginljivo bahavih kulis in v kleti pod odrom se je našel cel zaboj iger in not, med njimi »Moč uniforme«, »On in njegova sestra«, »Stari greh« in druga veledela iz dobrih starih časov, ko so bili razni zgovorni prireditelji prepričani, da je za »preprosto ljudstvo« dobra vsaka še tako plehka šara. Skratka, bila je sama nerabna plaža iz pred-aprilskih dni volivnih gulažev in pijanih gasilskih tombol.

Naš dekret ni bil skromen: imenovali smo se »Slovensko narodno gledališče«. Na žalost pa nas je bilo komaj šestnajst ljudi, med njimi samo sedem dramskih igralcev. Več ko polovica te šestnajstovice je bila takrat še kdo ve kje z nahrbtnikom, bombo in puško na pohodu mimo zasek in bunkerjev skozi naše vasi. Nekaj izmed tistih, ki so se vrnili v našo ustanovo, se jih je v prihodnjih mesecih spet porazgubilo po drugih ustanovah, po bolnicah, po naših bazah v Italiji. Šest drugih naših tovarišev sploh ni nikdar sodelovalo na naših prireditvah, ostali so v vojski, srečali smo jih šele po osvoboditvi v pevskem zboru »Srečko Kosovel«. Toda začeli smo. Prve naše čete tudi niso imele več borcev kakor za zelo skromno desetino in še ti niso imeli vsi dovolj pušk in nabojev.

Kaj bi dejali, če bi nekdo ob aprilskem zlomu 1941 na dolgo in široko pripovedoval, kako bodo imeli slovenski uporniki svoje stalno gledališče nekaj kilometrov za švabskimi in ustaškimi postojankami? Mar ne bi neverno zmajevali z glavo, če bi tak fantast prepričeval svoje poslušalce, da bodo naši igralci svobodno izpovedovali slovensko besedo ob zamolklem

odmevu krvavih bojev, ki se dan za dnem v nemajo na vseh koncih in krajih našega svobodnega teritorija? Mar ni ta teritorij pravi Liliput v primeri s pošastno razsežno, z utrjenimi bunkerji in znanstveno pedantnimi mučilnicami prepreženo policijsko trdnjavo Hitlerjeve Evrope?

In vendar smo tako gledališče imeli. Več ko poldrugo leto smo prirejali akademije in množične nastope, koncerte in dramske predstave. Opravili smo lepo število gostovanj po drugih krajih. Nemalokdaj smo prenašali svoje prireditve po naši radijski postaji. Celotno gledališka tečaja smo imeli z rednimi predavanji in zaključnimi nastopi. Igralski kader se je od prvih šestih igralcev razširil na trikratno število nastopajočih. Brez naše vojske bi takega odra ne bilo, brez našega gibanja bi ne vzdržali tako dolgotrajnega boja, brez prave zvestobe do visokega izročila naše pretekle kulture in brez predane vere v neizčrpno silo našega ljudstva bi te etične vsebine ne bilo. Govorili so o čudežu osvobodilnega boja. Del tega čudeža, zelo skromen, toda nič manj poučen del tega čudeža je zgodba o partizanskem odru.

4.

Crnomelj v Beli Krajini, 20. februar 1944.

Novi luči na stropu. Naše in zavezniške zastave ob obeh straneh odra. Osvobodilne parole po stenah. V dvorani se po dveh dneh parlamentarnih posvetov znova zbirajo delegati iz vseh naših krajev. Med naše slovenske poslance se mešajo gostje z juga, člani Antifašističnega sveta in Nacionalnega komiteja. Delavci našega znanstvenega instituta razpravljajo z znanci iz propagandnih ustanov Izvršnega odbora. Uredniki naših listov sprašujejo aktiviste iz oddaljenih okrožij o delu na terenu, o bojih z nemškimi patrolami, o izkušnjah z domačimi izdajalci, o gospodarskih težavah, o politični agitaciji, o bližnjih volitvah v krajevne in okrožne odbore. Med goste zasedene vrste prihajajo težki koraki v okovanih škornjih:

komandanti naše vojske sedajo v prvih vrstah med člane Glavnega štaba in izvršnega odbora. Brzostrelke, zlati našivi novih partizanskih oficirjev, pisana mešanica nemških, ustaških, laških in angleških uniform, značilna zunanja podoba partizanske vojske. Nekje na levi široka, ploščnata, rumenkasta čepica majorja Jonesa, zastopnika Združene kraljevine, zraven njega zlato obrobljena očala na hudomušnem obrazu ameriškega poročnika Vuchinicha. Tovariši iz okrožij, borci iz brigad, znani obrazi iz ženske organizacije, mladinci in skojevci, člani Centralnega komiteta, kurzisti s političnega tečaja krščanskih socialistov, Sokoli, pripadniki vseh narodov in veroizpovedi v Jugoslaviji, ljudje zelo raznolikega nazorskega in političnega izvora — in vendar ena sama, idejno strnjena, v težkih bojih preizkušena celota: temeljna celica bodoče države.

Tako razmišljam in zbudim me šele zvonec za odrom. Luč v dvorani ugane. Počasi stopam po stopnicah na prostor za rampo. Nekje v poltemi še vidim nekaj znanih obrazov za modrim dimom iz cigarete. Pred menoj še rahlo šumi kakor v panju. Nato tišina. Rampa je prižgana. V zraku še utripa slovesen spomin na veliki dogodek zadnjih dveh dni: ustanovili smo si svojo državnost v Titovi Jugoslaviji. Še nikdar ni slovenski igralec igral pred takim občinstvom. Res, pred nami so znani obrazi s Kočevskega zbora in na odru so po večini še tisti partizanski igralci, ki so nastopili s Klopčičevo »Materjoc«. In vendar to niso več isti ljudje: takratni zbor je bil šele prva velika manifestacija v našem političnem gibanju, danes pa sedi v parterju prvi slovenski parlament: v Kočevju so naši igralci nastopili kot partizani med partizani, v Črnomlju že govore svojo besedo kot bodoči državljani nove slovenske države. Takrat je bila naša prireditev izraz prvega velikega vzpona osvobodilne prosvete v množičnem boju zoper nadležnega tujca — današnja svečanost je že dogodek državnega značaja. Kakor so igralci takrat s Klopčičevo enodejanko tolmačili vsebino partizanskega boja, tako so nocoj že lahko navezali svoje delo na pomembno izročilo velikih prednikov našega boja — na besedo Ivana Cankarja.

Vse take slovesne in nevajene misli mi meglijo pogled, ko stojim pred rampo in govorim zasedbo »Kralja na Betajnovic«. Mislim, da nisem prav dobro obvladal svojega glasu. Ne vem, če bi to nesigurnost imenoval tremo: bila je ginjenost partizana, ki je pred nekaj tedni še prenašal nahrbtnik po vlažni hosti, pa stoji zdaj v razsvetljeni dvorani pred odrom z novimi kulisami ter govori slovenskemu parlamentu. Za menoj govori Edvard Kocbek. Spet sedem v poltemo, razmišljen in nemiren. Spomin mi spreletavajo utrinki z gledaliških večerov prejšnjih let. Tisti čas so se na stojišču za parterjem prestopali študenti, ki niso imeli denarja za tapacirani sedež pred seboj, in v loži nad tem stojiščem so sedeli gospod ban, po milosti ubežnega kralja in naklonjenosti političnih mešetarjev postavljeni birič tiste gospode, ki se je ob zlomu trhle, za zeleno mizo porojene države jadrno odpeljala z letali — »razsvetljenim barom nasproti«, kakor je to v neki svoji igri posmehljivo povedal partizanski dramatik.

Zastor in luč in prve besede na odru. Ko sem pozneje ogledoval fotografske posnetke s te naše prve predstave, se mi je nehote vsiljevala primerjava med našo skromno igralsko družino in ljubljanskim gledališčem. Na stojišču in v parterju, v garderobah in za odrom, v dolgih nočnih razgovorih z igralci tega gledališča sem prebil pred vojno dobrih deset let svoje mladosti. V tistih letih sem videl na tem odru marsikatero odlično, lahko rečem, evropsko predstavo. Iz okupatorskega časopisja in iz poročil naših aktivistov sem izvedel, da tam še igrajo in da Rupnik, škof in gestapo milostno mežikajo upravi, ki so si jo sami postavili za krinko in razvedrilo.

Tudi mi na osvobojenem smo igrali. Tu ni bilo ne obširne uprave, ne izvežbanega odrskega osebja, ne obsežnih svetlobnih naprav z dobrimi reostati, številnimi reflektorji in barvastimi zaslonkami. Tudi zametnih sedežev ni bilo v parterju in ne pravih igralskih garderob za odrom. Naša družina je imela le nekaj dramskih igralcev in še ti so bili po večini mladi in svojega posla še malo vajeni. Manjše vloge so igrale tovarišice iz opere in domačini diletanti. Tako je nastala prva zasedba »Kralja na Betajnovic«. Režiral je Matej Bor, dober partizanski poet in star gledališki kritik. Toda to je bila njegova prva režija in pri vajah smo se še drugi vmešavali. Mislim sem na vse tiste naše igralce in režiserje, ki so ostali v naši zamreženi prestolnici; razmišljal o tem, kako velika bi bila lahko njihova pomoč, kako bi bila lahko naša predstava vsa drugačna z njihovim sodelovanjem. Mislim sem tudi na

tiste, ki jim je bilo zoprno nastopati v hlapčevskem gledališču pred nemško Wehrmacht, pa se niso znali odločiti za drugačno življenje, in na one sem mislil, ki so si v svojem pohlepu utvarjali, da jih čaka za kljukastim križem blesteč vzpon in navdušeno ploskanje v parterju. Tudi to sem vedel, da bo marsikatera še tako skrbno pripravljena partizanska predstava samo vesela Pirova zmaga in da se bo pravi teater razmahnil šele v dolgih letih po vojni in da je dotlej nemara še dolga, dolga pot. Toda hkratu sem bil prepričan, da v senci gestapovskih pištol ni in ne more biti prave kulture, pa naj bodo na odru še tako dobri igralci in naj razmetavajo za opremo, luč in honorarje še tako težke milijone.

Veliko grenkobe in veliko svetlega zaupanja je bilo v tistih mojih mislih, toda za vsem spominom na našo prvo predstavo je še zmerom utripal utrinek čudovite partizanske pesmi na jasi med borovci, pesmi neugnane vere v življenje, v zmago, v veselo bodočnost, pesmi težkih, toda nepozabnih dni.

5.

Zadnji sneg po obronkih Gorjancev, na Rogu, na Maverlenu. Prvo sonce v belokranjski kotlini. Svetli popki brezovih listov v zasanjanih gajih za Dragatušem. Veter, prvi plahi veter vroče pomladi. Sprva nejasna, potlej obširna in resna poročila iz Štajerske. Legendarni pohod XIV. divizije. Ves dolgi februar po vseh štajerskih hriboh, cestah in hostah švabska ofenziva v visokem snegu. Politična zmaga pri ljudstvu, težke izgube pri naših borcih. Tih spominj v partizanskih razgovorih: Kajuh je padel. V šoštanjkih hriboh, pri Belih vodah nad njegovim rojstnim krajem ga je podrla švabska brzostrelka. Njegove pesmi imajo za nas poseben prizvok: topla človeška kri jim je dala zadnjo ceno. Padel je veseli svetlolasi muzikant Špič — Sveto Marolt. Ranjenega ga je na konju prestrigal sovražni rafal. Padel je kipar Belac, Weiss s pravim imenom, imeniten fant je bil, preprost, pošten in brez strahu. Plesalki Brini so zmrznile noge v mokrih škornjih, zavlekla se je v kurirski bunker nekje v hosti. Kulturna skupina v diviziji je razbita. Nenadoma se spet zavemo, da smo v lanski jesenski ofenzivi tudi izgubili tovariša: Franci Šturm, komponist, harmonikaš na mitingih po laškem zlomu, nemiren duh, skromen po svojem sreju in malce zagrenjen, plah v življenju in ves zasanjan v sape novih dni. Našel je svoj mir: na Krimu pred Ljubljano se črne smreke sklanjajo čez njegov grob. Toda v partizanih ni drugače: spet stisneš pest in greš znova na delo. Tovarišev je nemara manj, poleta več. Še več. Prav tisti čas, ko kopni štajerski sneg pod ranjenci in padlimi partizani, se XXX. divizija prebije mimo zased in bunkerjev na Primorskem prav do zapadnih meja naše dežele, v Benetijo do Čedada in še dlje. Na Dolenjskem jurišajo naše stare brigade v Zdensko vas, veliko švabsko in švabobransko postojanko. V naš Glavni štab prispe sovjetska misija.

V gledališču na osvobojenem ozemlju so prvi težki časi. Kritične ure so pokazale, da dober človek še ni dober muzikant. Predstava Cankarjevega »Kralja na Betajnovic« je uspela. O tem ni dvoma. Pokazalo se je, da jo lahko ponovimo na večjih odrih. Za partizanske okoliščine, nemalo po sovražni ofenzivi, sredi srditih bojev na vseh koncih in krajih naše dežele — vsekakor zanimiv in tvegan poizkus. Poštena priča dobre volje, ljubezni do igre, tovariške požrtvovalnosti, partizanske improvizacije. Toda o tem naj piše zgodovina, ljudje pa hočejo prireditev. Seve, naj bo »Kralj« tak ali tak — v Ljubljano ne moremo s takim teatom. Tam vedo, kako se tej stvari streže: tam so drugačni igralci, boljši delovni pogoji, obsežen aparat. Za partizana pa je tako dolgotrajno študiranje, poizkušanje in kritično premlevanje doseženih uspehov, kakor smo to uvajali s Cankarjevo igro — nekoliko staromodno in zaostal način kulturnega vojskovanja. Borci iz leta 1941 tudi niso mogli na diplomatske posvete in v vojaške šole, preden so šli v hosto; vojskovali so se pa vendarle, pa še kako: iz nekdanjih desetih so rasle brigade, divizije, korpusi. Zdaj se posamezniki že šolajo na oficirskih tečajih. Tako kakor borec na položaju čakajo tudi nas obsežne dnevne naloge. Proslave se bližajo: obletnica Rdeče armade, slavnost ženskega dne, obletnica partizanske zmage pri Jelenovem žlebu, prireditve za časa volitev v narodno osvobodilne odbore. Sredi takih dogodkov naj posedajo igralci na vajah in se naj mirno guliijo vloge za novo trodejanko? Ljudje porečejo po pravici: Čemu

teater, če ni nobenih prireditev! Igralcev je pa premalo, da bi vse to zmogli. Po stari poti torej ne pojde več. Treba bo novih ljudi, novih besedil, novih prireditev. Organizirati bo treba pevce in igralce, pevske in govorne zборе, vzgojiti nov naraščaj, pritegniti vse, mladino, vojsko, meščane, vas. Novi ljudje se morajo nekje učiti, če naj nastopajo. Torej: pouk, tečaj, igralsko šolo. Od kod pa ljudi? Iz organizacij. Torej: množično delo. Po starem seve ne pojde: novega duha bo treba v ta naš Liliput. Torej: politična ura.

V uradnih razgovorih in pri javnih nastopih smo te svoje skrbi izražali zelo učeno: dejali smo »množično delo« in smo tuhtali, kako naj pametno organiziramo slavnostno akademijo, nastop za politično zborovanje, kulturnoprosvetni večer; dejali smo »dvig mladih kadrov« in smo razmišljali, kako naj v partizanih brez izbranega kadra predavateljev in igralskih pedagogov organiziramo **dramatski tečaj**; dejali smo »ljudska samodejavnost« in smo mislili na to, kakšno pomoč lahko nudimo podeželju in vojski, da bodo izginile otroške boleznine stare partizansčine z mitingov in drugih prireditev: neumestni teksti, neslane burke, nemogoči talenti, dolgočasni spored. Tako so se v našo družino naselila tri gesla:

Improvizacija!
Mladi kadri!
Ljudska samodejavnost!

6.

Gledališki tečaj v partizanih?

Marsikdo se bo dobrodušno nasmehnil in skomignil z rameni. Toda imeli smo ga, celo dva smo organizirali. Imeli smo strokovna predavanja, imeli igralske, pevske, govorne in plesne vaje, imeli izpite pred komisijo, imeli redne zaključne nastope pred javnostjo. Preko petdeset mladih ljudi je obiskovalo ta dva tečaja. Seve, Hamleta ali Ofelije doslej še ni igral nobeden izmed njih. Toda nastali sta dve frontni skupini, ki sta opravili veliko zanosnega, požrtvovalnega in koristnega prosvetnega dela v vojski in zaledju: igralska družina na Primorskem pri IX. korpusu in frontno gledališče na dolenski strani pri VII. korpusu. Hkrati je rasel ves naraščaj našega gledališča na osvobojenem ozemlju iz teh kurzov. Brez te mladine bi ne mogli igrati Borovih »Raztrgancev« in Molièrovega »Namišljenega bolnika«. Danes nastopa lepo število teh naših gojencev na naših državnih odrih. Nekaj se jih je vrnilo domov na Primorsko in celo v Trst. Prišli so iz naših brigad in okrožij. Vključili smo domačine iz Bele Krajine. In nemara smo se sami še več naučili kakor naši učenci. Zakaj za našimi klopni v črnomaljski in semiški školi so sedeli ljudje, ki so še nedavno nosili težko bredu, naskakovali sovražne bunkerje, previjali ranjence, pokopavali padle borce, prepevali partizanske pesmi na vaških mitingih, govorili na političnih urah v bataljonu in v kmečki izbi, pisali domoljubne budnice po vzorcu Borovih »Hej, brigade«, premetavali težki nahrbtnik po svojih trudnih ramah ter se z bombo v roki prebijali skozi sovražne zasede. Bili so delavci in kmetje, študentje in nekdanje mestne gospodične, trgovski pomočniki in uradniki, železničarji in mizarji, ljudje od vsepovsod, partizani, žejni in lajni skrivnostnih odrskih luči.

Tako je nastal sredi osvobojenega ozemlja pravi gledališki internat. Ob zori so gojenci vstajali in si še pred zajtrkom rahljali svoje premrle ude: ritmična gimnastika, narodni in groteskni plesi. Dopoldan: uro ali dve teorije, nato govorne in recitacijske vaje. Popoldan spet predavanje in igralske vaje. Zvečer: referat, politična ura, kritični sestanek med gojenci in predavatelji, obisk gledališke predstave, mitinga, akademije, čas za učenje. Menda še ni bilo učiteljev, ki bi imeli tako vestne učence. Fantje in dekleta so dobesedno garali od zore do mraka in pozno v noč. Če si stopil v sivem jutranjem mraku v njihove spalnice — spali so na slami po manjših učilnicah — si slišal iz tega kota srdito prerekanje o širokih in ozkih, padajočih in rastočih vokalih, v drugem kotu pa se je v nemal vroč prepir o razboru besedila v Prešernovi »Zdravljici«, z okna je nekdo razmišljeno govoril zapleteno logiko Cankarjevega Konkordata iz »Pohujšanja«, na hodniku pred spalnici je nekdo vadil korake in poskoke ruskega kazačoka, dva druga tovariša pa sta se za njim globokoumno razvnela o »pravih« in »zgrešenih« skečih. V poznih nočnih urah so posedali po somračnih kotih, strmeli v sinjo modrino belokranjske pomladi in se tiho pomenkovali o tistih čudežih, ki jih po večini še nikdar niso videli na svoje oči: o Shakespearu in Molièru na velikem

odru, o amfiteatru starih Grkov in o Borštniku in Verovšku in o Ivanu Levjarju.

Seve: imeli smo svoj poseben učni načrt. Zavedali smo se, kje, kdaj in kako živimo. Vedeli smo, kaj potrebujemo mi in kaj naši učenci. Iz svoje izkušnje smo poznali stiske in težave naših propagandistov v vojski in po vaseh. Ocenili smo potrebe svojega skromnega gledališča na osvobojenem ozemlju. Računali smo s tem, kakšni bodo naši gojenci po svoji izobrazbi, po svojem socialnem poreklu, po svoji delovni sposobnosti. V predavanjih, vajah in diskusiji smo družili znanje našega propagandista s potrebami ukaželjnega igralskega diletanta. Vedeli smo, da mora partizanski igralec znati »vse«: govoriti in recitirati, peti in plesati, nastopati v govornem zboru, voditi vaje na vasi in v brigadi, igrati, pripraviti odrsko besedilo, režirati. Zato smo izločili iz pouka vsako učenjaško šaro. Trudili smo se, da so si gojenci prisvojili učno snov že v diskusiji in na kritičnih urah. Učenci naj bi nastopali, ne filozofirali. To je bilo naše geslo. Kajpak, računali smo na partizanski tempo našega življenja, zanašali smo se na partizansko ukaželjnost naših učencev, zaupali smo v partizansko požrtvovalnost naših predavateljev. Mimo vseh praktičnih namer in namenov pa nas je vodila neizgovorjena želja, da bi si vsi ti mladi ljudje iz preprostega ljudstva ohranili vsaj prijazen spomin na naše razgovore o »pravem teatru«: bežen obris naj bi jim ostal o gledališki kulturi, vsaj slutnja o tem, kaj je gledališče in kakšen oder so si ustvarili ljudje v različnih dobah in pri raznih narodih.

Menda ni bilo gledališkega kurza v kulturni zgodovini, ki bi na njem predavali med samimi igralci upravni in vojaški organizatorji. Med našimi učitelji so bila prva imena našega gibanja: člani Centralnega komiteta, Izvršnega odbora, bivše Upravne komisije, centralnega Agitpropa pri političnem in vojaškem vodstvu našega boja.

Temeljne politične ure so prevzeli Kidrič, Zihlerl in Boris Kraigher. Prvi je govoril o nalogah teatra v domovinski vojni, drugi o umetnosti in družbi, tretji o stilu dela v vojski. Bile so izkušnje, teoretične trditve, praktični zaključki, ki so jih znali povedati samo ljudje iz vodstva, organizatorji, ki so predli prve niti naše politične in vojaške mreže po vsej naši deželi.

Težišče dramaturškega pouka je nosil na prvem tečaju Josip Vidmar. Na drugem sem moral sam prevzeti tiste ure. Govoril je o človeški vsebini umetnosti, o spominih na velike igralce, o razboru odrskega besedila, o Sofoklejevih tragedijah, o velikem Molièru in o podobi Williama Shakespeara. Njegova

beseda je bila polna osebnega doživetja, polna intimnega sožitja z velikimi imeni domačega in tujega odra, polna vizionarne vere v odrešilno silo umetnosti. Poznal sem tega moža dobrih petnajst let iz njegovih del in iz osebnih razgovorov. Toda še nikdar ni tako govoril in nemara tudi nikdar več ne bo povedal takih besed. Bila je izpoved njegovega življenja.

Matej Bor, ali Vladimir Pavšič, partizanski poet in dramatik, gledališki kritik »Ljubljanskega zvoča«, simpatični nepridiprav naše osvobodilne pisarije, je improviziral: pripovedoval je o dramatski tehniki, o motiviki in problemih slovenske dramatike in o dramah Ivana Cankarja. Ob njem so učili uvodne in pomožne predmete Mile Klopčič (Metrika in slovenski verz), Jože Kranjc (Obris poetike), Ciril Cvetko (O glasbeni zgodovini), Drago Cvetko (Teorija okolja), Branko Simčič (O inscenaciji).

Zadnji teden sem našim učencem pripovedoval o tehničnih pomagalah v organizaciji igralskih družin, govoril o problemih v režiji, razčlenjeval svoje misli o dramaturški analizi, o odrskem prostoru, o intonaciji in ubrani igri in o grafičnem zapisu vestnega režiserja; o režijski knjigi. Dobri dve uri sem partizanom razpletal svoje pripombe o velikanu modernega teatra, o Konstantinu Sergejeviču Stanislavskem. Zmerom sem rad pripovedoval prijateljem in učencem o dobrih knjigah in o velikih igralcih, o lepih stavbah in o pretresljivi glasbi. Toda v teh urah ob razgledu na pomladne hribe okrog Bele Krajine sem prvič doživel tako živ stik s poslušalci, kakor bi pripovedoval samemu sebi, svoji ženi ali svojim najboljšim tovarišem. Sedeli so tam, mladi ljudje od vsepovsod, omamljeni od svoje žeje po lepoti, zavzeti ob najmanjšem utrinku o velikih puntarjih in zmagovalcih v skrivnostnem svetu umetnosti. Ob prijaznih očeh teh ukaželjnih partizanskih ljudi sem spoznal, zakaj smo se vsi učitelji venomer znova veselili tistih kratkih ur v skromni učilnici. Razumel sem, kako je bilo mogoče, da je izvil skromen baletni obrtnik, kakršen je bil naš partizan Suhl, tolikšno prožnost iz fantov in deklet, ki so še nemalo tega nosili puško in nahrbtnik. Videl sem, kaj sta zmogla pri teh ljudeh dva mlada igralca, ki sta še sama željna pouka in odrskih izkušenj, porazov in zmag na deskah, ki pomenijo svet: dva Jožeta iz kranjske dežele, Tiran in Gale. Učila sta jih govorne spretnosti, mimike in igre, vadila sta jih v govornem zboru in pri skupnih nastopih in čez pet tednov smo imeli po prvem tečaju že dva zaključna večera v javnosti, po drugem pa so ti nastopi narasli že na tri prireditve: učenci so nastopili s solističnimi in zbornimi recitacijami, z narodnimi in groteskniimi plesmi, slišali smo pevski kvartet, videli prizore iz Cankarja in Gogolja, Sofokleja in Shakespeara, si ogledali dve enodejanki iz našega boja, Zupanov »Punt« in »Ječo« Mateja Bora.

Bila je preprosta, a zato nič manj strastna sla po lepoti, ki je ne pogasila ne dež in ne sneg v sovražni hački in ne potepata ne fašistični škorenj in ne tank v besni ofenzivi, bila je trajna in neugasna iskra žive umetnosti, ki pritajeno tli v širokem in toplem srcu samega ljudstva.

7.

Proslave in kulturno prosvetni večeri, slovesne akademije in propagandna gostovanja po naših vaseh, recitacijski in plesni nastopi, koncerti virtuozov in pevskih solistov, oddaje v radijski postaji Osvobodilne fronte — to so bile dnevne naloge med tečaji in študijem dramskih vlog, večna skrb v trajnem sožitju z našimi množicami, priča politične organizacijske prisebnosti, sad naglih sestankov in živahne odrske improvizacije.

Obletnica Rdeče armade in Velike oktobrske revolucije, spomin na partizansko zmago v Jelenovem žlebu, ženski dan, proslave Cankarja, Prešerna in Gregorčiča, ljudska zborovanja in prihodi naših brigad, smrt komandanta Franceta Rozmana in slava našim padlim, osvoboditev Beograda in slovesne akademije ob rojstnem dnevu Osvobodilne fronte, to je bila prva skupina takih nastopov. Janez Kuhar s svojo harmoniko, Vanda Zihnerlova, Pavla Kovičeva, Zdenka Tavčerjeva, Stane Česnik, sestre Stritarjevi, komorni zbor Cirila Cvetka s svojimi pevskimi nastopi, to je bila druga vrsta našega dela. Posebno doživetje za partizana pa so bili koncertni nastopi Karla Rupla. Bach in Paganini, Debussy in Rimski Korzakov, Dvorak in Sarasate, Hačaturijan in Adamič, razmišljeni pojav violinskega virtuozov v partizanski uniformi, ples mojstrskih prstov po zvenečih strunah, zavzeta tišina v dvorani in sonorni zvok pravih gosli ob pianofortu — odmev velike Evrope, utrip velikega

sveta, slutnja velikega življenja sredi krvavih bojev na vseh koncih in krajih našega partizanskega Lilibula.

Taborni ogenj in senca stoletnih dreves, zaščita bojnih patrol in budnih straž, komisar s komandirjem sredi partizanske družinice v večernem razgovoru: to je okolje prve partizanske pesmi, prvega soldaškega dovtipa, prve politične in kulturne ure. To je leto 1941 in 1942. Zaseda okrog vasi, gruča otrok, mož in žena na trgu pred vaško lipo, govor in pesem in besede o dogodkih doma in na tujem in šala in smeh in kratka enodejanka iz našega boja. To je leto 1943 pred laškimi zlomom. Partizanski glumači z dovršenimi, rahlo literarno in kabaretsko pobarvanimi točkami in Klopčičeva »Mali« — to je jesen tistega leta med padcem liktorske sekire in švabsko hajko. Slovesne akademije z množičnimi nastopi, pevskimi in instrumentalnimi solisti, z godbo na pihala, povabljenimi gosti, filmskim projektorjem in radijskim mikrofonom ob rampi — to je zadnje leto našega boja, osvobojeno ozemlje Slovenije in Dalmacije.

Prvi poizkus take vrste je bila akademija za obletnico Jelenovega žleba 26. marca v Črnomlju. Na odru mimo kratkih trenutkov sploh ni bilo naših poklicnih igralcev: nastopali so pionirji in mladinke, gojenci oficirske šole, prebivalci osvobojenega ozemlja, tečajniki z našega gledališkega kurza. Spored: recitacija v solju in zboru, narodni plesi, velika živa slika z množico, petjem in zastavami, propagandni skeč o Jelenovem žlebu, spominski govor generala Avšiča — na videz pravi konglomerat samih neskladnih odrskih vrst. In vendar je bila vsa prireditev dokaj enotna in ubrana, čeprav so nastopali ljudje, ki po večini še nikdar niso prestopili odrskih desk. Organizacija, sožitje s preprostim človekom, partizanska improvizacija — to je bila skrivnost takega nastopa.

Obsežne manifestacije množičnega značaja z velikim aparatom, prvi vidni uspehi množičnega dela v gledališču na osvobojenem ozemlju pa so bile slavnostne akademije ob koncu aprila 1944 za obletnico Osvobodilne fronte. V Črnomlju smo oder na obeh straneh podaljšali v dvorano in mu dodali dva koncertna podija na strmih praktikabliih, peli so štirje zbori: pionirji, mladinke, oficirska šola in mešani zbor, menjavala sta se dva govorna zbora: množica oficirske šole in skupina naših gledaliških tečajnikov, vrstili so se pevski in recitacijski solisti iz našega poklicnega ansambla, vpletali smo ples, vaje z orožjem, taniare iz godbe na pihala pri Glavnem štabu, program sta povezovala dva napovedovalca in prireditev se je zaključila s slovesnim kantabilnim recitativom. Nastopilo je hkrati preko dve sto ljudi. Vso to množico so komaj teden dni vadili štirje tovariši in imeli smo komaj dve skupni vaji pred nastopom in vendar na teh vajah nisem imel drugega opravka, kakor uravnovesiti posamezne skupine v ubrano celoto. Bila je zelo slovesna, dostojna in zares množična prireditev. Ponovili smo jo še dvakrat. V Semiču so tisti čas drugi naši tovariši pripravili podobno slovesnost: nastopili so pevski in recitacijski zbori iz pionirjev, mladin, gojencev gledališkega in pevovodskega tečaja, igralski in pevski solisti, vojska in prebivalstvo, dosegli so zanosno sožitje z gledalci v dvorani, ki so skupno z odrom peli in vzklikali in se ob zaključku po slovesni prisegi pridružili igralcem v slovesnem nočnem sprevodu z baklami in vojaškim spremstvom. Tudi to prireditev so pripravili samo štirje tovariši, čeprav je bilo na tistem odru okrog sto ljudi. Bila je ljudska prireditev, zanosni polet nagle teatarske iznajdljivosti v naročju kmečkih in mestnih množic.

Iz hoste v vas, iz vasi v osvobojene trge in mesta, izpod vaške lipe v razsvetljene dvorane in pred mikrofon oddajne postaje, od nahrbtnika do motorja in konja, od konja do avtomobila in letala, to je bila pot našega partizana. Ob tej poti so bile naše množične prireditve značilne in zanimive postaje.

8.

Pomlad se nagiba v poletje. Prvi odrski tečaj smo zaključili, priredili smo mladim ljudem večerjo ob slovesu z napitnicami in prijaznimi napolitli in potlej so se vrnili v brigade in v svoje vasi. Najboljše smo pridržali v Beli Krajini in jih združili v okrožni propagandni družini. Igralci našega gledališča so se razselili v dve skupini, eni so v Semiču, drugi v Črnomlju. V Semiču smo organizirali nov gledališki kurz, v isti šoli vodijo propagandisti Glavnega štaba tečaj za vojaške pevovodje. Mile Klopčič se je stalno naselil v štabu: iz četnih in brigadnih listov, iz stenskih časopisov, iz rokopisnih in ciklostiliranih zbirk pripravlja izbor partizanskih pesmi, anonimni

izdelki anonimnih ljudskih talentov, ginljive priče velikega časa. Postal je kapetan in med igralce zahaja le malokdaj. Po Črnomlju se sprehaja Vitomil Zupan, mračen partizan s popadki mestnega snoba in tujskega legionarja, bivši mornar in študent tehnike, eleganten in svetovljanski, bela vrana v partizanskem Liliputu. Napisal je štiri skeče, ki smo jih vse igrali. Nato je v treh tednih izdelal prvo besedilo za veliko odrsko reportažo s številnimi osebami »Rojstvo v nevihti«, množična zadeva za veliki oder in za izvežban komparzni zbor, pretrd oreh za črnomašjske razmere, ostal je v miznici do osvoboditve. Kadar se na trgu pred cerkvijo ne pogovarja z Angleži in Amerikanci, s Francozi, Čehi in Poljaki, ki so jih naši osvobodili iz švabskih taborišč, piše svojega »Partizana Dinga« in se norčuje iz političnih dogmatikov. Matej Bor je pripravil svojo drugo zbirko pesmi, predelal je »Sinov strele« v »Težko uro«, med igralci in med malomestnimi pilharji mu je postalo nekako tesno, siten je in razmišljen, Gorenjci bi mu rekli, da je »tak ko noseč mož«; pod večer govori tovarišem o neki novi drami iz štajerske partizanščine in se odpravlja na skrivnostno bazo 13—23, ki je baje nekje v divji hosti na koncu našega osvobojenega ozemlja, partizanski kloster za naše znanstvenike, zatočišče za literate, ki bi radi v miru končali kako svoje delo. Obletnica fronte je za nami, za Gorjanci in Rogom, ob krški strani spet zamolkel kлокot topov, štuke, mine, strojnice, neprespane oči telefonistov in kurirjev, juriš, ranjenci, mule, vozovi, kuhinje, motorji. Švabi z Rupnikom pripravljajo vdor v Belo Krajino mimo Žužemberka in Soteske preko Krke skozi Poljansko dolino. Šest dni in šest noči divjajo srditi boji od Dobrničev in Trebnjega do Žužemberka in Krke. Operacije vodi s VII. korpusom sam komandant slovenske vojske, redkobesedni mož s toplim srcem, levjim pogumom in genialnim razsodkom preprostega ljudskega vojščaka: tovariš Stane. Pravi jo, da je prišel šesto noč v hosto na posvet h Kidriču in Breclju: pet noči ni spal, pet noči niso spale brigade, boji so vsenavzkriž, včasih ne veš, ali je sovražnik na levi ali na desni od položaja, pred teboj ali za hrbtom. Če borci ne vzdržijo, ni več osvobojenega ozemlja, za Belokranjce in za naše centralne ustanove se spet prične leto 1941. Tisto noč se je Stane vrnil na položaj in borci so vzdržali: Švabi in Rupnikovi hlapeci so jeli vlačiti svoje mrličje proti Ljubljani. Bela Krajina je bila prosta do zloma kljukastega križa.

Tiste majske dni je vrelo med igralci. Kadar niso bili zaposleni s tečajem, s sestanki, z organizacijo mitingov in akademij, z vodstvom okrožne skupine, s knjigami in brošurami, ni bilo moči spregovoriti pametno besedo z njimi. Srditi posedajo po gostilnah, zahajajo na kavo in klepet k domačinom v mestu, kade kljub partizanski revščini cigareto za cigareto iz ostrega kordunaša in zapadajo v otožna razmišljanja. Na sestankih so pikri, napadalni in osebni. Kaj neki imajo? Stvar je zelo zamotana in hkrati zelo preprosta: igrali bi radi! Naj se igralec še tako vadi v dobri organizaciji mitingov in slovesnih akademij, naj še tako vzgaja ljudske talente s svojim strokovnim znanjem, naj se še tako peha in trudi z gladko pisanimi propagandnimi skeči — osrednji živec vsega njegovega življenja je vendarle igra. Kaj se pravi igrati? Podajati na odru človeške figure s tako ali drugačno usodo ter preko teh figur izpovedati svoja doživljanja, doživljanja svojega osebnega življenja in doživljanja dobe, ljudstva, domovine, sveta. Dober skeč je navsezadnje vendarle dramatisirana politična ura. Drama, to je Shakespeare, Molière, Čehov, drama je Linhart, je Cankar. Drama je spopad človeških strasti. In kadar igralec teh strasti ne doživlja na odru, jih prodaja doma, na cesti in v oštariji in takrat ni dobro z njim češenj zobati.

Tako je šlo življenje svojo pot. Čankarja nismo mogli ponoviti, ker ni bilo več vseh tovarišev stare zasedbe, nove pa sestaviti nismo mogli. Odrskih besedil tudi nismo imeli. V tistem slovitem zaboju, ki smo ga nešteto krat prekopal, so vedno znova vznikale »Moči uniforme«, »Oni in njihove sestre« in druge znamenite pošasti iz starih časov. Tako smo začeli zelo skromno: v Semiču so študirali dve enodejanki Antona Čehova, »Medveda« in »Snubača«, v Črnomlju sem vtaknil našo odrsko mladino v Borovo »Težko uro« in začel sam režirati, Tiranova pa sta z Milanom Košakom še posebej pripravljala drugo zasedbo »Snubača«. Bor je začel na bazi 13—23 pisati svoje »Raztrgance«.

To je bilo tretje in poglavitno razdobje v zgodbi partizanskega gledališča.

9.

O partizanih je bilo izgovorjenih in napisanih veliko pomembnih in nepomembnih besedi, veliko ogabnih laži in veliko herojske resnice. Samo o neki zelo vidni potezi naše partizanščine se ni nikdar kdo ve koliko govorilo: da so bili partizani pri vseh svojih stiskah in težavah hudo preprosti, vedri in veseli ljudje. Partizani so prepevali, se prerekali, plesali, igrali in uživali igro svojih tovarišev s tako malodane otroško vnemo, da bi jih lahko imenovali odrasle otroke po sreči in dobri volji. Samo iz tega prisrčnega odnosa do pravega humorja, do globoke etične vsebine odrešilnega smeha si je mogoče razlagati uspeh vsebinsko in časovno tako odmaknjene snovi, kakršnega smo želi z »Medvedom« in »Snubačem«.

Ko smo študirali te dve igri, so nam nekateri globokoumežni zaskrbljeno prerokovali, da naši borci ne bodo zmogli pravega umevanja za usodo Čehovljevih oseb, ki životarijo v zatohlem ozračju carske Rusije, »nepotrebnih ljudje«, ki pripravljajo svoje sile v malenkostnih prepirčkah o tem, čigav pes ima boljše lastnosti in kdo bo plačal dolgove za rajnkim gospodarjem in še ljubezen med temi živimi mrličji, da je tako presneto zveržena reč, da ne veš, ali bi jokal ob njej ali se ji smejal. Toda Čehov je — tako pravi Tolstoj — »umetnik brez primere, umetnik življenja«, pisec, ki mu je tuj sleherni nezdravi patos, sleherni zlagani heroizem, sleherni zunanji lišp, in kljub bistremu pogledu za človeške slabosti živi v njegovih delih neugnana vera v boljše človeštvo. Takega so Čehova vzljubili naši ljudje, zato jim je bil blizek in domač.

Igrali smo te dve enodejanki več ko dvajsetkrat vojakom in civilnemu prebivalstvu, igrali smo ju za naše delavnice in za ranjence, igrali smo ju v Beli Krajini in v Poljanski dolini, na Črmošnjicah in v Dvoru ob Krki tik za našimi položaji, igrali smo ju v Dalmaciji in v črnomašjski in ljubljanski oddajni postaji in po osvoboditvi smo ju prenesli na oder naše prestolnice. V »Medvedu« smo videli Starčev, Česnika in Presetnika, v »Snubaču« Potokarja, Galeta in Levstikovo, posejete tudi Ahačičevo, dve naši nekdanji tečajnici. Druga zasedba je bila rahlejša in ni dolgo vzdržala: Tiran, Simčičeva, Košak. Inscenirala sva ju s Simčičem, režiral je Potokar, prevedel ju je Mile Klopčič iz neke stare reklamke: Kostumi so bili seve iz zavezniških padač in tudi kulise smo izdelali iz takega blaga. Odkritje za naš maloštevilni ansambl je bila Levstikova; kritika in gledalci so toliko govorili o njeni kultiviranosti, o njeni

izbrušeni igri, o variacijah njenega glasu in o raznih čustvenih odtentkih, da so se njenim tovarišem užaljeno povесili nosovi.

Druga reč je bila Borova »Težka ura«. To je bilo prvo slovensko odrsko besedilo, ki je nastalo v partizanih. Prvi osnutek za to igro je bil napisan v kočevskih hribih poldrugo leto pred Klopčičevo »Materjo«, v zgodnjem poletju 1942. Ta skica je imela naslov »Sinov strel«. Preživela je znamenito roško hajko in Borovo ljubljansko ilegalo in spomladi leta 1944 jo je predelal in jo po mojem nasvetu imenoval »Težko uro«. Naslov je skrit v sami snovi: oče preživlja težke ure zaradi svojega sina aktivista, ki likvidira gestapovskega vohuna. Kočljiva snov, intelektualni dialog, veliko besed in malo dejanja, veliko površnih trditvev in malo utemeljenih odgovorov, veliko nemira in hlastavosti in malo resnične modrosti, malo izrazite podobe v človeških figurah in vendar veliko prave življenjske, malo zunanje hrupa in veliko intimnega doživljanja — to je Borov prvi dramatski poizkus. Uprizoritev je seve hudo tvegana zadeva. Mi smo temeljito pre-mišljevali, kako bi se je lotili. Šlo je za poizkus, kako uprizoriti tako imenovano knjižno dramo. Črtal sem gostobesedna mesta, pripisal gluhih prizorom nekaj živih besed, izdelali smo pripravo za veter in dež, da bi odrsko vzdušje »podprli« s primernimi šumi. Naprosil sem Cirila Cvetka, da je opremil značilne prehode med pomembnejšimi prizori z diskretno odrsko glasbo. Tako je nastala nekakšna komorna igra: vse odrsko dogajanje se je usmerilo iz zunanje igre v intimno človeško doživljanje. Bil je spomin na usodne dni spomladi 1942, ko je pravična pest ljudske sodbe udarila domače ovaduhe, ki so s svojo agentsko mrežo pripravljali zverinsko streljanje talcev po naši deželi.

Globokomneži so nam seve spet prerokovali, da je Borova igra dolgočasna knjižna reč in da bomo propadli. Knjižna reč je bila, to smo vedeli, toda propadli nismo. Uprizorili smo jo dvanaajstkrat in dvakrat smo bili z njo v radijski postaji. Ljudje so sledili, tihi in pozorni, in naši so to igro radi igrali, ne le zato, ker je bila Borova in partizanska in so se z njo pošteno trudili, marveč zato, ker so živo občutili stik z gledalci. Tudi aplavz pri odprtem odru ni manjkalo. V prvi zasedbi so igrali vodilne vloge Tiran, Mevlja in Košak, v drugi sta bila s Tiranom Česnik in Gale. V ženski vlogi sta se menjali Simičeva in Mežanova. Zelo vidni odrski postavi sta bila Gale kot dr. Jeriša in Kumer kot gestapovec Matoh. Oba sta tudi imela zanimivo, slikovito masko. Ljudje, ki so radi gledali naše predstave, so rekli, da so bile ubrane, avtorjevi zamisli ustrezne in gledališko skrbno pripravljene. Jaz bi dodal še tole: »Težka ura« ni bila lahko uprizorljiva reč, začetniška nedoraslost ji jemlje trajno repertoarno moč, snov je kočljiva in ni ob vsaki priliki zrela za oder in tudi za igralko ni v njej kdo ve kako hvaležnih vlog, toda uprizorili smo jo kot prvo partizansko odrsko delo — bil je poizkus vsem težavam navkljub, pošteno opravljena gledališka dolžnost, viden izraz delovnega tovaršstva z avtorjem, ki je bil tesno povezan z rastjo naše igralske družine.

Krstna predstava je bila v črnomaljskem Domu ljudske prosvete ob polletnici našega zavoda, 13. julija 1944. Dvanaajst dni za njo pa je semiška skupina nastopila s Čehovom.

10.

Jesen, zgodnja jesen. Tisti čas sem bil skoraj dva meseca v kočevskih hribih. Sredi bukovja in jelš, med pastelno nežnimi, rdečkastimi in rumenkastimi lisami osipajočega se listja hladna, sočna, črna modrina jelk in smrek. Zgovorna tišina v pragozdu. Sum ptic in živali v gostem grmovju. Ples mušic v sončnih pramenih. Skovikanje sov v črni noči. Puh jutranje meglice nad kraškimi kolanjami. Onstran vse te tišine burno življenje dneva, široki tok zgodovine. Spet nov vdor v Belo Krajino, spet razbite sovražne tolpe: večdnevni boji pri Metliki, v okoliških vaseh požganih devetdeset poslopij, ustaši, švabi, čerkeski izdajalci, tudi naših veliko ranjenih in padlih, toda za ta krvni davek je dežela spet svobodna, po mestih in vaseh mitingi in zahvalne svečanosti, ljudje objemajo naše borce in jih goste kakor za velike praznike. Na Štajerskem spet pohod naših brigad: Gornji grad, Luče, Ljubno, veliko ujetnikov, veliko plena, veliko osvobojeno ozemlje. Na Primorskem: drzni naskoki na postojanke, porušen promet, volitve v bližini sovražnika, neugnan polet. Druga fronta: zavezniki v Franciji. V Italiji vedno obsežnejše Titove baze. Na Balkanu: Rdeča armada na naši meji, Hitlerjeve lutke padajo druga za drugo,

predaja Romunije in Bolgarije, konec ofenzive v Bosni, napad na Titov štab, pogajanja z zapadnimi zavezniki, sporazum Tito-Šubašič, Titov septembrski poziv sovražnim četam, drugi zbor aktivistov v Črnomlju. Visoka odlikovanja: Kardelj prejme Leninov red. Radosten nemir med ljudstvom. Nov polet naših političnih delavcev in naših vojakov. Govorice o bližnji kapitulaciji Nemcev in o našem prevzemu oblasti v svobodni domovini: prvi svit svobode.

V naši igralski družini zadržan nemir. Spet podvojeno delo, spet sanje o nastopu na ljubljanskem odru, spet tihe misli na dom, na svoje, na svidenje z znanci in prijatelji, ki še trepečejo v senci švabobranskih ovaduhov za žičnimi ovirami. Obe skupini, semiška in črnomaljska, sta se spet združili, priključila se je pretežna večina okrožne družine, naši nekdanji tečajniki, in zdaj študirajo vsi skupaj Borove »Raztrgance«. Potokar, naš prvi igralec, se je izvil iz zapeljivega objema boga Bakha in se poslovil od semiških zidanic; zdaj režira, le malokdaj je tako garal, črna živina je preslaba beseda za njegovo vneto.

Bor se je vrnil iz hoste nekaj dni prej, preden sem šel jaz za tiste tedne v kočevske hribe. Prinesel je s seboj prvi rokopis svojega dramskega poizkusa. Spominjam se: bil je sončen nedeljski popoldan, ko sva šla z Borom k Josipu Vidmarju, da bi se pogovorili o tem rokopisu. Švabska letala so krožila nad črnomaljsko kotlino in lahko bi nam kaj stresla na glave. Odnegli smo si koce iz hiše in legli ne daleč stran na vrt pod košato hruško. Pod tisto hruško smo rešetali »Raztrgance« in Bor jih je odnesel in jih kmalu pripravil za oder. Igralci so se jih lotili s posebnim veseljem. Bila je prva velika trodejanjska v naši novi pisariji, polna slikovitih odrskih figur ali, kakor pravimo po domače, »hvaležnih vlog«, živahno razgibana z napetim dejanjem, resna zgodba, s humorjem prepletena in zaključena s srečno zmago partizanov nad podlimi izdajalci in švabskimi žandarji, nevsiljivo poučna, neutrudno optimistična, malce krepka za občutljiva ušesa, veselo zmagovita kakor prijazen film iz divjega zapada. Sama jamstva za uspeh. Med tovariši povedano: pravi »šlager«. Brez strahu ga lahko preneseš na velike odre osvobojenih mest. In še nekaj: Bor je poznal svoje igralce, v svoji nemirni glavi je prav spretno pretuhtal njih značaj in zmožnosti in kakor vsak prebrisan dramatik s pravo odrsko žilico je napisal večino vlog igralcem »na kožo«, kakor pravimo, z zasedbo tedaj ni bilo kdo ve kaj težav in delo je šlo gladko izpod rok, ker so igralci čutili, da lahko kaj pokažejo.

Premiere nisem videl, vrnil sem se iz hoste šele na četrto ali peto ponovitev in nisem bil prav nič razočaran. Vedel sem, da se je naš repertoar temeljito povečal in da nismo več v zadregi za uspešno partizansko igro. Bilo je v Semiču pred ustanovitvijo Slovenskega umetniškega kluba, kjer smo se vneto prerekali o dokaj oguljenem sporu med »čistimi« in »tendencioznimi« umetniki. Preprij je bil seveda tak kakor po navadi: nerešljiv za vroče glave. Ilja Ehrenburg je nekoč v razgovoru z nami prav zabavno govoril o tem večnem sporu in tudi takrat je bilo precej tako: za l'art pour l'art so se gnali tisti, ki so imeli glas, pa niso imeli kaj peti, za strogo odmerjeno veselost kaplansko urezane Muze pa so se razburjali tisti, ki bi radi kaj zapeli, pa niso imeli glasu. Tisti, ki smo bili za to, da naj pojejo tisti, ki imajo kaj peti, pa jim tudi glasu ne manjka, pa smo dokaj težavno krmarili med Scilo in Karibdo: prvi so nas sumničili, da bi radi Pegazu pristrgili peruti in ga oblekli v komat vsakdanjih tegob, drugi pa so nas poslušali s strogo nagubanim čelom, češ, le glejmo, da nam ti lahkomišelnimi umetnjakarji ne napravijo pravega napredka. V malem smo premlevali ta nepotrebn preprij tudi na gledališki kritični uri. Tisti, ki po svojem temperamentu niso bili naklonjeni košatim odskim figuram in v svoji vlogi na odru niso dovolj uspeli, so z literarno vzvišeno kretnjo dejali, češ, tale Bor in njegov odrski hrup, kje pa je tu kaj umetnosti, saj bomo ubogo ljudstvo pokvarili s takimi »raztrganci«. Drugi, ki po svoji naturi niso našli nikdar dovolj razmaha na deskah, so bili Borovi teatarski živahnosti veliko bolj naklonjeni in so mu odpuščali marsikakšno tehnično in psihološko grobost. Življenje pa je šlo svojo pot: naposled ni nihče povzdigoval »Raztrgancev« v nebo, toda ljudje so jih radi gledali in še danes jih radi gledajo: opravili so svojo nalogo — pri vseh pomanjkljivostih je bilo v njih veliko pristnega partizanskega duha in veliko pravega teatra, veliko resničnega življenja in velik obet za bodočnost. Igrali smo jih po Beli Krajini, v Črmošnjicah, v

Dalmaciji in osvobojeni Ljubljani in na Štajerskem in v Prekmurju, vsega gotovo trideset predstav pri polni hiši in živahni publiku. V Ljubljani so vstopnice prodajali na črni borzi, tako se je nekaterim mudilo v gledališče. Tri figure mi bodo ostale v spominu iz teh predstav: Starčeva kot stara Rutarica, praznoverna in oblastna kmečka mati, vsa zaverovana v svoj grunt, zgovorna in ujedljiva, ne kdo ve kako bištra v svoji glavi, pa vendar prav za prav dobra ženska — Presetnik kot stari Rutar, zaveden kmet, prava štajerska grča, dober oče in razburjen mož, silovit in malone nepreračunljiv v izbruhu svojega nezadržanega temperamenta, v nekaterih trenutkih skoraj monumentalna figura — Gale kot Ferlež, nasilni snubec Rutarjeve hčere, zanimiva zmes sebičnega grabežljivca, praznega malomestnega postopača in hkrati propalnice iz strahu pred nevihtnim življenjem, ki se tu pa tam zave te svoje propalosti, slikovit partizanski Franz Moor. V poznejših predstavah sta debutirala dva naša mlada: Simčičevo je zamenjala Majda Doboviškova, Tirana Drago Makuc. Oba sta zelo dostojno opravila svojo nalogo. Še tretjega smo odkrili s to igro: Staneta Česnika. Pred vojno se je sukal v opernem zboru, v drami je prvič nastopil v Cankarjevem »Kralju na Betajnovi«. V Borovi igri je igral dr. Mroža, partizanskega zdravnika s prijetno primesjo zdrave hudomušnosti, ki razkrinka gestapovca Ferleža.

Odrski krst je prestal Matej Bor z »Raztrganci« 14. septembra 1944 v črnomaljski dvorani, zadnja naša predstava pa je bila na Štajerskem še tretji mesec po osvoboditvi, sredi avgusta 1945.

11.

Za tri stvari nam je šlo, ko smo uprizorili Molièra na partizanskem odru: za naš pozitiven odnos do zdravega izročila v evropski kulturi, za uspešno uprizoritev zares kvalitetne komedije in za rast mladega igralskega kadra, ki smo ga šolali v svojih skromnih razmerah.

Kakor se čudno sliši: čeprav nismo imeli skoraj nobenih primernih odrskih besedil, je bilo partizanskemu igralcu neprimerno lažje reševati vprašanje, kaj naj igramo, kakor pa pravilno razčleniti zelo prozaični in zgolj tehnični problem, kako naj sploh uprizorimo to ali ono igro. Nikjer se ni doslej tako jasno pokazalo, kako je odrsko delo vezano na nepregledno vrsto materialnih pogojev, kakor v partizanih. Zmerom znova smo se morali ukvarjati z mučnim ugibanjem, kako naj zasedemo to ali ono igro z našim maloštevilnim igralskim zborom, kdo naj režira, inspicira in suflira pri predstavi, kako in s čim naj oblečemo in obujemo osebe na odru, iz kakšnega materiala naj izdelamo kulise in kako naj organiziramo vaje na odru spričo tega, da je dvorana malone ves teden zasedena z drugimi prireditvami in da so naši igralci obremenjeni še z organizacijskim delom pri raznih množičnih organizacijah in v drugih ustanovah.

Če s takega vidika prosimo delovne pogoje za Molièrovo komedijo, moramo priznati, da so bili še razmeroma ugodni. Študij se je pričel v času, ko so se naši nekdanji tečajniki, ki smo jih vključili v delo pri naši ustanovi, že toliko privadili odra, da so pri skrbni režiji in stalni kritiki še dokaj spretno zmagovali manjše karakterne vloge. Za Argana, za naslovno vlogo tega obsedenca, ki trmasto vztraja na svojem konjičku, naj bi ga vsi imeli za težkega bolnika (čeprav je zdrav), smo imeli izkušenega igralca velikih naravnih kvalit, Lojzeta Potokarja. Režijo je prevzel Jože Tiran, ki mu je avtor zelo pri srcu zaradi njegove miselne dognanosti in zavoljo mikavne lahkotnosti v odrskem izrazu. Za opremo samega odra nam je bil že na razpolago zavezniški material: raznobarna svila in vrvice s padal. Lasulje smo izdelali iz prediva, ki je bilo vdeleno na osnovo iz sovjetske svile. Pri sceni smo se odločili za načelo, ki je obveljalo za vse scensko delo na našem odru: improvizacija s trdnimi okviri za odrske odprtine ter s stenskim ozadjem iz padal. Taka je bila materialna osnova za naše delo. Interne kritične ure v našem igralskem zboru, kjer smo teden za tednom, mesec za mesecem vztrajno razpravljali o vseh podrobnostih našega dela, o vseh naših uspehih in neuspehih in celo o personalnih vprašanjih, te ure so pokazale, da smo morali porabiti malone tretjino svojega študijskega časa samo za premagovanje raznih tehničnih zaprek pri organizaciji vaj in izdelavi odrske opreme in kostumov. Pri »Namišljenem bolniku« ni bilo nič drugače, saj mu je veljala naša posebna

skrb. Ne le zato, ker nas je navdajalo nekakšno skorajda otroško veselje spričo tega, da nam je uspelo v zelo zamotanih okoliščinah partizanskega življenja uprizoriti klasično komedijo, ki vsekakor pomeni preizkusni kamen za tehnično in umetniško zmogljivost igralskega zbora. Zavedali smo se, da nam je uspelo po srečnem naključju izbrati tako besedilo in izvesti tako zasedbo posameznih vlog, da so se naši mladi talenti, ki so rasli z nami vse od njihovega prihoda na naš prvi odrski tečaj, lahko uveljavili v vsem čaru svoje neizkušene odrske mladosti in da so s tem nastopom vendarle prestopili prag diletantizma in se lotili svoje prve umetniške naloge. Partizanske simpatije za Molièrovo komedijo pa so nedvomno še globlje. Nas je zanimalo nasprotje med prismojenimi tegobami Molièrove družbe ter med pristnim ljudskim duhom zdrave pameti in šegave iznajdljivosti, ki se kaže v dejanju in nehanju Arganove služkinje Toanete. Rabsodnost preprostega ljudstva, ki ohranja in spodbuja zdrave temelje v družbenem dogajanju ter vztrajno smeši in odpravlja gnulobo tiste družbe, ki je že v zatonu — to je za partizana tista idejna vez med družbenim kritikom Molièrom in med ljudsko demokracijo, ki je rasla v našem boju. Ta ljudski duh velikega francoskega komediografa je bil vsekakor eden izmed poglavitnih pogojev za uspeh.

Kritika je zelo blagohotno pozdravila naše predstave, čeprav so nam globokoumni nepoznavalci odra in partizanov spet prerokovali, da Molière ni za partizanske čase in razmere. Vsekakor so nam prav ti partizani, o katerih so rekli, da jim Molière ni všeč, pri premieri polomili vrata pri vhodu v dvorano, ker je bila tako nabita, da niso mogli vstopiti, in nekateri so na trgu pred hišo celo spuščale rafale iz svojih brezostrelk, ker so morali čakati na drugo uprizoritev. Za obisk se torej ni bilo bati. Kritiki pa so nam priznali ne le, da smo uspeli, marveč tudi to, da sta režiser in scenograf (insceniral

je inž. Simčič) tako rekoč iz nič ustvarila ubrano celoto. Seve, pozabili so pri tem, da je Molière največji komediograf vseh časov in da njegovo besedilo tudi v najtežjih okoliščinah nekaj zaleže, pa tudi tega niso vedeli, da je dobra zasedba več ko pol uspeha, pa naj je režiser še tako mlad in neizkušen. Najkjučje je nanese, da je bila ta komedija skoraj edina igra na partizanski odru, ki smo jo lahko v celoti pravilno zasedli s primernimi igralci. Potokar kot Argan je že veliko pomenil za naš oder: igralec takih naravnih kvalitiet se je v tej vlogi lahko do kraja razživel. Hkrati pa smo pri ženskih vlogah lahko dokazali, da naša vzgoja kljub skromnim partizanskim razmeram ni bila zaman. Ahačičevi kot Toaneti gotovo nihče ni mogel odreči odrske inteligence, temperamenta, zdržljivosti in primerne zunanosti, darovi. ki so poleg igral-ske nadarjenosti prvi pogoji za uspešen nastop. Zanimivo, da je star in docela nagonski igralec Potokarjevega kova zelo rad igral s to začetnico, čeprav ju je ločilo pet in dvajset let odrske izkušnje. Druga pridobitev je bila Mežanova kot Angelika, v svetlem zgodovinskem kostumu zelo dekorativno dekletko z nekakšno naravno nobleso, v igri še precej zadržana, še ujeta v govornem recitativu, vsekakor pa zanimiv pojav. Tretja je bila Louison, druga Arganova hči: igrala jo je naša najmlajša tečajnica, petnajstletna Pavlinca Müllerjeva, še na pol otrok, prefrigana in prisrčna hkrati, srečno naključje med odrskim besedilom starega Molièra in veselim belokranjskim temperamentom naših deklet na osvobojenem ozemlju. Seve: predstava je bila tudi paša za oči — zgodovinski kostumi iz raznobarvne svile, ki jih je izdelal naš gledališki krojač, so bili dekorativna posebnost, ki je partizansko gibanje niti pri nas niti drugod dotlej ni moglo pokazati.

Prvič smo »Bolnika« igrali v Črnomlju 4. novembra 1944, zadnjič v juniju 1945 v ljubljanski operi, doživeli smo duceat uspešnih predstav.

12.

Še pol leta do osvoboditve. Še smo veliko igrali. Še smo doživljali majhne uspehe in vesele Pirove zmage v naši partizanski deželici. Še smo se posvetovali na razumnih in se prerekali na razburljivih kritičnih sestankih. Še smo popravljali in prenařevali svoje predstave, da bi jih spopolnili. Iz skromne partizanske skupinice smo se polagoma razrašali v obsežnejšo ustanovo s sekretarko v upravi, z ekonomom in gledališko menzo, s svojimi mizarji in odrskimi delavci in samostojno krojačnico. Za prvo obletnico smo organizirali gledališki festival s spominskim govorom, s tednom dramskih predstav, koncertov in radijskih oddaj. Prišli so fotografi iz propagande našega parlamenta in iz Glavnega štaba. Ustanovili smo svoj gledališki arhiv. V njem smo imeli preglede predstav, zapisnike s sestankov, knjige in odrska besedila, uradne dopise in odgovore, blagajniško knjigo, izrezke in pre-pise člankov iz naših listov, delovne dnevnike in okrog sto velikih fotografskih posnetkov z naših predstav.

Tisto zimo smo doživeli še nekaj, kar je gotovo posebnost v partizanih: proslavili smo jubilej Lojzeta Potokarja. Bilo je prve dni decembra v letu 1944, Lojze je nastopil kot kapetan Jerotije v Nušičevi »Sumljivi osebi«, pred zastorom sem povedal nekaj besed o tem našem nadarjenem ljudskem igralcu in v naši menzi smo imeli po predstavi posebno večerjo z nাপিতricami in tovariškimi razgovori in Dušan Mevlja je v našem stenskem časopisu napisal jubilantu tole prigodnico:

Ko bližas se zdaj letom Abrahama,
ujet v kletko Talijinega hrama,
ki si tej muzi daroval svoj sok,
sree odprl ji, svoj smeh in jok,
strasti kipeče, grozo, čustva blaga,
ki si preklinjal jo, a ji za vruga
uiti nisi mogel — masko snemi!
Svoboden človek si postal — verjemi!
Na tleh s krvjo pojene domovine
dočakal boš, da zarja Talije osvobojene
obrazje partizanske nam prešine.

Toda v našo Talijo so se spet vrnili hudi časi. »Sumljiva oseba« kljub jubilanu ni bila samo Pirova zmaga, bila je pravi polom. Igralci so sicer »imeli svoj špase« s to komedijo in ljudje so se držali za trebuhe, tako jih je lomil smeh, in če bi vztrajali, bi s to predstavo dosegli vsaj tako število

ponovitev kakor z »Raztrganci«. Zapomnil sem si celo neko figuro iz te igre: Česnik kot zakotni kancelist, ki se vsi norčuejo iz njega. Igral je tega starega pisarja z izborna masko, resda nekoliko burkaslo, vendar s tako komaj opazno primesjo človeške tragike, da ga nisem več pozabil. Toda celotna predstava je bila groba burka brez tehtne človeške vsebine, pre-računana samo na zunanji uspeh, in po šesti ponovitvi sem jo snel z repertoarja.

»Sumljivo osebo« smo igrali v času od 2. decembra pa do konca januarja. Bila je že druga zima v naši partizanski družini. Dogodki po svetu so se prehitevali, da nikoli tako, in vendar smo bili na tistem nestrpni. Za nekaj ur je tisto zimo vdrla v Črnomelj belogardistična tolpa, nam poškodovala dvorano v Domu ljudske prosvete in požgala meščansko šolo. Mraz in stanovanjska stiska in pomanjkanje gradbenega materiala je bilo še večje. Z naših baz v Italiji so začela prihajati pisma in paketi naših tovarišev. Med tovariši je rasla rahla utrujenost. Ranjenci in bolniki so z letali odhajali na jug. Pri nas doma pa je nekatere popadla posebna bolezen, ki smo jo krstili za »baritis«: zelo radi so govorili o Bariju in drugih naših bazah na laškem škornju, sanjarili so o sončnem morju in o novih uniformah in o zavezniški čokoladi in o igralski skupini pri Vrhovnem štabu, ki je po zadnji ofenzivi tudi naredila kratek izlet k našim bolnišnicam onstran morja. Vsi partizani niso heroji, to smo vedeli, toda ti naši »barijski« nam niso bili všeč, sumničeli smo jih, da jim je partizansko srce opešalo in da bi radi šli na počitnice prav tisti čas, ko se brigade bijejo v svojem zadnjem boju za nas vse.

Toda tudi ta bolezen je minila: premagali so jo osvobojeni Beograd, svobodna Srbija in Črna gora in Dalmacija in zmagoviti korak Rdeče armade in partizansko srce, ki lahko peša, a nikdar ne omaga. Sredi februarja smo že imeli svoj gledališki festival s permanentnimi vstopnicami, z dramskimi predstavami in koncerti, z govorom in oddajami v radiju. Za otvoritev smo igrali Linhartovo »Zupanovo Micko«. Bila je slikovita predstava z novimi biedermaierskimi kostumi iz težke svile novih zavezniških padal in z inscenacijo inž. Simčiča. Presetnik se je bil Anže in Micka je bila Ahačičeva in izmed mladih se je prvič uveljavil Mevlja, prigodniški pevec našega Stenčasa. Igral je Glažka in nemara se ni prav ujel v ubrano igro, ker je bil v kretnji in zunanosti še pravi klovn, toda igral je in njegova igra ni bila zgolj zunanja. S tem nastopom smo nekako zaključili z našim repertoarjem na partizanskem odru, poslej je bil pred nami samo še tisti oder, ki smo o njem govorili vse dolge mesece v hosti in v naši deželici sredi svražnih položajev:

Ljubljana.

13.

Tako se naša zgodba polagoma izteka h kraju. Zadnje dni marca smo pospravili svoj arhiv, svoje šminke, knjige, zastore in kostume, pobrali smo nahrbtnike in šli na svoje zadnje gostovanje. Sedli smo v letalo in odleteli v Dalmacijo. Svojo bazo smo si ustanovili v Zadru, ne daleč od dalmatinske baze slovenskega glavnega štaba, ki je bila v Biogradu. Igrali nismo več veliko, imeli smo nekaj mingov na štabni bazi, slovesno smo proslavili štiriletnico Osvobodilne fronte, v Zadru smo nekajkrat uprizorili »Raztrgance«, v Splitu in Šibeniku smo imeli koncerte. Pripravljali smo Bora, Molièra in Čehova za nastope po naših odrh v velikih osvobojenih mestih.

Bili so veseli in hkrati nekako otožni dnevi: za nas tu doli se je vojna prav za prav že končala in vendar se nas je lotevalo zelo nepartizansko domotožje po domačih gričih in hostah, po brezah v Beli Krajini, po kolovozih na kočevskih hribih, po širokih cestah na Primorskem, po vseh poteh, ki vodijo v Ljubljano. V tistih dneh, dobra dva tedna pred 9. majem 1945, je padel naš ekonom Matija Bukovec. Bil je preprost fant, prijazen in ne preveč zgovoren, pošteniak od nog do glave, partizan iz leta 1942. Radi smo ga imeli, bil je od vsega početka pri nas v teatru, spočetka kurir, naposled ekonom. Pred vojno je bil polir, doma iz Bele Krajine, že drugi sin, ki je padel v družini. Sel je iz Zadra s kamionom naše tiskarne »Tone Tomšič« domov v Črnomelj po kulise in padala, dal sem mu pisma s seboj in denar in svojo pištolo. Lika in Gorski kotar sta bila takrat že svobodna, le tu pa tam so se javljale ustaške tolpe. Pred Vinico so naš kamion napadli Švabi in ustaši, fant je skočil z voza, tu je poznal sleherni grm. Toda bil je ranjen in ustaši so ga oropali in

zverinsko razmesarili. Tako je padel: onstran Kolpe so bili belokranjski griči, čez dve uri bi lahko sedel z materjo za mizo in gledal v domači vinograd.

Prebivali smo v bivši prefekturi: velika, starinska palača, velikokrat prezidana, stavba iz dni laških plemičev, avstrijskih cesarjev in Mussolinijevih mogotcev. Hiša je bila poškodovana med bombnimi napadi, toda s partizansko iznajdljivostjo smo si opremili štirinajst velikih prostorov po sobanah pobeglega prefekta: prvič v zgodovini partizanskega teatra smo imeli dovolj delovnih sob, spalnic, menzo, kuhinjo in upravno pisarno, vse v enem nadstropju. Med trakti velike palače je bilo dvoje senčnih vrtov, palme so rasle tam in grmičevje v bosketu in s plezalk na krošnjah starih cipres je ponoči prepeval čuk svojo samotno pesem. Zvečer so fantje posedali po teh vrtovih, gledali v tenke pramene južnega meseca med razvalinami starega mesta, se tiho pogovarjali z dekleti in pesnikovali. Zjutraj smo včasih iz same objestnosti streljali z brzostrelkami v krojaško lutko, ki smo jo privlekli iz porušene hiše v soseščini in si jo na vrtu postavili za tarčo: bilo je nekoliko čudaško in svojevrstno slovo od starih partizanskih časov.

Po mestu pa je šlo življenje svojo pot. Bila je doba ameriških kamionov in angleških avtomobilov, doba zavezniških konzerv in mlečne čokolade, doba slovenskih letalcev in dalmatinskega vina, doba razburjenih sestankov in dolgih nočnih razgovorov, doba prehitvajočih se političnih dogodkov. Bili

smo lepo oblečeni, imeli smo nove uniforme in naša dekleta so slekla vojaške bluze. Sprehajala so se po obali v tankih krilih in v svetlih bluzah, vozila so se z našimi oficirji na naglih džipih in na mitingih so se rada smejala. In vendar nam ni bilo še dobro pri srcu. Vedeli smo, da je za vselej konec hajk in dežja in dolgih, neprepanih kolon, toda hkrati so bile za vselej za nami čudovite ure tabornega ognja, ure nočnih svečanosti, ure nepozabnega tovarištva v veselih in žalostnih dneh štirih dolgih in velikih let: bilo je konec partizanščine in partizanskega teatra. Včasih smo se na tihem pogovarjali o tem, da so bili naši napori nemara ginljivi in neogljeni, toda bili so vztrajni in neutrudni. Vedeli smo, da smo po večini še vsi mladi in neizkušeni in da se bomo že čez nekaj tednov porazgubili med drugimi gledališkimi ljudmi, ki morda ne bodo tako neutrudni in bodo svoje življenje še živeli po starem, med navadami in razvadami, ki bodo nam že tuje. Na to smo mislili, da je pot do velike gledališke umetnosti še daleč in da je bilo naše gledališče samo živahen Liliput. Toda tudi to smo vedeli, da bomo vzdržali tudi v sedmih debelih letih, če nas v sedmih suhih ni zapustil pogum. In ko bomo že stari in nadložni in bomo samo še pipo kadili, bomo nemara tistim, ki niso nikdar videli partizanskega jutra med bukovjem in borovci, pripovedovali o partizanskih igralcih, ki so na štoru sredi jase peli pesem o veselem vetru, pesem o boju za domovino, pesem vesele bodočnosti.

Smon Franc, župnik:

Ločitev cerkve od države bo v korist resničnega krščanstva!

Tudi maloštevilni slovenski partizanski duhovniki — saj nas ni bilo niti en odstotek, in še od teh sta tovariša Povh in Krušič padla — se živo zanimamo za današnja politična vprašanja. Imeli smo pred kratkim na Štajerskem sestanek, da tako skupno potrdimo načela, ki so nas vodila v borbo, in si začrtamo delo v bodočnosti ter po svojih močeh poglobimo sodelovanje krščanskega ljudstva z Osvobodilno fronto. Vsepovsod na terenu pomagamo pri utrjevanju ljudske oblasti, vodimo odbore in množična društva Osvobodilne fronte, nabiramo člane in širimo časopise, pobijamo špekulacijo in sodimo saboterje, dajemo na razpolago prostore za šole in pomagamo pri prireditvah ter uvajamo nov ljudski demokratični duh v cerkve in dušno pastirstvo.

Partizanski duhovniki iz vse duše pozdravljamo pravično agrarno reformo. S tem bo naše ljudstvo rešeno srednjeveških razmer, grajskih in cerkvenih valptov, klerikalnega pritiska in izžemanja. Zemlja, ki so jo nekoč verniki darovali cerkvi v dobrodelne namene, bo resnično prišla v dobrodelne namene, v službo vsega ljudstva. Cerkevna in samostanska veleposestva pa, ki si jih je cerkev v službi germaniziranja in zatiranja Slovencev pridobila od srednjeveških fevdalcev, bodo vrnjena oropanim množicam.

Ugotavljamo, da odbori agrarnih interesentov to popolnoma pravilno razumejo. Predlagamo tudi s svoje strani, kot smo to že lani utemeljili v »Spomenici slovenskemu kleriku, naj se razdeli tudi ostalih 10 ha cerkvene zemlje. Duhovniku naj se pustijo vrt, stanovanje in cerkvene stavbe. On ni zato, da kmetuje, ampak da pastiruje! Če pa nima v službi zadostnega dela in zaslužka, naj opravlja še kako drugo duševno delo ali službo.

Duhovniki pa pozdravljamo agrarno reformo še posebej zaradi tega, ker se bodo tako odpravile strahne socialne razlike tudi med nami, ko so imeli nekateri sobrati veleposestva, drugi pa beraške ogone, in je to spet zlorabljala mariborska reakcija za gmotno zapostavljanje in za kazenska mesta za demokratično usmerjene duhovnike. Marsikateri kaplan — župnikov duhovni stroj — je točil skrivaj solze, ko ni bil vreden niti male južine z bogato pogrnjene mize, niti kupice

vina, ko je imel župnik v kleti težke polovnjake, niti prigrizka, ko je bilo v svinjaku 10 ali 20 svinj. Namesto da bi cerkvena zemlja služila Bogu in ljudstvu, je služila večidel le mamonu in požrešnosti. Služila je samo enemu človeku brez otrok in njegovim najožjim sorodnikom. Če pa je donášala še kaj več, je služilo le reakcionarnim namenom: podpori klerikalnih društev ter gospostvu klerikalne politične stranke na vasi. Le njeni magnati so na njej popivali in prirejali pojedine. Vaška inteligenca samo v toliko, v kolikor je trobila v župnikov rog, reveži pa so imeli od te bogate zemlje v dobrem primeru le beraško skledico na stopnicah. In ta posestva so bila v rokah ljudi, ki so pri nas predstavljali Kristusov evangelij bratstva in enakosti in dejanske ljubezni do bližnjega. Koliko protislovje in farizejstvo!

Vemo, da se agrarni reformi protivi vsa višja cerkvena reakcija. Tista reakcija, ki nas je preklinjala, namesto da bi nam dala dekret in nas poslala z blagoslovom v partizane, tista reakcija, ki je 1941 sprejela nemškega okupatorja in priporočala Heimatbund, tista cerkvena reakcija, ki je hlapčevsko služila vseh 1000 let naše zgodovine vsem okupatorjem od Solnograda do Ogleja, od nemških mejnih grofov in cesarjev do Aleksandra, Srskića in Živkovića ter se jim vdano klanjala. Tista reakcija, ki je v svojem nemškem uradnem listu v Mariboru 1941. leta za pozdrav preklinjala partizane, češ da so v največjo škodo veri, in se proti njim sklicevala na okrožnice italijanskih in nemških protislovenskih okupatorskih škofov. Tista reakcija, ki je ves čas sveto priznavala fašistično hitlerjevsko oblast, je kriva vseh žrtev, ki jih je proti svoji volji doprinašalo štajersko ljudstvo za zakletega okupatorja na fronti in v zaledju, kajti ti cerkveni dostojanstveniki niso bili zmorni niti enega protesta proti Nemcem, ki so zatirali tudi vero, pač pa je protestirala v svojih Mittelungen an den hochw. Klerus proti partizanom kot rušilec miru in reda. Tista reakcija, ki se je še letos februarja kljub pokanju partizanskih pušk na Pohorju poklonila Steindlu in v postnem pastirskem pismu še enkrat blagoslovila novi Hitlerjev red ter preklela partizane. Partizanskim duhovnikom pa, to je nam, prepovedala v gozdu vršiti dušno pastirstvo, ker so bili po

njihovih besedah partizanski izvržki, ki niso bili vredni niti zakramentov niti molitev niti pogreba! Tista reakcija, ki je prepovedala sklicanje sestanka duhovnikov maja 1945, na katerem sem hotel sam v imenu štajerskega pokrajinskega odbora Osvobodilne fronte objasniti duhovnikom pravilno stališče, ki ga oblast zavzema do krščanstva. Tista reakcija, ki ni niti z besedico pozdravila zmage ljudstva, ki se ni niti z besedo oddolžila tisočerm žrtvam partizanov. Ukazala je brati farizejsko lažljivo Pastirsko pismo in je poleg kulturbundovcev v prvi vrsti kriva sramotnega izida volitev v nekaterih predelih lavantinske škofije. Kriva je tudi pri špekulaciji in sabotaži bogatejših predelov proti vsem odlokom ljudske oblasti. Namesto, da bi po Kristusovem naročilu v težkih posledicah svoje delila dobrote, le povečuje težkoče obnove in prehrane ter ljudsko bedo, pomanjkanje in glad.

Glas ljudstva — glas božji! Ljudski glas pravilno, krščansko pojmuje agrarno reformo tudi kot uresničenje Pavlovega izreka »Kdor ne dela, naj ne je«. Ta izrek mora nujno vesti do izreka »Zemljo tistemu, ki jo obdeluje«. Tako se odborom agrarnih interesentov pridružuje množica cerkvenih hlapcev in dekel, desetine revnih cerkvenih uslužbencev, ki bodo prišli na svoja posestva in si na njih ustanovili družinsko srečo!

Bral sem pred kratkim (30. decembra) v »Slov. poročevalcu« članek »Še beseda po razpravi«. Popolnoma se strinjam z avtorjem. Partizanski duhovniki smo bili tisti, ki smo v gozdovih najbolj obsojali početja bele garde in odobravalii ob-sodbe hlapcev v kolarju, kot so bili Mavec, Kern, Pravhar in drugi.

Čudimo se pa na vso moč, da jih ne obsodi tudi cerkveno sodišče za vsa izdajstva in grozodejstva, ki so jih počeli. Zakaj bi ne degradirali in suspendirali vseh teh izvržkov ljudstva od Križaja do Cerkovnika? Zakaj bi ne postavili pred cerkveno sodišče teh ljudi s krvavimi rokami? Kdo še more biti z njimi »sobrat v Kristus«.

V dobi stare Jugoslavije nas je cerkveno sodišče kaznovalo z opomini in ukori, s premeštvami in suspenzijami za vse mogoče politične malenkosti. Večkrat smo sedeli v Mariboru na cerkveni zatožni klopi za svoje demokratične članke in govore, za podpis proglaša »Zveze delovnega ljudstva«, ker nismo hoteli pridigati ali moliti proti Rusiji in največji greh župnika Lampreta, zaradi katerega je moral v Liko, je bil, ker je bil za prijateljstvo s Sovjetsko zvezo. Danes pa cerkveno sodišče kratko in malo ne posluje. In ker ni v pravem duhu poslovalo tudi prej, pade nanj tudi sramota, da so obsojeni na smrt Križaj in Cerkovnik, ker jih ni cerkvena oblast o pravem času pred svojim sodiščem obsodila in izločila. Dokler namreč kristjani pred svojimi verskimi sodišči ne bodo prečistili svojega guilega aparata, jim ni pomoči in ne bo zboljšanja verskega položaja. Kako na primer vse drugače pa procvita krščanstvo v Rusiji, kjer so sodili in obsodili pred cerkvenimi sodišči vse kolaboracionistične ukrajinske, baltske in Besarabske škofe, klerike in laike. Pri nas je pa Judež še vedno enakovreden ali celo več vreden kot pa pravi Kristusov služabnik!

Kako žalostno in sramotno je dejstvo, ki ga v nadaljnjem opisuje člankar, da tisti, ki so poklicani za učitelje resnice in pravice in vodijo ljudstvo h kesanju in poboljšanju, niti zdaj ne občutijo v srcu trohice krivde, ne obžalujejo grehov preteklosti, ne stopijo na stran izmučenega ljudstva, ne skušajo zabrisati s pomočjo pri obnovi strašnih sledov zločinov, ki so jih zakrivali! Kakšno pokvarjenost in sovraštvo kaže dejstvo, da škofje niti danes še z besedico ne pokažejo trohice ljubezni do naše izmučene domovine! Kakšni so naporii delavcev to zimo! Kakšna beda pri širokih množicah! Oni pa kot farizeji — pobeljeni grobovi brez čuta in srea! Zdaj šele v polni meri razumem vse Kristusove obsodbe te gadje za lege v Lukovem evangeliju. Prej nedelja za nedeljo v cerkvi zbirka za pogorelce, za poškodovane po toči, za misijone in zamorce, danes po vseh teh grozotah, pa ne samo nobene zbirke, ampak tudi nobene besede sočutja. Ali ne velja tu dobresedno obsodba Kristusova: »Gorje vam, pismouki in farizeji, hinavci, ki dajete desetino od mete in popra in kumina, pa ste opustili to, kar je v postavi važnejše: pravico in usmiljenje in zvestobo. Slepri vodniki, ki precejate komarja, a velbloda požirate. Gadja zalega, kako boste ubežali peklenski pogubi?«

Tudi odobravamo sklepni poziv pisca vsej pošteni duhovščini, da je že skrajni čas, da dvignejo svoj glas vsi pošteni duhovniki, pri katerih še ni docela zamrla zavest pripadnosti k svojemu ljudstvu, zavest svobode in pravičnosti. Čas je že, da očisti duhovščina svoje vrste vseh protiljudskih elementov. To zahtevajo koristi naše države in njene mirne izgraditve, to zahteva v prvi vrsti interes duhovščine in cerkve same. No, partizanski duhovniki smo povzdignili svoj glas v stari Jugoslaviji v krščansko-socialističnem gibanju, v predavanjih in pridigah, v revijah in časopisih, pred cerkvenimi in svetnimi sodišči, v partizanih na neštetihi mitingih in prižnicah, po brošurah in revijah (Štajerski-Severni Kurir, Nova Beseda), v pozivih slovenskim duhovnikom z osvobojenega ozemlja, v pismih škofom, v spomenicah slovenskemu kleru, v brošurah o veri v deželi socializma, v političnem delu, ki smo ga ves čas vršili. Če je bil uspeh tako nezaten, nismo krivi mi, temveč dejstvo, da je bila cerkev v sužnosti reakcije, povezana z reakcionarno državo in je v kali zatrla vsak poskus razgibanja ljudskih množic.

Zato pa je za nas največjega pomena verska svoboda in ločitev cerkve od države, ki nam jo je na Slovenskem priborila Osvobodilna fronta. Zdaj nismo več osamljeni, temveč so z nami široke ljudske množice. Z ločitvijo od države izgubi farizejska reakcija vse orožje in bo morala prej ali slej kloniti. Zdaj si bomo brez predsodkov, brez strahu pogledali iz oči v oči in zmagalo bo to, kar je zdravega, resničnega, dobrega, vse drugo bo propadlo. Nova ustava je kot tista Jezusova sekira, ki je nastavljena farizejskemu drevesu na koremino, je tista velnica, s katero bo ljudstvo očistilo svoje gumno. Kar je zdravega, bo dalo v žitnico, pleva pa bo požgalo z neugasljivim ognjem.

Ljudje božji, ali ste že kaj razmišljali, kaj je glavno bistvo krščanstva? Glavna dobrina krščanstva je izpolnjevanje volje Kristusa in nebeškega Očeta, dosega notranje blaženosti tu in v onostranosti, ljubezen do Boga in do bližnjega, pravičnost, poleg tega pa tudi svoboda otrok božjih na zemlji. Brez svobode ni krščanstva, ni življenja! To se pravi, da morajo kristjani dosegati svoj namen s svojo notranjo versko silbo, ne pa s pomočjo nasilja kake svetne oblasti. Tu velja Kristusov izrek: »Moja oblast ni od tega sveta.« Zato dela nasilje nad svobodo krščanstva tisti, ki ga skuša nasilno širiti, ki neti nestrpnost in bratomorni boj, kot so to delali belogardisti. In največji zločin nad njim zagreši tisti, ki ga skuša zlorabljati za druge podle namene: za izkoriščanje, za zatiranje, zaslužnjevanje narodov in nečloveško vojno morijo. Prav tako mu odreka njegovo notranjo svobodo tisti, ki ga kot klerikalizem izkorišča za interese politične stranke, vlade nad narodom ali državo ali celo organiziranje državljanske vojne.

Če tako pravilno postavimo vprašanje verske svobode, potem moramo pač smelo trditi, da mi Slovenci pač že dolgo nismo bili svobodni v verskem oziru. Nemci in Italijani, pod katerim jarmom smo bili od IX. stoletja dalje, so nas pač na zunaj pokristjanili, toda z mečem in silo. Niso nam prinesli mile in dobre Kristusove vere, da bi nas z njo duhovno osvobodili, temveč so nas državno, narodno in gospodarsko zaslužnili. Zidali so nam stolnice, ustanavljali nemške samostane, nastavljali svoje mestne in grajske švabske duhovnike — svoje hlapce, da so učili slovensko rajo ubogljivosti in hlapčevstva. In ko so mislili, da so pri nas že v dovoljni meri dosegli svoj namen, so spet izkoriščali verski čut slovenskega naroda za svoje osvojevalne namene v obeh svetovnih vojnah. Šlo jim je za uničenje Slovanov in ropanje njihovih naravnih bogastev. Vse jim je moralo služiti k temu cilju: prižnice in prisega, pobiranje vojnega posojila, zvonovi, piščali in svete posode, grožnja pekla za dezertiranje itd. In poleg tega je bil še vsak državljani prisiljen, biti član take zaslužnjene vere. Kdor se k njej ni priznaval, je bil upornik, je bil izgnan ali preganjan. Svobodno versko razmotrivanje in znanstvena debata sta bila več ali manj zabranjena. In to ne samo v carski Rusiji, kjer si se lahko za kazen znašel v sibirskih rudnikih, ampak tudi v cesarski Avstriji, še bolj pa v fašistični Italiji in Španiji. Tudi brez verskega čuta so silili h krstu in verouku, k vpisu v matične knjige, tako da je bil župnik, ki bi moral biti izključno Kristusov blagovestnik, dostikrat edino nastavljen državni uradnik. Tudi ogromna cerkvena posestva so verske predstavnike duševno in gospodarsko zaposlila in zaslužnili, poleg tega pa napravila iz njih izrazite predstavnike fevdalnega in meščanskega reda — izkoriščevalce.

In v bivši Jugoslaviji? Ali ni bila vera orodje režimov in političnih strank — beograjske čaršije? Kadar so potrebovali ljudstvo, so si natikali pobožna očala, in kadar je grozil upor, so brali celo pobožna pisma kralja Aleksandra iz onostranstva. Po deželi pa je veljal za kristjana le tisti, ki je bil pristaš klerikalne stranke ali JRZ, ki se je posluževala verskih svetinj, da bi dosegla svoje umazane cilje. In še nekaj: v Jugoslaviji je bila vera po ukazu fašizma prisiljeno orodje proti delavskemu gibanju, proti krščanskemu socializmu, orodje za klerofašizem in fašistične korporacije, za katere so se zavzemali beli ljubljanski klerofašisti. Vera je služila delodajalcem kot orodje v boju proti prepravičnim zahtevam Strokovne zveze, Krekovcev in drugih delavskih organizacij, ki so se borile za izboljšanje položaja ljudstva in za politično in gospodarsko zvezo z Vzhodom proti fašizmu... Vprašam vas, ali je bilo kdaj svobodno na Slovenskem tisto krščanstvo, ki ni hotelo in ni smelo nikdar govoriti proti fašizmu in ljudstvu odpri oči? Ali je bila svobodna tista vera, ki je morala vsako nedeljo rohneti proti »rdeči nevarnosti«, katere se je takrat posluževala peta kolona proti našim ruskim bratom, ki pa ni imela niti besedice v zagovor preganjanih kristjanov v bližnji Nemčiji, Avstriji in Italiji? Ali je bil morda svoboden protestantizem, ki je moral izključno služiti petokolonaštvu? Ali je bilo svobodno z monarhijo povezano okorelo pravoslavlje, ki so ga skušali za časa »naprednjaštva« v Sloveniji proglašati za državno vero, in so v njega sili uradništvo? Ali je bil svoboden adventizem, katerega je ban Natlačen oblastno prepovedal? Ali so bili svobodni nazarejci, ki so bili desetletja zaprti zato, ker jim vera prepoveduje nositi orožje? Tako vidimo, da so mogli v predaprilski Jugoslaviji vse veroizpovedi zlorabljali ali pa zatirali.

Ali ni torej upravičena moja trditev in prepričanje vseh partizanov ter svobodoljubnih slovenskih duhovnikov in kristjanov, da verske svobode Slovenci tudi pred Hitlerjem nismo bili deležni. Še celo danes, po štiriletni osvobodilni borbi proti fašistični duhovni in tvorni sužnosti, vidimo posledice teh globoko ukoreninjenih mračnih nazorov, ki so mnogim povsem zmešali prave verske pojme. Na eni strani se to odraža v mrzličnem strahu, kaj bo v bodoče z vero, kot da bi obstoj krščanstva ne zavisel od drugega kot od državnega siljenja, politične moči ali premoči, od lepih stanovanj, posestev in plač cerkvenih uslužbencev, ne pa od božjega Duha, ki svobodno veje vedno in povsod. Na drugi strani je to privzgojeno versko mračnjaštvo šlo v obrambi svojega nebitvenega svetnega elementa tako daleč, da se je v beli gardi v zvezi s Hitlerjem borilo za drobtinice, ki bi jih klerofašizem prejel za klanje lastnega naroda. Na tretji strani spet nekateri samozvano trdijo, da je vsaka vera v svojem bistvu nujno povezana s fašizmom, da je ni mogoče tega vpliva očistiti, ampak jo je treba uničiti. Vsi ti napačni nazori so le posledica stoletne verske sužnosti, vpreganja vere v jarem fašizma in izmalice nje svobode, za katero nas je hotel oprostiti Kristus (Gal 5, 1).

Toda ne samo, da je bila sužnja nazadnjaških fašističnih poglavitcev v splošnem, in tako vernikom nalagala bridki jarem političnega suženjstva. Popolnoma očitno je tudi, da so bili verniki v suženjstvu tudi glede izpolnjevanja posameznih verskih zapovedi in obveznosti. Zaradi krivične gospodarske in družbene ureditve so bile in so še razmere take, da mnogi le s težavo izpolnjujejo verske zahteve, ali pa jim je to sploh nemogoče. Kakšen smisel naj neki še imajo cerkvene zapovedi v dobi neprestanih fašističnih vojn? Ali ni cerkev pod pritiskom okupatorja že drugič odvezala vernike od vseh cerkvenih postav, postov, praznikov, počitka ob nedeljah, obiska službe božje! V kakšno protislovje so zašli verniki zaradi sodobnih razmer z božjimi zapovedmi! In vendar vodstvo cerkve noče ljudi od teh zapovedi niti odvezati niti se ne bori proti vojniam in fašizmu ter za spremembo krivičnih gospodarskih razmer. Ali ne nastaja zaradi tega v sreih milijonov vernikov dolgotrajna obupna borba, ki se dostikrat konča z dvomom, obupom, sovraštvom ali izstopom! Vprašajmo se, ali je na primer versko svoboden tisti, ki bi rad živel pošteno, pa je ločen od družine? Ali je svoboden tisti, ki bi rad sklenil in ki ima kot vsak pravico skleniti zakon, pa ga ne more zaradi razrvanih socialnih razmer in tako išče izživljanja izven zakona? In koliko revežev, nižjih uslužbencev, delavcev, poslov in kmečkih otrok je bilo v tem redu tako obsojenih! Ali je v vesti svoboden tisti, ki se zaveda, da mora služiti koristim svojega naroda, da ne sme ropati, mučiti, požigati, ubijati — vsaj ne v krivični vojni — pa ga morda celo

njegovi verski predstavniki silijo v fašistično mesnico? Ali so morda versko svobodni tisti, ki so jih lovili in vtikali v belo gardo, ki so vpričo škofa Rožmana prisegli SSovcem in Rösenerju na Stadionu ter so jih potem pošiljali na domače in na nemške fronte?

Tako kristjani na Slovenskem niso bili nikdar svobodni ne v izpovedovanju, še manj pa v izpolnjevanju zapovedi naše vere.

Višek zunanega verskega zatiranja pa smo dosegli pod italijansko in nemško okupacijo. Kdor tega še danes ne vidi ali kdor že na to pozablja, ta je res pravi judežev verski zločinec, ki po Slomškovih besedah za nekoliko nemške pohvale, posvetne časti in prazne judeževe obljube taji svoj rod, svojo vero in jo izdaja tujeem. Debele knjige ne bodo obsegale vseh zločinov, ki so jih fašisti pod vodstvom svojih oblasti zagrešili sami ali pa s pomočjo izdajalskih pomagačev na Slovenskem. Ko so pregnali slovenske duhovnike in zatrli vse verske svetinje na Koroškem in Primorskem, so se vrgli še na srec Slovenije same. In ker so že prve dni svojega pohoda na Koroško nacisti umorili tri slovenske duhovnike s Poljanecem na čelu, tako so tudi v jutru vojne napovedi, na svetno nedeljo 1941 najprej ustrelili radgonskega župnika Gaberca. Nato pa sledijo strašni prizori. Mučili in pobili so Grešaka, Završnika, profesorja Potokarja, kakor smo brali na letakih. Ustaški in beli zločinci so ustrelili naše krščansko-socialistične tovariše Sema, Kača, Krušiča, Povha.

Pobili so tudi vse voditelje krščanskih socialistov na Štajerskem (Koresa, Križnika, Hočevarja, Debeljaka). Zapirali so duhovnike v prvih dneh okupacije na Štajerskem in Koroškem, in na Gorenjskem. Sramotili so jih, pretepali ter jih izganjali. Pokradli so cerkveno imovino in denar ubožnih zavodov. Vse je moralo delati samo za utrditev nemštva v naši deželi. Ko so uničili cerkveno imovino, ko so izsekali gozdove, so udirali ti barbari na pokopališča in v cerkve, ropali predmete, razbijali napise, odpegljali zvonove, orgle, svečnike. Le tu pa tam se je posrečilo partizanom to preprečiti. Pravoslavni uietniki in katoliški duhovniki so morali do tal rušiti cerkve in kapele. Švabi so podirali znamenja, metali križe naravnost v stranišča. Niso dovolili, da bi se veronauk poučeval niti po hišah ali cerkvah. Otroci niso smeli pripravljati niti na prvo sveto obhajilo, niti za birmo. Prepovedali so sleherno pridigo, govor ali branje v slovenskem jeziku. Prepovedali so rabo slovenskega obrednika. Začeli so z bajoneti vdirati v tabernaklje (v Renčah na Primorskem), trostiti in teptati svete hostije, krasti denar in prte, streljati v svete podobe (v Solčavi), razbijati oltarje (v Jagrščah, Šebreljah, Jančah), skruniti cerkve in jih spreminjati v bunkerje in opazovalnice ter jih nazadnje požigali (Dobrovlje, Planina, Sv. Trije kralji, Zg. Sav. dolina, Sv. Uršula, Sv. Vid, Zlato polje itd.), iz njih napravljali trdnjave in tako zakrivali njihovo uničenje (10 na Dolenjskem, Žužemberk, Šmartno v Tuh. dolini, Kočevsko itd.). Za razbitimi glavnimi oltarji so imeli stranišča in strelne line za strojnice, na koru klavnice, v ladjah mučilnice ali hleve. Cerkev sv. Urha, ki je služila kot zapor in klavnica, in stotine grobov okrog cerkve so priče strahotnega klanja nedolžnih slovenskih žrtev. Tako so se fašistični antikristi zarotili, da povsod v Sloveniji iztrebijo sleherno vero. Koliko tovarišev partizanov je padlo prav zaradi tega, ker smo imeli preveč verskega čuta in nismo hoteli minirati cerkev, iz katerih nas je kosila smrt.

Mi slovenski katoličani-partizani ne bomo nikdar pozabili na to versko zatiranje s strani fašizma. Reakcionarjem neizprosen bo! demokratsko usmerjenim duhovnikom pa pomoč v njihovi težki borbi. Duhovniki, ki pomagajo ljudstvu in ljudski oblasti, naj bodo deležni te podpore kljub ločitvi cerkve od šole in države.

Zlasti odobravamo slovenski katoličani-partizani dopolnitve 25. člena ustave, ki prepoveduje zlorabo vere v politične namene in zagotavlja verskim družbam podporo, seveda le v primeru, da bodo tudi te družbe ljudsko državo priznale in podpirale. Prepričani smo, da bo oblast štela vredne take podpore v prvi vrsti partizanske duhovnike.

Resnično krščanstvo je velika stvar, vodi k dobremu in plemenitemu, kot je zapisal lani Ilija Erenburg. Sramota je, kaj se je vse dogajalo pod fašizmom s Kristusovo blagovestjo! Teh svetinj si ne damo blatiti in izkoriščati še naprej. Nikdar več ne sme fašizem pokvarjenih ver čuvati drugo proti drugi, katolike zoper pravoslavne, muslimane zoper kristjane, krist-

jane zoper jude, protestante zoper katolike, samo da bi se slovanski bratje med seboj morili! Nikdar več ne smejo fašisti med kristjani vzgajati janičarjev, ki so v teku okupacije prekašali celo tiste iz turške dobe. Naj izginejo za vedno iz naše strašne preteklosti razni četniški pravoslavni popje, katoliški ustaški fratri, klerofašistični škofje in kanoniki, dekani in opatje, redovnice in sestre, belogardiistični Rožmani, Križaji, Cerkovniki in Pravharji in kakor se imenujejo vsi ti lažnikrščanski izrodki. Nikdar več ne bodo svojih pokvarjenih ovc zaprisegali pod krinko borbe proti naprednim silam raznim

Rösenerjem in SS-ovcem, da bi klali svoje lastno ljudstvo. Nikdar več ne bodo služili Hitlerjevim in Mussolinijevim bogovom in mamonom ter delali nečast, sramoto in škodo našemu krščanskemu Bogu in njegovim vernikom! Da se to ne bo nikdar ponovilo, da je nam kristjanom v bodoče ta sramota prihranjena, za to nam je jamstvo tudi agrarna reforma, ki bo osvobodila naše ljudstvo tlake, jamstvo je ločitev cerkve od države, predvsem pa je jamstvo s krvjo premnogih krščanskih partizanov in vseh naših narodov priborjena nova ljudska ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije.

Dr. Stane Mikuš:

Slovenski kulturni spomeniki

Kjer živi slovenski narod, do koder se razprostira naša zemlja, vsepovsod so med nami naši kulturni spomeniki. Tisoč let in še več so naši najboljši duhovi gradili naše spomeniško bogastvo. Znani in neznani pisatelji so pisali naše prve rokopise, knjige, listine, kamnoseki ter kiparji so ustvarjali naše romansko, gotsko in baročno kiparstvo, naši gradbeniki prelepe cerkve, gradove, znamenja, slikarji freske in brezštevne podobe. V naših vaseh so neznani ljudski umetniki ustvarjali čudovito poslikane lesene strope, skrinje, slike na steklo, končnice panjev. Iz roda v rod v vsej zgodovinski rasti našega naroda ni nikoli usahnilo vrelo naše umetnostne sile. Ko je smrt pobrala dleto, čopiče in peresa enemu rodu, je že drugi nadaljeval delo, da bi povedal narodu svoje pričevanje, svojo željo po lepoti, svoje veselje pa tudi trpljenje. Tako so zrastle na strmih gorah, v samotnih dolinah ter v sredi vasi, trgov in mest naše cerkve. Naj bo naš odnos do tega, kar se je v njih učilo in se še danes uči, kakršen koli, vendar so to mogočne priče življenja našega naroda. Prideš na goro, tu stoji stara, srednjeveška cerkev. Toda še danes jo krog in krog obdaja zidovje s stolpi. Zamišljeno ogleduješ ozke strelne line in se spominjaš časov, ko so naši kmetje s samostreli in težkimi mušketai od tod branili sebe, žene in otroke pred napadajočimi Turki. Takrat je sedel cesar nekje daleč na Dunaju in se je briga za slovenski narod samo toliko, kolikor je mogel

iz njega izvleči denarja. Takrat so se grajski gospodje zaprli v svoje trdne gradove in mirno gledali, kako so v dolini gorele vasi. Počakali so, da je šel turški val mimo, nato pa poslali valpte po desetino, po posebne dajatve in po vojni novič. Toda naš kmet je hotel živeti. In zato se je iz ozkih strelnih lin vlekel čadast dim smodnika. Rešil je sebe, rešil je živino, vasi so znova postavili. Mrko so gledali na grad, dajali desetino, popotni pevci pa so pripovedovali povest o kralju Matjažu. Pa je prišel dan, ko so šli kmetje tudi na grad, toda ne na tlako. Danes stoje na griču grajske razvaline. Prerašča jih grmovje, iz zidovja rastejo smreke. Še so ohranjeni obrambni stolpi z mogočnimi zidovji. In kaj nam povedo? Da je naš kmet prišel po obračun. Da je povedal na glas, da gospodi ne bo več dajal najlepše živine, niti ne žena, ne denarja. Izpregovoril pa je tako besedo, da so padla s tečaja mogočna okovana vrata in da so se porušili metrski zidovi. V turjaški graščini, ki je danes razvalina — tu so borci za svobodo strli silo tistih, ki še danes sovražijo ljudstvo — se je v glavnem še vedno ohranila »lutrška« kapela. Pokrita je z dragocenimi starimi freskami. Nad vhodom pa je ozek temačen prostor in staro ustno izročilo pripoveduje, da je tu Jurij Kobila - Dalmatin prevajal svojo biblijo. Kako čudovita, nova stran naše zgodovine! V tem gosposkem poslopju so nekoč živeli graščaki, ki so bili luterani. Skrili so človeka, ki je pisal našo sveto biblijo, knjigo, ki je v slovenskem jeziku budila naš

narod, knjigo, ki so jo naši kmetje hodili iskat čez hribe in doline, da so jo lahko brali in se učili. Niso tega delali grajski gospodje zato, ker so ljubili slovenski narod, marveč zato, ker so se puntali proti cesarju. Vendar je čudovita zgodovinska usoda naložila prav tem ljudem, da so pripomogli k prebujenju našega človeka.

Plečata, široka so pročelja naših romarskih cerkva. Pred njimi stoje lope, prižnice, bahati farovži. In ko stopimo v notranjščino, se čudimo bogatim zlatim oltarjem. Vse stene pa so pokrite z božjepotnimi spomini, podobami. Vidimo naslikano gorečo vas, ljudje begajo iz hiš in rešujejo imetje. Takrat se je v oblakih prikazal svetnik ali svetnica ter je ustavil nesrečo. Spodaj je z okornimi črkami napisano: »ex voto« z letnico. Ogledujemo podobo za podobo — zgovorne priče življenja našega človeka pred dawnimi stoletji. Njegove trdne vere ali domišljije, njegove hvaležnosti in trpljenja. Kadar je začutil v sebi nemir, kadar se je nekje odkrivala Amerika ali so prve nemške banke odirale mesta in je breme tlake postalo pretežko, so se vedno poživile božje poti. Ljudje so iskali rešitve, toda vezi oblasti in duš so bile preveč trdne, da bi našli pravo. Zato so obračali poglede v onostranstvo, zidali nove cerkve, iskali čudežev.

Največji čudež pa so prav ti naši kulturni spomeniki sami. V zapušteni kapelici ob poti stoji stara svetniška soha. Kdo ve, od kod jo je čas prinesel na to mesto? Ze zdavnaj so strohnele roke rezbarja, ki jo je napravil. Saj je stara najmanj pet sto let, gotška je. V nežnih gubah pada obleka po svetnikovem telesu. Telo se je rahlo zviló kakor v hrepenenju. Usta se bežno nasmihajo, le oči strmijo nekam v daljavo, kakor da hočejo prodreti temne zavese stoletij. Roke so ji že zdavnaj odpadle, podstavek so načeli črvi in vendar nas je starec dočakal. Podobarji naših dni hodijo mimo. Ustavijo se ob njem, občudujejo znanje ter sree dawnega prednika. V trdni kmečki hiši visijo slike na steklo. V kotu stoji bahata ženitovanjska skrinja, vsa poslikana z rožami, svetniki, vazami. Nekoč pred sto leti jo je prinesla »mlada« k hiši. Naročila jo je pri domačem umetniku, ki je slikal nagrobne križe, slike na steklo, skrinje pa še panje za čebele. Domenila sta se za plačilo in podobar je pričel z delom. Z okorno roko je slikal čokate svetnike ter si pri tem pomagal s starimi podobami. Potem je naslikal gavtrože, nageljne in še cvetove, ki so zrastle nekje globoko v njegovem srcu. Ko je končal delo, si ga je ogledal in je bil zadovoljen. Danes takih skrinj ne delajo več, podobarja je zamenjal mizar, naš čas je hlasten, potrpljenja za poslikavanje ni več. Na koncu gorske vasi stoji čebelnjak. Še so v njem stari panji-kranjčiči. Poslikani so. Kakšno čudovito domišljijo je imel ta preprosti podobar. H kmečki ženi so prišli cigani, vsi temni v obraz. Ženske nosijo na hrbtih otroke. Starka zgovorno vedežuje kmetici z roke, medtem pa — kakor vedno — odnaša cigan iz hiše lonec masti. Zopet je na drugem domku čebel naslikan ženski mlin. Možje prinašajo od leve strani stare žene v koših, jih mečejo v mlin, na desni pa objemajo mladikave, ko prihajajo iz njega. In zgodbe s hudiči! Vseposod se je vtaknil v opravilo našega kmeta. Žene si skrobijo in likajo perilo, seveda zato, da bodo lepe. Toda takoj so tu zlodji s samokolnicami in odvažajo lepote v peklo. Koliko je v teh preprostih pravljicah zdravega smeha, čvrste domišljije pa tudi trpke hudomušnosti. Kdo je učil tega podobarja slikati? Iz roda v rod so rastle samouki umetniki in kar je prišlo izpod njihovih rok, je bilo lepo.

V starem župnišču najdemo med orumenelimi papirji težke, debele knjige. Napisali povedo, da so to urbarji. Odpiramo težke, v usnje vezane platnice in prebiramo strani trdega, nagrbančenega papirja. In naenkrat je pred nami zgodovina naše vasi iz preteklih stoletij. Spoznamo gospodarsko moč pa tudi propad naših kmetij, vrednost denarja in blaga, koliko gospodarstev je bilo tedaj v tej ali oni vasi. Vse to nam pomaga graditi našo zgodovino, vse to nam širi poglede v našo preteklost.

Bežno smo pregledali pričevalno silo nekaterih naših kulturnih spomenikov. Kaj naj se učimo ob njih? Kako naj danes gledamo nanje? Na misel mi prihaja prelepa zgodba o Tizianovi sliki iz velike in zmagovite domovinske vojske sovjetskih narodov. Oddelek rdečih mornarjev je iz malega gorečega mesta rešil Tizianovo podobo. Nihče teh preprostih ljudi ni poznal njene prave vrednosti. Toda vzljubili so njeno lepoto, vzlju-

bili so srečno življenje, ki ga je slika opevala. V nadčloveškem trpljenju njihovega umika so nosili podobo s seboj, da, postala jim je draga kakor zastava. Kadar so bili utrjeni ali malodušni, je ukazal njihov oficir, naj podobo razgrnejo. In ti resni borci so se zbrali okrog nje, si jo ogledovali ter zopet potolaženi odhajali v borbo. Prav tak naj bo tudi naš odnos do slovenskih kulturnih spomenikov. Danes, ko vedro zremo v srečno, svobodno bodočnost, si moremo prav tako tudi brez hudih misli ogledati našo spomeniško kulturno dediščino. Vzljubiti moramo delo naših najboljših duhov, pisateljev, gradbenikov, slikarjev, kiparjev in podobarjev. Vedeti moramo, da so bili vsi ti znani in neznanji umetniki od srca iskreni. Da so pripovedovali le tisto, kar jim je gorelo v duši, obliko pa so našli tako, kakršno jim je predpisoval čas. Ustvarjali so resne, zamišljene gotške kipe, nežne, zasanjane žene v svojih freskah, pa tudi krvava svetniška mučenja, ki so zvest odraz njihovega osebnega, pa tudi narodovega trpljenja v tistih časih. V baročnih zlatih oltarjih glejmo točasno blagostanje našega kmeta ter njegov smisel za bahato, bučno lepoto. Skratka, naš pogled na te spomenike naj bo tak kakor na našo zgodovino. Danes vemo, da naša zgodovina ni obstajala samo iz tega, da so nam vladali tuji. Naša zgodovina je življenje vsega našega naroda od naselitve do danes, je tisto čudovito, trdoživno življenje naših kmečkih množic in vsega delovnega ljudstva. Bili so tlačani, pa so poznali tudi bojno pesem, bili so svobodnjaki, katoličani pa tudi luteranci. In v tem večnem toku življenja naših množic so se porajali naši spomeniki. Njihova oblika, njihova notranja govorica pa je vedno uglašena s časom, v katerem so nastajali. Zato jih ljubimo kot dokaze naše ustvarjalne moči in kot priče naše zgodovine. Občudujemo jih, kjer koli se srečamo z njimi. In vse svoje sile zastavimo za to, da jih ohranimo bodočnosti.

Svojstvenost dela kot doprinos k slovenskemu narodopisju

Ob pregledu slovenskega narodopisnega gradiva, ki je nam zaenkrat na razpolago le še v odlomkih raztreseno po revijah, moremo ugotoviti, da je bil slovenski narod tvoren in ustvarjajoč kakor malokateri drugi narod. Ustvarjajoča sila ljudstva na tem polju je v ozki povezanosti s fizičnim življenjem našega naroda. Skoraj vsi naši običaji o letnih praznikih (o božičnem, pustnem, velikonočnem času, o Jurjevem, o kresu in podobno) kakor tudi ob krstu, poroki in smrti so usedline slovenskega poganstva in je šla tisočletna doba krščanstva skoraj neopaženo mimo slovenskega človeka. Saj se ta doba v veličastni slovenski kompoziciji folklorja komaj da zaslediti, nekako tako kakor prstni odtis na starinski vazi. Vse te usedline so se skozi tisoč let ohranile le po ustnem izročilu. Kako je to mogoče? Da si razjasnimo to vprašanje, moramo vedeti, da je bil slovenski človek od pokristjanjenja pa do danes, do osvoboditve, le predmet izkoriščanja. Kot tak je črpal svojo moč iz prešlih svobodnih dni, ni pa mogel uiti času in okolju, prostorninsko se je moral nasloniti na sosedstvo. To zadnje se zlasti pozna v obeležju naše materialne kulture, medtem ko je občestvena kultura šla samonikla pota.

Občestvena kultura je nesnovna in jo bomo morali šele znova rekonstruirati. Za to nam naj v prvi vrsti služi gradivo o svojstvenosti dela, kakor ga izvaja slovenski človek. Prezgodaj je še, da bi mogli to gigantno delo že izvršiti in je naša prva skrb, da zapišemo in zberemo to, kar je v današnjih dneh še živega in jutri ne bo več. Svobodni slovenski narod si pravkar ustvarja nove socialno organizacijske oblike in bije zaradi tega prošlosti zadnja ura. Nujno je zaradi tega, da objavljamo vse znano gradivo.

Naj sledi gradivo iz vse Slovenije, v kolikor se tiče najvažnejših panog dela.

SELITEV POSLOV

Še pred nedavnim so služili posli skoraj povsod najmanj leto dni pri gospodarju. Tako je še sedaj v večini krajev Zilje. V Zilji so prišli posli k hiši na staro leto, drugod največkrat ob Jurjevem. Viničar v Slovenskih goricah menja gospodarja vedno le ob Jurjevem, ker ima v uporabo navadno tudi kos zemlje. Kadar se tak gospodar spre za viničarjem, mu zabrusi: Če ti ni kaj prav, pa lahko ob Jurjevem greš! in viničar se mora pobrigati za drugo službo.

Gospodar, ki hoče posla obdržati še za nadaljnje leto, ga vpraša pred potekom roka, če bo ostal še pri njem. V Grosupljem in v Zilji je to navadno na Martinovo, v Kremeniku v Poljanski dolini pa pred pustom. Če gospodar poslu nič ne zine, ve ta, da si naj poišče službo drugod, ker je gospodar najel že drugega, ali pa sploh ne bo najemal več poslov, ker bo izhajal brez njih.

V Zilji, v okolici Grosuplja, v Robu pri Velikih Laščah in na Gorenjskem se posli odsele po navadi na Šentjanžovo, sedem in dvajsetega decembra. Ko gre leto h kraju, dražijo v Zilji otroci posle:

Šnt Andraš bara:
Kam pobandraš?
Svet Tomaž bara:
Čej butaro maš?

Butara je popotna cula, ker je kranjska velikonočna butara v tem kraju prajtl. V Grosupljem je Šentjanž na kratko imenovan tudi punklov dan, na Robu pa pravijo, da sveti Janez posle preganja. Ponekod na Gorenjskem je veljala selitev med letom za veliko sramoto in so se posli selili le na Šentjanža. V spodnji Zilji in v Podjuni se posli sele na

staro leto, na Silvestrovo, in pravijo v Škocjanu ob Klopinskem jezeru temu dnevju tudi bondranje. Na Notranjskem se sele posli na Boštjana, dvajsetega januarja, ali na sv. Nežo, ena in dvajsetega januarja in pravijo, da

sveta Neža
punkelj veže,
sveti Boštjan
ga pa odnese vstran.

V Grosupljem, kjer se posel odseli na Šentjanžovo, nastopi novo službo šele nekaj dni po novem letu, da je nekaj dni prost. Takšen odpočitek imajo posli tudi v Poljanski dolini. Odsele se na Jurjevo, v novo službo pa pridejo po Markovem. Na Markovo se vsi zbero v gostilni, pijejo, se zabavajo in pojejo:

Punkelj zbirej,
v žakelj divej!
Oh, nadležnik,
pojdi kam!
Boš videv, kje je bolje,
tu ali tam.

V Grahovem in v Zilji zapelje gospodar odhajajočega posla z vozom sam domov ali pa v novo službo. Po navadi dobi posel ta dan izplačan preostanek zaslužka, kolikor mu ga je še ostalo po odštetuju predujma, ki ga je dobil v teku leta. Gospodinja izroči odhajajočemu poslu potico. V Robu dobi posel potico tudi v primeru, da ostane še dalje pri hiši, in gre s potico za novo leto domov ter se vrne šele nekaj dni po novem letu. Podobno je tudi v Ločah ob Baškem jezeru, kjer je selitev na staro leto. Vsak posel dobi v tem kraju dva hleba kruha, rženega, drugi pa je napolnjen z mezgo suhih hrušk in s klobaso. Svoje dni je dobil posel v idrijskih hribih na Štefanovo, ko je šel domov na obisk, belo in črno potico. V Grosupljem dobi odhajajoči posel na Šentjanžovo potico in pol hleba rženega kruha. Temu pravijo rezanca, v Ribniški dolini je ta potica štruca, naj bo to okrogla potica ali hleb.

V Rožu prinese sv. Marko ržen klas in nesejo tega dne klasje k ofru. V št. Juriju pod Kumom tega dne ne delajo z živino, bržkone je ta dan tudi selitveni dan. Na Trebinji je Marko selitveni dan poslov. Posli dopoldne še delajo, češ, nadomestiti je treba, kar smo med letom zamudili s postajanjem. Popoldne, preden se odsele, obišejo znance in svoje vasi. Tega dne gospodar ne dela z živino in jo brezplačno posodi kočarjem. Tudi v tem kraju gospodar poslu nikoli ne odpove in je njegov molk odpoved za Markovo.

Za Rož je bila na Marijin praznik v Žihpolju Nemška nedelja. Tu so se udinjale slovenske dekletke v službe v Nemce. Tega dne so prišli na sejem v Žihpolje kmetje iz nemških predelov Koroške in se pogodili s Slovenkami za službe. Rožansko dekletko je korakalo po sejmišču z navzven obrnjenimi žepi, dokler ni pristopil k njej tujec, se z njo domenil in ji izplačal aro. Ko je sprejela službo, je žepe zopet zaobrnila. V Nemce so hodili služiti tudi ziljski mladeži in dekleta. Vendar pa je pri njih veljalo neko pravilo in ni bilo delovnega sejma. Nemški kmet se je domenil s slovenskim in za leto dni je dal Slovenec Nemcu hčer ali sina v službo, nemški mladež ali dekletko pa je služila prav toliko časa pri njem. Tako so se starejše Slovenke in Slovenci v občini Brdo in niže naučili nemščine, nemški sosedje pa za skrajno silo tudi slovenščine. Mnogo Slovencev se tudi ni več vrnilo domov, prav tako so nemška dekletka ostala v naših krajih in se poročila s Slovenci. Je nekaj primerov, da taka žena še na stara leta ne obvlada ziljske slovenščine in ti reče n. pr. v Mostah pri Brdu možu:

»Dej, vtakni zvečer rep not« in je hotela reči, da naj seje gospodar repo.

Rožani in Ziljani, ki so služili v Nemeih, pojejo hvalo nemški mastni hrani. Znana je tale popevka:

Tidl Tandraž, kam pobandraž?
Tidl tirmce, v trde Nirmce.
Tidl tetov, kaj boš devov?
Tidl tasov, bice pasov.
Tidl Tona, kaj bo lona?
Tidl tajnrš, deset rajnš.
Tidl tjav, komu boš dav?
Tidl tatara, ljubi matara.

V Središču je prinesel novodošli posel s seboj v službo kos kruha. V Prekmurju sede novodošli posel pri prvi jedi na novem službenem mestu na blazino, da bo živina debelejša. V Stavešnici pri Radgoni je prijel novodošli posel v hiši, kjer je nastopil službo, takoj za kos železa, da je družinče ostalo dolgo časa pri hiši. Če najde posel v Ljutomerski okolici v vrtu ali na polju prve dni po nastopu službe pri delu kos železa, bo ostal dalj časa v tem kraju v službi in delal na tem vrtu ali polju. Kdor je prišel v Središču v službo v torek ali v petek, ni doslužil leta. Tudi ni bilo dobro in prav, da je prišel posel v službo na dan novega leta.

Tolminski kmetje so morali med drugo desetino dajati tudi lan. Leta 1233. je oglejski patriarh podelil prostiji v Čedadu desetino od lanu.

TERITEV

Platno je bilo slovensko. plačilno sredstvo in moremo zaradi tega trditi, da je delo za izdelavo platna svojstveno slovensko. O platnu imamo ohranjene podatke še iz brižinskega urbarja iz 1160. leta. Brižinski škofje so naselili ob desnem bregu Sore po hribih okoli Hrastnice in Poljanske Loke slovenske koroške kmete z imeni Svetec, Volkun, Svobodin, Lubej, Stojan itd., ki so gojili perutnino, pridelovali oves, ječmen, pšenico in lan. Škofjelosko platno je zaslovelo po vsej Sloveniji kot Kranjski prt ali Kranjsko platno. To platno so svoje dni pošiljali na trg v vse kraje, le v Rož in v Ziljo ne. Vodnik je torej upravičeno pel:

Terice pogače, potice jedo,
lanovi Slovincem cekine neso.

Na Štajerskem in v Prekmurju niso trli lanu pred petnajstim avgustom, da niso mogle čarovnice delati toče, dokler so bili še poljski pridelki zunaj. Čarovnice so mogle narediti točo le, če so imele pezdirje. V Prekmurju vržejo trlje, odpadke pri teritvi, na posteljo mladca ali tudi mladenke, ki sta godna za poroko. V Beli Krajini se terice prepričajo, če izvoljeni mladec še spi ali bedi, ako zažgo šop preje in jo vržejo v zrak. Če se žerjavica brž razgubi v zraku, mladec še spi, če pade žerjavica na tla, je buden.

V Rožu povabi kmet za terice mlada in lepa dekleta, le za suhlo, žensko, ki suši lan na teriščni jami, je starejša in izkušena žena. V Tržiču je opravljal to delo možki in so mu rekali suharna. Terični jami pravijo v Rožu, tudni trevna jama, v Podjuni fidrna, v Slovenskih goricah lanišnica, v Prekmurju pečnica. V Prekmurju je terična jama še tudi lanišnica in črev, v Beli Krajini pečnica, na Kobanskem (na levem bregu Drave vzhodno od Dravograda) rjača, frnjača v Tržiču, paštba v St. Juriju ob južni železnici in tarnica v Velikem polju v hribih. V Zilji je povabil kmet okoli deset do petnajst teric.

V Slovenskih goricah zakurijo domači ogenj v lanišnici in suše lan, terice pridejo šele po zornicah. V dobrolski okolici in v Podjuni sploh zaneti gospodar fidrna, ki ji pravijo tudi paštva, že opolnoči in nato zbudi ženske v vasi, če je vas velika le nekatere, in kmalu za tem zapoje trlice. Tudi ziljski gospodar sam zakuri v jami že opolnoči in izgovarja pri tem ognov žegen. Kmalu potem so tudi terice že na mestu in zapoje še pred začetkom dela. Tudi v Rožu zanetijo ogenj v terični jami že opolnoči, ga pokrope in vržejo nanj cvetja, to je dele butare. V Rožu so terice lepo oblečene in tudi ziljska terica je bolj oblečena, kakor je običajno pri drugem

delu. V Rožu spremljajo nekatere terice izvoljeni mladci, ki jim neso trlice in jih zasade in pritrdijo v kozo, leseno stojalo.

Ziljske terice mimoidočim zelo rade ponagajajo. Če dobe v svojo sredo mlajšega moškega ali pa tudi starejšega, o katerem vedo, da je dovteten tudi za šalo, se z njim lepo razgovarjajo, ga prosijo, da jim pritrdi trlico, nato pa iznenada planejo nanj, ga vržejo na tla, mu odpno hlače in mu zatlačijo v hlače, za vrat in drugam pezdirja in ga z njim še podrgnejo, da je po telesu ves opikan. Slovenjgoriške terilke se namažejo s sajami in namažejo s sajami vsakogar, ki ga dobe v roke. Moškega vržejo na tla, ga namažejo s sajami, mu zatlačijo kozderja za hlače in ga z njim drgnejo po hrbtu, da je ves opikan. Mladca privežejo potem še na slivo, kjer je privezan tako dolgo, dokler ga kdo iz vasi ne reši iz nerodnega položaja. Pri Dravi v Rožu so terice tudi zelo divje in napadejo vsakega mimoidočega moškega. V Rutah niso tako hribovske in odreže slabo le oni, ki jih razdraži. V tem kraju pošljejo terice vsakemu mimoidočemu moškemu s prejo ovit šopek. Obdarovani mora šopek sprejeti in plačati zanj toliko, kolikor znese liter vina, ali pa jim poslati vino na terišče, ko pride v vas. Kdor pa šopka ne sprejme, se tericam spakuje in jih razžali, naleti slabo. Vse planejo nanj in ga obdelajo s pezdirjem, kakor delajo to drugod. Na Štajerskem je dobil možki, ki je padel tericam v pest, resja za vrat in hlače. Vozniku, ki se je peljal mimo terišča, so spletle iz odpadkov vože in mu jo privezale na repico. Takemu vozniku se vse posmehuje, ko se pelje nič hudega sluteč skozi vas, dokler ga ne prestandi smeh ne spomni na terice in brž odveže rep na zadnjem delu voza. Ljutomerske terice zapoje mladcu, ko mu mašijo za vrat in hlače pezdirja:

Toti lepo gre, lepo gre,
lepo, lepo, na finge, na finge.
Ima hlače do pete.

Terice so pri hrani zelo izbirčne, povsod zahtevajo in tudi dobe zelo obilno in odlično hrano. V Zilji postavijo tericam na mizo najmanj enkrat na dan zelo dobro mlečno kašo, na kateri maslo po vrhu kar plava. V Slovenskih goricah terice ob vsaki priliki, kadar pride kdo od domačih mimo, brž zapoje:

Da bi skoraj kaj bilo,
kar bi jeli no pili!

Brž jim postrežejo z vsemi dobrotami in tudi vina dobe. V Rožu vedo vsi, da je treba tericam zelo dobro postreči, vedo pa tudi, da so hudo snidane pa zuštlave. Za kosilce, za zajtrk, dobe zabeljene žgance z mlekom, nato kavo s pogačo, za dopoldansko malico imajo pražo, nekaj pečenega, in čaj s pogačo. Za kosilo jim dajo juho z rezanci ali rižem, nato koštrunovo meso s solato, a tudi nadevano koštrunovo pečenko s solato, na vrh pa še češplje in krofe. Popoldansko malico jim prinesejo na terišče in sicer kavo s pogačo ali kruh, ki ga pomakajo v strdno žganje, ali kruh in strd, kruh in špeh, ali kruh in prekajeno svinjino. Večerjajo kislino juho z rezanci in zabeljene krape, ki je močnata jed, ne pa krofi, navrh pa še kavo ali čaj. Že »Novice« 1843. leta poročajo o velikem zapravljanju premoženja ob teritvi in tudi Trdina je glede na to grajal Mengšane.

Rožan je zbadal soseda, ki je imel pravkar terice, da jih ne bo mogel nasititi, kajti terice nikoli niso site, da ne bi po končani južini ali večerji še kaj drugega prigriznile. Ta se je po pobahal, da se bodo pri njem do sitega najedle. Sosed je brž ponudil stavo, ki jo je prvi samozavestno sprejel. Postregel jim je kar najbolje, kar je le mogel, in jih priganjal k jedi. Ko nobena ni več mogla jesti, so se dvignile od mize in šle na delo. Tedaj je pa sosed potresel ob poti slivo in zrele slive so cmokale na tla. Terice so se usule pod drevo kakor ose in sosed je stavo dobil. Vrh tega je kmeta še podražil: Vidiš, da jim nisi dal zadpsti jesti!

V dobrolski okolici na Koroškem pravijo teritvi tudi babja hojset, ženska svatba, in tericam dobro in obilno postrežejo. Že ob štirih zajutrukujejo fižol, juho, zabeljene žgance z mlekom in navrh še krape. Okoli pol devete ure dobe že malico: »jegličeve nudelne«, rajši kakor kašnate štruklje imajo ajdove, poparjeno pogačo, kuhane češplje in močnik. V primeru, da so krape dobile že k zajtrku, dobe na-

rezano pogačo, ki je polita s sladkim moštom, s strdjo poslajem žganjem ali pa povaljana v sladkornem prahu. Včasih dobi terica s temi rezinami preveč žganja in ji je slabo. Za popoldansko malico imajo jabolka v krušnjači in zakuhan mošt, v katerega namakajo pogačo. Jegličiči pr mlienci, to je mlečna kaša, in kuhane hruške in ponovno krapi so za večerjo. V tem kraju tericam tudi pijače ne manjka.

Pri večerji zažene v teh krajih kravarica med terice jabolko. Terica, ki si to jabolko pribori in ga obdrži v roki, dobi za darilo šopek s šartljem. Navadno je priložena še tudi hadreca, ruta. Tudi to daruje kravarica. Ta običaj imenujejo pipalca. Terice se vračajo šele pozno v noč domov.

V gornji Zilji pošlje terica nekoliko pred zaključkom teritve izbranemu mladcu rogu. To je štrakovi lepo ovenčan smrekov vršiček, na katerem vise rožiči, cigare in podobno, kakor na ženitovanjskem vršičku, ki mu tudi reka rogu. V spodnjem delu Zilje pošljejo terice roglo ali roglico. Podobna je božičnemu drevescu. Navadno je to suh češpljev vrh, na vejice nataknejo jabolka, na te pa zopet vršičke itd. Manjkati pa ne smejo na njem cigare. Mladec, ki je dobil rogu ali roglico, mora pripeljati v hišo, kjer so terice, godbo in privediti tericam veselico, kjer plešejo in pojejo pozno v noč. Pozneje da dekle mladcu, ki mu je poslala rogu, v dar srajco, on pa jo pelje na žegen na prbe, prvi ples pod lipo.

Tudi rožanska terica pošlje svojemu mladcu, če ni prišel že prej mimo teric, v prejo povit šopek z nageljnom in rožmarinom. Terica, ki se pa hoče prav posebno izkazati, pošlje ljubčku korpeč. V tej košarici so cvetlice, steklenica strdenega žganja, lešniki, orehi, cigare, semena vseh vrst žita in poleg drugih reči tudi čeča, puža. Seme vsake vrste žita je posebej zavito v papir. Šopke in korpiče raznaša že skoraj odrasel otrok ali pa zgovorna terica. Prinašalka dobi od mladca dar v denarju, v košarico pa steklenico vina. S šopkom ali košarico obdarjeni mladiči so na ta način povabljeni zvečer k tericam in je njih dolžnost, da pripeljejo s seboj godbo in prinese vina. Ti povabljeni mladiči so teračnjaki, po navadi so itak že zjutraj nesli svojemu dekletu trlico na terišče in jo pritrtili v kozo. Teračnjaki neso po končani veselici v jutranjih urah tericam trlice na dom.

Za časa Valvasorja so na Dolenjskem trobili mladiči tericam in menkam prosa z rogovi. Izbrali so si en in pol klaftre dolgo vejo, ki je bila na enem kraju zakrivljena, jo precepili in znotraj izdoblili. Nato so oba dela zložili, zamazali precep s smolo in ovili izdelano trobilo s češnjevo skorjo. Hkratu sta trobila po dva in še dokaj blaglasno in ubrano. Delavke so ob tej godbi plesale. Mladiči so šli potem s tericami ali menkami spat in bilo je mnogo nezakonskih otrok.

V Rožu dobi terica za plačilo pest preje ali pa v denarju, ki je nekoliko boljša plača kakor pri drugem delu, navadno toliko, kolikor dobi žanjica. Terice za plačo pa so le redke, po navadi domača hčerka ali dekla tritev zasluži, kadar je pri njih teritev, pride k njim toliko žensk pomagat, kolikor jih je bilo od njih v pomoč.

PREJA

je v Zilji pozimi običajno delo žensk. Predejo vsak večer in, kolikor nimajo podnevi opravka z živino, tudi v tem času. Kjer ni zadostno število žensk pri hiši, dajo predivo stari ženski, ki nima ali ni sposobna za drugo delo, na dom, da ga sprede proti primerni odškodnini. Taka ženska prede tudi poleti in se s tem preživlja. Drugod na Koroškem so zahajala dekleta na prejo tudi k sosedom. Med delom so pele in si pripovedovale basni. Včasih so jim delali družbo vaški mladiči, se pridružili petju, bili so zelo ljubeznivi in so predicam stresali pazderje s predpasnikov. Gospodinja je dala predicam pred odhodom podprednico. Ženska, ki je šla na Koroškem na prejo, je nesla s seboj svoj kovrat. V Mežiški dolini je taka predica padla v mraku v nastavljeno jamo za medveda in se je zverj ubranila z brnenjem kolovrata. Okoli 1870. leta je bilo v vodiškem okraju ob srečanju običajno vprašanje: »Koliko centov pa imaš prediva?« V viniški župniji predejo še na preslice, drugod v Beli Krajini pa na kolovrate.

Predice so mladiči obiskovali na Gorenjskem za časa Valvasorja, a le po Treh kraljih enkrat ali dvakrat v tednu z godci.

Mladec je sedel k svojemu dekletu, plesal z njo, a jo privoščil za ples tudi tovarišem. Vsakdo je po polnoči spremljal svojo predico domov. Dekletu je nesel kolovrat ali povosmo, ona pa se mu je oddolžila po Valvasorju s tem, »da je pozneje nosila še povosmo, ki je bilo narejeno od obeh in je imelo njuno podobno. Ko so šli po hišah prest, so rekali, na prejo gredo. Po večerji so znosili mize iz sobe in sobo so napolnile predice iz vasi. Predice so predle do polnoči. Predica, dekle, ki je sedela v kotu, je bila najbolj upoštevana.

Ko so sadili v Slovenskih gorah še večje množine lanu, so najemali gospodarji prelje. Predice so pripeljali k hiši z velikimi gnojnimi sanmi, v katere je bilo vpreženih par, z laneno prejo ozaljšanih konj. Na saneh je bilo pet predic s kolovrati v rokah. Vse so bile dobre volje, se smejale in tu in tam tudi vriskale. Po obleki jim je visela preja, v rokah pa so imele spomin, ki so ga dobile na preji, od koder so jih pripeljali. Predice je sprejel na pragu hiše gospodar z gospodinjo. Predice so zvečer pri preji popevale z mladci iz vasi, ki so jim prišli svetiti. Gospodinja je stregla predicam z gibanicami, gospodar pa je nastavil sod vina. Ko so vse spredle, so prišli po nje s konji drugi gospodarji.

Na Gorenjskem je bil v pustu čas, da prejo razdero. Ponedeljek zvečer so naredili pojedino ob vinu. Mladiči so prispevali svoj delež, prispevek deklet je bil za polovico manjši. Jedli so, pili in plesali. Po razdrti preji niso šli več skupno po hišah prest.

TKANJE

je sledilo po končani preji in nadaljnji obdelavi sukanca in štren. Prazgodovinsko tkalstvo tehniko zasledimo še na Kranjskem pri tkanju trakov. V letih 1870. do 1880. je bilo v Gornjem pri Ljubljani, v Kranju, v Naklem in na Pivki še znano tkanje trakov. Trake so tkale še 1915. leta žene na roko v Adlešičih. Tkalka je tkala na prostem. Osnutek je pritrtila običajno na drevo. Statve je v glavnem nadomestila našpranjena deščica, ki je bila okoli 30 cm dolga ter 12 cm široka. V špranjah so bile luknjice, skozi katere so potegnili lihe vrste nit, vse sode pa skozi špranje. Drugi konec osnutka si je tkalka pritrtila okoli pasu. Tkalka je tkala proč od sebe, začela je ob pasu in je delo nadaljevala proti drevesu.

Te izdelke imenujejo v Vinici in v Adlešičih trpotke, delavka je trpotkarica. Podobno kakor trpotke tko trake za moške hlače in jim reka v Vinici in v Adlešičih bragušniki.

Svoje dni so nosile žene iz Trente prejo v tkanje v Kranjsko goro in na Koroško. V Beli Krajini tko ženske in je to še ohranjen iz etnoloških kultur, ko je bilo tkalstvo žensko opravilo. V Beli Krajini tko dekleta že s šestnajstim do osemnajstim letom in natke dobra tkalica dnevno dva sežnja in več. Tudi v Istri je tkanje še žensko opravilo. Povsod drugod na Slovenskem pa je bilo tkanje moško opravilo. Pesnik, besednik ob pogrebu, vabljenec na teritvah, domlatkah in klobasarijah, Jurij Vodovnik iz skomarske fare pri Velenju, je bil popotni tkalec. Tak je bil že tudi njegov oče. Tkalec ni imel kdove kaj dobrega, kajti: »delo hudo malo izplačuje trud, veliko pa podkaplje zdravje«. Tkalec je v Zilji kave. V Prekmurju je tkalec platno sētkao na krōšna, v Zilji trma na statvah ali trmasten stou, v Rožu na kaneščem stovu. Statve so v Beli Krajini krosna in jim reka tako ponekod tudi v Prekmurju. V Beli Krajini tkalka tke in če. Na Koroškem, posebno v Zilji, in na Kranjskem je imela vsaka boljša hiša svoje statve, kar zasledimo v zapuščinskih inventarjih. V Rožu je imela statve vsaka hiša. V obleki, ki je bila narejena na statvah, v raševini je moral priti koroški vojvoda k ustoličenju na Gosposvetsko polje.

V Zilji oponašajo otroci trmanje, tkanje tkalca:

Tkav'c trm, trm,
'ma gvavo k' an grm,
k' b' gvale ne 'mov,
b' še trmat ne znov.

Tkanje je bilo najbolj razvito v Rožu. Po Ahacljevih »Pesmi po Koroškem in Štajerskem znanec iz 1883. leta so znali v Gornjem Rožu tkati vsi moški, le sodnik in župnik v Rožaku ne. Predniki ljudskega pesnika Miha Andreaša v Rožu so bili

tkalci, sam pa je snoval svoje pesmi za statvami. V Zilji je bilo manj tkalcev, kvečjemu v vsaki vasi po eden, ki se je pa preživljal skoraj samo s tkanjem. Prišel je tkat na dom, rekli so, da pride v šteto. Platnan je bil od izgotovljenega vatla platna in je dobil dobro hrano. Že zaradi hrane in da spravijo statve iz skupne sobe, so pazili, da je delal tkalec zdržema. Narodna popevčica ga takole okrcā:

Dur, dur,
tri lakte, tri dni.
En krajcar dobi,
z njim v krēmo leti.

Statve sestojē iz mnogih delov, kar najbolje pojasnjuje pripovedka iz Roža. Tkalec je prišel pred pekel, kjer so ga pozdravili vrāgi: Štirje tkalci so že precej prostora zavzeli, tebe pa bomo še senter spravili! Tkalec je vlačil v pekel: drajlo, hlapca, remo, vse dele statev, nazadnje pa še pum. Vragom je bilo že tesno v peklu, gledali so ropotijo vedno bolj po strani, končno pa vprašali, če ima še kaj pred vrati. Dejal je: »Še an pūm«. Zlodji so razumeli, da ima še polovico, brž so zmetali vso njegovo pripravo iz pekla in tkalca zapodili izpred pekla. Od tega časa v peklu ne sprejemajo več tkalcev.

SETEV

Z zemljo, ki sprejme setev, moramo kolikor le mogoče lepo ravnati. Kdor bi v ljutomerski okolici grdo delal z zemljo, po nepotrebnem tolkel po njej in podobno, ga bo zemlja še v grobu tiščala. Tudi prepir in pravdanje za zemljo je bilo že od nekđaj greh. Mrtvi Cerove je govoril v grobu:

Kaj bi ti rad poveda':
ki še na svet' živite,
za zemljo s' ne svajujte.

V St. Joštu pri Dobrni naznanja čas za kopanje in obdelovanje zemlje za pomladansko setev lejpej (lapuh, Tussilago farfara L). »Lejpej cveti, čas je za kopat!« so opominjali drug drugega. V Radoslavcih so rekali na Gregorjevo: »Krnico na glavo, pa hajd kopat!«

Ko se odpeljejo v Horjulu, v Podgori v Loški dolini in v Zilji na njivo k prvemu oranju, pokrope trikrat voz, konje in plug. V Zilji po navadi k samemu oranju ne gredo z vozom na njivo, ampak s samim plugom, pod katerega podlože rogovili podobno leseno pripravo, da zadnji del pluga ne drči po tleh. Tako prevažajo plug tudi v Markovec pri Ložu in rečejo pripravi pōdura. Drugod so to smuke.

V današnjih dneh ima skoraj že vsak kmet železen plug, vendar pa je imel še 1931. leta St. Jurij pod Kumom 10 % lesenih plugov, a tudi drugod nič kolikō. Čeprav v Zilji že 1900. leta nisem zasledil lesenega pluga, mu še sedaj rečejo le drēvo. V Metliki je že 1712. leta tožil Jurij Težak svojega varuha Janžeta Pirešiča za izročitev železnega pluga.

Orati ne smeš na dan Jerneja, štiri in dvajsetega avgusta, spomladi »o Gregoriju pa najvišji gorjanec na drvo poirkac. Kdor na Cerkljanskem ne upošteva te zapovedi in orje na Jernejevo, sreča Jerneja, ki se' zadere nanj: »Ti me ne spoštujš, jaz sem že dosti dolgo na meh odrt, zdaj bom pa tebe odrl in tvojo kožo nosil«. Po navadi je potem po oraču.

Preden zareže v Kremeniku orač, ki drži za plug, prvo brazdo, naredi z votko, v Zilji je to otka, križ pred živino. Pomagač, ki vodi živino, naredi tako križ z bičem ali s šibo in reče: »Buh in svet božji križ«. V Grospljem rečejo »Sveti božji križ«, ko naredi tako križ z bičem pred konji, v Orteneku »Svet križ božji«. Orač v Slovenskih goricah zamrmra, ko naredi z bičevnikom križ pred prvo brazdo: »Bodi rodovitna zemlja! Ne muči nas z jalovostjo kakor prejšnja leta!«

V Podgori v Loški dolini pokrope pred oranjem in setvijo vse orodje, ki ga rabijo pri tem delu, z oljko od žegnā, butare. V Beli Krajini denejo ob prvem oranju v prvo brazdo iz butare narejen križček, na Bukovem vrhu pri Idriji so podorali ob tej priliki pod prvo brazdo šibo iz butare.

Kadar se je vrnil v Pavlovcih pri Ormožu orač domov, je brž dal plug iz smuk, da so se mogli konji odpočiti.

V Prekmurju ženske ne smejo prej šivati nā prostem, dokler ni šel orač na njivo orat, če bi se pregrešile proti temu, bi lazile okoli hiše kače. To se zgodi v lendavski okolici, če prej šivajo na prostem, preden so šli s kravami na opoldansko delo.

Pred setvijo skušajo v okolici Dobrne zatreti ureenco (Geranium pusillum Burm.). Osatu morajo odščipniti koren. To jim pa le redkokdaj uspe, ker »Urencia se ne boji orača, tudi ne kopača, pa stare babe, ne srpača«. V Rožu preprečijo hvotē, plevel v žitu, najbolje s tem, da sejejo žito v suhem. Če bi sejali v mokrem, napada pšenico črnica, rž se spreobrne v stōkvaso. Pravijo: »Vadi, ko se za brano kadi in imel boš dovolj moke za žgance vaditi«, to je pražiti. V žitu jim dela nadlego tale plevel: uskenc, sprēdanec, stōkvasa, pijanka, turica, hrahōrca, osēc, kōkala, pezdēc, pūrpeč, črvice, zēbrad, ubodā, vōjenca, svāk, uhlāve, prpōtek, mūhelč, srōbot, hvādaž, dovjāk. Uskenc raste najrajši med ržjo in, če ga je samo nekaj v moki, je kruh popolnoma plav. Pravijo, da uskenc sedem let na rž počaka.

Preden gredo sejati, se prepričajo, če svetijo prave zvezde. Kadar se vidijo Kosci samo zjutraj, tedaj je najboljši čas za setev. Kadar je videti Kokoš, je tudi ugoden setveni čas. Po »Blaže in Nežici« so se ozirali pri določanju časa za setev na slike ozvezdja v pratiki in sejali one rastline, ki imajo plod pod zemljo, kadar je bil naslikan rak, škorpion ali riba, druge rastline so sejali, kadar je bil naslikan vol ali dvojkī, skratka znamenja, ki »roko ali nogo molec. Od teh so bili povodni mož, ribe in devica mehki, volk in oven pa trda.

Kdor je dal semē za setev, mora vzeti pest semena zopet nazaj. Svoje dni ob setvi nihče ni smel zauživati na njivi hrane, da jim niso miši in gosence pokončale setve.

Petek in torek sta pri Lendavi nesrečna dneva za setev, če seješ v torek, setev ne vzklije. Drugod v Prekmurju le prve setve ne smeš opraviti na petek, da vsej setvi ne vzameš rodnosti. Če bi sejali na petek repo, bi ta škodovala kravam. V Krogu pri Murski Soboti pravijo: »Savučina leti po zraku, dobro dašče sejati!«

V Zadobravi v Polju pri Ljubljani seje le gospodar ali pa gospodinja, v Rožu navadno le gospodar. Na Kozjanskem rečejo sejalec sevnik, v Savinjski dolini je sevnik slamnata košara, ki jo drži sejalec v levi roki, napolnjeno s semenom. Po končani setvi so zapičili na koncu njive šibe iz butare in vrgli nekaj zrnja pticam na pot.

Setev prosa

Proso je bilo za Slovence ena izmed prvih žitaric in zaradi tega so dajali tej setvi največ pažnje. In tako je še tudi v današnjih dneh.

Pravijo: »Sveti Anton proso seje, sveti Vid pa gre gledat tretji dan, da li gre van«. V ljutomerski okolici in v Prekmurju sejejo proso oni dan v tednu, katerega je bilo po novem letu največ in eka, Ziljani rečejo in je, kar je ivje. V ljutomerskem okraju gospodinja ne sme uživati jagod tako dolgo, dokler ni vsejano proso.

V lendavski okolici denejo v shrambi v proso, določeno za seme, perje ptic, ki so jih ustrelili februarja in marca. Če naredi tako, je setev varna pred ptiči. Da setev prosa obvarujejo pred vrabci, skrijejo, ko skoli mačka, mačje gnezdo v semensko proso. V Prekmurju obvarujejo proseno setev pred vrabci tudi tedaj, če potresejo po njivi po setvi treske drevesa, ki ga je razklala strela. Ko orjejo v lendavski okolici njivo za setev prosa, podorjejo pod prvo brazdo koruzni storž, s katerim so zataknili svinji pri zakolju zarezno na vratu. Če naredi tako, potem vrabci ne pozobljejo vsejanega prosa.

V Beli Krajini je Vidovina odnašala rodnost iz dežele. Vran je pobral iz oranice tri zrna in odletel z njimi iz dežele. Kresnik se je spremenil v neresa in je šele nad Krvavim morjem odvzel vranu ukradena zrna. Nesel jih je nazaj in jih vrnil materi zemlji. V Prekmurju vrže sejalec pri setvi po trikrat perišče prosa preko rame rekoč: »To imate! Sam vam zdaj več oddelim in na moji njivi nimate nič več iskati!« Če naredi tako, se ptiči nikoli ne dotaknejo zrnja na njivi. V lendavski okolici vrže sejalec po trikrat perišče prosa preko rame, rekoč: »To imate! Jejite, nebeške ptice, da ne boste poznejše mojega jedle!« Podobno naredi v Beli Krajini tudi pri

žetvi žita sploh. Preden naredi pri setvi prvi lučaj, vržejo trikrat po tri zrna preko leve rame rekoč: »To sejem za ptice in drugi odjed!« in letina ostane nepoškodovana.

Belokranjca se pri setvi prosa pokrije z otiračem in med setvijo ničesar ne poje, da ji potem ostane setev nepoškodovana. Pri setvi tudi v lendavski okolici zaradi ptičje škode ničesar ne smejo zaužiti.

Setev obvaruje pred ptiči tudi sejalec molk. Zaradi tega v lendavski okolici in v Krogu pri Murški Soboti med setvijo prosa molče. V zadnjem kraju vlake sejalec, preden prične s setvijo, tri kamenčke v usta in jih ima v ustih ves čas, dokler ne konča setve. Kajpak mora zaradi tega molčati, čeprav bi morda rad tu in tam kaj znil. Setev da v takem primeru vselej obilno žetev.

V Krogu pri Murški Soboti presipljejo pred setvijo za setev pripravljeno seme trikrat skozi hlačnico, da proso ni snetljivo. V lendavski okolici prinesejo proso za setev na njivo v vreči. Tam sipljejo proso iz vreče v lonec in nosijo pri setvi lonec s seboj po njivi, zajemajoč seme sproti z roko iz lonca. Lonec, v katerega nasujejo na ta način na njivi proso, mora biti nov in še popolnoma nerabljen. Ovičejo ga s konjskim ščavnjakom, ki mu rekajo tudi konjska kiselca (Rumex). Prosa, ki se seje na ta način, natočeno v lonec, ne morejo pozobati vrabci, in proso, ki se seje iz tako pripravljene lonca, bo zelo, zelo rodno.

Še en pripomoček je, da si obvaruješ proso pred ptiči: na Barbaro je treba leteti trikrat nag okoli s prosom posejane njive.

V Mediji blizu gradu na eni strani reke vrabci nikoli niso pozobali prosa in se na tem kraju niti prikazali niso, ko jih je bilo na drugem bregu vse črno. Ko je pa bilo proso na njivi pospravljeno, so se ptiči preselili takoj iz onega brega na ta kraj. Tako je bilo že za časa Valvasorja iz davnih časov zaradi tega, ker je nekoč stara žena zagovorila vrabce s tega polja.

Proso, pripravljeno kot kaša, je najvažnejša slovenska obredna jed, ki je prišla na mizo pri svatbi, pri krstu, na sedmini, dobe jo terice, kosci in Trije kralji.

V Zilji so Žalik žene ali Bele žene plele proso, stebila izdirale in jih na glavo zatikale nazaj v zemljo in to leto je proso tako dobro obrodilo kakor še nikoli prej. V Begunjah in v Horjulu je plel proso Kristus. Ko so se plevice vrnile od kosila, je proso že zorelo.

Mesec vpliva na setev in žetev

Menda ni naroda, kjer bi Mesec tako globoko posegal v življenje ljudi kakor pri nas. Pustimo kovača, orača in druge podobne v Luni ob strani, kakor tudi belokranjske kresnice, ki ugibajo, komu bi dekle dali, Mesecu ali Soncu, in razpredelimo le gradivo, ki kaže

vpliv Meseca na setev, žetev in ostalo delo.

Kadar Mesec narašča, je mesec, kadar pojema, je Luna, je zapisal Trstenjak v »Novicah«. V Središču je bil v mlaju podoran gnoj nekoristen. V Beli Krajini o ščipu ne orjejo, zemljo bi poškodovali tako hudo, da bi sedem let ne mogla povoljno roditi. V Št. Juriju pod Kumom so silno nevarni v letu le trije ščipi, žal se ne ve, kateri so to. Zaradi tega ne smejo na noben ščip voziti gnoja. Zemlja, kamor bi ob tem času navozili gnoj, bi tri leta ne rodila. V Zdolah pri Brežicah je imel oni, ki je vozil gnoj o ščipu, sam plevel na njivi.

V mlaju je v Saleški dolini setev v splošnem prepovedana in v tem času niti solate ne sejejo, ker bi jim šla v vrhe. Tako tudi v okolici Tolmina v mlaju sploh ne sejejo. V Beli Krajini je ščip zelo neugoden čas in o ščipu nobene reči ne sade. V ljutomerski okolici sejejo solato tri dni pred mlajem ali tri dni po njem. V celjskem okraju so rekali, da je treba »ob starem orati, tri dni po mladem sejati, tako vse dobro obrodí.« V Beli Krajini v mlaju ne sade kumar, fižola, graha in ne sejejo solate, o mlaju sejane konoplja, lan, pšenica in ječmen bi ne uspevali, ker bi vsa setev preperela. Na Trebiji bi o mlaju posejane ali vsajene rastline le cvetele, ne pa rodile. V Saleški dolini sejejo le ob stari Luni, če je pa sila in morajo sejati o mlaju, sejejo zato le popoldne, da rešijo klenost zrnja. V celjskem okraju so rekali: »Detelje nikar o mladem sejati in tudi ne kositi, ker od take se živina kosa in-slinič.

V Središču, v Beli Krajini, v Grahovem in v Prekmurju ne sade v mlaju krompirja. V Beli Krajini bi tak krompir preperel, v Središču bi slabo obrodil in se le mladil. Mladoji se krompir tudi v Prekmurju, če ga sade za mlada. Mlajenje krompirja je bolezen in na koncu klic zrastejo le drobni krompirčki. V Beli Krajini o mlaju tudi trt ne režejo, z delom počakajo vsaj tri dni. V Grosupljem rastejo še gobe najbolje tri dni pred in tri dni po mlaju.

O starem, čas pojemajočega Meseca, je ugodneje za setev in saditev. V Beli Krajini sade tedaj krompir in koruzo in sejejo strn, da ima večjo odpornost proti vetru. V Savinjski dolini gre vse, kar seješ in sadiš o starem, bolj v zrnje ali v stročje kakor pa o mladem, o mladem gre le v zelenje. Rastline imajo o starem stržen, o mladem pa ne. Na Štajerskem niso sadili koruze že ob prvem kraju, imela bi veliko steblo, pa male stroke. Če so sejali ječmen ob zadnjem kraju, jim je ostal v klasju. Pšenico so sejali v času prvih treh krajev, rž pa v zadnjih treh krajcih.

Če kosijo v Savinjski dolini o mlaju deteljo, se živina po njej peni, v prejšnjih časih se je ob taki detelji še kosala. V Beli Krajini o ščipu ves dan ne kosijo, ker živina take krme ne mara. Če jim pa zmanjka krme in morajo živini nakositi trave, rečejo ob prvem zamahu s koso, da pokošena trava ne škoduje blagu, živini: »To tebi, drugo naj bo meni!« V Savinjski dolini kosijo le o starem, ker je treba ob pojemajočem Mesecu kositi, sekati in drevje podirati. Na Trebiji in v Grahovem o mlaju ne spravljajo jesenskih pridelkov, če bi v tem času spravljali zelje, bi bilo vodeno.

Izjemo glede splošnih pravil, če so zapiski točni, delajo v Rožu, kjer je treba sejati vsako žito o polnem, da dobro raste. Tako je tudi v Prekmurju, kjer sejejo žito o ščipu, da je potem bolj puno. O ščipu sejejo v ljutomerski okolici levkovje (Mathiola). V Beli Krajini režejo rože za podtaknjence vedno le o mladem.

V Podkraju pri Velenju, v celjskem okraju in v vsej Savinjski dolini je treba za uspešno cepljenje sadnega drevja urediti cepiče tri dni pred mlajem, cepiti pa tri dni po njem. Prezgodnje cepljenje po mlaju ima še slabe posledice, kajti prej ko po mlaju cepiš, prej drevje rodi, a se tudi prej posuši, bolj ko o starem cepiš, pozneje ti rodi, a tudi dalje sad nosi. V Podkraju pri Velenju in v Mozirju rodi sadno drevje toliko let pozneje, kolikor dni je preteklo od cepljenja do mlaja.

V Savinjski dolini ne smejo odstaviti teleta o mlaju, v Prekmurju pa ne otroka. V zadnjih krajih v tem času tudi ne belijo hiš, ker bi imeli sicer od sile ščurkov pri hiši. Na Štajerskem ni bilo priporočljivo rezati o mlaju nohte in striči lase, dobro pa je, če se v tem času seliš, potuješ križem po svetu in se ženiš. V Zdolah pri Brežicah je oni, ki je hotel imeti lepe nohte, rezal nohte na mlade petke. Kdor pa se je spozabil in jih strigel na mlado nedeljo, je imel ves teden nesrečo. V Prekmurju si ostrizejo dekleta na mlado nedeljo nekaj las, da jim bujnejše rastejo. Po navadi so strigili dekletom lase o mlaju, mladcem pa ne, da se jim ni bilo treba striči zopet v kratkem. Ovce so strigili v mlaju, da jim je hitreje in bujnejše zopet zrasla volna. Kravi dajejo v Prekmurju vsak mladi terek in mladi petek obilo krme, da daje obilo mleka. Da dajo krave poleg obilega mleka še tudi dosti vrhnja, smetane, krmijo krave v mladih dnevih s krmom, ki ji primešajo bučca, vrazjega bica in žvepleni cvet.

V ljutomerski okolici naredi mladino poslušno, če jo natepo na mlado nedeljo s koprivami.

V Prekmurju spravijo človeka na oni svet, če ga posujejo z zemljo, ki so jo vzeli na mlado nedeljo pred sončnim vzhodom na pokopališču. Nekaj podobnega je bilo tudi v Metliki, bržkone tudi na tak pomemben čas v mesecu. Vdova Margareta Smolan, ki je bila 10. marca 1716. leta obtožena čarovništva, je trdila, da sta zakonca Gladika zbolela zaradi tega, ker sta jih dva druga zakonca obmetala s kostmi mrtvecev, ko sta šla Gladikova k maši.

V Zilji, v Prekmurju, pri Veliki Nedelji, v Št. Juriju pod Kumom, na Trebiji in v Kremeniku, bržkone pa še tudi drugod, o mlaju ne koljejo. Pri Veliki Nedelji bi se v takem primeru mast hudo penila, v Št. Juriju pod Kumom se tako meso preveč vkuha, v Kremeniku jim gre žežela, črv, v meso. Da ni bilo meso črvivo, tudi na Kobariškem niso klali o mlaju. V Prekmurju jim poleg črvivosti mesa ginejo še svinje.

Na Trebiji drva slabo gore, če so jih sekali o mlaju, in v Čiginju in Volčah pri Tolminu v takem času sploh ne narejajo drv, ker se cede, ko jih denejo v peč. V celjski okolici so rekli: »Les, sekan o štipu, bo takoj pirav, sekaj ga le o starem in ostal bo čvrst kot jeklo«. V mlaju tudi nikoli niso lužili perila, če bi ga lužili v tem času, bi lug snedel perilo.

V Beli Krajini zaplešejo, ko prvič zagledajo mladi Mesec, da so potem ves mesec dobre volje. Kdor zagleda v lendavski okolici prvi krajec prav nad streho, bo dobil uši. V Krogu pri Murški Soboti ne smeš stopiti izpod strehe v mlaju z odprtimi usti, bil bi požrešen, v lendavski okolici pa je požrešen že vsakdo, ki zagleda skozi okno preko strehe prvi krajec Meseca. Kdor zagleda v Savinjski dolini prvič mladi Mesec, mora imeti v žepu denar, da mu ga potem ne zmanjka mesec dni. Ko ob tej priliki prešteva, koliko denarja imajo pri sebi, gledajo pri tem na prvi krajec. Tako naredi tudi v lendavski okolici in zato jim tudi mesec dni ne zmanjka penozov.

V lendavski okolici izdelajo lončarji lonce za mleko o štipu. V lonce, izdelane v tem času, naredi tri križe. V teh loncih shranjujejo gospodinje mleko in so to najsrečnejši lonci in mleko v njih daje največ smetane.

Ščip je bil tudi za lovce važen. Na Štajerskem so nekoč dejali: »O štipu naj ostane lovec ponoči v gori, ker takrat se jelen tako zamišljeno pase, da ga moreš zagrabiti za rep«.

MLAČEV

s cepci je v današnjih dneh v navadi v revnejših predelih Dolenjske, Halozah in v Slovenskih goricah. Pa tudi v teh krajih si izposodijo revnejši posestniki mlatilnico od bogatinca. Mlačev z mlatilnico na ročni pogon je pa kljub temu dosti draga, ker je treba mlatiče dobro postreči in primerno plačati. V Št. Juriju pod Kumom mlatijo po večini z mlatilnico na ročni pogon. Mlačev naredi jeseni, ko imajo že prvi sadjevec. Za mlačev zakoljejo ovna in razrežejo zadnjo kračo in nadevni želodec. Mlatiče plačajo dnevno od dvajset do trideset dinarjev. V Zilji imajo že od 1905. leta mlatilnico na konjski pogon. Mlačev opravijo domači brez tujih delavcev in ne mlatijo zdržema, ampak le po en dan, pol dne, največkrat le po nekaj ur, da se zaposle ob slabem vremenu.

Kjer jim primanjkuje kruha, omlatijo ječmen že takoj po žetvi. V Brežicah so rekli, ko so slišali prve mlatiče: »Ti lakoto ubijajo«. Tudi v Rožu je mlačev s cepci že skoraj neznan. Mlatili so zjutraj od dveh pa do desetih zvečer po dva, trije, največ po štirje. Če je šel od štirih eden na stran, so ostali mlatili sami dalje. To pokanje so ponašali »srāt je šdv, zāt ha ni«. V Zilji so otroci oponašali mlatiče:

Pikita, pokita
dovta po Rožu.
Daklete po krajcarji,
puibi po groši.

Preden omlatijo v velikolaškem okraju ljudje, ki nimajo motorne mlatilnice, snope prej otepajo na stolu. V Zilji so rekali temu otepanju šapanje, v Rožu pa uplevšanje. Snope uplevšajo na plevšovce večinoma le še tedaj, kadar je po žetvi stiska za kruh, da neso brž nekaj zrnja v mlín. V velikolaškem okraju mlatijo sedaj le še fižol, grah in bob. Svoje dni so mlatili v četvero. Z delom so pričeli pred zoro, sredi skednja so naredili nasad žita. Nato sta po dva in dva na vsakem kraju mlatila hkrati po deset snopov. Mlatila sta tako, da pikpok cepeev ni bil prekinjen, dokler ni bil nasad omlačen. Ko sta dva obračala snope, sta druga dva mlatila sama. V Slovenskih goricah mlatijo s cepci še siromaki, viničarji in želarji. Prav ti so bili svoje dni, ki so mlatili kmetom. Preden so ti prav pričeli z mlatenjem, so jim že nagajali. V zadnji, z njive pripeljani voz so jim zasadili pod žrd strgan, rdeč janžjak, to je bila njih zastava. Če niso tega takoj opazili, je bil smeh v vasi. Mlajši tovariši so imeli dolžnost sramotilno zastavo takoj sneti in jo zatakni v voz sosednih mlatičev. Mlačev so pričeli, ko je bilo vse žito pripeljano z njiv. Mlatili so za mertik, mértuh, mjertuk, v Konjicah pa za zámer. Najprej so otepavali snope, po dva in dva sta tolkla s snopom po sodu sredi skednja. Ko je bil sod do polovice potopljen v zrnje, so zrnje očistili slame in ga zagreblili na vršaj v kotu sked-

nja. Kadar je bilo vse snopje otepeno, so pričeli drugo jutro z vejanjem žita. Šele po tem delu se je pričela prava mlačev, kajti šele potem zapoje cepje. Otepeno snopje so si naložili med skedenjska vrata in metali od tam po dva in dva snopa na sredino skednja, kjer sta udarjala po dva in dva s cepci po njih. Snope sta obračala s cepci in jih omlatene odvrгла, ne da bi prekinila z mlatenjem.

Slamo, ki so jo potrebovali za streho, so šopali. Mlatič je razvezal snop ali dva ter z njima otepal pred seboj, da je odpadla vsa neuporabna, prekratka slama. Kar mu je ostalo v rokah, je očesal na zobati, glavniku podobni pripravi, farju. Najstarejši mlatič je zvil iz očesane slame vez in nanjo polagal vso očesano slamo. Ko je bila šopa dovolj debela, so jo zvezali, odrezali v reznem stolu ali pa s koso ter jo vrgli v šopnik.

Po otepanju in vejanju so se dogovorili za skupno kopanje, mladci so se kopali zase, dekleta pa tudi zase. Zgodilo se je, da so poredni mladci odnesli ali skrili dekletu obleko in je morala naga nazaj v vas.

Mlatiči v velikolaškem okraju so imeli ob skednju na visokem drogju privezan velik šopek svežih cvetlic. Ker je bilo v vasi hkrati več mlačev, je ena skupina zbila drugi »pušelje« na tla. Za mlatiče, ki se jim je to pripetilo, je bila velika sramota. Zaradi tega so bili vedno na straži in, če so zapazili tega ali onega pri šopku, so planili s cepci po njem in niso pazili, kam bo priletelo.

V Orteneku je skupina zanesla sosedni metlo klepat, vrgli so jim na skedenj metlo. Vsi so tekli s cepci za izzivačem in hudo mu je bilo, če so ga dohiteli. V Vidmu na Krki so sosednim tovarišem položili skrivaj metlo pod snope, ki so jo nato nič hudega sluteci zmlatili v drobce. To so najlaže naredili, kadar so bili nepazljivi mlatiči pri jedi. Potisnili so jim pod snope brezovo metlo in metla je prišla na svetlo šele, ko so snope odmetavali. Klepanje metle je bila hujša in večja razžalitev kakor pa zbitje pušelja.

Mlatiči v Slovenskih goricah so spali ob delovnem prostoru na skednju. Vedno so določili za vsak večer drugega tovariša za čuvanje zrnja. Čuvaj je spal pri vršaju in je bil tarča za nagajanje. Ko je trdneje zaspal, se je priplazil tovariš sosedne skupine ter mu postavil na vršaj slamnatega moža z vrečo v rokah. Ko se je čuvaj zbudil, do zakričal, ségel po cepcu in čavsnil po tatiču. Potegavščino je vselej v poltemi prepozno spoznal. V takem primeru je bila dolžnost mlajših tovarišev, da so zanesli pajaca na vršaj sosednih tovarišev, če to ni bilo mogoče, pa jim ga postavili na streho skednja. Če ga ti tja do južine ne opazijo, se vsa vas smeje.

V Slovenskih goricah so ležale na ležišču v skednju, kjer so spali vsi oddaljeni, poleg mladev tudi dekleta. Že od nekaj je bilo tako, da so se dekleta ob mlačvi do siteda naležale pri mladih. Med dekleti pa je bila tudi ta ali ona, ki je mladci niso marali. Taki so postavili ponoči ob stran štor. Tega ji vas dolgo ni pozabila.

V Št. Juriju pod Kumom so vsi delavci po končani mlačvi povabljeni na likof. V velikolaškem okraju so bili postreženi kakor kosi in so dobili tudi enako plačo: dvajsetico in pol hleba kruha. V Slovenskih goricah je mertik najveselejši del mlačve. Dobe vsak deseti mernik zrnja, če je bila dobra letina in so pri dobrem gospodarju, dobe še k vsakemu merniku merito za nameček.

Kadar so spravljali po mlačvi zrnje, ga niso smeli sipati na mizo iz lonca v skledo, vzeti so morali sklédó z mize in jo šele nato napolniti z zrnjem iz zvrhanega lonca. Če so pri Radgoni prelomili ta običaj, so doživeli nesrečo in je bilo še najmanjše zlo, če so zvrnili voz.

PROSO MANEJO

v velikolaškem-okraju na šupici. To je meter širok prostor na skednu ob steni, kamor mečejo retanje, pleve. Pri šupici je na steni pritrjen drog, za katerega se menci drže ob delu.

Na Ježici in okolici naredi na skednju kopico prosenih snopov od kota skednja proti sredini. Najprej polože snope v kotu. Tam je baba. Tekom dneva pomanejo to proso s konji, šele po večerji pridejo menci, ki pa v resnici proso samo otresejo in tudi rečejo, da pridejo otresat. Po otresenju prekoljejo snope prosnice, to so berači.

V Radomljah pri Kamniku pripravijo čez dan na skednju kopicico prosa, ob steno pa privežejo žrd. Za žrd se primejo v parih moški in ženske, drugi moški pa mencem polagajo snope iz kopicice pod žrd. Ko je vse proso umeto, odstranijo še prosnico.

Na Robu pri Velikih Laščah ima vsak skedenj že stalno pritrjen drog, za katerega se drže, ko manejo. Ženske manejo bose, moški pa obuti, v Grahovem manejo vsi obuti. V Grahovem zložijo snope pred melo v libre, to je po dvajset snopov, v skednju v kot, da se pred melo sparijo. Na Robu pa postavijo snope prosa v stavke, to je po deset snopov, šest stavk pa je kopa. V Vidmu ob Krki postavijo snope prosa v razstavke in kope, kopa ima šestdeset, razstavka deset, velika razstavka pa trideset snopov.

Na Ježici je pri mencem prosa dovoljeno, kar je treba sicer skrivati. Tokrat mladi ne gredo k dekletom na okna, ker jim treba ni. To pa nekaterim duhovnikom ni po volji. To ni nič novega. Že za časa Valvasorja je bil na Gorenjskem po mencem ples in so pri tem plesu »zaplesala dekleta čast« in je bilo spočetih mnogo otrok. Zapisano je: »Es werden viel unzehliche (morda uneheliche!) Kinder zugerichtet.«

V Grosupljem, Orteneku in Vidmu ob Krki povabijo k mencem vse žanjice, mladce in dekleta vasi. Mladi nosijo dekleta na lojtrah in jih kakor proso izsipavajo na prostor, kjer manejo. V Grahovem ugasnejo na vsem lepem luč in nato mladi dekleta love in mučkajo. Dekletom obesijo skrivaj na hrbet repe iz prosence in se smejejo: zbežljala bo! Kadar se menci oglase z bzbz, se takoj vsako dekle otipa po hrbtu in ona, ki začuti rep, zbeži iz skednja, njen mladec pa za njo. Kadar izgineta dekle in mladec iz skednja, rečejo: »Stajšla na grebenček.« Ko je mladec z dekletom v pogovoru, jima vržejo pest prosa na glavo. Mladec strokovnjaško ogleduje omencane snope in očita dekletu: Si masa zaljubljena! Bi šla rada plesat? Boš slaba gospodinja!

V Velikih Laščah, v Orteneku, v Veliki Poljani in še v drugih krajih Ribniške doline je na vsaki kopicici pušeljc. Preden prično meti, ga prinese domača hčerka in ga pritrdi v skednju pod strop. Ta šopek snamejo po končanem delu in ga postavijo v vazi na mizo, kjer imajo povečerek. Po končani večerji in zabavi odnese šopek najstarejši mladec in ga obesi na žico, ki jo pripno sredi vasi od drevesa do drevesa ali od strehe hiše na drugo streho. Čim višje je šopek nameščen, tem bolje je, ker je manj nevarnosti, da bi ga odnesli. Čim več šopkov visi v vasi, tem večji je ponos vaške mladine. Vaški mladi pa morajo ves čas mela budno paziti, da jim mladi sosednih vasi šopka ne ukradejo, kar najlaže naredijo za časa večerka. Mnogokrat se zaradi tega stepo.

Mence dražijo pri delu s tem, da jim pokažejo punčko. Nekdo si naveže preko stisnjene pesti ruto, nariše ali našemi na njo oči, nos in usta. Od časa do časa potisne to punčko zdaj pri tej zdaj pri oni lini v skedenj. Menci odganjajo in love izzivača.

V Grahovem potisnejo mencem skrivaj poleno ali ročico v snope. Na Ježici položi gospodar pod babo pehar, napolnjen z jabolki, svinjetino, kruhom in pijačo. Pri otresanju tekmujejo, kdo bo prvi prišel do skrivnega prostora in razdril babo, kajti pehar z vsemi dobrotami je njegov. Nihče pa ne ve, na katerem kraju je gospodar položil prve snope, ker je baba vedno pod prvimi položenimi snopi. Tako naredijo tudi v Radomljah pri Kamniku, izraz baba pa tukaj ni znan. Jestvinam, skritim pod snopi, rečejo tudi v Grosupljem in na Otoku pri Cerknici baba. V Orteneku skriva gospodinja v zadnji snop vrečico orehov in hrušk, večkrat pa tudi le poleno. To je štrukelj.

Menci, ki pridejo met ali otresat le na večer, ne dobe plače. Zato so pa povsod povabljeni na povečerek. Pogoste jih z žganjem, sadjem, z belim in rožičevim kruhom. O prosu je rečenica, da se vidi o Marjeti latica, o Jerneju pa potica. Jernejevo je čas mele. V Velikih Laščah, Orteneku in v Veliki Poljani je za pijačo žganje in mošt. Kot prvo jed dobe na mizo kuhana ali pečena jabolka, nato dvojce vrst kruha, črn in pisan kruh. Nato sledi še potica in pečeni štrukeljčki. Zadnjih ne pojedjo pri povečerku in jih vsakdo vzame s seboj domov. Ko jih gospodinja postavi na mizo, planejo vsi po njih in, kdor ni uren, nobenega ne dobi. Drugi dan se menci, mladi in dekleta, hvalijo, koliko štrukeljčkov so dobili.

Mladina ne dopušča odpravo mencem. V Grahovem je dobil Franc Klanček 1939. leta mlatinico. Mladina mu je skrila jermena, da ni mogel omlatiti prosa, nameravali so celo, da mu razdero mlatinico. Kljub temu pa bije mencem zadnja ura, povsod ga izpodriva mlatinica.

STELJERAJA

Nagrabljeno listje listovcev, žetje praprotja in podobno kmetu ne zadostuje za steljo za vso zimo. Zato mora oklestiti smreke, da si naredi zadosti stelje. Klestenje iglavcev in sprava tega je steljeraja.

Steljeraja je za kmeta praznik in je običaj še ohranjen v Mežiški dolini v hribih med Mežo in Dravo z zapadno mejo Šent Danijel, na vzhodu pa Šent Jan v slovenjgraškem okraju do Vuzenice.

Ko je poljsko delo končano, pošlje kmet svojega sina ali pa koga drugega k vsem sosedom in bližnjim kmetom z vabilom in prošnjo za steljerajo. Navadno pošlje kmet dva pomagaja, moškega in ženskega, včasih tudi tri. Običajno se zbere na steljerajo okoli štiri in dvajset ljudi. Če je jutro lepo, se steljeraja vrši na napovedan dan in naznanja to drugim na vse zgodaj petje delavcev in delavk iz gozda tega kmeta. Steljeraji naredijo tudi takoj po prihodu v gozd ogenj, čeprav jih ne zebe in se tudi med delom ne mude pri ognju.

Kdor more, pleza po drevju s krampizlji, kdor tega ne zmore, si je oskrbel lestvo, ki jo pristavi k deblu, da more košutiti, sekati veje z drevesa. Ostali pospravljajo po tleh, zlagajo odpadle veje na kupe ali jih pa tudi takoj vozijo na kmetov dom, kjer jih pozneje ob priliki sesekajo. Sekiro, s katero sekajo steljo, imenujejo račun.

Moški, ki so vrh smreke, vsakemu deblu namreč puste vrh, prvi zapazijo zamudnika, ki še prihaja na delo. Hotuljci pozdravijo takega zamudnika že od daleč z glasnim telečjim mukanjem. Potem ga pa še dražijo, da je privlekel tele. Tega zamudnika potisnejo med ženske, kjer mora vlačiti veje, ponujajo mu janko in vedno ponavljajo vprašanje: Ja, kje imaš pa tele? Šteharnikovega Miha, ki je prišel kot zamudnik, so oblekli v krilo, pripognili dve mladi smreki in ga privezali za obe roki na vršičke, da je bil za strašilo. Mnogokrat pa pride zamudnik z gorečo baklo, češ, prvi prihajam na delo in to tako zgodaj, da si moram svetiti. Nekaj delavcev takoj hiti zamudniku naproti, mu stisnejo roke in ga hvalijo, da je prišel tako zgodaj.

Če sta v vasi istega dne dve steljeraji, skuša poslati prva skupina drugi abšajdasnika. Našemljenec se prikrađe k sosednji skupini steljerajev, zakriči, nato pa položi na tla ali v grm cajno s sramotilnimi darovi: na pepelu plesniv kruh, kose starih ter neuzitnih potic in podobno. Vrh tega pa še lepo v papir zavito crknjeno miš. Ta podtaknjeni dar je za steljeraje huda žalitev. Prinašalec jo odkuri urnih pet. V primeru, da ga ujamejo, si ga najprej privoščijo moški, nato ga pa še izročijo ženskam. Te mu zatlačijo za obleko resja in drugih bodečih reči. Nato mu zvežejo roke na hrbtu ter pritrdijo nanje košaro z abšajdasnikom in ga poženejo nazaj k prvi skupini steljerajev. Če našemljenca ob odložitvi sramotilnega daru ali pa preden zapusti gozd ujamejo in ga pošljejo nazaj, so se rešili sramote. V drugem primeru pa skušajo nagajivcem poslati svoj abšajdasnik. To jim le redkokdaj uspe zaradi čuječnosti, ker ta skupina že pričakuje vračilo. V Kotljah je 1925. leta nesel abšajdasnika Bene Kotnik in je zadel ob tej priliki na nastavljenemu mu past, napeto žico, in se ranil po obrazu.

Pred pričetkom dela jedo steljeraji repno juho, to je krompirjevo juho, dobro zabeljene žgance in jegliča (kašo), ki so kuhani na samem mleku. Za kosilo je v Črnečah pri Dravogradu le črn kruh in sadjevec in sede pri kosilu okoli mahove mize. Drugod povezne dekla, ki prinese okoli enajste ure kosilo v gozd, na ravnicah pod drevjem košaro, jo pogrne in naloži nanjo kruh in druga jedila. Ponekod je za kosilo sadjevec, šartelj, jabolka, orehi in tudi sir. V Kotljah je bogatejši kmet pripeljal tudi kar sod sadjevca v gozd in so ga delavci med delom pili po mili volji.

V tej vasi velja, da je na steljeraji vsakomur dovoljeno povedati vsakomur resnico v brk. Sosedom, gospodarjem, prijateljem in sorodnikom naštejejo ob tej priliki grehe in napake, smešijo jih kot skopuhe, trdosrčneže in podobno. Prideteli tega ne sme zameriti, še manj kdaj pozneje oponašati.

Glavna pojedina je po končanem delu zvečer na domu kmeta, ki je priredil steljerajo. Pred jedjo si vsakdo umije smolnate roke v škafu tople vode. Navada je, da umivajo moški ženske, ženske pa moške. To umivanje ni ravno najnežnejše, ženske zbeže in je pravi lov za njimi.

Jed je obilna. Zaklali so ovce, ki so jo redili za ta praznik, iz mlina pa dobe nekaj vreč moke za črni in beli kruh. V Kotljah je zaklal večji kmet za steljerajo tudi živinče in prašiča, ki so ga pitali za to priliko. Hotuljci so pred 1914 pripravili za ta dan okoli pet in dvajset vrst jedi. Po navadi je bil vrstni red jedi tale: za ovcetino slede štruklji, pečen štrukelj, kuhana mrzla jabolka, trjet ali babja zeha, pečen mežerle, ki je narejen iz drobno sesekanega droba in pogače, krapci in nazadnje bob iz krapov. Na bob, ki ga imenuje Nemeč gabackene Erbsen, vlijejo dobrega sadjevca, ki ga poslade s sladkorjem. V drugem kraju so pri večerji moški in ženske zasebe pri pogrnjeni mizi. Na mizo pride skleda juhe, zelje z ovcetino in štruklji. Ze sedaj se tako najedo, da prično uganjati burke. Nato slede še tri vrste krapov, mrzla jedila, mežerli, pečen močnik, pečen štrukelj, kisla juha, sneg in še drugo. Vkupno pride na mizo okoli dvajset vrst jedi s poslednjo jedjo: kuhane suhe češplje. Hotuljci narežejo v ovčjo juho rženi kruh in pravijo tem rezinam flosarji, povojeni gnjati pa mecesnov les. V tem kraju rečejo koroškimi štrukljem, narejenim iz jaje, smetane, pogače in sesirjenega mleka, mežerli.

Po končani večerji prinese hči ali dekla majhen šartelj na krožniku. Na pečivu so natakknjene z zlato peno prevlečene cigare, okoli njega so prižgane svečice, na sredi kolača pa se blešči lep, z zlatom popenjen šopek. Poleg dekleta s kolačem se postavi gospodar s smolnim vršičkom. Mladci se brž postavijo okoli mize, na katero vrže gospodar vršiček. Nato se vrši za ta vrh huda borba in, kdor ga obdrži, zavriska. Ta dobi potem šopek. Navadno lovijo pušeljce po večkrat. Gospodar vrže še jabolko, bučo ali namilano repo med mladce na mizo. Zmagovalci dobe pozlačene cigare, šopke ali pa denar, vtaknjen v jabolko ali repi. S šopki in pozlačenimi cigarami se potem mladci v nedeljo postavljajo.

Drugod ugasnejo po večerji luč in gospodar stopi v sobo s pušeljcem, to je smrekovim vršičkom. Vršiček je okrašen z bleščečimi predmeti in ima na vejicah pritrjene goreče svečice. Sredi sobe spusti smrečico na tla, svečice ugasnejo in vsi planejo v temi na kraj, kjer je padla smrečica. Vsakdo skuša dobiti vršiček smrečice, na kateri se natakknjena pozlačena

jabolka, ali pa vsaj vejico s cigarami, šopki in z drugim lišpom. Ko je smrečica osmukana, prižge gospodar zopet luč.

Pri nekaterih hišah zamenjajo pušeljce s tremi, za prst debelimi racljji. To so korenike ali močne veje, ena od njih je dolga okoli tri metre, druga krajša, tretja pa še krajša. Te tri raclje vržejo med mladce, in kdor ga obdrži, ga dvigne visoko nad glavo in zavriska. Ta je zmagovalec in dobi dar. Kdor je med pipanjem za raclj obdržal najdaljšega, dobi od velike dekle velik šarkelj in liter črničevca, to je žganja iz borovnic. Ostala dva zmagovalca dobita od drugih dekel manjša darila.

Nekateri kmetje imajo namesto smrečice ali raclja za pušeljce debelo bučo. Gospodar jo postavi sredi sobe na tla in potem bijejo z rokami po njej. Ko jo prebijejo, skoči mačka iz nje, kdor ulovi mačko, dobi pušeljce.

Zopet drugod vrže domača hči ali dekla med okrog mize sedeče, šopke. Za te se »pipljejo«, in ko so se zopet pomirili, prinese dekle v sobo zelo svečano pšeničen kruh. Ta je okrog in okrog ovenčan s šopki, z okrašenimi smotkami in gorečimi svečicami. V sredini kruha je jamica in v njej je jabolko ali repa. Ta okrašen kruh vrže dekle pod mizo med delavce in po silni tekmi, ruvanju in hrupu nihče ne dobi celega.

Ponekod tekmujejo tudi ženske in love jabolko, v katero so natakknjene petice.

Ko so tekme končane, pride iz kuhinje mehač, ki gode k plesu pozno v noč. Gospodinja da vsakemu steljeraju pred odhodom za popotnico hleb belega kruha, v Kotljah poleg kosa pogače še kos mesa.

★

Kakor že uvodoma povedano, je tu podano golo gradivo, ki čaka še raziskave. Ta bo šla gotovo globlje, kakor pa je bilo sedaj običajno, ker bodo raziskovalci v novi dobi tudi dialektično razgledani. Pripominjam, da bo v prihodnjih letih izšla zbirka gradiva za vso Slovenijo v petih knjigah. Vabljeni so vsi, ki jih narodopisje zanima, da se priključijo kot sodelavci. Po izidu Koledarja mi bo mogoče poslati resnim sodelavcem ciklostirano II. in V. knjigo »Verovanja Slovencev« v uporabo za izpopolnitev zbirke. Zaradi tega v pričujoči zbirki nisem navajal virov in zbirke posameznikov, ker bodo objavljeni v knjigi za vsak posamezni zapis posebej.

Opombe in pojasnilo k slikam:

Dušan Kveder: Razvoj naše Narodno osvobodilne vojske. — Članek tovariša generalmajorja Dušana Kvedra-Tomaža je sestavljen po stenografskih zapiskih predavanja, ki ga je imel tov. Kveder na bazi Glavnega štaba NOV in PO Slovenije v aprilu 1945. leta. Po pomoti ni bil izročen tovarišu generalu v korekturo, zato vsebuje po njegovi lastni izjavi več netočnosti, ki so posledica slabega zapisovanja.

Umetniške risbe so izdelali slikarji: Božidar Jakac, France Mihelič, Niko Pirnat, Drago in Nande Vidmar, Dore Klemenčič-Maj, Ive Šubic ter Vito Globočnik in njegova žena.

Razpredelnica in pomen slik:	Stran
Globočnik: Človek je omagal	71
France Mihelič: Zločinci	75
Dore Klemenčič-Maj: Junaška terenka	77
Božidar Jakac: Partizanska bolnica	82
France Mihelič: Ranjenec	84
Božidar Jakac: Baraka na Rogu	85
Niko Pirnat: Umirali so od glada v internaciji	86
France Mihelič: Razvaline	87
France Mihelič: Barake	89
Globočnik: Talei	118
France Mihelič: Grobovi v gozdu	123
Božidar Jakac: Ranjenci lupijo krompir	124
Dore Klemenčič-Maj: Pogorišče na Lokvah	126
Božidar Jakac: Porušena proga pri Črnomlju	127
Niko Pirnat: Domovi so rodili junake	128
Drago Vidmar: Čabranka	128
France Mihelič: Partizan	129
Dore Klemenčič-Maj: Ožgano drevo nad pogoriščem	129
Nande Vidmar: Starka	130
Globočnik: Prenos ranjencev	130
Drago Vidmar: Brezovica pri Kočevju	131
Dore Klemenčič-Maj: Izdajalec	142
Drago Vidmar: Porušen most	143
France Mihelič: Sledovi	143
Ive Šubic: Borba	144

	Stran
Dore Klemenčič-Maj: Partizan Pero	154
Dore Klemenčič-Maj: Posiljevalci	155
Dore Klemenčič-Maj: V imenu Kristusovih ran	156
France Mihelič: Razvaline	157
Drago Vidmar: Vrh v Suhi krajini	158
Dore Klemenčič-Maj: Z božjo pomočjo	159
Božidar Jakac: Partizan Korl, član osebja bolnice	163
Drago Vidmar	164
Niko Pirnat: Junaki so zvihrali v boj	164
Niko Pirnat: Vdrli so v naše domove	195
Božidar Jakac: Mitralskece	196
Nande Vidmar: Interniranec Zakrajšek	197
Božidar Jakac: Krušna peč v partizanski bolnici	199
Božidar Jakac: Partizanski kuhar Jože	205
Božidar Jakac: Perica Ančka iz Novočerkaska	211

Fotografije:

Nemci so razstavili ujete partizane	125
Četa primorskih partizanov pri kosilu	125
V. I. Lenin in J. V. Stalin pri razgovoru	135
Od desne na levo: Maršal Vorošilov, predsednik Vrhovnega sovjeta ZSSR Kalinin ter V. Molotov, komisar za zunanje zadeve v ZSSR	138
Zunanost zvezdarne v S. Z.	139
Novi stroji v neki tovarni	139
Pogled na Moskvo	140
Partizanska mina je razdejala progo, po kateri so vozili Nemci pojačenja v Italijo	168
Ko so se možje in fantje borili za svobodo domovine, so opravljale vsa poljska dela žene	177
Žena je postala mizar	178
Primorska dekleta so prinesla med ofenzivo partizanom hrano	178
Dekleta iz Vipavske doline pri delu	179
Primorska dekleta slave konec vojne	179
Dekleta pri delu na železnici	179
Skladanje desk, ki se rabijo pri obnovi	184
Iz naše lesne industrije	186
Na Primorskem so se javili novi fantje v partizane	207
Kurirji s postaje P. 14 na Primorskem	209

Priznana in renomirana tvrdka

VOJKO BRAZ

KLET: Medvedova 7 LJUBLJANA PISARNA: Puharjeva 3
Tel. 33-34 Tel. Int. 36-17

**Vinska trgovina
na debelo**

Velika izbira
sortiranih vipavskih in istrskih vin

NA DROBNO
Izbrana buteljna vina

Poznavalci dobre in zdrave kapljice zahtevajo
vina iz BRAZOVE KLETI!

VODILNA ČEVLJARSKA INDUSTRIJA

Peko

NUDI V SVOJIH
LASTNIH TOVARNI-
ŠKIH PODRUŽNICAH
SVOJO PRVOVRSTNO
OBUTEV VSEH VRST
POTROŠNIKU PO TO-
VARNIŠKIH CENAH

Vsebina

	Stran		Stran
Navadno leto 1946	3	France Bevč: Ne bomo jih pozabili	114
Generalisim Josip Visarionovič-Stalin. Slika	4	Juš Kozak: Vprašam vas	115
Maršal Jugoslavije Josip Broz-Tito. Slika	5	Ivan Nemeč-Vojko: Talci	116
Koledar	6—29	Igo Gruden: Slovenska zemlja	119
Edvard Kardelj. Slika	30	F. Kosmač: Iz cikla Pomlad. Smrt — življenje	120
Boris Kidrič. Slika	31	Dušan Moravec: Odsev osvobodilne borbe v naši književnosti	121
Josip Vidmar. Slika	32	Karel Prusnik: Iz borb na Koroškem	123
Novoletna poslanica maršala Tita	33	Dore Klemenčič: Partizanstvo in umetnost	126
Deklaracija o proglasitvi Zvezne republike Jugoslavije	35	Vladimir Iljič Lenin — veliki voditelj Oktobrske revolucije	132
Edvard Kardelj: Glavne značilnosti Ustave FLRJ	36	Dr. Aleš Bebler: Josip Visarionovič Stalin — voditelj svobodoljubnega človeštva	134
Ustanovljena je Ljudska fronta Jugoslavije	39	Mihalkov in El-Registan: Himna Sovjetske zveze	136
Imena članov Predsedstva AVNOJ-a, SNOS-a, članov vlade FLRJ, IOOF Slovenije in NVS	43	Karpinski: Kako si vlada sovjetsko ljudstvo?	137
Temeljne točke OF Slovenije	44	Življenje v prestolnici Sovjetske zveze	141
Josip Broz-Tito: Demokracija brez socialnih sprememb ni demokracija	49	Generalmajor Dušan Kveder: Razvoj naše NOV	142
Edvard Kardelj: Moč ljudskih množic	52	Dušan Pirjevec: Iz boja za svobodo Primorske	146
Josip Vidmar: Lik maršala Tita	57	C. N.: O nekaterih vprašanih ljudsko prosvetnega dela	154
Dr. Marijan Breclj: Prva obletnica osvoboditve Beograda	58	Ogromna vojna škoda, povzročena Jugoslaviji	158
Zoran Polič: Od AVNOJ-a do konstituante	60	V. Winkler: Šolstvo v zadnjih letih	161
Sklepi in odloki prvega zasedanja SNOS-a	62	Zavarovanje in njega pomen	165
Dva važna odloka, sprejeta na II. zasedanju AVNOJ-a	66	Ivan Bratko: Kakšno naj bo delo narodnih odborov	167
Janez Hribar: Končan je boj za staro pravdo	67	Ing. Tomažič: O tehničnih bazah	168
Osnutek zakona o agrarni reformi in kolonizaciji	68	R. Silva: Zaga v Soteski	169
Boris Zihlerl: Trije trhli stebri stare Jugoslavije	72	Ing. arh. Edo Ravnikar: Provizoriji in bodočnost naselja	171
Gaber-Karel Grabeljšek: Vaški sestanek — ljudski parlament	78	Zadružništvo mora postati gospodarska organizacija delovnega ljudstva	173
Košir Fedor: Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njen pomen	80	Osnovna načela zadružništva	174
Sergej Epih: Skozi armadno bolnišnico	81	Dolenc Milan: Naloge veterinarske službe	175
Ladislav Klauta: Spomeniki tovarštva	84	Kmetijske strojne postaje v Sloveniji	176
Ludvik Mrzel: Mesta smrti v Hitlerjevem rajhu	86	Erna Muser: Nova pot slovenske žene	177
Cene Kranjc: Partizanski tisk v borbi za svobodo	88	France Kosmač: O našem Radiu	180
Oton Župančič: Pregnancu. Franc S. Finžgar: Kamnar	90	Stanko Bunc: Pomen naših kratic	181
Cvetko Zagorski: Avstrijec	92	Ing. Stane Oswald: Stanje in razvojne možnosti slovenske industrije	183
Anton Ingolič: Doma	94	Ing. Kersnič Viktor in ing. Žumer Matija: Rudarstvo in fužinarstvo v Sloveniji	188
Tone Seliškar: Begunci	95	Gaber-Karel Grabeljšek: Dvig produkcije — naše osnovno geslo	191
Ivan Potrč: V kurirski karauli	96	Cene Logar: Iz osvobodilne borbe slovenskega naroda	193
Tone Seliškar: Vijolica	98	Dr. Metod Mikuž: O nepravih duhovnikih	198
Prežihov Voranc: Slovo opolnoči	99	France Brenk: Sovjetski film	200
Ferdo Godina: Kostja	100	Filip Kalan: Iz zapiskov o partizanskem gledališču	204
Ignac Koprivec: Trpljenja bo še treba	101	Franc Šmon, župnik: Ločitev cerkve od države bo v korist resničnega krščanstva!	213
Peter Levec: Pred borbo. Tone Seliškar: V jesenski noči	103	Dr. Stane Mikuž: Slovenski kulturni spomeniki	216
Dr. Metod Mikuž: Bodi pozdravljena, svobodna in srečna slovenska zemlja!	104	Vinko Möderndorfer: Svojstvenost dela kot doprinos k slovenskemu narodopisju	218
Jože Udovič: Majska pesem	106	Opombe in pojasnilo k slikam	226
Miško Kranjčec: Anica ni mislila tako	107		
Tone Seliškar: Zmagali bomo	110		
Peter Levec: V pomlad	113		

Petanjska Slatina
naravna mineralna voda
PETANJCI, pošta in železn. postaja
Slatina Radenci

Po svoji koncentraciji rudninskih soli, bogati vsebini naravne ogljikove kisline je PETANJSKA SLATINA izvrsten dodatek k vinu in sadnim sokom

CINKARNA IN METALNA D.D. V CELJU

združena iz bivših
podjetij Cinkarna d.d.
in Metalna a.d.

Surovi cink v blokih
Rafinirani cink v blokih
Fini cink v blokih 99,70%
Cinkov prah
Cinkova pločevina vseh dimenzij
Autotipijske plošče, polirane
Cinkove plošče za offset tisk
Cinkove plošče za furnir
Cinkove plošče za usnjarne
Plošče za kotle (protektorji)
Plošče za cinkove pole
Svinčena pločevina
Svinčene ribarske plošče
Cinkovo belilo »Briljant«
Litopon »Titanik«
Svinčeni minij »Rubin«
Ultramarin »Jadrans«
Modra galica »Sonec«
Zelena galica
Svinčena glajenka
Kromov galun (stipsa)
Natrijev sulfid
Cinkov sulfat
Natrijev hidrosulfid
Glauberjeva sol
Aluminijev sulfat
Žveplena kislina

BRZOJAVI: CINKARNA GELJE
TELEFON: 28 in 80

„INTEKS“

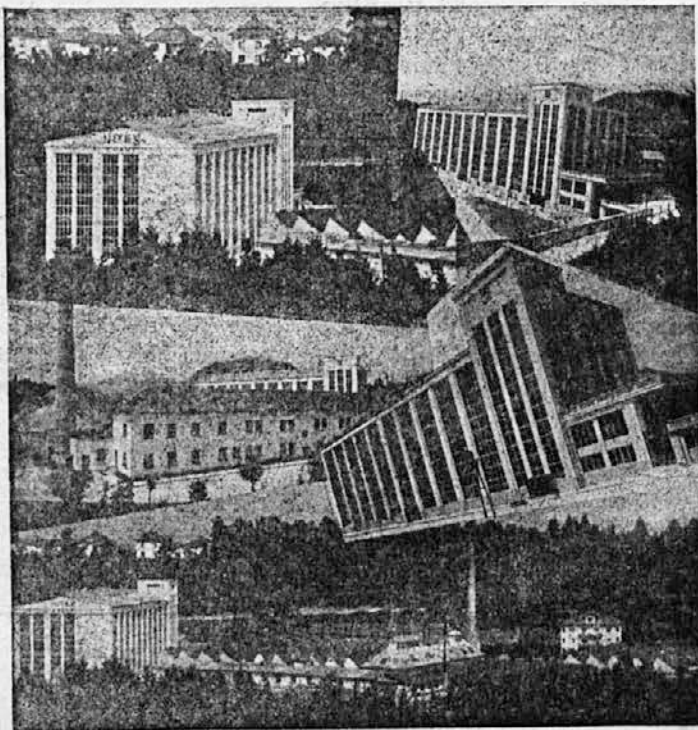
Tekstilna tovarna, Kranj

izdeluje v svojih najmodernejših
urejenih tovarniških objektih:

predilnici, tkalnici,
barvarni, apreturi,
tiskarni in šivalnici

bombažno predivo ter vsako-
vrstne bombažne tkanine

Zaposluje preko 700 strokovno
izvežbanih delovnih moči

DENARNI ZAVOD SLOVENIJE

GLAVNI SEDEŽ V LJUBLJANI
PREŠERNOVA ULICA 50

ČEKOVNI RAČUN 10-160
TELEFON 37-81 DO 37-85
BRZOJAV.NASLOV: DEZAS

OSNOVNA GLAVNICA
DIN 30,000.000

Zavod ima nalogo zbirati v območju Federalne Slovenije denarna sredstva, ki naj služijo za obnovo dežele, dograditev države in povzdigo gospodarstva.

V to svrho:

Sprejema vloge na žiro-račune, na tekoče račune in hranilne knjižice.

Sporazumno z ministrstvom financ za Slovenijo izdaja blagajniške zapise.

Sprejema obvezne vloge gotovinskih presežkov vseh finančnih in pridobitnih ustanov Federalne Slovenije.

Daje kratkoročne kredite na menice, obveznice, blago, hipoteke ali na zaznambo vrstnega reda.

Eskomptira menice in blagajniške zapise.

Daje posojila na zastave državnih in drugih obveznic (lombard), varantov, plačljivih v deželi.

Opravlja bančne posle za račun emisijske banke: zamenjava poškodovane bankovce, kupuje zlato, kupuje in prodaja devize, tuje bankovce in druge tuje vrednote.

Izdaja čeke, bančne naloge, kreditna pisma, akreditive in garancije.

Opravlja nakazila doma in v tujino.

Sprejema v hrambo vrednostne papirje in druge vrednote (depot in safes).

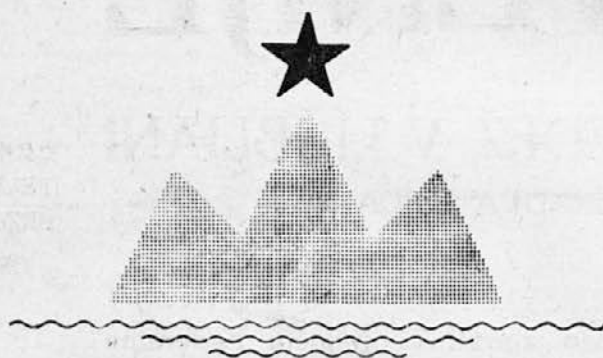
Opravlja sploh vse bančne posle, ki ne služijo spekulaciji.

PODRUŽNICE:

CELJE
KOČEVJE
KRANJ
MARIBOR
MURSKA SOBOTA
NOVO MESTO

FEDERALNE BANČNE
ZVEZE ZAVODA SO:

Hrvatska: Zemaljska banka za Hrvatsku, Zagreb;
Srbija: Privredna banka Srbije, Beograd; Bosna in Hercegovina: Privredna banka Bosne i Hercegovine, Sarajevo; Vojvodina: Privredna banka Vojvodine, Novi Sad; Makedonija: Makedonska stopanska banka, Skoplje

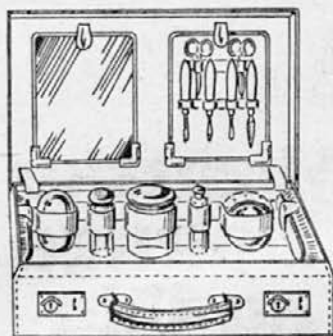
TISKARNA SLOVENSKEGA POROČEVALCA LJUBLJANA

KNAFLJEVA ULICA ŠTEV. 5

Tel. 31-22 do 31-26. Brz.: Tiskarna Poročevalca

tiska časopise, knjige, revije, brošure,
uradne in trgovske tiskovine, vabila,
okrožnice, kartoteke, lepake in letake
v eni ali več barvah

Usnjeni izdelki

PRODUKTIVNA IN
PRODAJNA Z. Z. O. J.

LJUBLJANA, Celovška cesta št. 14 — Telef. 31-10

Izdelujemo vse usnjeno-galanterijske in torbarske izdelke
PRODAJA SAMO NA DEBELO

U Bojnovič & Cie.

Tvornica kisika in
železnih vijakov
Tvornica kvasa

LJUBLJANA — VIČ

NA DEBELO
NA DROBNO

P K. PEČENKO

TRGOVINA
z usnjem,
čevljarskimi,
sedlarskimi
in torbarskimi
potrebščinami

LJUBLJANA, Sv. Petra c. 41
Telefon št. 39-24

SIPECTRUM D.D.

tvornica ogledal - brusilnica stekla

NA ZALOGI:

Brušena in nebrušena ogledala, brušene in nebrušene šipe za pohištvo, okensko steklo, steklenina za gostilniške obrate in keramična posoda za kuhinje itd.

LJUBLJANA, Celovška cesta 81 - Tel. 23-43

Tovarna olja A. ŠTIGER Slovenska Bistrica

kupuje, predeluje in zamenjava vse vrste oljnatih semen: neluščene in luščene bučnice in sončnice, mak, repico (rips), orehe in laneno seme.

Tovarna je najmodernejše opremljena in daje najvišji odstotek olja. Ker je veliko pomanjkanje maščob, skrbno spravljajte vsa oljnata semena, da boste zanje dobili olje, ki nadomešča vse ostale maščobe. Tisti iz oddaljenih krajev, pripeljite ali pošljite skupno, s tem zmanjšate stroške in prihranite na času. — Zbiranje oljaric organizirajte tudi krajevni Narodno-osvobodilni odbori! — Tovarna vrši zamenjavo vse dni v tednu.

Lastna knjigoveznica,
knjigarna, trgovina s
pisarniški in šolski-
mi potrebščinami

LJUBLJANA
Frančiškanska 6

ČITELJSKA TISKARNA D.D.

izvršuje vsa tiskarska dela
solidno in točno

TOVARNA VINSKEGA IN ŠPIT- NEGA KISA VINOCET

LJUBLJANA
TELEF. 23-89

»POLZELA«

tovarna nogavic v Polzeli

izdeluje

otroške in moške kratke
nogavice, ženske nogavice
standard in ženske svi-
lene nogavice vseh vrst
pod znamko

Številnim naročnikom
že 37 let dobavlja
svoje solidne izdelke

Mizarška zadruga na Uicu

Telefon 24-10

A. GOREC LJUBLJANA

poleg nebotičnika

Tehnični predmeti
Avtomobilno blago
Kolesno blago
Gumijasti predmeti
Kroglični ležaji
Zimsko-sportni predmeti

Resnično narodna ustanova je

Mestna hranilnica ljubljanska

Prešernova ul. 3/1

Največja hranilnica v Sloveniji — Pupillarno varna!

Sodnodedozitni oddelek, vloge na hranilne
knjižice in tekoči račun, domači hranilniki.

Nove vloge izplačuje neomejeno vsak čas!

Daje posojila za gospodarsko obnovo na
vknjižbo in menice za Ljubljano in okolico.

Žiro centrala vseh reg. hranilnic Slovenije.

**TISKARNA
LJUDSKE
PRAVICE
LJUBLJANA**

KOPITARJEVA 6 • TEL. 23-61

**KNJIGOTISK
OFFSET-TISK
BAKROTISK
KLIŠARNA
KNJIGOVEZNICA**

**VODILNI GRAFIČNI ZAVOD SLOVENIJE
VSA DELA SE IZVRŠUJEJO KVALITETNO IN SOLIDNO**

TVORNICA DUŠIKA RUŠE

proizvaja

karbid
apneni dušik
nitrofos
amonijak
amonsulfat
sečnino
ferokrom
feromangan
karborund
bikromat
kisik
dissous-plin
ogljikovo kislino
suhi led
stisnjeni zrak

KROM-prašek za čiščenje kovin, porcelana, stekla in lesenih predmetov

Naročila sprejema

UPRAVA TVORNICE DUŠIKA RUŠE

telefon: Marlbor 22-48
brzjavlj: AZOT Marlbor

DROGERIJA
FOTOMANUFAKTURA

Gregorič

LJUBLJANA - PREŠERNOVA 5

J. Blažnika nasl. d. d.

univ. tiskarna, litografija in kartonaža

Ljubljana, Breg 10-12

Telefon 21-19

offset tisk
knjigotisk
kamenotisk

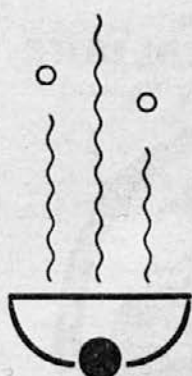
Osnutki za večbarvne reprodukcije
Patentni koledarji
Embalažni material

HRIBERNIK & COMP.

tekstilna industrijska družba z o. z.

St. Vid nad Ljubljano

Tkalnica za glačevino

Zdravilišče Rogaška Slatina

dlha zopet svobodno in gleda s polnim zaupanjem v bodočnost. Obnovljena dela v opustošenih hotelih so v polnem teku. Že po treh mesecih osvoboditve je zdravilišče pričelo obratovati v manjšem obsegu z razpoložljivimi zdravilnimi sredstvi.

INDIKACIJE: želodčne, črevesne, jetrne, krvne bolezni, bolezni preosnove, krvnega obtoka, ledvic in mehurja, obolenja perifernih živcev.

Vsa pojasnila daje brezplačno uprava zdravilišča ROGAŠKA SLATINA

ZDRAVILNI VRELCI:

TEMPEL ● STYRIA ● DONAT

Ustanovljena leta 1894

PLAMEN

KOVINARSKA ZADRUGA
Z.O.J.

KROPA

DELAVNICE
V KROPI IN KAMNI GORICI

TOVARNA VIJAKOV
IN ŠPORTNEGA
OKOVJA

ROČNE IN STROJNE
ŽEBELJARNE

UMETNA
KOVAČNICA

Božič Anton

tkalnica, barvarna in apretura

Kranj - Primskovo

izdeluje blago za žimnice

KMETIJSKA DRUŽBA

Glavna kmetijska
blagovna zadruga

Z. Z. O. J.

LJUBLJANA
NOVI TRG 3

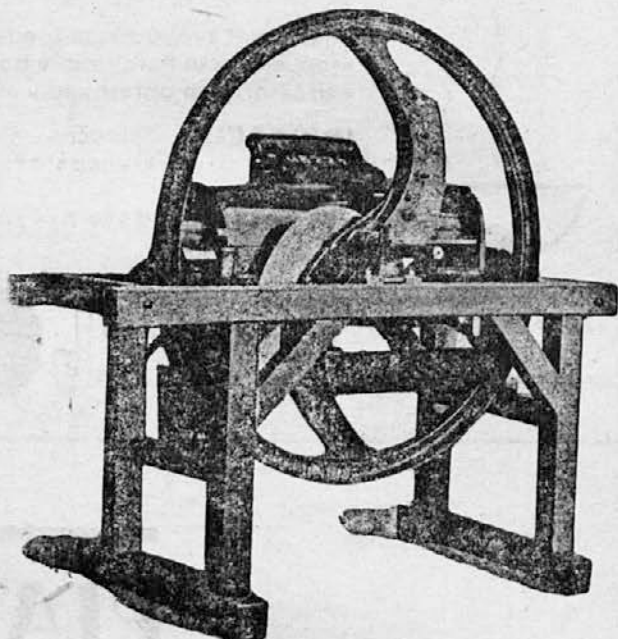
ZALOGA:

kmetijskih strojev
kmetijskega orodja
umetnih gnojil
zaščitnih sredstev
vrtnarskega in
sadjarskega orodja
vinarske potrebšč.
veter. potrebščine
krmila
semena

VNOVČUJE:

kmetijske pridelke
sadje
vino
živilno
prašiče
v kolikor ne nasprotuje
drugačnim predpisom

Železnina
FR. STUPICA, LJUBLJANA
Gospodsvetska c. 1 (poleg Figovca)

Mestna elektrarna ljublјanska

Uprava: Krekov trg 10

Gospodinjiski tok: Kwh Din 1'—
in prispevek po velikosti stanovanja

SAD

d. z o. z. LJUBLJANA
POGAČARJEV TRG

VELETRGOVINA
s sadjem, zelenjavo,
deželnimi in gozdni-
mi pridelki ter vsa-
kovrstnimi izdelki in
konzervami iz istega
blaga

Telefon št. 30-39 in 36-10
Brzojavni naslov: SAD Ljubljana

TITAN

tovarna kovinskih izdelkov in Ilvarna

KAMNIK Brzojav: TITAN Kamnik
Telefon št. 5

IZDELUJEMO: stavbno okovje in ključavnice — po-
hištvno okovje in ključavnice —
kuhinjske stroje in tehtnice — fitinge
— razne odlitke po naročilu iz sive
in mehke (temper) litine

Če pridete v **Marlbor**,
obiščite v razvedrilo,
pouk in zabavo naš

GRAJSKI KINO

Ples, okrepčila, izvrstno
jedačo in zlato kapljico
pa Vam nudi

KINO - KAVARNA
RESTAVRACIJA
BAR

D.D.
PIVOVARNE
UNION

LJUBLJANA
POŠTNI PREDAL - 45

CELOVŠKA c.22
TELEFON 23-10 in 23-11

*največja in edina
slovenska tovarna
slada*

*največja slovenska
pivovarna*

*največja slovenska
tovarna špinita in kvasa*

*tovarna umetnega
ledu*

Podružnice in zaloge v vseh večjih krajih Slovenije
Pekovski kvas dostavljamo po uradnih cenah
v Ljubljani na dom, izven Ljubljane
po železnici in pošti

V naše hiše
za naš denar

Le naše domače praške

ADRIA

FILATELIJA
ANTIKVARIAT
KNJIGARNA

Janez Dolžan

Ljubljana - Stritarjeva ulica 6
Telefon št. 44-24

ZELEZNINA ● **SEKAVČNIK FILIP**

NA ZALOGI: Kuhinjska posoda —
stavbeno, pohištveno
okovje — trboveljski
Portland cement —
obrtniško in gospo-
darsko orodje in dr.

LJUBLJANA, Rimska cesta 19, tel. 41-79

Prirodna mineralna voda, znana po rdečih srcih na etiketi, še bolj pa po kvaliteti.
Po množini prirodne ogljikove kisline in raznolikosti mineralov za Nauheimom
prva v srednji Evropi.

Zdravilišče SLATINA RADENCI

Najjačje kopališče v srednji Evropi na prirodnih ogljikovih kopelih (čiste, dozirane, mineralne).
Zdravi z velikimi uspehi bolezni srca (skleroza, pritisk krvi, srčne napake in sléno), ledvic
(sečnih organov, mehurja, ledvične kamne), živec (nevroza, nevrastenija), želodca (kamni,
kislina, čiri), notranjih žlez (sladkorna, Basedow), krvi (slabokrvnost, bledičnost, motnje
v krvi po gnojenju in težkih boleznih i.sl.)

Najbolj razširjen dnevnik

V SLOVENIJI JE GLASILO OSVOBODILNE FRONTE

SLOVENSKI POROČEVALEC

s podružnicami:

MARIBOR
CELJE
TRBOVLJE
JESENICE
KRANJ
NOVO MESTO
POSTOJNA

in ekspoziturami:

Murska Sobota
Dolnja Lendava
Gornja Radgona
Sv. Lenart v
Slov. goricah
Ljutomer
Ptuj

Kamnik
Domžale
Vrhnika
Rakek
Grosuplje
Velike Lašče
Ribnica

Kočevje
Brežice
Črnomelj
Idrija
Ajdovščina
Gorica
Trst

Naročajte se na list »SLOVENSKI POROČEVALEC« in oglašujte v njem!

Uredništvo in uprava: Ljubljano, Knafliceva ulica 5 — Telefon 31-22 do 31-26

**Državno podjetje
za promet z**

odpadki

**Ravnateljstvo v Ljubljani
Vošnjakova ulica 22**

Brzojavni naslov: ODPAD Ljubljana
Telefon št. 46-64

Edino upravičeno podjetje, ki zbira, nakupuje in prodaja v vsej federalni Sloveniji star material, kot vsakovrstno staro železo, vse kovine: aluminij, baker, medenino, svinec, bron, cink, vse vrste starih krp, krojaške odrezke, papir, steklo, gumo, kosti in slično

JUGOPETROL

DRŽAVNO PETROLEJSKO PODJETJE, PODRUŽNICA LJUBLJANA

Bencin, petrolej, plinsko olje, mazilna olja, masti

TYRŠEVA 33

Telefon 28-40, 28-41

Državni zavod za zavarovanje in pozavarovanje

Zavarovatelj vse državne imovine — vseh državnih podjetij
— imovine narodnih odborov. Zavaruje tudi zasebno imovino.

Panoge zavarovanja: Požar, vlom, steklo,
jamstvo, nezgode, avto-kasko,
transport, chomage, življenjska zavarovanja.

Direkcija za Slovenijo: Ljubljana, Beethovnova 14
Telefon 46-10

Glavna zastopstva: Maribor, Celje, Kranj, Novo mesto

KOLINSKA TOVARNA
HRANIL D. D.
priporoča

=PROJA=

KAVIN
NADOMESTEK

OBRTRNIKI
OBRTRNIŠKE ZADRUGEI

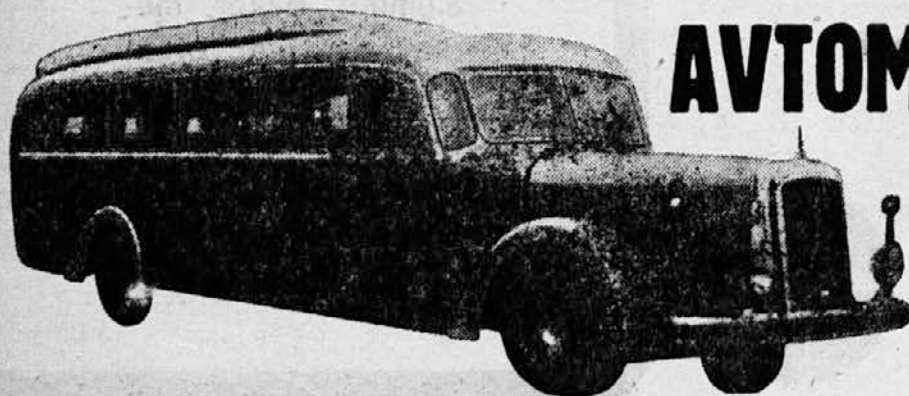
Posojila za obnovo

dobite pri *Zanatski banki a.d.*
podružnici v Ljubljani

*Industrija platnenih
izdelkov d.d.*

JARŠE, pošta DOMŽALE
Slovenija

Izdeluje vse lanene tkanine
in laneno prejo

AVTOMONTAŽA D.D.

tovarna jeklenih
avtobusnih karoserij

LJUBLJANA

Kamniška ulica 25 - Tel. 30-47

Gregor Tršar

lesna industrija

Izdeluje vse vrste rezanega in tesanega lesa.

Izvaža v vse dežele plemeniti rezan les: hrast, oreh, češnja, hruska, javor, lipa, jesen, bukev, brest, breza itd.

Logatec, Slovenija, Jugoslavija

TOVARNA
USNJA

Tone Knaflič

Kamnik - Slovenija - D. F. Jugoslavija

Brzjav: Knaflič Kamnik. Telef. št. 14

Specialni izdelki - Galanterijsko svinjsko usnje

Združeni tvrdki

Uuga & Bažnar in M. Klementič v Ptuj

Lackova ul. 3

nudita ugoden nakup

galanterijskega in modnega blaga, trikotaže, pletenin, perila, klobukov, šolskih, pisarniških, krojaških in čevljiarskih potrebščin

Ko dneva nam ugasne luč
in stan nam in stezo noč temna pokrije ...
Do dnevne svetlobe Vam v žep dajo ključ
trpežne odlične

ZMAJ baterije

Papirna
in kartonažna
industrija

I. Bonač sin

Tel.: 25-07, 54-81

Vsakovrstna kartona-
ža, papirna, kartonska
embalaža, papirne
vrečke, papirne ser-
vijete, toaletni papir,
registratorji, mape,
parafirane čaše za
med in slično, tekstil-
ne stročnice itd. itd.

LJUBLJANA
Čopova ulica št. 16

Tiskovine?

Tel. 25-52

Ugodno Vam postreže

**TISKARNA
MERKUR**

LJUBLJANA - GREGORČIČEVA ULICA ŠTEV. 23

BOMBAŽNA PREDILNICA IN TKALNICA

**Ed. Glanzmann
& And. Gassner**
TRŽIČ, Jugoslavija

Bombažna
predilnica,
bombažna
tkalnica,
bellnica
in barvarnica
za prejo,
bellnica
in apretura
za tkanino

Brzojavni naslov: PREDILNICA TRŽIČ
(Račun pri Denarnem zavodu, Kranj)
Račun Pošne hranilnice, Ljubljana
št. 10 618. — Telefon št. 26 Tržič

JUGOSLOVANSKE TVORNICE
GUME
DRUŽBA Z O. Z.
KRANJ

Edino tovrstno podjetje
v Sloveniji nudi svojim
odjemalcem razne gu-
mijeve izdelke: plašče
in zračnice za kolesa,
kolesa za otroške vo-
zičke, podpetnike, pod-
platne plošče, predmete
za domačo uporabo ter
vodne in tehn. cevi itd.

Trio TRŽIŠKA
INDUSTRIJA
OBUTVE
TRŽIČ
DRUŽBA Z O. Z.

Telegrami: TRIO TRŽIČ — Tel. 40

Najlepše,
najtrpežnejše
in najcenejše
ženske čevlje
dobite pri tovarni

'Trio' TRŽIČ
na Gorenjskem

Nabavljalna in prodajna zadruga z o. j. v Ljubljani

Enotna zadruga, ki obsega okrožno mesto
Ljubljano, ima sledeče poslovalnice:

Bleiwelsova c. št. 35	Rožna dolina c. III/2
Bezenškova ulica št. 22	Tržaška cesta št. 79
Šmartinska cesta št. 3	Florjanska ulica št. 5
Vodnikov trg št. 5	Cerkvena ulica št. 21
Prečna ulica št. 2	Dev. Mar. v Polju št. 46
Medvedova ulica št. 38	Tržaška cesta št. 46
Kongresni trg št. 2	Viška cesta št. 29
Sv. Petra cesta št. 78	Dravljje
Zaloška cesta št. 15	Št. Vid nad Ljubljano
Zaloška cesta št. 26	Zalog
Celovška cesta št. 57	Vrhovci št. 16
Dunajska cesta št. 38	Vnanje gorlice
Vodnikova c. št. 103	Malstrova ulica št. 10
Dunajska cesta št. 29	

H gornji zadrugi lahko pristopi vsakdo, ki vplača
Din 10'— za vpisnino in Din 150'— za delež

Najstarejše
železarsko podjetje Slovenije

JEKLARNA NA RAVNAH GUŠTANJ

REDNO IZDELUJE

vse vrste S.M. jekla in
železa — kroglice za indu-
strijske mline — kovane
predmete po naročilu —
enotne vozne osi — konj-
ske podkve vseh tip in
jeklene odlitke. Dobavlja
tudi izdelke mehaničnih
delavnic

KEMIČNA TOVARNA MOSTE

DRUŽBA Z O. Z.

LJUBLJANA - MOSTE

IZDELUJEMO

aluminijeve spo-
jine predvsem za
kovinsko, tekstil-
no in usnjarsko
industrijo, in to:
glinico Al_2O_3 ,
aluminijev sul-
fat 17/18%, galun
(kalijev - alumi-
nijev sulfat), želez-
ni oksid (kot lux
masa za čiščenje
plina)

ŠIVALNI STROJI

KOLESA

**ELEKTRIČNI
KUHALNIKI**

NADOMESTNI DELI

IG.N. VOK

LJUBLJANA ★ Tavčarjeva 7
sedaj v državni upravi

TELEFON 26-87

**Akcijska družba
za kemično industrijo**

Tovarna za klej
Ljubljana, Šmartinska cesta 50

Izdeluje: specialne vrste kožnega kleja in
želatine, kostni klej, jermenski
klej, klej za čiščenje vina, kostno
mast, umetna gnojila in krmila

KNJIGARNA, TRGOVINA S PISARNIŠKIMI
POTREBŠČINAMI, DEVOCIONALIJE, SLIKE

ANTON SFILIGOJ

LJUBLJANA, FRANČIŠKANSKA UL. 1

SE PRIPOROČA CENJENEMU OBČINSTVU

**LJUBLJANSKA
MESTNA**

PLINARNA

RESLJEVA C. 28

TELEFO - 25-55

proizvaja in prodaja:

**PLIN
KOKS
KATRAN**

ki je vsestransko uporabljiv v gospodinjstvu, industriji in obrti;
raznih velikosti za centralne kurjave, obrt in industrijo;
ne prodajamo, ker ga predelavamo v svoji

DESTILARNI, Ob železnici št. 18, tel 25-57,

v razne stranske produkte, kot na pr.: razna katranska olja, karbolnej,
katran za strešno lepenko, katran za ceste, razne katranske smole za
izolacije, bencol, toluol, karbolno kisilno in drugo; vse te produkte po-
trebuje v glavnem gradbeni in kemični industriji.

**STROKOVNO
IZVRŠUJEMO**

instalacije plinovodov in popravljamo razne plinske aparate.

V naši trgovini: Kresija, telefon št. 25-56, imamo stalno na zalogi razne aparate.
Vse produkte, kot tudi plinske aparate prodajamo le proti nakaznicam.

Franc Crabath

Lastnik dr. Mirko Crabath

Manufakturna veletrgovina.
Industrija perila in konfek-
cije. - Od leta 1885. znano
ugledna, vsesplošno zau-
panje uživajoča tvrdka se
priporoča tudi v nadalje

Tomšič Viktor

PARNE ŽAGE — TOVARNA FURNIRJA
IN VEZANIH PLOŠČ

Mirska Bistrica

(Slovensko Primorje)

Pisarniško
in sobno
pohištvo,
gledališke
fotelje,
stole

v priznani
najboljši
kvaliteti
dobavlja

REMEC-Co.

državno lesno industrijsko podjetje
DUPLICA pri KAMNIKU

ZAVAROVALNI ZAVOD SLOVENIJE

Je osnovan iz bivše „Vzajemne zavarovalnice“, od katere je prevzel vse premoženje in vse obveznosti. Pri njegovi upravi sodeluje Narodna vlada Slovenije po delegatih posameznih ministrstev, ki tvorijo večino v upravnem odboru

Zavaruje:

požar — vlom — steklo — zvonove — nezgode
avtomobilska zavarovanja — transport — življenje

KARITAS

Podružnica:

MARIBOR

Orožnova ulica 8
Telefon 29-80

Centrala:

LJUBLJANA

Miklošičeva c. 19
(palača bivše Vzajemne zavarovalnice)
Telefon 37-76 in 37-77

Podružnica:

CELJE

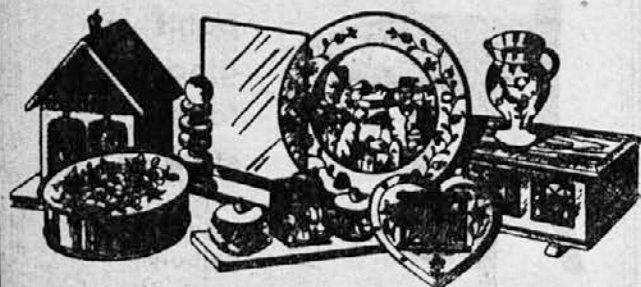
Vodnikova 2
(palača Ljudske posojilnice)

Priporočamo našo domačo slovensko zavarovalnico, ki priznana solidno plačuje vse škode

J. Vaupetič

Ljubljana, Tyrševa c. 35

Telefon 32-53

Izdelovanje
lesenih galanterijskih predmetov
v narodnih motivih,
spominkov in iger.
Slikanje na steklo i. t. d.

OPEKO:

zidak, votlake, luknjake, eno- in dvozarezne
strešnike, žlebake, porolit, stropnjake, tla-
kovce in drenažne cevi izdelujejo v prvo-
vrstni izdelavi

ZDRUŽENE OPEKARNE D. D.

v Ljubljani, Dalmatinova 11, telefon 27-33

OPEKARNI VIČ In BRDO, tel. 26-33

DRŽ. PODJETJE

»MEDIC-ZANKL«

Tovarne olja, firneža, lakov in barv
v Medvodah, Domžalah in Ljubljani

Centrala v Ljubljani,
Resljeva cesta 1. — Telefon 44-25, 44-26

Podružnica v Mariboru
Ekspozitura v Beogradu in Novem Sadu

PODRŽAVLJENO GRADBENO IN INDUSTRIJSKO PODJETJE

ANTON RES

LJUBLJANA, MOSTE (Ob železnici)

Tovarna za strešno lepenko in razne asfaltne izdelke.
Podjetje je specializirano za gradnjo modernih
asfaltnih cestišč ter je edino te vrste v Sloveniji

OGLASI V „SLOV. POROČEVALCU“

I. Bonač sin
tovarna za papir in lepenko

Količevo, p. Domžale
Telefon 23-07, 34-81

PAPIR

razen bel in barvast

LEPENKA

siva knjigoveška in
specialna lepenka

KARTON

duplex, triplex in kro-
monadomestekarton

ČEBELARSKA ZADRUGA ZA SLOVENIJO Z.O.J. **V LJUBLJANI, Tyrševa c. 21**

Ček. rač. 11.066
Telefon 35-45

Daje svojim članom brezplačno strokovne informacije. - Izdaja svoje glasilo „SLOVENSKI ČEBELAR“. - Največja zaloga čebelarških potrebščin v Sloveniji.

KUPUJE vosek in med po najvišjih dnevnih cenah.
PRODAJA svojim članom vse čebelarške potrebščine najboljše kakovosti, občinstvu pa pridelke po nizkih in solidnih cenah.

Čebelarji, podpirajte z naročili lastno podjetje

TEKOIMPORT

TRGOVSKA KOLONIALNO IMPORTNA ZADRUGA
Z O. Z.

**špecerijsko in kolonialno
blago na debelo**

LJUBLJANA - DUNAJSKA CESTA 12

STARA SLOVENSKA TVRDKA

IVAN JELAČIN - LJUBLJANA

Ima za seboj šestdeset let ustvarjajočega gospodarskega dela, je matica sledečih podjetij:

VELETRGOVINA

IVAN JELAČIN LJUBLJANA

Uvoz kolonialnega blaga

Osnovana 1888

Skladišče in pisarna:
AŠKERČEVA 3

Brzjavlj: Ivan Jelačin Ljubljana
Telefon 40-74

Solidna in točna postrežba

Jelačin & Komp. LJUBLJANA

Tovarna plutovih zamaškov, izolacijskih
plošč in plutovinastih izdelkov

Osnovana 1911

Plutovi zamaški vseh vrst
»Alka« in »Kronski« zapirachi za steklenice
Izolacijske plošče iz plutovine za obnovo
Izolacijski žlebaki za cevi
Razni galanterijski predmeti iz plutovine
Morske gobe
Lesene vehe

Vodilna tvrdka te stroke v Jugoslaviji

Pisarna: EMONSKA CESTA 2

Brzjavlj: Jelačinkomp Ljubljana - Telefon 32-78

DOLNIČAR & RICHTER LJUBLJANA

Tovarna mila, pralnih sredstev, sveč
in kemičnih izdelkov

SPECIALNI IZDELKI ODLIČNE
KAKOVOSTI:

»Pelikan« pralno milo
»Snežinka« pralni prašek
»Radost perila« prašek za namakanje perila
»Zora« pasta za čevlje
»Mira« sveče

PISARNA: AŠKERČEVA CESTA 3 - TELEFON 40-74
TOVARNA: VIČ - TELEFON 40-69

Brzjavlj: Dolničar Richter Ljubljana

Ob sodelovanju oblasti gradimo novo
moderno tovarno

ALKO LJUBLJANA

Destilerija — Sadni soki

KONJAK	MALINOVEC
LIKERJI	ORANŽADA
RUM	CITRONADA
ZGANJE	»Domači ALKO čaj«
BRINJEVEC	
VERMOUTH	

Pisarna in poslovalnica: GOSPOSVETSKA C. 13
Brzjavlj: Alko Ljubljana - Telefon 46-54

Za oglasni del odgovoren tov. ALEŠ FRANJO

DNEVNIK

Ljudska
 PRAVICA

GLASILO KOMUNISTIČNE PARTIJE SLOVENIJE

prinaša dnevno aktualne
članke politične, kulturne
in gospodarske vsebine

Nedeljska priloga:
»VPRAŠANJE NAŠIH DNI«

LJUBLJANA, KOPITARJEVA 6

Telefon uredništva in uprave: 23-61 do 23-64

Telefon za naročnino: 30-30 - Miklošičeva 5

